

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

HAKKI BAHA PARS: HAYATI VE ESERLERİ
(1879-1942)

Muhammet KEMALOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BİLİM DALI

OCAK-2022

HAKKI BAHA PARS: HAYATI VE ESERLERİ
(1879-1942)

Muhammet KEMALOĞLU

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mehmet Âkif TURAL

DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ BİLİM DALI

OCAK-2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Muhammet KEMALOĞLU

../...20..

HAKKI BAHA PARS: HAYATI VE ESERLERİ (1879-1942)

Doktora Tezi

Muhammet KEMALOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ocak-2022

ÖZET

Tezimizin konusu olan Hakkı Baha Pars, 1879 yılında Bursa’da dünyaya gelmiştir. Bursa’nın ve Türkiye Cumhuriyeti’nin yakın dönem tarihine tanıklık etmiş önemli bir şahsiyettir. Cumhuriyet tarihimizin unutulmuş Kuva-yı Milliyeçilerindendir. Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatının özellikle öğrencilik, ilk subaylık yılları ve cemiyetçilik yıllarındaki yakın arkadaşlarındandır. Bursa Işıklar Askerî Lisesi’nde iken Ömer Naci ile birlikte istibdat idaresine karşı yazılar yazıp taş basma ile çoğalttıktan sonra şehrin sokaklarında duvarlara yapıştırmıştır. İnkılapçı, kooperatifçi bir fikir adamı olan Hakkı Baha Bey, Cumhuriyetin unutulmuş devrimci halk dimağlarından biridir. Unutmamak gerekir ki, Tanzimat’tan sonra canlanan genç dimağları tanıtmak, Mustafa Kemal’i tanımak dolayısıyla Türk Devrimi’ni anlamak demektir. Hakkı Baha Pars Bey, Selanik Askeri Rüstiyesi’nde öğretmenlik yaptığı yıllarda, Selanik’teki evinde “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”nin Selanik şubesini Mustafa Kemal (Atatürk), Ömer Naci’nin katılımıyla kuran ve sonraları İttihat ve Terakki Fırkası’na dönüşecek olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin de kurucuları arasındadır. Selanik’te görevi esnasında Füvûzat adlı mecmuayı çıkarır. Yunan işgali başlayınca halkı örgütlemek için Bursa’da Kuva-yı Milliye reisliği yapar. Bursa’da “Muhacirin Yardım Cemiyeti” kurucularından olmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemi eğitim kurumları olan Telif ve Tercüme Heyetinde görev almış bir asker, idareci ve eğitimcidir. Yazmayı, okumayı çok seven, araştırmayı, öğrenmeği kendisine ilke edinen, Osmanlı’dan (batı aydını profili ile) Cumhuriyete intikal etmiş bir ortamda yetişmiş, millet, memleket, vatan sevdalı bir nefer olarak hayatını idame ettirmiştir. Hakkı Baha Bey’in yayınlanmış veya yayınlanmamış eserlerinden bazıları; Safahat-ı Hayat, Tasarruf-u Mecburî Müessesesi-i Maliye ve İktisadiyesi, Usûl-i Tenkît, Telkin Nedir?, Mektep Kooperatifçiliği, Kooperatif Programı’dır. 1942 yılında ardında Türk milletine birçok akademik eser bırakarak hayata gözlerini kapamıştır. Tezimizin tamamında, arşiv vesikaları, birincil kaynaklar, telif ve tetkik eserler, anılarla ve Hakkı Baha Pars’ın hayattaki tanıdıkları/akrabalarının paylaştığı bilgilerden yararlanılmıştır.

Bilim Kodu : 118101

Anahtar Kelimeler : Hakkı Baha Pars, Milli Mücadele, Mustafa Kemal, Selanik, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki, İkinci Meşrutiyet, Telif ve Tercüme Heyeti, Fikirler Dergisi, İzmir Halkevi, Okul ve Ulus Dergisi, Maarif Şurası, Füvûzat Mecmuası, Şura-yı Ümmet Gazetesi, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri.

Sayfa Adedi : 361

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet AKİF TURAL

ORCID ID :

HAKKI BAHA PARS: LIFE AND WORKS (1879-1942)

Ph. D. Thesis

Muhammet KEMALOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

January-2022

ABSTRACT

Born in Bursa in 1879, Hakkı Baha Pars, our thesis subject, is a prominent figure who had witnessed the recent history of Bursa city and the Republic of Turkey. Though he is one of the forgotten advocates of the National Forces, he was among the close friends of Mustafa Kemal, especially during the latter's early days of life as a student, an army officer and a unionist. As a champion of revolution and cooperativism, Hakkı Baha Bey is one of the forgotten revolutionary minds of the people in the Republican era. It should be kept in mind that reintroducing the young minds who revived after the Tanzimat, means to know of Mustafa Kemal and hence the Turkish Revolution. During the years he was teaching at the Thessaloniki Military High School, Hakkı Baha established the Thessaloniki branch of the Society of Motherland and Liberty, with the participation of Mustafa Kemal and Ömer Naci, and he was also among the founders of the Ottoman Freedom Society which was later to become the Union and Progress Party. During his tenure in Thessaloniki, he published the "Füyûzât" journal. When the Greek occupation started, he became a chief of the National Forces in Bursa to organize the people. He was one the founders of Bursa the Immigrants Help Society. He is a soldier, an administrator and an educator who participated in the Writing and Translation Committee which was among the educational institutions of the early Republican era. Full of enthusiasm for writing and adopting research and learning as a principle, he grew up in an environment that was transferred from the Ottoman Empire (with a profile of Western intellectual) to the Republic, and he spent his life as a patriot of homeland. Some of the published and unpublished works of Hakkı Baha are the Phases of Life, the Rule of Criticism, the School Cooperative. Leaving a legacy of many academic works to the Turkish nation, he passed away in 1942. Our thesis is, to the fullest extent possible, based on the archive documents, primary sources, copyright works and reviews, memories, and the information shared by the living relatives/acquaintances of Hakkı Baha.

Science Code : 118101

Key Words : Hakkı Baha Pars, the War of Independence, Mustafa Kemal, Thessaloniki, the Society of Motherland and Liberty, the Union and Progress, the Second Constitutional Monarchy, the Writing and Translation Committee, the Journal of Thoughts, İzmir Halkevi, The Journal of School and Nation, the Council of Education, the Füyûzât Journal, the journal of the Council of Ummah, Poems by the Young and Poems of Youth.

Page Number : 361

Supervisor : Prof. Dr. Mehmet AKİF TURAL

Student ORCID ID :

TEŞEKKÜR

Milli Savunma Bakanlığı ATASE Başkanlığı, Raif KAPLANOĞLU, İbrahim GEDİKKAYA (Afyon Milli Kütüphanesi), Ömer ŞAHİN (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü), Kadir ALTINDAĞ (Balıkesir İl Halk Kütüphanesi), Mehmet SOYSAL (İzmir Milli Kütüphanesi), Muaz Ayhan IŞIK, Ziya KUTLUOĞLU, Sercan TIRNAVALI (TBMM Kütüphanesi), Remziye Boyraz SEYHAN (Koç Üniversitesi AKMED), İsmail BEKTAŞ (İBB Kütüphanesi), Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Arşivi, Abdulkadir Güzeltepe (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi), Nimet BAYKAL, SALT Araştırma, Gediz KARADAYI, Mehmet ERSEN, Naci PEHLİVAN, Hacı TONAK, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, BİSAV Kütüphanesi, Nezaket ÖZDEMİR, Serdar KUŞKU, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İnegöl Belediyesi, Nilüfer Belediyesi, Borusan Kocabıyık Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı, Akhisar Belediyesi, Kırşehir Valiliği, Basın İlan Kurumu, Soma Belediyesi, Tarihi Kentler Birliği, Sebil Yayınevi, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, Çankırı Belediyesi, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, Bolu Belediyesi, Ankara Kalkınma Ajansı, Salıhlı Belediyesi, Kastaş Yayınevi, Afyonkarahisar Belediyesi, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı, Bergama Belediyesi, Kripto Kitaplar, Artı Yayın Dağıtım Yayınevi, Efeler Belediyesi, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Tekin Yayınevi, Kırmızı Kedi Yayınevi, Bilgi Yayınevi Yayınları, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Literatür Yayınları, Kazım Karabekir Vakfı, Sivas Valiliği, Konya Ticaret Odası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İnönü Vakfı, Türk Edebiyatı Vakfı, Zeytinburnu Belediyesi, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası, Sakarya Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Barosu, Yeşilay, Denizli Belediyesi, Üsküdar Belediyesi, Mehmet KONUKÇU (Eskişehir Eti Sosyal Bilimler Lisesi Müdür Yardımcısı), Casim SELVİ, Yusuf UZEL (Anadolu Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı), Prof.Dr. Ömer Faruk HUYUGÜZEL, Doç. Dr. Şerife ÇAĞIN, Prof.Dr. Burak TÜZÜN, Dr. Yunus PUSTU, Erdem TOLGA, İsmail BİLGİLİ, Volkan YAŞAR, Merve Kübra İNCE, Hazan YAZICI, Ateş PARS, Neylâ PEYNİRCİOĞLU, Bekir PEYNİRCİOĞLU, Arş. Gör. Mustafa Oğuzhan DOĞAR ile doktora eğitimim öncesinde ve doktora eğitimim/tez çalışmam esnasında birçok özel zamanlarımı aldığım eşim Şeyda KEMALOĞLU, oğullarım Hazar Türkbey ve Tebriz Başbuğ KEMALOĞLU ile yirmi yıldan fazla bir zaman zarfında ilim, irfan sofrasından yararlanmam için her türlü imkânı şahsımla paylaşan, yol gösteren, destek olan Hocam Prof. Dr. Mehmet Âkif TURAL'a teşekkür etmeyi büyük bir borç biliyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xv
1. GİRİŞ	1
2. HAYATI VE YETİŞTİĞİ ÇEVRE.....	5
2.1. Hayatı	5
2.2. Ailesi ve Gençliği.....	9
2.3. Yetiştigi Sosyal Çevre.....	22
2.4. İlk ve Orta Öğrenimi/Askeri Eğitimi	24
2.5. Askeri Görevleri, Evliliği, Çocukları ve İlk Dönem Öğretmenliği.....	30
3. CEMİYET FAALİYETLERİ VE MEMURİYET GÖREVLERİ	35
3.1 Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (Şubat 1906)	35
3.2. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti	45
3.3. İttihat Terakki Faaliyetleri.....	51
3.4. Hakkı Baha Pars’a Göre Mustafa Kemal’in İttihatçılığı.....	52
3.5. Hakkı Baha’nın Celal Bayar’ın İttihat ve Terakki Derneği’ne Girişine Etkisi ...	53
3.6. Hüdâvendigâr Vilâyeti Maarif Müfettişliği (1910-1911)	58
3.7. Bursa Belediye Dairesinin Gökdere Su İdaresi Müdürlüğü.....	59
4. MECLİSİ MEBUSAN ÜYELİĞİNDEN MİLLÎ MÜCADELEYE KATILMASINA KADARKİ FAALİYETLER	61
4.1. Meclis Faaliyetleri.....	61
4.2. Erdek Kaymakamlığı	71
4.3. Ticari Faaliyeti	73

4.3.1. Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi.....	73
4.3.2. Sebze, Meyve ve Konserveçilik Ortaklığı	75
4.3.3. Çeltik ve Pirinç İstihsalı Ortaklığı	76
4.4. Bursa'daki Cemiyetçilik Faaliyetleri	76
4.4.1. Bursa İlmiye Cemiyeti	76
4.4.2. Bursa Muhipler Cemiyeti (Bursa'yı Sevenler Cemiyeti).....	77
4.4.3. Bursa Türk Ocağı	78
4.4.4. Kooperatifçiliği	79
4.4.5. Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti.....	83
4.4.6. Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti	90
4.4.7. Bursa'nın İşgali	96
5. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ SONRASIDAKİ EĞİTİM, CEMİYETÇİLİK VE İDARİ FAALİYETLERİ	99
5.1. Telif ve Tercüme Heyeti	100
5.2. Ankara Maarif Müdürlüğü (Haziran 1921-12 Mart 1922).....	103
5.3. Ankara Maarif Kongresi	103
5.4. Muallimler Kongresi (1 Haziran 1921).....	105
5.5. Bursa Yurdu (3 Şubat 1922)	106
5.6. Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umumi Kongresi (25 Mayıs 1925)..	108
5.7. Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umumi Kongresi (1926).....	109
5.8. Muhacirin Yardım Cemiyeti (1923)	114
5.9. Bursa Muallimler Birliği Kongresi (2 Temmuz 1925)	116
5.10. Bursa Vilâyeti 341 Senesi Salnamesini Tanzim Komisyonu Üyeliği (29 Haziran 1925).....	117
5.11. Türk Felsefe Cemiyeti'nin Ankara Şubesinin Kuruluşu.....	117
5.12. Türk Halk Bilgisi Derneği ve Halk Bilgisi Mecmuası (1927)	119
5.13. Asar-ı Atika Müzesi Müdürlüğü (Ağustos 1926-Mart 1926)	120

5.14. İzmir’deki Faaliyetleri.....	124
6. ESERLERİ.....	137
6.1. Kitapları.....	138
6.1.1.Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri.....	138
6.1.2. Musahabat-ı Edebiye.....	139
6.1.3. Safahât-ı Hayat.....	139
6.1.4. Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi.....	144
6.1.5. Usûl-i Tenkît	145
6.1.6. Monolog-Ben Feylesof Oldum	146
6.1.7. Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri.....	147
6.2. Gazete/Dergi Yazıları.....	149
6.2.1. Servet-i Fünûn Etkisinde Yazdığı Yazıları	171
6.2.2. İttihat ve Terakki Dönemi Siyasi Çekişmelerinin Etkisindeki Yazıları.....	173
6.2.3. Felsefî ve Psikolojik Konulardaki Yazıları	178
6.2.4. Toplumsal Konuları Ele Alan Yazıları	180
6.2.5. Devlet Yönetimi, İktisat ve İdarecilik Hakkındaki Yazıları	183
6.2.6. Eğitim ve Yeni Nesillerin Yetiştirilmesi Hakkındaki Yazıları	190
6.2.7. Tarihi ve Milli Konularda Yazdığı Yazılar/Şiirler.....	198
6.2.8. Demokrasi ve Siyasi İslam Hakkındaki Yazıları	202
6.3. Kitap Tanıtımları ve Tenkitleri	206
6.3.1. Psikoloji	206
6.3.2. Bilinmiyen İnsan	206
6.3.3. Hissiyat Ruhıyatı.....	206
6.3.4. Felsefe Vokabüleri	207
6.3.5. Köy Öğretmeninin Anıları	207
6.3.6. Lugatçe-i Felsefe.....	207

6.4. Çevirileri	208
6.4.1. Gayrı Meş'ur'un Terbiyesi (Ruh Hıfzıssıhhasına Dair Bir Tetkik):	208
6.4.2. Latin Memleketlerinde Kooperatifçilik:	210
6.4.3. İtalya'da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-I.-V-	210
6.4.4. Kooperatifçi Programı.....	211
6.4.5. Mektep Kooperatifçiliği	212
6.4.6. Meş'ur Binefsihi Telkin Vasıtasıyla Nefse Hâkimiyet	213
6.4.7. Nörasteni-Nasıl Tedavi Olunur? ve Ondan Nasıl Korunulur?.....	214
6.4.8. Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-1-215	
6.4.9. Okalıptüs	216
6.4.10. Çankaya'nın Tercümeleri: Aşkın İlk Silahları (Hikâye)-I-	217
6.4.11. Ruhî Terbiye ve Kue Müessesesi	218
6.4.12. Telkin Nedir?	218
6.5. Yayımlanmamış Eserleri	219
6.5.1. Çevirileri	219
6.5.1.1. Dikkatin ruhiyatı	219
6.5.1.2. Ruhi veraset.....	220
6.5.1.3. Umumi ruhiyat	221
6.5.1.4. Mizaç ve mizaç bozuklukları	221
6.5.1.5. Felsefî tetkike fizyolojik medhal.....	221
6.5.1.6. Ruhi tedavi (psychotherapie)	222
6.5.1.7. Psikoteray	222
6.5.1.8. Çocukların istidadı nasıl teşhis olunur?	222
6.5.1.9. Siyasî Ruhiyat	223
6.5.2. Telif Eserleri.....	223
6.5.2.1. Türkiye Cumhuriyeti'ni Doğuran Sebepler ve Âmiller	223

6.5.2.2. Yeşil Oba Öğretmeni.....	224
6.5.2.3. Fransızca Zor Kelimeler Lûgatı	224
6.6. Konferansları.....	224
6.6.1. Irkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları	224
6.6.2. Tedris ve Terbiye (Nutuk-Hitap)	225
6.6.3. Biyoloji ve Psikoloji Nokta-i Nazarından Demokrasi	226
6.6.4. Demokrasi Nasıl Vatandaşlar İstiyor	227
6.6.5. Milli Tarihin Terbiyede Ehemmiyeti	228
6.6.6. Vatandaşlar Arasında Sevişme.....	229
6.6.7. Devletçilik (Etadisme)-Devletçilik Nedir, Niçin Devletçiyiz?	229
6.6.8. Diğer Konferansları.....	231
6.7. Oyunları/Temsilleri.....	231
6.7.1. İki Sesin Hasbihali	231
6.8. Söyleşi.....	231
6.8.1. Durgunluğun Sebepleri	231
6.9. Vecizeleri	232
7. MUSTAFA KEMAL HAKKI BAHA BERABERLİĞİ VE HAKKI BAHA HAKKINDA YAZILANLAR	233
7.1. Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyeliği	234
7.2. Atatürk-Hakkı Baha ve Türk Tarih Tezi.....	236
7.3. Atatürk'ün Bursa'yı Ziyareti ve Hakkı Baha Pars ile Sohbeti.....	237
7.4. Atatürk-Hakkı Baha ve İlk Cumhuriyet Fikri	240
7.5. Bir Kayıp: Hakkı Baha'nın Ölümü Karşısında-A.Naci Hortaçsu.....	241
7.6. Halide Edip, Pars'ın Ölüm Haberini Teessürle Karşılar.....	242
7.7. Merhum Hakkı Baha-Rahmi Balaban.....	243
7.8. Hakkı Baha Pars Faniler Arasından Çekildi-Namdar Karatay	243

7.9. Hakkı Baha'yı Anarken-İrfan Nazar	244
7.10.Hakkı Baha Pars'ın Ölümü Dolayısıyla-Abdülkadir Karahan.....	245
7.11. Bir İnkılapçının Büyük Ruhü Merhum Hakkı Baha Pars-Refik İnce	245
7.12. İstanbul'a Dönüş-Kadircan Kafı	246
7.13. Hakkı Baha Pars- Kazım Nami Duru.....	246
7.14. Hakkı Baha Pars Atatürk'ün Nutku ve Yaban'ı Okuyunuz-Rahmi Balaban ..	247
7.15. Hakkı Baha Pars'ın Ana Fikirleri-Rahmi Balaban.....	248
7.16. Cellâdın On Kuruşu	249
7.17. Hakkı Baha'yı Nasıl Tandım ve Nasıl Bir Adamdı-Abdi Muhtar	250
7.18. Ölümünün Birinci Yıldönümünde Yapılan Etkinlik	251
7.19. Saat-Ömer Seyfettin	251
7.20. Okumak: Mübarek Aşktır-Rahmi Balaban	253
7.21. Teşhis-İrfan Hazar.....	254
7.22. Yayla Duyguları-Refik İnce	255
7.23. Büyük Bir Türk Hakkı Baha Pars-Refik İnce	256
7.24.Hakkı Baha Pars-Halide Edip Adıvar	259
7.25. Hakkı Baha Pars İçin-Mahmut Esat Bozkurt	260
7.26.Vatan ve Hürriyet-İttihad ve Terakki-Hüsrev Sami Kızıldoğan	262
7.27. Atatürk'ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca-Âfet İnan	262
7.28. Hakkı Baha-Orhan Rahmi Gökçe	262
7.29. Hakkı Baha Pars'ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri-Abdülkadir Karahan	263
7.30. Ölümünün Yıl Dönümü Hakkı Baha Pars-Abdülkadir Karahan.....	263
7.31. Hakkı Baha Pars-Yunus Kâzım Köni	264
8. SONUÇ	267
KAYNAKÇA.....	271

EKLER.....	337
EK-1. Bedrettin Pars Bey Mezar Taşı.....	337
EK-2. Ahmed Baba Tekkesi Önünde Bir Kervan.....	338
EK-3. Günümüzde Ahmed Baba Efendi Tekkesi'nin Bulunduğu Alan	339
EK-4. Ahmed Baba Tekkesi	339
EK-5. Bursa'da Kurulacak Sebze, Meyve ve Konservecilik Ortaklığı Tüzüğü	340
EK-5. Bursa'da Kurulacak Sebze, Meyve ve Konservecilik Ortaklığı Tüzüğü	341
EK-6. Bursa'da Kurulacak Çeltik ve Pirinç İstihali Ortaklığı Tüzüğü.....	342
EK-7. Mehmet Baha Pars.....	344
EK-8. Hakkı Baha Pars	344
EK-10. Hakkı Baha Pars'a Ait Kitapların Bazılarının Kapakları	345
EK-11. Hakkı Baha Pars	34646
EK-12. Hakkı Baha Pars'ın Edirnekapı Şehitliği'ndeki Kabri	347
EK-13. Lala Şahin Paşa Torunu Musa Bey Oğlu Umur Bey Şeceresi	348
EK-14. Ahmed Baba Tekkesi, Prof.Dr. Bedrettin Pars'a Ait Eskiz	349
EK-15-Pars Ailesi Şeceresi	350
EK-15-1. Pars Ailesi Şeceresi	351
EK-15-2. Bedreddin Mahmud Pars Bey'in Soyu ve Ailesi	351
EK-15-3. Pars Ailesi Şeceresi	352
EK-15-4. Hakkı Baha Pars'ın Ailesi Şeceresi.....	353
EK-16. Baba Efendi Tekkesi.....	354
EK-17. Bursa Vilayeti Kütüphaneleri	354
EK-18. Ahmed Baba Efendi Tekkesi'nin Son Seneleri	355
EK-19. Hakkı Baha Pars'ın Mezuniyet Notları	355
EK-20. Hakkı Baha Bey Meclis-i Mebusan Üyesi	356
EK-21. Hakkı Baha Aid Olduğu İddia Olunan Felaket Karşısında Adli Eser	356

EK-22. Hakkı Baha Aid Olduğu İddia Olunan İlkbahar Seneleri Adlı Eser	356
EK-23. Hakkı Baha, Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi	357
EK-24. Bedreddin Pars Bey Vakfı	357
EK-25. Muhittin Baha Pars	358
EK-26. Prof. Dr. Bedreddin Pars (1326/1910-2014)	358
ÖZGEÇMİŞ	359

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.a.m.	Adı Geçen Ansiklopedi Maddesi
A.g.m.	Adı Geçen Makale
A.g.a.s.	Adı Geçen Salname
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı
B.	Birleşim
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.	Devre
DABCA	Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
DABOA	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Derl.	Derleyen
Ed.	Editör
FN	Fon Numarası
G.	Gömlek
İs.	İçtima Senesi
K.	Kutu
M.M.Z.C.	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
SR.	Sıra
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZT	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Tutanakları
TDİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

1. GİRİŞ

Biyografi, şahısların yaşamlarını ele alan çalışmalardandır. Biyografide, şahısların her yönü incelenir, kişinin doğumu ile başlayan yaşamı, çalışmaları, kişiliği, fikirleri, konumu, eylemleri, dönemi, aile çevresi, evliliği, çocukları toplum içerisindeki yeri, akrabalık ilişkileri, mesleki süreci, eğitim süreci, tarihteki önemi, değeri, dönemi şahsiyetlerine benzerliği, farkı, ulusal veya uluslararası etkileri açık, sade, anlaşılır, ölçülü, gerçekçi, zaman sıralamasına dikkat edilerek, öznel olmadan, şahsiyeti aşırı yüceltmeden veya aşırı eleştirmeden, dedikodulara, asılsız bilgi ve belgelere önem vermeden yazılmalıdır¹.

Biyografiler, bir devrin aydınlatılmasını sağladıkları için hafıza özelliklerine sahiptirler. Bu hafıza sayesinde de sonraki kuşakların geçmişi daha iyi anlamasına ve geleceğe daha iyi yön verebilmesine yardımcı olabilir². Önceleri, “Terceme-i hâl, “vefayât, ravza, riyâz, gülzâr, gülşen, hadîka, devha, sefine, tuhfe” gibi isimlendirilen biyografi, bios, canlılık, hayat ve graphe kelimelerinin bileşiminden oluşur³ ve zamanımızda “hayat öyküsü” olarak⁴ karşımıza çıkmaktadır.

“Şahsiyetler toplumu da tarihi de yönlendirirler. Şahsiyetler, şahsiyetli öncü veya milli ölçekte örnek olanlar konusunda mutlak bir ittifak kolay değildir. Şahsiyetler değerlendirilirken bazen, şarlatan, sahtekâr ve yalancılar da

¹ Altınova, B. (2003). “Kavram Kargaşası Çerçevesinde Edebî Bir Tür Olarak “Hatıra””, *Türkbilig*, 6, 3-12.; Reyhanoğulları, G. (2013). “Elbet Sabah Olacaktır: Fikret’in Romanını Yaz (ama) mak”, *Turkish Studies*, 8/9, 2157-2173.; Devellioğlu, F. (2004). Osmanlıca-Türkçe Lûgat, Ankara, 957.; Özcan, A. (2009). “Osmanlı Tarih Edebiyatında Biyografi Türünün Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi”, Nazımdan Nesire Edebi Türler, (Haz. Hatice Aynur ve öte...), İstanbul, 124-133.; Özcan, A. (2010). “Tabakat-Osmanlı Dönemi”, *TDİA*, XXXIX, TDV Yayınları, Ankara, 299-301.; Taşdelen, V. (2006). “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, *Millî Eğitim*, 172, Güz, 8-16.; Akgül, A. (2016). *Osmanlı Şuara Tezkiirelerindeki Anekdotaların İçerik Bakımından Tasnif ve Tenkid (16-17. Yüzyıllar)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tez, 2-12.; Çelebioğlu, S. (2007). *Türk Edebiyatında Modern Biyografi'nin Doğuşu*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1-24.; Yayla, T. (2014). *Diplomat Hasan Esat Işık'ın Biyografisi (1916-1989)*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1.

² Kara, Ç. (2017). “Biyografi: Etnograflar İçin Yöntem ve Öneriler”, *Millî Folklor*, Yıl:29, (116), 73-86.; Taşdelen, a.g.m., 2006, 8-16.; Utku, Ş. N. (2013). “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44, (1), 263-290.; Yıldırım, Y. (2017). *Emin Erkul'un Mesleki ve Siyasi Biyografisi*, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1.; Aktı, Ü. (2018). Tarihi Şahsiyetler ve Mekânların Günümüz Kolektif Tasavvurundaki Değeri ve Yeri (Kütahya İli Örneği), *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.3, (2), 124-148..

³ Özerdem, A. (2012). *Halil İnalçık Biyografisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 5-7.

⁴ Altınova, a.g.e., 2003, 3-12.; Kiremitçi, F. (2015). “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Eserler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, Erzurum, 313-352.; Özcan, A., a.g.a.m., 2010, 299-301.; Sarıçoban, G. (2010). *Samet Ağaoğlu'nun Siyasî Biyografisi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1-2.; Çelebioğlu, S. (2007). *Türk Edebiyatında Modern Biyografi'nin Doğuşu*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1-24.

değerlendirmeye tutulabiliyor. Cahil insanlar, sivri hüküm veren ve davranışlarıyla olay kahramanı halinde görünenlerle ilgilenir. En kötüsü de konu, dil, din ve tarih sahalarından birine ait olunca, bu sivrilikleriyle her yandan görünen insanların ne ölçüde bilgi kirliliğine sebep olduğunun fark edilmesidir. Bilgisi, birikimi yeterli olan kimseler ise, yeterliği, yetkisi, etkisi olmayan kimseye lider, öncü, önder unvanı vermezler. Liderleşen, liderliği öne çıkan, şahsiyetiyle, düşünce ve eylemleriyle etrafına insanları toplayabilen bazı insanların, olayların, oyunların kurucusu, yönlendiricisi, denetleyicisi olma özellikleri vardır. Tarihçi bu gerçeğe dikkat etmeye ve titizlik göstermeye mecburdur. Zayıf halkayı kırmak, güçsüz devleti sömürgeleştirmek türünden sıcak ve soğuk savaşların, istihbarat tuzaklarının yaşandığı son iki yüzyıllık dünya tarihinde bu araştırma titizliği bir mecburiyettir⁵.”

“Baştanbaşa bir fazilet ve ülkü ipeği ile işlenmiş hayat kumaşı, İzmir’de yıpranan bu adı olmasına rağmen bir kuzu kadar temiz ve yumuşak inkılapçı, kooperatifçi⁶ bir fikir adamı⁷, Hakkı Baha Bey⁸”, Bursa’nın, Ankara’nın, İzmir’in, Türkiye Cumhuriyeti’nin yakın dönemin önemli şahsiyetlerinden biridir. Hakkı Baha, Cumhuriyet döneminin günümüz itibarıyla unutulmuş halkçı, eğitimci, milliyetçi, Türkçü, demokrat, devrimci yüzlerindedir. Mustafa Kemal ile Harp Okulu’ndan başlayan arkadaşlığı, dostluğu (sorumluluk ve tercihlerin etkileri göz önünde bulundurulmalıdır) vefatlarına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti’nin son dönemini, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerini, Mustafa Kemal’i, Milli Mücadeleyi, işgalleri, Yeni Türk Devletinin devrimlerini anlamak dönemin şahsiyetlerini tanımayı daha da önemli kılmaktadır. Hakkı Bey’i tanımak, Mustafa Kemal’i anlamak, verilen mücadeleleri anlamamızı sağlayacaktır. Ancak, Hakkı Baha Bey hakkında yazılan eserlerin dağınıklığı ve eksikliği, bizi, kendisini akademik bir araştırmaya konusu olarak seçmeye sevk etmiştir. Hakkı Baha Bey’in Millî Mücadele dönemi faaliyetlerine geçmeden önce onun hayat hikâyesini özetlemek, ileride yapılacak değerlendirmelerin daha sağlıklı yapılması açısından önem arz etmektedir⁹.

⁵Taşdemir, S. (2019). Mehmet Âkif Tural Hocamıza Sorular, Tarih-Tarihçilik, Söyleşi, *Bizim Ayvalık*, Yıl:9, (43), 30 Kasım-30 Aralık, 8-10.

⁶ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 31.

⁷ Pars, a.g.e., 1941, 26-27.; Arslan, B. (2018). “Pars, Hakkı Baha”, *İzmir Kent Ansiklopedisi*, 168-172.

⁸Bilgin, A. A. (2006). “Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’ın Edebiyat Metodolojisiyle İlgili Görüşleri ve Eserleri”, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’a Armağan, Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, Yay. Haz. Eyyüp Azlal, Necmi Karadağ, M. Emin Karahan, Sempozyum Tebliğleri, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi, 8.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁹Bozkurt, C. (2015). Milli Mücadele Döneminde Muhittin Baha Pars, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (56), 11-32.

1879 yılında Bursa’da doğan Hakkı Baha Pars, Selanik Askeri Rüştîyesi’nde öğretmenlik yaptığı yıllarda¹⁰, Selanik’teki evinde, 1906 yılı Ekim ayında¹¹ Mukaddes Tabanca Gecesi’nde¹², “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”nin¹³ Selanik şubesini Mustafa Kemal (Atatürk), Ömer Naci¹⁴, Mustafa Necip, Hüsrev Sami (Kızıldoğan)’nın¹⁵ katılımıyla kuranlar ve sonraları İttihat ve Terakki Fırkası’na dönüşecek olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin on kurucusu arasında yedinci sırada yer alanlardandır¹⁶. Selanik’teki görevi esnasında ileri görüşlü düşünceleri içeren Füyûzat adlı mecmua¹⁷ ile Rusya’dan göç eden Türk, Türkçü ve halkçı aydınlar olan Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Kâzım Nâmi Duru ile birlikte “Genç Müslüman¹⁸” adlı bir mecmua çıkarmıştır. Daha sonra Bursa Vilayeti Maarif

¹⁰ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.

¹¹ İnan, A. (2007). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Gözden Geçirilmiş 5. Baskıdan İtibaren Yay. Haz.: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8.

¹² “Bir İnkılâbcının Büyük Ruhü-Merhum Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı: 6266, 20 Ocak 1942, 2.; “Mukaddes Tabanca”, *Ulus Sesi*, Sayı: 883, 26 Mart 1938 Cumartesi, 1.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.

¹³ “İttihat ve Terakki, Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?”, *Tefrika* No: 58”, *Son Posta*, No:913, 8 Şubat 1933, 8.; “Yakın Tarihten İki Yaprak”, *Haber*, Sayı:2210, 17 Mart 1938, 1, 4, 11.; “İttihat ve Terakki, Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?”, *Tefrika* No: 98”, *Son Posta*, Sayı:953, 19 Mart 1933,9.; “En Büyük Türkün Hayatı”, *Akşam*, Sayı:7210, 10 Teşrinsânî 1938, 2.

¹⁴ Günay, V.-Oumar S.F. (2017). “Kerkük Osmanlı Subay Mezarlığı (Şehitliği)”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C.3, 79-112.; Ramsaor, E. (2013). Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi, 125-128.; Ramsaur, E. (1972). Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Sander Yayınları, 113-133.; Tunaya, T. Z. (2000). Türkiye’de Siyasal Partiler, C.I, 21-22.; Kuran, A. B. (2000). İnkılab Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, 243.; Duru, a.g.e., 2017, 13.; Bayar, C. (1997). Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.I, 131-132, 138-139.; Ömer Naci ile ilgili biyografik bir çalışma için ayrıca bkz. Tevetoğlu, F. (1973). Ömer Naci, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 13.; Lord Kınross. (1994). Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar, 44.

¹⁵ Ramsaor, a.g.e., 2013, 109-113.; “Türk Tarih Kurumu Belleteni Çok Kıymetli Yazılarla İntişar Etti”, *Cumhuriyet*, Sayı:4971, 18 Mart 1938, 5.; “Atatürk’ü Dinlerken-Vatan ve Hürriyet”, *Haber*, Sayı: 2033, 12 Eylül 1937,2,7.; “Acı Bir Kayıp”, *Cumhuriyet*, Sayı:6320, 23 Mart 1942, 1.; “Atatürk’ü Dinlerken-Vatan ve Hürriyet”, *Ulus*, Sayı: 5791, 10 Eylül 1937, 1.; “Atatürk’ü Dinlerken-Mukaddes Tabanca”, *Ulus*, 19 Mart 1938,1.; “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki”, *Ulus*, 20 Mart 1938,1.

¹⁶ Pars, a.g.e., 1941, 28; Atatürk’ün Bütün Eserleri. (2005). C.1, 1915-1919, Kaynak Yayınları, 32.; Belen, F. (1963). Atatürk’ün Askeri Kişiliği, 52.; Yalman, A. E. (1997). Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, 1888-1922, Yay. Haz.: Erol Şadi Erdinç, Prof. Dr. Vakur Versan’ın bir anma yazısı ile, 706-707.; Aydın, N.Z. (2014). *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulat (1880-1926)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 15-22.; Akal, E. (2002). Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm, TÜSTAV, 57.; Ağca, H.(2007). “Pars, Hakkı Baha” Maddesi, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C.7, O. Cihat-Süeyişayev, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 217.; “En Büyük Türkün Hayatı”, *Akşam*, Sayı:7210, 10 Teşrinsânî 1938, 2.; “Yüzbaşı Mustafa Kemâl Bey, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”, *Vakit*, Sayı:5141, 3 Mayıs 1932, 7.; “İnkılap Hatıralarından”, *Anadolu*, Sayı: 7408, 14 Kânunsânî 1938, 5; “Atatürk’ü Anma Sayısı”, *Anadolu*, Sayı:7670, 11 Kasım 1938, 2.; “Atatürk’ü Dinlerken-Mustafa Kemal’in Şam’da Kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”, *Son Posta*, Sayı:2557, 12 Eylül 1937, 1, 10.; “Vatan ve Hürriyet Makalesine Ait Bir Tashih”, *Son Posta*, Sayı:2558, 13 Eylül 1937, 1.; “Milli Tarihimizin Meçhul Kalan Bir Hakikati Aydınlanıyor-Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Son Posta*, Sayı:2741, 20 Mart 1938, 1, 10, 13.; “Atatürk’ü Anma Sayısı”, *Son Telgraf*, Sayı:1322, 10 Kasım 1940, 4, 6.; “Atatürk’ü Dinlerken-Vatan ve Hürriyet”, *Tan*, Nu:862, 12 Eylül 1937, 8.; “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Tan* 19 Mart 1938, 6,9.; “İttihat ve Terakki Müessisleri Kimlerdir?”, *Tan*, Sayı:1248, 20 Ocak 1939, 2.; Zürcher, E. J., a.g.e., 1995, 65.

¹⁷ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.

¹⁸ Öztürk, Y.(2012). Bursa Basın Tarihi, Ekin yay., 127.

müfettişliği¹⁹ yapan Hakkı Baha Pars, 8 Temmuz 1912 tarihinde Ertuğrul Sancağı'ndan mebus seçilmiş, Erdek Kaymakamlığı ve Hüdâvendigâr İlaş Müdürlüğü yapmıştır. Yunan işgali başlayınca halkı örgütlemek için Bursa'da Kuva-yı Milliye reisliği yapmıştır²⁰.

Hakkı Baha Pars, kooperatifçiliğin esaslarını belirten yazılar yazmış, Bursa'da "Muhacirin Yardım Cemiyeti" kurucularından olmuştur²¹. Ankara Maarif Müdürlüğü, Cumhuriyetin ilk dönemi eğitim kurumları olan Telif ve Tercüme Heyetinde görev almış²², 1934 yılında İzmir Halkevi, Halk Dersanesi ve Kurslar Şubesi başkanı²³ olmuştur. Bir asker, idareci ve eğitimci olmasına rağmen, hakkında yazılanların bölük pörçük bilgilerden öteye gitmemesi Hakkı Baha Pars'ı Bey'i, akademik bir araştırmaya konu etmiştir²⁴.

Tezimizin konusu olan Hakkı Baha Pars²⁵, Bursa'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın dönem tarihine tanıklık etmiş önemli bir şahsiyettir. Hakkı Baha, Cumhuriyet tarihimizin unutulmuş Kuva-yı Milliyecilerindendir²⁶. Bu nedenle de, yaklaşık 150 yıllık Türkiye yenileşme döneminin etkin şahsiyetlerini genç dimağlara tanıtmak, Mustafa Kemal'i tanımamızı, dolayısıyla Türk Devrimi'ni anlamamızı sağlayacaktır.

¹⁹ Konukçu, M.-Özkan H. B.-Kevser, Ö. (2013).1910 Yılında Yayımlanan Eskişehir Gazetesi'nin İçerik Analizi, Eskişehir Eti Sosyal Bilimler Lisesi Yay, Eskişehir, 16, 47.; "Gelenler Gidenler", *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:21, 7 Şubat Cuma, 1328, 30 Temmuz 1326, 12 Ağustos Efrenci 1910, 2.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

²⁰Pars, a.g.e., 1941, 30.

Karahan, A.-Pars, V. B. (1943).Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, 1-10.; Öz, M. F. (1987). "Vedide Baha Pars", Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri, UNESCO Yayınları, 411-431.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.; İzmirli, Y. (2020). "Milli Mücadele'den Eğitim Ordusuna; Hakkı Baha Pars", *Gazete Karşıyaka*, Haftalık Bağımsız Yerel Gazete, Yıl: 1, Sayı: 14, 22-28 Eylül 2020, 6.; Kepecioğlu, K. (2009). (Yay.Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız), Bursa Kütüğü, C.II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 129.

²¹Şeker, N. (2009). "Mübadele ve Bir Kent Bursa", 29 Kasım 2009 Pazar, bursaselmanigocmenleri.com/2009/11/mubadele-ve-bir-kent-bursa.html Erişim tarihi: 20.02.2021.; Arı, K. "Mübadele ve Tarihsel Süreç", www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/mubadele-ve-tarihsel-surec-doc-dr-kemal-ari/ Erişim tarihi: 20.02.2021.

²² Kayaoglu, T. (1998). Türkiye'de Tercüme Müesseseleri, Kitabevi, 201, 202, 207.

²³ Akyol, Y. (2008). İzmir Halkevi (1932-1951), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 70.

²⁴Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 11-32.; Güler, T. (2020). "Noktalama İşaretleri ve Hakkı Baha'nın Usûl-i Tenkî Adlı Eserinin Tenkit ve Tahlili", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 575-591.

²⁵ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 25.; Kaplanoğlu, R.-Kaplanoğlu, O. (2019). Tipodan Ofsete Bursa Basın Tarihi (1866-1974), 124-125.; Kaplanoğlu, R. (1988).Bursalı Şair ve Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi, 257.; Bilgin, A. A. (2006). "Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın Edebiyat Metodolojisiyle İlgili Görüşleri ve Eserleri", Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan, Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, Yay. Haz. Eyyüp Azlal, Necmi Karadağ, M. Emin Karahan, Sempozyum Tebliğleri, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi, 18.; Bozkurt, C. (2015). Milli Mücadele Döneminde Muhittin Baha Pars, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (56), 11-32.

²⁶ Özeçoğlu, H. (2009). *Modernleşme Sürecinde İzmir'de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 56.

2. HAYATI VE YETİŞTİĞİ ÇEVRE

2.1. Hayatı

Hakkı Baha Pars²⁷, 1879'da (Rumi 1295) Bursa'da²⁸, Kara Şeyh (Karaşeyh) Mahallesi'ndeki²⁹ Saray Caddesi'ndeki Baba Efendi Tekkesi'nde doğdu³⁰. Babası, çevresinde şair ve besteci olarak tanınmış³¹, ney üstadı³² Baba Efendi Tekkesi Şeyhi Bahâeddin Efendi (Hacı Baha, Şeyh Baha Efendi, Bahaeddin Efendi)³³, annesi Halime Hanım'dır³⁴. Eşi Zehra Pars ise Bursa Yenişehirli'dir³⁵.

Hakkı Baha Pars'ın adının, bazı kaynaklarda İsmail Hakkı Baha Bey³⁶, İsmail Hakkı Pars³⁷ olarak geçtiği de görülmektedir.

²⁷Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.II, a.g.e., 161.; Karatay, N. (1.ci ve 2.ci Kânun 1941-1942). "Hakkı Baha Pars Faniler Arasından Çekildi", *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (42-43), 43.; Karahan-Pars, a.g.e., 1943, 1-10.; Bilgin, A.A., a.g.e., 2006, 18.; Birgen, M. (2017). İttihat ve Terakki'de On Sene, Hazırlayan ve Notlayan: Zeki Arıkan, 156.; Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.; Örneklerle Basılı Bütün Şiir Kitapları Antolojisi.(1975). Veli Recai Velibeyoğlu, C.I, Guryay Matbaası, 455.

²⁸ Bkz.Kepecioğlu, K. (2009). (Yay.Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız), Bursa Kütüğü, C.IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 168-169.

²⁹ 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

³⁰Huyugüzel, Ö. F. (2000). İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950), Kültür Bakanlığı Yayınları, 169.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.; Polat, S., (2011). *Kamusal Dış Mekânlarda Mimari Kimliği Değerlendirmek İçin Bir Yöntem Önerisi Bursa Cumhuriyet Alanı Örneği*, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 155, 158, 162, 185, 191, 336.

³¹ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 169.

³² Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

³³1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.

³⁴ Kara, M. (2016). "Bursa'nın Kültür Tarihini Aydınlatanlar-2-Kamil Kepecioğlu", *Bursa'da Zaman*, (18), Nisan, 15-16.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.II, a.g.e., 161.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 199.

³⁵ Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.

³⁶ Çavdar, T.(1995). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, 103, 105-106.

³⁷Tam adı İsmail Hakkı Baha olan Hakkı Baha Pars... Öz, M.F., a.g.e., 1987, 169.; Güler, A. (2008). Karamanlı Sarı Paşa, 196-216.; "Muhittin Baha'nın abisi İsmail Hakkı.... Tevetoğlu, a.g.e., 1973, 62.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.; Borak, S.(1998).Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları 1899-16 Mayıs 1919, Kaynak Yayınları, 30-31.; Göçgün, Ö. "Atatürk ve Edebiyat", <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/693576> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Karahan-Pars, a.g.e., 1943, 1-10.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257-528.; Güngör Ş. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşunda Bursalılar, 11 Haziran 2019, <https://www.belgeseltarih.com/ittihat-ve-terakki-cemiyetinin-kurulusunda-bursalilar/> Erişim tarihi: 20.02.2021.; "Daha önce de bir münasebetle söylediğim gibi...., Muhittin Baha Pars'ın ağabeyi İsmail Hakkı ile Ömer Naci ve birkaç arkadaşın da gayreti ile el yazısı iki nüsha dergi çıkarmıştık. Liderimiz Mustafa Kemal'di. Gelebilecek sorumluluğun en büyük yükü de O'nun omuzlarında idi". Cebesoy, A. F. (2019). Sınıf Arkadaşım Atatürk-Okul ve Genç Subaylık Hâtıraları, 30-34, 45-47.; "Mustafa Kemal henüz genç bir Harbiye öğrencisi iken, bazı arkadaşları ile bir el gazetesi çıkarmış, bu gazete ile istibdat yönetimine karşı savaş açmıştır. Bu gazete okulun dört duvarı arasında kalacaktı, ama pek kısa bir süre sonra imparatorluğun her köşesine yayılacak olan subay adaylarına özgürlük fikrini aşılayacaktı. Bu güveni başta Mustafa Kemal olmak üzere Ömer Naci, Ali Fuat (Cebesoy), **İsmail Hakkı (Muhittin Baha Pars'ın ağabeyi)** ve diğer birkaç arkadaş üzerlerine almışlardı. Harp Okulu'nda çekirdeği atılan bu duvar gazetesi ancak üç sayı çıkarılabildiştir. Harp Okulu'nda Mustafa Kemal'in liderliğinde

Hakkı Baha Pars'ın soyu³⁸, II. Murat dönemi meşhur şahsiyetlerinden biri olan Pars Bey (Bedrettin Mahmut)'a³⁹ dayanan köklü bir aileden gelmektedir. Ailenin bilinen en eski ve tanınmış atası 16. yüzyılda yaşamış Pars Sultan adlı bir beydir⁴⁰.

Hakkı Baha Pars'ın abisi Mehmet Baha⁴¹ ve kardeşi Muhittin Baha Bey⁴² ise son dönem Bursa'sının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdendir. Emir Sultan'ın da bu aileye damat olduğu kaydedilmektedir⁴³.

Hakkı Baha Pars, ilk tahsilini mahalle mektebinde ve sonrasında Bursa Işıklar Askeri İdadisi'nde tamamlamıştır. Hakkı Baha Pars, Işıklar Askerî İdâdisi'ni bitirdikten sonra İstanbul'da Harp Okulu'na girmiştir. Burada, sınıf arkadaşı olan Mustafa Kemal ile iyi bir dostluk kurar.

Hakkı Baha Pars, Harbiye'den mezun olduktan sonra Manastır'a⁴⁴ oradan da Mayıs 1902'de de Selanik'te bulunan 3. Orduya devamında da Mülazım-ı Evvel'liğe terfi ettikten sonra Selanik Mektebi Rüştîye-i Askeriye'de Kavaid-i Osmaniye ve Kitabet Muallimliğine atanır⁴⁵ ve burada 3,5 yıla yakın bir dönem askeri öğretmenlik yapar⁴⁶.

çkarılan bu el gazetesi aynı amaçla Harp Akademisi'nde de çıkarılmaya devam etmiştir. Lider yine Mustafa Kemal'dir". <https://www.saskarahaber.com/yazdir.php?id=17162> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Ömer Faruk Huyugüzel de Hakkı Baha Pars'ın ilk isminin İsmail olduğu görüşündedir. Kendisi ile 28 Ocak 2021 tarihinde yapmış olduğumuz görüşmede de bu görüşünü dile getirmiş ve o dönemdeki birçok şahsın sonraki yıllarda tanınmış olan isimleriyle hayatlarını devam ettirdiğini izah etmiştir. Huyugüzel, a.g.e., 2000, 169.

³⁸ "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.

³⁹ Akkılıç, Y. (2002).Bursa Ansiklopedisi, (4.cilt), Burdef Yayınları, 1425-1426.

⁴⁰Mehmet Çelebi'nin babası olan bu bey ailede Pars ismini kullanan ikinci şahıstır. Öz, M.F., a.g.e., 1987, 169.

⁴¹ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 125, 190-191.; Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, C.II, *Baha Matbaası*, 332-333.; Akkılıç, Y., a.g.e., 2002, 1423-1424.

⁴² <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=8020> Erişim tarihi: 23 Mart 2021.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 11-32.; Yılmaz Akkılıç, Hakkı Baha Bey için, "Pars kardeşlerin ortancasıdır. Harbiye Mektebi'ni (Harp Okulu) ve **Erkânı Harp Mektebi'ni (Harp Akademisi)** bitirdi. **1906 yılının eylül ayında yüzbaşı rütbesinde iken**, Selanik'te, sonraları İttihat ve Terakki Fırkası'na dönüşecek olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin on kurucusu arasında yedinci şuada yer aldı." der, ancak Hakkı Baha Bey, Erkan-ı Harp Mektebi'nde, yani Harp Akademisi'nde okumamıştır. Akkılıç, Y. (1999). "Yakın Geçmişten Üç Kardeşin Portresi Mehmet Baha, Hakkı Baha, Muhittin Baha", *Bursa Defteri*, (2), Haziran, 26-33.; Akkılıç, Y. (2008) Kurtuluş Savaşında Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 186.; Kaya, M.(1999).*1918-1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 90-91.

⁴³ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

⁴⁴ Pars, a.g.e., 1941, 28.

⁴⁵ Aksu, E. (2018).*Selanik'te Türk Edebi Kültürü (1860-1912)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 96-97.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

⁴⁶ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 169.

1906 yılında Selanik Askeri Rüştîyesi'nde öğretmenlik yaptığı yıllarda "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin Selanik şubesinin kuruluşunda yer alır. Cemiyet, Hakkı Baha Bey'in Selanik'teki evinde, Mustafa Kemal ile (Atatürk, Ömer Naci, Mustafa Necip, Hüsrev Sami (Kızıldoğan)'nın katılımıyla kurulmuştur⁴⁷. Hakkı Baha, Ömer Naci⁴⁸ ile Işıklar Askeri İdâdîsi'nde⁴⁹ arkadaştır. Hakkı Baha Bey'in, Mustafa Kemal ve Ömer Naci'yle, daha Harp Okulu'nda iken bir gizli cemiyet kurdukları da söylenir⁵⁰.

Hakkı Baha, çok eski dostları olan Bursalı Tahir Bey⁵¹ ve Ömer Naci ile birlikte "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ni de kurarlar. Hakkı Baha Bey'de, diğer Bursalı liderler gibi İttihat ve Terakki'nin⁵² çekirdek kadrosunda yer almamıştır. Meşrutîyetin ilanından sonra, Tahir Bey'in Selanik'ten ayrılması ile Selanik'te Bursalı kanat olarak tek başına kalır. Buna karşın örgüt içinde etkisini tümenden yitirmez. Gerek Vatan ve Hürriyet Cemiyeti gerekse Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucusu olduğu konusunda bütün kaynaklar ittifak içindedir⁵³.

Hakkı Baha Bey, Bursa'ya döndükten sonra askerlikten istifa eder⁵⁴.

⁴⁷"Atatürk'ün Hayatı", *Haber*, Sayı:8849, 10 Kasım 1942, 4.; Kızıldoğan, H. S. (1937). "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki", TTK Belleten, C.I, (3-4), Temmuz, 525-619.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 11-32.; Akkılıç, Y., a.g.e., 1999, 26-33.; Akşın, S. (1980).100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 56-57.

⁴⁸ "Daha Işıklar Askerî Lisesinde iken Ömer Naci ile ihtilalci fikirler taşıyorlardı. Hıyugüzel, a.g.e., 2000, 170.; Ömer Naci'nin öğrenim hayatı, Bursa Işıklar Askeri İdadisi'nde epey hareketli geçer". Tevetoglu, a.g.e.,1973, 13.

⁴⁹ Kurt, D. (2007). *Türkiye'de Askeri Eğitimin Modernleşme Sürecinde Işıklar Askeri Lisesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 50.

⁵⁰Yalçın, S. (2004). Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırrı, 79-80.; Güler, A.(1998). "Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçte Aile Çevresi ile İlk ve Orta Öğrenim Yaşantısının Rolü", *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 10 Kasım 1998, 53-65.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

⁵¹ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 106.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 165.

⁵² Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.

⁵³ "...Ömer Naci merhum da aynı kısımda idi. O zamanlar, okunması memnu olan Fransız inkılâb-ı kebrî elden ele dolaşırdı. Bazı cuma günleri mektepte kimselerin bulunmadığı zamanlar Bursalı Hakkı (eski Bursa mebusu Hakkı Bahâ) ve daha birçok arkadaşlar tarafından Fransa'nın büyük inkılabını canlandıran tablolar temsil edilirdi, Atatürk'ü yetiştiren 317 sınıfı memlekete ve inkılâba pek büyük hizmetler etmiştir. Âdetâ inkılâb bu sınıf ile doğmuş ve büyümüştür. Bütün bu hareketlerin başında Mustafa Kemal bir şahkai kudret gibi bulunmuştur". Doğan, M. "İnkılâb Hatıralarından", *Tefrika* Nu:60, *Anadolu*, Nu:7409, 15 Ocak 1938, 5.; Babacan, H. (2012). Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı), 15-17.; İzmirli, a.g.m., 2020, 6.; Kızıldoğan, a.g.m., 1937, 525-619.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 11-32.; Akkılıç, a.g.m., 1999, 26-33.; "İnkılap Tarihinden İki Yaprak, "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca", *Cumhuriyet*, Sayı:4972, 19 Mart 1938, 8.; Güngör Ş. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşunda Bursalılar, 11 Haziran 2019, <https://www.belgeseltarih.com/ittihat-ve-terakki-cemiyetinin-kurulusunda-bursalilar/> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵⁴ Kepecioğlu, K. (2009). Bursa Kütüğü, C.II., a.g.e., 129.

1912 tarihinde Ertuğrul Sancağı'ndan mebus seçilen ancak Meclisin resmi açılışında bulunamayan Hakkı Baha Bey⁵⁵, 4 Mayıs 1912 günü gerçekleşen 1'inci celsede yemin ederek mebusluk mazbatasını alır. Mecliste şubeler için kura ile gerçekleştirilen seçimlerin neticesinde Beşinci Şube⁵⁶ üyeliğine seçilir. 30 Temmuz 1912'de yeni teşkil olunan hükümet için mecliste yapılan güven oylamasında red oyu kullanır⁵⁷. Bu oturuma 165 mebus katılmış, bunlardan 112'si kabul, 44'ü red oyu kullanırken 9 mebus ise çekimser kalmıştır. Bu oylamada, Ertuğrul Sancağı'nın diğer mebusu Mehmed Sadık Bey kabul yönünde oy kullanmıştır.

Hakkı Baha Bey, 10 Temmuz 1912'de Harp Vergisi Kanunu için verilen tasarı sırasında söz alarak; halkın harpten dolayı çok kötü bir durumda olduğunu bu sebeple kıymeti 20.000 kuruştan az olan meskenlerden alınacak olan vergilerin azaltılmasını ister. Ancak, Hakkı Baha Bey'in teklifi dikkate alınmayarak tahrir eski hali ile kabul olunur⁵⁸.

Balkan Savaşlarının çıkmasıyla birlikte vatanın kendisine ihtiyacı olduğunu düşünen Hakkı Baha Bey, Terkos Müfrezesi'nde İhtiyat Zabiti olarak yeniden askerlik görevine döner.

Bursa'nın Yunan işgali sırasında da Bursa'da Kuva-yı Milliye reisliği yapar. Sonraki dönemde Bursa'dan ayrılarak bir müddet Bilecik-Eskişehir, Isparta ile Afyon'da kalır⁵⁹ bir müddet sonra Ankara'ya gelir. Hakkı Bey, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da "İlim, Fen ve Felsefe" adıyla bir dergi çıkartır. Bu dergiye; o devrin ünlü simaları olan Ziya Gökalp, Samet Ağaoğlu, Yusuf Akçura gibi yazarlar da yazı

⁵⁵ Pars, a.g.e., 1941, 29.

⁵⁶ Meclis öncelikle çalışma biçimini belirleyen geniş ve ayrıntılı bir iç tüzük hazırladı (13 Mayıs 1877). Başkanlık divanı başkan, iki başkan vekili ve iki kâtipten oluşmaktaydı. Meclis kendi içinde beş şubeye ve muhtelif encümenlere ayrılmıştı. Akyıldız, A.(2003). "Meclis-i Meb'ûsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları,(28), 245-247.

⁵⁷ 1911 sonlarında İttihat ve Terakki Fırkasına ve düşüncesine karşı olarak kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, İstanbul'da yapılan ara seçimleri de kazanması üzerine, İttihat ve Terakki Fırkası, erken seçime gitmiş ve seçimlerini kazanmıştı. Bundan dolayı Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı Halâşkâr Zâbitân taraftarları bir askeri muhtıra ile Mehmed Said Paşa Hükûmeti'ni düşürmüştü. Akabinde de Ahmed Muhtar Paşa'nın yönetiminde tarafsız bir hükûmet kurulmuştu. Ancak dört ay sonra Halâşkâr Zâbitân'ın baskıları neticesinde Ahmed Muhtar Paşa istifa etmiş ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı Kâmil Paşa Hükûmeti kurulmuştu.

⁵⁸ M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Otuzuncu İnıkad 27 Haziran 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 212.;<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink030.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵⁹ Pars, a.g.e., 1941, 29.; Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.

yazmışlardır⁶⁰. Daha sonra öğretmenlik görevi de yapan⁶¹ Hakkı Pars, Maarif Müfettişliğinde de bulunur⁶².

Hakkı Baha Bey, 1935 yılında “Pars/Parsoğlu” soyadını almıştır⁶³.

2.2. Ailesi ve Gençliği

Babası, Şeyh Hacı Mehmet Bahaeddin Efendi, altı evlilik yapmıştır. İlk eşi Mudanyalı olup ismine ulaşılammıştır. Diğer eşleri Halime Hanım⁶⁴ (güzel mevlit okurmuş, Vedide Baha Pars ona benzermiş), Hayriye Hanım (Arnavut?)⁶⁵, Bursa kumandanı olan Hafız Mustafa Paşa'nın⁶⁶ kızı Nâkiye Hanım⁶⁷ (Nefise Hanım⁶⁸,

⁶⁰ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.

⁶¹ Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.

⁶² Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257-258.

⁶³ Erkek Muallim Mektebinde Muallim Hakkı Baha Parsoğlu... “Soyadı Kütüğü Yazdıran Yurttaşlarımız”, *Anadolu*, Numara:6129, 1 Şubat 1935 Cuma, 4.; “Soyadlarını Tescil Ettirenler”, *Yeni Asır*, No:8863, 1 Şubat 1935 Cuma 5.

⁶⁴ “..Mevlûd Sahibi Akif Efendi merhumun biraderzadesi Hazret-i Emir Sultan Cami-i Şerifi İmam ve Hatibi ve Meşayih-i Nakşibendiye'den El-Hac Mustafa Efendi merhumun kerimesiyle tezvic edib iki mahdum-ı necibi âlem-i vücuda gelmiş”. Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.; Halime Hanım'ın babası Hazret-i Emir Sultan Cami-i Şerifi İmam ve Hatibi ve Meşayih-i Nakşibendiye'den El-Hac Mustafa Efendi'dir. Abisi, Ahmed Efendi (?) de Hazret-i Emir Sultan Cami-i Şerifi İmam-Hatipliğini yapmıştır. Ahmet Efendi'nin (eşi Minüre Hanım'dır), Şayigan ve Halit adında iki evladı vardır ki, Halit Efendi de Emir Sultan Cami-i Şerifi İmam-Hatibi'dir. Mevlûd sahibi Akif Efendi, Hacı Mustafa Efendi'nin abisi, Halime Hanım'ın amcası, Hakkı Baha Bey'in dedesinin abisidir. Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

⁶⁵ “.. Mumaiylehenin vefatından sonra Şair-i Meşhur umum-ı mağfur Zaik (Zait) Efendi'nin hafidesini almış ise de bir müddet sonra hasbel kader müfarekat vaki' olmuş..” Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.; Zâ'ik Efendi, asıl adı Şeyh Mehmed Emîn Efendi'dir. 1793 yılında Bursa'da doğmuştur. Mısri Dergâhı şeyhlerindendir. Şeyh Hafız Mehmed Zeynüddin Efendi'nin oğludur. Öğrenimini, babası ve Bursa'daki üstatlardan gördü. Bir ara İstanbul'a gidip orada ders verdi. Bursa'daki Mısri Dergâhı'nda şeyhlik yaptı. 1269/1853 yılında Bursa'da yaşamını yitirmiştir. Gömüti, bugün Büyük Postane yanında bulunan Mısri Dergâhı'nda idi. Gömüt taşı, Bursa Müzesi'ndedir”. Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 316.

⁶⁶ “Bursa Kumandanı Erkan-ı harp Mustafa Kâzım Paşa (Ferik Mustafa Kazım Paşa, Saraçhaneli, Bursa Kumandanı, 23 Mayıs 1308-4 Haziran 1892 Emirsultan Mezarlığı), Fransa'da tahsil görmüştür. İzmir ve İzmit şimendifer komiserlikleri, Anadolu ve Rumeli'nde komutanlıklarda bulunmuş, ikinci kez görev yaptığı Bursa'da 1892 yılında vefat etmiştir”. Peker, E.H.(2018). “Bursa'da Medfun Sadrazamlar ve Vezirler”, Belediye Haberleri, belediyehaberleri.com.tr, 18 Kasım 2018, Pazar, <https://www.belgeseltarih.com/bursada-medfun-sadrazamlar-ve-vezirler/> Erişim tarihi: 02.05.2021.; “1892 yılında vefat eden Ferik Mustafa Kâzım Paşa'ya ait iki mezar taşında ani ölüm ifadesine rastlanmaktadır. Şerif Paşa'nın eşi Hatice Mürşide Hanım'ın “beş dakika içinde ve pek hazin bir surette ufûl” ettiği bildirilirken (Emirsultan Pafta I/34), ani ölümünün açıkça belirtildiği mezar taşı yazıtında aynı zamanda muharip bir komutan olan Mustafa Kâzım Paşa'nın hayat özeti ve kişiliğiyle ilgili ipuçları da verilmektedir (Pafta I/40): Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye-i Şâhânenen Erkân-ı Harb olarak neş'et edüp Fransa'da dahi tahsil-i ulûm eyleyerek avdetle İzmir ve İzmid şimendiferleri komiserliklerinde ve Anadolu ve Rumeli cihetlerinde müteaddid mahal kumandanlıklarında ve zamanındaki muharebatta bulunarak bilâ-vukûat elli dört sene kemâl-i sadakatle dîn ü devlete hizmet eyleyüp nihayet ikinci defa Burusa Kumandanı olduğu ve müddet-i ömründe işret etmediği ve namazını terk eylemediği halde füc'eten vefat eden Saraçhaneli Ferik Mustafa Kâzım Paşa'nın ruhu için el-Fâtîha 23 Mayıs sene 1308 yevm-i Cumartesi”. https://www.academia.edu/42144983/MEZAR_TA%C5%9ELARININ_TANIKLI%C4%9EIIYLA_TAR%C4%B0H%C4%B0_BURSADA_YA%C5%9EANAN_SA%C4%9ELIK_SORUNLARI Erişim tarihi: 02.05.2021.; Ferik Musa Kâzım Paşa, 9 İkade 1309/23 Mayıs 1308/1892 cumartesi günü

İbrahim Paşa'nın kızı?⁶⁹) ile Mihriban Hanım (Mihaliç'ten)'dir⁷⁰. Halime Hanım'dan Mehmed Baha ve Hakkı Baha⁷¹; Nakiye Hanım'dan Muhiddin Baha Pars⁷², Rukiye Pars ile Mihriban Hanım'dan Növber (Nöber) Altıntaş dünyaya gelmiştir⁷³.

Hakkı Baha Pars, Növber (Nöber) Altıntaş⁷⁴, Rukiye Pars⁷⁵, (Şeyh) Mehmet Baha Efendi (Pars) ile Muhiddin Baha Pars adlı kardeşlerin ortancasıdır⁷⁶.

Hakkı Baha Bey'in baba soyu, Bursa Umurbey'in (hatta ondan önce kurulmuş olan Kozca Köyü'nün⁷⁷) tarihinde ve idaresinde önemli bir yeri olan 600 yıllık geniş bir

irtilhal etmiştir. Hazret-i Emîr'de, Mekabir-i Hulefa'da defnedilmiştir. Gültaş, S.(2020). “Bir Biyografik Kaynak Olması Bakımından Bahâr-ı Şemsi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7, (17), 87-118.; Öcalan, H. B.-Mermutlu, B. (2019). Tarihi Bursa Mezar Taşları II, Bursa Hazireleri, 81.; Bursa Kumandanı Ferik Mustafa Kazım Paşa'nın oğlu Ahmed Münir Bey; 1280 İzmir doğumludur. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA) Fon no: DH.SAİDd..., K:59, G:77., Ahmed Münir Bey; 1280 İzmir doğumlu (Bursa Kumandanı Ferik Mustafa Kazım Paşa'nın oğlu, H.29.12.1280.); Başka kaynaklarda ise Baha Efendi, evliliği ve çocukları hakkında; “*Emir Sultan Camii imam ve hatibi Hacı Mustafa Efendi'nin kızıyla evlenmiş ve bundan iki oğlu dünyaya gelmiştir. Hareminin vefatıyla Şair Zâik Efendi'nin hafidi ve bundan ayrıldıktan sonra Ferik (Tümgeneral) Mustafa Nuri Paşa'nın kızıyla tevhül ederek iki oğlu daha dünyaya gelmiştir. Mehmed Bahâ, Hakkı Bahâ, Muhyiddin Bahâ beyler evlâdlarıdır. Her birisi birer irfan ve fazilet hamulesidir.*” ifadesi geçer. Kepecioğlu, K. (2009). (Yay.Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediylıdız), Bursa Kütüğü, C.I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 169.; Burada ismi geçen Mustafa Nuri Paşa ise kaynaklarda 1840 yılında Serasker olmuştur. Kanaatimizce Baha Efendi, Mustafa Nuri Paşa'nın değil Ferik Mustafa Kazım Paşa'nın kızı ile evlenmiştir.

⁶⁷ “..bundan sonra Ferikân-ı Kirâmdan Mustafa Paşa merhuma damad olub iki evladı daha kadem-i nihade-i âlem şuhud olmuşdu...” Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.; Nakiye Hanımla ayrıldıktan sonra bir daha evlenmiştir.

⁶⁸ “Bahaeddin Efendi ayrıca vakfına kendisinden sonra eşi Nefise Hanım ibneti Mustafa Kazım Paşa'nın mütevellî olmasını, ondan sonra evlatlarından tekkede şeyh olanın mütevellî olmasını, tekkede şeyh olarak görev ifa eden evlatlarının sül-i hâli ve muvaffakiyetsizliği görülürse, hâkim tarafından Cenâb-ı Kâdir-i Kayyum'dan korkar ve mahkeme-yi kübrayı düşünür bir zâtın mütevellî olmasını şart kılmuştur”. Çam, M. (2019). “Bursa'da Bir İrfan Ocağı Ahmed Baba Nakşibendi Tekkesi”, *Bursa Günlüğü*, Eylül-Ekim-Kasım, (7), 62-65.

⁶⁹ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

⁷⁰ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

⁷¹ 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

⁷² Çoker, F.(1995), Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, C.III, TBMM, 225-226.; Çufalı, M.(2012).Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950) C.III, Milletvekilleri Özgeçmişleri, TBMM, 272.

⁷³Hakkı Baha Bey, 5 yaşında yetim kalır. Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.; Bardakçı, M.(2009). “Operet Besteleyip Sahneye Koyan Bir Nakşibendî Şeyhi”, 3 Eylül 2009, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/221304-operet-besteleyip-sahneye-koyan-bir-naksibendi-seyhi> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁷⁴<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1958/07/26> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, O., a.g.e., 2019, 1234.; <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1958/7/26/3.xhtml> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁷⁵ “Çek Sefarethanenin Otomobili İki Kanını Çığnedi”, *Milliyet*, 29 Temmuz 1958, 5.

⁷⁶ Ateş Pars (d.1942), İstanbul'da doğdu, Umur Pars'ın oğludur. Ateş Pars Beyle Yapılan Görüşme 25 Nisan 2021.

⁷⁷Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

aile olup⁷⁸, Pars Beyler Sülalesi olarak tanınan ve II. Murat döneminde Pars Bey olarak yaşamış Şeyh Abdullah oğlu Bedrüddin (Bedreddin Mahmut Bey'e dayanır.

Pars Beyler Ailesi ve Pars Bey⁷⁹ (Abdullah oğlu Bedreddin Mahmut Bey): Pars Bey, Abdullah oğlu Bedreddin Mahmut Bey'in namı-ı diğer bir şöhretli ismidir. Büyük Pars da denilir⁸⁰. Bu zat, I. Murat'ın yakın dostudur. Padişah II. Murat devrinde sarayda görev yapmıştır⁸¹. Vakfiyesinde⁸² bu zat için “Emirü'l-âzâm ve kadri'l-muazzam” tabirinin kullanılması, kendisinin büyük bir amir ve kıymeti yüksek bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Osmanlı saraylarında yapılan temizlik işlerine “pars” denildiği düşünülürse, Bedreddin Mahmud Bey'in sarayın temizlik işleri sorumlusu olduğu iddia edilebilir. Çok hayret verici bir durum da bazı belgelerde kendisinden, bey sıfatı başa getirilerek, “Bey Pars” diye söz edilmesidir⁸³. Aslında “pars” hepimizin bildiği bir hayvan adıdır. Ancak Osmanlı saraylarında yapılan temizlik işlerine de “pars⁸⁴” derlerdi. “Sarayda bugün pars var” demek,

⁷⁸Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 11-32.

⁷⁹ Bedruddin Pars Bey, Kara, M.(1991). “Bursa Tekkelerinde Şeyhlik Yapan Mutasavvıflar (II)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:3, C.3, (3), 119-130.

⁸⁰ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.

⁸¹Peker, E.H.(2018). “Bursa’da Medfun Sadrazamlar ve Vezirler”, Belediye Haberleri, belediyehaberleri.com.tr, 18 Kasım 2018, Pazar, <https://www.belgeseltarih.com/bursada-medfun-sadrazamlar-ve-vezirler/> Erişim tarihi: 02.05.2021.

⁸²Bursa Vakfiyeleri-1. (2013). Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Tic. A, 523-531.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 235-235.

⁸³Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.I, 188.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 35.; Kara, M. (1987a). “Bursa Tekkelerinin Alfabetik Olarak İsimleri ve Belli Başlı Kaynaklar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 89-98.; “Pars Bey, Abdullah oğlu Bedrettin Mahmud Bey'in lakabıdır. Abdullah oğlu'dur, yani köle kökenlidir. II. Murad döneminde yaşamıştır. Diğer Parslardan ayırmak için Büyük Pars denilmiştir. Şehreküstü Camii'ni bu Pars Bey yaptırmıştır. Cami, yıkılıp yerine yenisi yapılmıştır. Pars Bey'in yaptırdığı tekeden ise bugün bir eser yoktur. XV. yüzyılda yaşamış Muhammet Pars Bey'in "Risale-i Kudsiye" adlı bir kitapçığı vardır. Ölüm tarihi belli değildir. Fevzi Çakmak Caddesi üzerinde bulunan Şehreküstü Camii'nin yanında bulunan türbede gömülmüştür. Vakfiyesi 1445 tarihli. Torunu Umur Bey, bugünkü Umurbey'e adını veren kişidir”. Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 51-54.; Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İli Merkez). 1983). Vakıflar Genel Müdürlüğü, 282.; Ayverdi, a.g.e., 1972, 333.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.; “Orhan Gazi'nin kızını, oğlu Yakub Bey ile evlendiren Pars Bey lakablı Bedreddin Mahmud Bey'in baba adı da vakfiyede Abdullah olarak kayıtlı olsa da onun, XIII. yüzyıl Selçuklu umerâsı arasında zikredilen Bedreddin Mahmud'un torunu olması kuvvetle muhtemeldir”. Bu konuda bkz. Turgut, V. (2016). “Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakına Dair”, *Osmanlı Araştırmaları*, 47, 1-39.; Turgut, V. (2019). “Vakıf Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş Paşa”, *Osmanlı Araştırmaları*, LIII, 51-120.; “Seydikavağı nefsi 113 hane olarak kaydedilmiştir. Dört mahalleye ayrılmış olan Seydikavağı'nda tuzcu olarak görev yapan gebran nüfus da tesbit edilmiştir. Bunlardan Cami Mahallesi 10 ilâ 32; Hürrem Şalo Mahallesi 6 ilâ 18; Bedreddin Bey ve Ahmed Paşa Mescidi Mahallesi 15 ilâ 38 ve Seydiler Mahallesi 18 ilâ 49 nefer ile meskûn olarak gösterilmiştir. Bedreddin Bey'in Hüdâvendigâr Sancağı'nda vakfı bulunan Mahmud Pars Bey olması kuvvetle muhtemeldir. Bursa'nın Şehreküstü mevkiinde türbesi bulunan II. Murad dönemi ümerasından Pars Bey'in Yakub Bey adında bir oğlu vardır”. Turgut, V. (2019b). “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, V, Kocaeli, 391-472.

⁸⁴ Pars(a) (Far.) : Temiz kişi, güzel, iffetli namuslu. Berber, İ.(2019).*Tarihi Kıpçak Türkçesi Sözlüklerinde Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 55.; Aybars, “ay gibi parlak, güzel, temiz pars” veya “kutsal

“sarayda temizlik var” anlamına geliyordu. Vaktiyle Topkapı Sarayı’ndaki Hırka-i Saadet’in bulunduğu odanın tozlarını süpürge ile alırlardı ki buna “süpürge parsi”, sabah nöbetçileri de çinileri ve pencereleri yaş süngerle silerlerdi ki, buna da “pars” derlerdi⁸⁵.

Bedreddin Pars Bey, hayırsever bir adamdır. Cami, zaviye, mezarlık hatta mahalle evlerinin arsası dâhil olmak üzere buradan Bursa Hisarı’na kadar uzanan geniş bir alan onun vakfıdır. Bugün, Bursa’da ki Zafer Çarşısı karşısında kalıntıları bulunan Rum kilisesi arsası da Pars Bey Vakfı’na aittir. Daha önce adı Kozca olan Gemlik’e bağlı Umurbey Köyü⁸⁶ ile Kirmastı (Mustafakemalpaşa)’ya bağlı Mazder Köyü de Pars Bey’in vakıfları arasındadır. Bedreddin Pars Bey’in oğlu ve torunlarının da dedeleri gibi hayırsever insanlar oldukları günümüze gelen vakfiyelerinden anlaşılmaktadır⁸⁷.

Sonraki yıllarda Pars Beyler’den Ahmet Baba Efendi (1773-1840)⁸⁸, büyük kardeşi⁸⁹ ile vakıfların idaresi üzerine anlaşmazlığa düşünce Umurbey’den ayrılarak Bursa’ya

pars”. Güner, G. (2018). “Memlûk-Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Kişi Adları”, *Dil Araştırmaları*, 12 (23), 103-122.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 34.; Çetin, O. (2019). “Doğan Bey’in Feryâdı”, *Bursa Günlüğü*, Eylül-Ekim-Kasım, (7), 86-90.; Akkılıç, Y., a.g.e., 2002, 1425-1426.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

⁸⁵ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 34.; Çetin, O. (2019). “Doğan Bey’in Feryâdı”, *Bursa Günlüğü*, Eylül-Ekim-Kasım, (7), 86-90.; Akkılıç, Y., a.g.e., 2002, 1425-1426.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

⁸⁶ “Umurbey (Gemlik) ilçesine bağlı bir belde. Eskiden, Kite/Ürnlü’ye bağlı. 1468 yılında Lala Şahin Paşa’nın torunu Musa Bey oğlu Umur Bey, kendi malikânesi olan Balabancık, Kaşça, Akköy, Yazır adlı dört küçük köyü bir araya toplamak suretiyle Umurbey köyünü kurmuştur. Umur Bey’in Lala Şahin Paşa’nın torunu Bâli Bey’in oğlu olduğudur. Kozca’da denmektedir. Kozca, ‘cevizlik’ demektir. Kozca köyü, Yakup Bey zaviyesi vakfıdır. Daha sonra Yakup Bey’in çocuklarından, Umur Bey’in kızı Hundi Hatun’un yönetimine girmiş. Bu nedenle köye Umurbey denilmiştir. Umurbey’de, Pars Bey bir de cami yaptırmış. Bu vakfiye 1453 tarihli. Kozca, Cumhuriyetimizin kurucularından, ilk başbakanlardan biri ve Türkiye’nin 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ı yetiştirmiştir. Kepecioğlu, Umur Bey’in, Yakup Çelebi, Hasan Çelebi ve Koca Mehmet Çelebi adlarında üç oğlu ile Döndü Hatun adında bir kızının bulunduğunu ve bu kızının Bedrettin Pars Bey’in kardeşi oğlu ile evlenmiş olduğunu kaydetmektedir. Kepecioğlu’na göre, “Umur Bey sülalesinden Mahmut Bey’in kızı Fatma Hatun, 1599 yılında Katırlı, Engurucuk, Umurbey köylerini evlatlarına vakfettiğini yazmaktadır. Fatma Hatun’un Mahmut Bey adlı bir oğlu varmış”. Kepecioğlu, K. (2009). (Yay.Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız), Bursa Kütüğü, C.III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 18.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 198.; Kaplanoglu, R.-Oğuzoglu, Y. (2011). Asri Gemlik, Yusuf, Gemlik Belediyesi Yayınları, 326-327.; Çetin, O., a.g.m., 2019, 86-90.; Demirel, M.-Becerekli, S. (2014). “Bursa’nın Tarihi Mahalleleri, Umurbey, Yenimahalle, Karaağaç, Mollaarap Mahallelerinde Toplumsal Hayat (19. Yüzyıl)”, C.3, editör Neslihan Dostoglu, Yusuf Oğuzoglu, Aziz Elbas, Necmi Gürsakal, 29.; Sönmezışık, Z. Y. (2001). *Bursa A-119 Numaralı Şer’iyye Sicili Tahlil ve Transkripsiyonu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 62, 169.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

⁸⁷ Çetin, O., a.g.m., 2019, 86-90.

⁸⁸ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.I, 76, 165.; Kara, M., a.g.m., 1987a, 89-98.

yerleşir ve Karaseyh Mahallesinde⁹⁰ yaptırılan tekkenin Nakşi Şeyhliğini yapar. Soyundan gelenler bu görevi devam ettirirler. Bursa Belediye Başkanlığı yapan Ahmet Muhtar Bey, şair ve yazar Mehmet Baha Efendi, Bursa milletvekilliği yapan Muhittin Baha Pars⁹¹, eğitimci ve yazar Vedide Baha Pars bu soydan gelmektedir. Umurbey’de kalanlar ise başta Pars olmak üzere Seyhan, Önev, Küçükdağ ve Okay soyadları ile soylarını sürdürmektedirler⁹².

Bedreddin Bey bin Abdullah (Pars Bey), Bursa’da Şhreküstü mahallesinde⁹³ bina ettirdiği zaviyesini misafirlere, âlimlere ve gelip geçenlere vakfettiğini belirtmiştir⁹⁴. Beypars olarak tanınan Abdullah oğlu Bedreddin Bey, Bursa’da Şhreküstü mahallesinde⁹⁵ 1440’lı yıllarda⁹⁶ bir cami⁹⁷ ve bir zaviye yaptırmıştır. Bu yapıların

⁸⁹Çetin, O., a.g.m., 2019, 86-90.

⁹⁰“Bursa’nın eski mahallelerinden biridir. Mahallenin adına 1463 tarihli kadı sicil belgeleriyle 1487, 1530 ve 1587 tarihli tahrir defterlerinde de rastlanır. Mahalleye adını veren mescidi, Karaseyh unvanlı bir kişi yaptırdığı iddia edilmektedir. Eski Valilik Binası civarındadır. Mahallede, Nakşibendi tarikatına bağlı Ahmed Baba Tekkesi, Cumhuriyet dönemine kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bugün sadece mevki olarak anılır”. Kaplanoğlu, “Karaseyh Mahallesi”, https://www.bursa.com/wiki/Karaseyh_Mahallesi Erişim tarihi: 20.02.2021.; Hatıra yahud Mirat-ı Brusa, a.g.e., 1323 (1905-06), 30.

⁹¹ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.

⁹² <http://yesilbursadergisi.com/mobil/koseyazisi.php?id=733> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁹³ “Şhreküstü”, pek çok Anadolu şehrinde rastladığımız bir mahalle adıdır. Bursa’da fetihten sonra ilk kurulan mahallelerden biri de “Şhreküstü” mahallesidir. Kalenin dışarısında yapıldığı için bu isim verilmiştir. Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.III, 86.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 146.; Çetin, O., a.g.m., 2019, 86-90.; “Bursa’da sur (hisar) dışında kurulan ilk mahallenin Şhreküstü olduğu ifade edilmektedir”. Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 7.; “II. Murad döneminde Bedreddin Mahmud (Pars) tarafından yaptırılmıştır. Şhreküstü Camii’nin kible istikametinde, camiın banii Pars Bey’in türbesinin yanında, son zamanlara kadar geldiğine şahit olduğumuz kabir de mevcuttu. Mezarlıkta bulunan ilgili günümüzde bazı mezar taşı parçalarına rastlanmaktadır”. Hızlı, M. (1999). “Osmanlı Dönemi Bursa Mezarlıkları, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.8, (8), 135-147.; Kumaş, Nursal, a.g.e, 2020, 88.

⁹⁴“Hicri 29 Safer 1141-Miladi 4 Ekim 1728 tarihli kayıta: “Medine-i Burûsa’da vâki merhum Bedreddin Pars Bey vakfından almak üzere yevmi dört akçe vazife ile mu’temed ve vekil-i harç ve yevmi dört akçe vazife ile eczâhân olan Es-seyyid Mustafa bin Halil veledes kendi hüsn-i rıza ve ihtiyârıyla cihet-i mezbûrları erbâb-ı istihkâdan Mehmed bin el-Hâc Hasan’a ferâgat ve kasr-ı yed itmekle kasr-ı yedinden tevcîh olunub yedine berât-ı şerîf-i alişân virilmek bâbında inâyet recâsına nâzır-ı vakf dârüs-sa’ade ağası izzetlü el-Hâc Hasan Ağa ‘arz itmekle mücebinece tevcih olunmak” ifadeleri yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere vakıf kurumlarında bazı görevler tek bir kişi tarafından yürütülmekte ve bu kişi ayrı ayrı yürüttüğü vazifeler için ayrı ücretler almaktadır. Atama kaydında yer alan ifadelerden Bedreddin Pars Bey Vakfı’nda da el-Hâc Hasan’ın, mutemetlik ve vekil-i harç ciheti için yevmi dört, eczahanlık ciheti için de yine yevmi dört akçe aldığı anlaşılmaktadır”. Keleş, H. (2001). “Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa’da İmar Faaliyetleri”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.21, (1), 177-188.; Başol, S. (2000). Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 106-107.

⁹⁵ “Burada mevcut ve bu namiyle maruf cam-i şerif pek harab iken vali-i esbak merhum Münir Paşa hazretlerinin valiliği hengâmında arazi müfettişi Rıza Beğ zade Cemil Beğ merhumun nezareti tahtında mücedded dinecek derecede mütevellî reşadetlü Şeyh Hacı Bahaeddin Efendi hazretleri

yanında kurulan türbe ise günümüzde hala mevcuttur. Cami günümüzde ayakta olmasına rağmen, zaviyeden bir eser kalmamıştır. Bedreddin Bey'in bu eserlerinden sadece zaviyesini içeren vakfiyesi Evail-i Cemâziyelevvel 849/5-14 Ağustos 1445 tarihini taşımaktadır⁹⁸. Vakfiyenin aslı Topkapı Sarayı'ndadır⁹⁹. Bu vakfiyenin içeriğindeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla asıl vakıfname yanmıştır¹⁰⁰. Bu vakıfnamede kardeşi¹⁰¹ Şerafettin Yakup Bey'i (Şerefüddin Yakup Bey bin Abdullah¹⁰² mütevellî ve nazır tayin etmiştir. Bundan sonra nesilden nesile geçmesini ve bu nesil kesilirse Bursa hâkiminin bakmasını şart etmiştir¹⁰³. Vakfın tevliyet ve

marifetiyle tamir ve inşâ ve harim-i camide bir de kahvehane ihdas ve cami şerifin kible-i cihetindeki kabristan derununda bani-i camii Pars Beğ medfun olduğu türbe dahi tamir ve sanduka etrafını müzeyyen parmaklıkla tahaddud ve gerek cami şerif ve gerek türbe-i şerife avize talik ve mücedded hasır ve kelimelere ferş olunarak tezyin olunmuştur. Türbe-i şerif haricindeki kabristanda birçok makbere bulunmuştur". Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 225.

⁹⁶ Şehreküstü Mahallesinde bulunan bu tarihi cami, 1980 yılında tamamen yıkılarak yerine, çok kubbeli bir betonarme cami yapılarak orijinal yapı tümüyle yok edildi. Sadece minaresi ise orijinal kaldı. Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.

⁹⁷ "Türbede, Abdullah oğlu Bedrüddin Mahmud (Pars) Bey'in gömütü bulunur". Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İli Merkez).a.g.e., 1983, 282.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 54.; Ayverdi, a.g.e., 1972, 333-334, 369.; Bursa'daki diğer türbeler hakkında ayrıca, Bkz. Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 178-184.; "İl Müftülüğü'nün karşısındaki Bedreddin Pars Bey türbesinden önünden Kadirî-Eşrefî dergâhı Numaniye'ye geçiyoruz". Tarakçı, B. (2018). "Bursa Sokaklarında Tasavvuf Dersi", *Bursa Günlüğü*, (4), Aralık, 22-25. ; Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 225.

⁹⁸ Bedreddin Pars Bey Vakfiyesi. Bursa Vakfiyeleri-I., a.g.e., 2013, 223-231.; Demirtaş, H. (2014). "Bursa ve Manisa'daki Vakıflarla İlgili İki Kitap: "Bursa Vakfiyeleri-I, Yay. Haz.: Hasan Basri Öcalan-Sezai Sevim-Doğan Yavaş, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yay., Bursa 2013, Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan, Haz. Mehmet Akif Erdoğan-Ömer Bıyık, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın No: 7, Ankara, 2014", *Vakıflar Dergisi*, (41), Haziran, 197-204.; Başol, a.g.t., 2000, 14.; "Bedreddin Pars Bey'in Vakfiyesi 1445 tarihini taşımaktadır. Yaptırdığı köylere akar olarak Orhangazi, Korca, Asboğa köylerini vakfetmiştir". Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 335.; Mehmet Şemseddin. (1332). Yâdigari Şemsi, Mısırî Dergâhı Seccâdenesini, Matbaa-i vilâyet, Bursa, 225.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.

⁹⁹ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹⁰⁰ "1437'de Şehreküstü'deki Pars Bey Vakfı'nın mütevellisinin vakfiyeyi kaybetmiş olması "hiyânet" nedeniyle görevden azl onulmasına yol açmıştır" denir. Yenal, E. (2012). Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde Bursa'da Yapıların Oluşumu, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 56.; Yenal, E. (2014). Osmanlı Başkenti Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 131.; Başol, a.g.t., 2000, 14.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 35.

¹⁰¹ Bursa Vakfiyeleri-I., a.g.e., 2013, 223-231.

¹⁰² "Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde de Vakfı zaviye-i Yakub Bey veled-i Bedreddin Bey ifadesi yer alır". Başol, S. (2008). *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 119, 136-137.; Başol, a.g.t., 2000, 14.

¹⁰³ Başol, a.g.t., 2000, 173.; "Bundan sonra aslah evlâda neslen ba'de neslin geçmesini ve bu nesil münkariz olursa Bursa hakimiyetine şart eylemiştir. Sonradan Umur Bey köyü adını alan Kozca ve Mazder köylerini hayır işlerine ve Şehreküstü'deki zaviyesine vakfeylemiştir. Bu son vakıf yapıldığı zaman mütevellisi Hacı Lala İsmail oğlu Musa Bey oğlu Umur Bey mütevellî idi. Bunun ifadesiyle asıl vakfiye lafz ve mana cihetiyle mutabık olduğu vakfiyede tasrih edildi. Bursa Sicilleri'nde 22 Mayıs 1555 tarihli bir vakfiyesi kayıtlıdır". Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 35.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

nezaret görevine, Bedreddin Bey'in kardeşi olan Abdullah oğlu Yakup bey¹⁰⁴ seçilmiştir. Vakıfta çalışanlara yönelik herhangi bir şart belirtilmemiştir¹⁰⁵. Şehreküstü caminin yanındaki Şehreküstü Mezarlığı'na birçok âlim, tarihçi ve şair gömülmüştür. Burada Pars Bey'in ve kardeşi Yakup Bey'in medfun oldukları türbede bulunmaktadır. 1216/1801 yangınında cami ve tekke yanmış¹⁰⁶, Pars Bey'in soyundan gelen Ahmed Baba Efendi¹⁰⁷, tekkeyi Atatürk Caddesi'ndeki postane¹⁰⁸ ve İş Bankası karşısında yeniden yaptırmış¹⁰⁹ ve cami¹¹⁰ yerinde bırakılmıştır. 1904 yılında yol açılması dolayısıyla mezarlığın bir bölümü yola gitmiştir¹¹¹. Diğer cami hazirelerindeki ve yol kenarlarındaki kaybolan türbe ve kabirlerin tespiti imkânsız hale gelmiştir. Kapalı Çarşı'yı geçip, Sultan Yıldırım Bayezid'e türbesi yakınındaki Bedesten geçildikten sonra, İvaz Paşa Camii'nin yanındaki Osmangazi Caddesi'ndeki "Pars Bey Türbesi"¹¹² ve Zaviyesi" olarak anılan külliyeinin haziresiyle civarındaki kabristan tamamen kaldırılmış yerine başka yapılar yapılmıştır. Tarihi ahşap cami de 1979'da yıkılarak yerine yeni bir cami inşa edilmiştir¹¹³. Ahşap olan bu cami, 1984 yılında yıkılmış ve kubbeli olarak yeniden inşa edilerek 1988 yılında ibadete açılmıştır. Minaresi eskidir. Türbe de 1994'den sonra yıkılarak yeniden

¹⁰⁴ Pars Bey'in kardeşi Yakup Bey'in de vakfı vardır. Şehreküstü Mahallesi yakınındaki Çukurmescit Mahallesi arazisinin tamamı ile Bursa'nın dışında Çağalı Görü denilen mevkideki mezraanın tamamı vakfedilmiş. Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.

¹⁰⁵ Hüdavendigar Vilayeti Karesi Bölgesi mimari yapılar için ayrıca bkz.: Hızlı, M. (1993). "Hüdavendigar Vilayeti İmar Faaliyetleri Defteri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, (V), 227-248.; Başol, a.g.t., 2000, 106.; Ayverdi, a.g.e., 1972, 333-334.

¹⁰⁶ *Birçok tarihi tekke, depremler, imar politikaları, yeni açılan yollar, ihmalsizlik, bakımsızlık gibi sebeplerden dolayı yok olmuştur. Pars Bey tekkesi de bunlardan biridir.* Taşkın, C. (2017). 15. ve 20. Yüzyıllar Arası Bursa Tekkelerinin Mekân ve Cephe Kurgusu, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 250.; Kumaş, N. (2020). II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909), 18.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 235-238.; Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 225.

¹⁰⁷ Kara, M., a.g.m., 1987a, 89-98.

¹⁰⁸ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.I, 65.

¹⁰⁹ Kara, M. (1987a). "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 77-88.

¹¹⁰ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.II, a.g.e., 106.; Kaplanoğlu-Oğuzoğlu, a.g.e., 2011, 255.; Akkılıç, Y., a.g.e., 2002, 1426.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 236.; "Pars Bey'in ve oğlu Yakup Bey'in medfun bulundukları türbe buradadır.....Eski devirlerde kadınlar her cumartesi günü gün doğarken bu türbeye giderler, mevlid okurlar, kabrin sandukasına don, gömlek, yemeni vesaire örterler....muradlarına ereceklerini zannederlerdi.....". Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 36.; Aksoy, N.(1944). "Bursa'ya Gelen Valiler: Ahmed Münir Paşa-XX-", *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (64-67), Bursa, 40-43.; Hatıra yahud Mirat-ı Brusa, a.g.e., 1323(1905-06), 26.

¹¹¹ Pehlivan, N. (2018). "Pars Beyler", *Yeşil Bursa Dergisi*, Kurtuluş Savaşının Kadın Efeleri Sayısı, Yıl: 5, (19), Kış, 34-36..

¹¹² Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 183-184.; Harrell, B. (1980). Bursa Rehberi, Çev.Suna Asımgil, Redhouse Yayınevi, 18, 53.; Kara, M. (2014). "Dergâhlar; Açılın mı Kapansın mı?", *Bursa'da Zaman*, (10), Nisan, 54-65.Şehreküstü Camii haziresinde yer alıyor. Kara, M. (2016). "Bursa'nın Kültür Tarihini Aydınlatanlar-2-Kamil Kepecioğlu", *Bursa'da Zaman*, (18), Nisan, 15-16.

¹¹³ Tarakçı, a.g.m., 2018, 22-25.

yapılmıştır¹¹⁴. Bursa Ulu Cami yakınındaki Şhreküstü Camisinin güneyinde bulunan, İl Müftülüğü'nün karşısındaki Bedreddin Pars Bey türbesi¹¹⁵ (Kübikimsi Gövdeli Türbe¹¹⁶), Pars Bey adıyla anılan Abdullah oğlu Bedrüddin Mahmud Bey'e aittir¹¹⁷. Pars Bey'in, özel günlerde çok kalabalık olduğu söylenen, Şhreküstü Camii'nin yanındadır. Türbeye cumartesi günleri güneş doğmadan gidilir ve sandukanın üzerine gömlekler, pantolonlar, mendiller, yemeniler bırakılır ve bu eylemin birçok olumsuzluklara karşı iyi geleceğine inanılmıştır.

Rivayete göre Pars Bey, başında yeşil kasketi, yeşil takım elbiseleriyle, elinde yeşil salatalık yiyerek türbesinin içinde dolaşırken görüldüğü halde, sonra bakıldığında türbenin asma kilidi ile kapalı olduğu görülmüştür¹¹⁸. Yapıldığı döneme ait hiçbir yazıtı bulunmayan türbenin genel karakteri XV. yüzyılda yapıldığını göstermektedir. Kapı üzerinde mermerden tek satırlık dua kitabesi olup isim ve tarihi yoktur. İçeride ahşap bir sanduka bulunmaktadır¹¹⁹.

Sultan I. Murat tarafından, XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılan Kapan Han'ın¹²⁰ karşısında Pars Bey'in yaptırdığı Doğangözü adıyla bir de han vardır¹²¹; ancak bu han 1738 (1767) yılında arsaya dönüştürülmüştür¹²².

es-Seyyid el-Hâc Ahmet Baba Efendi-Şeyh Baba Efendi Ahmet (Umurbey, 1204-1788/9-Bursa, 1262-1845¹²³): Bedrettin Pars Bey'in soyundan gelen Baba

¹¹⁴Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 36.; Çetin, O., a.g.m., 2019, 86-90.; Akkılıç, Y., a.g.e., 2002, 1426.; Pehlivan, a.g.m., 2013, 38-39.

¹¹⁵Yenal, a.g.e.2014, 372.; Tarakçı, a.g.m., 2018, 22-25.; Kılıcı, A. (1986). "Hacı Bayram-ı Veli Döneminden (1300-1453) Günümüze Kalan Vakıf Eserleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Bunlar Üzerinde Yaptığı Çalışmalar", *Vakıf Haftası Dergisi*, 4, 81-140.

¹¹⁶ Bursa'daki türbelerin çoğunluğu bu grupta yer alırlar. Yenal, a.g.e., 2014, 365.

¹¹⁷ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹¹⁸Alkaya, H. B. (2006). *Bursa ve Çevresindeki Ziyâret Yerleri ve Bunların Etrafında Oluşan Dinî İnançlar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 34.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹¹⁹<https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhelif/turkiyede-vakif-abideleri-ve-eski-eserler-3.pdf>, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İli Merkez), Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, 282. Erişim tarihi: 20.02.2021.

¹²⁰ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 9.; Çobanoğlu, E. (2018). Çarşılarımız, "Ulu Çarşı", *Bursa Günlüğü*, (1), Mart, 76-78.

¹²¹ Çobanoğlu, a.g.m.2018, 76-78.

¹²²Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 9.; Ediz, Ö.-Gürsakal, N. (2010). "Bursa Çarşı Makroformundaki Saçılmanın Fraktal Boyut ile Belirlenmesi", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 101-107.; <http://www.btc.org.tr/bursa-hanlari.php?id=42> Erişim tarihi: 20.02.2021.

¹²³ Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.; Kara, M.(1991). "Bursa Tekkelerinde Şeyhlik Yapan Mutasavvıflar (I)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:3, C.3, (3), 107-119.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.; Çift, S. (2001). "Osmanlılar Dönemi'nde Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Bektaşî Tekkeleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 225-239.

Efendi (Ahmet Baba Efendi¹²⁴), Umurbey’de (Umurbey Köyü) Hicri 1204(1789)-1261(1845)¹²⁵ yılında doğmuştur. Babasının adı Ağazade Ahmet Bey-Pars Bey oğlu Mehmet Çelebi’dir (Mehmetağazâde Ahmet Bey¹²⁶ (Mehmet Çelebi)¹²⁷, dir.

Ahmed Baba Efendi çeşitli tarikat şeyhleri ile sohbetlerde bulunarak kendini yetiştirmiştir. İlk tahsilini Umurbey’deki Pars Bey vakfiyesinde ağabeyinden (Bedrettin¹²⁸) aldı.

Ahmed Baba Efendi¹²⁹, sene 12 Rebiülevvel 1261-21 Mart 1845’te vefat etmiş ve Karaşeyh mahallesinde yaptırdığı dergâhın haziresine defnedilmiştir¹³⁰.

Tekkenin bahçesinde Ahmet Baba ile 1870/1871’te ölen büyük oğlu Mehmet Said ve 1902-1903’te ölen öteki oğlu Mehmet Bahaeddin Efendi’lerin mezarları bulunur. 18. yüzyılın ikinci yarısını ilgilendiren Bursa Hurûfât Defterleri (Vakıflar Genel

¹²⁴ Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.

¹²⁵ “..tahsi-i ilimden sonra Bursa’ya gelerek o vakit Paşakapısı denilen mahallede bir arsa satın almıştır. Tasavvufa, havas ilmine merakı ziyade olan Şeyh Mehmed Can Efendi’den tarikat usûllerini tekmil etmiş ve icazet alarak Bursa’ya gelmiştir. Zamanını hal-i inzivada gece ve gündüz ibadet ve riyâzetle geçirir, lâubali-meşreb, göğsü açık gezer, geceleri uyumaz; zenginler ve hükümet memurlarına sokulmaz, fukaralara yardımı sever bir zat idi. 21 Mart 1845’te ölmüş ve tekkesine defnedilmiştir. Herşeyi bilir kâmil, ahlâklı, hamiyetli ve memleketini çok seven bir zat idi.”. Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.I, 165.; Kaplanoğlu-Oğuzoğlu, a.g.e., 2011, 59, 329.; Raif Kaplanoğlu Arşivi.; Öcalan, H. B.-Mermutlu, B. (2019). Tarihi Bursa Mezar Taşları I, Bursa Hazireleri, 373.; Mezarı, Eski Hükümet konağı yakınlarındaki dergahtaydı. Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 95.

¹²⁶ Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.; “Mehmed Ağâ, Abdurrahman oğlu Ebubekir Ağâ’nın oğludur. Pars Beyzade’dir. Reyhan Paşa mahallesinde sakin olup, ticaret için İran’dan gelirken Erzurum’da vefat etmiştir. 11371 kuruş muhallelfatı, Ebubekir, Fatma, Zekiye adında üç evlâdı kalmıştır”. Kepecioğlu, a.g.e.,2009,C.III, 135.

¹²⁷ Mustafa Çelebi ve Hacı Mahmut Çelebi adında iki kardeşi vardır. Raif Kaplanoğlu Arşivi.; Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.

¹²⁸ Raif Kaplanoğlu Arşivi.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹²⁹ Çift, a.g.m., 2002, 231-244.

¹³⁰ Gömütü, Eski Hükümet Konağı yakınlarında bulunan dergahtaydı. Mehmet Şemseddin. (1997). Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî, Nşr. M. Kara-K. Atlansoy, 187-196.; Çift, a.g.m., 2002, 231-244.; Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.; “Osmanlıdaki mevlit merasimlerinden sonra halka yemek ikram edilmesi bir gelenek hâline gelmiştir. Benzer şekilde 1845 yılında Bursa’da Hacı Ahmed Baba Efendi Zaviyesi için düzenlenen vakfiyede, her sene Kurban Bayramı’nda 75 kuruş değerinde bir koyunun alınarak Hz. Peygamber’in (S.A.S.) ruhu için kurban edilmesi, ayrıca her yıl tahsis edilecek 300 kuruş ile Rebîulevvel ayında zaviyede mevlit okunması, daha sonra fakir, miskin ve diğer cemaate yemek ikram edilmesi istenmiştir”. Karataş, A. İ. “Osmanlı Toplumunda Mevlit Kandili ve Mevlit Vakıfları”, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=30452> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Kara, M., a.g.m., 1987a, 89-98.; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/ahmet-baba-baba-efendi-.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Öcalan, H.B. (2009). “Bursa’da Tekke Hayatı ve Kitap (Tekke Kütüphaneleri), In: ICANAS, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler, Yay. Haz. Zeki Dilek vd., 181-188, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c3%96CALAN-Hasan-Basri-> Erişim tarihi: 20.02.2021. 181-188.; Граматикова, a.g.t., 2015, 12.

Müdürlüğü Arşivi'ndeki 537, 538, 1058, 1074, 1080 ve 1158 numaraları altı adetten oluşmaktadır)'nde, Bedreddin Pars Bey ve Şehreküstü Camii'ne ait bilgiler vardır¹³¹.

Ahmed Baba Tekkesi/Ahmed Baba Dergâhı: Ahmed Baba Tekkesi¹³², Baba Efendi Tekkesi olarak da bilinir. Bursa merkez Osmangazi İlçesi, şimdiki Postahane binasının karşısında, Vakıflar Bankası İşhanı'nın bulunduğu yerde olup¹³³, Paşakapısı civarında Karaşeyh Mahallesi'nde bulunan Nakşibendi büyüklerinden es-Seyyid, eş-Şeyh Ahmed Baba bin Ahmed tarafından, kendi parasıyla satın aldığı evinin yanına kurulan Nakşibendî tekkesidir¹³⁴. Şehreküstü mahallesinde Hicri 1216-Miladi 1801 yılında cami ile beraber yanan Pars Bey zaviyesi¹³⁵, Ahmed Baba tekkesi adıyla Karaşeyh mahallesinde yeniden inşa edilmiş, aynı tekke Baba Efendi tekkesi olarak da kayıtlara geçmiştir¹³⁶.

Baba Efendi Kütüphanesi: Bursalı sufiler, tasavvufi ve yaşadıkları toplumun ilim ve kültür hayatını yansıtan eserler yazmış ve bunları tekkelerinde kurdukları kütüphanelerde¹³⁷ muhafaza etmişlerdir¹³⁸. Bursa Kütüğü'ne¹³⁹ göre kütüphanesi olan bazı dergâhlar ve kitap sayıları¹⁴⁰ ise şöyledir: Ulu Cami'de bulunan Abdullah Münzevî (4525 adet kitap), Ahmet Gazzî Dergâhı (1797 adet kitap), İsmail Hakkı

¹³¹ Aslangiri, M.(2019).*Bursa Hurûfât Defterleri (1750-1800)*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 40, 42, 50, 62, 112, 125, 131,

¹³² Kara, M., a, g, m., 1991a, 107-119.; Kara, M. (2014). "Dergâhlar; Açılın mı Kapansın mı?", *Bursa'da Zaman*, (10), Nisan, 54-65.; <https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/p21054coll1/id/844/> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹³³ Akkılıç, Y., a.g.e., 2002, 1464.; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/baba-efendi-tekkesi-ahmet-baba-efendi-tekkesi.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Polat, S., a.g.t., 2011, 336.

¹³⁴ Çam, M. a.g.m., 2019, 62-65.; <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/vakif-kayitlar-arsivi/belge-ornekleri> Erişim tarihi: 20.02.2021.

¹³⁵ "...Pars Bey Zaviyesi yaptırılmadığından, Bursa Valisi iken Evkaf Nazırı olan ve Baba Efendi'nin faziletlerinin meftunu bulunan Hasip Paşa'nın yardımıyla Kara Şeyh mahallesindeki Ahmed Baba Tekkesi tecdid ve tevsî edilmiş ve 1857'de Sultan Mecid tarafından tekke müceddeden denecek derecede mükemmelen tamir edilmiştir. Tekkenin bahçesinde Ahmed Baba ile 1870'te vefat eden oğlu Mehmed Saîd ve 1903'te ölen diğer oğlu Mehmed Bahaeddin Efendilerle evlâd ve ahfadı medfundur. Yolun tevsîi dolayısıyla tekke yıkılmış, kabirleri de arkaya, evin içerisine almışlardır." Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.I, 165.; 1315 Duhullûlere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 Nolu Künye Defteri, KHO Arşivi.; Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹³⁶ Taşkın, a.g.t., 2017, 19.

¹³⁷ Kara, M., a.g.m., 1987a, 77-88.

¹³⁸ Yüce, Ö. (2017). *Bursa Türk-İslam Eserleri Müzesi'ndeki Tarikat Eşyaları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 22.; Kara, M., a.g.m., 1987a, 77-88.

¹³⁹ Kâmil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 4519-4522.

¹⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için Bursa'da diğer tekkelere ait kütüphaneler için Gönül Gülşen Türk'ün, "Türk, G. G. (1995), *Tasavvuf Kültüründe Derviş-Kitap Münasebeti ve Tekke Kütüphaneleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa" adlı tezine bakılabilir.

Dergâhı, İncirli Tekkesi, Baba Efendi Dergâhı¹⁴¹, Hüsamettin Dergâhı, Emîniyye Dergâhı, Morali Dergâhı, Emir Sultan Dergâhı, Mevlevîhane, Haraçsızade (4520 kitap) kütüphaneleridir¹⁴². 1927 Bursa Vilayet Salnamesi'ne göre, Baba Efendi Dergâhı'nda (Baba Efendi Dergâhı kütüphanesi¹⁴³ Kurucusu Şeyh Saîd Efendi, 1870)¹⁴⁴ 204 matbu eser 286 adet yazma eser bulunmaktaymış¹⁴⁵.

Ahmed Baba Dergâhı Mürşitleri: Şeyh Ahmed Baba, vakfiyenin düzenlenmesinden on beş gün kadar sonra 12 Rebi'u'l evvel 1261 (1845) tarihinde vefat etmiştir¹⁴⁶ ve tekkenin haziresine defnedilmiştir. Tevcih Kaydı Defteri'ne göre tekkenin ilk şeyhi olan Ahmed Baba'nın vefatından sonra vakfiyede de belirtildiği üzere oğlu Seyyid Hacı Hâfız Mehmed Said Efendi¹⁴⁷(eş-Şeyh el-Hâc Mehmet Said

¹⁴¹ Bilgi, S. G. (2006). *Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa'da Gündelik Yaşam (1923-1950)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 110.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 182.; Türk, G. G. (1995), *Tasavvuf Kültüründe Derviş-Kitap Münasebeti ve Tekke Kütüphaneleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 48, 50-52.

¹⁴²Kepecioğlu, K. (2009). (Yay.Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız), Bursa Kütüğü, C.III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 142.; Bursa Vilayeti Salnâmesi, Bursa Vilayet Matbaası. (1928). 313.

¹⁴³Baba Efendi Kütüphanesinin müessisi Şeyh Sait efendi ile Hacı Baha Efendi'dir. Fakihe, *Bursa Kütüphanelerindeki Türkçe Yazma Tarihler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Zümresi, Mezuniyet Tezi, 69, 84, 131.; Baba Efendi Dergâhı'na ait yazma eserler "Bursa-İnebey Yazma Eser Kütüphanesi"ndedir. <http://www.yazmalar.gov.tr/sayfa/koleksiyonlar/15> Erişim tarihi: 30.03.2021.; Şeyh Said Efendi (ö. 1291/1870) tarafından kurulan Baba Efendi Dergâhı'nda 204'ü yazma, 286'sı matbu olmak üzere toplam 490 eser bulunmaktadır. Özköse, K. "Bilimsel ve Teknolojik Gelişmelere Öncülük Eden Temel Süfi Yaklaşımlar", <http://yenidunyadergisi.com/bilimsel-ve-teknolojik-gelistmeler-oculuk-eden-temel-sufi-yaklasimlar/> Erişim tarihi: 30.03.2021.; Çavdar, R.T. (1989). "Bursa Kütüphaneleri", *Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, (2), 101-117.; Kurmuş, Ö.S.(2002) "Bursa'da Dergâh Kütüphaneleri", *Bursa'da Düinden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Yay.Haz. Ramis Dara, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları Bursa Kitaplığı: 11,142-149.; Ateş, N.(2020). "Bursa'da Bir Dergâh Kütüphanesi: Emir Buhârî Dergâhı Kitaplığı", *İstem*, 18/35, 41-71.; Bayraktar, N.(1992). "1944 Yılında Eski Milli Eğitim Bakanlığı Binası Cilt Atölyesinde İken Yanmış Olan Fihristlerin Listesi", *Türk Kütüphaneciliği*, C.6,(1), 4-9.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 271.

¹⁴⁴ Kumaş, a.g.e., 2020, 154, 217.

¹⁴⁵ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.III, 72.; Bursa Vilayet Salnamesi. (1927).313-314.; Bilgi, a.g.t., 2006, 63.; Öcalan, Hasan Basri, Bursa'da Tekke Hayatı ve Kitap (Tekke Kütüphaneleri), <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c3%96CALAN-Hasan-Basri-BURSA%e2%80%99DA-TEKKE-HAYATI-VE-K%c4%b0TAP-TEKKE-K%c3%9cT%c3%9cPHANELER%c4%b0.pdf> Öcalan, Hasan Basri, "Bursa'da Tekke Hayatı ve Kitap (Tekke Kütüphaneleri)", In: ICANAS, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler, Yay. Hazırlayan: Zeki Dilek vd., Ankara, 2009, 181-188, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c3%96CALAN-Hasan-Basri-BURSA%e2%80%99DA-TEKKE-HAYATI-VE-K%c4%b0TAP-TEKKE-K%c3%9cT%c3%9cPHANELER%c4%b0.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.III, 72.; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BYEBEK), Genel nu: 4520. Erişim tarihi: 20.02.2021.;

Грамати́кова, Н. (2015). "Култовите Центрове На Мистицизма Като Места На Книжовност И Познание-Cult Centers of Mysticism as Places of Literature and Knowledge-Edebiyat ve Bilgi Mekânları Olarak Kült Misticizm Merkezleri", *Места на Всекидневието на Балканите*, 12.

¹⁴⁶ Tek, A. (2007). "Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihi Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 211-240.

¹⁴⁷ 1830 yılına ait Bursa Nüfus Kütüğü sayfa 139'da mahalle-i Şehreküstü (143) 'te, Hafız Hacı Mehmet Said Efendi için,

"Numara-i Neferât

Efendi¹⁴⁸), onun 1871'deki vefatından¹⁴⁹ sonra kardeşi Şeyh Hâfız Bahaeddin Efendi¹⁵⁰, ondan sonra ise oğlu Şeyh Mehmed Baha Efendi¹⁵¹ postnişin olur¹⁵².

Ahmed Baba Efendi'nin hacda vefat eden El Hafız Nuri Efendi (Mevhibe Hanım (ö.1325¹⁵³ adında bir kızı vardır.) adında başka bir oğlu daha vardır¹⁵⁴. Ahmed Baba tekkesi mürşitleri sırasıyla;

1. Hacı Ahmed Baba Efendi, 1261/1845,

2. Seyyid Hacı Mehmed Said Efendi (eş-Şeyh el-Hâc Mehmed Said Efendi), 1287/1871,

3. Şeyh Hâfız Bahaeddin Efendi, 1320-1902-1904 ile

4. Mehmed Baha Beyefendi'dir¹⁵⁵.

Güngör Şahin, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşunda Bursalılar" adlı eserinde, Hakkı Baha Bey ve ailesi için, "*Jön Türkler ve siyasetle ilgilidir, babası*

Kır sakallı orta boylu

Sinni 45

*Bâ-berât-ı âlî mahalle imametine hissedâr
muhtâr-evvel*

*es-Seyyid Hâfız Mehmed Sâid Efendi ibn-i Hacı Ahmed Efendi
menzil bâb 1*

*ve vefat eden oğlu Seyyid Hâfız Emîn Molla için de
2/2*

Müzellef orta boylu

Sinni

40

Mezbûrun oğlu

Es-Seyyid Seyyid Hâfız Emîn Molla

Fevt-şüd fî sene 1253" yazar. Bursa Nüfus Kütüğü 1830 (Bursa Şehri Mahalleleri Müslüman Nüfusu), I-IV. (2015). (Yay. Haz: Muammer Demirel, Raşit Gündoğdu). Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 95.

¹⁴⁸ Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.

¹⁴⁹ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 271.

¹⁵⁰ Kurmuş, a.g.m., 2002142-149.

¹⁵¹ Mehmet Baha Pars. Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.

¹⁵² Çam, M., a.g.m., 2019, 62-65.; <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/vakif-kayitlar-arsivi/belge-ornekleri> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Pehlivan, a.g.m., 2018, 34-36. ; Bardakçı, M.(2009). "Operet Besteleyip Sahneye Koyan Bir Nakşibendî Şeyhi", 3 Eylül 2009, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/221304-operet-besteleyip-sahneye-koyan-bir-naksibendi-seyhi> Erişim tarihi: 20.02.2021.

¹⁵³ Eşi, Avukat Ali Rıza Bey'dir. İhsan, Nuriye ve Süreyya adında üç evladı olmuştur. Süreyya Bey'in eşi Ferâizcizâde Mehmed Şâkir Efendi'nin kızı Mehibe Hanım'dır. Tahir Alangu, torunudur. Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹⁵⁴ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.

¹⁵⁵ Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.; Öcalan-Mermutlu, a.g.e., 2019, 373.; Kara, M., a.g.m., 1991a, 107-119.

Şeyh Hacı Baha Efendi, Ziya ve Eşref Paşa ile daha bir erbab-ı fazl ü kemalden... ”, ağabeyi Mehmet Baha Bey için “memleketimizin menafin müteallik mecalisde bulundukları”, “kardeşi Muhittin Baha Pars uzun zaman Bursa milletvekilliği yapmıştır”¹⁵⁶ der.

Hakkı Baha Bey’in abisi Mehmet Baha Pars (Baba Efendi Dergâhı’nın son şeyhi¹⁵⁷, 1877-25 Ekim 1953)’dir. Bursa İdadisini ve Aksaray Darüttedris Mektebi’ni (İstanbul-1897) tamamlamış ve 1902’de de Alyans İzraelit’ten (Beyoğlu Alliance Israélite¹⁵⁸) mezun olmuştur. Mehmed Baha Bey, yükseköğrenim için Fransa’ya gitmiştir¹⁵⁹. Keman, piyano, ud, viyola ve viyolonsel çalabilen¹⁶⁰, Bursa Sanat Mektebi’nde¹⁶¹ Fransızca ve Tarih, Bursa Darüleytamı ve Bursa Lisesi’nde (Erkek Öğretmen Okulu’nda) müzik dersleri vermiş¹⁶², Abdülhak Hamid (Tarhan) Bey’in Nesteren’ini operet¹⁶³ şeklinde bestelemiştir.

Hakkı Baha Bey’in kardeşi Muhittin Baha Pars, Bursa’da 1300-1884/85 tarihinde Baba Efendi Dergâhı’nda (bugünkü Vakıf İşhanı’nın bulunduğu yerdedir) doğdu¹⁶⁴. Annesi, Bursa kumandanı olan Hafız Mustafa Paşa’nın kızı Nâkiye Hanım’dır. Muhittin Baha, Türk Kurtuluş Savaşı esnasında Kuva-yi Milliye liderlerinden biri olmuş ve Bursa ile çevresinde Yunan birliklerine karşı savaşmıştır. “Millet Yolu”

¹⁵⁶Güngör Ş. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kuruluşunda Bursalılar, 11 Haziran 2019, <https://www.belgeseltarih.com/ittihat-ve-terakki-cemiyetinin-kurulusunda-bursalilar/> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Mehmet Şemseddin, a.g.e., 1332, 187-196.

¹⁵⁷ “Ahmed Baba Efendi Dergâhı şeyhi Mehmet Bahâuddin Efendi gibi kendisine intisap etmek isteyenlere şöyle demiştir: “Ben henüz derviş olamadım. Makam-ı irşat nerededir ki seni irşat edeyim. Fakat evkât-ı hamseye (beş vakit namaza) devamla, kimsenin aleyhinde bulunma, ahlâk-ı hamîde ile ittisâf et. İşte dervişlik budur”. Özer, E. (2007). *Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları-II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 142, 146.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.; Kara, M., a.g.m., 1987a, 77-88.

¹⁵⁸ Duru, a.g.e., 2017, 213.

¹⁵⁹ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.

¹⁶⁰ <http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2012/03/17-2682.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

¹⁶¹ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 77.

¹⁶² Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr, 434, 436.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.; <http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2012/03/17-2682.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 125-126.

¹⁶³ Abdülhak Hamit Tarhan’ın manzum piyesi Nesteren’i ve o Abdülhak Hamit Tarhan’ın eşi Fatma Hanım’ın ölümü üzerine yazdığı Makber şirinin bestesi de ona aittir. Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 11-32.

¹⁶⁴Muhittin Baha Pars, TBMM Üyeleri İçin Tercüme-i Hal, Sicil: 318, Dosya:45, Seçim Dairesi: Bursa, TBMM Arşivi, Devre:5, İçtima Senesi:76, Fevkalâde.; Kara, M. (2014). “Dergâhlar; Açılın mı Kapansın mı?”, *Bursa’da Zaman*, (10), Nisan,54-65.; Baha Bey, Soyadı Kanunu’ndan sonra “**Pars**” soyadını almıştır. Sivri, P.M.(2017). “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimine Yeniden Dönüş Süreci (1946-1949)”, *Anasay*, (1), 37-56.

adlı bir gazete çıkardı¹⁶⁵. Ankara'daki ilk mecliste Bursa Milletvekili olarak görev yaptı. Muhittin Baha Bey, 29 Ağustos 1954'te vefat etmiştir¹⁶⁶.

2.3. Yetiştği Sosyal Çevre

Orhan Bey tarafından 6 Nisan 1326 yılında fethedilen Bursa¹⁶⁷, 8 Temmuz 1920'de Yunan işgali dönemi (Türk Ordusu, işgalden 2 yıl, 2 ay, 2 gün sonra 11 Eylül 1922'de Yunan askerini Bursa'dan çıkarmıştır¹⁶⁸) hariç yabancı hükmü görmemiştir. Bursa, fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin gelişen, büyüyen, ilgi gören şehirlerinden olmuştur.

Bursa, coğrafi konumu itibariyle, sanayi, ticaret, eğitim, kültür, nüfus, inanç faaliyetleri açısından önemli bir yere sahiptir. Bursa, Anadolu ile Avrupa'nın gümrük kapısı gibidir.

Devletin başkentliğini yapmasından dolayı doğudan batıya hareket eden kültür nehrinin önemli deltalarından biri olmuştur. Verimli ovası, kutsal mekânlarının çokluğu, denize çıkışı, ipekçilik faaliyetleri Bursa'nın dışarıya açılan yüzü olmuştur. Türk ve Müslüman nüfusun baskın yapısı ve sürekli artan nüfusla desteklenmesi Bursa'yı diğer birçok Osmanlı şehirlerinin önüne geçirmiştir.

19 uncu asrın yarısından itibaren Bursa'da gözle görülür değişiklikler ortaya çıkmıştır. 15 Şubat 1845 tarihinde, "Mektebi Fünûn-i İdâdîsi" ismiyle eğitim-öğretime başlayan Bursa Askeri İdâdîsi¹⁶⁹ bu değişim ve gelişmenin (Bursa'da usul-i cedid (yeni usul) eğitiminin) ilk örneklerinden biridir¹⁷⁰.

Devamında, Bursa'da ilk resmi matbaa 1282 (1865) yılında Süreyya Paşa'nın valiliği sırasında, belediye teşkilatı 1284 (1867) yılında, ilk modern hastane Gureba

¹⁶⁵<https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 165-168.; Öztürk, Y., a.g.e., 2012, 164-165.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 258.

¹⁶⁶ Muhittin Baha Bey, TBMM'nin I. Döneminde "Muhittin Baha", V.-VIII. Dönemlerinde ise "Muhittin Baha Pars" olarak kayıtlara geçmiştir. TBMM Albümü (1920-2010), 1. Cilt, 1920-1950.(2010).TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Haziran, 19, 64, 282, 298, 316, 634, 384, 435, 458, 510.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 258.

¹⁶⁷ Bkz. Mehmed Şeref, "Bursa Şehri", *Mihrâb*, C.I., (2), İstanbul, 1339 [1923], 58-62.; Mehmed Şeref, "Bursa Şehri", *Mihrâb*, C.I., (3), İstanbul, 1339 [1923], 83-88.

¹⁶⁸ Uğuralp, E.(1939). "8 Temmuz'dan 11 Eylül'e", *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, 23), Eylül, 6-7.

¹⁶⁹ Kaya, M., a.g.t., 1999, 151.

¹⁷⁰ Akyüz, Y.(2000).Anadolu Öğretmen Liseleri İçin Türk Eğitim Tarihi, 47.

Hastanesi ismi ile 1868 yılında, ilk gazete (resmi) 8 Şubat 1869 tarihinde hayat bulmuştur¹⁷¹. Bursa’da ilk rüştiye (ortaokul), 17 Temmuz 1860 tarihinde açılmıştır¹⁷².

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)’in 33 yıllık saltanatı zamanında, eğitim, bayındırlık ve kamu hizmetleri vb. alanlarda birçok ilerlemeler de olmuştu. Ferâizcizâde Mehmet Şâkir’in¹⁷³(1874) Ferâizcizâde matbaası, Murat Emri’nin (1889) Emri matbaası¹⁷⁴, belediye, postane, tiyatro, hastane binaları, ilkokullar, erkek ve kız rüştiyeleri, mülki ve askeri idadiler, muallim mektebi, sanayi mektebi¹⁷⁵, ziraat mektebi, ipekçilik mektebi Bursa’nın o dönemki yenilenen yüzüdür¹⁷⁶.

Bursa ayrıca bir tasavvuf, tarikat, düşün, inanç kentidir. Toplumun şekillenmesinde, ileriye gitmesinde veya ilerlemeye direnmesinde fazlaca etkileri olmuştur. Sahip oldukları imkânlar ölçüsünde halka yaptıkları hizmetlerle devletin yükünü azalttıkları gibi devletin farklı kararlarında da direnç noktaları oluşturmuşlardır.

Emir Sultan, Eşrefzâde, Emینیye, Mevlevihane, Baba Efendi gibi dergâhlardan/tarikatlardan kalan yazma ve basma eserler, mimari yapılar ve diğer maddi ve manevi değerler Bursa’nın suretini yıllarca şekillendirmiştir.

Yine Bursa’nın İstanbul’a yakınlığı, Bursa’yı İstanbul’un çekim alanına çok sıkı bağlamıştır. Merkezden atanan valiler Bursa’yı İstanbul’un bir mahallesi gibi değerlendirmiştir.

¹⁷¹ Kumaş, N. (2011). *II. Abdülhamid Döneminde Bursa’da Sosyal Hayat (1876-1909)*, Doktora Tezi, v, 1-18.

¹⁷² Eğri, S. (2014). “II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:15, (26), 2014/1,127-148.

¹⁷³ Tezimizi hazırlarken Ferâizcizâde Mehmet Şâkir’in torunlarından olan, Tahir Alangu’nun kızı Başak Alangu 2021 yılının ilk haftası vefat etmiş olduğundan, diğer kızı Şadan Alangu ile de görüşmeler de bulunmuştuk ancak kendisinde Hakkı Baha, Pars Ailesi ve Ferâizcizâde Mehmet Şâkir ile ilgili belge olmadığı öğrendik. Tahir Alangu’nun annesi Mesude Alangu’nun annesinin babası da Bursalı tiyatro yazarı Ferâizcizâde Mehmet Şâkir Bey’dir. Şadan Alangu Hanımla Yapılan Görüşme, 25 Mart 2021 ve 4 Nisan 2021 tarihli görüşmeler.

¹⁷⁴ “Tanzimat Devriminde Bursa 1856-1877”. (1939). Nakleden: Naci Kum, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (24), 31-36.

¹⁷⁵ “Tanzimat Devriminde Bursa 1856-1877”. (1939). Nakleden: Naci Kum, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (24), 31-36.

¹⁷⁶ Abacı, Z.D. (2018). “II. Abdülhamid Döneminde Bursa’nın Mekânsal ve Kültürel Dönüşümü”, *Bursa Günlüğü*, (2), Haziran,4-12.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926.(1926).İstanbul Matbaası, 525.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927.(1927).Matbaat Müdiriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, 2, 725.

Bursalılar, diğer bazı uzak Osmanlı şehirlerinin aksine İstanbul'dan ayrı nefes almamıştır. Avrupa'nın etkisiyle gelen bazı yenilikler Bursa'nın ekonomik, kültürel hüviyetini değiştirirken, devletin gerileme ve yıkılışa giden sürecinde merkeze bağlılık hissini de artırmıştır. Aynı zamanda Bursa, bir göç, uzaklaştırma ve sürgün şehridir.

Bursa'nın İstanbul'a hem uzak hem yakın olması, yaşam ve yerleşim koşullarının uygunluğu, çok kültürlülüğü Bursa'yı bu konuda da etkilemiştir. 1860'da Tercüman-ı Ahval gazetesi başyazarı Agâh Efendi, Mevlanazade Rıfat, Ahmet Rıza Bey Bursa'ya gelen veya gönderilenlerden bazılarıdır.

Tezimizin konusu olan Hakkı Baha, ömrünün yarısını Sultan Hamit zamanında geçirmiş biri olarak, köklü, eğitilmiş, Avrupa'yı ve Osmanlı Devleti'nin birçok coğrafyasını tanımış bir ailede ve de Devletin bir başka şekle evrilmek istediği bir dönemde yetişmiş ve Namık Kemaller ile Ziya Paşalar'ın¹⁷⁷ eserleri ile fikirleri şekillenmiş bir gençtir. Henüz Bursa Işıklar Askerî Lisesi'ne giderken istibdat idaresine karşı bir fikre sahiptir.

2.4. İlk ve Orta Öğrenimi/Askeri Eğitimi

Hakkı Baha Pars, ilk tahsilini mahalle mektebinde tamamlamış ve ardından Bursa Askeri İdâdisi'ni¹⁷⁸ bitirmiştir.

Işıklar Askeri İdâdisi, tarihini¹⁷⁹ aydınlatacak kaynaklardan mahrum bulunmaktadır. Elde bulunan eskiye ait sadece 1317-1318-1319-1320-1321 ve 1322 yıllarına ait sınıf geçme defterleri vardır. Sonuç olarak, burada ortaya konulan bilgiler elde edilebilenlerle sınırlı kalmış bulunmaktadır. 1317-1318 ders yılında Bursa Askeri İdâdisi'nde üç sınıfta yapılan sınavlarda 122 kişi sınıfını geçmiştir. Ayrıca sınıfını geçemeyenlerin alaya çıkarıldığı veya ihraç edildiği (okuldan çıkarıldığı) anlaşılmaktadır¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 281.

¹⁷⁸ Abacı, a.g.m., 2018, 4-12.

¹⁷⁹ Gökdemir, R.(1939). "Bursa Askerî İdadîsinin Açılışı Hakkında Bir Vesika", *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (24), 36-40.

¹⁸⁰ Kurt, D., a.g.e, 2007, 98.

1313 yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesine göre Bursa Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi'nde hazırlık sınıfı dâhil 3 sınıf öğrenci sayısı 317'dir¹⁸¹. 1314 yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesine göre Bursa Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi'nde hazırlık sınıfı dâhil 3 sınıf öğrenci sayısı 416'dır¹⁸².

Bursa Askeri İdâdisi 14 Şubat 1847 yılında fiilen açılarak eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. İlk mezunlarını ise 1852 yılında vermiştir¹⁸³. 1845-1961 yılları arasında Işıklar Askeri İdadisi Okul Komutanlığı görevinde kırk bir komutan bulunmuştur. Hakkı Baha Pars'ın Işıklar Askeri İdadisi'nde okuduğu yıllarda, Askeri İdâdî Okul Komutanları; Müdür-Ali Rıza Efendi, Miralay, Dâhiliye Müdürü-Esat Efendi, Binbaşı, Tabib Ali Efendi'dir¹⁸⁴. Sonraki yıllarda Ali Rıza Efendi, Kaymakam-Miralay 1302-1315 (1884-1897), Esat Efendi, Binbaşı 1316-1317 (1898-1899), Halil Efendi, Binbaşı 1318-1320 (1900-1902) ve başkaları da görev almıştır¹⁸⁵.

1892'de Bursa Askeri Rüştiyesi'nin ilk yılında, İlm-i Hal, Hikâye-i Münteheba, Esmâ-i Türkiye, İmla-yı Türki; ikinci yılında, Sarf-ı Arabî, Fârisî, Hesab, Fransızca, İmla-yı Türki, Tarih-i İslâm, Hatt-ı Türki, Hatt-ı Fransevi, Resim; bir sonraki yılında, Nahv-ı Arabî, Hesap, Coğrafya, Gülistan, Fransızca, İmla-yı Türki, Hatt-ı Türki, Hatt-ı Fransevi, Tarih-i İslâm, Resim ile son yılında Mantık ve Tatbikatı Arabîye, Coğrafya, Hesap, Hendese, Fransızca, Kavad-i Osmaniyye, İmla-yı Türki, Tarih-i İslâm, Resim¹⁸⁶ dersleri okutulmaktaydı. 1896 yılına gelinceye kadar Bursa Askeri

¹⁸¹ Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1313, Yirmi İkinci Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa, 128-129.

¹⁸² Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1314, Yirmi Üçüncü Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, 413-414.; 1325 yılı için ayrıca, Bkz. Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1325, Def'a Otuz Dört, Bursa, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa, 328-341.

¹⁸³ Kurt, a.g.t., 2007, 55.

¹⁸⁴ Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1312, Yirmi Birinci Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa, 130-131.

¹⁸⁵ Kurt, a.g.t., 2007, 79.; Okul ile ilgili ayrıca, Bkz. Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1318, Yirmi Yedinci Def'a Olarak Tertib ve Teşmil Olunmuştur, Bursa, 89-90.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, 1302 Sene-i Hicriyesine Mahsustur, Def'a On İki, 542-544.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1311, Yirminci Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, 126.; Bursa Mekteb-i Rüştiye-i askeriyesi için ayrıca, Bkz. Salnâme-i Askeri.(1324-1326/1908).On Dört Def'a, 1026-1027.

¹⁸⁶ Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1311, a.g.s., 26-127.; Gök, H.-Uyar, M.(2000). "Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, (78), Haziran, 23-28.; Atatürk'ün Harp Akademisi dönemi için ayrıca, Bkz. Gök, H.-Uyar, M.(1999). "Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, (71), Kasım, 8-15.; Güler, A.(2000). "Arşiv Belgelerinin Işığında Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları ve Künye Bilgileri", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl:119, (363), Ocak, 19-36.; Unat,

İdâdîsi ve Rüştîyesinin müfredatında bir değişiklik görülmez. 1896'da Askeri Rüştîyede okutulan dersler arasına yeni bir ders olarak İlm-i Hal (Din Bilgiler) dersi girmiştir¹⁸⁷. 1895 yıllıklarında Bursa Askeri İdâdîsi'nin ilk senesi mahreç sınıfı olarak kaydedilmiştir. 1895-1904 yılları arasında idâdî ve rüştîye mevcutları¹⁸⁸ 250 ile 300 arasında değişmekte idi¹⁸⁹. Bursa Askeri İdâdîsi üç yıllık eğitim veren bir okul durumunda idi. 1905 yılında Bursa Askeri İdâdîsi dışındaki bütün askeri idâdîler Harbiye adını almıştır ve o sene Bursa Askeri İdâdîsi'ni bitirenler, İstanbul Harbiye'sine gitmeyip Manastır ve Edirne Harbiyelerine gönderilmiştir. Bir kısım da Topçu Harbiyesine gitmiştir¹⁹⁰.

Bursa Askeri İdadisinde 1302 yılında, Tarih, Kitabet, Kozmografya, Resim, Riyaziye, Fransızca ile Jimnastik dersleri¹⁹¹. 1311 yılında, Coğrafya ve Kozmografya, Hendese ve Müselles, Riyaziye, Resim, Lisan, Kitabet, Tarih ile Jimnastik dersleri¹⁹². 1312 yılında, Coğrafya ve Kozmografya, Hendese ve Müselles, Riyaziye, Resim, Lisan, Kitabet, Jimnastik ile Tarih dersleri¹⁹³, 1318 yılında da,

F.R.(1963). "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştği Devrin Milli Eğitim Sistemi", *Belleten*, TTK, Ekim, C.XXVII, (108), 601-624.

¹⁸⁷ Kurt, D., a.g.e, 2007, 113.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1310, On Dokuzuncu Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, 137-138.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1314, Yirmi Üçüncü Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, 140-141.

¹⁸⁸ Bursa Askeri İdâdîsi'nin Bazı Yıllara Göre Öğrenci Mevcutları için: Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1306, On Altıncı Def'a Matbaa-yı Vilâyat, 30.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1312, a.g.s., 362.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1313, a.g.s., 128.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1314, Yirmi Üçüncü Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa, 413.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1315, Yirmi Dördüncü Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa, 302.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1316, Def'a Yirmi Beş, 1316 Senesine Mahsustur, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa, 434.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1317, Yirmi Altıncı Def'a Olarak Tertib ve Teşmil Olunmuştur, Bursa, 330-331.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1321, Otuzuncu Def'a Olarak Tertib ve Teşmil Olunmuştur, Bursa, 304-305.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1322, Otuz Birinci Def'a Olarak Tertib ve Teşmil Olunmuştur, Bursa, 330-331.; Kumaş, N.(2017). "Bursa Askeri İdâdîsi Kuruluşu ve Faaliyetleri", I. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, 618-627.

¹⁸⁹ 1917 yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi'ne göre Bursa İdadi-i Askeriyesi (leyli), talebe mevcudu:276'dır. Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1317, a.g.s., 330.; 1313 yılı Bursa İdadi-i Askeriyesi (leyli), talebe mevcudu:317'dir.Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1313, a.g.s., 128.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1312, a.g.s., 130-131, 359.; 1311 yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi'ne göre Bursa İdadileri mevcutları. Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1311, a.g.s., 306.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1315, a.g.s., 306.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1316, a.g.s., 343.

¹⁹⁰ Kurt, D., a.g.e, 2007, 85.; Ergin. O. N.(1977). Türkiye Maarif Tarihi, Cild. 3-4, 876, 915-916.

¹⁹¹ Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, 1302 Sene-i Hicriyesi, a.g.s., 542-543.

¹⁹² Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1311, a.g.s., 127.

¹⁹³ Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1312, a.g.s., 130-132.

Makine ve Hendese, Kozmografya, Jimnastik, Lisan, Tarih, Resim ve Tarama, Cebir ve Müselles ile Kitabet dersleri verilmekteydi¹⁹⁴.

Hakkı Baha Pars, Bursa'dan Gelen Mekteb-i İdadî Şâhane, Üçüncü Sene Şakirdânı arasında, Kozmografya (2), Makine(30), Kitâbet (39), Tarih-i Osmanî (40), Fransızca (22), Resim (19), Tarama (19), Jimnastik (10) derslerinden aldığı notlar ile 9 uncu sıradadır. Hakkı Efendi, Bursa, 181'lik nota sahiptir¹⁹⁵. 1324 yılı Hüdâvendigâr Vilâyet-i Salnâme-i Resmîsi'ne göre Bursa Askeri İdâdîsi'nde, Lisan, Tarih, Resim ve Tarama, Cebir ve Müsellesât, Coğrafya ve Kozmografya, Kitabet, Makine ve Hendese ile Jimnastik dersleri verilmektedir¹⁹⁶. Mustafa Kemal, Manastır'dan Gelen Mekteb-i İdadî Şâhane, Üçüncü Sene Şakirdânı arasında, Fenn-i Makine, Fransızca, Kozmografya, Tarih-i Osmanî, Kitâbet, Resim, Tarama, Jimnastik derslerinden aldığı notlar ile 7 inci sıradadır. Mustafa Efendi, Manastır, 185'lik nota sahiptir¹⁹⁷.

Hakkı Baha Pars, Bursa Işıklar Askeri Lisesi-Bursa Askeri İdâdîsi'ni bitirdikten sonra 27 Kânunuevvel Sene 317 senesinde 1216 Apolet numarası¹⁹⁸ ile İstanbul'da Harp Okulu'na girmiştir¹⁹⁹.

Ali Fuad Paşa, Harp Okulu yıllarını, Mustafa Kemal'i ve Hakkı Baha'yı;

“Fikirlerimizi, toplamı binleri aşan Harp Okulu öğrencilerine aşlamak için sınıfta el yazısı ile bir dergi çıkarmaya karar verdik. Bu görevi başta Mustafa

¹⁹⁴ Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1318, a.g.s., 89-90.

¹⁹⁵ Mekatib-i Askeriye Şakirdanının Umumi İmtihanlarının Neticelerini Bildiren Cetveller.(1317). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, 32.; Unat, F. R. (1953). “Atatürk'ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar”, *Devrim Gençliği Dergisi*, (17), Kasım, 10-11.

¹⁹⁶Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1324, Def'a Otuz Dört, Bursa, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, 267.; Ergün, M.-Duman, T. (1996). “19. yy.da Osmanlı Askeri Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları”, *Yeni Türkiye*, Eğitim Özel Sayısı, 2/7, 494-511.; Çam, Y.(1991).Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar Rüşdiye-İdadi-Harbiye 1892-1902, 83-124, 129, 162.; Ergin. O. N., a.g.e., 1977, 923-931.

¹⁹⁷ Mekatib-i Askeriye Şakirdanının Umumi İmtihanlarının Neticelerini Bildiren Cetveller.(1317). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, 35.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1324, Def'a Otuz Dört, Bursa, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, 267.; Kumaş, N., a.g.m., 2017, 618-627.; Güler, A.(2000). “Arşiv Belgelerinin Işığında Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları ve Künye Bilgileri”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl:119, (363), Ocak, 19-36.; Güler, A.(2001). Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1-82.

¹⁹⁸ 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

¹⁹⁹ Dönemin Harp Okulu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca, Bkz. Mehmed Esad, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, Maarif Nezâreti Celilesinin Ruhsatı ile Tab' Olunmuştur, İstanbul, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul, 1310, 833 sayfa.; Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri.(2009). C.III, Yay.Haz: Hülya Toker, Nurcan Aslan, Genelkurmay Basımevi, 179-237.; 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

Kemal olmak üzere Ömer Naci ile İsmail Hakkı ve diğer birkaç arkadaş üzerlerine almışlardı. Üçüncü sınıfta, hatırımda yanlış kalmadı ise, bu dergilerden iki veya üç sayı çıkarabildik. Asıl faaliyetlerimiz Harp Akademisi'nde oldu²⁰⁰..."Mustafa Kemal'i (Harbiye'nin) üçüncü sınıfında meşgul eden en önemli şey, işte bu hürriyet [müstebit hükümdar Sultan Hamid'i devirip memlekete, Fransız İhtilalindeki gibi hürriyeti getirme] meselesi idi; bunu kurtardıktan sonra her sahada idareyi düzeltmek mümkün olabilirdi. Bunun için de muhakkak teşkilatlanmak lâzımdı. Teşkilâtı memleket içinde ancak genç subaylar yapabilirlerdi.

Mustafa Kemal'in şöyle bir tasavvuru vardı: "Üçüncü sınıf kalabalıktı. Bunlardan ancak pek az bir kısmı Harp Akademisi'ne girebilecekti. Geri kalanlar tayin edildikleri kıtalara dağılacaklardı. Bunlardan emniyet ettiklerine daha şimdiden gittikleri yerde teşkilât kurmaları için telkinlerde bulunuyordu. Bir gün bana: "-Fuat, demişti, biliyorum, bu arkadaşlar erkânı harp olamayacaklar. Fakat bizlere nazaran daha avantajlı durumda bulundukları da muhakkak. Çünkü bizden önce ordu saflarına katılacaklar, eğer Rumeli'ye giderlerse, erkânı harp çıktığımız zaman bizim için bir zemin ve vasat hazırlamış olacaklardır" demişti. Kurmay sınıflarına geçmiş olan Pirlepelî Ali Fethî de (Okyar) aynı kanaatte idi. [...]"Harp Okulu'nda teşkilâtın ilk nüvesini kurduk. Tabii gizli olarak. Mustafa Kemal'e benden başka yardım edenler arasında Muhittin Baha Pars'ın ağabeyi Yüzbaşı²⁰¹ İsmail Hakkı ile Ömer Naci ve birkaç arkadaş daha vardı. İsmail Hakkı şairdi, güzel yazı yazıyordu. Ömer Naci ise hatipti, güzel konuşuyordu. Arkadaşları üzerinde şayanı hayret bir telkin kudreti vardı. Sesinin tonu da çok tatlı idi.²⁰² şeklinde anlatır.

Hakkı Baha, öğrencilik yıllarında edebiyata meraklı bir öğrenci olarak tanınmış. Aynı zaman da tiyatro ile de ilgilenirmiş. Manakyan'ın²⁰³ meşhur bütün temsillerini seyrettiği ve sonra bunları okulda tek başına aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu arkadaşlarına oynarmış²⁰⁴.

Hakkı Baha Pars'ın, Harp Okulu komutanı Mustafa Zeki Paşa'dır. 1884 yılında getirildiği Okul Komutanlığı görevini 1906 yılına kadar sürdürmüştür²⁰⁵.

Mehmet Esat Bey, "Mirat-ı Mekteb-i Harbiye" adlı eserinde, 1900 ve 1901²⁰⁶ Harbiye birinci sınıfta; "Akaid-i Diniyye, Topoğrafya Nazariyatı, Hendese-i Resmiye,

²⁰⁰Cebesoy, a.g.e., 2019, 107.; Hakkı Baha, daha Işıklar Askerî Lisesinde iken Ömer Naci ile ihtilalci fikirler taşıyorlardı. Huyugüzel, a.g.e., 2000, 170.; Tevetoglu, a.g.e., 1973, 29.

²⁰¹ Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre "Mülazım-ı Evvel" rütbesinde olması lazım. Cebesoy, a.g.e., 2019, 162.; "B.Muhittin Baha Pars'ın Bir Mektubu", *Ulus*, Sayı:15 Ekim Çarşamba 1947, 3.

²⁰² Cebesoy, a.g.e., 2019, 95.; Borak, S., a.g.e., 1998, 30-31.

²⁰³Soyak, H. R. (1965). Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri, Hayat Yayınları, 21-22.; Akay, O. (2006). "Benim Sofram Bu", 510-514.; Akkılıç, Y. (2009). Atatürk ve Bursa, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 117.

²⁰⁴ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

²⁰⁵ Salname-i Askeri.(1311-1895).On Üç Defa, 70.

Hikmet-i Tabiye, Kimya, Talim Nazariyatı, Malumat ve Terbiye-yi Askerîye, Harita Tersimi, Hendese-yi Resmiye Eşkâli, Topoğrafya Ameliyatı, Talim Ameliyatı, Alman veya Rus Lisani, Kitabet” derslerinin okutulduğunda bahseder²⁰⁷.

Hakkı Baha Pars ile birlikte Harbiyeden mezun olan bazı devreleri, Abdi Pandır, Tümgeneral, Kasımpaşa, (1317 P-16), Ahmet Bedri, (1317-P. 241), Ahmet Faik Erner, Albay, Bursa, Ahmet Fuat Bulca, Alb., Selanik, (1317-P.80), Ahmet Hamdi, Alb., (1317-P.214), Ahmet Müfit Özdeş, Kırşehir, Alb., (1317-P.9), Ahmet Nadir, Yb., (1317-c.P.344), Ahmet Nihat, Albay, İstanbul, 1882, (1317 P-37), Ahmet Rafet Tansu, Yb., (1317-P.216), Ahmet Sedat Doğruer, Üsküdar, 1882, Korg., (1317-P.30), Ahmet Suat Ener, Yarbay, Saraçhanebaşı, (1317-P.19), Ahmet Tevfik, Selanikli, Ahmet Zeki, Süleymaniye, (1317-P.27), Ahmet Zeki, Yüzbaşı, Süleymaniye, (1317 P-27), Ali Fuat Cebesoy, Salacak, 1883, (1317-P.28), Ali İhsan Sâbis, Cihangir, (1317-Top.1), Ali Reşat Ayman, Yb., (1317-Sv.10), Ali Seydi, Albay, Rumeli Kavağı, (1317-Top.2), Ali Şevket, Üsküp, Kolağası, Bekir Lütfi, İstanbul, Cavit Erdel, Tuğgeneral, Edirne, (1317 P-14), Cavit Erdelhun, Edirne, (1317-P.14), Cemal, Aksaray, 1880, (1317 P-90), Cemil Uybadın, Süleymaniye, Binbaşı, (1317-P.6), Cemil Uybadın, Yarbay, Süleymaniye, (1317 P-6), Halil Kut, İstanbul, (1317-P.20), Halil Rifat, Yarbay, Trabzon, (1317-P.1), Hamit Fahri, Yarbay, Çerkeş, (1317 Sv-4), Hasan Zeki, Binbaşı, Varna, (1317-P.12), Hüseyin Hüsnü, Binbaşı, Kastamonu, (1317-P.26), Hüseyin Hüsnü, (1317-P. 365), Ispartalı Faik, İsmail Hakkı Arat, (1317-P.395), İsmail Hakkı Börekçioğlu, Alb., (1317-P.138), İsmail Hakkı, Binbaşı, Köprülü, (1317 Top-44), İsmail Hakkı, İstanbul, (1317-P. 59), İsmail Hakkı, Köprülü, (1317-Top.44), Kemal Ohri, Ohri, (1317-P.18), Kenan Uluergüven, İstanbul, (1317-P.117), Kenan, İzmit, 1879, (1317- P.177), Mehmed Cemil, Albay,

²⁰⁶ 1899-1900 eğitim-öğretim yılında Harp Okulu birinci sınıfta okutulan dersler için ayrıca bkz.: Moreau, O.(2001). “Orduda Öğretim: 19.Yüzyılın Mekteb-i Harbiye ve Erkân-ı Harbiye Örnekleri”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, İstanbul, 12-15 Nisan 1999*, Derl. Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001, 319-333.

²⁰⁷Dönemin Harp Okulu hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca, Bkz. Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Maarif Nezâreti Celilesinin Ruhsatı ile Tab’ Olunmuştur, İstanbul, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul, 1310, 102 vd.; Güler, A.(2001). *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal’in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1-82.; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Birinci Sene, 1316 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye, Matbaa-i Âmire, 1316/1898, 502-510.; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, İkinci Sene, 1317 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye, Matbaa-i Âmire, 1316/1898, 892-810.; Esad, M.(1310). *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, 59-130.; Çam, Y.(1991). *Atatürk’ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar Rüşdiye-İdadi-Harbiye 1892-1902*, 103.

Süleymaniye, (1317-P.9), Mehmet Ali Nasman, Binbaşı, Lâleli, 1317 P-29, Mehmet Arif Ayıcı, Alb., Adana, (1317-P.17), Mehmet Arif, Binbaşı, İstanbul, (1317 Sv-5), Mehmet Asım, (1317-P.350), Mehmet Cemal (Şehit), Yb., (1317-P.90), Mehmet Cemal, Alb., (1317-Sv.19), Mehmet Emin İçel, Antalya, (1317-P.322), Mehmet Emin, Binbaşı, Süleymaniye, (1317-P.23), Mehmet Hayri Tarhan, Tırnovacık, Tümg., (1317-P.4), Mehmet Hilmi, (1317-P. 258), Mehmet Murat Azak, Alb., (1317-Sv.28), Mehmet Müştak (Van), Mehmet Nusret Büyükbaşaran, Tümg., (1317-Sah.Top.18), Mehmet Salih, (Şehit), Yb., Bursa, (1317-P.304), Mustafa Galip Deniz, İnebolu, (1317-P.25), Mustafa Kemal Atatürk, Selanik, (1317-P.8), Mustafa Murat, Alb., İstanbul, (1317-P.425), Mustafa Süreyya Karakaplan, Manisa, (1317-P.56), Mustafa Zeki, Bnb., (1317-Sv.42lv.), Mustafa Galip Deniz, Korgeneral, İnebolu, (1317 P-25), Osman Nuri Erçetin, Yarbay, Manisa, (1317-P.3), Ömer Naci, Reşat Atakan, Alb., İstanbul, (1317-P. 73), Selim, Çerkeş, Yüzbaşı, Süleyman İzzet Yeğin, Yarbay, Şam, (1317-Sv.1), Süleyman Şevket Yarbay, İzmir, (1317-İs.1), Zihni Toydemir, Tuğg., İstanbul, (1317-Top.10)'dur.

2.5. Askeri Görevleri, Evliliği, Çocukları ve İlk Dönem Öğretmenliği

Hakkı Baha Pars, 27 Kanun-ı sâni 1317²⁰⁸/9 Şubat 1902 (12 Mart 1902²⁰⁹)'de Piyade Mülazım-ı Sâni'si (1901/1317-P.244) olarak Harbiye'den mezun olur²¹⁰. Sonra subay olarak²¹¹ Manastır'a²¹², 23 Nisan 1318/6 Mayıs 1902'de de Selanik'te bulunan 3. Ordu Redif Alayına atanmıştır. Hakkı Baha, dört ay sonra 42'nci Redif Alayı

²⁰⁸ “1317 Rumi yılı 01 Mart ile 28 Şubat arasında 12 ayı kapsamaktadır. 1317 Rumi yılının toplam 9 ay ve 18 günü yani 14 Mart ile 31 Aralık arası Miladi 1901 yılındadır. 1901 yılının mart ayında 18 gün, diğer Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım ve aralık aylarının tamamı 1317 yılına aittir. 1317 yılının sadece 2 ay ve 13 günü yani, 01 Ocak ile 13 Mart tarihleri arası Miladi 1902 yılındadır. 1902'nin Ocak, şubat aylarının tamamı ile mart ayının 13 günü, Rumi 1317 yılındadır”. Bu duruma göre, Mustafa Kemal ve diğer “1315 Duhullü” Harbiyeliler, “1901 Devresi” olmaktadır”. Güler, A.(2000). “Arşiv Belgelerinin Işığında Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları ve Künye Bilgileri”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl:119, (363), Ocak, 19-36.

²⁰⁹ Rumi ile miladi arasında -her iki takvim de güneş yılı esasına temel alındığı için- aradaki 13 günlük fark sabittir, bundan dolayı Hicri takvimin tersine mevsimlerin her zaman aynı aylara denk gelmesi sağlanmış oldu, sene farkı da takvimin başladığı dönemdeki fark olan 584 seneye sabitlenmiştir.

²¹⁰ Yıldız Saray-ı Hümayûnu Baş Kitabet Dairesi'nden çıkan 1317 Rebiyüllahir tarihli ve 2925 numaralı yazıda, “Mekteb-i Harbiye şakirdanından Fethi, Fuad, Nedim, Mehmed, Kazım, Mustafa, Nuri, Mehmed, Salih, Mehmed, Nuri, Ferhad, Hüseyin, Hakkı, Nazım Efendilere ve saireye beşinci rütbeden Nişan-ı Mecidi ihsan edildiği yazar. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA) Fon no: İ.TAL., K:181, G:62, SR:1-2.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257.;

²¹¹ Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.

²¹² Pars, a.g.e., 1941, 28.

Mülazım-ı Evvelliği'ne (Üsteğmen) terfi eder ve bu vazifesinde iki yıl kadar bulunur²¹³. Selanik'te Mülazım-ı Evvel'liğe terfi ettikten sonra 21 Nisan 1322/6 Mayıs 1906 yılında Selanik Mektebi Rüştîye-i Askeriye'de Kavaid-i Osmaniye ve Kitabet Muallimliğine (22.12.1320)²¹⁴ Piyade Mülazım-ı Evvel olarak atanmıştır²¹⁵.

Hakkı Baha Pars, 1905-6 tarihinde, 1883 yılında Mora, Yenişehir'de²¹⁶ doğan eşraftan Hüseyin Bey'in kızı²¹⁷ Zehra Pars ile evlenmiştir. Hakkı Baha Bey'in bu evlilikten, İhsan²¹⁸, kızı Vedide Baha Pars²¹⁹ ile Hüseyin Cahit Pars²²⁰ adlarında üç

²¹³Hakkı Baha Pars, Redif 42. Alayın İkinci Gevgili Taburu İkinci Doyran Bölüğünde Mülazım-ı Evvel. Hakkı Baha Bey (1869-1942) Selanik Askeri Rüştîyesindeki öğretmenlik görevine 4 Mayıs 1906 tarihinde başlamış bulunuyordu. Unat, F. R. (1962). "Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılabı'nın Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge", *Belleten*, C.XXVI, (102), Nisan, 339-344.; Selânik Vilâyeti Sahnâmesi, 1324 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 19. Defa olarak, Selânik "Hamidiye" Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur., 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1324/Miladi:1906, 181-182.; Selânik Vilâyeti Sahnâmesi, 1322 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 18. Defa olarak, Selânik "Hamidiye" Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur., 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1322/Miladi:1904, 142-143.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.; Gevgili hakkında ayrıntılı bilgi için: Gjevğili, Gevgelija şeklinde anılmakta olan Gevgeli, Makedonya'nın güneyinde Yunanistan sınırına yakın bir mevkide Selânik'in 70 km. kuzeyinde yer alan bir yerleşim merkezidir. Kiel, M.(2016). "Gevgili", *TDİA*, TDV Yayınları, Ek1:475-476.

²¹⁴ 1321 tarihli Sahnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye'de Selanik Mektebi Rüştîye-i Askeriye'si Hüsni Hat Muallimi olarak Hakkı Efendi (Mülazım-ı Sâni) ismine rastlarız. Sahnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye.(1321/1903).Altıncı Sene, 1321 Sene-i Hicriyesine Mahsurdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye, Asır Matbaası, 521; 1322 Selânik Vilâyeti Sahnâmesi'ne baktığımızda Selanik Mektebi Rüştîye-i Askeriye'de Kitabet ve Kavaid Muallimi olarak Galip Efendi (Mülkiyeden), Hüsni Hattı Türkî Muallimi olarak da Hakkı Efendi (Mülkiyeden) itibari geçer. Selânik Vilâyeti Sahnâmesi, 1322 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 18. Defa olarak, Selânik "Hamidiye" Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur., 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1322/Miladi:1904, 407.; Hakkı Efendi-Baha, Mülazım-ı Evvel, Kavaid ve Kitabet Muallimi. Sahnâme-i Askeri.(1324-1326/1908)., a.g.s, 1031; Aksu, E. (2018).*Selanik'te Türk Edebî Kültürü (1860-1912)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 96-97.

²¹⁵ Selânik Vilâyeti Sahnâmesi, 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 20. Def'a olarak, Selânik "Hamidiye" Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur, 717 sayfa, 21 cm., Hicri:1325/Miladi:1909, 474-475.; Selanik Mekteb-i Rüştîyesi'nin 1903 yılı öğrenci sayısı: 81, Hademe Sayısı: 1'dir. Müdür: Kolağası İbrahim Edhem Efendi'dir. Aynı Sahnâmenin 521 inci sayfasında ise öğrenci sayısı: 253, Hademe: 2 olarak gösterilir. Sahnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye.(1321/1903)., a.g.s,516, 521.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 169. ; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

²¹⁶ Bugün Larissa adıyla bilinmektedir; bir liman şehri olan Volos'un (Golos) 50 km. kuzeybatısında Tesalya ovasında yer alır. Osmanlı döneminde (1386-1881) elliden fazla camisi, önemli bazı medreseleri ve pek çok tekkesiyle imparatorluğun Avrupa'daki en büyük on şehri arasında bulunuyordu. Kiel, M.(2013). "Yenişehir", *TDİA*, C.XLIII, TDV Yayınları, 473-476.

²¹⁷ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

²¹⁸ Vedide Baha Pars doğmadan önce vefat etmiştir.

²¹⁹ "Poli Anna'nın Gençliği"ni *Vedide Baha* tercüme etmiş, *Cumhuriyet matbaası* basılmıştır. Tercüme temiz, tabı temizdir. Ciddi, fakat temiz çocuk eseri arayan anneler, bu kitabı yavrularının eline emniyetle edebilirler. "Bir Çocuk Edebiyatı Doğuyor", *Son Posta*, Sayı:538, 22 Kânunsâni 1932, 4.; Vedide Baha'nın ayrıca "Örnek Hayatlar" isimli bir kitabı vardır.; Pars, V. B.. (1962) Örnek Hayatlar: (Hayatı, Makaleleri, Konuşmaları, Cilt II, 1962, 7-9.; Binbaşoğlu, C. (1995). Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, 328, 587-589.; Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.; "Pars, Vedide Baha" Maddesi, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*.(2007). C.7, O. Cihat-Süyünşayev, Yazı Kurulu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 217-218.; Kaplanoglu, a.g.e., 1988, 258.; Kadın çevirmen sayısı II. Meşrutiyet sonrası artmış ve 42 roman çevirisi kadınlar tarafından yapılmıştır. Mebûre Hurşid, Vedide Baha, Nilüfer Baha, Şaziye Berrin, Salime Servet Seyfi, Bedia Servet, Belkıs Sami, Esmâ Zafir, Fatma Ünsiye, Halide Edib Adivar, Handan Lütfi, Leman Sadreddin, Rezan Emin, Sabiha Zekeriya bu

çocuğu olmuştur. Vedide Baha Pars²²¹, 1323 (1907-1958) yılında Selanik'te doğmuştur²²². Vedide Baha, Ali Kemal Karadayı ile evlenmiştir²²³ ve tek çocukları, Aydın Karadayı (1932 İzmir-Türkiye)'dir. Aydın Karadayı, dayısı Hüseyin Cahit Pars'ın kızı Münibe Çiçek Pars-Çiçek Karadayı (1937) ile evlenmiş ve Amerika'ya taşınmıştır²²⁴. Vedide Baha, ünlü bir eğitimci ve psikologdur.

Hüseyin Cahit Baha Pars ise 1909 Selanik doğumlu olup, öğretmenlik yapmıştır.

Hakkı Baha, 1906 yılında ise Selanik Mektebi Rüştîye-i Askeriye'de Mülazım-ı Evvel rütbesiyle Kavaid-i Osmaniye ve Kitabet Muallimi²²⁵ olarak görev yapar. Hakkı Baha Pars, üç buçuk yıl Selanik hayatından sonra, 1910 yılına kadar standart bir program ve teşkilat yapısından uzak kalan mekteplerden biri olan Bursa Sanayi Mektebi (Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi)-Hamidiye Sınai Mektebi²²⁶'de bir müddet (Kasım 1909-10) müdür olarak görev yapar²²⁷.

çevirmen kadınlardandır. Karadağ, A-Bozkurt, E.(2014). "II. Meşrutiyet'ten Harf Devrimi'ne Kadar Osmanlıcaya Yapılan Roman Çevirilerinin Süreç Öncesi Normlar Bağlamında İrdelenmesi", *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 85-103.

²²⁰Öğretmen. 1943 yılında İzmir Halkevi Halk Dersaneleri ve Kurslar şubesinde görev alır. Akyol, Y. (2008). İzmir Halkevi (1932-1951), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 78.

²²¹ Bal, B.(1994).Kadın Yazıları: Kadınların Edebiyat Ürünleri, Kadınlar Üzerine Yazılanlar ve Tezler Bibliyografyası 1955-1990, Kadın Eserleri Kütüphanesi, Bilgi Merkezi Vakfı ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, 15.

²²²Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172.

²²³Daha sonra ayrılmışlardır. (Gediz Karadayı Arşivi. Gediz Karadayı, Ali Kemal Karadayı'nın sonraki eşinden oğludur. Hakkı Baha Bey, Vedide Hanım ve babası Ali Kemal bey ile ilgili kendisi ile birkaç defa görüştük.) Ali Kemal Karadayı ile evliliği on yıl sürmüştür. Vedide Baha bu evlilikten sonra bir daha evlenmemiştir. Daha sonra Pars soyadını almıştır. Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.; "İzmir Erkek Lisesi Dönemi (1923-1942), şimdiki Namık Kemal Lisesi. Ali Kemal Karadayı, 1937-38 yılında İngilizce öğretmeni olarak görev yapar". <http://www.izalev.com/index.php/okulumuz/ogretmenler-1923-1942> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Huyugüzel, a.g.e. 2000, 588.; "Pars, Vedide Baha" Maddesi, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*.(2007). C.7, O. Cihat-Süyünşiaiev, Yazı Kurulu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 217-218.

Ali Kemal Karadayı'nın hizmet dökümünden bir örnek;

Okulun adı	Vazifesi	Adı ve soyadı	Sene	Kıdemi	
				Ay	Gün
İzmir 2. Lise	İngilizce	Ali Kemal Karadayı	7	7	10

<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/4524/sayfa/2008/10/9/80.xhtml> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Arıkan, Z. "Bir "İzmir Tarihçisi" : Ziya Somar", https://ataturkilkileri.deu.edu.tr/pdf/dergisayi3/c1_s3_zeki_arikan.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.

²²⁴ Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.; Aydın Karadayı daha sonra Çiğdem Hanım ile evlenmiştir.

²²⁵ Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 20. Defa olarak (Selânik "Hamidiye" Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil olunmuştur.) 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1325/Miladi:1907, 475.; Selanik Vilayeti Salnâmesi, 1324 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, 19. Def'a Olarak, Selanik Hamidiye Mektebi Sanayi Matbaasında Tab' ve Teşmil Olmuştur,243-244.

²²⁶ Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr, 340.; Kumaş, a.g.e., 2020, 153-155.; Abacı, a.g.m., 2018, 4-12.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 350-353.;

Bursa'ya zaman zaman İstanbul basınından yabancı gazetecilerde gelir. Nitekim 1910 yılında Karagöz dergisi yöneticileri Bursa'ya gelir 10 gün kalmışlardı. Gezi sırasında getirdikleri Karagöz'ün mezar taşı törenle dikilmişti. Belediye bahçesinde müzik ziyafeti verilmişti. Yine 1910 yılında Tanin Gazetesi sorumlu müdürü Hüseyin Cahit Bey bir ay Bursa'da kalmıştı²²⁸. Hakkı Baha Pars, Hüseyin Cahit, Bursa'ya gelince (29 Mart 1910), onu karşılayan heyette bulunmuştur. Bir haftadan beri şehrimize şerefbahş iden mücahidin-i meşrûtiyetden muhterem Hüseyin Cahit Beğ Efendi hazretlerinin şereflerine şehir-i hâlin on ikinci pazarirtesi günü akşamı vâli-i vilâyet Azmi Beğefendi cânibinden Çekirge'de kâin Servinaz otelinde onbeş kişilik mükellef bir ziyâfet virilmiş ve hitâmında vâli-i müşârunileyh ile Sermuharririmiz Hakkı Baha Beğ taraflarından birer nutk-u belîğ îrâd idilerek hâzirûn tarafından şiddetle alkışlanmışdır.”²²⁹

Hüdâvendigâr Vilâyet-i Salnâme-i Resmîsi.(1324).259.; Hatıra yahud Mirat-ı Brusa, a.g.e., 1323(1905-06), 13.

²²⁷“Selanik'te 7 yıl görev yaptıktan sonra”. Huyugüzel, a.g.e., 2000, 169.; Hızlı, M. (2018). “II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim”, *Bursa Günlüğü*, (2), Haziran, 22-25.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.; “1901 yılında mektebe gelir temin etmek adına ianede bulunan memurların listesi Birusa Hamidi Mekteb-i Sanayii için irad ve akar tedarik olunmak üzere cem' olunmakda olan iânât-ı nakdiyeden Reşadettü Şeyh Hacı Baha Efendi 1, 404 Lira-yı Osmanî Gurusu bağışlamıştır”. Yıldırım, M. A. (2013). “Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi”, *Karadeniz Araştırmaları*, (37), Bahar, 71-90.; Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Hamidiye Sınai Mektebi), a.g.e., 2011, 53.; “Şehir merkezindeki Sanayi Mektebi, daha önceleri “İslahhane” adıyla Filboz Mahallesi'nde, “Türkmenoğlu Konağı” adıyla bilinen binada 1869 (1286) yılında açılmıştır. Bu mektep günümüzde Tophane Endüstri Meslek Lisesi olarak öğretim vermektedir”. Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 14.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

²²⁸ Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 130.; “Gelenler-Hüseyin Cahit Bey'in Bursa Seyahati”, *Ertuğrul*, 1 Sene,Numara:6, 17 Rebü'yü'l Evvel, Cuma, 1328,14 Nisan 1326,27 Nisan Efrenci 1910, 4.

²²⁹<https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12744> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 125-35.; “Ziyafet”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:6, 17 Rebü'yü'l Evvel, Cuma, 1328, 14 Nisan 1326, 27 Nisan Efrenci 1910, 4.

3. CEMİYET FAALİYETLERİ VE MEMURİYET GÖREVLERİ

II. Meşrutiyet, tüm fikirlerin geçişken hüviyetler içeren bir arayışlar dönemidir. Bu arayışlar kendini farklı cemiyetler, dernekler, kulüpler veya birlikler suretiyle kendini göstermiştir. Bu dönem düşüncelerin, eylemlerin hayat bulduğu bir laboratuvar alanıdır²³⁰.

3.1 Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (Şubat 1906)

Sivil aydınlar gibi Harp Okulu öğrenciler de ülkenin yönetimi ile ilgilenmekteydiler. Geceleri yatakhanelerde, özellikle Namık Kemal'in yazdıkları elden ele gezerek okunuyordu. Ama sivil ve askerî okullarda gizlice sürdürülen bu çalışmalar, özgürlük için bir ortam hazırlamaktan öteye geçemiyordu. İstibdadın yıkılması ve özgürlüğün elde edilmesi için, okulların dışına taşan güçlü örgütlere gereksinim vardı²³¹.

II. Meşrutiyet döneminde birbirinden bağımsız ve habersiz çok sayıda küçük askerî gruplaşma meydana gelmiştir. Bu çeşit cemiyetlerden birini de Mustafa Kemal kurmuştu. Cemiyetin çekirdek kadrosu Ali Fuat (Cebesoy), **Muhittin Baha (Pars)**²³², onun ağabeyi olan **İsmail Hakkı**²³³ ve Ömer Naci (Bozkurt) idi. Mustafa

²³⁰ Doğu Gündüz, M. (2009). "İlanının 100. Yılı Münasebetiyle II. Meşrutiyet'in Entelektüel Mirası", *Milli Eğitim*, 120-140.; Ayrıca I.ve II. Meşrutiyet dönemleri ile ilgili Kâzım Nâmi Duru'nun Büyük Doğu Dergisi'nde yayınlanan hatıralarına bakılabilir. Duru, K.N. (1943). "Hatıralarım", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.1, (12), 3 Birincikânun 1943 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1943). "Hatıralarım", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.1, (13), 10 Birincikânun 1943 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1943). "Hatıralarım", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (14), 17 Birincikânun 1943 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1943). "Hatıralarım", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (15), 24 Birincikânun 1943 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1943). "Hatıralarım", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (16), 31 Birincikânun 1943 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:6", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (17), 4 Şubat 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımızdan Sayfalar:7", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (18), 11 Şubat 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımızdan Sayfalar:8", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (19), 18 Şubat 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımızdan Sayfalar:9", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (20), 25 Şubat 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:10", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (21), 3 Mart 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:11", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (22), 10 Mart 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:12", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (23), 17 Mart 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:13", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (24), 24 Mart 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:14", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (25), 31 Mart 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:15", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (26), 7 Nisan 1944 Cuma, 12.; Duru, K.N. (1944). "Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:16", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.3, (27), 14 Nisan 1944 Cuma, 12.

²³¹ Küçükbiçmen, İ. (2015). Anadolu'da Bilimin Ayak İzleri, 302-306.

²³² Muhittin Baha Pars Harp Okulu'nda okumamıştır.

²³³ Burada kastedilen Hakkı Baha Bey'dir.

Kemal (Atatürk), henüz harbiye öğrencisi iken, devrine göre aykırı gibi görünen fikirlerini, arkadaşları arasında genişletmek düşüncesiyle gizli teşkilat kurmuştu. Mustafa Kemal'in Harbiye'deki arkadaşları öncelikle Manastır İdâdîsi'nde gelenlerdi. Ahmet Tevfik, Mustafa Nuri (Conker), Lütî Müfit (Özdeş), Ali Fuat (Cebesoy), Arif (Ayıcı), Hayri (Tırnovacı), Kazım (Karabekir), Ömer Naci, İsmail Hakkı (Pars), Kazım (İnanç), Kazım (Özalp), Ali Fethi (Okyar), onu takip eden arkadaşlarıydı. Bu arkadaşlarının bazıları devresi, bazıları da önce veya sonraki devrelerdendi. Kurmay sınıfına ayrıldıktan sonra görüşlerini daha etkili biçimde yaymak üzere bir de el yazısı ile hazırladıkları dergi yayımlamaya girişmişlerdi.

Hüsrev Sami Kızıldoğan o yılları şöyle anlatmaktadır:

“Mustafa Kemal, daha öğrencilik yıllarında, bağımsız bir millet olmadan çağdaş bir devletin kurulamayacağını anlamış ve özgürlükten uzak bir ortamda yaşamaktansa, her türlü tehlikeye göğüs gererek bağımsız bir millet için savaşmayı göze almıştır. Buradan aldığı güçle, vatan topraklarını işgal eden güçlere karşı amansız bir mücadele vermiş; Türk Milletinin iradesini bağlayacak yönetim şekillerine razı olmamıştır. Başka ülkelerin boyunduruğu altına girmiş bir milletin zamanla tarihten silineceğini bilen Atatürk, “Ben yaşayabilmek için mutlaka müstakil bir milletin evladı kalmalıyım. Milli istiklal bence bir hayat meselesidir” demiştir. Askerlik yıllarında, Suriye’de görevliken gizlice geldiği Selanik’te, Askeri Rüstiye öğretmenlerinden Hakkı Baha (Pars)’ın evinde arkadaşlarıyla yaptığı bir toplantıda şunları söylemiştir: “....Millet zulüm ve istibdat altında mahvoluyor. Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Her terakkinin ve kurtuluşun anası hürriyettir”. Bu sözler, Mustafa Kemal’in kurmayı tasarladığı devleti hangi temel üzerine inşa edeceğinin ilk işaretlerini veriyordu”²³⁴.

Mustafa Kemal'i, İstanbul'da gördüğü çalkantılar, çürümüşlük, tükenmişlikten sonra Şam'daki yoksulluk, kargaşa bekliyordu. Askerlik ve iş bilmeyenler yönetiminde, yağma/ usulsüzlük had safhada. Tarihi şan ve şerefi sadece duvarları süslemekte. Devlet/vatan yok oluyorken, sarayın, bu kötü gidiş için kılını kıpırdatmaması, aksine zevk-ü sefa içinde yaşaması onu tamamen öfkeliyordu. Mustafa Kemal, Hakkı Baha Pars ve dönemi subayları, bu felakete “son” vermek arzusuyla yetişmişti. Hatta

²³⁴“Vatan ve Hürriyet İttihat ve Terakki-Mukaddes Tabanca”, *Kurun*, Sayı:7249-1339, 19 Mart 1938, 1, 2, 4.; “İnkılap Tarihinden İki Yaprak, “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Cumhuriyet*, Sayı:4972, 19 Mart 1938, 1,8, 9.; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e., 1997, 412. ; Karal, E. Z. (1996). Osmanlı Tarihi, C.IX, I. Bölüm, II. Meşrutiyet Devri, II. Abdülhamid İstibdadının Son Yılları, 1-7.; Küçükbiçmen, a.g.e., 2015, 302-306.; Ramsaur, a.g.e., 1972, 113-133.; Cebesoy, a.g.e., 2019, 45.; http://www.kho.edu.tr/hakinda/harbiyeli_ataturk/ogretmenleri.html Erişim tarihi: 20.02.2021.; Saydam, A. (2019). “Osmanlı Harbiye’sinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid Dönemi)”, *Adam Akademi*, (9/1), 1-35.

Mustafa Kemal tam da bu dönemde, bu uzak köşeye, Şam'a gönderilmişti. Selanik'te hürriyet/adalet/hak sedaları yankılanırken, O, Şam'da, belirsizlikler içerisindeydi.

Mustafa Kemal'in Selanik'teki faaliyetleri iki kısımda ele alınabilir. İlk Şam'dan Selanik'e giderek cemiyetini büyütmek amacıyla yaptığı faaliyetler, sonraki ise Terakki ve İttihad Cemiyeti'ne girişidir. Mustafa Kemal, Ahmed Emin (Yalman)'e verdiği ve Vakıf gazetesinde 1922 yılında yayınlanan mülakatında²³⁵ ve Âfet İnan ve Hüsrev Sami Kızıldoğan 1937 yılında yayınlanan Belleten Mecmuası'nda neşrettikleri makalelerle²³⁶ konuyu etraflı biçimde ele almışlardır. *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kimler kurdu?* Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, İttihad ve Terakki'den bağımsız bir yapılanma olarak ele alınmıştır²³⁷.

Mustafa Kemal'in Harp Akademisi'nden 11 Ocak 1905'te mezun olmuştur. Mezuniyetten atanıncaya kadar birkaç arkadaşıyla birlikte İstanbul'da bir ev tutmuşlar, burada toplantılar ve gelecek planlarını görüşmüşlerdir. Ancak hafiyeler aracılığı ile ihbar edilmişler ve silahlı teşkilat oluşturmak ve rejim karşıtlığı ile suçlanmışlardır. Tahkikatlar esnasında Mustafa Kemal ve arkadaşlarının askerlikten atılmaları, sürgüne edilmeleri bile düşünülmüş. Neticede kınama cezası ve bir aylık bir tutukluluktan sonrası bırakılmışlar, II ve III. Ordu yerine Erzurum'daki IV. Ordu ve Şam'daki V. Ordu'ya atanmışlardır²³⁸.

²³⁵ Yalman, A. E. (2000). Atatürk'le Konuşmalar-Ahmet Emin'e Verdiği Mülakat, Vakıf 10 Ocak 1922, Yay.Haz.: Mustafa Baydar, Mayıs, 41-60.; Yalman, A. E. (1922). "Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat", *Vakıf*, Numara:1468-10 Kânunsânî 1922.; Yalman, A. E. (1997).Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., C.1, 698-721.; Cebesoy, a.g.e., 2019, 158.; "En Büyük Türkün Hayatı", *Akşam*, Sayı:7210, 10 Teşrinsânî 1938, 2.

²³⁶ İnan, Â. (1937). "Atatürk'ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet", TTK, *Belleten*, C.1, (2), Nisan, 289-298.; İnan, Â. (1937). "Atatürk'ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca", TTK, *Belleten*, (C.1, 3-4), Temmuz-İlkteşrin, 605-610.; Kızıldoğan, H. S. (1937). "Vatan ve Hürriyet-İttihad ve Terakki", TTK, *Belleten*, C.I, (3-4), Temmuz, 525-619.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

²³⁷ "Hâlbuki cemiyetin kurucuları gerek eski örgüt ve gerekse de 1905 sonrası gerçekleştirilen yeni teşkilatlanma ile sürekli temas halinde olan kimselerdir. Mehmed Talat Bey (Paşa) eski cemiyetin Edirne teşkilâtında görevli iken politika ve "neşriyat-ı muzır" bulundurma töhmetiyle 1897 yılında (kendisine danışılarak hazırlanan Almanca biyografisine nazaran 1896'da tutuklanarak yaklaşık bir buçuk sene hapis yatmış, Midhat Şükrü (Bleda) Cenevre şubesinde faaliyet gösterirken 1897 yılında Sultan ile Cemiyet arasında ulaşılan ve genellikle Contrexéville anlaşması adı verilen uzlaşma sonrası yurda dönmüş, Mustafa Rahmi (Arslan) Bey İttihad ve Terakki Selanik şubesinde çalışırken Sultan'a karşı yapılacak suikast girişiminde rol aldığı için aynı yıl tutuklanmış ve Kâzım Nami (Duru) Bey örgütün Tiran şubesinde görev yapmıştır". Duru, a.g.e., 2017, 183 vd.; Odabaşı, İ.A. (2008). "1908 Devrimi Nasıl Oldu?: Bir İttihat ve Terakki Piyesi", *Yeni Tiyatro*, (4), Mart-Nisan, 1-10.; <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/duru-kazim-nami> Erişim tarihi: 20.02.2021.

²³⁸ Kılıç A.(1998). Atatürk'ün Hususiyetleri, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 28.35.

Mustafa Kemal, rejime karşı tutumu nedeniyle devamlı gözaltında bulundurulması kaydıyla Şam'a gönderilmişti²³⁹. Mustafa Kemal, Şam'a gittikten²⁴⁰ sonra ordu kumandanlarından Lütfi Bey aracılığıyla Mustafa (Cantekin) isimli bir tüccarla tanışır. Bu kişi, İstanbul'da Askerî Tıbbiye öğrencisi iken 1900 yılında rejime karşı davranışlarından dolayı tutuklanmış, 3 yıl kalebentliğe mahkûm edilmiş, 1903 yılında da Şam'a sürgüne gönderilir. Dr. Mustafa faaliyetlerine burada da devam eder.

Dr. Mustafa (Cantekin), arkadaşlarından 30. Süvari Alayı Kumandanı Binbaşı Lütfi Bey, Doktor Yusuf, Eczacı Reşit Tahsin, veteriner Mehmet, Kimyacı Hüseyin, Kâzım Bey ve tüccardan Dr. Mahmut Beyler ile “Vatan” adında bir cemiyet kurar²⁴¹; muhtemelen 1905 yılının Haziran ile Ekim ayı arasında bir tarihte de Mustafa Kemal arkadaşı Müfit Bey (Öztes) ile beraber bu Cemiyete katılmıştır²⁴². Başlangıçta Cemiyetin başkanlığını Lütfü Bey yapmasına rağmen onun faaliyetlerden çekilmesi sonucu yönetim tamamıyla Mustafa Kemal'e kalmıştır²⁴³.

²³⁹ “En Büyük Türkün Hayatı”, *Akşam*, Sayı:7210, 10 Teşrinsânî 1938, 2.

²⁴⁰ “Atatürk’ü Dinlerken; Vatan ve Hürriyet”, *Akşam*, Sayı: 6791, 12 Eylül 1937, 1, 8.; “Türk Tarih Kurumu Belleteni Çok Kıymetli Yazılarla İntişar Etti”, *Cumhuriyet*, Sayı:4971, 18 Mart 1938, 5.; Bayur, Y. H. (1990). “Atatürk Hayatı ve Eseri”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 15-24.

²⁴¹ Tevetoglu, F. (1989). “Atatürk-İttihat ve Terakki”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.V, (15), Temmuz, 613-623.; İnan, a.g.e., 2007, 55-67.

²⁴² İnan, a.g.e., 2007, 55-67.; Cebesoy, a.g.e., 2019, 87.; “Mustafa Kemal Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ni 1905 yılının haziran ayından sonra kurmuş olmalıdır. Çünkü kendisine Dr. Mustafa’yı tanıştıran Lütfi Bey ile Dürziler üzerine yapılan bir harekâta karşılaşmışlardır. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi’nce tespit edilen Atatürk’ün Askerlik Biyografisi’nde “11 Mart 1905’te Havran ve Kuneytara bölgelerindeki Dürzilerin hükümet kanunlarına karşı koymalarını tenkile memur birliklerle bu harekâta katıldı.” denilmektedir. **Dolayısıyla Mustafa Kemal’in Dr. Mustafa ile karşılaşması ve Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ne katılması Mart 1905’den sonra olmalıdır.** Mustafa Kemal, Cemiyetin Selanik şubesini kurmak için bu şehre 1905 sonunda veya 1906 başlarında gelmiş olmalıdır. Çünkü Mustafa Kemal Suriye’ye dönmek zorunda kalınca Akabe Harekâtına katılmıştır. Akabe Harekâtı da Aralık 1905 ile Ekim 1906 tarihleri arasında yapılmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal’in Selanik’ten döndükten bir iki ay sonra çektiği olduğu 15 Temmuz 1906 (2 Temmuz 1322) tarihli fotoğraf onun dönüş tarihinin mayıs ayında olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal’in Selanik’te en fazla dört ay kaldığı bilinmektedir. Çünkü dört aylık bir sağlık raporu almıştı. Bu da göstermektedir ki Mustafa Kemal Şubat 1906’da Selanik’e gitmiştir. Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin Selanik şubesinin açılış tarihi Şubat-Mayıs 1906 tarihleri arasındadır”. Yalçın, E. S. (2002). “Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, 245-262.; İnan, a.g.e., 2007, 55-67.; “erkan-ı harb zabiti”nin Mustafa Kemal, ticaretle uğraşan kişinin Mustafa (Cantekin), “sınıf rüfekaşından gençler”in Ömer Naci, Hakkı Baha, Hüseyin Sami ve “zevat-ı âliyeden” olanların Bursalı Mehmet Tahir ve İsmail Mahir olduğu”. Zürcher, E. J. (1995). Milli Mücadelede İttihatçılık, 57.; “En Büyük Türkün Hayatı”, *Akşam*, Sayı:7210, 10 Teşrinsânî 1938, 2.

²⁴³ Güler, A. (2020). “Mustafa Kemal’in Harp Akademisi Öğrenimi ve İlk Tayini (2)”, *Türkgün*, 24.03.2020 <https://www.turkgun.com/ataturk-ve-arkadaslari-1-ay-tutuklandi-makale-118598> Erişim tarihi: 30.06.2021.; İnan, a.g.e., 2007, 55-67.; Bayur, a.g.e., 1990, 15-24.; Kılıç A., 1998, a.g.e., 28.35.

II. Meşrutiyet zamanı örgütlenmelerin/teşkilatlanmaların merkezi Rumeli (Makedonya)-Selanik²⁴⁴ idi. Selanik'in adı "kabe-i hürriyet"²⁴⁵ olarak görülüyor ve rejim karşıtları burada toplanıyordu. Bir liman, ticaret ve sanayi kenti olması, imparatorluğun Avrupa'ya en açık ve yakın şehri olması, istibdat rejimine ve denetimine uzak olması, II. Abdülhamid muhalefetine Selanik'te yoğunlaşmasına yardımcı oluyordu.

Mustafa Kemal, arkadaşlarını, Şam'da kurmaya çalıştığı ancak herhangi bir faaliyet icra edemeyen cemiyetine katılmaya teşvik etmiştir²⁴⁶. Toplantıya katılanların hepsi

²⁴⁴ Daha sonraları İttihat ve Terakki adını alacak olan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (Eylül 1906)'da Hakkı Baha'nın Bey'in evinde gizlice kuruldu. Aksoy, A. "Selânik'ten Bursa'ya", www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/selanikten-bursaya-ali-aksoy/ Erişim tarihi: 20.02.2021.; Güngör Ş. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşunda Bursalılar, 11 Haziran 2019, <https://www.belgeseltarih.com/ittihat-ve-terakki-cemiyetinin-kurulusunda-bursalilar/> Erişim tarihi: 20.02.2021.

²⁴⁵ Temo, İ. (2000). İttihat ve Terakki Anıları. Atatürk'ü N' için Severim? Önsöz: Şerif Mardin, Alfa Yayınları, 190.; Duru, a.g.e., 2017, 23-26.

²⁴⁶ Nazif, N. (1933). "Makedonya, Aşk, Kin, Politika ve Kan", Milliyetin Edebi Romanı:37, *Milliyet*, Numara: 2536, 3 Mart 1933 Cuma, 4.; Nazif, N. (1933). "Makedonya, Aşk, Kin, Politika ve Kan", Milliyetin Edebi Romanı:38, *Milliyet*, Numara: 2537, 4 Mart 1933 Cumartesi, s.4'te Vatan ve Hürriyet Cemiyeti Selanik Şubesi'nin kuruluşunu Mustafa Kemal Atatürk'ün ağzından şöyle anlatır:

"Dostlarım, diye devam etti.

-Memleketin halini şöyle bir an göz önüne getiriniz. Manzara elem aluttur. Bilhassa Rumeli vilayetlerinde inkıraz el ile tutulabilecek derecede maddelemiştir. İmparatorluğun her cins tebaası bir başka iftirak politikası takip ediyor. Bulgarlar, Sırlar, Rumlar, Ermeniler, hep birer milli zümre halinde teşkilatlanmışlar ve imparatorluğa saldırmışlardır.

Genç yüzbaşının damdan düşer gibi böyle bir mevzu girmesi dinleyenleri bir an telaşa düşürmüştü. Fakat Mustafa Kemal'in gözlerinde öyle bir enerji parlıyor ve sesinde öyle ateşli bir iman yanıyordu ki, hepsini çok derinden gelen ve kaba bir heyecan sarıvermişti:

-Zannetmeyiniz ki bu iftirak hareketleri yalnız Hristiyan ekalliyetlerde mahsustur. -diye ilave etti.

Mustafa Kemal-Hayr.. Arnavutlar da Araplar ve hatta Kürtler bile, .; veya bu ecnebi devlet tarafından yapılan tahrikatı benimsemişler ve onlar da bize karşı harekete geçmişlerdir. Vapurda gelirken okudum. Avrupa gazeteleri Cercis adını taşıyan bir başkımıcıdan (1) sütun sütun bahsediyorlar. Şam'da iki gün dolaşmak, iftirak fikirlerinin Araplarda ne kadar harareti bir kabul bulduğunu anlamağa kâfidir. Bütün bu yabancı kuvvetlere biz kardeş millet gözüyle bakıyoruz. Biz kimiz? Bize takılmış bir isim var: kendimize Osmanlı diyoruz. Bu kelimeyi tahlil edelim. Osmanlı ne demektir? Osman oğulları hanedanı tarafından idare olunan insan yığını.. değil mi?.

Fakat dostlarım bu yığını tetkil eden bütün parçalarda bir sarsıntı var. Her zümre bu bloku parçalamağa çalışıyor. Acaba bu parçalanış olacak mıdır? Eğer Osmanlı bloku parçalanırsa iftirak isteyen zümrelerin arzuları tahakkuk edecek midir? Bunu şimdiden kestiremeyiz. Fakat muhakkak olan bir nokta varsa Osmanlı imparatorluğunun inhilali ile beraber bir zümrenin ortadan nam ve nişanı silinecektir. Bursalı Tahir Bey paketini dolaştırarak sigara ikram ediyordu. Genç yüzbaşı bir sigara tellendirirken kaşlarını çatarak sordu:

-Bu zümre hangi zümredir? Hiç düşünmeğe lüzum yok.. Bizim zümremiz. Osmanlı imparatorluğundaki Türk ekseriyet.. Çünkü yalnız bu ekseriyettir ki, münevverleri burunlarının dibinde beliren büyük tehlikeden gafil kaldıkları için bütün bu siyasi met ve cezirler ve kaynaşmalar içinde, bir karpuz kabuğu gibi sallanarak, tekerlenerek uçuruma yaklaşıyor. Arkadaşlar! İnkıraz borusu öterken bizim bu sessizliğimiz kadar elim ne vardır? Biraz hareket. Biraz şuur... Küçük bir fedakarlığımız batan bu tekne içinde zinde bir millet yaratabilir. Perdeleri inik pencerelerden dünya taşamıyacak derecede hafif bir sesle konuşuyordu. Fakat bu hafif ses dinleyenlerin kulaklarında öyle coşkun bir ihtizazla uğuldamıştı ki, yarım saat evvel köşe minderlerine uyuşuk uyuşuk yerleşenler yavaş yavaş

Osmanlı İmparatorluğu'nun durumundan rahatsız ve bir çıkış yolu arayan genç vatanperverlerdir. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tevfik Fikret, Namık Kemal, Ömer Seyfettin gibi şair ve yazarların fikirleri ile “Hasta Adam” hitamından kurtulmak istiyorlardı. Çünkü bu Türk aydınlarını ciddi bir şekilde huzursuz ediyordu²⁴⁷. Mustafa Kemal, Suriye ve çevresinde düşüncelerini hayata geçirmenin zor olduğunun farkında olduğundan, teşkilat kurmak, fikirlerini daha geniş alanlara yaymak için, çıkışı yasak olduğu hâlde Mısır ve Yunanistan üzerinden Selanik’e gizlice gelmiştir²⁴⁸. Bu amacına ulaşmak için dört aylık bir sağlık rapor almış ve

belkemiklerini doğrultmuşlar ve çok geçmeden gergin yaylardan fırlamağa amade oklara benzemişlerdi. Hiçbirinin ağzından tek kelime çıkmıyordu. Fakat gözlerinden belli oluyordu ki hepsi bu hitabenin her kelimesine derhal iman edivermişler ve bu genç yüzbaşıya kolay kolay koparılamaz bağlarla bağlanıvermişlerdi. Mustafa Kemal odadakileri, beyinlerinin içini okumak istiyormuş gibi bir müddet süzdü. Sonra;

-Ne diyorsunuz?-dedi-

Alnı yukarıda yaşamak mı lazım. Yok olan imparatorluğun inhidamı altında ezilerek gebermek mi?

Tahir Bey'in Ömer Naci diye takdim ettiği genç gulguleli bir şeyi ile,

-Bugünden sonra, ben senin gibi düşünmeğe çalışacağım..-diye mırıldandı.:.... Fakat harekete geçmek için bir cemiyet yapmak lazım değil midir?

Hakkı Baha;

-Elbette.-dedi-

-Yalnız bunu anlamak istiyorum. Avrupa'da çalışan birtakım münevverler var. Onların teşkilatına girmek doğru olmaz mı?

Tahir Bey, Ömer Naci'nin bu sualine derhal cevap verdi:

-Avrupa'da dolaşanlar bence tereddidi etmişlerdir. Murat Bey meydanda. Ahmet Rıza için de birçok şeyler söylüyorlar. Esasen bir hareket yani bir ihtilal, ancak cemiyetin içinde bir teşkilat bulunursa yapılabilir veya yapılamaz.

-İşte mesele asıl buradadır. diye söze karıştı Mustafa Kemal .

Belki Avrupa'dakilerden gönderebilecekleri gazeteler ve kitaplar vasıtasile istifade edebiliriz. Yalnız onların çalışmasından fazla bir şey beklemek abestir. Toplanmak, teşkilatlanmak ve zamanı geldiği anda hep birden ayaklanmak lazımdır.

Bir sigara daha yaktı:

-Biz Şam'da bir ihtilal cemiyetinin temellerini attık. Doktor Mustafa isminde bir arkadaşla beraber kısa bir zaman içinde küçük, fakat çelik gibi bir teşkilat yaptık. Eğer teklifimi kabul ederseniz, “Osmanlı Hürriyet” cemiyetinin burada da bir şubesini açarız olur biter.

-Osmanlı Hürriyet Cemiyeti mi?

Bu suali dinleyenler hep bir ağızdan sormuşlardı. Sarışın yüzbaşı sigarasının dumanını havaya doğru püskürterek gururla başını kaldırdı:

*-Evet. Devamı var...”; Türkmen, Z. (2011). “Bir Askerî Deha Olarak Atatürk'ün İleri Görüşlülüğü ve Ordu-Millet Dayanışmasına Verdiği Önem”, *Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 15-18 Mayıs 2006, 363-382.; Tünay, B. (1992). “Atatürk ve Liderlik”, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Araştırma Merkezi Bşk.lığı Yay.,1176-1177.; Dayı, a.g.m., 2000, 13-14., <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2603> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Tezer, Ş. (2019). Atatürk'ün Hatıra Defteri, 210-211.*

²⁴⁷ Dedeoğlu, Ö. (2018). “Köy Enstitülerinin Fikir Babası İsmail Mahir Efendi”, *Bütün Dünya*, Aralık, 87-91.

²⁴⁸ Özçelik, M. H. (2017). “Atatürk'ün Teşkilatçılık Anlayışı” İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, Atatürk Haftası Özel Sayısı-10 Kasım, 125-156.; Kızıldoğan, a.g.m., 1937, 525-619.; Bayur, a.g.e., 1990,15-24.; Duru, a.g.e., 2017, 14-17.; Kılıç A., 1998, a.g.e., 28.35.; Gökbayır, S. (2012). “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler*

burada bulunduğu Şubat-Mayıs 1906 tarihleri arasında “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”nin bir şubesini açma girişimlerinde bulunmuştur²⁴⁹.

Toplantıyı yeni evlenmiş Hakkı Baha’nın evinde yaparlar. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin Selanik Şubesi’nin kurulduğu o kutlu geceyi, yıllar sonra Hüsrev Sami Kızıldoğan,

“Hakkı Baha, arkasına giymiş olduğu süslü bir Japon pijamasıyla kendilerini karşılıyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları bir masa etrafında toplanıyorlar; kendisi cebinden bir kartvizit çıkarıyor, bunun üzerinde yazılı olan yalnız üç-beş maddeyi arkadaşlarına okuyor, arkadaşları Mustafa Kemal’in düşünce ve önerilerini aynen kabul ediyorlar. Şimdi hafif bir merasim işi kalmıştır: Komiteye sadakat yemini! Mustafa Kemal, bu yeminin silah üzerine yapılmasını öneriyor; çünkü devrimin yürütülebilmesi için icabında başvurulacak araç, yine silah olacaktı. Silah sözü üzerine pijamalı edebiyat öğretmeni cebini yoklarken, Mustafa Kemal Topçu Subayı Hüsrev’e dönerek, “Silahın var mı?” diyor. “Var efendim” yanıtını veren Hüsrev tabancasını çıkartıyor²⁵⁰ ve Mustafa Kemal tabancayı alarak masa üzerine koyuyor: ... “Arkadaşlar, bu gece burada sizleri toplamaktaki amacım şudur: Memleketin yaşadığı tehlikeli anları size söylemeğe gerek görmüyorum. Bunu hepiniz anlarsınız. Bu talihsiz memlekete karşı önemli görevlerimiz vardır. Onu kurtarmak tek hedefimizdir. Bugün Makedonya’yı ve bütün Rumeli topraklarını vatan bütünlüğünden ayırmak istiyorlar. Memlekete yabancı etkisi ve egemenliği kısmen ve fiilen girmiştir. Padişah zevk ve saltanatına düşkün, her alçaklığı yapabilecek nefret edilen bir kişidir. Millet baskıcı ve zorba yönetim altında yok oluyor. Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve yok olma vardır. Her ilerlemenin ve kurtuluşun anası hürriyettir. Tarih bugün biz evlatlarına bazı büyük görevler yüklüyor. Ben Suriye’de bir cemiyet kurdum. Baskıcı yönetim ile mücadeleye başladık. Buraya da bu cemiyetin temelini kurmağa geldim. Şimdilik gizli çalışmak ve teşkilatı şekillendirmek mecburidir. Sizden fedakârlıklar bekliyorum. Kahredici bir baskıcı yönetime karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve eskimiş olan çürük yönetimi yıkmak, milleti hâkim kılmak, özetle vatani kurtarmak için sizi göreve çağırıyorum. Oda içinde derin bir sessizlik olmuştu. Lambanın solgun ışıkları içinde Mustafa Kemal’in heybetli sesinin yankıları hâlâ dalgalanıyordu. Ömer Naci ayağa kalkarak, Mustafa Kemal’in konuşmasına karşı o tatlı şivesiyle; “Mustafa Kemal, arkandayız, seni takip edeceğiz. Ölüm, cellatlar, işkenceler bile bizi bu kararımızdan çeviremeyecektir. Hürriyet verilmez, o ancak alınır. Haksızlık zulüm ve baskı altında inleyen bu suçsuz ve çaresiz milleti kurtaracağız, yaşasın hürriyet ve ihtilâl” sözleriyle derin sessizliği bozmuştu. Mustafa Necip, inkılâbın o fedakâr

Enstitüsü Dergisi, (3/1), Aralık, 61-96.; Akşin, S. (2014). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, 105-106.; Tunaya, C.I, a.g.e.,2000, 53-54.; Aydemir, a.g.e., 2001, 88-97.; İnan, a.g.e., 2007, 55-67.

²⁴⁹ Baran, T. A. (2010). “Atatürk’ün Eğitim Düşüncesi”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu 07-09 Aralık 2005*, Hazırlayan: Murat Alper Parlak, 19-33.

²⁵⁰ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

evladı, gizli hıçkırıklarla yanımda gözyaşlarını tutmağa çalışıyordu. Mustafa Kemal yeniden söze başladı: Arkadaşlar! dedi, gerçi bizden önce birçok girişimler yapılmıştır. Fakat onlar başarılı olamadılar. Çünkü işe teşkilatsız başladılar. Bu kuracağımız teşkilat ile bir gün mutlaka ve elbette başarılı olacağız. Vatanı, milleti kurtaracağız. Bu konuşmadan sonra teşkilat işi görüşüldü. Sonunda Atatürk bana bakarak:- “Hüsrev, tabancanı çıkar, bu masanın üzerine koy, kararımızı yemin ile de doğrulayalım” dedi. “Taşıdığım brovnik tabancasını masanın üzerine koydum. Hepimiz ellerimizi bu tabancanın üzerine koyarak ölünceye kadar bu kutsal dava uğrunda çalışacağımıza ant içtik”²⁵¹. “Bu bedbaht memlekete karşı mühim vazifelerimiz vardır. Onu kurtarmak yegâne hedefimizdir... Milleti hâkim kılmak; hülâsa vatanı kurtarmak için sizleri vazifeye davet ediyorum.” demiştir, şeklinde açıklar²⁵².

Sonunda Harbiyeden sınıf arkadaşı Ömer Naci ile yine sınıf arkadaşları Hakkı Baha (Pars), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Selanik’teki Askerî Okul Müdürü Bursalı Mehmet Tahir, Selanik’teki Muallim Mektebi Müdürü İsmail Mahir, Mustafa Necip Bey ile birlikte Cemiyetin Selanik şubesini kurmuştur²⁵³. Hanioglu, Hakkı Baha Bey’in 1941 yılında Cami Baykut’a, Ramsour’a ulaştırılmak üzere yazdığı ancak onun eline

²⁵¹ Yüce, S. (2010). “Bir Devrin Parlayan Yıldızı Ömer Naci”, *Turkish Studies*, (5/3), Summer, 2014-2026.; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri.(1997). C.II; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1.; Eser, B.-Yüksel, H. (2012). “Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyasası Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 8, (16), 181-200.; Dayı, E. (2000). “Mustafa Kemal Atatürk’te Cumhuriyet Fikri ve Gerçekleştirilme Safhaları”, *Atatürk Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, (III/1), 13-14, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/26032> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Kızıldoğan, a.g.m., 1937, 525-619.; İnan, a.g.e., 2007, 8, 55, 67, 68, 74-75, 391.; Atatürk’ün Bütün Eserleri, C.1, a.g.e., 2005, 32.; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, (Açıklamalı Dizin ile). (2006). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 4-15, 515.; Akgün, S. K. (2009). “Atatürk ve Türk Devrimi’nin Anlaşılmasında”, *XXI. Yüzyılda Atatürk’ü Düşünmek, Uluslararası Atatürk’ü Çağdaş Yorumlama ve Anma Programı-1*, Ankara, 9-14 Kasım, 63.; Şen, A. (2008). “Leadership Core Strategies For 21st Century: Lessons From Atatürk”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (2), 34-67.; Mango, A. (1999). Atatürk, Türkçesi:Fusun Doruker, 63-64.; Bayur, a.g.e., 1990, 15-24.

²⁵²Tünay, B. (1984). “Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, (1), 236-276.; Turan, M. (2014). “Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e “Hâkimiyet-i Milliye’nin Tesisi” Meselesi”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012, Uşak, Cilt I, Yay. Haz.: Arzu Güvenç-Murat Saygın, 259-282.

²⁵³ “Vatan ve Hürriyet’in Selanik şubesinin bu ilk toplantısına kimlerin katıldığı konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Mustafa Kemal 1922’de Vatan gazetesine verdiği mülakatta cemiyet kurucuları arasına, Ömer Naci, Hakkı Baha (Pars), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Bursalı Mehmet Tahir ile İsmail Mahir’in isimleri zikreder. Son ikisi ilk İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin de üyesiydi. Ramsaur’un, Üçüncü Ordu’daki örgütün İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hiçbir ilişkisinin olmadığı yolundaki iddiası doğru değildir”. Zürcher, E. J., a.g.e., 1995, 55.; Ramsaur, a.g.e., 1972, 113-133.; Unat, a.g.e., 1962, 345.; Aktepe, M. (1974). “Atatürk’ün Sofya Ataşemiliterliği’ne Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alâkalı Bir Belge”, *Belleten T.T.K.*, C.XXXVIII, (150), Nisan, 254-263.; Kocatürk, U. (2015). Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi, 35.; Çaycı, A. (2002). Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi Hayatı ve Eserleri, Atatürk Araştırma Merkezi, 16.; Dayı, a.g.m., 2000, 13-14., <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2603> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, (Açıklamalı Dizin ile), a.g.e., 2006, 4-15.; Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.

ulaşamayan mektubu, kendisinin hareketin organizasyonu alanında ne denli sınırlı bilgiye sahip olduğunu²⁵⁴ söyler.

Ancak, Hakkı Baha Pars, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri adlı eserinde, “Kızım Vedide’ye” başlıklı yazısında²⁵⁵, Atatürk, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Yeni Türk Devleti hakkındaki düşüncelerini içtenlikle anlatır.

“-Cumhuriyetin onuncu yılı münasebetile-

Kızım,

Ben her sene Cümhuriyet bayramı tes’it ederken senin de doğum gününü tebrik etmekle iki kat bir messeret duyarım. Sen 1323 senesi Teşrinievvelinin on altısında doğdun. Senden evvel doğan ve ölen kardeşin (İhsan)’ın mahzun bıraktığı ailemize yeni neş’ler ve ümitler getirmiştin. Henüz üç dört aylıktın bir gece bizim evde vatan için, vatanın istihlası için hayatlarını vakfedeceklerine dair yemin edenlerin gizli bir içtimalı olacaktı. O zamana kadar annen benim de onların arasında bulunduğumu bilmiyordu. Fakat bu akşam artık öğrenmesi lazım geliyordu. Çünkü dar olan evimizde yapılacak işleri, görüşülecek sözleri ondan saklayamayacaktık. Ben, meseleyi anlatmak için bir mukaddime bulmağa çalışırken ziyaretçilerin gelmeleri zamanı yaklaşıyordu. Nihayet daha ziyade vakit geçiremezdim. Meseleyi açıkça söyledim:

Zehra-dedim-sen de biliyor ve itiraf ediyorsun ki, bu vatan, bu gidişle, ebediyyen kurtulamayacağı²⁵⁶ bir uçuruma yuvarlanıyor. Bu müthiş faciaya karşı biz yalnız seyirci mi kalacağız?

-Biz ne yapabiliriz? dedi,

Ben:

-Ne mi yapabiliriz? Bu sukuta mani olmak için belki her şeyi yapabiliriz, belki pek az bir şey yaparız. Fakat her halde bir şey yapmalıyız. Elleri, kolları bağlı bir halde mezbahaya gitmekten ise serbest bir halde mukavemet ederek ölmek daha iyi ve daha şerefli değil mi?

-Elbette-dedi-fakat ben sözümle kat’i olduğunu zannettiğim bir aczimizden bahs etmek istemiyordum. Nasıl mukavemet edilebileceğini tasavvur edemiyordum da ondan sordum.

-Evet, bir kişi, böyle büyük bir haileye mani olmak için hiçbir şey yapamaz. Fakat iki, üç, beş, beş yüz, beş bin kişi bir maksat uğrunda birleşirse işler kolaylaşır. Şimdi ümit edilmeyen neticeler husule gelebilir.

-Evet, ama bu bin kişi nasıl birleşir?

²⁵⁴Hanıoğlu, M. Şükrü, “Yakın Tarihimizde Perspektif ve Ölçü Meselesi ve İdeolojik Tarih Yazımı”, <http://www.kameraarkasi.org/yonetmenler/belgeseller/paristenmanastira.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

²⁵⁵ Pars, a.g.e., 1941, 56-60.; Ağca,H.,a.g.a.m.,2007,217.

²⁵⁶ Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.

-İşte benim de sana bahsedeceğim noktaya geldik. Bu hususta sana bazı malumat, bazı tafsilat vermekliğim lazım geliyor. Fakat ondan evvel, sana söyleyeceğim bu sözleri, söylemeğe mezun olmadığın hiç kimseye söylemeyeceğine ve senin de bu maksat uğrunda birleşenler arasında bulunmağa razı olduğuna dair bana yemin etmelisin.

Kızım, annen ciddi ve azimkâr bir vaziyet aldı. Ve titremeyen bir sesle:

-Sevgilim-dedi-Ben senin hayat ortağın değil miyim? Bu ortaklık beni nereye kadar götürse oraya kadar tereddütsüz giderim. Seninle beraber olduktan sonra hiçbir endişe beni bu yoldan yürümekten men edemez.

Benim gözlerim dolmuş sesim titremeğe başlamıştı. Cebri nefis ettim ve:

-Teşekkür ederim karıcığım-dedim-sen yüksek ruhlu tam bir Türk kadınısın. Şimdi Vedide'yi buraya getir.

-Vedide'yi mi? Fakat çocuk uyuyor.

-Zararı yok, uyandırmadan getir.

-Lakin çocuğu ne yapacaksın?

-Sen getir, ne yapacağımı göreceksin.

Annen tereddütle seni beşiğinden aldı, oturduğumuz sedire getirdi. Ben:

-Çocuğu minderin üstüne, elini de onun başı üzerine koy; sen benim söyleyeceğim sözleri tekrar et.

Dedim. Çocuğun başına yemin eden bir anne kadar yeminine sadık kimse yoktur. Ben de aynı vaziyeti aldım ve ezberimdeki tahlif suretini kelime kelime okumağa başladım. Annen de beni takip ediyordu. Tahlif bitti. Annenin gözlerine yüksek bir azmin parlaklığı gelmişti. Hemen o esnada sokak kapısı hafifçe çalındı.

-Hah-dedim-işte geldiler.

-Kimler?

-O, senin de aralarında bulunmağa şimdi yemin ettiğin binlerden birkaçı.

-Fakat ben onların arasına çıkamam.

-Hayır, çıkma. Yalnız artık bizi dinlemeğe ve nasıl çalıştığımızı görmeğe mezunsun.

Gittim, kapıyı açtım. Beş arkadaş gelmişti. Onları misafir odasına aldım ve asıl intizar ettiğimiz misafiri beklemek üzere kapuya tekrar gittim. Nihayet, o da rehberi ile beraber geldi. Onları da yukarıya çıkararak merasime başladık. Annen bunların hep, pencerenin aralık bıraktığı perdesinden seyrediyordu. Artık o da bizden olmuştu. Kızım, bir sene sonra mefkûre yolunda ilk muazzam hatveyi atmıştı. Meşrutiyet ilan edilmişti. Sen, ana ve babasının vatana vakfı hayat için başına yemin ettikleri çocuk, bir yaşını henüz ikmal etmiştin.

...

1923 Teşrinievvelinin 29 uncu cuma günü ilan edilen Cumhuriyet 1323 Teşrinievvelinin 16'ncı günün tam on beşinci yıldönümüne tesadüf etmişti. Demek sen, meşrutiyetten bir sene evvel değil, on beş yaşında iken Cumhuriyet Bayramı'nda doğdun ve Cumhuriyetin kızıydın. Kızım senin manevi bir mükâfatın olan bu hüsnü tesadüfe çok büyük bir kıymet ver; Cumhuriyetin kızı olduğunu unutma.” diyerek, faaliyetin tam içerisinde olduğunu gösterir.

Mustafa Kemal, cemiyetin Selanik şubesinin açılışında, “*Ben Suriye’de bir Cemiyet kurdum. İstibdat ile mücadeleyle başladık. Buraya da bu Cemiyetin esasını kurmaya geldim*²⁵⁷” demekle, Selanik’i bir mekân olarak seçmiş olduğunu vurgulamaktadır²⁵⁸. “*Özgürlük olmayan bir ülkede ölüm ve parçalanma vardır. Her ilerlemenin ve kurtuluşun amacı özgürlüktür. Kahredici bir istibdada karşı ancak ihtilal ile karşı koyulur. Memleketi kurtarmak için; köhne ve çürümüş idareyi yıkmak, başlıca görevdir*”²⁵⁹, diyecektir.

Mustafa Kemal’in bölgedeki faaliyetleri İstanbul’da duyulduğundan Şam’a geri dönecek ve cemiyet de pek varlık gösteremeyecekti²⁶⁰. Unat, Yeni Usûl Talim-i Kıraat kitabında da Şam’da kurulan bu örgütün “ittisa’a muvaffak olmaksızın hâl-i rüşeymîde” kaldığını söyler (embriyo halinde kalmış)²⁶¹.

3.2. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti

Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin kuruluşundan 4 veya 5 ay sonra vatanseverler yeni bir yapılanmaya gider. 1906 Temmuz’una gelindiğinde, mevcut Osmanlı yönetimine karşı Genç Türk hareketi ve bölgedeki diğer muhalif oluşumlar için her türlü ortam ve siyasî birikim mevcuttur. Böyle bir ortam, Türkler arasında da gizli bir hareketin oluşmasına elverişlidir. Ayrıca, bu ortamda, başlangıçta birbiriyle ilişkisi bulunmayan çok sayıda gizli örgüt kurulmuştur. Sonraları tüm bu teşkilatlar,

²⁵⁷Kızıldoğan, a.g.m., 1937, 525-619.

²⁵⁸Yalçın, a.g.m., 2002, 245-262.; Tevetoğlu, a.g.m., 1989, 613-623.; İnan, Â. (1937). “Atatürk’ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca”, TTK, *Belleten*, (C.1, 3-4), Temmuz-İlkteşrin, 605-610.; Tünay, a.g.m., 1984, 236-276.

²⁵⁹Unat, a.g.m., 1962, 339-349.

²⁶⁰Küçükbiçmen, a.g.e., 2015, 302-306.; Karal, a.g.e., 1996, 6-8.

²⁶¹“*Beşinci Ordu’dan Üçüncü Ordu’ya nakleden bir Erkân-ı Harb zabiti, Mekteb-i Tıbbiye’den tardedilmiş [atılmış] Şam’da ticaretle iştigale başlamış bir zat ile buluşarak bir Hürriyet Cemiyeti teşkiline karar verdiler. Bu cemiyete Selanik’te bir şube ihdasına [kurmaya] çalıştılar. Hemen sınıf rüfekasından [arkadaşlarından] bazı gençlerle, şimdi birer mevki-i mübeccel ihraz eden [yüksek mevkide bulunan] zevat-ı âliyeden [seçkin kişilerden] bazılarıyla görüştü, nihayet bir cemiyet esasını kurdular. Şu kadar ki o vakit ittihaz olunan tarikin [izlenen yolun] neticepezir-i muvaffakiyet [başarılı sonuç vermesi] olması meşkûk [kuşku] idi. Binaenaleyh bu cemiyet ittisaa [genişlemeye] muvaffak olmaksızın hal-i rüşeymîde [embriyon halinde] kaldı.”; Zürcher, E. J., a.g.e., 1995, 56-57.; Akşin, a.g.e., 2014, 51-52.; Yalçın, a.g.m., 2002, 245-262.; Bayur, a.g.e., 1991, 63.; Akşin, a.g.e., 1980, 57.; Unat, a.g.m., 1962, 346-347.*

cemiyetler tek bir çatı altında toplanacaktır. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti²⁶² bu türden bir kuruluştur. Bu cemiyet, daha İttihat ve Terakki adını almadan Talat Bey²⁶³ ve arkadaşlarının kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile gizli örgütlenme çalışmaları sırasında karşılaşacak ve birleşecektir²⁶⁴. Selanik'te gizli olarak açılan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti şubesi, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılarak faaliyetini bu cemiyet için sürdürmüştür²⁶⁵.

“Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”, 1906 Eylül ayında Mithat Şükrü (Bleda) Bey'in Selanik'te Beş Çınar Bahçesindeki evinde yapılan toplantıda çoğunluğu III. Ordu mensubu subaylardan tarafından²⁶⁶ kurulmuş gizli bir örgüttü.

1/14 Eylül 1906'da Rahmi Bey'in önerdiği Hilâl adı ve hazırladığı tüzük kabul edilmiştir. İlk merkez oluşturulur. 8-18 Eylül 1906 tarihlerinde, Selanik'te Alatinî Köşkü karşısında, Ömer Naci Bey'in evinde toplanırlar²⁶⁷. Hilâl yerine “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” adı kabul edilir. Ekim 1906'da ilk tahlif gerçekleşir. 111 numarayla ilk tahlif olunan üye-İsmail Mahir ya da-Mülazım Mustafa Necip'tir. Selanik'te 10 kişi toplanır²⁶⁸ ve yaş sırasıyla numaralanırlar:

- 1-Selanik Askerî Rüştîye Müdürü Binbaşı Bursalı Tahir Bey,
- 2-Selanik Askerî Rüştîye Fransızca Hocası Binbaşı Nakî Bey,
- 3-Selanik Posta memuru Talat Bey,

²⁶² Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

²⁶³ Babacan, a.g.e., 2012, 11-25.

²⁶⁴ “Tahir Bey, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ve Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin de üyesidir. İki cemiyetin birbirinden ayrı hareketler olduğu kesin olmakla beraber, Eylül 1906'da kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin mi; yoksa Mustafa Kemal'in ilk olarak Şam'da Vatan adı ile kurduğu, sonra Selanik'te bazı görüşmelerde bulunup bir şubesini oluşturmaya muvaffak olabildiği Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin mi daha önce olduğu konusu net değildir. Mustafa Kemal, 1922'de Ahmet Emin Yalman'a verdiği bir röportajda Tahir Bey'le de görüştiğini ifade etmiştir. Cebesoy da yazmış olduğu hatıratı Tahir Bey'in bir zaman sonra Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nden ayrılıp İttihat'ın bir numaralı adamı olduğunu ifade etmektedir”. Tomakin, A. Y. (2018). “Bir Kitabiyat Alimi Bursalı Mehmet Tahir Bey Mektep-Tarikat-Siyaset”, Şırnak Üniversitesi Yayınları, No:18, *Akademi Serisi*: 12, 1-38.; İnan, a.g.e., 2007, 68.; İnan, a.g.m., 1937, 605-610.; Yalman, A. E. (2000). Atatürk'le Konuşmalar-Ahmet Emin'e Verdiği Mülakat, Vakıf 10 Ocak 1922, Yay.Haz.: Mustafa Baydar, Mayıs, 41-60.; Yalman, A. E. (1922). “Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat”, *Vakit*, Numara:1468-10 Kânunusani 1922.; Yalman, A. E. (1997).Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., C.1, 698-721.

²⁶⁵Unat, a.g.m., 1962, 344.; Kocatürk, a.g.e., 2015, 35.; Yalçın, a.g.e., 2004, 82-83.

²⁶⁶ Sedirolu, S. C.(2017). “Balkan Savaşları Arifesinde Ordunun Siyasetle İştigali ve Politizasyonunun Balkan Savaşlarının Sonucuna Olan Etkisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (63), 470-490.

²⁶⁷ Çavdar, T. (1992). İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, 27.

²⁶⁸ Şehsuvaroğlu, B. N.(1959). “İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey”, *Belleten*, C.23, (90), 307-332.

- 4-Maarif memuru Midhat Şükrü Bey (Bleda)²⁶⁹,
- 5-Selanik eşrafından Rahmi Bey,
- 6-Üçüncü Ordu Müşiri Yaveri Yüzbaşı Kazım Nami Bey²⁷⁰,
- 7-Mülâzimievvvel Ömer Naci Bey,
- 8-Mülâzimievvvel Hakkı Baha Bey²⁷¹,
- 9-Mülâzimievvvel İsmail Canbolat Bey,
- 10-Yüzbaşı Edip Servet Bey²⁷² idi²⁷³.

²⁶⁹ Bleda, M. Ş. (1979). İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, 21, 22.; Altınkaya, E. İ. (2018). *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 158.

²⁷⁰ Kâzım Nâmi Duru, Edirne Askerî İdadisinde tanıdığı Küşat Bey'in delaletiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne 8/31 numarasıyla girmiştir. Duru, a.g.e., 2017, 190.; Odabaşı, İ. A. (2006). *II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 253. ; Duru, K.N. (1944). Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımızdan Sayfalar:12", *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (23), 17 Mart 1944, 12.; Tansu, S.N. (2017). İttihat ve Terakki Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe, 63-66.

²⁷¹ Tevfik Çavdar, Hakkı Baha Bey'i cemiyetin 9 uncu üyesi olarak gösterir. Çavdar, T.,a.g.e., 1995, 105.; Celil Layiktez, Cemiyet üyelerinin çoğunun mason olduğunu iddia eder. O da Hakkı Baha Bey'i 9 uncu sırada gösterir. Layiktez, C.(1999). Türkiye'de Masonluk Tarihi, C.1,Başlangıç 1721-1956, 83.

²⁷² Aslan, T. (2008). "İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilig*, Güz, (47), 79-120.; Bayur, a.g.e., 1990, 15-24.; Tevetoğlu, a.g.e., 1973, 86.; Yüce, S., a.g.m., 2010, 2014-2026.; Çiçek, Ö. (2019). "İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, (2), Temmuz, 107-123.; Zürcher, E. J. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası, Çev: Lütfi Yalçın, Akılçelen Kitaplar, 156-157.; Özkan, a.g.t., 2008, 3.; Tansu, a.g.e., 2017, 36.; Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.III, a.g.e., 2000, 14-17.

²⁷³ Şapolyo, E. B. (1954). "İkinci Meşrutiyet", *İller ve Belediyeler Dergisi*, Yıl:9, (101), Mart, 231-233.; Sediroğlu, S. C. (2017). "Balkan Savaşları Arifesinde Ordunun Siyasetle İştigali ve Politizasyonunun Balkan Savaşlarının Sonucuna Olan Etkisi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, (63), Aralık, 470-490.; Filizok, R. "Millî Edebiyat Dönemini Hazırlayan Tarihî ve Kültürel Olgulara Genel Bir Bakış", <http://www.ege-edebiyat.org/docs/529.pdf>. Erişim tarihi: 20.02.2021.; Akşin, a.g.e., 1980, 51-53.; Okandan, R.G. (1968). *Amme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 237-238.; Kaan, O. (2008), *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İ.Ü.SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, 49.; Ölmez, N. (2012)., *Jön Türklerin Türk ve Batı Kültürüne Bakışı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 51-52.; Tunaya, C.I, a.g.e., 2000, 19-22.; Akşin, a.g.e., 2014, 60.; Gökbayır, a.g.m., 2012, 68.; Örs,a.g.m., 2013, 679-716.; Örs, O. (2012). *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürt Politikası 1908-1914*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 20.; Kirman, E. (2006). *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 25.; İnal, E. (2016). "Jön Türk Kongreleri ve Darbe Bağlantıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Darbeler Tarihi, Özel Sayısı I, C.II, (2), Temmuz-Aralık, 189-204.; Arslan, B. (2016). II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908-1923), Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma, 5-7.; Duru, a.g.e., 2017, 14.; Şakir, Z.(1941). "Mustafa Paşa'dan...Fethi Okyara, Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı", *Tefrika*:51, Tasvir-i Efkâr, Sayı: 4801-445, 30 Ağustos 1941 Cumartesi, 5.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

Bu on kişiden her birine, yaşlarına göre 1'den 10'a kadar bir numara verilmişti. Yalnız, bu on kurucu üyeden sonra yapılan yeni üye kayıtlarında verilen numaralara yüz ilave ediliyordu ve 111'den başlanıyordu. Bundan maksat, cemiyetin kuvvetli gösterilmesi ve üyelerin maneviyatının yüksek tutulması idi²⁷⁴. Hücre tipi yapılanma uygulanıyor ve gizlilik ön planda tutuluyordu. Kısaca asli on üyenin dışındakiler hariç, cemiyete üyeliği uygun görülen bir kişi, gece vakti gözleri bağlı bir şekilde cemiyete getiriliyor ve yüzleri maskeli üç kişilik bir “yemin heyeti”nin önünde, mensubu olduğu dinin kutsal kitabına ve silaha el konularak yemin²⁷⁵ ettiriliyordu. Yemin sonrası cemiyeti ifşa edenlerin ölümle cezalandırılacağı üzerine basılarak tekrar ediliyordu. Cemiyette lider ya da başkan konumunda kimse bulunmamakla beraber İsmail Canbolat, Talat ve Rahmi Bey’lerden müteşekkil bir “Heyet-i Aliye²⁷⁶” yani Yüce Kurul vardı²⁷⁷. Cemiyetin gerçekleştirdiği toplantılara ise o anda toplantıda bulunan üyelerden birisi seçilerek başkanlık ederdi²⁷⁸. Gizli olarak örgütlenen Cemiyet üyelerinden sadece yemin merasimine getirilenler birbirlerini

²⁷⁴ Babacan, a.g.e., 2012, 12-16.; İnan, Â. (1937). “Atatürk’ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet”, TTK, *Bellekten*, C.1, (2), Nisan, 289-298.; Tekeli, İ.-İlkin, S. (1980). “İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik’in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, *Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, 351-382.; İnan, Â. (1937b). “Atatürk’ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca”, TTK, *Bellekten*, C.1, (3-4), Temmuz-İlkteşrin, 1937, 605-610.; Kızıldoğan, a.g.m., 1937, 525-619.; Akşin, a.g.e., 2014, 59-60.; Unat, a.g.m., 1962, 339-349.; Karabekir, K. (1995). İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İkinci Baskı, 176-177.; Tevetoglu, F. (1972). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk Ansiklopedisi, C.IX, 446-452.; Filizok, Rıza, “Millî Edebiyat Dönemini Hazırlayan Tarihi ve Kültürel Olgulara Genel Bir Bakış”, <http://www.ege-edebiyat.org/docs/529.pdf> Erişim tarihi:14 Şubat 2021.; Arslan, Z. (2010). “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan’da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, (3/11), 57-72.

²⁷⁵ Ramsaor, a.g.e., 2013, 115-116.; Enver Paşa’nın Anıları (1881-1908). (2019). Yay.Haz.:Halil Erdoğan Cengiz,69.; Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше’nin Anıları. (1986). (Yay.Haz.: İsmail Arar).10-18.; Özkan, H. (2008). *Anılarda II. Meşrutiyet Dönemi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 37-38.

²⁷⁶ Duru, a.g.e., 2017, 18.; Babacan, a.g.e., 2012, 17-19.

²⁷⁷ Kuran, A. B. (1959). Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İnkılap Hareketleri, 459.; Duru,a.g.e., 2017,13.; Yalçın, a.g.e., 2004, 82-83.

²⁷⁸ İnan, a.g.e., 2007, 55-67.; Yalman, A. E. (2000). Atatürk’le Konuşmalar-Ahmet Emin’e Verdiği Mülakat, Vakit 10 Ocak 1922, Yay.Haz.: Mustafa Baydar, Mayıs, 41-60.; Yalman, A. E. (1922).“Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat”, *Vakit*, Numara:1468-10 Kânunusani 1922.; Yalman, A. E. (1997).Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., C.1, 698-721.; İnan, Â. “Atatürk’ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet”, 1937, 289-298.; İnan, Â. “Atatürk’ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca”, 1937, 605-610.; Kızıldoğan, a.g.m., 1937, 525-619.; Zürcher, a.g.e., 1995, 69-72.; Zürcher, E. J. (2010). *The Young Turk Legacy And Nation Building From the Ottoman Empire to Atatürk’s Turkey*, 125, 313.; Uyur, F. P. K-Karaçay, Y. (2018). “Türkçü Bir Alim: Bursalı Mehmet Tahir Efendi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, İlkbahar, 5 (14), 325-350.

tanırdı²⁷⁹. Cemiyet, üye kaydedilmesinde Mason²⁸⁰ teşkilatına has bir usul tatbik etmiştir. Sonraki faaliyeti dört kişinin (Talat, Rahmi, Midhat Şükrü ve İsmail Canbolat) devam ettirmesi kabul görür. Rahmi, isim ve tüzük hazırlamakla görevlendirilir. Ondan sonra yine Ekim ayı içinde üye olanlar; Manyasizade Refik (116), İsmail Hakkı (Beşiktaş) Bey (132), Erkân-ı Harp Binbaşı İsmail Hakkı (Cafer Tayyar Eğilmez’’in kardeşi) Bey (133), Erkân-ı Harp Binbaşı (Çolak) Fâik (135), Hüsrev Sami (136), Erkân-ı Harp Kolağası Tevfik (137), Mümtaz Yüzbaşı Halil (Kut, Enver’in amcası) Bey (138), Erkân-ı Harp Binbaşı Cemal (Paşa) Bey (150)’dir. Erkân-ı Harp Binbaşı Enver Bey 18 Teşrîn-i Evvel 1322/31 Ekim 1906’da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ne girer. Enver Bey’in numarası 152’dir²⁸¹. 191 Ali Fuat (Erkân-ı

²⁷⁹ Aslan, a.g.m., 2008, 79-120. Katkat, İ.(2019).“İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Sapere Aude, <https://ilkerkatkat.blogspot.com/2019/10/ittihat-ve-terakki-cemiyeti.html> Erişim tarihi: 30.05.2021.

²⁸⁰ Ramsaor, a.g.e., 2013, 120-123.; Babacan, a.g.e., 2012, 20.

²⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, “Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa” adlı eserinde Enver Paşa’nın (o dönemde Bey), İttihat ve Terakki’ye girişi esnasında Hakkı Baha Bey’in de rolü olduğunu ve Enver Bey’i yemin merasimine Hakkı Baha Bey’in götürdüğünü söyler: “1906 yılında kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin ilkleri arasında Enver Bey de vardır. Enver Bey Selanik’te amcası Mümtaz Yüzbaşı Halil’in yönlendirmesiyle o zaman gizli olan cemiyete üye olmak için Bursalı M. Tahir Bey’e gitmiş ve meseleyi açmıştır. M. Tahir Bey de çekinmeden meseleyi anlatmış ve Enver Bey, yapılan törenden sonra cemiyete katılmıştır. Enver Bey o gün, on kurucu üye arasında yer alan Bursalı Mehmet Tahir’den başka **Hakkı Baha (Pars) Bey**’le de tanışmıştır. Hakkı Bey aynı zamanda onu yemin törenine götürecek olan kişidir. Hakkı Baha Bey’le Enver Bey, Cafe Kristal’de buluşurlar ve burada bir kişi daha vardır o da Talat Paşa’dır. Yemin töreni bitip Enver Bey cemiyete üye olma işini tamamlayınca görev yeri olan Manastır’a hareket etmiştir. Elbette bundan sonra Enver Bey’in bir görevi de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ni Manastır’da örgütlemektir”. Aksu, a.g.t., 2018, 670.; “Nihayet 1322 senesi Eylülünde (1906) Selanik’e geldim. Orada amcam Mümtaz Yüzbaşı Halil ile konuşuyorduk. Evvelce onunla Anadolu’da ve Bulgar çetelerine benzer teşkilâtlandırarak halkı uyandırmaya, hiç olmazsa böylece Anadolu’yu, Rumeli’nin uğraması muhtemel akıbetten kurtarmayı düşünmüştük. Bana hâlâ eski fikrimde olup olmadığını sordu. Ve nihayet, Selânik’ te, bütün memleket için düşündüğümüz gibi çalışmak üzere, gizli bir cemiyet mevcut olduğunu söyledi. Kendisinin bu cemiyete dâhil olduğunu, kimseye söylemeyeceğime yemin ettirdikten sonra açıkladı. Tramvayda, o zaman hasta olan ve şimdiki Viyana Ateşemiliterimiz Hafız Hakkı Beyi (Hafız Hakkı Paşa) ziyarete gidiyorduk. İş ona da açtık. Tereddütlüydü. Eve döndüğümüz zaman, amcama şartları sordum:

— Meşrutiyet idaresinin kurulmasına çalışmak ve 1293 (1876) Mithat Paşa Kanunu Esasisini tatbik mevkiine koymaktan ibarettir, dedi. Zaten nice defalar eşkiya çarpışmalarında ölüme maruz kaldığımı ve oralarda ölseydim, vatanıma bir hizmet göremeden dünyayı terk etmiş olacağımı hatırladım.

Hulâsa bu yolda ölürsem, hiç olmazsa vicdanım rahat olarak ölürdüm. Hemen muvafakat ettim...”

Enver Beyin, daha sonra yalnız Cemiyetin kaderine değil, memleketin alın yazısına da ön planda etkileri olacağı gizli ihtilâl cemiyetine, yani “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”ne çıkan yolu böylece açılmıştı. Formaliteler tamamlanır. Yani, ilk önce idare heyetine malumat verilecektir. Onların muvafakatı alınacaktır. Sonra usulü dairesinde merasimlerle cemiyete girilecektir. Enver neticeyi bekler:

”Kendisine hürmet ettiğim ve namusuna emin olduğum, Selânik Askerî Mektebi Muallimi ve Müdürü (Simdi, Bursa Mebusu) Tahir Beyi ziyarete gitmiştim. Kendisine, bu yolda bir teklif aldığımı söyledim. Evvelâ yüzüme sorucu bir nazarla baktı. Fakat ben, temiz kalple konuştuğumdan, bu bakışa ehemmiyet vermedim. Sonra:

— Beni anlamaya mı geldin? Söyleyeceğim. Böyle bir cemiyet vardır. Ben de dahilim, Sen de gir, iyi olur, dedi. Sonra, beni zemin katında küçük bir kütüphane odasına aldı. O gitti. Bekledim. Biraz sonra geldi. Yanında, Umumî Müfettişlikte vazifeli bulunan **Erkânıharp Binbaşı (daha sonra öğretmen) Hakkı Bey (Hakkı Baha)** beraberindeydi. Hareket tarzımız kararlaştırıldı...”

Enver Bey, Tahir Beyi ziyarete gitmekle, zaten gizli yuvanın tam içine düşmüştü. Bursalı Tahir Bey, yalnız cemiyetin mensubu değil, aynı zamanda Selânik’te ilk 10 kurucusundan biriydi de. Hatta bu 10 kişinin, yani gizli komitenin reisiydi. Gene aynı kuruculardan olan Hakkı Bey, aynı yıl, Mustafa Kemal’in de aynı cemiyete girmesine rehber olacaktır. Hulâsa ne yapılacağı kararlaştırılır ve her şey, kararlaştırıldığı gibi yürür.

* * *

Bir Tanışma, Bir Kader Birliği:

Gece beklenecektir. Gece saat ikide (şimdiki saat hesabına göre, akşam saat 8) Hakkı Bey gelecek, Enver Beyi alacaktır. Enver Bey, ona tabi olarak, onun geçireceği yollardan, onun götürüleceği yere gidecektir. Öyle de olur. Ve Enver Bey bu yolculuğu ve götürüldüğü evde yaşadığı yemin ve tören sahnelerini bütün ayrıntılarıyla anlatır. O geceki olayların enteresan sahnesi, onun o tarihten sonra ve hele İttihat ve Terakki iktidarı boyunca kader birliği yapacağı ve geleceğin sadrazamı, fakat o günlerde posta memuru Talât Beyi, ilk defa görmesi, tanınmasıdır. Bu tanıma sahnesi şöyle geçer: “Eniştem ve Selânik Merkez Kumandam Nazım Beyin evindeydim. Kulağım kapıdaydı. Nazım Bey ise, o gece evinde verilen ziyafet masasındaydı. Kapı çalındı. Koştum. Evden sessizce ayrıldım. Muşambamı giymiş ve revolverimi cebime koymuştum. Allah’a sığınarak yola çıktım. Hakkı Beyle evvelâ Kafe Kristal’e gittik. Orada bir masada birkaç kişi oturmuştu. Selâm verdik. Biz de oturduk. Biraz sonra diğerleri gittiler. Yalnız bir sivil ve Hakkı Bey kaldık. Oradan kapıda duran, beyaz beygirli bir arabaya bindik. Yalılar caddesini takip ederek depoya doğru ilerledik. **Yolda Hakkı Bey, bana bu sivil tanıttı:**

— Posta Telgraf Başkâtibi Talât Bey...

Kendisine karşı büyük bir muhabbet hissettim. Demek bunlar, bütün hayallerimizi, kuvveden fiile çıkarmaya teşebbüs etmişlerdi...”

Enver Bey, yani geleceğin Enver Paşası, gene geleceğin en güçlü insanı ve Sadrazam Talât Paşası olan Posta Memuru Talât Beyi, ilk defa o gece ve bu şekilde tanır. Ondan sonra birtakım dolambaçlı yollardan, Alatini Tuğla Fabrikası civarında bir sokağa sapılır. Hakkı Bey bekler. Enver, Talât Beyle beraber gece sokakta ilerler. Ve bir meydanlığa doğru çıkan bir köşede Talât Bey, cebinden çıkardığı bir siyah gözlüğü, Enver Beyin gözlerine yerleştirir. Nihayet bir bahçeli eve gelir. Kapıdan:

— “Kimdir o?” diye bir ses duyulur.

— “Hilâl!” parolası verilir. Ondan sonra kaideler yürür. Enver Beyin gözleri bağlanır. Talât Bey dışarda kalır. Enver bir odaya alınır. Biraz sonra kısa boylu, siyah peçeli biri içeri girecek, Enver başka bir odaya alınacaktır. Enver ayakta durdurulur. O karanlık âlemde biri, karşıdan bir nutka başlar.

Memlekette hâkim olan zalim idarenin fenalıklarım sayıp döker. Bu fenalıkları kaldırmak ve memleketi kurtarmak için kurulan gizli “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”ne kendisini de kabul ettiklerini bildirir. Sonra sıra yemin etmeye gelir. Enver Bey şöyle anlatır: Sağ elim Kur’an-ı azîm-üş şân, sol elim hir kama ve bıçak üzerinde olduğu halde, 1293 Kanun-u Esasisinin istirdadına (tekrar yürürlüğe girmesine) ve bu uğurda hiçbir şeyi esirgemeyeceğime yemin ettim. Sonra gözlerimi açtılar. Karşımda, siyah peçeli, kırmızı örtülü üç kişi bulunuyordu. Bu manzara karşısında pek müteessir olmuştum. Kalbimde, yalnız başıma bu zalim idareyi kökünden devirecek bir kuvvet ve bu kuvvetle mütenasip bir istek duyuyordum. Bu vazifeyle çalışan böyle bir cemiyete bağlandığım için gurur ve iftihar duyuyordum...” Bu üç kişiden ortada olanı, Enver Beye cemiyetin işaretlerini, parolalarını anlatır. Bazı tembihlerde bulunur. Ve cemiyetle bağlantısının, ancak rehber, **yani Hakkı Bey vasıtasıyla olacağını anlatır**”. Aydemir, Ş. S. (1995). Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa, C.I., 1860-1908, Remzi Kitabevi, 489-493. Şevket Süreyya Aydemir Hakkı Baha’yı Binbaşı Hakkı Bey ile karıştırır.

Harp Kolağası. General Cebesoy) 1323 (1907) Eylül’ünde girmiştir²⁸². Cemiyete en son, Meşrutiyetin ilânından bir iki gün önce Miralay Nurettin Bey 6436 numara ile girmiştir²⁸³.

3.3. İttihat Terakki Faaliyetleri

7 Eylül 1906’da Hilal Cemiyeti olarak kurulmuştu. Daha sonra 18 Eylül’de ismi Osmanlı Hürriyet Cemiyeti olarak değiştirilmişti. 27 Eylül 1907 tarihine gelindiğinde, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşmiş ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti²⁸⁴ ismiyle faaliyet göstermeye başlamıştı²⁸⁵. Paris cemiyetin dış şubesi, Selanik ise iç şubesi olarak belirlenmiş, Meşveret ve Şura-yı Ümmet gazeteleri de Cemiyetin yayın organı olarak kabul edilmişti²⁸⁶.

Kâzım Nami Duru, “Hakkı Baha, eski Malatya milletvekili Vasıf Çınar ve ben, 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin Tahrir Heyeti’ni kurduk. Vazifeleri, Eski Zamanlar, Orta Çağ, Yeni Zamanlar diye üçe ayrılan tarihin inkılabımıza başlangıç olan olaylarından işe başladık. Bana zamanımız düştü; ben de bunu yazmaya başladım.” der²⁸⁷.

Hakkı Baha, İttihat ve Terakki Fırkası Selanik Merkez Heyetinin Umumî Merkezi²⁸⁸, Muhabere işlerini başına getirilmiştir, der.

²⁸² Cebesoy, a.g.e., 2019, 173-175.; Karabekir, K. (2011). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yapı Kredi Yayınları, 106

²⁸³ Karabekir, a.g.e., 1995, 175-180.

²⁸⁴ Akal, a.g.e., 2002, 63.; Yalçın, a.g.m., 2002, 249.; Demirbaş, O. (1999). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele, 139.; Zürcher, a.g.e., 1995, 139-142.; Ahmad, F. (1984). İttihat ve Terakki, 1908-1914, Kaynak Yayınlarından, 101.

²⁸⁵ İnal, a.g.m., 2016, 189-204.

²⁸⁶ Duru, a.g.e., 2017, 12.; Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.I, a.g.e., 2000, 54.; Karal, a.g.e., 1996, 6, 9.; Akşin, a.g.e., 2014, 106.; Burgaç, M. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Âdem-i Merkeziyetçilik Tartışması (1876-1913)”, Akademik İncelemeler Dergisi (AİD), C.51, (2), Haziran, 145-176.; Enver Paşa’nın Anıları (1881-1908), a.g.e., 2019, 30 vd.; Haykır, Y.-Çetin, V. (2019). “The New York Times’ta İsyandan İktidara Enver Paşa”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar, (45), 375-398.; Hanioglu, M. Ş. (2001). “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *TDİA*, C.23, TDV Yayınları, 476-484.; Karabekir, a.g.e., 1995, 281.; Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Hazırlayan: Prof. Dr. Metin Ayışığı, Van, 2014, 1-130 Erişim tarihi: 20.02.2021.

²⁸⁷ Duru, a.g.e., 2017, 22.; Aksu, a.g.t., 2018, 218-219, 558.

²⁸⁸ “Meşrutiyet’in ilanından sonra Kâzım Nami Bey, daha düzenli hale getirilen ve kulüplere ayrılan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin birinci kulübünün başına getirilmiştir. Meşrutiyet’ten sonra İTC’nin faaliyetleri çerçevesinde her kulübün sorumluluğuna belli bölgeler verilmiştir ve eğitim faaliyetleri

3.4. Hakkı Baha Pars’a Göre Mustafa Kemal’in İttihatçılığı

Mustafa Kemal Bey, Hakkı Baha Pars’a göre 29 Ekim 1907’de, Hakkı Baha’nın Selanik’teki evinde ant içerek İttihat ve Terakki’ye üye olmuştu. Hatta üyelik numarası 322’ydi. Fethi Okyar’a göre²⁸⁹ hem kendisinin hem de Mustafa Kemal’in cemiyete girişi aynı kanaldan olmuştur.

Bütün bunların yanında bizzat Mustafa Kemal de İttihatçılıkla olan bağıını hiçbir zaman inkâr etmemiştir²⁹⁰.

Mustafa Kemal’in 15 Nisan 1923’te Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan “İttihat ve Terakki Var Mıdır” başlıklı yazısında, İttihat ve Terakki’ye işaret ederek: “*Vaktiyle zaten birçoğumuz o Cemiyet’in müessisi veya azasından bulunurduk*” ifadesi tartışmaya mahal vermeyecek ölçüde, İttihat ve Terakki’ye mensup olduğunun bir göstergesidir. “*Hepimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti azası idik. O Teceddüt Fırkasına inkılâb etti. Mezkûr cemiyetin (yani İttihat ve Terakki Cemiyetinin) mensupları ile sonra teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısmı küllisi (yani büyük çoğunluğu) milletimizin yüksek azminden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne iştirâk ve iltihak etmişler ve bu cemiyetin programını kabul etmişlerdir*”²⁹¹, diyecektir.

içinde de bu bölge içinde bulunan okulların sorumluluğu yine bu kulüplere bırakılmıştır. Birinci kulübün sorumluluğuna Ravza-i Sıbyan mektebi düşmüştür. Birinci kulüp de bu okulun idaresi için kurulan heyetin başkanlığına yine K. Nami Bey’i getirmiştir. Kâzım Nami Bey, diğer Selanikli ittihatçı gençler (Ali Canip, Ö. Seyfettin, Rasim Haşmet, **Hakkı Baha**, Ali Ulvi, Medhi, M. Nermi vb.) gibi Yeni Hayat/Yeni Lisan hareketinin içindedir: Yeni Dil işi, Selanik’in eli kalem tutan bütün gençlerini derinden derine ilgilendirdi. Hepimiz el birliği ettik. Ziya’nın başkanlığında, “İttihat ve Terakki” okulunda gece toplantıları yapmaya başladık”. Aksu, a.g.t., 2018, 218-219.

²⁸⁹ “Mustafa Kemal’in bu Cemiyete giriş tarihini Kâzım Nami Duru 29 Ekim 1907 olarak verirken, Kâzım Karabekir Şubat 1908 tarihini vermektedir. Ayrıca Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal’in bu Cemiyete Ali Fethi (Okyar) Bey’in delaletiyle girdiğini söylerken Fethi Okyar ise, kendisi gibi Mustafa Kemal’in de **İsmail Hakkı (Hakkı Baha kastediliyor)** vasıtasıyla girdiğini belirtmektedir. Mustafa Kemal, Ali Fuad Cebesoy’a “Bu emrivakiyi kabul zorunda kaldım ve ben de İttihadın bir üyesi oldum” demişti. “Bu serzenişten de anlaşılacağı gibi farklı ve daha büyük bir cemiyet olmasına rağmen, kurucusu olduğuna inandığı İttihat ve Terakki Cemiyet’ine yeni ve sıradan bir üye gibi katılması Mustafa Kemal’i fevkalâde etkilemiştir”. Huyugüzel, a.g.e., 2000, 170.; Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe’nin Anıları., a.g.e., 1986, 10-18.; Yalçın, a.g.m., 2002, 245-262.; Kutay, C. (1984). Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları, C.1, 158.; Çavdar, a.g.e.,1995, 70.; Hanioglu,a.g.a.m., 2001,476-484.; Cebesoy,a.g.e.,2019, 184-185.

²⁹⁰Meydan, S.(2017). “Ya İstiklal Ya Ölüm: Sivas Kongresi”, 4 Eylül 2017, <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/sinan-meydan/ya-istiklal-ya-olum-sivas-kongresi-1998307/> Erişim tarihi: 20.02.2021.

²⁹¹ Tevetoglu, a.g.e.,1973,77.;Akai, a.g.e., 2002, 63.;Aydemir, Ş.S. (2001). Tek Adam (1922-1938),C.III, Remzi Kitabevi, 282.

3.5. Hakkı Baha'nın Celal Bayar'ın İttihat ve Terakki Derneği'ne Girişine Etkisi

1883 yılında Bursa/Gemlik, Kozca köyünde doğan Celal Bayar (Milli Mücadele döneminin Galip Hocası), 1905 yılında kayın pederinin ağabeyi tarafından Bursa'da açılan Deutsche Orient Bank'ta çalışmaya başlar. Yurtiçinde ve yurtdışındaki İttihatçılar ve bunların yayınları, faaliyetleri vasıtasıyla, İttihat Terakki Cemiyeti'ni tanıyarak, yayınlarını takip eder. Galip Hoca adıyla Ege dağlarında İttihat Terakki'yi, çeteciliği örgütler. 1907 yılında İttihat Terakki'nin Bursa şubesine üye olur. Celal Bayar, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra, Cemiyet'in Bursa Şubesi'nin Katibi Mesul'u olarak görev yapar. Celal Bayar, İttihat Terakki'ye girişini ve Hakkı Baha Pars'ın o dönemdeki tanınırlığını da gözler önüne serer.

“Bursa’da, Alman Bankası’nda çalışıyordum. Tıraş olduğum berber dükkânının müdavimlerinden, Vilayet maiyet memuru Hamza Bey vardı. Zamanla, ahbap olduk. Bir gün bana, İttihat ve Terakki Derneği’ne girmek isteyip istemediğimi sordu. Bu gizli dernekten haberim vardı. Çünkü çalıştığım bankaya çeşitli Avrupa gazeteleri ve bu arada bol Türkiye haberleri yayımlayan Fransızca Maten gazetesini geliyordu. Bu gazetelerden, Paris’te Ahmet Rıza Bey²⁹² adlı bir Türk’ün gazete çıkardığını ve Abdülhamid idaresine karşı muhalefet yaptığını biliyordum. İttihat ve Terakki Cemiyeti de kurulduktan sonra Ahmet Rıza Bey’i içine almıştı. Hamza Bey’e; “Sevinerek katılmak isterim” dedim. Bana bir cevap vermedi, birkaç gün sonra fikrimi değiştirmediysem, adresini verdiği eve gitmemi söyledi. Gittim. İki katlı, ahşap, küçük bir evdi. Alt kattaki odada beni bir hayli beklettikten sonra, yukarıya çağırdılar. Merdivenleri çıktım ve önüme gelen bir kapıyı açtım. Yüreğim, göğsüme sığmıyormuş gibi çarpıyordu. Oda karanlıktı. Bir mum yanıyordu. Önünde bir masa vardı. Masanın üzerindeki tabanca gözüme çarptı. Biraz dikkat edince, yanında Kur’an-ı Kerim’in de durduğunun farkına vardım. Masanın gerisinde, yalnız gözleri görünen siyah kukuletalı üç adam vardı. Üçü de iri yarı idiler. Oturdıkları hâlde, benim boyuma yakın görünüyorlardı. 22-23 yaşlarında idim. Gizli bir derneğe girmenin heyecanı bütün vücudumu sarmıştı. Karşımdaki kukuletalı üç kişiden ortadaki ağır bir sesle konuştu:

-Cemiyetimize girmek istiyormuşsun, doğrumu?

-Evet efendim.

-Cemiyetimizin gizli olduğunu, bütün çalışmalarının gizli sürdürülmesi gerektiğini biliyor musun?

-Evet Efendim...

-Bak, genç bir adamsın! İyi bir pozisyonun var! Memlekete, cemiyetimiz yolu ile hizmet etmeye çalışırken, işini, aileni, huzurunu kaybedebilirsin!

²⁹² Kuran, a.g.e., 2000, 42-44.

Hayatın da gidebilir... Bir gün kendini darağacının altında bulabilirsin! Bunları iyice düşünüp taşındın da mı Cemiyet'imize girmek istiyorsun?..

-Evet efendim.

-Öyleyse, sağ elim Kurana, sol elini tabancanın üstüne koy ve benim söyleyeceklerimi tekrarlayarak yemin et!

Sağ elimi Kuran'a, sol elimi tabancanın üstüne koydum ve söylenenleri tekrarlayarak yemin ettim. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin azası olmuştum artık... Bursa'da topu topu beş kişi idik. Beş kişilik bir yeraltı hücresi olarak yuvalanmıştık. Başkanımız, beni Cemiyet'e davet eden Vilayet Maiyet Memuru idi. 1908'de Meşrutiyet ilan edilince, cemiyet yüze çıkmadı, yeraltında kaldı. Yalnız, Genel Başkanlıktan gelen bir yazıda dernekten bir kişinin delege seçilmesi ve yüze çıkarak Cemiyet adına hükümet ve mahalli idare yetkilileriyle temasları yürütmesi isteniyordu. Beni seçtiler. Ben zaten, Bursa'dan ayrılan Başkan Hamza'nın yerine başkanlık yapmaktaydım. Bankada kişiliğimi açıkladığım zaman, çevremdeki insanlarda büyük hayret ve sevinç gördüm. Bankanın özellikle yabancı personeli, memleketi için çalışan insanları hayranlıkla karşılıyordu. Ben de böylece Bursa'da Cemiyet'in mümessili olarak çalışmaya başladım. Talat Paşa, Kara Kemal, Mithat Şükrü gibi İttihat ve Terakki'nin birinci derecedeki insanları, birer vesile ile Bursa'ya geldiler ve ben kendileriyle görüştim.

Talat Paşa (o zaman bey) Bursa teşkilatı hakkında Hakkı Baha Bey'den bilgi almak istemiş. Hakkı Baha Bey, Selanik'te İttihat Terakki Kurucuları arasında bulunmuş bir Bursalıdır. Beni ve Bursa teşkilatını yakından tanırdı. Sonradan bana söylediğine göre Hakkı Baha, Talat Paşaya: "Mahmut Celal'in dediklerine bak, gerisini hiç dinleme" demiş... Bu yüzden olacak, Talat Paşanın beni uzaktan, fakat dikkatle izlediğini daha sonra öğrenebildim²⁹³.

Yeni Asır Gazetesi, 19 Ağustos 1895 tarihinde Selanik'teki, Hamidiye Mektebi Sanayi Matbaası'nda "Asır" ismiyle, Abdurrahman Nafiz ve ailesi tarafından yayın faaliyetine başlar. 22 Temmuz 1908'de ise "Asır Gazetesi", II. Meşrutiyet'in ilanının duyurulacağı nüshayla "Yeni Asır" çıkmaya başlar. **Hakkı Baha Bey, II. Meşrutiyet'in tesisçileri arasındadır.** Bu durum ise Yeni Asır Gazetesinde;

*"O yıllarda gazete satıcıları sadece çocuklardı. Çarşamba ve cumartesi günü öğlene yakın saatlerde "Asır"ın idare binası önüne gelen bu çocuklar, aldıkları tomar tomar gazeteleri "Haydi Asır" diye bağıra çağıra sokaklarda satarlardı. Ama 9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908) çarşamba sabahı, kocaman kocaman adamlar koltuklarına sıkıştırdıkları tomar tomar "Asır" gazetesini oraya buraya koşuşarak "**Yaşasın Meşrutiyet**" diye bağırıyorlardı. Selânik 9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908) çarşamba sabahı bir anda allak bullak olmuştu. Her ne kadar İttihat ve Terakki'nin o günlerde artık gizlilik tarafı kalmamışsa da kentte böyle açıkça "**Yaşasın Meşrutiyet**" diye bağırarak, bunları bir gazetede yazmak kolay kolay cesaret edilecek bir girişim değildi.*

²⁹³Bozdağ, İ. (2019). Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor, 137-145.

Gerçi kulaktan kulağa bazı laflar dolaşıyordu. Yok, Serez’de 182 isimli, Manastır da 200 imzalı telgraflar saraya çekilerek “Anayasa’nın tekrar yürürlüğe konması istenmiş, yok Üsküp’te, Tiran’da yer yer gösteriler olmuş, şu subay, bu bey dağa çıkmıştı ama bütün bunlar gerçek olsa bile Selanik’te bir fısıltıdan ibaretti”. Üstelik II. Meşrutiyet ilan edilmemiş, ilanını isteyen ve bu uğurda başlarını ortaya koyanlar bile henüz zaman saptayamamıştı. Ancak gün de öyle pek uzaklarda değil “doğum sancısı gibi” çok yakındı. Kabine 8 Temmuz 1324 (21 Temmuz 1908) salı günü Sadrazam Sait Paşa’nın başkanlığında toplanarak Rumeli’den Saray’a ve Bab-ı Ali’ye çekilen telgrafları, bölge yöneticilerinden gelen uyarı yazılarını tartışmaktaydı. Hükümetin, Padişah’ın takınacakları tavır henüz kesin olarak bilinmiyordu. Meşrutiyetin kabul edilmesi yanında bir silahlı müdahale ile her şey de bitirilebilirdi. Bir korku daha vardı ki o da kardeş kanının “seller gibi” akmasıydı. Hükümetin, Padişah’ın meşrutiyeti kabul etmesi, Abdülhamit yanlılarının uslu-puslu duracağı anlamına da gelmezdi. Belki silaha da sarılırlar, efendilerinin yok edileceği ve kendi izzet ve ikballerinin zedeleneyeceği endişesiyle II. Meşrutiyet’i isteyenlerin üzerlerine saldırırlar veya saldırtırlardı. Bütün bunlar akacak kardeş kanının korkusunu vermekteydi.

21 Temmuz salı gecesi Sadrazam Sait Paşa’dan Serez Müftüsü Esat Efendi’ye gelen telgraf aynı anda İttihat ve Terakki’nin Selanik’teki gizli merkezine iletilmişti. Saray ve hükümete çekilen Serez Müftüsü Esat Efendi başta olmak üzere 182 imzalı telgrafa şimdi cevap verilmekteydi. Sait Paşa’nın telgrafında şöyle denilmekteydi; “Mesele Hey’et-i Vükela’da müzakere edilmektedir. Teenni ve basiret tavsiye olunur. Karara intizar ediniz” Müftü Esat Efendi, bu cevabı da kendisinin “Düşünme değil karar saatidir” şeklinde düştüğü notu Selanik’teki İttihat ve Terakki’nin merkezine ulaştırdığı anlarda cemiyetin önemli kişileri Talât Bey’in emriyle toplantıya çağırılmıştı. Talât Bey anılarında şunları anlatır; “Bu kararı kim verecekti? Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak, Manastır, Kosova, Serez, Üsküp, Pirlepe, Tiran ve o koskoca imparatorluğun Avrupa kıtasında elimizde kalmış topraklarının dört bucağındaki teşkilatın fedakâr öncülerini beklemeye imkân yoktu. Bu hakikati belirttiğim zaman Mithat Şükrü tedbiri söyledi; (Bütün telgraf merkezleri elimizde ve kontrolümüz altında. Kısa bir metin hazırlar, sonra karar için kendilerinden selâhiyet isteriz. Yakın merkezler temsilcilerini gönderirler, diğerleri de yetkilerini bildirirler” Ömer Naci, bir çoklarımızın düşüncesini haykırdı; (Aylar günler yeter artık. Saatler konuşsun, saatler) ve hemen o anda hazırladığı telgraf metnini okudu; (Yarınki çarşamba günü akşamı son karar toplantısı için mutlak yetkili bir kardeşimizin gönderilmesi veya aynı yetkinin merkeze verilmesi. Yaşasın Meşrutiyet) bu son iki cümle çok şeyi anlatmaya yetiyordu. **Karar oturumunun tarih ve saati 9 Temmuz’u 10 Temmuz’a (22/23 Temmuz) bağlayan Çarşamba/Perşembe gece yarısıydı. Tarih meraklısı Hakkı Baha Bey bu saat için (Fransa’da da 1789 büyük ihtilali kararı 14 Temmuz gece yarısı alınmıştır) dedi.** Zaman çok kıt olduğu için davetimize her yerden gelinememişti, fakat istinasız bütün merkezler son karar için mutlak yetkilerini teyit etmişlerdi. Çoğunun (Ümitle bekliyoruz) cevabının sonu Ömer Naci’ninki gibi bitiyordu; (Yaşasın Meşrutiyet) Çarşamba ve perşembe gecesinin tam yarısında Selânik Merkezi’ndeki toplantımızda tam 39

kişi idik. Toplantıyı Manyasizade Refik Bey açtı ve başkanlık makamına beni davet etti. Tasarladığım metni, ancak kendisi Mithat Şükrü, Ömer Naci, Ali Fethi biliyordu. Kısaca dedim ki; (-Arkadaşlar... Kardeşler... Meşrutiyet'in ilan gününü tespit için buradayız. O gün, ya yarın olacak veya o yarın hiç gelmeyecek... Uğruna ömrümüzü vakfettiğimiz vatanın saadet ve selâmetini mevcudiyetine bağladığımız Meşrutiyet'in yarın ilanını kararınıza arz ediyorum.) İstisnasız herkes yerinden fırlamıştı. Manyasizade Refik Bey hüüngür hüüngür ağlıyordu ve baygınlık geçiriyordu. Birbirimize sarılıyorduk, hepimizin gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Tam o anda silahlı muhafızların kordon altında tuttuğu salona, Tikveş'e giden Müftüzade İhsan Namık girdi. Elinde bir telgraf vardı, hemen yanıma geldi, heyecan dolu bir sesle; (Enver Bey biraz evvel geldi) dedi. Metin, Frizovik'e gelmiş olanın aynı idi. Hemen Tikveş'e dönerek Enver'e, emrindeki kuvvetlerle kasabaya inmesini, öğleye kadar yetişebilirse Manastır'da bulunmasını ve (Meşrutiyet'in ilanı merasimine riyaset etmesi)ni bildirmesini söyledim. Sevinç ve hayretinden dili tutulmuştu. Niyazi'ye Resne'ye inmesi için benzer haber ulaştırılmıştı. Selânik telgrafhanesi sabaha kadar Makedonya'nın dört bucağına büyük haberi ilettili. Mücadelemizin çileli devrini yaşadığımız ve Ömer Naci'nin mehd-i hürriyet (özgürlük beşiği) adını verdiğimiz Selanik'teki Meşrutiyet'in ilan merasiminin hazırlıklarına başladık. "Talât Bey'in bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi Meşrutiyet'in ilan edileceği günün kararı, "Asır" gazetesinin "Yaşasın Meşrutiyet" başlığını attığı günün gecesinde verilmişti. Şu halde "Yeni Asır" ya bir oldu bitti ile var olmayan karara gün koydurup onun gelişini hızlandırmış, ya da Manastır'da bugün öğleden sonra yapılacak mitingi haber alıp Selânik'i o kentin gerisine düşmesini önlemişti. Çünkü 22 Temmuz Çarşamba günü öğle saatlerinde Binbaşı Vehbi Bey (Paşa) Hükümet Konağı önünde toplananlara "Meşrutiyet ilan edildi. Yaşasın Meşrutiyet" diye haber vermişti. Manastır o gün çınlayacaktı. Selanik'teki İttihat ve Terakki büyüklerinin, Serez Müftüsünden gelen telgraf için henüz toplanmadıkları 22 Temmuz Çarşamba sabahı "Yeni Asır"daki manşet, II. Meşrutiyet'in ilanı ile ilgili karar verilse de verilmese de her şeyi halletmişti. Artık II. Meşrutiyet ilan edilmiş demektir. Bir başka yaklaşımla olaya bakılırsa, belki de Manastır'ı ayaklandıran Binbaşı Vehbi Bey'in açıklaması bu haberden sonra olmuştu. **Yine Talât Bey'in anılarında geçen ve ilk toplantıda bulunan isimlere bir bakılırsa "Yeni Asır"ın neden o gün bu haberi verdiği daha iyi anlaşılacaktır. İttihat ve Terakki Merkezi'ndeki toplantıya çağırılacak üyelere çekilen ve sonu "Yaşasın Meşrutiyet" sözüyle biten telgrafın sahibi Ömer Naci, "Yeni Asır"ın yazarları arasındaydı. Keza Hakkı Baha, Manyasizade Refik, Ali Fethi, Müftüzade İhsan Namık'ta bu gazetenin yazı kadrosu içindeydi. Belki de bu kişiler, diğer üyeleri istedikleri çizgiye çekmek, yani Meşrutiyet'in bir an önce ilanına karar vermelerini sağlamak için kasten bu yolu seçmişlerdi. Çünkü Ömer Naci günleri değil, saatleri sayan bir sabırsızlık içindeydi. Yine bir başka yaklaşımla Talât Bey'in adlarını tam olarak vermediği karar toplantısına katılan 39 kişi arasında Fazlı Necip veya Abdurrahman Arif Bey de bulunmaktaydı. Çünkü bu iki isim daha sonraki günlerde genel merkezdeki etkinlikleri ortaya çıkacaktı. Bütün bu yaklaşımlar, bir varsayım değil, gerçeğin ta kendisiydi. Ama bir gerçek daha vardı ki o da 22 Temmuz sabahı Selânik'i bir coşku denizine kaptıracak sadece "Yeni Asır"ın haberi idi.**

Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908) çarşamba günü “Yeni Asır” ın birinci sayfasında manşetten verilen “Yaşasın Meşrutiyet” başlıklı haber şöyleydi; “Yaşasın Meşrutiyet. Arkadaşlar, kardeşler, beklenen, özlenen Meşrutiyet geldi. Kutlu ve mutlu olsun. Yaşasın Meşrutiyet” Yeni Asır’ın 9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908) sabahı verdiği haber 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) günü sabahı saat 10.00 sıralarında ittihat ve Terakki’nin emriyle Selanik’te kutlanmış, hükümetin kararıyla da 12 Temmuz 1324 (25 Temmuz 1908) de resmen ilan edilmişti”²⁹⁴, şeklinde aydınlatılır.

Hakkı Baha Bey’in, İkinci Meşrutiyet’in ilânından önce 19 Temmuz 1908’de İstanbul’a giden ve Hüseyin Hilmi Paşa’yla ilk kez görüşen kurulda tek asker üye olarak bulunduğu diğer üyelerin ise Talât (Paşa, sonra Sadrazam), Rahmi (Evrenoszâde, sonra İzmir valisi), Necip ve Hüseyini beyler iddia edilir²⁹⁵. Ancak, Tarık Zafer Tunaya’nın bahsettiği **Binbaşı Hakkı, Hakkı Baha Pars değildir. Hakkı Baha o tarihler de Mülazım-ı Evvel/Üsteğmendir.** İstanbul’a gelen Hakkı Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden Erkân-ı Harbiye Binbaşısı İsmail Hakkı Bey’dir.

Bu durum kaynaklarda şu şekilde yer alır.

“...İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Talat, Cemal, **Hakkı** ve Cavit Beyler aynı gün Sadrazam Sait Paşa’yı ziyaret ettiler.

Talat Bey görüşmeyi şöyle anlatır:

Hayatımda ilk defa bir Sadrazam’ın huzuruna giriyordum. Osmanlı veziri o tarihte yetmiş yaşında idi. Bizim hiçbirimiz onun yaşının yarısını aşmış değildik.

.....

Sadrazam evvelâ bizi tebrik etti ve:

“Bu neticede daha evvel tahakkuk edebilirdi. Fakat fikrimi kabul ettirebilme imkânı bulamadım.” dedi.

.....

Bir anda sordu:

“Mebus seçiminde illerde adaylar ilân edecek misiniz?”

²⁹⁴ Parlak, a.g.e., 1986, 259-262.

²⁹⁵“Cemiyet, gizlilikten ve illegal bir yeraltı örgütü olmaktan kurtulmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa’ya görünen temsilciler, Selanik’ten İstanbul’a gelmişlerdir. İlk geliş 19 Temmuz’dadır. İstanbul’a gelen ilk grupta Talât, Rahmi, Necip, Hüseyin Beyler vardır. Asker üye Erkân ı Harbiye Binbaşısı Hakkı Baha (Pars) Bey’dir. Grup İstanbul halkının gösterileriyle karşılanmıştır. İlk grubu, kişisel gelişler ve başka gruplar izleyecektir”. Tunaya, T.Z. (2000). Türkiye’de Siyasal Partiler, C.III, 29. <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pars-hakk%C4%B1-baha.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Babacan, a.g.e., 2012, 36-37.

Soru doğrudan bana yöneltilmişti, zaten ekseriye bana hitap ediyor, hâl ve tavriyla benim cevap vermeme istiyordu. Diğer iki arkadaşım Cemal ve Hakkı Beyler askerdî”²⁹⁶.

31 Mart Ayaklanması'nın başlangıcında Tanin ve Şura-yı Ümmet matbaaları yağmalandığı için yayınlanamıyordu. Volkan, Serbesti ve Mizan gazeteleri de Hareket Ordusu'nun gelişi ile kapanmıştı. Hakkı Baha Pars, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) ayaklanmasında, gericilerin saldırılarına hedef olduysa da kurtulmayı başarmıştır²⁹⁷. Hakkı Baha Bey, bu tarihlerde Selanik'te Şura-yı Ümmet'in “Selanik Nüsha-i Fevkaladesi”ni yayımlar²⁹⁸. Gazetenin başyazısı M.Adil²⁹⁹ imzasını taşımaktadır.

Başlığı “*Vatana Hıyanet*” olan yazıda Matbaalarının yağmalanmasına değinilerek bundan hiçbir üzüntü duymadıklarını; çünkü *vatanın her tarafını tutuşturmak için dünyaya geldiği gibi kalmış boş zihinleri zehirleyenler kışlalarda, sokaklarda meydanlarda milletin emellerini, istikbalini, ümitlerini kırıp geçirirken Şura-yı Ümmet ve Tanin matbaalarının yağmalanması gayet doğaldı.*

Samipaşazade Sezai ise “*İstanbul Surları Önünde*” başlıklı yazısında “*Vatani kurtarmak, Bizans'ı kirli nasiyelerden tathir etmek için koşunuz. İçerde binlerce masum kanı, yaşı döken, ah ve feryad eden yirmi beş milyon Osmanlı ve evlad ü ıyalları bu ordu sayesinde kurutulacak*” diyerek Hareket Ordusu'nu öven sözler sarf ediyordu. Bunların dışında Hakkı Baha³⁰⁰, Murad Nihad, Kazım Nami ve Fazlı Necib imzalı benzer yazılar da gazetede yer almaktadır³⁰¹.

3.6. Hüdâvendigâr Vilâyeti Maarif Müfettişliği (1910-1911)

Hakkı Baha Pars, Bursa Sanayi Mektebi müdürü olarak yaparken, 24 Temmuz 1326/6 Ağustos 1910'da Hüdâvendigâr Vilâyeti Maarif Müfettişliğine terfi

²⁹⁶Yıldırım, H.İ.(2009). “Atatürk'ün İlk Askerlik Yılları Vatan ve Hürriyet, Kitap Hakkında”, 18 Kasım 2009 çarşamba, mustafakemalkitaplarim.blogspot.com/2009/11/ataturkun-ilk-askerlik-yillari-vatan-ve.html Erişim tarihi: 20.02.2021.; Burada bahsedilen Hakkı Bey, Erkan-ı harp Binbaşısı Hakkı Bey'dir. Çünkü Hakkı Baha Bey, Kurmay Subay olmadığı gibi Yüzbaşı olmadan ordudan ayrılmıştır.

²⁹⁷ <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pars-hakk%C4%B1-baha.html> Erişim tarihi: 20.02.2021

²⁹⁸ Şura-yı Ümmet (Selanik'te), 25 Nisan 1909, Fevkalade nüshası.; Ateş, N. Y. (2008). “Şura-yı Ümmet Gazetesi'nin Selanik Nüsha-i Fevkaladesi Işığında 31 Mart Hadisesi'ne Bir Bakış”, *Doğu Batı*, II. Meşrutiyet “100. Yıl”, C.2, Yıl:11, (46), Ekim,178-207.

²⁹⁹ Muslihiddin Adil. Parlak, T. (1986). Yeni Asır'ın Selânik Yılları (Evlâd-ı Fatihan Diyarları “1895-1924”), Yeni Asır Yayınları, 250.

³⁰⁰ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

³⁰¹ Çaycı, M. E. (2009). *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 148-149.

ettirilir³⁰². Müfettişliği döneminde vilayet rüştiye ve idadilerinin inşası, bakımı, tamiri vb. hususlarla ilgilenir³⁰³. Hakkı Baha Bey, vilayet okullarında çocukların eğitimleri esnasında kullanacakları kitaplar konusuna da eğilir. Yazmış olduğu “Usûl-i Tenkîr” adlı kitabın İnşa ve Kitabet derslerinde okutulup okutulamayacağı hakkında Hicri 2 Haziran 1329 tarihinde Maarif Nezaretine müracaatta bulunur³⁰⁴. Hakkı Baha Bey, 20 Şevval 1328 (11 Teşrinievvel 1326-24 Teşrinievvel 1910 Pazartesi günü)’da Eskişehir Maarif Reisi Câfer Baha Efendi ile birlikte okulları teftişe çıkar³⁰⁵. 1910 yılında Eskişehir ve bağlı bulunduğu idarenin yöneticiler, Hüdâvendigâr Vilâyeti Vali Azmi Beyefendi, Eskişehir Mebusu Ferid Bey, Eskişehir Kaymakamı Aziz Zekai³⁰⁶, Belediye Reisi Halil İbrahim, Mihalıççık Kaymakamı Ahmet Cevdet, Maarif Reisi Cafer Bahaeddin, Maarif Müfettişi Hakkı Baha Bey, Ticaret Odası Reisi Yorgi Mizancidi’dir³⁰⁷. Dokuz ay sonra Hüdâvendigâr Vilâyeti Maarif Müfettişliği lağvedilir ve Hakkı Baha Bey bir müddet işsiz kalır³⁰⁸.

3.7. Bursa Belediye Dairesinin Gökdere Su İdaresi Müdürlüğü

Hakkı Baha Pars, Hüdâvendigâr Vilâyeti Maarif Müfettişliği görevinden sonra bu dönemde farklı işlerle uğraşır³⁰⁹. Bu sırada Bursa Belediyesi Gökdere³¹⁰ Su İdaresi Müdürlüğüne geçer³¹¹. Yapısına uygun olmayan bu görevden de 1912’de istifa eder³¹².

³⁰² DABOA, FN: DH.ID./K:134.G:8.SR:1.4. ; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi].(1326-1910). Altmış Beşinci Sene, Selanik Matbaası, 624.

³⁰³ DABOA, FN: MF.İBT./K:396.G:46.SR:1; DABOA, FN: MF.IBT./K:395.G:9.1.

³⁰⁴ DABCA, FN: MF.IBT./K:326.G:40.SR:1.; Konu ile ilgili arşiv taramasında Hakkı Baha Bey’in başvurusuna cevap verilip verilmediğine dair bir vesikaya ulaşamadık. Ancak Hakkı Baha bey bahse konu eserini yazmış ve yayınlamıştır.

³⁰⁵ “Gelenler-Gidenler”, *Eskişehir*, 21 Şevval 1328 (12 Teşrin-i evvel 1326-25 Teşrin-i evvel 1910 Salı), 3. (Mehmet Konukçu Arşivi-Eskişehir Eti Sosyal Bilimler Lisesi, Müdür Yardımcısı).

³⁰⁶ DABOA, FN: DH.ID./K:67.G:25.

³⁰⁷ Aydın, A. “109 Yıl Önce Eskişehir”, 30 Mart 2019, <http://www.sonhaber.com.tr/makale/109-yil-once-eskisehir/> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Konukçu-Özkan-Kevser, a.g.e., 2013, 16, 47.2013, 16, 47.

³⁰⁸ Karahan.-Pars, 1943, 1-10.

³⁰⁹ Karahan.-Pars, a.g.e., 1943, 1-10.

³¹⁰ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 115.

³¹¹ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

³¹² Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.; Gökdere Su İdaresi hakkında ayrıca, Bkz. Kaya, M., a.g.t., 1999, 246, 264-265.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

4. MECLİSİ MEBUSAN ÜYELİĞİNDEN MİLLİ MÜCADELEYE KATILMASINA KADARKİ FAALİYETLER

Meşrutiyetin ilanı sonrası ilk meclis Aralık 1908 de toplanmış ve Ocak 1912’de dağılmıştı. İkinci meclis Mayıs 1912’de toplanmış olup, aynı yılın ağustos ayında dağılmıştı. Balkan Savaşının başlaması sebebiyle de yeni meclis için yapılacak seçimler, belli bir tarih tespit edilmeden, ertelenmiş; bundan dolayı üçüncü meclis Mayıs 1914 tarihine kadar toplanamamıştı. Üçüncü meclis, Osmanlı İmparatorluğunun Büyük Savaşta yenilgiye uğramasından sonra 1918 yılında dağıldı. Her üç meclis te olağanüstü hallerde zaman zaman toplanmışlardır³¹³.

4.1. Meclis Faaliyetleri

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, Bilecik (Ertuğrul Sancağı), nüfusu nispetinde, iki mebus çıkarmıştır. Bunlar, 1908 seçimlerinde Mehmet Sadık Bey³¹⁴ ve Mehmet Sıtkı Bey, 1912 seçimlerinde Mehmet Sadık ve Hakkı Baha (Pars)’dir³¹⁵.

İlk genel seçimlerden üç yıl sonra 11 Aralık 1911’de İstanbul Mebusluğunun boşalması üzerine ilk ara seçimler yapıldı. Seçimde İttihat ve Terakki, Dâhiliye Nazırı Memduh Bey’i aday gösterirken, Hürriyet ve İtilâf’ın adayı Tahir Hayrettin Bey’di. Seçimlerde oy kullanan 391 ikinci seçmenden 195’i Memduh Bey’e, 196 seçmen de Tahir Hayreddin Bey’e oy verdi. İttihat ve Terakki adayı seçimi bir oy farkla kaybetti³¹⁶.

Hürriyet ve İtilâf’ın İstanbul’da erken seçimde gösterdiği bu başarı, kontrolü elinden kaçırırsa iktidarını kaybedebileceği konusunda İttihat ve Terakki’ye bir uyarı niteliğindeydi.

³¹³ Ahmad, F.-Rustowi, D. A. (1976). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1975-1976, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 245-284.

³¹⁴ Miralay Mehmet Sadık Bey (d.1860, İstanbul-ö.23 Şubat 1941, İstanbul), Osmanlı asker ve siyaset adamı.

³¹⁵ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.; https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik_mmb.tutanak_h_azirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=BAHA%20BEY&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih= Erişim tarihi: 20.02.2021.; DABOA, FN: DH.ID./K:134:G:8.SR:1.4. “Bursa Maarif Müfettişi Hakkı Baha Bey bu kerre Ertuğrul Meb’usluğu’na intihâb olduğundan mezkûr acenteliğin merhum tarafından. H.23.06.1330.”

³¹⁶ Demiryörek, a.g.t., 2011, 60-61.

Kanun-i Esasiye göre Meclis-i Mebusan'ın çalışma süresi 4 yıldır. Buna göre Meclis her yılın Kasım ayında açılır ve Mayıs başlarına kadar çalışır. Ekim 1912'ye kadar görev yapması gerekiyordu. Ancak yaşanan bu gelişmeler neticesinde İttihat ve Terakki, Padişahı etkileyerek meclisi 18 Ocak 1912'de kapattı ve seçimlere gidilmesini sağladı³¹⁷.

Osmanlı siyasi tarihindeki ilk erken seçim olma özelliğini gösteren 1912 seçimleri Mart-Nisan aylarında gerçekleşti.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası etrafında kümelenen muhalefetin seçim sonuçlarına yaptığı itirazlar geçirildi ve sadece altı muhalif mebus meclise girebildi.

Meclis, bütün bu sorunların gölgesinde 18 Nisan 1912'de ikinci dönem çalışmalarına başladı. Hüdâvendigâr Vilayetine bağlı olan Ertuğrul Sancağına verilen mebus sayısı ise 2 idi. Yapılan seçimler sonucunda İttihat ve Terakki üyesi olan Hakkı Baha (Pars) ve Mehmed Sadık Beyler Ertuğrul Mebusluğuna seçildiler³¹⁸.

1912 Meclisi 3 ay 17 gün süre³¹⁹ ile işbaşında kaldı. Kurulan Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümetinin programında, geçen seçimlerin kanunlara uygun yapılmadığı ve memurlarla askerlerin politikaya karıştığı şeklindeki ifadeler mecliste büyük tartışmalara sebep oldu. Ahmed Muhtar Paşa bu gerilim üzerine Meclis-i A'yân'ın oluruyla 4 Ağustos 1912'de meclisi feshettirdi³²⁰.

³¹⁷ Demiryürek, a.g.t., 2011, 60-61.

³¹⁸ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, C.1 Birinci İnikad 5 Nisan 1328 (1912) Cumartesi, 6.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink002.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Sebîlürreşâd, Dini, İlmî, Edebî, Siyâsî Haftalık Mecmûa-i İslâmiyyedir, C.10, (235-260), 13 Mart 1913-04 Eylül 1913, Proje Yürütücüsü ve Editör: M. Ertuğrul Düzdâğ, Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2017, 142.; <http://bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Siratimustakim/sebilurresad8/sebilurresad8/assets/basic-html/page175.html> Erişim tarihi: 6 Mart 2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, İkinci İnikad, 21 Nisan 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 6-7.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink002.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Demiryürek, a.g.t., 2011, 70-71. ; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Üçüncü İnikad, 25 Nisan 1325 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 17-20.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Üçüncü İnikad, 25 Nisan 1325 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 17-20.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink003.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, İkinci İnikad, 21 Nisan 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 6-7.; Demiryürek, a.g.t., 2011, 70-71. ; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, İkinci İnikad, 21 Nisan 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 9-11.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink002.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Demiryürek, a.g.t., 2011, 70-71.; Hicri-Miladi takvim arasındaki gün farkı göz önünde bulundurulmalıdır.

³¹⁹ TBMM Arşivi, Hakkı Baha Bey Sicil Dosyası, Meclisi Mebusan Hüdâvendigâr-Ertuğrul Mebusu, 1912, D.2, Sıra No:385.

³²⁰ Akyıldız, A. (2003), "Meclis-i Meb'usan", *TDİA*, C.28, 245-247.; Demiryürek, a.g.t., 2011, 60-61.; Ahmad-Rustowi, a.g.m., 1976, 245-284.

Riyâset ve Kitâbet Makamı Seçimleri

Ertuğrul Mebusu Hakkı Baha Bey, Meclisi Mebusan'ın 5 Nisan 1328 (1912) perşembe günü Birinci İnikad'ında Meclis kâtibi seçilir³²¹ ve ardından, mebusluk mazbatas³²² okunur ve “Kabul” sadâları arasında Hakkı Baha Bey'in mebusiyyeti kabul edilir³²³. Hakkı Baha Bey, yaklaşık 3,5 aylık mebusluğu döneminde Meclis kâtipleri ile birlikte birçok oturumda Zapt-ı Sabık Hulasaları okumuştur³²⁴

Hakkı Baha Bey Mecliste muhtelif takrirler için de oy kullanır;

- 1) “Üsküp-İşkodra Hattının Şark Demiryolları Tarafından İnşa ve İşletilmesine Dair Kanun”, kabul edilmiştir. Kanunu kabul edenlerden biri de Hakkı Baha (Bursa) Bey'dir³²⁵.

³²¹M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Birinci İnikad, 5 Nisan 1328 (1912) Perşembe, Birinci Celse, 2, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink001.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Üçüncü İnikad, 26 Nisan 1325 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 16.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink002.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³²² M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Üçüncü İnikad, 25 Nisan 1325 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 16, 20.

³²³M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Üçüncü İnikad, 26 Nisan 1328 (1912), Birinci Celse, Birinci Celse, 2.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink001.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink003.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <http://bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Siratimustakim/sebilurresad8/sebilurresad8/assets/basic-html/page175.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, İkinci İnikad, 21 Nisan 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 6.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink002/mmbd02ic01c001ink0020006.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink004/mmbd02ic01c001ink0040035.pdf> Erişim tarihi: 16 Mart 2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, İkinci İnikad, 21 Nisan 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 9-12.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink002/mmbd02ic01c001ink0020005.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink002/mmbd02ic01c001ink0020009.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink002/mmbd02ic01c001ink0020012.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³²⁴<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink003/mmbd02ic01c001ink0030017.pdf> Erişim tarihi: 27.03.2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Dördüncü İnikad, 30 Nisan 1328 Pazartesi, Birinci Celse, 30.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink004.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; M.M.Z.C., D.2, İ: 1, C.1, Beşinci İnikad, 2 Mayıs 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 42.

³²⁵M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Yedinci İnikad, 12 Mayıs 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 93-111.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink007.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

- 2) **“Devlet-i Âliye ile Almanya Hükümeti Beyninde Münaki Ticaret Mukavelesinin Temdidine Dair Kanun”**, Hakkı Baha Bey, kanuna kabul oyu vermiştir³²⁶.
- 3) **Devlet-i Âliyye ile Bulgaristan Hükümeti Beyninde Münakit Ticaret ve Seyr-i Sefain Muvakkat Mukavelenamesinin-Bir Sene Müddetle Temdidi Hakkında Kanun Lâyihası Devlet-i Âliye ile Bulgaristan Hükümeti beyninde Münakit Ticaret ve Seyr-i Sefain Muvakkat Mukavelenamesinin Bir Sene Müddetle Temdidine Dair Kanuna Dair Kanun**, Hakkı Baha Bey, kanuna kabul oyu vermiştir³²⁷.
- 4) **Nizamname-i Dâhilinin İkinci Maddesi Hakkında Selanik Mebusu Rahmi Bey ve rüfekasının takriri**, Hakkı Baha Bey, maddeye kabul oyu vermiştir³²⁸.
- 5) **Evkaf Nezareti 1328 Senesi Bütçesi**, Hakkı Baha Bey, bütçeye kabul oyu verenler arasındadır³²⁹.
- 6) **Kanun-u Esasinin 7’nci maddesi**, Hakkı Baha Bey, maddeyi kabul edenler arasındadır³³⁰.
- 7) **Kanun-u Esasinin 35 inci maddesi**, Hakkı Baha Bey, maddeyi kabul edenler arasındadır³³¹.

³²⁶M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, On Birinci İnikad, 26 Mayıs 1325 1912 Cumartesi, İkinci Celse, 231-235.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink011.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³²⁷M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, On İkinci İnikad, 28 Mayıs 1325 1912 Cumartesi, Birinci Celse, 257-263, 265-266.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink012.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³²⁸ Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima Senesi: 1, C.1, On yedinci İnikad 7 Haziran 1328 (1912) Perşembe, İkinci Celse, 323.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink014.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³²⁹M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, On Dördüncü İnikad, 2 Haziran 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 430.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink017.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³³⁰ M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, On sekizinci İnikad 9 Haziran 1328 (1912) Cumartesi, İkinci Celse, 462.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink018.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³³¹ M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, On Sekizinci İnikad, 9 Haziran 1328 (1912) Cumartesi, İkinci Celse, 492.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink019.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

- 8) **Nizamname-i Dâhilinin İkinci Maddesi Hakkında Erzurum Mebusu Mehmet Şaban Bey ve Rüfekasının Takriri**, Hakkı Baha Bey, kanunu edenlerden arasındadır³³².
- 9) **Serfice Mebusu Osman Nuri Efendi ve Rüfekasının, Memurinin Şerait-i İntihabiyye ve Terfileri ile Esbab-ı Azl ve Mesuliyetlerinin Tayini Babında Kanunu Esasinin Emrettiği Nizamnamenin Acilen Isdarına Dair Takriri** hakkında, **Hakkı Baha Bey**, *mezkûr takrir okunup onaylanırken yapılan izahların anlaşılmması üzerine, “Kanun mu, nizam mı?” mı diye sorar. Bunun üzerine de, Ahmet Mahir Efendi (Kastamonu), Kuvve-i icraiyyeden temenni şeklinde, Necmettin Molla Bey (Kastamonu), Kuvve-i İcraiyyeye temenni şeklinde tebliğ olunacak*³³³ şeklinde cevap alır.
- 10) **Yeni Teşkil Olunan Hükümete Verilen İtimad Reyleri**, başlıklı takrirlerde kabul/red hakkını kullanmıştır.30 Temmuz 1912’de yeni teşkil olunan hükümet için mecliste yapılan güven oylamasında Hakkı Baha Bey red oyu kullanır. Bu oturuma 165 mebus katılır. Bunlardan 112’si kabul, 44’ü red oyu kullanırken 9 mebus ise çekimser kalır. Bu oylamada, Ertuğrul Sancağı’nın diğer mebusu Mehmed Sadık Bey kabul yönünde oy kullanmıştır³³⁴.
- 11) **Heyeti Vükelâya Beyan-ı İtimat Edilmesine Dair Seyyit Bey ve Rüfekasının Takriri**, Hakkı Bey, takriri kabul edenler arasındadır³³⁵.

Hakkı Baha Bey, Meclise yedi takrir sunar;

- 1) **Reji Kanunu Lâyihasının Bu Devre-i İctimaiyyede Meclise Tevdiinin Teminine Dair Takriri**³³⁶,

³³²M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, On Dördüncü İnikad, 2 Haziran 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 430.;<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink014.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³³³ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İctima Senesi: 1, Cilt: 1, 12 Haziran 1328 (1912) Salı, Yirminci İnikad, Birinci Celse, Küşad Saati: 1:40, s.500.;<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink020.pdf> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.;<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink020/mmbd02ic01c001ink0200501.pdf> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021.

³³⁴M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Kırk üçüncü İnikad 17 Temmuz 1328 (1912) Salı, Birinci Celse 532, 557.;<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink043.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³³⁵M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Otuz üçüncü İnikad 2 Temmuz 1328 (1912) Pazartesi, İkinci Celse, 335.;<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink033.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

- 2) **Tütün Rejisi Hakkında Şûrâ-yı Devlet Heyet-i Umumiyyesinde Tetkik Edilmekte Olan Layiha-i Kanuniyyenin Meclisçe Sûr'at-i Tetkik ve Tasdiki Esbabının İstikmâline Dair, Ertuğrul Mebusu Hakkı Baha Bey ve Rüfekasının Takriri** (Hükûmete tebliğ edilmek üzere kabul olundu³³⁷),
- 3) **Demiryollarının Kilometre Başına Teminat Akçeleri Muhassasatı** (Kabul olundu.)³³⁸.
- 4) **Kıymeti 20.000 Kuruştan Noksan Olan Mesâkin ile Medâr-ı Maişetini Teşkil Eden Arazi Müstesna Olmak Üzere Müsakkafat ve Arazi ve Temettü Vergilerine Yüzde 25 Zam Olunması** (Kabul olunmadı.)³³⁹.
- 5) **Mudanya-Bursa Demiryolu Hattının Yapımı Hakkında Soru Önergesi**(Kabul olundu.)³⁴⁰.
- 6) **Heyet-i Vükelâya Beyan-ı İtimat Edilmesine Dair Seyyit Bey ve Rüfekasının Takriri**³⁴¹ Hakkı Baha Bey, takriri kabul edenlerdendir³⁴².

³³⁶Ertuğrul Mebusu Hakkı Baha Bey;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001fih.pdf> Erişim tarihi: 27.03.2021.

³³⁷ M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Yirmi İkinci İnikad, 16 Haziran 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 536.;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink022.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³³⁸ M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Yirmi Beşinci İnikad, 20 Haziran 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 33-34.;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink025.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³³⁹ M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Otuzuncu İnikad 27 Haziran 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 212.;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink030.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁴⁰M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Otuz üçüncü İnikad 2 Temmuz 1328 (1912) Pazartesi, Birinci Celse, 503.;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink042.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Otuz üçüncü İnikad 2 Temmuz 1328 (1912) Pazartesi, İkinci Celse, 503.;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink042.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Otuz üçüncü İnikad 2 Temmuz 1328 (1912) Pazartesi, İkinci Celse, 501.;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink042.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/ink042/mmbd02ic01c002ink0420496.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink042.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Kırk üçüncü İnikad 17 Temmuz 1328 (1912) Salı, Birinci Celse 532.;
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink043.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

7) Hakkı Baha Bey (Ertuğrul)-Reji Kanunu Lâyihasının Bu Devre-i İçtimaiyyede Meclise Tevdünin Teminine Dair Takriri³⁴³ başlıklarında takrirler sunmuş bunların bir kısmı kabul edilmiş bir kısmı da kabul edilmemiştir.

Hakkı Baha Bey, Mecliste birçok konuda görüşlerini açıklar;

- 1) Evkaf Nezareti 1328 Senesi Bütçesi Münasebetiyle** yapılan celsede vakıflardan tahsilat yapan memur ve tahsildarların maaşlarının vakıfların işlemesine engel olmayacak kadar fazla olmamasını gerektiğini³⁴⁴, vakıflardan yapılan mali kesintilerin farklı farklı olduğunu her önüne gelenin farklı işlem tesis edildiği konuşulur. Bunun üzerine düzenleme meclisçe düzenleme yapılacağına anlaşılmaya üzerine, Hakkı Baha Pars, yeni yapılacak düzenlemeye destek olacağını belirtir³⁴⁵.
- 2) Müddeâ Bihin ve Mahkûmun Bilhin İfadeleri Üzerine,** Zabıttâ mahkûmunbihin³⁴⁶ tâbirinin ilâvesi denilmiş. Hâlbuki ilâve değildir. Müddeâ

³⁴¹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, C.2, 2 Temmuz 1328, 334.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink033.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁴² <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/ink033/mmbd02ic01c002ink0330335.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁴³ M.M.Z.C., D., İçtima: 1, C.:1, Yirmi Birinci İnikad, 13 Haziran 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 510-514.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink021.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink021/mmbd02ic01c001ink0210514.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁴⁴ M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Onuncu İnikad, 23 Mayıs 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 194-195.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink010.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, Onuncu İnikad, 23 Mayıs 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse, 194-199.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink010.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁴⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink011/mmbd02ic01c001ink0110220.pdf>; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, On Birinci İnikad, 26 Mayıs 1325 1912 Cumartesi, İkinci Celse, 220.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink011.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink011/mmbd02ic01c001ink0110216.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.1, On Birinci İnikad, 26 Mayıs 1325 1912 Cumartesi, İkinci Celse, 224.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink011.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁴⁶ “Mahkûmunbihin: Kendisi hakkında hüküm verilmiş olan. Hükümler konusu (İslam hukuk metodolojisinde) dört ana başlık altında incelenir: Birincisi hüküm; ikincisi hâkim, üçüncüsü hükme konu olan fiiller (el-mahkûm bih); dördüncüsü hükümün muhatabı/mükellef (el-mahkûm aleyh). Hükme konu olan fiil (el-mahkûm bih), mükellefin fiilidir. İcapla ilgili olan hükme vacip, nedble alakalı olana mendup, ibahayla ilgili olana mubah, kerahetle alakalı olana mekruh, tahrime ilgili olana ise haram

bihin³⁴⁷ tâbiri yerine, mahkûmun bilhin tâbiri ikame edilmiştir.” diye itiraz etmiş ancak Meclis üyelerinden (“Öyledir” sadaları)³⁴⁸ yükselmiştir³⁴⁹.

- 3) **1328 senesi Muvazene-i Umumiyye Kanunu Lâyihası**³⁵⁰’na uygun görüş bildiren Muvazene-i Maliye Encümeni azalarındandır³⁵¹.
- 4) **Meclis’te Priştine Meselesi-Dağa Çıkan Hasan Bey Meselesi Üzerine**, Hakkı Baha Pars, dağa çıkmanın her zaman bir sebebi olacağını, dağa çıkanların bazılarını haklı gösterirken ülke menfaatine zarar verilmemesini, ayrılıkçıların savunulmamasını ister³⁵².
- 5) **Altıncı Fasil-İstanbul Vilâyeti Hayrât-ı Şerifesinin Vezaif ve Sâlliyye ve Muhassesatı Sairesi**³⁵³, hakkında, “Encümen bunda musir değildir. Yalnız Encümen teklif etti, Nezaret de kabul eyledi. Encümen bu miktarı tasarruf etmekle müftehirdir, nerede olursa olsun” der³⁵⁴.
- 6) **Harp Vergisi Kanunu** hakkında da, Hakkı Baha Bey, 10 Temmuz 1912’de Harp Vergisi Kanunu için verilen tasarı sırasında söz alarak; halkın harpten

adı verilmiştir”. Koca, F. (2004). “İslam Hukuk Metodolojisinde Hüküm Nazariyesi”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3/5), Haziran, 145-161.

³⁴⁷ Dâvâcının dava ettiği, davaya sebep olan şey.

³⁴⁸ M.M.Z.C., D., İçtima: 1, C.:1, On Sekizinci İnikad, 9 Haziran 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse, 434-435.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink018.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁴⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink018.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁵⁰ III. Müzakere Edilen Mevad. Evveliyatı 24 ve 25 inci inikad zaptındadır.

³⁵¹ M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Yirmi altıncı İnikad 21 Haziran 1328 (1912) Perşembe, Birinci Celse, 38-39.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink026.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁵² M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Yirmi Sekizinci İnikad 25 Haziran 1328 (1912) Pazartesi, Birinci Celse, 145-146.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink028.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/ink028/mmbd02ic01c002ink0280145.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink026.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/ink028/mmbd02ic01c002ink0280146.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.;

M.M.Z.C., D.2, İS.: 1, C.2, Yirmi Dokuzuncu İnikad 26 Haziran 1328 (1912) Salı, Birinci Celse, 170.;

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink029.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁵³ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink010/mmbd02ic01c001ink0100198.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁵⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink010/mmbd02ic01c001ink0100199.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

dolayı çok kötü bir durumda olduğunu bu sebeple kıymeti 20.000 kuruştan az olan meskenlerden alınacak olan vergilerin azaltılmasını istedi. Ancak Hakkı Baha Bey'in teklifi dikkate alınmayarak tahrir eski hali ile kabul olundu³⁵⁵.

1912 Meclis-i Mebusan'ında 3 ay gibi çok kısa bir süre mebusluk yapan Hakkı Baha Bey'in, Mebusan Meclisinin feshi üzerine görevi sona erdi. 1912'de seçildiği Hüdâvendigâr Vilayeti Ertuğrul Sancağı milletvekilliği de meclisin feshedilmesi yüzünden üç ay gibi kısa bir süre devam etmiştir. Zaten bu sırada Balkan Savaşı başlamıştır. Bu yüzden yeniden askerlik mesleğine geri dönmek zorunda kalan Hakkı Baha, bir yıldan fazla bir süre cephe gerisinde 10 uncu Kolordu³⁵⁶ Terkos müfrezesinde³⁵⁷ İhtiyad Zabiti (Mülazım-ı Evvel) olarak görev yaptıktan³⁵⁸ sonra terhis edilir ve Balıkesir'e bağlı Erdek Kaymakamlığı'na 10 Ağustos 1329 (23 Ağustos 1913)'te tayin edilir³⁵⁹.

Celal Bayar, Hakkı Baha Bey'in bu dönemle ilgili bir anısını "Hükümetin bizi sıkı surette baskı altına aldığı, Balkan Savaşı'nın en kötü devreye girdiği günleri yaşıyorduk. İstanbul'dan Bursa'ya gelen Mebus Hakkı Baha'ya rastladım. Bana: *"Talat Bey'le (Paşa) görüştim. Öyle sanırım yakında buraya gelecektir. İttihat ve Terakki teşkilatı hakkında kimden esaslı bilgi edineceğini sordu; senden bahsettim. Onu dinleyiz kâfi gelir"* dediğini anlattı. Aradan çok uzun zaman geçmedi, Talat Bey sessizce Bursa'ya geldi."³⁶⁰ şeklinde anlatır.

Hakkı Baha Bey, yıllar sonra Muhittin Birgen'e gönderdiği iki mektupta da İttihat ve Terakki ve döneme dair görüşlerini izah etmeye ve konulara açıklık getirmeye çalışır. Hakkı Baha Pars, Celal Bayar'a gönderdiği mektubunda, yıllar sonra Muhittin Birgen'e yaptığı izahatlar gibi, samimi düşüncelerini II. Meşrutiyet esnasında yaşananlar ile ilgili görüşlerini samimi bir dille paylaşır.

³⁵⁵ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 2, İçtima: 1, C.1, 27 Haziran 1328, 212.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmmbd02ic01c002/ink030/mmmbd02ic01c002ink0300212.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

³⁵⁶ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

³⁵⁷ Terkos Müfrezesi Kumandanlığının faaliyetleri için ayrıca, Bkz.: Tuna, O. (2016). "Çatalca Savaşı'nda Türk Donanmasının Desteği", Studies of the Ottoman Domain, Cilt. 6, (10), Şubat, 42-43.; Kalafat, O. (2009). *Afyon Milletvekilleri (1-3. Dönemler)*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 43-44.

³⁵⁸ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

³⁵⁹ Huyugüzel, a.g.m., 2000, 71.; DABOA, FN: I.DH./K:1511.G:8.SR:1.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

³⁶⁰ Bayar, C. (1997). Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.IV, 3.

Muhterem ve Sevgili Kardeşim,

“Geçen ki mektubumda, mesele mümkün mertebe aydınlandıktan sonra malumat vereceğimi vaat etmiştim. İşte yazıyorum: Meclis-i Mebusan’dan kuvvetli bir itimat kararı aldıktan sonra istifa eden Sait Paşa, şimdiye kadar dört defa istifa ettiği halde Talat’ın ısrarıyla yerinde kalan Asım Bey ile ve Bahriye Nezaretlerinden ani olarak çekilen Hurşit Paşa’nın boş bıraktığı nezaretlerle Kabine’nin çalışmalarının devamı kabil olamayacağını ileri sürerek yine Talat’ın zorlamasıyla 24 saat geciktirebildiği istifayı vermekte kendisini haklı bulduğunu ve Harbiye Nezareti’ne kimsenin gelmediğini ve gelmek istemediğini ilave ederek bunun da istifası için kendini zorlayan ve acele etmesini gerektiren bir sebep olduğunu söylüyor. Burada benim affedemediğim şey, Sait Paşa’nın Nazım, Muhtar (Mahmut Muhtar) ve Abdullah Paşalara müracaat etmeyi yapılacak ilk iş sayması ve siyasi korkaklığını bu noktada açığa vurmasıdır. Bu noktayı, bundan sonraki hadiseleri, zaman, tarih, aydınlatacaktır. Meşrutiyet’e vurulan darbeye gelince: Kabine vekâleten iş başında bulunurken iki subay, ordu adına yazılan ve vekâleten iş başında bulunan Hükümet’in vekâletten dahi düşürülmesi, Meclis-i Mebusan’ın feshi, Kamil Paşa’nın Sadrazamlığa getirilmesi gibi istekleri ihtiva eden beyannameyi, birisi Harbiye ve Bahriye Nezareti Vekili Hurşit Paşa’ya diğeri Askeri Şura Reisi Nazım Paşa’ya verilmek üzere iki nüsha olarak Harita Komisyonu Reisi Zeki Paşa’ya veriyorlar. O da Nazif Paşa’ya, Nazif Paşa da Hurşit ve Nazım Paşalara veriyor. Hurşit Paşa, Kabine’de meseleyi meydana koyuyor ve bunun Padişah’a verilmesi lüzumundan bahsediyor. Gerek Nazım Paşa’ya gerek Hurşit Paşa’ya bunun Padişah’a verilmesi lazım gelmediğini, şayet böyle bir lüzum hâsıl olursa bunun Nazım ve Hurşit Paşalar tarafından değil, Kabine Reisi Sait Paşa tarafından takdiminin Meşrutiyet usulü icabından olduğu düşünülüyor ve karar veriliyor ve bu karar kendilerine tebliğ edildiği halde onlar, çıkarak doğru Saray’a gidip ordunun maksat ve isteği olarak bu beyannameyi Padişah’a takdim ediyor ve müzakere ediyorlar. Padişah, Sait Paşa’yı çağırıyor ve meseleyi soruyor. Bunun üzerine Kabinece Ordu’ya hitaben Padişah’ın adına bir beyanname yazılmasını emrediyor. Kabine bu beyannameyi yazıyor. Sorumlu durumda bulunmaları sebebiyle imza ederek Padişah’a sunuyorlar. O gece Nazım, Hurşit, Hadi Paşalar, Saray’a gidiyorlar ve bu beyannamedeki tecrübekar (tecrübeli) tabirini çizerek (müstakil ür-rey, harici tesirattan azade (reyinde müstakil, dış tesirlerden uzak) tabirini ilave ediyorlar. Ve buna cesaret eden subayların şiddetle cezalandırılacağına dair mevcut olan ifadeleri tamamıyla kaldırıyorlar. Kabine, Padişah’ın bu beyannamesini ertesi gün gazetelerde görüp hayret ediyor ve hemen toplanarak mesul olmayan şahısların beyannameyi bozup değiştirmelerini Meşrutiyet’e darbe olarak telakkisinin tabii olduğuna dair karar veriyor ve Hurşit Paşa da dâhil olduğu halde bu karar imza edilerek emin bir yere saklanıyor. Diğer havadisi gazetelerde okuduğunuz için fazla tafsilat vermiyorum. Bu arz ettiğim tafsilat, tarihi olduğu ve gazetelerde çıkmadığı için yazmayı lüzumlu gördüm. Biz mücadeleye hazırız. İhtilal yeni başlıyor. Allah bu vatan ve milleti korusun. Bilirsin ki Celal Bey, kansız ihtilal olmayacağını, inkılâpta af ve merhamet bulunmayacağını birçok defalar söylemiştim. Şimdi benim hesabıma sükût ve

sükûnet tavsiye edenlere deyiniz ki: Ben haklıyım. Allah'ın ilahi yardımına güvenerek vatanı bu büyük tehlikeden kurtaracağımızı ümit ederek aynı inancın sizde de mevcut olduğuna inanarak sözlerime nihayet veriyorum, muhterem kardeşim.

12 Temmuz 1328-(25 Temmuz 1912)

Hakkı Baha³⁶¹.

Hakkı Baha Bey hayatı boyunca hürriyet ve demokrasi aşığı olmuştur. Onun yukarıdaki düşünceleri ve açıklamalarında da bunu görmek mümkündür.

4.2. Erdek Kaymakamlığı

Erdek, tarih içinde önceleri “Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetine (Akdeniz Adaları) bağlı bir “Liva” iken, daha sonra Hüdâvendigâr Vilâyetine bağlanmıştı. Erdek'in ilk yöneticisi Kaymakam Moralı Ratip Bey (1826)'dir. Sonraki yöneticilerinden bazıları, Müdür İzzet Bey (1863), Müdür Abdülkerim Ağa (1864), Kaymakam Sabih Efendi (1913), Kaymakam Ali Kemal Bey (1914), Kaymakam Hakkı Baha Bey, Kaymakam Kazım Bey (1917), Kaymakam Recai Bey (1919), Kaymakam Receb Ragıp Bey (1919), Kaymakam Nurettin Bey (1920) ile Kaymakam Hasan Tevfik Bey (1920)'dir³⁶².

Hakkı Baha Bey, Balıkesir'e bağlı Erdek Kaymakamlığı'na 10 Ağustos 1329 (23 Ağustos 1913)'te tayin edilir³⁶³.

Memurin Kalemi Müdüriyetinden Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na çekilen Nazır Tal'at imzalı Dâhiliye Şifre-Hicri 22 Eylül 1332 tarihli telgrafta “Ayvacık Kaymakamı Refet Bey'in, Burhaniye Kaymakamı İsmail Hakkı ve Lâpseki Kaymakamı Nureddin Bey'in, Erdek Kaymakamı Hakkı Baha Beylerle ve almakta

³⁶¹“Hakkı Baha Pars, Bursalı Şeyh Baha ailesindendir. Rahmetli, Selanik'te subay iken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında bulunmuştur. Talat Paşa ile buradan başlayan arkadaşça münasebetleri devam ederdi. Bana bu mektubu yazdığı zaman Osmanlı Meclisi'nde Bilecik Mebusu idi. Bu ve buna benzer meselelerin içyüzünü öğrenebilecek durumdaydı. Yalnız mektubunun iki yerini düzeltmek lazım gelir: Sultan Reşad'ın beyannamesinin ilan edilmiş metnine göre (tecübekar) kelimesi çizilmemiştir. Sonradan eklenen (müstakil ür-rey, harici tesirattanazade) tabirindeki (harici) yerine (hususî) kelimesi kullanılmıştır. İbare: Müstakil ür-rey, tesirat-ı hususiyeden azade) şeklini almıştır. Üst tarafı tamamdır”. Bayar, C. (1997). Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.II, 129-130, 260.

³⁶²https://m.facebook.com/nt/screen/?params=%7B%22note_id%22%3A638241256857792%7D&path=%2Fnotes%2F%7Bnote_id%7D&refsrc=http%3A%2F%2Fwww.google.com%2F%2F_rdr Erişim tarihi: 14.02.2021.

³⁶³ DABOA, FN: I.DH./K:1511.G:8.SR:1.; DABOA, FN: MTV.69./K:4322.G: 324127.;Huyugüzel, a.g.e., 2000,171.; Ağca,H.,a.g.a.m., 2007, 217.

oldukları maaşlarıyla becayişe muvafakat edip etmeyeceklerinin kendilerinden sorulup bildirilmesi³⁶⁴” istenir.

Hakkı Baha Bey, Erdek Kaymakamı iken Talat Bey Bursa’ya geldiğinde kendisine eşlik eder ve görüşmelerde bulunur³⁶⁵.

Hakkı Baha Bey, görev yaptığı cihan harbi döneminde Erdek’e gelen yaralılarla ilgilenir. Yoksullukla mücadele eder. 1914-1918 yılları arasında Türk Yurdu dergisinde şiirleri yayımlanmıştır. Türk Yurdu dergisinin Türkçü şairleri tarihin şanlı sayfalarına gitmek istediklerinde Cengiz Han’a yönelirler. Feyzullah Sacid, Cengiz Han başlıklı şiirini bir konferansta dinlediği şu sözlerle okuruna sunar: “öteden beri “büyük, kebir” mefharetli unvanlarını kazanan fatihlerin mümtaz seciyeleri geniş ülkeler zapt etmek ve bunun için de çok muharebeler edip çok kan dökmek...” Hakkı Baha’nın Zafer şiiri de³⁶⁶ Cengiz Han’a ithaf edilmiştir. Hakkı Baha’nın şiiri Feyzullah Sacid’den daha önce yayımlanır. Bu şiirde de benzer ifadelerin kullanılması dikkat çekicidir.

Cihanlar çiğnedik mazide, gökler târumâr ettik,
Bugün yâdınla mağrurdur kabilenden gelen erler,
Zafer katil bir aleti zulmeder elbet muzafferler³⁶⁷.

Hakkı Baha Bey, Erdek Kaymakamlığı’ndan 6 Haziran 1333 (1917)’de (3 yıl görev yaptıktan sonra) çekilir³⁶⁸.

³⁶⁴ DABOA, FN: DH.ŞFR./K:68.G:180.; DABOA, FN: DH.SFR./K:534.G:103.SR.1.

³⁶⁵ “Edirne’de Mebus-ı sabıkı Talat Bey’in ve Ertuğrul mebus-ı sabıkları Rıza ve Hakkı ve Baha beyler ile beraber evvelki gün Bursa’ya gelerek bugün İstanbul’a hareket ettiği polis müdüriyetinden ifade edildiği maruzdur ferman.

Fî 15 Ağustos sene 328

16 vürudi

Hüdâvendigâr Vali Vekili

Kemal”. DABOA, FN: DH.MUL./K:161.G:27.SR:1.

³⁶⁶Pars, H. B. (5 Mart 1914). “Zafer”, Türk Yurdu, Yıl:3, (60), 5 Mart 1914-20 Şubat 1329, 200.; Kalsın, B. (2014). “II. Meşrutiyet’te Fikir Gazeteciliği: Sırat-ı Müstakim, İştirak, İctihad ve Türk Yurdu”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kasım, Yıl: 6, (12), 199-218.; Erkan, Ü. (2016). “1911-1918 Yılları Arasında Türk Yurdu Dergisine Konu Olan Bazı Tartışma ve Polemikler”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, (1), 44-63.

³⁶⁷Gündoğan, H. (2015). “Türk Yurdu Dergisinde 1914-1918 Yılları Arasında Yayımlanmış Şiirlerde Savaş İzleği”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Süreli Yayınlar Özel Sayısı, Yıl:7, Kış, 89-111.

³⁶⁸Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; <http://www.erdek.gov.tr/gorev-yapmis-kaymakamlarimiz> Erişim tarihi: 20.02.2021.

Erdek Kaymakamlığı döneminde Hakkı Baha Bey'den şikâyet edildiğine dair kayıtlar da vardır³⁶⁹. Memurin Kalemi Müdüriyetinden Karesi Mutasarrıflığı'na çekilen 29 Teşrin-i sâni 332 tarihli Nazır Tal'at imzalı telgrafta Erdek Kaymakamı Hakkı Baha Bey'den mütemadiyen şikâyet olunduğuna görülür³⁷⁰. Başka bir yazıda da becayişe başka bir şehre gidip gitmeyeceği de kendisine sorulur³⁷¹. Rumî 29.07.1332 tarihli yazıda “*Lâpseki Kaymakamı Mustafa Nureddin Bey'in Erdek Kaymakamı Hakkı Beyle becayişe talip olmadığı*³⁷²” bildirilir. Hakkı Baha Bey ile ilgili suçlamalara karşı Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nden gelen DH.HMS.K:3-1, Gömlek: 1. ve H.04.06.1335 tarihli yazıda “*Erdek Kaymakamı Hakkı Baha Bey'e isnad edilen şeylerin cürüm olmadığı ve ilk tahkikattan sonra idare meclisine gönderilmesine*” şeklinde bir cevap gelir³⁷³.

Hakkı Baha Bey, Rumî 23 Haziran 1332'de (1917³⁷⁴) Erdek Kaymakamlığından istifa eder³⁷⁵.

Hakkı Baha Bey, Erdek Kaymakamlığı'ndan istifa ettikten sonra Hicri 14 Aralık 1336-20 Eylül 1918 tarihinde Hüdâvendigâr İaşe Müdüriyetine atanır (Hicri 16 Aralık 336-22 Eylül 1918)³⁷⁶.

4.3. Ticari Faaliyeti

Hakkı Baha Pars, Hüdâvendigâr Vilayeti İaşe Müdürlüğü'nden ayrıldıktan sonra bir müddet ipek, çorap imal edip bunun ticaretini yapmak suretiyle geçimini temin etmeye çalışmıştır³⁷⁷. Hakkı Baha Bey daha sonra kendisi gibi İttihatçı kökenli ve Bursalı ileri gelenlerle şirket kurarlar.

4.3.1. Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi

Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi, Bursa'da faaliyete geçen ilk şirketlerden biridir. İnegöllüzâde Safvet Bey, Hakkı Baha bey ve Bursa'nın ileri gelen

³⁶⁹ DABOA, FN: ŞD., K: 1633.G:43.

³⁷⁰ DABOA, FN: DH.ŞFR./K:70.G:238; DABOA, FN: DH.SFR., K:54.G:92.SR.1.

³⁷¹ DABOA, FN: DH.ŞFR., K:492.G:77.

³⁷² DABOA, FN: DH.SFR., K:534.G:103.SR.1.

³⁷³ DABOA, FN: DH.HMS., K:3-1.G:1.

³⁷⁴ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

³⁷⁵ DABOA, FN: DH.ŞFR., K:531.G:25.

³⁷⁶ DABOA, FN: İ.DUİT., K:55.G:24.; DABOA, FN: BEO.K:4534.G: 340027.

³⁷⁷ Pars, a.g.e., 1941, 30.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

İttihatçıların liderliğinde, 8 Mayıs 1326'da kurulmuştur. 1925'te Bursa Dokumacılık Anonim Şirketi'ne dönüşmüştür. Bursa Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi Nizamname-i Dahilisi 1327-1911'de şirketle ilgili aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır.

“İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi bakımdan bağımsız olursa da, ülkeyi ve hâkim unsuru ekonomik açıdan bağımlı kılan ekonomik tabloya, millî bir ekonomi politikasının uygulanması ve gelişmiş bir millî burjuvazisinin yaratılmasıyla karşı konulacağını düşünmüşlerdir. İttihat ve Terakki kadroları, ekonominin millî bir karakter kazanmasını Türklüğün varlığı için zorunluluk olarak görmüştür. Ayrıca millî sermayenin oluşmasına yönelik adımlar Türk milliyetçiliğine ivme kazandırmıştır. Ziya Gökalp “Türklere bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunacak etkenlerden biri, millî ekonomidir” diyerek bu karşılıklı ilişkiyi açıkça ifade etmiştir. Millî iktisat politikası çerçevesinde Müslüman-Türk girişimci sınıfının yaratılması öncelikli bir sorundu. İttihatçılara göre, ancak böyle bir burjuvazinin gelişmesinden sonra millî devlet kurulabilirdi”³⁷⁸ dendiği dönemde “Bursa’da muharrik güç kullanan dokuma fabrikaları arasında, Ermeni dokumacıların ithal ettiği tezgâhlar yanında; önemli bir işletmenin de yer aldığı görülmektedir ki; bu da, Bursa’da ilk dokumacılık şirketi olarak 1910 yılında kurulan Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirkettir. 1908 sonrasındaki dönemde, milli şirketler düzeyinde örgütlenmenin gerçekleştiği görülmektedir. Bu, İttihat ve Terakkinin “milli iktisat” politikasının bir uzantısı olarak, ekonomik kalkınmanın sağlanması için, devlet desteğiyle yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi açısından da önem taşımaktadır. Bu uygulamanın ekonomik alanda en önemli yansıması, milli şirketlerin kurulması olmuştur. II. Meşrutiyetin ilânını izleyen bu süreçte, Bursa’da da milli şirketlerin kurulduğu görülmektedir. Bursa’da ilk anonim şirketin kurulması da, bu süreçte gerçekleşmiştir. 1908’den 1920’ye kadar Osmanlı’da kurulan anonim şirketlerden üçü Bursa’da kurulmuştur. Bu şirketlerin ilki, Bursa Mensucat-ı Osmaniye A.Ş.’dir³⁷⁹. 1910 yılında, 10 bin Osmanlı Lirası sermaye ile kurulan bu şirket, 1911’de, 20 bin lira sermaye ile kurulan Hüdâvendigâr Seyri Sefâin Anonim Şirketi ile 1915’te 50 bin lira sermaye ile kurulan Bursa Şehri Tramvay ve Tenvir-i Elektrik ve Kuvve-i Elektirikiye Osmanlı A.Ş. izlemiştir”³⁸⁰.

³⁷⁸ Coşkun, Y.(2015). “1908-1918 Milli İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar”, *Birinci Dünya Savaşı’nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Vatan Savunması*, Koleksiyoncular Derneği, 24 Nisan 2015, Mattek Matbaacılık, 131.

³⁷⁹ Bursa, Ahval-i Ticariye ve Sanaiyesinden Bahistir.(1339). Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Tarafından Tertib ve Neşr Olunmuştur, Tuzpazarı, Matbaa-i Orhaniye, Bursa, 1339, 35.

³⁸⁰ Bursa Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi Muadil Nizamname-i Dahilisi.(1327). Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaasında Tab Olunmuştur, 23 Sayfa; Kaplanoğlu, R. (2006). Meşrutiyetten Cumhuriyete Bursa (1876-1926), Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 178.; Boykoy, S. (2013). 1908-1923 Sürecinde Bursa’da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (24), 19-44.

Şirket, İnegöllüzâde Safvet Bey, Hüdâvendigâr, Kastamonu, İzmit Ziraat Müfettişi Ahmet Hamdi, Sipahi tüccarından Mehmet Emin, Attar tüccarından Mehmet Necip, Pazarcı Eyüp Ağa (Mustafa bin Eyüp), Dakik tüccarından Mehmet Celal bin Ali, Hacı Sabri, Hacı Şükrü, Hacı Paşa Rıza Bey, Hacı Abdullah, Feyzullah (Hacı Abdullah'ın kardeşi), Boyacı Emin, Dava Vekili Osman Nuri, Muhallebicizade Sabri Bey, Haçikyan (Ermeni), Kapril Efendi (Ermeni), Alemdarzâde Halil Bey, Mektebi Sanayi Müdürü Baha Hakkı, kumaş tüccarından Raif Efendizâde Mehmet Nazif Bey, kumaş tüccarından Hüseyin Efendizâde Mehmet Feyzi dâhil 21 müessis³⁸¹ tarafından kurulmuştur³⁸². Şirket, 10 Haziran sene (1)327 tarihinde nizamnamesinin, 4, 5, 6, 11, 12, 17, 32 numaralı maddelerinde değişikliğe gider³⁸³. 1912'de toplanan genel kurulda, sermayesinin 12.000 liraya yükseltilmesi kararlaştırılmış ve yine aynı kişilerin ortak oldukları Osmanlı Anonim Seyr-i Sefâin Şirketi'nin tasfiyesi üzerine, bu şirket de statü değişikliğine giderek 1925'te Bursa Dokumacılık Anonim Şirketi'ne dönüştürüldü. 1910 yılında Ertuğrul Gazetesi'nde "Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi"³⁸⁴, adlı haberde şirketin kurulduğunu, şirketin bu hafta itibariyle üretime başladığı, ürünlerin Avrupa ürünleri ile rekabet edecek seviyede olduğu, idare merkezinin Düyun-u Umumiye Nezâreti civarında bulunduğu, sipariş ve başka hususlarda idare merkezine başvurulması istenir. Şirketin kuruluşunun da Meşrutiyetin sayesine olduğunu ifade edilir. Yine Hakkı Baha Bey, 1910 yılında Ertuğrul Gazetesi'ndeki "Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi", adlı yazısında "Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi"ne neden ihtiyaç duyulduğunu anlatır³⁸⁵.

4.3.2. Sebze, Meyve ve Konservecilik Ortaklığı

Hakkı Baha Pars, 1924'lü yıllarda bir ticari bir girişimde daha bulunur ve Bursa'da Sebze, Meyve ve Konservecilik Ortaklığı tesis eder. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemâl imzalı kararname, "Bursa da "Sebze ve Meyve ve Konservecilik Ortaklığı" unvanı altında teşkil edecekleri Kooperatif Şirketi Nizamname

³⁸¹ DABOA, FN: A. }DVN.MKL., K:50, G:15, SR:2(3).

³⁸² Boykoy, S. (2013). 1908-1923 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (24), 19-44.; Bursa Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi Muadil Nizamname-i Dahilisi.(1327). Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası.1-23.

³⁸³ DABOA, FN: A. }DVN.MKL., K:52, G:3, SR:3.

³⁸⁴ "Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi", *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:7, 27 Rebüyyü'l Ahirin, Cuma, 1328, 23 Nisan 1326, 5 Mayıs Efreni 1910, 4.

³⁸⁵ Pars, H. B. (1910). "Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi", *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:11, 18 Cemeziye'l Evvel, Cuma, 1328, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran Efreni 1910, 1.

layihalarının iktizâsının ifası müessisler namına Hakkı Baha imzasıyla verilen 15 Teşrin-i sâni Sene 29 tarihli arzuhalde istidâ edilmekle bi't-tedkik muvâfık görüldüğü Evkâf Vekâlet-i Celilesinin 7/1/[1]340 tarih ve 212/33 numarolu tezkiresinde iş'âr kılınmış Şirket-i mezkure nizamnâmesinin tasdiği icrâ vekilleri heyetinin 9/1/340 târihi ictimâ'ında tasvîb kılınmıştır³⁸⁶, yazar.

4.3.3. Çeltik ve Pirinç İstihsali Ortaklığı

Hakkı Baha Pars aynı dönemde Bursa'da kurulacak Çeltik ve Pirinç İstihsali Ortaklığı girişiminde bulunur, “Brusa'da “Çeltik ve Prinç istihsâli ortaklığı” nâmı altında Hakkı Baha Bey ve rüfekâsı tarafından teşkil edilecek kooperatif şirketi nizâmname lâyihasının bi't-tedkik muvâfık görülmüş olmakla kabul ve tasdiki iktisâd vekâletinin 3/1/[1]340 tarih ve ticâret müdüriyet-i 'umûmiyesi 283/38 numarolu tezkiresinde iş'âr kılınmış ve keyfiyyet icrâ vekilleri heyetinin 9/1/340 târihi ictimâ'ında tasvîb olunmuştur³⁸⁷.

4.4. Bursa'daki Cemiyetçilik Faaliyetleri

4.4.1. Bursa İlmiye Cemiyeti

Mahfel-i Maarif adıyla da anılan İlmiye Cemiyeti, 1911 yılının Aralık ayında Mekteb-i İdadiye mezunları tarafından kurulmuştu³⁸⁸. Cemiyete, “ilim işleri ile uğraşan (erbabı maarif) kişiler” üye olabilmekteydi. Belediye bahçesindeki gazino binasında faaliyet gösteren cemiyetin müdürlüğünü Vilayet Maarif Müfettişi Hakkı Baha (Pars) yapmaktaydı³⁸⁹. Belki de daha sonra Türk Ocağı mevkiinin de bulunduğu bugünkü Mahfel'in bulunduğu yere taşındı. Mahfel adının da bu derneğin adından geldiği düşünülmektedir³⁹⁰.

“Bursa'da İlmiye Cemiyeti Kuruldu” başlıklı haberde:

³⁸⁶DABCA, FN: 30.18.1.1., K:8.G:45.SR:2-1.; DABCA, FN: 30.18.1.1., K:8.G:45.SR:2. “Bursa'da kurulacak Sebze, Meyve ve Konservecilik Ortaklığı Tüzüğü'nün tasdiki. 09.01.1924; DABCA, FN: 30.8.1.1., K:29.G:43.SR:16-1.; DABCA, FN: 30.18.1.1., K:24.G:27.SR:18-1.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 213.

³⁸⁷ DABCA, FN: 30.18.1.1.8., K:45.G:17. (09.01.1924).; Kaya, M., a.g.t., 1999, 213.

³⁸⁸ Kumaş, N. (2016). “Bursa Mekteb-i İdadi-i Mülkisi Kuruluşu ve Faaliyetleri” *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (6) 138-149.

³⁸⁹ Konukçu-Özkan-Kevser, a.g.e., 2013, 16, 47.

³⁹⁰ Kaplanoğlu, R.-Akkuş, T.(2005).Bursa'da Sivil Örgütlenme, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, Kış,10-15.

*“Şehrimizde ahiren bir müessesesi ilmiye gelmek üzere gelmekte olduğunu haber aldık. Mahfel-i Maarif unvanını almış olan bu müessese şehrimizde bulunan mekteb-i aliye mezunlarından mürekkeb olacak ve muhazene-i telif tettebbi ile meşgul olan erbab-ı maarif, bu mahfele azalıkla dâhil olunacaktır. Güvenilir kaynaklara göre mahfel, ahiren müstehciri ile kontratı fes edilmiş olan daire-i belediye bahçesindeki gazinoyu isticar etmiş ve orasını mahal-i içtima olarak tayin eylemiştir. Mahfel’in nizamnamesi, usul-i makam ve vilayete takdim olunmuş olduğundan muamel-i tastikiyesinin ikmalini müteakip teşkilat bitmiş olacaktır. Şehrimizin muhid-i irfanında müstesna amel-i ta’ali tezahür edecek olan bu müessesenin müessisini şimdiden tebrik etmeyi bir vazife addederiz. Mahfel’in müdüriyeti, vilayet maarif müfettişi **Hakkı Baha Bey** deruhte edilmiştir.”³⁹¹ der.*

4.4.2. Bursa Muhipler Cemiyeti (Bursa’yı Sevenler Cemiyeti)

Bursa’nın tarihi ve doğal güzelliklerini ortaya çıkarmak ve onlara hak ettiğini vermek amacıyla “Bursa Muhipler Cemiyeti” kurulmuştu.

Derneğin tüzüğüne göre amacı, *“Maddi ve manevi her türlü gelişmeye layık olan, İstanbul’a yakınlığı ve tarihi zenginliklerine rağmen ekonomik ve sosyal konularda birçok vilâyetlerden geri durumda olan Bursa’yı her alanda ileri götürmekti”*. Cemiyet, müze veya sinemalar kurup konferanslar verdirerek, yayın da yapacaktı. “Bursa Mecmuası” adıyla³⁹², devrine göre çok kaliteli bir dergi çıkarmıştır³⁹³.

Cemiyetin siyasetle ilişkili olmadığı belirtilen tüzüğüne göre merkez idaresi Türk Ocağı’ydı. Avukat Muhittin Baha’nın başkanlığında kurulan dernekte Sıhhiye Müdürü Hüseyin Hüsnü, Nafia Müfettişi Şefik, eski milletvekillerinden Hakkı Bey yöneticiydi³⁹⁴.

Bursa Mecmuası’nda “Muhipler Cemiyeti Münasebetiyle” başlıklı bir yazıda cemiyetin kuruluş amacı şöyle açıklanmıştı:

³⁹¹Kaplanoglu-Akkuş, a.g.m., 2005, 10-15.

³⁹² “Yeni Neşriyat: Bursa Mecmuası, Çocuk Edebiyatı Külliyyatı, Anize”, *Türk Yurdu*, (1. Seri), C.XIII., 22 (150), İstanbul, 20 Kanun-i Evvel 1333, 3670-3671.; Bursa Mecmuası, Bursa: Vilayet Matbaası, 1916-1920. Yay. Bursa Muhibleri Cemiyeti; Müdürü: Muhiddin Baha [Pars]. nos. 1 (1 Kânunuevvel 1917)-6, 8 (15 Mart 1918)., microfc AP95.T8B85 <http://pi.lib.uchicago.edu/1001/cat/bib/4694191> (University of Chicago Ottoman Microforms Project) [OFC747], <https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals.html> Erişim tarihi: 08.03.2021.

³⁹³Pars, H. B.. (1918-1334). Brusa’da Mesâil-i Ümrâniye, Su, Brusa Mecmu’ası, On beş günde bir çıkar, Sene: 1, 15 Temmuz, (14), 210-212.

³⁹⁴Kaplanoglu-Akkuş, a.g.m., 2005, 10-15.

“Bursa’yı kemiren birçok alet var. Genel ahlakın bozulması, bu nedenle yayılan hastalık ve cehalet... Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Şüphesiz memlekete ait meseleler herkesi ayrı ayrı ilgilendiriyor. Fakat özellikle bunlarla ilgili olarak hastalığın esbabını bilmek ve tedavisinde başarılı olabilmek için bireysel çabalar yetersizdir. İşte “Bursa Muhipler Cemiyeti” bütün bu yurtsever çabaya bir merkez görevi görecektir³⁹⁵.

4.4.3. Bursa Türk Ocağı

Bursa’nın Setbaşı³⁹⁶ mevkiinde bulunan “Mahfel Kıraathanesi”, başlangıcından günümüze önemli bir toplanma ve buluşma yeridir. Bin dokuz yüzlerin başında gazino olarak çalıştırılan mekân, Türk Ocağı’nın burada faaliyete başlaması ile daha toplumsal bir kimlik edinir. Eski askerler, memurlar, kentin ileri gelen kimseleri ve tabii bu arada gazeteciler, şairler, yazarlar da mekânın müdavimleridir. Türk Ocağı bünyesindeki faaliyetler 1931’de Halkevi’ne devredilince Mahfel bir müddet de Halkevi’nin mekânı olarak kullanılır. Daha sonrasında “Mahfel Kıraathanesi” olarak günümüze kadar varlığını sürdürür³⁹⁷.

Bursa Türk Ocağı Bursa Şubesi, musiki çalınmalarına öncülük eder³⁹⁸. Muhiddin Baha Pars, **Hakkı Baha Pars**, Mehmet Baha Pars, İsmail Hakkı, Müzik Öğretmeni Hüsnü Ortaç, Müzik Öğretmeni Mehmet Necati, Müzik Öğretmeni Rahmi Otman, Bursa Türk Ocağı Bursa Şubesi’nin önde gelenlerindendir³⁹⁹.

1918’de yaklaşık 2.000 üyesi bulunan Türk Ocağı, Jön Türklerin baskısından sıyrılmayı başararak özerkliğine dokundurtmadan faaliyetlerini göstermiştir. Mütareke döneminde Yunanlıların İzmir’i işgali üzerine İstanbul dâhil birçok yerde tepki mitinglerinde bulunmuşlardır.

Bursa⁴⁰⁰ ve İzmir Türk Ocağı, İstanbul Türk Ocağı’nın kapatılmasının ardından dernek çalışmalarını durdurmuş olsa da bu sadece fiziki bir ortamda çalışmalarını

³⁹⁵ Kaplanoğlu-Akkuş, a.g.m., 2005, 10-15.

³⁹⁶ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 95.

³⁹⁷ Çalikuşu, N. (2019). “Bursa’da Edebiyat Mekânları: Mahfel”, *Bursa Günlüğü*, (7), Eylül-Ekim-Kasım, 18-21.

³⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için ayrıca, Bkz. Bozkurt, C. (2015). Bursa Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1913-1931), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 109, (214), 149-186.

³⁹⁹ Bursa Şubesine hizmet eden bu şahıslar hakkında bilgi veren Bursa Ansiklopedisinin yayımcısı Yılmaz Akkılıç, her ne hikmetse bu şahısların Türk Ocağı’yla ilgili çalışmalarından söz etmiyor. Dede, B.(2013). “Türk Ocakları Bursa Şubesinin Musiki Çalışmaları”, *Türk Yurdu*, Yıl:102, (314), Ekim, 99-101.

⁴⁰⁰ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926., a.g.s., 1926, 526.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927, 2, 725.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1927-1928.(1928).Matbaat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı,3, 740.

sürdürmüşlerdir. Ocağın bazı üyeleri sonradan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde de görev almışlardır⁴⁰¹.

4.4.4. Kooperatifçiliği

Kurtuluş Savaşı sonrası milli, bağımsız ve halk temelli bir iktisâd oluşturmak maksadıyla bazı Türk aydınları kooperatifçiliği, bir kurtuluş çaresi olarak önermekteydi. Fakat çoğunluğu yabancı yazarlardan tercüme ettikleri kooperatifçilikle ilgili kitapları ve başka ülkelerdeki uygulamaları esas alıyorlardı. Ahmet Cevat, Kooperatifçilik, 1909; Avni-Mehmet Ali, Louis de Brouekere-Kooperatifçilik Menşeleri, Mahiyeti, Hizmetleri, 1929; Alaaddin Cemil, Bernard Lavergue-İstihlak Kooperatifleri, 1931; Charles Gide (çeviri)⁴⁰², Ziraat Kooperatif Sosyeteleri; Remzi Saka, Kooperatif Hareketleri, Bizde ve Başka Memleketlerde, 1932; Şevket Süreyya, Köy Kooperatifçiliği, 1933; Hakkı Baha Pars, Cattier-Mektep Kooperatifçiliği, 1934; Hazip Aytuna, Kocabaseva-Okul Kooperatifleri, 1936 vb. kooperatifçilik konusunu ele alan yazarlardı⁴⁰³.

Türkiye'de kooperatif düşüncesinin ve hareketinin gelişimi, Mithat Paşa tarafından kurulan Memleket Sandıkları ile başlamıştır. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan kooperatiflerin çokluğu, Atatürk'ün kooperatifçiliğe ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir. 1929 ve 1935 yıllarında çıkarılan tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri kanunları ile Türkiye'deki kooperatiflerin sayılarında önemli artışlar görülmüştür. Kooperatifçiliğe gösterilen ilgi ile okullarda göze çarpan hareket dikkat çekicidir.

Hakkı Baha Bey tarafından yayınlanan “Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri”⁴⁰⁴, öğrencilere açık bir dille kooperatifçilik mefkûresinin esasları hakkında canlı fikirler vermek ve diğer taraftan kendilerine bir kooperatif kurmak için ne yapmaları ve nasıl idare etmeleri gerektiğini gösteren örnekler vererek ve yöntemler göstermek üzere

⁴⁰¹Tuna, E. (2015). *Batı Anadolu Türk Ocakları 1923-1931*, Adnan Menderes Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 33.; Georgeon, F. (2006). *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1931*, Çev.Ali Berktaş, YKY, 40-11.

⁴⁰² Akyol, a.g.e., 2008, 129.

⁴⁰³ Şahinli, D. (2007). *Suphi Nuri İleri, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gazeteciliği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 332.

⁴⁰⁴Araştırmalarımızda Hakkı Baha Pars'ın “Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri” adlı eserine ulaşamadık.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.

çıkarılmıştır. Mektep kooperatifleri için kanunlar çıkarılması da gerekli olan konular arasındadır⁴⁰⁵.

19. yüzyılın başında Türk milliyetçiliği yükselmeye başlamış ve milliyetçi demekler kurulmuştur. 3 Temmuz 1911 tarihinde kurulan Türk Ocakları konferans, seminer ve konserler düzenleyerek Türk Kültürünü yükseltmek amacıyla Türk Yurdu dergisini yayınlamıştı. Özellikle sağlık ve eğitim gibi hizmetlerle ilgilendi ve yeni rejim ve devrimleri halk nazarında güçlendirmeye çalıştı. Bu amaçla, Türk Ocakları tarafından Ankara'da Çakallar Köyü, Adana'da Kürkçüler Köyü ve Bursa'da İsabey köyü model köy olarak kuruldu. Ayrıca, Türk Ocakları, Ankara, Adana, Bursa, Ayvalık, Antalya, Trabzon, Aydın, İstanbul ve Mersin'de köylülere ve fakirler yardım etmek için tıbbi bakım amaçlı klinikler kurdu⁴⁰⁶.

*“Bu döneme kadar birçok mesleğin tadına bakmış olan Hakkı Baha Bey, hayatını düzene sokmuş ve ticaretle uğraşırken; seçtiği köy olan Umur Bey köyünü bayındır ve örnek bir köy haline getirmek ve bu köyde bir okul açmak için gerekli girişimleri yapar”*⁴⁰⁷.

Özellikle dönemin genç tıbbiyelileri ve aydınları Rusya'da aydınların halka gidiş eyleminden esinlenmiş, köylere giderek hizmet vermeye başlamışlardır. Bu denemelerden biri de Hakkı Baha'nın Umur Bey köyü projesidir ama Yunan işgali başlayınca halkı örgütlemek için Bursa'da Kuva-yı Milliye reisliğine başlamak zorunda kalmıştır.

Hakkı Baha Pars ile ilgili, Çanakkale Cephesi bölgesine gönderilen tetkik ve destek heyeti içerisinde bulunduğu dair birkaç kaynakta bahsedilmektedir:

“Türk aydın ve sanatçıları da Çanakkale Savaşı ile çok yakından ilgilenmekteydi. Enver Paşa'nın da isteği ile 6 Temmuz 1915'te Türk yazarlarından ve sanatçılarından bir heyet cepheye gitmişlerdir. Ordugâha gelen ve korgeneral Esat Paşa'yı ziyaret eden heyette Mehmed Emin, Enis Behiç, Celal Sahir, Ahmet Ağaoğlu,

⁴⁰⁵ Kocabaş, Ö. Y. (2012). “Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Kooperatiflerin Tarımsal Kalkınmadaki Rolü”, *Tarım, Yoksulluk ve Kalkınma*, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya, 5-7 Eylül 2012, 1009-1015.; Kocabaş Ö.Y.(2011). “Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Düşünsel Boyutu”, 20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongre Kitabı, 06-07 Ekim 2011, Ankara, 163-209.; Birgen, M. (1933). “Yeni Neşriyat: Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri”, *Türk Kooperatifçisi*,(31), 14-16.

⁴⁰⁶ Karayaman, M. (2008). “Cumhuriyet Döneminde Türk Ocaklarının Köycülük ve Sağlık Alanındaki Faaliyetleri”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (6), 135-161.

⁴⁰⁷ Karahan-Pars, a.g.e., 1943, 22.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

Hakkı Baha (bazı kaynaklarda **Hakkı Süha**), İbrahim Alaattin, Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ahmet Yekta, Hamdullah Suphi, Nazmi Ziya, Yusuf Razi, Ressam İbrahim bulunuyordu”⁴⁰⁸ denir.

Yine Çanakkale Cephesi bölgesine yapılan tetkik gezisi ile ilgili

“Cephedeki bu havanın yarattığı moral, başkomutanlıkta ve hükümet yetkililerince de kendisini göstermiş; Çanakkale Cephesine özel gezilerin yapılması sağlanmıştı. Bu gezilerin amacı, tarihte bir benzeri görülmemiş olan Çanakkale muharebelerini bir an önce tarihe mal etmek, kalem fırça erbabının katkılarıyla ölümsüzleştirmekti. Bunu sağlamak için yazarlardan, ozanlardan ve ressamlardan kurulu bir grubu Çanakkale Cephesinin değişik alanlarına götürdüler. Bu suretle gerek Çanakkale Harekât alanını ve bu alanda oluşan muharebe izlerini ve gerekse Mehmetçikleri bu insanüstü kahramanlıkları yerinde gösterdiler. Bu gezi dolaysısıyla oluşturulan resim, müzik şiirler hem Çanakkale Savaşlarını etkilemiş hem de yurt içi ve yurt dışı kamuoyuna yansımıştı. Bu nedenle 1915 Haziran ayında, Genel Karargâh, İstanbul’da bulunan devrin aydın kişilerine birer davetiye gönderilmişti. Genel Karargâh bu girişimiyle top, tüfek, süngü kadar maneviyatın ve maneviyata en etkili şekilde hitap etmesini bilen güzel Sanatlara da yer ve değer verdiğini göstermiş oluyordu. Çağrılan heyet üyeleri, çağrılarının yüksek düşüncelerine ve yerinde yapılmış büyük bir sevinç ve gerçek içtenlik göstermişlerdi. Sonuçta pek çoğu hakikaten elbiseleri ve üzeri yeşil defne yapraklarıyla işlenmiş kol bantlarıyla yarı askeri bir kıyafete girmiş olan bu heyet üyeleri 11 Temmuz 1915 sabahı büyük sevinçle Sirkeci İstasyonu’na gelmişlerdi. Kendilerine Kurmay Binbaşı Edip Servet (Emekli Albay Edip Servet Tör) Yüzbaşı Hulusi (Edip Servet’in Kardeşi) Doktor Fikret’ten kurulu bir mihmandarlar grubu yol göstermek üzere görevlendirilmiş bulunuyordu. Geziye katılan üyelerin adları şöyleydi: Ağaoğlu Ahmet, Ali Canip (Yöntem), Celal Sahir, Ressam Çallı İbrahim, İbrahim Enis Behiç (Koryürek), **Hakkı Baha**⁴⁰⁹, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hıfzı Teyfik, İbrahim Alaattin, Mehmet Emin (Yurdakul), Muttin, Müfit Ratıp, Ressam Nazmi Ziya, Orhan Seyfi (Orhun), Ömer Seyfettin, Müzik Öğretmeni Ahmet Rauf, Yusuf Razi, bir sinemacı ve bir fotoğrafçı⁴¹⁰ katıldı şeklinde açıklama yapılır.

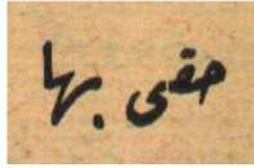
Bahse konu kaynakta, Hakkı Baha (Süha) ismi geçmekte olup, Hakkı Süha, dönemin şair ve yazarlarından. Hakkı Baha Pars ile ilgili kaynakları taradığımızda da iddia edildiği gibi Hakkı Baha Pars’ın Çanakkale gezisi intibalarını yansıtan “Siper

⁴⁰⁸ Yazıcı, N. (2011). “Çanakkale Savaşı’nda Siper Hayatı ve Cephe Sosyal Faaliyetler”, *Erdem*, (59), 199-228.; Özkaya, Y.(1996).“Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII, (34), Mart, 295-313.

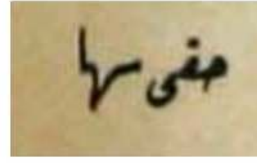
⁴⁰⁹Pars, H. B. (1331). “Siper İlhamlarından-Akın-”, *Nüsha-i Fevkalade, Yeni Mecmua*, C.5.Cilt, 5/418 Mart 1331-1915, 69.

⁴¹⁰Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi. (1980). Osmanlı Devri I. Dünya Harbi V. Cilt 3., Genel Kurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No:3, 555, 559, 600.; Fazlıoğlu, A. (2005).“Dolmabahçe Sarayı’nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşı’nın Türk Sanatı’na Etkileri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 3 (3), 58-91.

İlhamlarından-Akın” adlı bir şiiri vardır. Hakkı Baha Bey, o tarihte Hüdâvendigâr Vilayeti İaşe Müdürü olarak görev yapmaktadır. Çanakkale’ye gelen heyetteki Hakkı Baha (Süha)⁴¹¹, Hakkı Baha Pars değildir. Ancak, geziye Bursa’dan Hakkı Baha Bey ve kardeşi Muhiddin Baha Bey’de katılmıştır⁴¹². Hakkı Baha diye kaynaklara ya da eserlere derç edilen Hakkı Baha, Hakkı Süha’dır. Hakkı Baha ile Hakkı Süha isimlerinin karıştırılmasının sebebi ise Arap harflerinde noktanın konulduğu yerle alakalıdır. Hatta Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü 6’ncı Katalogda (TİTE-K6) Hakkı Baha Pars, “Vakit Gazetesi Muavin-i Taharriyesi⁴¹³” olarak geçer. Ancak belge üzerinde yapılan inceleme ve okumalar sonucunda bu kişinin Hakkı Süha olduğu anlaşılmıştır. Hakkı Süha’ya ait olan “Felaket Karşısında⁴¹⁴” adlı yazı da Hakkı Baha’ya aitmiş gibi kaydedilmiştir. Birkaç farklı kaynakta ise Hakkı Süha’ya ait olan “İlkbahar Seneleri⁴¹⁵” adlı eser de Hakkı Baha tarafından çevrilmiş olarak gösterilmiştir.

Hakkı Baha

Hakkı Süha

⁴¹¹ Gövsa, İ.A. (1926). Çanakkale İzleri, Marifet Matbaası,5.;Küçükçoban, G.(2021). “1938’de Çanakkale’de Bir Gezgin: Hakkı Süha Gezgin”, 31 Ocak 2021, <https://www.canakkaleharbi.com/2021/01/31/1938de-canakkaleye-bir-gezgin-hakki-suha-gezgin/> Erişim tarihi: 27.03.2021.; Geçer, G. (2016).“Türk Ediplerin Çanakkale Cephesini Ziyareti ve Yansımaları”, *Türkkbilig*, (31), 189-204.;Ayrıca,Bkz.Gezgin, H.S.(1938). “Çanakkale Yolunda”, *Kurun*, 24 Temmuz-5 Ağustos 1938,1,5.; Gezgin, H.S.(1938).“Çanakkale Yolunda”, *Kurun*, 25 Temmuz 1938,1,5.

⁴¹² “Çanakkale’ye gözlem için başka illerden başka öğretmenler de gitmişlerdir. Bursa Lisesi Edebiyat Öğretmeni Muhyiddin Baha milletimizin kahramanlık hikâyelerini gözlemlemek ve dönüşümde talebeye nakil etmek üzere saha-i harbe gitmek istiyorum.” diyerek Maarif Nezaretine dilekçesini göndermiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti 3 Ağustos 1915 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda... Bursa Sultanisi Edebiyat Muallimi Muhyiddin Baha Bey, milletimizin kahramanlık hikâyelerini gözlemlemek ve bilahare talebeye nakledebilmek üzere saha-i harbe gitmek arzusunu izhar ediyor. Maarif Nezaretince izin verileceğinden Çanakkale saha-i harbine gidebilmesi için icap eden muamelenin ifası”... DABCA, FN: MF.MKT.K:1210.G:84.SR:1.2-3-4.

⁴¹³ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü TİTE-A6 Kataloğu, tite.ankara.edu.tr/files/2013/02/K6.pdf Erişim tarihi: 24.03.2021.

⁴¹⁴Hakkı Baha, Felaket Karşısında, Ankara, 5 Nisan 1928, Hayat Mecmuası, III. Cilt, (71), 361-362 sayfa, <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Süha, Hakkı (Gezgin), “Felaket Karşısında” Hayat Mecmuası, C.3, (71), 5 Nisan 1928 (Miladi), 361-362.

⁴¹⁵ Theuriet, A. (1927). İlkbahar Seneleri, Çev. Hakkı Süha (Gezgin), Devlet Matbaası, Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 56 sayfa, 11x17 cm.

4.4.5. Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti

Kuva-yı Milliye, “Milli Kuvvetler, Milli Güçler” veya “Milis Kuvvetleri” demektir. Kuva-yı Milliye, bir bütün olan vatan ve milleti yok etmek isteyen İngiliz, Fransız, Yunan, İtalyan kuvvetlerine karşı harekete geçen yerel unsurlardır⁴¹⁶. Bursa’da Kuva-yı Milliye’nin kuruluşu diğer bölgelere göre daha sonra oluşmuştur. Özellikle o dönem Bursa’da vali olan Gümülcineli İsmail Bey, bu duruma en fazla etki edenlerden biridir.

“Osmanlı topraklarının işgaline yol açan Mondros Mütarekesi sonrası halk yığın, ordu yorgun ve Milli Mücadele yanlıları oldukça yalnızdır. Bunun en fazla hissedildiği yerlerden biri de Bursa vilayetidir. Bir yanda şehre atanan valiler, diğer yandan Saray’ın ve Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin sükûnet çağrıları ile özgürlük mücadelesi törpülenir. Bu nedenle Bursa’da Müdafaa-i Hukuk teşkilatı bir türlü oluşamaz. Vali Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran⁴¹⁷) gitmiş, Damat Ferit Hükümeti kurduktan hemen sonra, kendisi gibi koyu bir İngiliz dostu olan Gümülcineli İsmail Hakkı Bey’i Bursa valisi⁴¹⁸ olarak görevlendirmiştir (13 Mart 1919). Gümülcineli İsmail Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın ikinci başkanlığını yapmış, adı Mahmut Şevket Paşa suikastına karışmış koyu bir Milli Mücadele karşıtı olarak tanınmıştır. Bursa’ya gelen Gümülcineli İsmail Bey; Müftü Ömer Fevzi Efendi ve Aziz Nuri gibi İngiliz muhipleriyle birleşerek şehirde hızlı bir İttihatçı avı başlatır⁴¹⁹. Nigehbancılar’dan ve cezaevlerinden çıkardığı mahkûmlardan oluşturduğu çete ile Milli Mücadele yanlılarına, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerine karşı saldırılar düzenler⁴²⁰. Bursa eski İttihat ve Terakki Mesul Kâtibi ve yeni kurulan Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Dr. Ahmet Mithat Bey de bu ekibin saldırılarına maruz kalan isimlerden birisi olacaktır”⁴²¹.

⁴¹⁶ Çay, A.-Kalafat, Y. (1990). Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kuvay-ı Milliye Hareketleri, Sistem Matbaacılık,7.

⁴¹⁷ Hayber, A. (1988), Ebubekir Hazım Tepeyran, 1-11.

⁴¹⁸ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi].(1334).(1333-1334/1918), Altmış Sekizinci Sene, Dersaadet, Hilal Matbaası, Bab-ı Ali Karşısında, 610.

⁴¹⁹ “Büyük savaş hüsrarla sona erdiğinde her şey çok daha zordur. İttihat ve Terakki iktidarı sona ermiş, önde gelen İttihatçılar yurtdışına kaçmışlardır. Yenik imparatorluğun başına Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarından oluşan bir hükümet geçmiş, İttihatçı kadrolarla anlaşmazlıklar bazı idari problemlere ve bilhassa taşrada asayiş sorunlarına yol açmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın önde gelenlerinden Gümülcineli İsmail Hakkı Bey bu dönemde Bursa Valisi olarak atandıktan sonra şehir ve çevresinde bir takım kanlı olaylara sebebiyet vermişti. İttihatçı kadroların görevlerinden alınmasının adeta bir siyaset halini aldığı bu dönemde, bu siyasetin taşradaki izdüşümleri cümlesinden olarak Mustafa Fehmi Efendi de müftülük görevinden azledilmişti”. Göleç, M. (2013). “II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Erken Cumhuriyet’te Din ve Siyaset: Mustafa Fehmi Gerçekler ve Faaliyetleri”, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 173-197.; Akkılıç, Y., a.g.e., 2008, 50.

⁴²⁰ Yüceer, S., a.g.e., 2001, 16-19.

⁴²¹ Erdeha, K. (1975). Milli Mücadelede Vilayetler Valiler, Remzi Kitabevi, 333-337.; “Gümülcineli İsmail Bey, II. Meşrutiyet’in ilânı sonrasında Gümülcine’den Meclis-i Mebusan’a mebus olarak girmiş, bir müddet sonra ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalefete başlamış, 21 Kasım 1911’de de

Bu dönemde, Bursa Valisi olan “Gümülcineli İsmail Bey, Milli Mücadeleyi önleme gayretleri içindedir. İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenlerini tutuklatır. Vali İsmail Bey bununla da yetinmez. Milli Mücadele yanlılarını Bursa’da sürer ve bazı yerel basın mensuplarına da baskı uygular. Yeni Vali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın hâkimiyetini sağlamak için emrindeki emniyet güçlerini, Milli Mücadele yanlılarını bastırmak için kullanır⁴²². Bu nedenle özgürlük mücadelesi çok gizli yapılmaya çalışılır. Bu arada İstanbul Hükümeti, Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığında bir Nasihat Heyeti gönderir⁴²³. Vali İsmail Bey ve İstanbul heyeti halka hitaplarında, padişahın selamını iletir ve sonra da halkı sükûnete davet eder. Halkın itaatini sağlamak için bir genelge de yayınlanır. Gümülcineli İsmail, Bursa’daki İttihatçılar üzerine büyük bir baskı yapmıştı. Bu dönemde Ziya Şakir başta olmak üzere, Bursalı İttihatçılar çok zor günler yaşadı⁴²⁴. Gümülcineli İsmail, Nisan ayında Ziya Şakir’in de dâhil olduğu 13 kuvayyı milliyeci için tutuklanma karar verdi. Bu sırada Ziya Şakir, gizli bir görev için Adapazarı bölgesinde bulunuyordu. Bu tutuklama emri üzerine, 18 kişilik bir İngiliz müfrezesi tarafından Ziya Şakir, büyük bir tantana ile tutuklandı. “Taktik ve Tehcir Divanı Harbi” tutuklusunu olan Ziya Şakir önce İstanbul’a, sonra da büyük bir gürültü ile Bursa’ya getirildi. Ziya Şakir ile birlikte eski Bursa Valisi Osman, eski polis müdürü Mahmut Celalettin Bey de vardı. Tutuklu İttihatçılar⁴²⁵, kent içinde gezdirilerek, toplumun gözünden düşürülmek istendi. Önce Tophane’deki, kendinin yıllarca görev yaptığı askeri garnizona getirildi. Sonra da bugünkü Heykel meydanında bulunan Tevkifhane’ye getirilip ifadeleri alındı. 5 Nisan 1335/1919 tarihli Hüdâvendigâr Gazetesinin birinci sayfasından Ziya Şakir’in tutuklanma haberi yer almaktaydı. Haber aynen şöyleydi: “Katil ve ceraim zanlısı olan eski nokta kumandanı yaveri ve Ertuğrul gazetesi yazarı Ziya Şakir Bey, Bursa’da gerçekleşen i’şar üzerine Adapazarı’nda yakalanarak gözaltına alınmış, şehrimize gönderilmiş, çıkarılan Divanı Harp Savcılığınca ifadesi alınıp Tevkifhane’ye gönderilmiştir”. Tutuklanan Ziya Şakir, 1918 yılının son aylarında genel af ile teslim olan Püskülsüz İsmail ile cezaevinde karşılaşmıştı. Bu iki düşman, cezaevinde dost olur. Uzun yıllar yakalamak için peşinden koştuğu Püskülsüz İsmail ile cezaevinden ortak kaçma planı yaptı. Ardından Püskülsüz İsmail’e, cezaevinde Ziya Şakir’i öldürme önerisi yapıldı. Ancak Püskülsüz bu öneriyi kabul etmedi. Sonra da Ziya Şakir’e, sürgüne giderken bir suikast yapılacağı haber verdi. Ziya Şakir tam öldürülecekken, kaçmayı başardı. Ardından Vali Gümülcineli İsmail’in kovulmasını sağlayan girişim içinde yer aldı. Yerine atanan Vali Nemrut Mustafa, yine Ziya Şakir’in de içinde bulunduğu bir gurup genç tarafından zorla görevi bıraktırıldı. Ardından

Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kurucuları arasında yer almıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın teşkili sonrasında her zaman İttihatçılarla siyasî mücadele içerisinde olmuştur”. Polat, H. A.-Akandere, O. (2019). “Gümülcineli İsmail Bey’in Bursa Valiliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, Güz, 509-532.; Sofuoğlu, A.(2003). “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 19,(55), 51-82.

⁴²² DABOA, FN: DH.SFR., K:634.G:91.SR:1.

⁴²³ <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-tarihsel-gelisim-sureci-.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁴²⁴ Tepeyran, E. H. (2009). Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dahiliye Nazırı Anlatıyor, 187.; Şakir, Z. (2012). Bursa’yı İki Gün İdare Eden Eşkiya-Püskülsüz İsmail, 8-9.; Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 130, 188.; Bozdağ,a.g.e., 2019, 137-145.

⁴²⁵ Şakir, a.g.e., 2012, 165.

kurulan Bursa Müdafaa-i Hukuk örgütünde de propaganda ve istihbarat sorumlusu olarak görevlendirildi. Bursa'daki milli mücadelede ciddi katkı yaptı. Gelişen bu olayları Ziya Şakir'in ağzından dinleyelim: "Biz, Sivas Kongresi'ne giden arkadaşlar vasıtasıyla milli teşkilat için emir aldık. Nihayet bir gece Hakkı Baha (Pars) Bey, eski milletvekili Ahmet Efendi ve daha bir iki arkadaşla, Eskişehir'i kuşatan İngiliz hattını yarıdık. Cesurca bir hareketle, Bursa'ya ilerlemeye başladık. Bursa'ya geldiğimiz gün, Vali Gümülcineli İsmail, İstanbul'a firar etmişti. Ondan sonra gelen Nemrut Mustafa Paşa da ancak 10 gün valilik edebildi, tevkif edilip İstanbul'a defedildi. Fırka kumandanı Miralay Bekir Sami Bey ile yaveri mülażım (sonra Yüzbaşı) Selahattin beylerle temasa geçildi. Milli teşkilatın esası vazedildi. Eski Erzurum milletvekili Salih Efendi, Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk başkanlığı oldu. Jandarma binbaşılığından emekli Manastırlı Mehmet Ali Bey de Bursa Kuvayı Milliye kumandanlığını deruhte etti"⁴²⁶, denir.

Gümülcineli İsmail Bey'in Bursa'dan gönderilmesinden sonra Bursa'da Kuvayı milliye lehine iklim değişmeye başlar.

"Mondros'tan sonra ülkenin karanlığa sürüklenmekte olduğunun bilincine varan aydınlar çeşitli biçimlerde örgütlenmeye başladılar. İstanbul'da kurulan "Müderresin Cemiyeti"nin bir şubesi Bursa'da kuruldu. Bunun arkasından Mustafa Kemâl'in Samsun'a çıkması, yurttaki millî mücadelenin başlamasına, vatani düşman istilâsından kurtarma çalışmalarına hız verilmesine yol açtı. Her vilayette olduğu gibi Bursa'da da direniş ve kurtuluş çalışmaları kısa zamanda teşkilatlanmaya başladı. Bursa'da ilk direniş teşkilatı olarak faaliyete geçen cemiyet, İzmir Yedek subay Yardımlaşma Kurumu örnek alınarak teşkil edilen "Bursa Yedek subay Yardımlaşma Kurumu'dur. Savaştan dönen yedek subaylar tarafından "İhtiyat Zâbitânı Teâvün Cemiyeti"nin (Yedek Subaylar Yardımlaşma Derneği)⁴²⁷ bir şubesi de Bursa'da kuruldu. Bu Cemiyet, her ne denli savaş sonrasındaki zor durumdaki yedek subaylar arasında yardımlaşmayı sağlama amacına yönelik idiyse de bağımsızlık bilincinin uyandırılmasında işlev üstlendi. "Kafkas Cemiyet-i Hayriyesi" de, bir yardımlaşma derneği olmasına karşın, Haziran sonlarında milis güçlerin oluşturulmasında önemli katkılar sağlayacaktır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, tüm Anadolu'da olduğu gibi Bursa'da da tepkiyle karşılandı. Bursa'da büyük bir miting düzenlendi, çevre siyah ay yıldızlı bayraklarla donatıldı⁴²⁸. Kurucular arasında Mümtaz Şükrü, Yıldırım Okulu Müdürü Süleyman Faik, Tabak Ahmed Necati, Havacı Teğmen Fuad ve Muhallebici Galip bulunuyordu. Kurumun

⁴²⁶Kaplanoglu, R. (2012). "Eşkıyalıktan Kahramanlığa Bir Ömür: Püskülsüz İsmail Efe", *Bursa Araştırmaları Dergisi*, Yıl:10,(38), Güz, 54-65.; "Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya-Püskülsüz İsmail'in Maceraları", *Son Posta*, Sayı:3261, 26 Ağustos 1939, 14.; Enginalp, a.g.e., 2017, 94.; Şakir, a.g.e., 2012, 12-14, 165-170.; Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 130,189.; Yüceer, S., a.g.e., 2001, 16-18.

⁴²⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926., a.g.s., 1926,525.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s.,1927, 2, 725.

⁴²⁸Kaplanoglu-Akkuş, a.g.m., 2005, 10-15.; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-tarihsel-gelisim-sureci.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

Başkanlığına Süleyman Faik, Murahhas mes'ullüğüne Mümtaz Şükrü, Genel Sekreterliğine de Ahmed Necati seçilmişti"⁴²⁹.

56. Tümen'in ve Albay Bekir Sami Bey'in gelişi ve öylelikle olumsuz koşulların giderilmesi sonucu ortamın elverişli duruma getirilmesi üzerine, Temmuz 1919'da ulusal savaşıma yandaş ilk açık örgüt olan "Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti" kuruldu. İlk cemiyetin gerek kuruluşu gerekse çalışmaları evresinde o sıralarda Yeşil Caddesi'nde Karakolun karşısında (bugün çınarın bulunduğu alanlıkta bir yerde) bir dükkân çalıştırmakta olan Emekli Binbaşı Mehmet Ali Bey ile Setbaşı'nda fırın işleten Erzurumlu Mehmet Salih (Yeşil) Hoca'nın önemli hizmetleri oldu. Silifke'de Jandarma Komutanlığı görevinde iken, ittihatçı olduğu gerekçesiyle binbaşılıktan emekli edilen ve Bursa'daki gizli Karakol Cemiyeti'nin de kurucularından olduğu belirtilen Mehmet Ali Bey⁴³⁰, yörenin Kuva-yı Milliye komutanı oldu. Salih Hoca ise hem bu ilk açık örgütün hem de-zaman zaman-Sivas Kongresi'nden sonra kurulacak olan "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" merkez kurulunun başkanlığını üstlenecektir.

Emin Erkul, o dönemi şöyle açıklıyor:

"...bu arada Bursa teşkilatına baş memur edilmiştim... Bursa Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın başında fırka kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Fırıncı Salih Efendi, (Birinci Millet Meclisi'nde Erzurum Mebusu), Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Bursa Mebus-u sabıkı Memduh Bey'ler ve benden mürekkep bir idare heyeti bulunuyor, yaver Selâhaddin ve Erkân-ı Harp Reisi Rahmi Apak Beylerden mürekkep faal ve temas memurluğu vazifesi gören genç iki zabıt de idare heyeti çerçevesi içinde yer almış oluyordu"⁴³¹.

Mümtaz Şükrü Eğilmez⁴³², Mayıs 1919 sonlarında İstanbul'dan Bursa'ya döndüğünde, Doktor Saffet Adil'in damadı Havacı Teğmen Fuat aracılığıyla Mehmet Ali Bey'i tanıdığını, onun dükkânında çalışmaya başladığını belirtmekte ve "*Redd-i İlhak, Müdafaa-i Hukuk işleri hep bu dükkân ve bu dükkânın arkasındaki bakımsız bahçede görüşülüyor, planlanıyor, kararlar alınarak uygulanmasına geçiliyordu*" diye yazmaktadır. Çaycı Bekir Hoca, Tabak Ahmet Necati, Havacı Teğmen Fuat ile evinde Mustafa Kemal imzalı Temsil Kurulu bildirilerinin çoğaltılarak dağıtıldığı Yeşil'de oturan Ali adlı kişiyi saymaktadır (burada sözü edilen Temsil Kurulu, Erzurum Kongresi'nde oluşturulan Hey'et-i Temsiliye'dir). Bursa Halkevi'nin,

⁴²⁹ Akkılıç, Y., a.g.e., 2008, 53-54.; Kalyoncuoğlu, a.g.t., 2011, 221.; Hülagü, a.g.m., 1998, 453.; Eğilmez, M.Ş.(1981). Milli Mücadele'de Bursa, 10.

⁴³⁰ Akkılıç, Y., a.g.e., 2008, 50-52.

⁴³¹ Erkul, a.g.e., 2011, 49-50.

⁴³² Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 126.; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 183-184.

yörede Kurtuluş Savaşı gerçeğini saptamak amacıyla 1935 yılında başlattığı soruşturmaya İzmit'ten 10 Mayıs 1936 tarihli mektubu ile yanıt veren Haraççioğlu Ahmet Faik, her ne denli “Redd-i İlhak” ve “Müdafaa-i Hukuk” örgütlenmelerini birbirine karıştırdığı izlenimini uyandırıyorsa da bazı noktaların aydınlığa çıkmasına katkıda bulunmaktadır. Şöyle:

“Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Bursa’da ilk teşkil edildiği tarihi günü gününe hatırlayamayacağım. Yalnız İzmir’in işgalini takip eden günlerde bu cemiyet gizlice teşekkül etmiş ve 4 Eylül 1335’te Sivas’ta toplanacak kongrede Bursa’yı temsil etmek üzere, sonradan Bursa mebusu olan ve şimdilerde Çağlayan Fabrikası’nı işleten Avukat Osman Nuri’nin (Özpay) seçilerek gönderildiğini iyi biliyorum. Çünkü Osman Nuri Sivas’a doğru yola çıkarıldıktan sonra⁴³³, hizmet etmek üzere tabak ve yedek subay (Ahmet) Necati aracılığıyla cemiyete davet ve derhal kayıt edilmiş ve Sivas Kongresi’ne Bursa cemiyetinin Osman Nuri’yi delege gönderdiğini öğrenmiştim. Cemiyet, Jandarma binbaşılığından emekli Mehmet Ali’nin başkanlığı altında, o tarihte Setbaşı’nda fam işleten ve sonra Erzurum mebusu olan Hoca Salih (Mehmet Salih Yeşil), Avukat Osman Nuri, Tabak Necati ile bendenizden oluşmaktaydı ve gizli idi⁴³⁴”, der.

15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali bütün yurttaki olduğu gibi Bursa’da da direnişe geçmenin vaktinin geldiğini gösteriyordu. Ancak, Bursa, Albay Bekir Sami Bey’in 56. Tümen Komutanı olarak şehre gelişine kadar İstanbul Hükümetinin tesiri altında kalmıştı. Bu nedenle de Bursa’da Redd-i İlhak Cemiyeti’nin kuruluşu gecikmişti. Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti ancak Temmuz 1919’da kurulabilmiştir⁴³⁵. Redd-i İlhak Cemiyeti’nin kurulmasında ve faaliyetlerini gerçekleştirmesinde, Albay Bekir Sami Bey’in büyük rolü bulunmaktadır. Redd-i İlhak Cemiyeti, hemen Bursa’nın Setbaşı’ndaki Avcılar Kulübü’nde hummalı bir çalışmaya girişti⁴³⁶. Cemiyet çalışmalarını daha sonra, Yeniyol’daki İstanbul Oteli karşısındaki Edremit Oteli’nde sürdürdü⁴³⁷.

⁴³³ Kaya, M., a.g.t., 1999, 92.

⁴³⁴ Yüceer, S.(2001).Bursa’nın İşgal ve Kurtuluş Süreci, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 44.

⁴³⁵ Kalyoncuoğlu, Z. (2011). *Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Oluşumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 223.; Kartal, S. S. (2019). *Türk Basınında Bursa Gündemi (1920-1923)*, Editör Prof. Dr. Nihat Karaer, 24.

⁴³⁶ Yüceer, S., a.g.e., 2001, 43-44.; Yücelt, N.(1938). “Mücadele Yıllarında Bursa”, Uludağ, (16), Mayıs, 17.; “Müdafa-i Hukuk Cemiyeti 1919 Temmuzunda (Nazım Yücelt burada Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti ile Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’ni karıştırmaktadır) evvelâ Setbaşı’nda avcılar kulübü denilen bir binada kurulmuş, aynı senenin Kânunuevvel ayında Yeniyol’da Edremit Oteline taşınmıştır”, der. Yücelt, N.(1948).Tarihte Bursa, Naşiri: Zeki Mumcu, Ankara Kitabevi, 23.; Eğilmez, a.g.e., 1981, 189-190.

⁴³⁷ Eğilmez, a.g.e., 1981, 188-189.; “Bursa” Maddesi. (1982). *Yurt Ansiklopedisi*, 1651.; Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II,2. Kısım, Yay.Haz. Tevfik Ercan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 38.;

Redd-i İlhak Cemiyeti'nin üyeleri şunlardı: Ahmet Muhtar (Aykut, öğretmen)⁴³⁸, Ali Bey (Yeşil'de oturan), Ali Ruhi Bey, Behçet (Seyitzade Damadı Ali Behçet Bey (Ünmeriç)-1921-1924)⁴³⁹, Bekir Hoca, Davavekili Osman Nuri Bey (Özpay), Değirmenci Ömer Ağa, Diş Hekimi Anber, Doktor Mehmet Ali (Giritli, Arap sanıyla anılan), Doktor Şefik Hidayet (Şefik Lütü olabilir), Eczacı Şükrü Bey, Emekli Jandarma Binbaşı Mehmet Ali, Emekli Kurmay Binbaşı Resneli Nevres, Eski Defterdar Raif ve oğlu Celal öğretmen (Avcıoğlu), Fabrikatör Cemil (Osmanefendizâde, sonradan Yüzellilikler listesinde yer alacak ve yurtdışına kaçacaktır), Fesçi Hafız Halid, Gürcü Murteza Efendi (Yıldırım semtinde oturmakta imiş), Hacı İvaz Çitliği Sahibi Mustafa, **Hakkı Baha Bey (Pars)**, Hasan Sami Bey (1923-1925 arasında Belediye Başkanlığı yaptı), Havacı Teğmen Fuat, İdare Meclisi Başkâtibi Hami Bey, İstinaf Mahkemesi Başkanı Hasan (bu kişi için Süleyman Vehbi adı da verilmekte), Jandarma Alay Komutanı Albay İsmail Hakkı Bey, Lise Öğretmeni Ali Rıza, Manavoğlu Nevres Bey⁴⁴⁰, Memduh Efendi, Cemil Bey (İttihatçı eski mebus, fabrikatör), Mudanya Müftüsü Hafız Ahmet Efendi, Muhittin Baha (Pars, sonra milletvekili), Murat Bey, Murtaza Bey⁴⁴¹, Müderris Kara Vasıf, Müftü Hafız Ahmet Efendi⁴⁴², Mümtaz Şükrü (Eğilmez), Nasuhzâde Sadık (Hancı Sadık Bey, 1921'de Selanik'te hapiste Yunan gardiyanlarca dövülerek öldürüldü), Nasuhzade Saim Bey, Operatör Doktor Emin (Erkul Seyitoğlu, sonra milletvekili ve

Hülagü, a.g.m., 1998, 449-476.; Kartal, a.g.e., 2019, 25.; “Çaycı Bekir Hoca da çok daha genel ve netlikten yoksun bilgiler vererek, Müdafaa-i Hukuk'un ilk kuruluş toplantısının Setbaşı'ndaki Yağcı Cemil Bey'in (Cemal olabilir) yağhanesi üstünde bulunan Avcılar Kulübü'nde, Resneli Binbaşı Mehmet Ali Bey'in başkanlığında yapıldığını, ilk bildirinin burada kendisi tarafından hazırlanarak Muhittin Baha Bey tarafından düzeltilindiğini belirtmektedir. Bu toplantıda Merkez Kurulu'na seçildiğini hatırladığı kişileri de (anımsayabildiği kadarıyla) şöyle sıralamaktadır: Hancı Sadık, Hasipzâde Muhtar (Ahmet Muhtar Aykut olabilir), Yeşilli Hacı Ahmet ve Yeşilde Fırın (cı) işleten Salih Hoca”dır der. Erkul, E. (2011). Operatör Doktor Emin Erkul'un Milli Mücadele Anıları, Haz.: Melih Tinal, Zeus Kitabevi.49.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 92.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 14.

⁴³⁸Keskin, D.(2015). *Türkiye'de Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının Mimari Korumaya Katkıları: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu ve Restorasyon Faaliyetleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 44-45, 47.

⁴³⁹ Kaplanoglu, R.-Balkan, N. (2009). 120 Yıllık Tarihi Bir Çınar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 122.

⁴⁴⁰Özalp, Ö.H.(2015). Kemalizmin İç Yüzü-Manavoğlu Nevres Bey, 1-10.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003166.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁴⁴¹Genç, Hüseyin, “Kurtuluş Savaşı Öncesinde Bursa'da Kurulan Direniş Örgütleri”, <http://www.yesilbursadergisi.com/yazar/kurtulus-savasi-oncesinde-bursada-kurulan-direnis-orgutleri-729.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁴⁴² Sarıkoyuncu, A. (2012). Milli Mücadele Din Adamları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C.2, 127.

İstanbul Şehremini)⁴⁴³, Öğretmen Hüsnü (Uluğ, Uluğ İğdemir'in babası), Öğretmen Okulu Müdürü Hamid Bey, Paşa çiftliği sahibi Ali Ağa (Bey), Safvetbeyzâde Memduh (Gökçen, eski mebus, fabrikatör)⁴⁴⁴, Soğanlı Çiftliği Sahibi Edhem Bey⁴⁴⁵, Soğanlı Çiftliği Sahibi Mustafa, Su Müdürü Salih Bey, Şer'îye Mahkemesi Başkâtibi Nureddin Bey, Tabak-Debbağ Ahmet Necati, Tabak-Debbağ Eşref, Tabak-Debbağ Tevfik Ağa, Tüccar Hüseyin Avni Bey, Urgancı Abdullah, Yağcı Cemal Bey, Yenişehirli Hafız Abdullah Bey ile Yeşilzâde Erzurumlu Muhammet Salih Efendi-Hoca'dır⁴⁴⁶.

Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulmasıyla şehirde direnişten yana olan milliyetçi grup ile liderliğini Gümülcineli Vali İsmail Bey'in yaptığı Hürriyet ve İtilaf Fırkasına bağlı grup arasındaki çekişmeler artmış, basın üzerinde çok sıkı bir sansür uygulamıştı. Vali İsmail Bey'in idaresinden memnun olmayan Bursalılar İstanbul Hükümetine telgraf ve dilekçeler göndererek valilikten alınmasını istemişlerdir. Kurduğu çetelerle, ulusal direnişe engel olamayan polis aracılığıyla tutuklattığı kişileri Bursa dışına sürgün etmesine rağmen amacına ulaşamayan Gümülcineli İsmail Bey hükümetten de istediği desteği alamayınca yapılan baskılarla Bursa'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Albay Bekir Sami Bey, Gümülcineli İsmail Bey'in valilik görevini nasıl kötüye kullandığını şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Ahlaksızlık, suiistimal ve benzeri nedenlerle daha önce görevden azledilen kimler varsa bunları Kaymakam, Nahiye Müdürü, Mektupçu gibi görevlere atamıştı. Hürriyet ve İtilaf Parti sempatizanları işbaşında ve her taraf Ermeni ve Rum kulüpleri dolmuştu.

*Fransız sömürge birliğini Bursa'ya özel olarak davet etmişti. Subaylar, maaş alamıyor, başka işlerde çalışıyorlardı. Erat kaçmaya teşvik edilmişti. Eşkiya türemiş ve halkı soymaya başlamış durumdaydı."*⁴⁴⁷

⁴⁴³ Erkul, a.g.e., 2011, 3-19.

⁴⁴⁴ Ösawa, T.(2011). Ootani Koozui ve Bursa İpek Dokuma Fabrikası, İpek Yolu Medeniyetleri, *Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Bülteni*, Ağustos, (4), 70-77.; Peker, E.H.(2018).Kurtuluş Savaşı, Güvem Köyü Zekeriya Efendi ve Eşkiya Davut, *Bursa Günlüğü*, Eylül, (3), 37-43.

⁴⁴⁵ Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 14-15.

⁴⁴⁶ Eğilmez, a.g.e., 1981, 189-190.; Kartal, a.g.e., 2019, 24-25.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 14-15.; Hülâgü, a.g.e., 1998, 34-36.; Akkılıç, Y., a.g.e., 2008, 70-72.; Dağcı, Ş. (2008). "Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Alimler", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (29), 23-42.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 92-93.; Yurt Ansiklopedisi.(1982). Bolu-Burdur-Bursa-Çanakkale-Çankırı-Çorum-Denizli-Diyarbakır, C.3, Anadolu Yayıncılık, 1651.

⁴⁴⁷Kalyoncuoğlu, a.g.t., 2011, 221-223.; Hülâgü, a.g.e., 1998, 34-36.; Tunçkol, M., Ahmet Mithat Altıok (1884-1962), mudurnululardernegi.com Erişim tarihi: 20.02.2021.

4.4.6. Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgalinden kısa süre sonra, çevrenin emniyetini sağlamakla görevli 56. Tümen askerleri işgalcilerin telkinleri ve padişahın fermanıyla Ege yöresinden uzaklaştırılmak için gemilerle Mudanya'ya gönderilmişlerdir. Tümen, Mudanya'da iken İngiliz ve ardından gelen Yunan işgaline karşı pek tepki vermemiş, Bursa'ya doğru geri çekilmiştir. Dağınık halde konuşlanmıştır. Bu durum; Mudanya ve Bursa halkının “Kuvva-i Milliye'ye sıcak bakmasını sağlamıştır⁴⁴⁸.

Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesinden önce Bursa'da bir Redd-i İlhak oluşumundan başka, gizli bir dernek olan Karakol Cemiyeti'nin de bulunmaktadır. Karakol Cemiyeti'nin bir kolu, Bursa'da geçici süre yerleşmiş olan (Polis Müdürü Abidin Özmen'in anılarına göre Sinan Tekelioğlu'ndan başkası olmayan) Manastırlı (veya Resneli) Emekli Binbaşı Mehmet Ali Bey tarafından kurulmuştu. Gerek 56. Tümen subaylarından, gerekse sivil kesimden gizli üyeleri bulunan bu örgütün, Bursa'da, bazı kesimlerde önemli ölçüde dehşet uyandırdığı ve yılgınlık yarattığı iddia edilmektedir⁴⁴⁹.

4 Eylül 1919 günü “Sivas Kongresi” toplanmıştı. Bu kongreye Bursa'dan Davavekili Osman Nuri Bey (Özpay) ile Bursa Belediyesi eski başkanlarından Ahmet Nuri Bey katıldılar. Kongre'deki “Amerikan Mandası”nın kabulünü isteyenlerle karşı, Ahmet Nuri ve Osman Nuri beyler, manda önerisinin reddedilmesi konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı desteklediler. Son gün olan 12 Eylül'de, Kongre adına Sivas halkıyla yapılan görüşmelerde, Bursa delegesi Ahmet Nuri Bey'e de görev verildi. Sivas Kongresi delegesi Osman Nuri Bey, Bursa'da Cemiyet'in oluşumuyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ile telgraf bağlantıları kurdu. İkisi arasında doğrudan veya 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey aracılığıyla birkaç kez telgraf haberleşmesi yapıldı. İlçelerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kurulları da oluşturuldu. Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesine doğru Bursa sancağında “Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurulu”nun oluşturulması aşamasında, Sivas Kongresi delegelerinden Osman Nuri Bey'in etkinliği önemli boyuttadır. Sivas'tan dönüşte Osman Nuri

⁴⁴⁸ Yüceer, S., a.g.e., 2001, 45-46.

⁴⁴⁹ <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/mudafaa-i-hukuk-cemiyeti-bursa-.html> Erişim tarihi: 12 Mart 2021.

Bey'in girişimiyle Sivas Kongresi'nden bir ay sonra (5 Ekim)-10 Ekim günü, Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurulu, Vali Vekili Süleymaniyeli Mustafa Paşa'nın görevden uzaklaştırılarak İstanbul'a gönderilmesinden dokuz veya on gün sonra, "Bursa Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurulu" oluřturuldu⁴⁵⁰. Bu kurulda Erzurumlu Salih Hoca'nın başkanlığında şu kişiler görev aldı: Ahmet Muhtar (Hasipzâde Muhtar, Aykut, ğretmen)⁴⁵¹-Müdafaa-i Hukuk Kâtibi-, Ahmet Nuri (Bursa Delegesi), Âsaf Bey (Bursa Delegesi)⁴⁵², Aziz Kaptan, Behçet (Seyitzade Damadı Ali Behçet Bey (nmeriç)-1921-1924)⁴⁵³, Binbaşı Abdullah Bey (İnegöllü olabilir), Binbaşı Abdullah, Bursa Kadısı Tahir, Davavekili Osman Nuri Bey (Özpay), Derici Ali Hasan (tüccar), Eczacı Mümtaz'ın babası Hancı Sadık, Emekli Yüzbaşı Hacı Ahmet, Eski defterdar Raif ve oğlu Celal (Avcıoğlu)⁴⁵⁴, Fabrikatör Osman Bey (cemiyyetin mali işlerine bakıyor), Fabrikatör Osman Bey'in damadı Safvetbeyzâde Memduh (Gökçen, eski mebus, fabrikatör)⁴⁵⁵ ve oğlu Cemil (cemiyyetin mali işlerine bakıyor), Faik Kaptan, Feşçi Halil, Fırıncı Hacı Ahmet, Firuz Kaptan, Gemlikli Necati (Kurtuluş, emekli subay), Hacı Ahmet Efendi, Hacı Fehmi Bey, **Hakkı Baha (Pars)**⁴⁵⁶, Karacabey Çiftliği sahibi Emin Bey (cemiyyetin mali işlerine bakıyor)⁴⁵⁷, Muhittin Baha, Müderris Ali Osman (cemiyyetin mali işlerine bakıyor)⁴⁵⁸, Müderris Kara Yusuf Bey⁴⁵⁹, Mümtaz şükrü (Eğilmez)⁴⁶⁰, Nasuhzâde Hancı Sadık Bey, Necati Kurtuluş, Resneli Binbaşı Mehmet Ali Bey, Tabak-Debbağ Ahmet Necati Bey, Urgancı Abdullah⁴⁶¹, ftade şeyhi Hoca İsmail Efendi, Yağcı Cemal Bey⁴⁶², Yeşilzade Erzurumlu Muhammet Salih Efendi-Hoca⁴⁶³ ile Yüzbaşı Rıza Bey'dir⁴⁶⁴.

⁴⁵⁰ Akkılıç, Y., a.g.e., 2008, 79-81.; Yüceer, S., a.g.e., 2001, 47-48.

⁴⁵¹ Keskin, a.g.t., 2015, 44-45, 47.

⁴⁵² Akkılıç, Y., a.g.e., 2008, 107-108.

⁴⁵³ Kaplanoğlu-Balkan, a.g.e., 2009, 122.

⁴⁵⁴ <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-tarihsel-gelisim-sureci-.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁴⁵⁵ sawa, T.(2011). Ootani Koozui ve Bursa İpek Dokuma Fabrikası, İpek Yolu Medeniyetleri, Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Bülteni, Ağustos, (4), 70-77.

⁴⁵⁶ Müdafaa-yı hukuk Cemiyeti'nin başkanlığını Hakkı Baha yürütüyordu. Kaya, M., a.g.t., 1999, 93.

⁴⁵⁷ Hülagü, O., a.g.e., 1998, 449-476.; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-tarihsel-gelisim-sureci-.html> Erişim tarihi:20.02.2021.

⁴⁵⁸ Kalyoncuoğlu, a.g.t., 2011, 221.; Hülagü, O.(1998). "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Milli Mücadele Hazırlıkları ve Kuvay-ı Milliye'nin Teşkili", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIV, (41), Temmuz, 449-476.

⁴⁵⁹ Hülagü, O., a.g.e., 1998, 449-476.

⁴⁶⁰ Boykoy, S.(2010). "I. Dünya Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Vatan Savunmasında Yenişehirliiler", *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar-Gz, 31-54.

⁴⁶¹ Eğilmez, a.g.e., 1981, 189-190.; Boykoy, a.g.e., 2010, 31-54.

Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin toplantıları çoğunlukla gizli (geceleri), Hisar'daki Tophane'deki kumandanlık dairesinde yapılyordu⁴⁶⁵. Cemiyetin ilk başkanlığına Bursa Redd-i İlhak Cemiyeti'nin önde gelenlerinden Erzurumlu Salih Hoca (Mehmet Salih Yeşil) getirildi⁴⁶⁶.

Bursa'daki milli hareketler anılara da yansımıştır. Mümtaz Şükrü Eğilmez tarafından 1936'da derlenerek Bursa Halkevi'ne verilen ve aradan kırk beş yıl geçtikten sonra 1981 yılında "Milli Mücadelede Bursa" adıyla yayımlanan anılarında, 27 Haziran 1919'da 56. Tümen (Fırka) Kumandanı Miralay (Albay) Bekir Sami Bey ve karargâhının Bursa'ya gelmesiyle birlikte "Milliciler" faaliyetlerine hız verdiler. Aralarından bazı kimseler o sırada; "Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni kurarak yurt savunmasına hukuk yoluyla katılmışlardır.

Bursa'daki Redd-i İlhak çalışmalarının önde gelen kişilerinden olan Erzurumlu Salih Hoca (Mehmet Salih Yeşil, 1. dönem Erzurum milletvekili) anılarında, Bursa Merkez Kurulu'nda şu kişilerin yer aldığını belirtmektedir⁴⁶⁷; Ahmet Muhtar (Aykut, öğretmen), Avukat Osman Nuri (Özpay, soma Bursa milletvekili), Binbaşı Abdullah, Bursa Kadısı Tahir, Emekli Yüzbaşı Hacı Ahmet, Fabrikatör Osman Efendi'nin damadı Memduh (eski milletvekili), oğlu Cemil ile Gemlikli Necati (Kurtuluş, emekli Yüzbaşı, Küçükumralı, sonra Bursa milletvekili), **Hakkı Baha Pars**, Muhittin Baha (Pars, sonra Bursa milletvekili), Muhittin Baha (Pars) ⁴⁶⁸, Müderris Kara Yusuf, Mümtaz Şükrü (Eğilmez), Nasuhzade Sadık (Hancı Sadık Bey), Urgancı Abdullah, Yeşilzade Muhammet Salih Efendi⁴⁶⁹, Müdafaa-i Hukuk Kâtibi Ahmet

⁴⁶² <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/redd-i-ilhak-cemiyeti-bursa-.html>; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-tarihsel-gelisim-sureci-.html>; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 15.

⁴⁶³ Dağcı, Ş. (2008). "Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Alimler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 23-42.

⁴⁶⁴ Akkılıç, Y., a.g.e., 2008, 107-109.

⁴⁶⁵ Yüceer, S., a.g.e., 2001, 49-50.

⁴⁶⁶ Birlik, G. K. (2020). "İstanbul Hükümetlerinin Bursa'da Milli Mücadele'yi Önleme Girişimleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, (39), 1059-1108.1059-1108.

⁴⁶⁷ <http://www.yesilbursadergisi.com/yazar/kurtulus-savasi-oncesinde-bursada-kurulan-direnis-orgutleri-729.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁴⁶⁸ Genç, Hüseyin, "Kurtuluş Savaşı Öncesinde Bursa'da Kurulan Direniş Örgütleri", <http://www.yesilbursadergisi.com/yazar/kurtulus-savasi-oncesinde-bursada-kurulan-direnis-orgutleri-729.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁴⁶⁹ Dağcı, Ş. (2008). "Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Âlimler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 23-42.

Muhtar, Müdafaa-i Hukuk'un parasal işlerini yürüten Müderris Ali Osman, Karacabey Çiftliği sahibi Emin beylerdi.

Mümtaz Şükrü Eğilmez de Merkez Kurulu toplantıları için Yağcı Ahmet Cemal'in işyeri üstündeki yerin (bu yerin Avcılar Kulübü olduğu anlaşıyor) hazırlandığını; burada ilk bildiriye kendisinin kaleme alıp, Muhittin Baha Bey'in düzelttiğini; bu bildirinin Muin-i Hilâl matbaasında (1907)⁴⁷⁰ bastırılarak dağıtıldığını yazmaktadır⁴⁷¹.

Ona göre, Kuva-yı Milliye komutanlığını Resneli Binbaşı Mehmet Ali Bey üstlenmiş, Salih Hoca ise muhasebe ve vezne işlerini almıştı. Örgütlenme çalışmalarında, Eczacı Mümtaz'ın babası Hancı Sadık'ın büyük katkıları olmuştu. Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurulu'nun kumulusundan kısa süre sonra Bursa'da Polis Müdürü olarak göreve başlayan Abidin Bey (Özmen, sonra Bursa ve başka illerde vali, genel müfettiş, milletvekili ve bakan oldu) ise, anı defterinde şu adlara yer veriyordu: Başkan: Erzurumlu Salih Hoca, üyeler: Muhittin Baha (davavekili), Memduh (fabrikatör Osman Efendi'nin damadı), Emekli Binbaşı Mehmet Ali, Behçet (Ünmeriç, tüccar), Hancı Sadık, Dericici Ali Hasan (tüccar), Kastamonulu Abdullah (tüccar), Üftade Şeyhi Hoca İsmail Efendi'ydi. Bu sayılanların dışında, kimi anılardan çıkarılan sonuçlara göre, Defterdar Raif ve oğlu öğretmen Celal Bey'ler (Avcıoğlu) ile Tabak Ahmet Necati Bey de örgütlenme çalışmalarında etkin görevler almışlardır. Ayrıca 13 Kânunusani 1336 tarihli "Bursa Kuva-yı Milliyesi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi'nin Soma Cephesi Hatırası" notu düşünülmüş bir fotoğrafta şu adlar yer almaktadır: Yüzbaşı Rıza Bey, Binbaşı Mehmet Ali Bey, Hey'et-i Merkeziye Reisi Yeşilîzâde Salih Efendi, Hacı Ahmet Efendi, Binbaşı Abdullah Bey (İnegöllü olabilir), Hacı Fehmi Bey, Nasuhzade Sadık Bey, Aziz Kaptan, Firuz Kaptan ile Faik Kaptan'dır.

Cemiyetin merkez heyetinde bulunan Muhittin Baha Bey, Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aldığı kritik kararlarda doğrudan etkili oldu. Cemiyetin 1920

⁴⁷⁰ Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr, 340.; "Muin-i Hilâl Matbaası", *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:1, 12 Rebü'yü'l Evvel, Pençşembe, 1328, 11 Mart 1326, 24 Mart-Efrensi 1910, 4.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 210.

⁴⁷¹ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 154-155.

Nisan’ında yapılan genel toplantısında başkanlığa Muhittin Baha Beyin ağabeyi Hakkı Baha Bey seçildi⁴⁷².

Mehmet Salih Efendi, Bursa’da yaşamaya devam ederken 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra öncelikle Harekâtı Milliye Teşkilatı kurulması çalışmalarına sonra da yerine kurulan ve başkan vekilliğini yürüteceği Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti’nin çalışmalarına katıldı. Daha sonra mahiyetinde bulunan bin kadar Kuva-i Milliye gönüllüsüyle Bilecik’in Ahi Dağında iki ay kadar Yunanlılara karşı savaştı. Ayrıca o dönemde ortaya çıkan Anzavur Ayaklanmasının bastırılması için de çalıştı. Daha sonra düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte bu birlikleri düzenli orduya devretti. Mehmet Salih Efendi, Erzurum Kongresinin başlamasıyla birlikte kongreyi yakından takip etti ve Mustafa Kemal imzalı Heyet-i Temsiliye kararlarını çoğaltıp, dağıtarak halkı bilinçlendirmek için gayret gösterdi. Sonra 1919’da adaylığını koymadığı halde Ertuğrul’da (Bilecik) 80’den fazla oy alarak mebus seçildi. Fakat bu görevi kabul etmedi. Ancak yine adaylığını koymamasına rağmen bu defa 120 oy alarak memleketi Erzurum’dan mebus seçildi. Bu defa verilen görevi reddetmeyerek Müdafaa-yı Hukuk Başkan vekilliği görevini Bursalı Hakkı Baha’ya devredip 23 Nisan 1920’de Ankara’ya gitti⁴⁷³.

“Anılarını “Bursa Halkevi”ne gönderen ve (1936’da) Zonguldak Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanlığı görevinde bulunduğu anlaşılan Dr. Mithat Altıok (ki İttihat ve Terakki Bursa eski kâtib-i umumisidir), 16 Mayıs 1920’de Çerkeş Ethem Bey komutasında Kuva-yı Seyyâre’nin gelişi sırasında, Merkez Kurulu başkanlığında Hakkı Baha Bey’in (Pars) bulunduğunu, üyelerden de Necati Kurtuluş ve Fesçi Halit’i anımsayabildiğini yazmakta. Hakkı Baha Yunan işgali sırasında Bursa’da Kuva-yı Milliye reisliği yaptığından” bahseder⁴⁷⁴.

⁴⁷² Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 16.; Yüceer, S., a.g.e., 2001, 48-51.

⁴⁷³ <https://www.milligazete.com.tr/haber/1071548/erzurum-mebusu-m-salih-efendi-gozuyle-tbmm-nin-acilisi-ve-m-kemal-pasa-nin-portresi> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Özalp, Ö. H. (2013). “Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi”, *TDİA*, C.43, TDV Yayınları, 498-499.

⁴⁷⁴ Tunçkol, M., Ahmet Mithat Altıok (1884-1962), mudurnulularderneği.com Erişim tarihi: 20.02.2021.

Hakkı Baha Bey, o dönem **Kuva-yı Milliye**ci **Demirci Mehmed Efe**⁴⁷⁵ ile temas halinde olmuştur. Bunu, Hakkı Baha Bey'in İnkılâp Müzesine göndermiş olduğu üzerinde “Demirci Mehmed Efe'nin Telgrafıdır” ibaresi bulunan zarftan anlıyoruz.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının ömrü uzun olmamıştı. 16 Mart 1920'de itilâf Devletleri'nin İstanbul'u resmen işgal etmesiyle çalışmaları aksadı, bazı mebuslar tutuklanarak Malta adasına gönderildiler. Meclis'in basıldığı gün, Mustafa Kemal, bütün vali ve kolordu komutanlarıyla Müdafaa-i Hukuk şubelerine telgrafla, Ankara'da, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacağını ve Bursa'dan da temsilci katılımını istedi. Mustafa Kemal'in bu yönergesi üzerine Bursa'da yapılan seçimlerde⁴⁷⁶, Karacabey eski Müftüsü Mustafa Fehmi Efendi (Gerçek⁴⁷⁷), Operatör Dr. Emin Bey (Erkul⁴⁷⁸, Seyitoğlu), Muhittin Baha Bey (Pars), Şeyh Servet Efendi (Akdağ⁴⁷⁹) ve Mustafa Necati Bey (Kurtuluş)⁴⁸⁰ milletvekili seçildiler.

Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açıldı. Bu meclise, yeniden seçilen beş Bursa milletvekili dışında, son Osmanlı Meclisi Mebusan'ının basılması üzerine çeşitli yollardan kaçarak Ankara'ya ulaşan Osman Nuri Bey (Özpay) ile Hasan Fehmi Efendi de (Kokay) katıldılar. Böylece ilk TBMM'de Bursa yedi milletvekili ile temsil edildi. Kurulacak ilk Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nde, Bursa milletvekili Mustafa Fehmi Efendi (Gerçek), Şer'îye Vekili olarak görev alacaktır⁴⁸¹.

Bursa Yunanlılar tarafından işgal edildiğinde, Pars Ailesi, Yunan işgal birliklerin tehditlerine dayanamayan kadınlarla küçük yaştaki çocukları Mehmed Baha Bey'in himayesinde, ailenin hemen bütün üyeleri Kuva-yı Milliye'de fiilen görev aldığı için 500 yıllık toprakları olan kenti terk etmek zorunda kalmışlar ve Antalya'ya gitmişler, Hakkı Baha ve Muhiddin Baha ise Bursa'da kalarak Kuva-yı Milliye birlikleriyle çarpışmalara katılmışlardı.

⁴⁷⁵ Hakkı Baha Bey'in İnkılâp Müzesine göndermiş olduğu, üzerinde “Demirci Mehmed Efe'nin Telgrafıdır” ibaresi bulunan zarf, Sıra No: 29, Kutu No: 24, Belge No: 154, Adet: 2, Tarih Nev'i: 00/00/000; <http://tite.ankara.edu.tr/files/2013/02/Titea2.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁴⁷⁶ Erkul a.g.e., 2011, 52-55.

⁴⁷⁷ Sarıkoyuncu, A. (2012). Milli Mücadele Din Adamları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C.2, 96-102.

⁴⁷⁸ Erkul a.g.e., 2011, 3-19.

⁴⁷⁹ Sarıkoyuncu, A. (2012). Milli Mücadele Din Adamları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C.1, 61.; Sarıkoyuncu, A. (2012). Milli Mücadele Din Adamları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C.2, 102-106.

⁴⁸⁰ Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, a.g.e., 2016, 752.

⁴⁸¹ Erkul a.g.e., 2011, 53-55.; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-tarihsel-gelisim-sureci-.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

Mehmed Baha Bey'in gelini Bedriye Pars, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Yunan işgali sırasında ailenin başına gelenleri defterine şöyle not etmiş: *"Ailenin iki ferdi Muhiddin Baha ve Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında idiler. 1919-1922 yılları arasında Pars ailesinin durumu zordu ve aile Antalya'ya kaçmıştı. Tekke'ye yerleşen Yunan zabıtları duvara "Üç Pars kardeşleri öldüreceğiz," diye yazmışlardı..."*⁴⁸² der.

Hakkı Baha, Yunan işgali başlangıcında Bursa Kuva-yı Reisi olarak Milli Mücadeleye katılır⁴⁸³.

4.4.7. Bursa'nın İşgali

Yunan birlikleri 22 Haziran 1920 tarihinde⁴⁸⁴ Uşak-Balıkesir hattından taarruza geçerek 30 Haziran 1920'de Balıkesir'i, 2 Temmuz'da da Kirmastı (Mustafakemalpaşa) ve Karacabey'i işgal etti. İngilizler de Bursa istikametinden ilerleyen Yunanlıları desteklemek amacıyla Marmara Denizi'nde savaşan gemileriyle Mudanya ve Gemlik kıyılarını top atışına tuttular, buralara asker çıkardılar⁴⁸⁵. Bunun üzerine Ankara Hükümeti, Garp Cephesi kurulmasına karar verdi ve Komutanlığına Ali Fuat Paşa getirildi. İzmir Kuzey Kolordu Komutanlığına Albay Kazım (Özalp) Bey, 20. Kolordu Komutanlığına Albay Bekir Sami (Günsav) Bey getirildi. İtilaf devletleri, Yunan harekâtının önünü açmak gayesiyle Mondros Anlaşmasının ilgili maddelerini bahane edip Mudanya'ya ve Gemlik'e asker çıkardılar. Bu olanları Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey⁴⁸⁶ şiddetle protesto etti ve Bursa'dan gönderilen bir kısım kuvvetle desteklenen milli kuvvetler tarafından buraları savunulmaya çalışıldı. Mudanya ve Gemlik'teki çatışmalar Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgaline kadar sürdü⁴⁸⁷. Şehirde bulunan ve henüz kısa bir süre önce Albay Bekir Sami Bey tarafından teşekkül ettirilen 56. Fırkanın Yunanlıların Bursa'ya doğru ilerlemelerini durduramayacağını anlaşılmaması ve İnegöl istikametine doğru

⁴⁸² <http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2012/03/17-2682.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁴⁸³ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217.

⁴⁸⁴ Yücelt, N.(1939). "Bursa Nasıl İşgal Edildi ve Nasıl Kurtuldu", Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi, (23), Eylül, 1.; Uğuralp, E.(1939). "8 Temmuz'dan 11 Eylül'e", *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, 23), Eylül, 6-7.

⁴⁸⁵ Bayramoğlu, K.(2018). "Kara Örtü'den Al Sancağa Yeşil Bursa'nın İşgal Dönemi", *Bursa Günlüğü*, Eylül (3), 4-9.; Öztürk, Y. (2019). Bursa ve Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askerî Harekâtlar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0 (65), 381-405.

⁴⁸⁶ Yüceer, S., a.g.e., 2001, 20.

⁴⁸⁷ Çetintaş, C. (2017). TBMM Tutanaklarında Kurtuluş Savaşı: 6, Bursa'nın Yunan İşgaline Girmesi ve İlk Hükümet Krizi, 6.; Öztürk, Y. a.g.m., 2019, 381-405.

çekilmesi üzerine, üstün bir silah gücü ve modern araç gereçlerle donatılmış 20 bin kişilik Yunan kuvvetleri, 7 Temmuz 1920’de taarruza geçerek Osmanlı’nın Başkenti Bursa’yı 8 Temmuz 1920 günü saat: 15:00’da işgal ettiler⁴⁸⁸. Bu kuvvetlerin Ulubat civarında morali bozulmuş birliklerce uzun süre durdurulması mümkün değildi. Bu nedenle Garp Cephesi Komutanlığı birliklerin vakit kazanmak ve toparlanmak üzere Bursa’nın doğusuna çekilmesi kararını aldı. Şehri tahliye için gerekli hazırlıkların yapılması ve tedbirlerin alınmasından sonra Tümen Komutanı Bekir Sami Bey, 8 Temmuz 1920 sabahından itibaren Bursa’yı tahliye etmeye başladı ve aynı gün Yunanlılar ciddi bir direnişle karşılaşmadan şehri işgal ettiler. Bekir Sami Bey ile Vali Hacim Muhittin Bey ve beraberindekiler İnegöl’e ve buradan Bozüyük’e doğru geri çekildiler⁴⁸⁹.

İşgal haberini 56.Tümen kumandanı Albay Bekir Sami ve Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey Ankara’ya bildirdiler. Haberin Ankara ulaşması büyük bir tepkiye yol açtı. Bursa Milletvekili Muhiddin Baha (Pars) Bey kürsüye gelerek gözyaşları içinde Namık Kemal’in,

“Vatanın bağrına dayamış hançerini,

Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini”

beytini okuyarak üzüntüsünü dile getirmiştir. TBMM üyeleri arasında da Bursa’nın işgali büyük bir üzüntü yaratır. İşgali her daim yaşamak ve unutmamak için Meclise otuz milletvekili imzalı tahrir verilir: *“Riyaset-i Celileye Birinci makarrımız olan Bursa’nın, sefil Yunanlılar tarafından işgali ve bu işgal neticesiyle din ve vatan kardeşlerimizin duçar olduğu mezalimin tesiratına iştirak ettiğimiz bir nişanesi olmak üzere celsenin 20 dakika tatili ile riyaset kürsüsünün puşude-i siyah ile örtülmesini teklif eyleriz. 10 Temmuz 1336 (1920)”*. Tahrir kabul edilir. Bursa’nın bağımsızlığına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Puşude-i siyah (Siyah Örtü) utanç levhası olarak kalır⁴⁹⁰.

⁴⁸⁸ Bayramoğlu, a.g.m., 2018, 4-9.; Yücelt, N., 1939, a.g.m., 4-5.

⁴⁸⁹ Çetintaş, C. (2017). TBMM Tutanaklarında Kurtuluş Savaşı: 6, Bursa’nın Yunan İşgaline Girmesi ve İlk Hükümet Krizi, 6.

⁴⁹⁰ Çetintaş, C. (2017). TBMM Tutanaklarında Kurtuluş Savaşı: 6, Bursa’nın Yunan İşgaline Girmesi ve İlk Hükümet Krizi,6.; Bayramoğlu, a.g.m., 2018, 4-9.; Akkılıç, Y., a.g.e., 2008, 398-399.

30 Ağustos 1920 tarihinde zaferle sonuçlanan Büyük Taarruz'da işgal kuvvetleri'nin askeri varlığı tamamıyla çökmüştü. Geri çekilmenin başlaması ile 3. Kolordu kuzeyden, Kocaeli grubu ise Güney Doğudan Bursa'ya ilerlemeye başladı. 3. Kolordu 6 Eylül'de Yenişehir ve İnegöl'ü kurtardı. Yunan ordusunun Bursa İnegöl arasındaki Kazancı Yokuşu'nda mevzileri vardı. O direnç de kırıldı. Aksu köyü çatışma yerlerinden biridir. Hacivat Köprüsü civarında şehit olan askerlerimiz, bugün Tophane'deki şehitlikte yatmaktadır. 3. Kolordu, 10 Eylül gecesi Bursa'da denetimi ele geçirmişti. Irgandı Köprüsü, düşman bombardımanı ile yıkılmıştı. Fransız görevlilerin çabasıyla Yunan askerlerinin kenti yakıp yıkması engellenmeye çalışılmıştır. Yunanistan'ın müttefikleri bu konuda çaba harcadı ve Bursa'da önemli zayıat olmadı. Sadece çekiliş sırasında Balıklı Kilisesi yakıldı. Yunan Kuvvetleri'nin yaktığı söylenmektedir. Aynı gece, dağda fırsat kollayan milisler inerler. Yunan ordusu Mudanya, Karacabey yönünde çekilmiştir. Belediyeye bayrak töreni düzenlenir. Tören saat 23:00, 00:00 arası gerçekleşir. O saatlerde de 3. Kolordu Süvari Alayı'ndan Yüzbaşı Rüştü (Dinçer) Bey 10 Eylül'ü 11 Eylül'e bağlayan gece şehre girer⁴⁹¹.

2 yıl, 2 ay, 2 günden sonra 11 Eylül 1922'de Yunan birlikleri Bursa'dan çıkarılmış ve Bursa'nın işgali ile Meclis kürsüsü üzerine konulan siyah örtü de kaldırılmıştır.

⁴⁹¹Özgen, M.E.-Pınar, B., "Bursa İşgalden Nasıl Kurtuldu?", 11 Eylül 2017, <https://www.bursa.com/bursa-ısgalden-nasil-kurtuldu-n307273/> Erişim tarihi: 12 Mart 2021.; Öztürk, Y., a.g.m., 2019, 381-405.; Yücelt, N., 1939, a.g.m., 4-5.;Uğuralp, E.(1939).“8 Temmuz'dan 11 Eylül'e”,*Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*,(23), Eylül,6-7.

5. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ SONRASIDAKİ EĞİTİM, CEMİYETÇİLİK VE İDARİ FAALİYETLERİ

1923'te Eğitim Bakanlığı yeniden örgütlenirken, 8 daire ve dört “Heyet” kurulduğu görülmektedir. Daha sonra Talim Terbiye Kurulu'na dönüşecek olan kurumun adı “Heyeti İlmiye”dir. Bu kurul 1926 yılına kadar sürmüş, o tarihte Millî Talim ve Terbiye Heyeti adını almıştır⁴⁹².

Heyet-i İlmiyeler 1923, 1924 ve 1925 (1926) olmak üzere üç kere toplanmıştır⁴⁹³. Heyet-i İlmiyeler, Talim Terbiye Dairesi ile Millî Eğitim Şûralarının görevlerini üstlenmişti. Millî Eğitim Şûraları; Heyet-i İlmiyelerin kurumsallaşmış, düzenli aralıklarla çalışan devamı olarak da değerlendirilebilir.

Heyet-i İlmiyeler, eğitim yöneticisinden üniversite hocalarına kadar bütünüyle eğitimcilerden oluşuyordu. Toplanış amaçları da yeni devletin eğitim yapısını, biçimini, programlarını, hedeflerini ortaya koymaktı. Heyet-i İlmiye çalışmalarına katılanlardan bazıları şöyle idi: Ziya Gökalp (Telif ve Tercüme Heyeti Başkanı), Fuad Köprülü (Müsteşar), Şemseddin Sami (öğretmen-yazar), İhsan Bey (İhsan Sungu, Yüksek Kız Öğretmen Okulu Müdürü), İsmail Hakkı (İ.H.Baltacıoğlu, Darülfünun Eğitim Müdürü), Ahmet Ağaoğlu (Matbuat ve İstatistik Müdürü), Yakup Kadri (Y.K.Karaosmanoğlu, öğretmen-yazar), Reşad Nuri (R.N.Güntekin, öğretmen-yazar). Türk Eğitim Sistemi'nin örgütlenmesinde de Heyet-i İlmiye kararları etkili olmuştur⁴⁹⁴.

15 Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan Birinci Heyet-i İlmiye, eğitim işlerinin bütün yönleriyle ele alındığı, sorunların tartışıldığı ilk ciddi çalışma olarak bilinir. Maarif Vekili İsmail Safa, Müsteşar Samih Rifat, Matbuat Müdürü Ağaoğlu Ahmed, Telif ve Tercüme Encümeni Reisi Ziya Gökalp, Darülfünun temsilcileri, Darülmuallim, Sanayi-i Nefise, maarif vilayet ve hars müdürleri ve öğretmenler katılmışlardır. Millî kültür, önemli kaynakların çevrilmesi, millî sözlüğün ve dil bilgisinin hazırlanması, millî arşiv, millî lisan ve edebiyat, millî tarih ve coğrafya,

⁴⁹² Sarıhan, Z. (2009). 1921 Maarif Kongresi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,15-17.; Akyüz, Y.,a.g.e.,2000, 101.

⁴⁹³ Öz, A.(2014). “Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, (29), Haziran, 129-156.; Akyüz, Y., a.g.e., 2000, 96.

⁴⁹⁴ Milli Eğitim Şûraları (1939-1993). (1995). MEB, 11, 12.; Deniz, M. (2001). *Millî Eğitim Şûralarının Tarihçesi ve Eğitim Politikalarına Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 12.

millî mûzik gibi konular tartışılmış, alınan kararlarla ümmetçi eğitim düşüncesinden hızla sıyrılıp millî eğitime, hayata, işe ve pratiğe dönük çağdaş öğretime geçiş süreci başlatılmıştır⁴⁹⁵.

Millî Eğitim Şûraları ile ilgili ilk çabalar, Cumhuriyet kurulmadan önce, daha Kurtuluş Savaşı sırasında toplanan Maarif Kongresi ve Telif ve Tercüme Heyeti çalışmalarıdır. Maarif Kongresi 16 Temmuz 1921 tarihinde Atatürk'ün başkanlığında toplanmıştır. Kongrede eğitim ile ilgili mevcut durumun değerlendirmesi yapılmış, amaç ve yöntemler belirlenmiştir. Daha sonra üç kez Heyet-i İlmiye toplantıları ile Millî Eğitim ile ilgili meseleler görüşülmüştür. Maarif Kongresi ve Heyet-i İlmiyeleri, Millî Eğitim Şûralarının zeminini oluşturmaktadır. Cumhuriyet dönemindeki gelişmeler, Telif ve Tercüme Heyeti, Maarif Kongresi, Heyet-i İlmiyeler ve Millî Eğitim Şûraları alt başlıkları şeklinde incelenmektedir⁴⁹⁶.

5.1. Telif ve Tercüme Heyeti

Osmanlı bakiyesi tarih kurumları isim ve mahiyet değiştirdi, yeni kurumları teşekkül etti. 1921'de teşekkül eden Telif ve Tercüme Heyeti bu kurumlardan sayılabilir. Yusuf Akçura, Millî Mücadele'ye iştirak etmek üzere Ankara'ya ilk geldiğinde bu heyetin üyeliğine, bilâhare başkanlığına getirilmiştir. Zeki Velidi gibi tarihçilerin yurtdışından geldiklerinde ilk istihdâm edildikleri yer olan bu kurum, 1926'ya kadar faaliyet göstermiş ve bu tarihten sonra yerini Mili Talim ve Terbiye Dairesi'ne bırakmıştır. Bu heyetin temel görevi Maarif'ten gelen eserleri (ders kitaplarını) incelemek ve bunlara verilecek olan mükâfatın çeşit ve miktarını belirlemektir.

“Osmanlı Devleti'nde en velud Telif ve Tercüme Dairesi, 1914 yılında Maarif'teki bir düzenleme sonucu yeniden Maarif Nezareti'nin merkez teşkilatına alınan Telif ve Tercüme Dairesi olmuştur. Bu daire geniş bir üye kadrosu ile faaliyete başlamış hem halkın ve hem de mektep talebesinin istifade edebileceği çeşitli branşlara ait 100'ün üzerinde eser yayınlanmıştı. Ancak mütareke döneminde Prusya'dan getirilen bir uzmanın görüşlerine uyularak 18 Ağustos 1919 yılında bu daire de lağvedilmiştir. Osmanlı Maarif-i Umumiye Nezareti'nin Telif ve Tercüme Daireleri, genellikle Batıdan eser

⁴⁹⁵ Sakaoğlu, N. (1991). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İletişim Yay., 19-20.; Tanır, E. D.-Aslan, C. (2019). “Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, (52), .251-276.

⁴⁹⁶ Akay, M. (2010). *Millî Eğitim Şûraları Karar Metinlerinin Seçilmiş Kavramlar Açısından İncelenmesi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 47-59.; Deniz, M., a.g.t., 2001, 12.

tercümesine ağırlık vermiştir". Bu daireler bünyesinde çeviri faaliyetleri yürütülmüş, burada yapılan çeviriler Türkiye’de edebiyatın şekillenmesine büyük bir rol oynamıştır. Bu daireler hem okulların hem de toplumun faydalanabileceği eserleri tespit ederdi. TBMM açıldıktan hemen sonra eğitimle ilgili çalışmaları yürütmek üzere 26 Nisan 1920’de başkanlığını Hamdullah Suphi (Tanrıöver)’in⁴⁹⁷ yaptığı ve üyeleri arasında Mustafa Necati Bey’in bulunduğu bir Maarif Encümeni kurulmuştur. Ardından ilk TBMM hükümeti ile birlikte 2 Mayıs 1920 tarihinde Maarif Vekâleti ve merkez teşkilatı oluşturulmuştur⁴⁹⁸.

3 Mayıs 1920 günü TBMM’de seçilen 11 kişilik icra vekilleri heyeti hemen faaliyetlerine başlamış, diğer vekâletlerde olduğu gibi Maarif Vekâleti’nde de çalışmalar durmadan devam etmek suretiyle 1921 yılı başlarında Samih Rıfat (1874-1932) başkanlığında bir Telif ve Tercüme Encümeni kurulmuştur⁴⁹⁹.

1921 yılında faaliyetlerine başlayan Telif ve Tercüme Heyeti çalışmalarını 1926 yılına kadar devam ettirir. 1926 yılındaki III. Heyet-i İlmiye Kararları sonrasında, Telif ve Tercüme Heyeti, “Millî Talim ve Terbiye Dairesi”ne dönüşür. Milli Eğitim Şûralarına da temel olan bu müessesenin çalışma şekli ve görevleri şunlardır:

1. *Maarif Heyetinden kendilerine gönderilen eserleri incelemek ve verilecek mükâfatın çeşit ve miktarını belirlemedir.*
2. *Heyetçe incelendikten sonra uygun görülen esere verilecek mükâfatın çeşit ve miktarı hazırlanan tutanakla Bakanlığa takdim edilir.*
3. *Encümende eksik olan uzman geçici olarak dışarıdan temin edilebilir.*
4. *Üyeler arasında uzmanın bulunmadığı durumlarda, eser dışarıdan görevlendirilecek uzmanlarca incelenir. Uzmanlarca hazırlanan bu rapor heyetçe okunur ve eser hakkında uygunluk kararı alınır. Heyet kararları ekseriyetin oyuyla alınır.*
5. *İlkokullara ait eserler uygun bulunduğu takdirde, “1. sınıf öğretim programına uygun olup eğitimine izin verilmiştir.” kaydı kitap üzerine konulmak suretiyle uygun görüldüğü belirtilir.*
6. *İlkokulların programına uygun olmakla beraber, emsaline göre daha üstün olan eserlere 5. maddedeki ibare yazılmakla beraber ayrıca nakdî mükâfat verilir.*

⁴⁹⁷ “Maarif Vekili Hamdullah Suphi Beyefendi ile Mülakat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Mart 1921, 1.

⁴⁹⁸ 2 Mayıs 1920 tarihinde okunan “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun” a göre, yeni hükümet 11 bakanlıktan oluşmuş ve bunlardan birisini de Maarif teşkil etmiştir. Sarı, M. (2013). “Yeni Türk Devletinin İlk Maarif Teşkilatı (Kuruluşu ve Çalışmaları 1920-1923)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (54), Bahar, 190-191.; Yılmaz, M. (2014). *XX. Yüzyılda Rusya ile Türkiye’deki Çeviribilimin Gelişimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 54.

⁴⁹⁹ Kayaoğlu, T.(2002). Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Tercüme Müesseseleri, *Türkler*, (15),Yeni Türkiye Yayınları, 248-261.; Duru, a.g.e.,2017,96.;“Dâhili Haberler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Numara:141,24 Mart 1921.

7. *İlkokulların programına uygun olmayan ancak, okunmasında fayda görülen esere “Başarılı öğrencilere verilmek veya okul kütüphanesinde bulundurulmak üzere takdir olunmuştur.” kaydıyla bir imtiyaz verilir.*
8. *Ortaokul kitaplarından bazılarıyla, ilmiye okullarının kitaplarının veya bütün ilmi eserleri, az olmak ve masraflarını karşılamak kaydıyla, Bakanlık kendi hesabına bastırır ve eserin sahibine telif hakkı verilir.”*

Telif ve Tercüme Heyeti 25 Mart 1921 tarihinde yaptığı ilk toplantısındaki heyet çalışmalarında; “Ülkede ilkokulların en kolay usullerle yaygınlaştırılması, ülke halkına, İslâm inancının, benliğinin ve menşeinin öğretilmesi, yüksek ilimlerin yapılması ve yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir”⁵⁰⁰.

Genel anlamda ilkokul programlarında yapılacak değişiklikler, ilkokulun zorunlu olması, öğretim süreleri ve ders kitabı yazdırılmasıyla ilgili olarak 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihleri arasında Birinci Heyet-i İlmiye, 23 Nisan 1924’te İkinci Heyet-i İlmiye toplantısı düzenlenmiştir. 26 Aralık 1925-8 Ocak 1926 tarihinde toplanan Üçüncü Heyet-i İlmiye’nin İlkokulu ilgilendiren en önemli kararı ise sürekli çalışacak olan “Talim ve Terbiye Dergisi”nin kurulmasını karara bağlamış olmasıdır⁵⁰¹ ki akabinde Ankara’da bir süre de Terbiye adlı dergi yayımlandı⁵⁰².

TBMM Hükümetinin 9 Mayıs 1920’de açıklanan programında eğitimin milli, öğretimin ise evrensel ilkelerle oluşturulacağı bir eğitim politikasının takip edileceği ifade edilmiştir. Bu politikanın hayata geçirilmesi için Anadolu’daki eğitim teşkilatını denetim altına alınmak istenmiştir. Öncelikle uzun bir süredir özel bütçelerdeki yetersizlikler ve mahalli idarelerdeki keyfi uygulamalar nedeniyle maaşlarını alamayan öğretmenler için genel bütçeden ödenek ayrılarak maaşların ödenmesi, atama, terfi ve özlük haklarının iyileştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca Maarif Vekâletinin bünyesinde başkanlığını Yusuf Akçura’nın yaptığı, üyeleri arasında Ziya Gökalp’ın da bulunduğu “Telif ve Tercüme Heyeti” adıyla bir kurul oluşturmuştur. Heyet ilk toplantısında hatlar, imlâlar, lisan ve Türk edebiyatı, Türk süsleme mimarisinin tarihi gelişimi hakkında bir eser telifine karar

⁵⁰⁰ Yılmaz, M., a.g.t., 2014, 55-57.; Kayaoğlu, T. (1998). Türkiye’de Tercüme Müesseseleri, Kitabevi, 202-203,284.; Kılıç, F. (2015).“1921 Maarif Kongresi”, *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Yay. Haz.:Prof.Dr. Temuçin F.Ertan, Yrd.Doç.Dr.Sedef Bulut, 79-93.; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001004.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; Sarıhan, a.g.e., 2009, 15.

⁵⁰¹ Baysal, O. (2015).*Sınıf Öğretmenlerinin Birinci Sınıf Türkçe Ders Programına ve Uygulanmasına İlişkin Görüşleri (Ağrı İli Örneği)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,16.

⁵⁰²<http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pars-hakk%C4%B1-baha.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

vermiştir. Bu amaçla, köy okulları için taş basması ile hareketli bir İslam Dininin İnanç Esasları adlı kitabın yazdırılarak basılması uygun görülmüştür.

Telif ve Tercüme Heyeti'nin ilk üyeleri şunlardır: Ağaoğlu Ahmet Bey, Akçoraoğlu Yusuf Bey, Edip Bey, Kâzım Nami Bey⁵⁰³, Mahmud Esad Bey, Vahidüddin Efendi, Velid Çelebi Efendi, Ziya Gökalp Bey, **Hakkı Baha Bey**'dir⁵⁰⁴. Üyeler arasından Akçoraoğlu Yusuf Bey başkanlığa, Hakkı Baha Bey de kâtipliğe seçilmişlerdir⁵⁰⁵.

Hakkı Baha Pars, Bursa'nın işgali sonrası burada ayrılmak zorunda kalır. Ailesiyle birlikte kısa süreli olmak üzere Bilecik-Eskişehir ve Afyon'da kalır. Buradan Burdur'a geçer⁵⁰⁶ ve yeniden öğretmenlik mesleğine dönerek 12 Teşrinievvel/Ekim 1336/1920'de Burdur Darülmuallimin'inde "Fenn-i Terbiye ve Tatbikat Öğretmenliğine başlar⁵⁰⁷.

Onun bütün ömrü boyunca devam eden pedagoji ve psikoloji ilgisi ve araştırmaları da bu tarihte başlamıştır denebilir. Ancak bu görevi de uzun sürmez. İki ay sonra Maarif Vekâlet-i Telif ve Tercüme Encümeni'ne tayin edilir⁵⁰⁸.

5.2. Ankara Maarif Müdürlüğü (Haziran 1921-12 Mart 1922)

Hakkı Baha, Ocak 1921'de atandığı Telif ve Tercüme Heyeti azalığından Haziran itibariyle ayrılarak 1921'de Ankara Maarif Müdürlüğü atanır⁵⁰⁹.

5.3. Ankara Maarif Kongresi

Kurtuluş Savaşı döneminde eğitime gösterilen ihtimamın en önemli göstergelerinden biri de Sakarya Muharebeleri zamanı Ankara'da Maarif Kongresi'nin

⁵⁰³ Temizyürek, F.-Dinçer, F. (2014). "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde Önemli Bir İsim: Kâzım Nami Duru", *CTAD*, Yıl:10, (19), Bahar, 173-193.; Duru, a.g.e., 2017, 97.

⁵⁰⁴ "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.; https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; Bu görevi Ocak-Haziran ayları arasında sürer. Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Temir, A. (1987). Yusuf Akçura, 64.; Göleç, M. (2010). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Politikaları (1876-1930)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 171-172.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁵⁰⁵ Kayaoğlu, a.g.e., 1998, 207-220.; Beyaz, Y. (2009). *Fikir ve Sanat Hayatımızdaki Yeri Bakımından "Yeni Mecmua" Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 29.

⁵⁰⁶ Pars, a.g.e., 1941, 31.

⁵⁰⁷ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 217-218.

⁵⁰⁸ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁵⁰⁹ Öztürk, C. (1996). Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, TTK Yayınları, 56.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

toplanmasıdır⁵¹⁰. Ankara’da bir Maarif Kongresi’nin toplanması kararı 1 Ocak 1921’de ilgililere bildirilmiştir⁵¹¹. Maarif Kongresi’nin toplandığı 1921 yılında Bakanlık, “Telif ve Tercüme Heyeti” adıyla bir birim kurmuştur⁵¹². 15 Temmuz 1921 Ankara Maarif Kongresi’nde⁵¹³, Maarif Müdürü Hakkı Baha, Darülmuallimîn Terbiye ve Ruhیات öğretmeni Hikmet, Dönemin İktisad Vekili Mahmut Esad, Ahmet (Ağaoğlu) “Halk Devleti Düsturları”, “Türk Milleti ve Bugünkü Medeniyet” ile ilgili konuşmalar yapmışlardır⁵¹⁴.

Kongrenin Değerlendirilmesi

“Maarif Kongresi, önceden kararlaştırıldığı kadar bir süre çalışmadığı gibi, gündemindeki konuların hepsini inceleyememiş, incelenen konular da yeterli bir derinlikte ele alınamamıştı. Bunun nedeni, Batı Cephesi’ndeki Eskişehir-Kütahya muharebelerinin bütün şiddetiyle devam etmekte olmasıdır. Ancak buna rağmen, ilk ve ortaöğretime ilişkin bazı önemli konular tartışılmış ve karara bağlanmıştır. Maarif Kongresi’nin asıl önemi, bir ölüm kalım savaşı sırasında Ankara’da öğretmenlerin bir araya getirilmesi ve eğitimin amaçlarının tartışılmasıdır. Atatürk’ün çok değerli açılış konuşmasında yeni kurulmakta olan devletin eğitim ilkelerini ortaya koyması topluma güç ve umut vermiştir. Bundan sonra ulusun gelişmesini sağlayacak millî eğitim politikalarının ve programlarının geliştirilmesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin izleyeceği yeni eğitim politikasının ana hedeflerini belirlemiş ve bunun uygulanmasını istemiştir. Hamdullah Suphi Bey’in vekâletinde 15 Temmuz 1921 tarihinde düzenlenen bu kongrenin içeriği de Haziran 1921’de Veled Çelebi, Yusuf Akçura, Cemal Hüsnü, Suad, Mustafa şeref, Ziya Gökalp Vehbi ve Kazım Beylerden meydana gelen bir komisyonun teşekkül ettirilmesi

⁵¹⁰Tarih IV. (2004).Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), 249 Milli Eğitim Şuraları (1939-1993), 3-5.; Sarıhan, a.g.e., 2009, .5-17.

⁵¹¹ “Cephelerde Felâh-ı İstiklâl Ordusu Yunanla mücâdele ederken, Ankara’da muallimler ordusu cehle karşı müdâfa’a programını hazırlıyor. Harb ve Maârif cephelerinin ikisinde de faaliyet var. Vatandan millî ordu düşmanı ve muallim ordusu da cehâlet ve zulmeti kovacak. İki himmetin aynı zamanda tahlîsi ulvî bir tesadüftür. Cuma gecesi Erkân-ı Harbiye’de gün ışıyana kadar harbi takip eden hükümet reisi, dört saat sonra dârü’l-muallimîn salonunda Muallimler Kongresi’ni açtı. Türk neslinin mürebbîlerine irfân mücâdelesinde gidecekleri yolu işaret etti”. “İki Cephe” Hâkimiyet-i Milliye, Sayı:238, 17 Temmuz 1921, 2.; Bozkurt, B. (2007). Cumhuriyet Halk Partisi’nin Eğitim Politikaları (1923-1950), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 22-23.

⁵¹² “15 Temmuz 1921 tarihinde “Muallim ve Muallimler Cemiyetleri Birliği” tarafından toplanan kongreye Maarif Müdürleri, Sultani, Darülmuallimîn gibi Lise Müdürleri ve Maarif Müfettişleri katılmıştır”. Kapluhan, E. (2014). “1921 Maarif Kongresi’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 5, (8), 123-134. Kapluhan, Hakkı Baha Pars’tan bahsetmez.; Sarıhan, a.g.e., 2009, .5-17.

⁵¹³ Binbaşoğlu, a.g.e., 1995, 174.

⁵¹⁴ Kılavuz, N.-Tanık, İ. H. (2011). “Millî Mücadele Döneminde Maarif Kongresi ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri”, EÜSBED, IV, (2), 372.; Öztürk, C., 1996, a.g.e., 56.; https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.

sonucu konferansın usul ve programı hazırlanmıştı. Memlekette mevcut tüm okulların eğitim ve öğretim birliği sağlaması konusunda görüş birliğine varıldığı 15 Temmuz 1921 Ankara Maarif Kongresi'nde, Maarif Müdürü Hakkı Baha, Dârülmuallimin Terbiye ve Ruhiyat öğretmeni Hikmet, dönemin İktisat Vekili Mahmut Esad, Ahmet (Ağaoğlu), "Halk Devleti Düsturları", "Türk Milleti ve Bugünkü Medeniyet" ile ilgili konuşmalar yapmışlardı. Mustafa Kemal, konuşmasında; "Türk milletinin gerçekte bulunması gereken nokta-nın bu olmadığı fakat içerisinde bulunduğu savaş koşulları ve bundan evvel maruz kaldığı saldırılar karşısında tüm evladını cephelerde kaybetmesi sebebiyle, makûs bir talihle karşı karşıya olduğunu ve bunu yok edebilecek yegâne kuvvetinde aydınlanmadan yani eğitimden geçtiğini" ifade ederek, istikbal için eğitim-öğretimle ilgili alınması gereken bazı önlemlerden ve izlenmesi şart olan esaslardan bahsetmişti⁵¹⁵.

Maarif Kongresi'nden sonra her hafta Ankara Erkek Öğretmen Okulu'nda konferanslar düzenlenir. Bu konferansların bir kısmı bilimsel bir kısmı da halka yönelik konferanslardır. İsmail Hakkı, Hakkı Baha, hikmet, Ahmet Edip, Kâzım Nami, Kemal Beyler, eğitim konulu konferanslar vermişlerdir⁵¹⁶.

5.4. Muallimler Kongresi (1 Haziran 1921)

Türkiye'de muallimlerin örgütlenme faaliyetleri 1908 yılında teşkil edilen Encümeni Muallimin ile başlamıştır. Bunu "Muhafaza-ı Hukuk-i Muallimîn", "Cemiyet-i Muallimîn", "Neşr-i Maarif ve Teavün-i Muallimîn", "Konferans Cemiyeti", "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti", "Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimîn Cemiyeti", "Mahfel-i Muallimîn", "Muallimler Yurdu", "Muallimler Cemiyeti", "Mekatib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyeti" ve "Dârülmuallimîn Mezunları Cemiyeti" ile "Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Mezunları Cemiyeti"leri takip etmiştir⁵¹⁷.

1921 yılında Türkiye Muallime ve Muallimler Dernekleri Birliği adı ile teşkil edilen cemiyet, 1924 yılında Türkiye Muallimler Birliği⁵¹⁸ adını alarak 1936 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu süre zarfında çeşitli vilayet ve kazalar dâhilinde genel merkeze bağlı 250 civarında birlik şubesi teşkil edilmiştir⁵¹⁹.Derneğin kurucuları sıfatıyla hükümete verilen beyannamede Kütahya Mebusu Cevdet [Izrap Barlas]

⁵¹⁵ Binbaşoğlu, a.g.e., 1995, 184.; Kılavuz-Tanık, a.g.m., 2011, 372.; Öztürk, C., a.g.e., 1996, 56.

⁵¹⁶ Öztürk, C., a.g.e., 1996, 30, 55-56.; Sarıhan, a.g.e., 2009, 30.

⁵¹⁷ Pustu, Y. (2017). "Türkiye Muallimler Birliği Genel Merkezi ve Şubelerinin Neşrettiği Mecmualar", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 56-91.

⁵¹⁸ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927, a.g.s., 1927, 2, 482.

⁵¹⁹ Pustu, a.g.m., 2017, 56-91.

Bey, Canik Mebusu [Ahmet] Hamdi [Yalman] Bey, Ankara Memba-ı Füyûzat Mektebi başmuallimi Ahmet Tevfik Bey, Ankara Sultanisi muallimlerinden Mehmet Servet [Berkin] Bey, Ankara Dârümuallimât Tatbikat-ı Dersiyeye muallimi Ahmet Hilmi Bey, Kastamonu Mebusu Doktor Suat [Soyer] Bey, Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Müdürü Kazım Nami [Duru] Bey, **Bursa Mebusu Muhittin Baha [Pars] Bey**, Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit [Kansu] Bey, Dârümuallimât Fennî Terbiye muallimi Nafi Atuf [Kansu] Bey, Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey ve Halk Dersleri muallimi Mehmet Vehbi Bey'in isimleri yer almaktadır⁵²⁰. Ancak Hakkı Baha Bey'de kongreye katılanlar arasındadır.

5.5. Bursa Yurdu (3 Şubat 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclis içerisinde çok farklı düşüncelere sahip vekiller vardır. Meclisin ilk günlerinde daha çok kişisel duygu ve etkilerin şekillendirdiği; Selameti Umumiye Komitesi, Tesanüt Grubu, Halk Zümresi, İstiklal Grubu gibi bazı gruplar çıkmıştı. Bunların yanında İzmir Yurdu, Bursa Yurdu⁵²¹ gibi daha ziyade memleket hasretinden doğan hemşeri ilişkilerine dayalı kurulan yardım gruplar vardı⁵²². Fakat asıl gruplaşma daha sonra olacaktı. Müdafaa-i Hukuk çerçevesi içinde birinci grup (radikaller), ikinci grup (muhafazakârlar) şeklinde beliren bu gruplaşmalar arasındaydı⁵²³.

Kurtuluş Savaşı sırasında, Afyon, Kütahya, Eskişehir illeri kaybedildiğinde insanlar akın akın Ankara'ya gelmeye başlamışlardı. Ancak bunları barındıracak bir yer yoktu. Ankaralılar ve milli mücadele önderleri bu duruma bir çözüm buldular birer

⁵²⁰ “2 Haziran 1921 tarihli Yenigün gazetesinde şu haber yayımlanmıştır: **Muallimler Kongresi, Muallimler Birliği Umumi Kongresi Zabıtları isimli risalede kongreye katılan zevat aşağıdaki şekildedir.** Necati Bey, Nurhat Haşim Bey, Nimet Hanı, Münif Kemal Bey, Bedi Bey, Hilmi Ziya Bey, (Ankara'dan), İbrahim Bey, Gülsüm Hanım (Antalya), Nevzat Bey ve Fikri Bey, (Afyonkarahisar), Refet Sadettin Bey (Aydın), Mecit Sami Bey (Adapazarı), Faik Reşit Bey (Aksaray), İsmail Habip Bey (Edirne), Galip Bingöl Bey, Kadri Bey (Ertuğrul), Abide Hanım (Ermenek), Seyfettin Bey (Üsküdar), Rıdvan Nafiz Bey (İzmir), Mebus Hamdi Bey (Ordu), Latife Gazi Mustafa Kemal Hanımefendi, Refet Bey (Mebus) (Urfa), Müfettiş Cevat Bey, Muallim Fuat Bey (Erzurum), Abdülkadir Bey, Refik Bey (Eskişehir), Muhittin Baha Bey (Artvin), Fevziye Hanım (Akhisar), Maarif Müdür Haydar Bey, **Hakkı Baha Bey (Bursa) vd...**” Pustu, Y. (2014). *Türkiye’de Muallim Cemiyetleri (1908-1928)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 65-66.; Muallimler Birliği Umumi Kongresi Zabıtları. (1341).İstanbul, Yeni Matbaası, 104.; Sarıhan, a.g.e., 2009, 15.; Pustu, a.g.m., 2017, 56-91.; Sinç, a.g.t. 2019, 9.

⁵²¹ Erdoğan, A.-Günel, G. (2008). Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 3, İstiklal Savaşı’nda Ankara, Yayın Danışmanları: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Solmaz, Dr. Nazif Öztürk, Ahmet Yüksel, Ankara Büyükşehir Belediyesi, 196, 227.

⁵²² Teke, A.V. (2009). *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde I-V. Dönem Adana Milletvekilleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 36.

⁵²³ Aydemir, Ş.S. (2001). Tek Adam Mustafa Kemal, II. Cilt, Remzi Kitabevi, 323.

ikişer Ankaralıları gelen aileleri yanlarına aldılar, evlerinde barındırıyorlardı. Bu Ankara olmazda Sivas olurdu Sivas'ta da yapardı. Bu her kentin yapabileceği bir özveriydi. Ankara'da kurulan il yurtları o dönemde kendi illerinden gelen insanların barınmasını korunmasını ve illerinin kurtulmasıyla ilgili çalışmalar yapıyorlardı. Ankara-Ulus'ta Anafartalar Caddesi üzerinde ilk kurulanlar il yurtları, İzmir Yurdu ve Bursa Yurdu idi⁵²⁴.

Ankara'daki Bursa ve Ertuğrullular toplanarak aralarında dayanışmayı esas alan Bursa Yurdu adıyla Ulus'ta Karaoğlan Caddesi'ni takip ettikten sonra Taşhan'daki Şakir Bey Hanı'nda⁵²⁵ bir hayır derneği kurdular. Şer'iye Vekili Mustafa Fehmi Efendi, Bursa Mebusu Necati, Ertuğrul Mebuslarından Osman Hamdi ve Mustafa Kemal Beyler, Ankara Maarif Müdürü Hakkı Baha Bey ve diğer bazı kişiler yönetim kuruluna seçildiler. Fahri başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya önerilmesi kararlaştırıldı⁵²⁶. Bursa Yurdu riyasetine Osman Nuri Bey'in seçilmişti. Yurdun bir de nizamnamesi vardı⁵²⁷.

Aynı dönemde Ankara'da daha sonra Trakya Yurdu da kurulmuştu. Yurt, yayımladığı bildiride, Anadolu'daki Trakyalılar bir araya getirmek ve Trakya için canlı hareketler yaratmak istediğini bildirmişti⁵²⁸. Bursa'nın işgali yıldönümü nedeniyle Hacı Bayram'da şehitler için mevlit okundu. İzmir Yurdu ve Bursa Yurdu, Ankara'da birer bildiri yayımlarlar⁵²⁹. Bursa'nın İşgalinin ikinci sene-i devriyesi ile ilgili olarak İleri Gazetesinde çıkan haberde, "8 Temmuz 1920, Bursa'ya Yunan sürülerinin girdiği tarih Ankara da "Bursa Yurdu" Heyet-i Merkeziyesi bugün güzel Bursa'mızın kurtulmasını temenni etmektedir⁵³⁰, denmekteydi. Bursa Yurdu, Bursa

⁵²⁴<http://docplayer.biz.tr/2863482-Tarih-boyunca-ankara-meltem-yildizturan-in-13-10-2010-tarihinde-gerceklestirdigi-konferans-metnidir.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵²⁵İşçen, Y. "Osmanlı Devleti Döneminde Ankara Hanları ve Otelleri", Ankara Kent Yazıları, <https://silo.tips/download/osmanli-devlet-dnemnde-ankara-hanlari-ve-oteller> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵²⁶ "Bursa Yurdu", *Yenigün*, 3 Şubat 1922, Cuma.; Sarıhan, Z. (1996), Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), TTK Basımevi, 260.

⁵²⁷ "Bursa Yurdu", *Yenigün*, 8 Şubat 1922, Pazar, 1.; Sarıhan, a.g.e., 1996, 269.

⁵²⁸ "Bursa Yurdu", *Yenigün*, 2 Haziran 1922, Cuma.; Sarıhan, a.g.e., 1996, 456.

⁵²⁹ "Dün Hacı Bayram Veli Camii şerifinde istiklal şühedasına ithafen mevlid-i şerif kıraat edilmiştir, Bursa Yurdu'nun Beyannamesi...". "Bursa Faciasının Yılı ...Münasebetiyle", *Yenigün*, 8 Temmuz 1922, Cumartesi.; Sarıhan, a.g.e., 1996, 515.

⁵³⁰ "Bursa'mızın Hazin Sene-i Devriye-i İşgali", *İleri*, 8 Temmuz 1922.; Kartal, a.g.e., 2019, 98.; "Bir Hatıra", *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (60, 61, 62), Haziran-Temmuz-Ağustos 1943, 35.

ve Bilecikli mülteciler yararına iki kısımdan oluşan (öğleden sonra-akşam) bir müsamere düzenlemiştir⁵³¹.

“Bursa’nın Yunanlılar tarafından işgali, meclis kürsüsüne ‘Puşide-i siyah’ olarak adlandırılan kara örtüyle kaplayacak, Milli Şair Mehmet Akif Ersoy’a ‘Bülbül’ şiirini yazdıracak kadar travma yaratırken, kurtuluşu da bir o kadar sevinç ve coşkuyla kutlandı. Türk Ordusu’nun 9 Eylül’de İzmir’e girmesiyle taçlandırılan zafer sonrası gözler hep Bursa’dan gelecek haberdedir. Ankara’daki Bursa Yurdu önünde gelecek haber beklendi. 11 Eylül günü kurtuluş haberi sadece Bursa’da değil, tüm ülkede coşkuyla kutlanır”⁵³².

5.6. Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umumi Kongresi (25 Mayıs 1925)

II. Meşrutiyet Dönemi ile sonrası (1909-1919) ve erken Cumhuriyet döneminde (1922-1930) gençlik örgütlenmesi sayılabilecek pek çok eğitim, öğretmen ve öğrenci derneği vardır. Muallime ve Muallimler Dernekleri Birliği, bazen Ankara Muallime ve Muallimler Derneği ve bazen de Ankara Derneği adını taşımıştır⁵³³. 7 Mayıs 1921’de Türkiye Muallime ve Muallimler Cemiyetleri Birliği adını alan derneğin Fahri başkanı Mustafa Kemal, başkanı Bursa Milletvekili Baha Pars’tır. 1925’te tüm örgütler Türkiye Muallimler Birliği adı altında toplanarak İstanbul ve Anadolu ayırımına son verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Kongresi 2 Mayıs 1925 Cumartesi günü Türk Ocağı ictimâ’ salonunda toplanmıştır. Kongre dört içtima’dan oluşmuş 5 Mayıs’ta son bulmuştur. Kongreye Türkiye’nin birçok il ve ilçelerinden elliden fazla murahhas katılmıştır. Riyasete Vasıf Bey, reis vekilliklerine Nimet Hanım ve Haydar Bey; kâtipliklere Makule Hanım, Fuad, Fehmi, Kudsi Beyler seçilmiştir. 22-29 Ağustos 1924 yılında yapılan Türkiye Muallimler Birliği’nin genel kongresi Ankara’da Türk Ocağı binasında yapılmıştır. Muallimler Birliği’nin ikinci genel kongresi 2-5 Mayıs 1925 yılında Türk Ocağı binasında yapılmıştır. Kongrenin geçici başkanlığını eski Eğitim Bakanı Vasıf Bey yapmıştır⁵³⁴.

⁵³¹ “Bursa Yurdu Müsameresi”, *Yenigün*, 17 Temmuz 1922, Çarşamba, 2.; Sarıhan, a.g.e., 1996, 515.

⁵³² Türk Tarihi Kurumu Arşivi, TG, D.198, NU:39-1. Bursalıların Bir Gösterisi.; Göz, N.(1919). “Vekilin Kahverengi Kaplı Defterinde Ne Yazıyor?”, *Bursa Hakimiyet*, 11 Eylül 2019 Çarşamba.

⁵³³ Yunus Pustu’dan alınmış belgelerden istifade edilmiştir.; “Muallime ve Muallimler Dernekleri Heyet-i İdaresi”, *Anadolu’da Yenigün*, Numara, 882-505, 1 Haziran 1922, 2.

⁵³⁴ Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umûmî Kongresi Zabıtları 1341(1925), Muallimler Birliği Umûmî Merkez Neşriyyâtı, Aded. 4, Ankara, İstanbul-Yeni Matbaa, 1341, 2.; Sinç, a.g.t. 2019, 10, 21, 23, 49, 59, 60, 63, 72, 76, 104, 106,130.; “Maarif Kongresi-Resimler”, *Muallimler Birliği*, Sene:1, (1), Ankara’da Türkiye Muallimleri Birliği Umumi Merkezi Tarafından Ayda Bir Neşrolunur,

Hakkı Baha Bey (Hakkı Beha Bey), Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Kongresi'ne katılanlar arasındadır. Hakkı Baha Bey, kongrede görüşlerini;

“Gerek Maârif Vekâletinin ta'mîminde ve gerek Paşa Hazretlerinin gösterdikleri taltifte gizli bir terbiye vardır. Orada ta'yîn etmiş bir sistem var millî ve asrî terbiyedir. Bu iki kelime hakkında mütâlaada bulunmak ister idim. Muhterem arkadaşlarımın hepsi i'tirâf ederler ki millet denilen mefhûm ne coğrafya ile ne insan birliğiyle ne ba'zı kanâatlerdeki ittihâdla ifâde edilmez, yine genç arkadaşlarımdan birisinin arz ettiği gibi “konsiyans”dır. İnsanı teşkil eden kelimeler var bir de onların ifâde ettiği mefhum var. Kelimeler “istatistik” dir fikirler “dinamittir” fikirler yaşar inkişâf eder, buyur, temtî eder. Fakat onun üzerine kalıp konmuş kelime herkes tarafından müsâvâten telaffuz olunur. Fakat ihtivâ ettiği ma'nâ tamamen aynıdır. Ba'zı kimse kelimeyi başka dürlü kullandığı halde diğeri aynen kullanıyor. Onu ifâde etmiş olmasıdır. Fikirlerin yek-diğerine olan müsâvâtı ne kadar hiç ise milliyet fikri milliyet şe'niyeti o kadar tahakkuk etmiştir. İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. Denildiği vakt vatanın muhtelif ikliminde, muhtelif köşelerinde aynî hâdise te'sîriyle kayd edilmiş değildir. Şeyh Said'in hâdise isyâniyyesi bizi muztarib ettiği kadar başka muntıkadaki insanları da müteessir etmiştir. Çünkü Diyarbakır kelimesi, vatan kelimesi, devlet kelimesi, cumhuriyet, halkçılık... İlâh kelimeleri herkes ayrı ayrı telâkki ediyor. Vâkıa kelimeler birdir, ihtimâline bu fikirler herkesin kalıbına, tahassüsüne göre renk alıyor. Heyecanlarda efkâra, kanâatlere, imanlara vâki' olacak efkârdır ki vâki' olacak iştirâktir ki milliyeti birleştirir. Bunların hepsi bir kelime ile ifâde edilir. Binâen aleyh kelimelerdeki iştirâkın ne kadar ise milliyetlerde heyecanlarında ta'yîni kelimenin fikrin iştirâkını te'mîn edecek mesâilde her kelimeyi her vatandaş telaffuz ettiği zaman aynî heyecanı duymalıdır. Aynî duyguyu duymalı ve ayn ma'nayı anlamalı...” şeklinde dile getirir⁵³⁵.

2 Mayıs 1925 başlayan Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Kongresi, 5 Mayıs 1925'te kapanmıştır⁵³⁶.

5.7. Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umumi Kongresi (1926)⁵³⁷

Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 senesi, Temmuz'un on beşi perşembe günü Ankara'da Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi merkezinde in'ikad etmiştir. Kongreye Türkiye'nin her tarafından gelen muallimler birliklerini temsil eden iki

Temmuz 1341, sayfa: münderecat, 14.; Pustu, Y. (2019). “Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleriyle Türkiye Muallimler Birliği (1921-1936)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (35/99), Mayıs, 51-94.

⁵³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umûmî Kongresi Zabıtları 1341 (1925).(1341).83-84.; Sinç,a.g.t.2019, 105-106.

⁵³⁶Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umûmî Kongresi Zabıtları 1341(1925), Muallimler Birliği Umûmî Merkez Neşriyyâtı, Aded. 4, Ankara, İstanbul-Yeni Matbaa, 1341, 2, 100.

⁵³⁷Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umûmî Kongresi Zabıtları.(1928). Ankara, Matbaa-i Ebul-ziya.; “Bursa Muallimler Birliği”, *Muallimler Birliği*, Sene:2, (14), Ağustos, Ankara, 1926, 609-640.

yüzden fazla murahhaslar iştirak etmişti⁵³⁸. Hakkı Baha Bey, Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 senesi kongresine de katılmış ve farklı tarihlerdeki oturumlarda görüşlerini bildirmiştir⁵³⁹.

Hakkı Baha Pars, Ankara Maarif Müdürlüğü'nden 12 Mart 1922'de istifa ettikten sonra Bursa'ya döner. Memleketi Bursa'da Kız Öğretmen Okulu'nda dokuz ay psikoloji öğretmenliği yapar⁵⁴⁰. Bursa'da olmasına rağmen Ankara'daki faaliyetlere de katılır.

II. Abdülhamid döneminde Bursa'da 1906 ve 1909'da iki ayrı sergi düzenlenmiştir⁵⁴¹. Bursa Sergisi, Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki tertip edilen ilk ve Cumhuriyet'ten önceki son sergisidir. Savaştan çıkmış ve ekonomisi hemen tümüyle durmuş durumdaki Bursa'nın, işgalden kurtuluşunun ilk yıldönümü olan 11 Eylül 1923 günü Bursa'da Mekteb-i Sultani binasında açıldı⁵⁴².

Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar imzasıyla, İstanbul'da Ahmet İhsan ve Şürekâsı'na ait basımevinde bastırılan Bursa Sergisi Rehberi adlı kitapta verilen bilgiye göre Sergi'nin onursal başkanı ve yüce koruyucusu Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri idi⁵⁴³.

Hakkı Baha Bey (İl Genel Meclisi Üyesi), bu serginin tanzim komisyonunda yer almıştır⁵⁴⁴.

Hakkı Baha Pars, bir müddet sonra Bursa'da Kız Öğretmen Okulu'ndan Bursa Kız Öğretmen Okulu Psikoloji Öğretmenliğine atanır⁵⁴⁵. 4 Eylül 1924'te Bursa Erkek

⁵³⁸ Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umûmî Kongresi Zabıtları, a.g.z., 1928, 7.; Temir, Ö. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtlarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 15.

⁵³⁹ Temir, Ö., a.g.t., 2019, 156-271.; Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umûmî Kongresi Zabıtları.(1928).1158-159.

⁵⁴⁰ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁵⁴¹ Abacı, a.g.m., 2018, 147.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 338-339.

⁵⁴² Bursa Vilâyeti Salnâmesi.(1927). Vilâyet Matbaası, 324, 376, 379.

⁵⁴³ Çoban, Y. (2011). *Atatürk Dönemi Tarım, Sanayi ve Ticaret Sergileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 37, 40, 86.; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-sergisi-1923-.html> Erişim tarihi:15 Şubat 2021.; Bursa Vilâyeti Salnâmesi.(1927). Vilâyet Matbaası,324, 376,379.

⁵⁴⁴ Bursa Sergisi Rehberi, Mürettibi: Hacıbeyzade Ahmed Muhtar, Ahmed İhsan Matbaası, 1339, 1-2.; <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-sergisi-1923-.html> Erişim tarihi:15 Şubat 2021.

⁵⁴⁵ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

Öğretmen Okulu⁵⁴⁶ Müdürlüğüne atanır. Hakkı Baha Pars, 1926 Ağustos’una kadar Bursa’da çalıştıktan sonra Ankara Müzesi Müdürlüğü’ne tayin olur⁵⁴⁷.

Hakkı Baha Bey Bursa’da eğitim faaliyetlerinin yanı sıra Bursa’nın tarihi, coğrafyası ve kültürü ile ilgili araştırmalara ve çalışmalara da katılır. Bu çalışmalardan biri de Uludağ ile ilgili faaliyetidir. Bursa, Olympos dağı (Uludağ veya Keşiş dağı⁵⁴⁸) eteklerinde yamaçlar üzerine kurulmuş kıvrımlarla akan Nilüfer ırmağının suladığı verimli ve toprağı iyi işlenmiş bir ovaya hâkimdir. Şehri çevreleyen sık bitki örtüsü ile mahalleleri arasında yükselen çınar ve serviler, onun yeşil Bursa diye adlandırılmasına neden olmuştur.

1925’de Coğrafya Encümeni’nin diğer illerde de birer şubesinin açılması düşünülmüş ve Bursa’da öğretmenler tarafından daha önce kurulan özel encümen ilk şube olarak kabul edilmiştir. 1925 yılında Bursa Öğretmen Okulu direktörü (müdürü) Hakkı Baha Pars’ın başkanlığında gerçekleştirilen geziye, Öğretmen Okulu Öğrencilerinin tümü, İstanbul Öğretmen Okulundan 30, Siyasal Bilgiler Okulundan 10 ve Bursa Lisesinden 25 öğrencinin yanı sıra, Bursa’daki ilkokullarda görevli 20 bayan öğretmen ile ortaöğrenim okullarında görevli Coğrafya ve Tabiat Bilgisi Öğretmenlerinin tümü katılıyor. Grupta, Harita Müdüriyetinin Ankara’dan görevlendirdiği topograf Dr. Osman Şevki Bey’de bulunuyor. Kalabalık gezi grubunun dağdaki incelemesi 10 gün sürüyor. Grubun bir toplantısında-gezi başkanı (Hakkı) Baha Bey’in de teşvikiyle-dağın adının Uludağ olarak düzeltilmesi gereğinde birleşiliyor⁵⁴⁹.

Uludağ ismi, Ruhi Naci Sağdıç’ın “*Uludağ Adı Hakkında*”⁵⁵⁰ başlıklı yazısında;

“İstiklal Savaşı yıllarında Bursa’yı kurtaran alayın komutanı Yarbay Tevfik, “Keşiş”e “Hocadağı” dedirtmek için uğraştığı ancak o dönemde alayın başhekimisi olan Dr. Osman Şevki karşı çıktığını, 1935 yılında Bursa gazetelerinde çıkan bir habere göre Bursa’da kurulan bir coğrafya encümeninin (alt kurul) Hakkı Baha Pars’ın başkanlığında Keşiş Dağına bir gezi düzenlediği yazıldığını Dr. Osman Şevki (o zaman Erkânı Harbiye

⁵⁴⁶ Kumaş, a.g.e., 2020, 156.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

⁵⁴⁷ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁵⁴⁸ Şakir, a.g.e., 2012, 109.

⁵⁴⁹ Kemankaş, İ.(2020). “Not Defteri: Uludağ, Prof. Dr. İncik ve Camideki Kılıç”, <https://enbursa.com/yazarlar/ismail-kemankas-10/not-defteri-uludag-prof-dr-incik-ve-camideki-kilic-10098.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵⁵⁰ Sağdıç, R. N. (1936). “Uludağ’ın Adı Hakkında”, *Uludağ*, İkinci Kanun 1936, (5), 37-38.

Umumiye Coğrafya Encümeninde tarih, nüfus ve sıhhiye ve içtimaiyat şubelerinin müdürüdür) ile onunla birlikte çalışan encümen üyelerinin de bu geziye katıldığını, Osman Şevki'nin Bozburun'dan geçerken Keşiş Dağına bakım "Ne ulu dağ!" dediğini ve isim değişikliği fikrinin bu sözler üzerine ortaya çıktığını belirtilmiştir. Ankara'ya döndüğünde bir rapor hazırlar ve şöyle der: "Bütün dünya bu dağa Olemp der. Biz ise Keşiş Dağı diyoruz. Garbî Anadolu'nun en yüksek tepesine çıktım. Etrafıma baktım ne keşiş gördüm ne derviş. Güzel Bursa bir keşişin gölgesi altında mustarıptı. Halk bu ismi sevmiyor; haklıdır. Olemp kelimesi de halkımızın diline uygun değildir. Biz buna, dağın bünyesine en uygun olan bir ismi verelim ve Uludağ diyelim".

Mareşal Fevzi Çakmak bu öneriyi kabul eder ve bundan böyle haritalara dağ Uludağ adıyla geçer ve bu ad günümüze kadar ulaşır. Soyadı kanununun çıkması vesilesiyle Dr. Osman Şevki Bey Bursalı olan lakabını bırakarak Uludağ soyadını alır"⁵⁵¹.

Osman Şevki Bey ise Uludağ Mecmuasında çıkan bu tür haberi yalanlıyor ve Uludağ adının Baha Bey değil kendisi tarafından düşünüldüğünü ve önerildiğini yazıyor⁵⁵².

⁵⁵¹Uygur, T.(1935).“Doğduğu Gibi-Keşiş Dağı/Uludağ”,*Hakkın Sesi*,No: 499, 6 Aralık 1935 Cuma, 1. “Keşiş dağı-Uludağ

Geçen yıl, Mudanya'dan İstanbul'a gidiyorduk. Yolculuk arkadaşlarımız Doktor Osman Şevki Uludağ, Mimar Sedat, Cumhuriyet gazetesinin Ankara ayatı Adil, bizim Musa Ataş değerli öğretmen Haydar Tolon'du. Bir aralık Haydar Tolun hazırlamakta olduğu bir eserin (pedagoji bakımından Uludağ kısmını okudu. Bu bahiste Keşiş dağına, Uludağ adını verenin öğretmeni Hakkı Baha olduğunu yazıyordu. Doktor Osman Şevki Uludağ bir yanlışlığı düzeltmek için, bu adı ilk önce kendisinin bulduğunu ve Genel Kurmay Başkanlığına verdiği bir raporda bu konu üzerinde önemle durarak Olimpe [Uludağ] adının verilmesini önerdiğini (teklif ettiğini), bu önerge üzerine de Genel Kurmay Başkanlığından İçişleri Bakanlığına ve Harita şubesine yazıldığını, ondan sonra Uludağ adının bütün illere bir genelge ile yayıldığını, daha önce de Bursa gazetelerinde bu işin uzun boylu görüşüldüğünü ve bu vaziyeti belgelerle isbat edeceğini söylemiştir. O zaman çalışkan arkadaşım Tolon müsbet bir cevap vermemiştir.(Uludağ) mecmuasının son sayısında (pedagoji bakımından Uludağ yazısını çıkaran Haydar, [Uludağ] adının öğretmeni Hakkı Baha tarafından verildiğini yazıyor. Bunu gören Musa Ataş, geçenlerde (Hakkın Sesi) nde bu hakkın (Doktor Osman Şevki Uludağ)a ait olduğunu kısaca işaret etmişti. Öğrendiğime göre bir değerli arkadaşımız bu konuyu "Uludağ, mecmuasının beşinci sayısında çok etraflı, derin bir inceleme ile izah edecek. Geçen yıl "Uludağ, soy adını alan Doktor Osman Şevki bu soy adının bir başka yurttaş tarafından da alındığını görünce "Bursa, gazetesinde iki yazı neşretmişti. O yazılarda "Uludağ", soy adını niçin aldığı anlatırken "Keşiş Dağı'na" Uludağ, adını kendisinin verdiğini anlatmıştı. Bunun üzerine galiba o yurddaş da bu soy adından vaz geçmişti. Bu konuda bana söz düşer miydi? Ve bu mesele bu kadar uzatılmaya değer mi? Ben, hususi surette yaptığım araştırmalardan anladım ki, ilk defa bu adı "Osman Şevki, bulmuş resmi kanaldan geçirilmesine çalışmış, "Keşiş, "Uludağ" a çevrilmiştir. Hakkın yerini bulması için, herkes gibi bana da söz düşer. Meselenin değerine gelince: "Keşiş, e karşılık "Hoca dağı, adını verdirmek isteyen bir zihniyetin karşısına "Uludağ'a çıkan bir arkadaşın bu konudaki hassasiyeti çok yerindedir. İşin değeri buradadır. Yoksa Osman Şevki Uludağ, bir dağa şu veya bu adı vermekle tanınmak isteyen bir adam değildir. Türk bilgi âleminde "Tıp Tarihi" gibi yüksek, eşsiz bir eserle katılan Osman Şevki, Bursa için yazdığı birçok yazı ile Bursa'ya karşı ödevini yapmış bir adam olarak da pekiyi tanınmıştır. Yalnız meydana bir hata vardır. Bu hatayı genç, mütefekkir arkadaşım Haydar Tolon düzeltirse ufak bir hakka yerini vermiş olacaktır.; Son {Uludağ} mecmuasında (pedagoji bakımından Uludağ) başlığı altında Haydar Tolon'un yazdığı bir yazıda Uludağ'a bu adı verenin o zaman Muallim mektebi müdürü bulunan Bay Hakkı Baha olduğu kaydedilmekte ise de bizim öğrendiğimize göre bu adı; Şimdi Konya sayılabilecek olan ve o zaman Coğrafya cemiyetinde aza bulunan Doktor Osman Şevki; bu adı verdikten sonra Genel Kurmay Başkanlığı (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği) ile iç işleri bakanlığı da Uludağ ismini kabul ve tamim etmiştir. Osman Şevkinin (Bursa ve Uludağ-Seyyahlara rehber) adındaki kitabında; ayrıca kültür bakanlığınca bastırılan (Bursa vilayeti coğrafyası) kitabında böylece tasrih edilmektedir. "Uludağ'ın Adını Kim Koydu?", Hakkın Sesi, No:481, 15 Kasım 1935, 2.

⁵⁵²<http://www.enbursa.com/yazarlar/ismail-kemankas-10/not-defteri-uludag-prof-dr-inalcik-ve-camideki-kilic-10098.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.

Uludağ ve Uludağ'a yapılan tectik gezisiyle ilgili kendisi ile yaptığımız görüşmede Serdar Kuşku Bey konuya şöyle bir açıklama getirmiştir: ⁵⁵³.

“1925 yılında, Türkiye'nin coğrafya sınırları çizilmemiş, Genelkurmay Başkanlığı coğrafya sınırlarına katkıda bulunması için illere yazı yazıyor. Komisyonlar kuruluyor, tabiat bilgisi öğretmenleri, bilim adamları kurullara katılıyor. Bu sırada Hakkı Baha Pars (Maarif Müfettişi ve Öğretmen Okulu Müdürü), Bursa Coğrafya Komisyonu'nu kuruyor. Uludağ'da bir tetkik gezisi yapmak istiyorlar. İstanbul'daki Coğrafya Encümeni de buna katılmak istiyor. Kirazlıyayla'ya çıkacaklar, 10 gün kamp yapacaklar, bir doğa dersi gibi. Bursa'da hazırlıklar sürerken geziden haberdar olan, aralarında Harita Müdüriyet-i Umumiyesi Topoğrafya ve Kültür Şubesi şefi Bursalı Dr. Şevki Bey'in de bulunduğu bir grup da Keşiş Dağı gezisine katılmak üzere Bursa'ya geliyor. Bursa ve İstanbul Coğrafya Komisyonlarının oluşturduğu yaklaşık 150 kişilik coğrafya kervanı 10 gün boyunca Uludağ'ın flora ve faunasını inceleyip, jeolojik ve meteorolojik araştırmalar yapıyorlar, kurulan istasyonlarda öğrencilere dersler veriyorlar. Bu arada Osman Şevki Bey, Uludağ adında bir gazete çıkarıyor, üç nüsha, el yazısı. Keşiş Dağı'nın adının Uludağ olmasını öneriyor arkadaşlarına....Dönüşlerinde bununla ilgili bir rapor yazıyorlar⁵⁵⁴ Genelkurmay Coğrafya Encümeni'ne Orada Keşiş Dağı adının Uludağ olmasına yönelik bir talebi oluyor, sonra bu devlet tarafından kabul ediliyor.”⁵⁵⁵

⁵⁵³Serdar Kuşku Beyle Yapılan Görüşme (“Uludağ ve Milli Park” ve “Gezenlerin, Yazanların ve Yaşayanların Anılarında; Uludağ” adlı kitapların yazarı, Bursalı araştırmacı), 25 Mart 2021.

⁵⁵⁴ Dr. Osman Şevki'nin Genel Kurmaya verdiği Rapor:

“Büyük Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne

Bu dağ, garbi Anadolu'nun en yüksek tepesidir ve bunun tepesine çıkan bir kimse, Anadolu haritasına kuş bakışı bakar. Anadolu'nun bilhassa bu kısmı, keşişlerin ve rahiplerin asırlardan beri Türkler aleyhindeki telkinlerinin neticesi olarak çok ıstırap çekti ve bu tepelerin baktığı sahalarda, Türkün mevcudiyeti istihfaf olundu. Türkler, buralarda zulüm gördüler. Grek ordusu kendine bakan tepenin (Keşiş) diye tevsiminden ıstırap duymaktadır. Bulduğumuz ve arkadaşlarımız tarafından tensip olunan bir kelimeyi bu münasebetle nazari tasvibi âlilerine arz eder ve bunun kabulü, ilim kâfilesini, dağ seyyahlarını, Bursalıları mecburu minnet ve şükran edeceğini arz ederim.

Bu isim (Uludağ) dır.”

“Başvekâlet-i Celileye

Bursa'daki Keşiş Dağı isminin Uludağ'a tahvili hakkında ba'zı mutâla'atı hâvî Brusa Vilâyet-i Coğrafya Cem'iyeti Riyâseti'nden alınan tahrîrât üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâset-i Celîlesi'yle bi'l-muhâbere alınan cevapta, mezkûr cem'iyet tarafından Keşiş Dağı'na yapılan seyahate İstanbul'daki Askerî Coğrafya Encümeni a'zâsından iştirak eden zevâtın verdikleri raporlarda da Keşiş Dağı'nın Uludağ'a tahvili teklif edildiği ve keyfiyetin Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye'ce de muvafık görüldüğü izbâr buyurulmakla ol veçhile icâb eden makâmât ile vilâyâta ve Harita Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne ma'lûmât i'tâ ve tebligat icra edildiği arz olunur.

Dahiliye Vekili

Fî 24 Eylül 1341 (1925)”. Altınok, A. “Uludağ ve Unutulan Kulüp Bursa Dağcılık Kulübü”, <http://bursadağcılıkkulubu.com/uludag-ve-b-d-k/> Erişim tarihi: 27.03.2021.; Sağdıç, a.g.m., 1936, 37-38.; Altınok, S.(1937).“Uludağ-Olimpler”, *Uludağ*, 1 inci Teşrin 1937, (12-13), 16-21.

⁵⁵⁵ Evren, S.-Güldemir, O.(2018). “Türkiye’de Kış Turizminin Başladığı Yer: Uludağ”, *Dünden Bugüne Türkiye’de Turizm Kurumlar-Kuruluşlar Turizm Bölgeleri ve Meslekler*, Proje Koordinatörü ve Editör: Prof.Dr. Nazmi Kozak, *Türkiye Turizmi-Sözlü Tarih Araştırması*, C.10, 263-296.

Buradan da anlaşılacağı üzere Uludağ isminin isim babası Osman Şevki Bey olsa da Hakkı Baha Bey'in tetkik gezisini organize etmesi gelinen noktada çok önemlidir.

5.8. Muhacirin Yardım Cemiyeti (1923)

Lozan Antlaşması'nda, “*Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girebilecektir. Mübadele, İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanlarını kapsamayacaktır. Anlaşmada “Rumların karşılığının “Türkler” değil de “Müslümanlar” yazıyordu*⁵⁵⁶.

Bunun akabinde başlayan mübadele ve göç sonrası ortaya çıkan göçmenlerin sorunlarını çözümüne katkıda bulunmak amacıyla yoğun bir yardım kampanyası başlatılmıştı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve kurulan yardım dernekleri, büyük katkılarda bulunmuşlardı. Pek çok gazete de yardım kampanyasına katılmış, yardımda bulunanların isimlerini yayınlayarak yardıma teşvik etmişlerdi. Örneğin mübadillerin Bursa'ya gelmesinin ardından Ertuğrul, Hüdâvendigâr, Yeni Fikir⁵⁵⁷ gibi dönemin yerel basınıni oluşturan gazeteler yardım yapılması için çağrılarda bulunmuşlar; Vilayet Meclisi de birtakım yardım kararları almış, ayrıca şehirde bir de “Muhacirin Yardım Cemiyeti” adlı bir cemiyet de kurulmuştur⁵⁵⁸.

Bursa ve çevresindeki yardımseverler, dernekler, cemiyetler, göçmenlere, hastalara, yaralılarına hasta yardım ediyorlardı. Hilal-i Ahmer, bu faaliyetlerin merkezinde yer alıyordu. Bursalılar yardım faaliyetlerine tüm imkânları ile katılıyordu. Muhacirin-i

⁵⁵⁶ Arı, K. “Mübadele ve Tarihsel Süreç”, www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/mubadele-ve-tarihsel-surec-doc-dr-kemal-ari/ Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵⁵⁷ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926., a.g.s., 1926,526.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927,2, 725.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1927-1928., a.g.s., 1928,3, 740.

⁵⁵⁸ Çetin, H.(2003).“Mübadele Öncesi ve Sonrası Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürkçü Bakış*, C.II, (4), Güz, 93-116.; Demirtaş, B.(2008).*Lozan Mübadele Sözleşmesi'nin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 29.; Kiracı, M.(2006).*Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 71.; Şeker, N.(1995). *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Bursa'ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri 1923-1935*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 47.

İslamiye Muavenet Heyeti, Mübadele Cemiyeti⁵⁵⁹, Kızılhaç gibi kurumlar, devletle birlikte bu çalışmalarda yer alıyordu. Vilayet Meclisi de göçmenlere yardım işini görüşmüş; göçmenlerin sağlık, barınma, beslenme sorunları için para yardımı yapılması gündeme gelmişti. Göçmenler gelmeye başlamadan bir hafta kadar önce Ahmed Tevfik, Hacı Sabri (ipek imalâtçısı, tüccar), Hakkı Baha (Pars), Ahmed Ziya, Mehmed Kâmil ve Mümtaz Şükrü (Eğilmez) Beyler vilayet makamına başvurarak, “*Muhacirin Yardım Cemiyeti*” adıyla bir cemiyet kurmuşlardı. Cemiyetin kuruluş amacı, kurucuları tarafından “*Gelecek din kardeşlerimizin temin-i istirahat, iaşe ve iskânları hususunda hükümete muavenet için azami gayret ve himmet-i sarf etmek*” olarak açıklanmıştı⁵⁶⁰ (Hüdâvendigâr Gazetesi, Sayı:3093, 13 Kânunuevvel 1339/1923’ten aktaran Raif Kaplanoğlu) Bursa gazetelerinde göçmenlerin iskânı ile görevlendirilen memur kadroları konusunda da önemli ölçüde bilgiler bulduk. Hüdâvendigâr gazetesinde şu haberin ayrıntısı ilginçtir:

“*Yeniden oluşturulan Mübadele ve İskân Dairesi Sevkiyat ve Nakliyat Memurluğuna 3.000 kuruş maaşla Bursa Sultanisi eski müdürü Necip Bey, iskân memurluğuna 3.000 kuruş maaşla Baytar İbrahim ve gezici memurluğa emekli Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, kâtibine 1.500 kuruş maaşla ihtiyat subaylarından Mustafa Haşim Bey, aynı maaşla Asaf ve Mehmet Yakup beyler getirildi. İmar ve İskân memurluğuna da, 2.000 kuruş maaşla polis Kasım, Hayri Bey ve kâtipliğe 1.500 kuruşla ihtiyat subaylarından İsmail Sıtkı efendi tayin edildi. Henüz tayin edilmemiş olan müdürün belirlenmesine kadar bu görevi sevkiyat ve nakliyat memuru Necip Bey Vekâleten yürütmesine karar verildi*”. Haziran’ın 3’ünde ise Mübadele ve İskân ve İmar Müdürü Celal Bey

⁵⁵⁹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926., a.g.s., 1926,525.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927,2, 725.

⁵⁶⁰ Arı, K. “Mübadele ve Tarihsel Süreç”, www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/mubadele-ve-tarihsel-surec-doc-dr-kemal-ari/ Erişim tarihi: 20.02.2021.; Şeker, N. “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent”, Aynı dönemde yapılan mübadillerin Belediye seçimlerine iştirak edebilecekleri de karar altına alınır. “Mübadillerde İştirak Edecek”, *Yeni Fikir*, 17 Şubat 1925/1341, 1.; Şeker, N. (1995). *Türk-Yunan Nüfus Mübadele Anlaşması Sonucu Bursa’ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri: 1923-1935*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 46-, 47.; Kaplanoğlu, R. (2006). “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa”, *Avrasya Etnografya Yay.*, 76-77, 94.; Şeker, N. “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent”, www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/turk-yunan-nufus-mubadelesi-ve-bir-kent-bursa-nesim-seker/ Erişim tarihi: 20.02.2021.

Bursa'ya gelmişti. Yoldaş gazetesinin haberinde ise, Gemlik ve Mudanya mıntika müdürlüğüne Sahib Bey'in getirildiği anlaşıyor⁵⁶¹.

5.9. Bursa Muallimler Birliği Kongresi (2 Temmuz 1925)

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda cemiyetlerin teşkili ve bu arada ilk muallim cemiyetlerine giden süreç XIX. yüzyılda Tanzimat Fermanı (1839) ile başlatılabilir. Osmanlı Devleti'nde ilk muallim cemiyetleri tecrübesi 1908 yılında Encümen-i Muallimînle başlamış ve aynı yıl içinde kurulan Muhafaza-i Hukuk-ı Muallimîn Cemiyeti ile devam etmiştir⁵⁶². Bu cemiyetleşme/dernekleşme sürecinden Bursa'da etkilenmiş ve birçok dernek ve cemiyetin şubesi açılmıştır. Bursa Muallimler Birliği⁵⁶³ de bu yapılanmalardan bir tanesidir.

Milli Mücadele sonrasında Bursa'da teşkil edilen ve 5 kişilik bir heyet-i idaresi olan Bursa Muallimler Birliği'nin azaları, Dârümuallimin Muavini Lütfiye Hanım⁵⁶⁴, 1925 sonrası azalar ise, İdare Heyeti Başkanı Erkek Muallim Mektebi Müdürü **Hakkı Baha Bey**'dir⁵⁶⁵.

Birliğin kâtibi Hoca Alizâde Mektebi Müdürü Süleyman Faik ve veznedarı da Hoca İlyaszâde Mektebi muallimlerinden Nusret Bey'dir. Azalıklarda ise Bezm Mektep müdürü Zehra Hanım ile Lise muallimlerinden Edip ve Hilmi ile İlk Tedrisat Müfettişi Fevzi Beyler'dir⁵⁶⁶.

⁵⁶¹ Kaplanoğlu, R.-Kaplanoğlu, O. (2014). Bursa Göç Tarihi, Nilüfer Belediyesi, 183-184.; Kaplanoğlu, R. (1999). Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri), Avrasya Etnografya Vakfı yay., Bursa, 84-85.; Arı, K.(2020).“Population Exchange in the Historical Process”, Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic, (7), Yaz, ss. 23-56.; Arı, K. “Mübadele ve Tarihsel Süreç”, www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/mubadele-ve-tarihsel-surec-doc-dr-kemal-ari/ Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵⁶² Pustu, Y.(2018).“Nizamnamelerine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Muallim Örgütlenmeleri (1908-1919)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 34, (2), 98, 1-40.

⁵⁶³ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926., a.g.s., 1926,525.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927,2, 725.

⁵⁶⁴ Diğer azalara ulaşılammıştır.

⁵⁶⁵“İntihabat, Merkez Kongreleri ve İdare Heyetleri, Bursa Merkezi, Reis Erkek Muallim Mektebi Müdürü Hakkı Baha, Kâtip: Hoca Alizâde Mektebi Müdürü Süleyman Faik, veznedarlığa Hoca İlyas Zâde Mektebi Muallimlerinden Nusret Beyler, azalıklara Bezm-i Mekteb Müdürü Zehra Hanım 'la Lise Muallimlerinden Edip, Hilmi, İlktedrisat Müfettişi Fevzi Beyler İntihap edilmiştir”. “İntihabat”, *Muallimler Birliği*, Sene:1, (3), Eylül 1341, 144.

⁵⁶⁶ “Merkez Kongre ve İdare Heyetleri”, *Muallimler Birliği*, (3), Eylül, 1341 (1925), 144.; “Muallimler Birliği Kongresi”, *Muallimler Birliği*, Sene:1, Numero: 24, 2 Temmuz 1925 (1341)-10

Bursa Muallimler Birliği, Bursa’da birçok etkinlikte de bulunmuştur. Bursa köyleri ve köylerdeki eğitim durumunu tespit için “Bursa Birliği’nin Köyler Hakkında Umumi Tedkikat Sualleri” adıyla sorular hazırlamış ve bu soruların cevapları ile Bursa köyleri için yol haritaları hazırlamayı amaçlamışlardır⁵⁶⁷. Bursa Erkek Muallim Mektebi öğrencilerinden bir orkestra tesis edilmiştir⁵⁶⁸.

5.10. Bursa Vilâyeti 341 Senesi Salnamesini Tanzim Komisyonu Üyeliği (29 Haziran 1925)

Hakkı Baha Pars, Bursa ilinin 341 (1925) yılı salnamesinin hazırlanması için teşkil edilen komisyonda da görev alır⁵⁶⁹.

5.11. Türk Felsefe Cemiyeti’nin Ankara Şubesinin Kuruluşu

Dönemin aydınlarının önemli bir örneği olan Hilmi Ziya Ülken’in arayış içinde olduğu bir dönemde felsefe öğretmeni Servet Berkin’den gelen İctimaiyat Mecmuası adıyla bir sosyoloji dergisi çıkarma önerisini olumlu karşılar ancak amacı “*öğretmek ve telkin etmekten ziyade, münakaşa yapmak ve meseleler ortaya atmak olan böyle bir mecmuanın ancak Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası olabileceğini*” söyleyerek kabul eder. Bu önerinin Almanya’dan yeni gelen ve üniversitede Felsefe Bölümü’nde yeni göreve başlayan Orhan Sadettin ve başka felsefecilerin de dikkatini çekmesiyle dergi Hilmi Ziya’nın istediği gibi *Felsefe ve İctimaiyat* adıyla 1927 yılında yayınlanmaya başlar. Mecmuanın idare heyetinin İstiklal Lisesi Müdürlüğünde yaptığı hararetili toplantılarda pek çok temel konuda anlaşmazlık yaşansa da heyet tüm uyuşmazlıklara rağmen bir noktada uzlaşır:

“Tedris ve siyaset planının üstünde bir felsefe problemi koymak ihtiyacı” Bu ihtiyaç heyeti aralarında yaşanan uzlaşmazlıklara rağmen birbirlerine yaklaştıır ve bir felsefe cemiyeti kurmaya yönlendirir. Böylece ilk felsefe cemiyeti 1928 yılı başında İstiklal Lisesi’nin yeni taşındığı Şehzadebaşı’ndaki binasında kurulur. Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası ise cemiyetin yayın organı haline gelir. Cemiyetin kurucuları felsefe öğretmeni Servet (Berkin), felsefe

Zilhicce 1343, 1., <https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12968> Erişim tarihi: 20.02.2021.; “Muallimler Birliği Konferansı”, *Yeni Fikir*, 2 Temmuz 1341-1 Ağustos 1343, Numara 24, Pençsembe, Sene: 1, 1.

⁵⁶⁷ “Bursa Muallimler Birliği”, *Muallimler Birliği*, (5), Teşrin-i sâni, 1341 (1925), 237.

⁵⁶⁸ “Bursa Muallimler Birliği”, *Muallimler Birliği*, (4), Teşrin-i evvel, 1341 (1925), 171.

⁵⁶⁹ Yeşil Yurd, Sayı:16, 29 Haziran 1341, Bursa, Pazar irtesi.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927, 2, 725.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1927-1928., a.g.s, 1928, 3, 740.

öğretmeni Hatemi Senih (Sarp), dil tarihi doçenti Ragıp Hulusi (Özdem), felsefe öğretmeni Hilmi Ziya (Ülken) ve felsefe doçenti Orhan Sadettin'dir. Amaç, birkaç gencin sohbet etmesi değil, mümkün olduğunca Türkiye'nin tüm felsefecilerini bir araya getirmek ve çeşitli problemler üzerine düşünmek olduğu için Darülfünun'un bütün felsefe öğretim üyeleri ile liselerdeki tüm felsefe öğretmenleri cemiyetin doğal üyesi sayılır.⁵⁷⁰

Mehmet Servet Berkin'in Felsefe ve İctimaiyat Dergisi ile Felsefe Cemiyeti vasıtasıyla ele aldığı konular Türkiye'nin o dönem şartlarında küçük bir grup içinde tartışılmıştır. Çalışma ve tartışmaların daha geniş bir çevreyi içine alması için Felsefe Cemiyeti'nin Ankara'da bir şube açması fikri ileri sürülmüştür. Dönemin aydınlarından milletvekili (1912 Meclis-i Mebusan'ında milletvekili olduğu için davet edildiği ortamlarda milletvekili unvanı ile kendisine hitap edilir) **Hakkı Baha Pars**, Berkin'in bu fikrinin fiiliyata geçmesi için büyük bir gayret ve himmet sarf etmiştir⁵⁷¹.

Ziyaeddin Fahri, Türk felsefe Cemiyeti Ankara Şubesi'nin kuruluşu ve **Hakkı Baha Pars**'ın şubenin açılışı için verdiği destek ve çabayı,

“...Gerek “Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası”nın neşriyatı, gerek “Felsefe Cemiyeti”nin müzakere ve münakaşaları dar ve mahdud bir zümre içinde kalıyordu. Servet, bu neşriyat ve münakaşaların daha geniş bir çevre içinde sağlmasını istiyordu. Bunun için cemiyetin Ankara'da da bir şube açması fikrini ileri sürdü. Değerli mütefekkirlerimizden Hakkı Baha, Mehmet Servet'in bu güzel fikrini kuvveden fiile çıkarmakta büyük bir gayret ve himmet sarf etti 1929 senesi başlangıcında ilk “müzakere”sini yapan “Türk felsefe Cemiyeti Ankara Şubesi”nden “Hayat” Mecmuasından bahseden bir fıkraında Ankara'nın bu gibi fikir cereyanlarına sahne olmasının insanı sevindiren bir hadise teşkil ettiğini kaydetmiştim.” şeklinde açıklar⁵⁷².

Hakkı Baha Bey, Türk felsefe Cemiyeti'nin farklı zamanlardaki toplantılarına da katılır ve toplantılarda görüşlerini ifade eder. “Felsefe Cemiyeti'miz bu hafta ikinci içtimainı yaptı. M. Emin Beyin tebliği üzerinde münakaşalar yapıldı. Celse reisi Yusuf Celal Bey ile Hakkı Baha ve Hüseyin Beyler münakaşaya iştirak ettiler. Akçora Oğlu Yusuf Bey, münakaşa usulüne dair olan fikirlerini söyledi. Memleket terbiyesine taallük eden bu toplanmaların bizde uyandırdığı sevinç büyüktür. Ankara'nın bu gibi fikir cereyanlarına

⁵⁷⁰ Koç, E. (2011). “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Felsefe Cemiyetleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.9,(17), 489-520.

⁵⁷¹ Özcan, Ö. (2011). “Türk Ocağı'nın Fazla Bilinmeyen Bir Mensubu: Mehmet Servet Berkin”, *Türk Yurdu*, Nisan, Yıl:100,(284), 26-34.

⁵⁷² Ziyaeddin Fahri, “Fikir Hayatımız-Mehmet Servet”, *Cumhuriyet*, Sayı: 6144, 22 Eylül 1941 Pazartesi, 2.

sahne olması cidden insanı sevindiren bir hadise değil midir?”⁵⁷³ şeklinde açıklar.

Hakkı Baha Bey, birçok konuda olduğu gibi hayatında büyük bir yer tutan Felsefe ve Felsefecilik faaliyetlerinden de yoğun bir şekilde yer almıştır.

5.12. Türk Halk Bilgisi Derneği ve Halk Bilgisi Mecmuası (1927)

Türkiye’de halk bilimi/folklor, yeni bir bilim dalı olarak 1913-1914 yıllarında Ziya Gökalp, M. Fuad Köprülü ve Rıza Tevfik Bölükbaşı tarafından tanıtıldı⁵⁷⁴. “Anadolu Halk Bilgisi Derneği”⁵⁷⁵, “folklor çalışmalarına kendisini adayan ilk organizasyon” “Türk folklorunun ilk bağımsız bilimsel organizasyonu” olarak 1 Kasım 1927 tarihinde, Diyarbakır milletvekili İshak Refet İşıtman ve öğretmen İhsan Mahvi ile birlikte Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu öncülüğünde kurulmuştur⁵⁷⁶. Amacı “..*Türk folklor ve kültürüne dair tetkiklerde bulunmak, mecmua, gazete ve kitap neşretmek, konferanslar, müsamereler ve seyahatler tertibiyle mümessillikler ihdas ve encümenler teşkil eylemek, diğer bazı cemiyetlerle münasebetlere girişmek..*”⁵⁷⁷ olan, Türk folklor çalışmalarını bilimsel bir zemine oturtmaya çalışmıştır.

18 Mart 1928’de adı, “Türk Halk Bilgisi Derneği” olarak değiştirilen derneğin en önemli faaliyeti 1929’dan itibaren çıkarmaya başladığı, “Halk Bilgisi Haberleri” adındaki dergidir. Genellikle derleme faaliyetlerini içeren dergi, 124 sayı çıkarılmıştır⁵⁷⁸.

Fahri başkan olarak Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati tarafından desteklenen dernek, baskı, alım, satım, dağıtım gibi pek çok konuda devletin maddi-manevi

⁵⁷³ “Felsefe Cemiyetinden”, *Hayat Mecmuası*, (20), 17 Ocak 1929, 112.

⁵⁷⁴ Tan, N. (2016). “Türkiye’de Kamu Yönetiminde Halk Bilimi Biriminin Kuruluşunun 50. Yılı”, *Folklor/Edebiyat*, 22 (85), 229-239.

⁵⁷⁵ <https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.;

⁵⁷⁶ “Dernek 1 Teşrinisani 1927’de İshak Refet (başkan), Ziyaeddin Fahri (kâti) ve İhsan Mahvi (muhasip) Beylerce “Anadolu Halk Bilgisi Derneği” adıyla kurulur. İlk kongre 18 Mart ve 26 Nisan 1928 tarihlerinde yapılır. İdare heyetine yerlerini koruyan üç kurucu dışında Ali Rıza, İsmail Hikmet, Hasan Fehmi ve Hakkı Baha Beyler girer. Dernek adını “şümül”ündeki genişlik nedeniyle “Türk Halk Bilgisi Derneği” olarak değiştirir. Kongrede İlim ve İrşad Heyetleri seçilir. Fahri başkan olarak Maarif Vekili Mustafa Necati belirlenir”. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Halk Bilgisi Mecmû’ası, Birinci Cild, Ankara, 1928, 183-188.; Çetik, M. (2019). Pertev Naili Boratav: Bir Akademisyen ve Düşünce Adamı, 201.; <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/26.php> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵⁷⁷ Ülkütaşır, M. Ş. (1973). Cumhuriyetle Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 38-39.; Aça, M.(2008). ““Halk Bilgisi Haberleri” ve “İnan” Dergileri Bağlamında 1929-1949 Yılları Arası Halk Bilimi ve Halk Edebiyatı Araştırmalarında Trabzon’un Yeri” *Karadeniz*, Yıl: 1, (1), Kış, 9-20.; Çek, S. (2017). “Kurumlar ve Dernek Yapıları İçinde Halkbiliminin ve Halk Edebiyatının Tarihsel Gelişim Sürecine Bakış”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 91-114.

⁵⁷⁸ Karabulut, A. T. (2013). “Türk Halk Bilgisi Derneği Tarafından Yayımlanan Halk Bilgisi Haberleri Dergisi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, TAED.*, (50), 143-149.

imkânlarından yararlanabilmiştir. Derneğin adı 18 Mart 1928’de Türk Halk Bilgisi Derneği olarak değişir ve başta İstanbul olmak üzere Anadolu’nun farklı şehirlerinde şubeler açmıştır. 1928 yılında tek sayı ve dört bölümden oluşan Halk Bilgisi Mecmuası yayımlanır, 1929 yılında Halk Bilgisi Haberleri adlı dergi yayın hayatına başlar. Dernek üç yıldan kısa bir sürede Türk halkbilimi çalışmaları adına önemli dört araştırma gezisi, konferans, kongre ve anketler düzenler⁵⁷⁹.

Türk Halk Bilgisi Derneği (1928) Yönetici Komite Üyeleri, Diyarbakır milletvekili İshak Refet (Işıtman); Ankara Öğretmen Eğitim Enstitüsü Müdürü Ali Rıza; Ankara Kız Lisesi Müdürü İsmail Hikmet (Ertaylan); Ankara’da Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphane Genel Müdürü, Hasan Fehmi (Turgal⁵⁸⁰); **Ankara Arkeoloji Müzesi Müdürü, Hakkı Baha**; Ankara Kız Lisesi Sosyoloji ve Felsefe Öğretmeni, Kurumun Genel Sekreteri, Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu); Ankara Kız Lisesi Dil ve Edebiyat Öğretmeni, İhsan Mahfi’dir⁵⁸¹.

Halk Bilgisi Derneği’nin 18 Mart 1929 Pazartesi günü kongresi toplanır⁵⁸². Kongre, Vasıf Çınar’ın açılış konuşmasıyla başlar; “*Kongre Maarif Vekili tarafından açılarak yeni idare heyetini seçmiş. Kongre Reisicumhur Hazretleri ile Meclis Reisi ve Başvekil Hazeratına arzı tazimata karar vermiş. Hakkı Baha Bey, İhsan Mahir, Samih Nafiz, Edip Alp, Nurettin Beyler ile birlikte Türk Halk Bilgisi Derneği’nin Neşriyat encümenine seçilir*”⁵⁸³.

5.13. Asar-ı Atika Müzesi Müdürlüğü (Ağustos 1926-Mart 1926)

Atatürk’ün Ankara’da bir Hitit Müzesi kurulmasını istemesi üzerine, bu konuda çalışmalar başlamış, 1 Ekim 1921’de Ankara Kalesi’nin Akkale Burcu’nda, daha sonra Anadolu Medeniyetleri ve Etnografya müzelerinin çekirdeğini oluşturacak olan

⁵⁷⁹Alıç, S. (2016). “Türk Halkbiliminin Gelişimi Bağlamında Dergicilik Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, (42), Şubat, 12-18.

⁵⁸⁰Hakkı Baha Pars’ın Bakanlık Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi Turgal ile yakın dostluğu vardır. Tonguç, H. (1939). “Hasan Fehmi Turgal’ın Ölümü”, *İlköğretim*, (16), Haziran, 255-256.

⁵⁸¹Başgöz, İ. (2011)., “Türkiye’de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik”, Çev. Serdar Uğurlu, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages*, (6/3), Summer, 1535-1547.

⁵⁸²“Halk Bilgisi Derneği Umumi Kongresi, yarın (bugün-18 Mart 1929) Maarif Vekili Vasıf Bey tarafından için açılacaktır. Kongre için İstanbul’dan Konservatuvar Müdürü Yusuf Ziya Bey riyasetindeki heyet geldi ve Dernek Reisi İshak Rafet Bey ve arkadaşları tarafından karşılandı”. “Kongre Bugün Açılıyor”, *Vakit*, Sayı:4021, 18 Mart 1929, 1.; “18 Mart-Halk Bilgisi Derneğinin Kongresi Toplanacaktır”, *Vakit*, Sayı:4001, 24 Şubat 1929, 1.; “Halk Bilgisi Derneği Toplandı-Büyük Kongre İçin Hazırlıklar Yapılıyor” *Vakit*, Sayı:4007, 2 Mart 1929, 4.; “Halk Bilgisi Derneği Kongresi”, *Vakit*, Sayı:4019, 16 Mart 1929, 2.; “Dernek Murahhasları Gitti”, *Vakit*, Sayı:4020, 17 Mart 1929, 3.; “Halk Bilgisi Derneği”, *Vakit*, Sayı: 4023, 20 Mart 1929, 1.

⁵⁸³“H. B. D. Kongresi Toplandı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No:2762, 19 Mart 1929 Salı, 1-2.

Asar-ı Atika Müzesi kurulmuştur⁵⁸⁴. Kurucuları Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Hars Müdürü Mübarek Galip Bey'dir. Müzenin ilk Müdürü Halil Nuri Yurdakul (1921) olup, Müze, 1940 yılında Mahmut Paşa Bedesteni'ne taşınana kadar sırasıyla, Cemil Sena Ogun (1922), Mehmet Halit Bey (1923), Kemal Remzi Bey (1923-1924), İzzet Fettah Efendi (1924), İbrahim Bey (1925), **Hakkı Beha Bey (1926-1931)**, Dr. Ragıp Hulûsi Özdem (1933), Osman Ferit Sağlam (1933-1934), Hikmet Turhan Dağlıoğlu (1935-1939) ve Remzi Oğuz Arık (1940-1943) bu görevi üstlenmişlerdir⁵⁸⁵.

Hakkı Baha Pars, 1 Ocak 1929 tarihinde 5000 kuruş maaşla⁵⁸⁶ Ankara Müze müdürü olarak Bursa'dan Ankara'ya gelir⁵⁸⁷.

25 Eylül 1925'te Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in, "Ankara'mızda Devlet Müzesinin ilk temel taşı atıyorum. Ve hayalim memleketin diğer köşelerinde birbirini takip edecek bu gibi ilim, sanat ve tarih abidelerini görmekle mesuttur" ifadeleri ile Cumhuriyetin ilk müze binasının temelini atılmıştır⁵⁸⁸. Bu yıllarda Türkiye'de Atatürk öncülüğünde gerçekleşen inkılap hamlelerini yakından takip eden Afgan Kralı Emanullah, İzmir Vapuru ile Sivastopol'dan alınarak İstanbul'a getirilmiştir. 20 Mayıs 1928'de İstanbul'dan Ankara'ya geldiğinde kendi ve eşi Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara istasyonunda karşılanmıştır. 29 Mayıs'ta Sanayi-i Nefise Mektebini ve Topkapı Sarayı'nı ziyaret etmiş ve müzeleri gezmiştir. Maarif Vekâleti, müzeleri ziyaret edecek olan krala eşlik etmesi için Müzeler Müdürü Mübarek Bey'i, Halk Terbiyesi Müdürü Faik Reşit Bey'i, Ankara Asar-ı Atika Müdürü Hakkı Baha Bey'i⁵⁸⁹, Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Hamit Zübeyir Bey'i görevlendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa önceden müzenin belirli kısımlarını gezmiş ve Afgan Kralı Emanullah'ın teşrifleri münasebetiyle müzenin açılmasını emir buyurmuştur. Kral müzeyi büyük bir ilgi ile gezmiş, memleketindeki

⁵⁸⁴ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927,479.

⁵⁸⁵https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Anadolu_Medeniyetleri_M%C3%BCzesi Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁵⁸⁶ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁵⁸⁷ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.; Ancak

⁵⁸⁸ Payaslı, V. (2018). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Kimliğin ve Ulus Devletin İnşasında Tarihin Görselleştirilmesi", *Journal of History Studies*, 10, (9), 245-273.

⁵⁸⁹ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.

Budizm medeniyeti eserlerinin Hitit ve Türk eserleriyle takas edilmesini teklif etmiştir⁵⁹⁰.

Maarif Vekâleti, Afgan Kralı'nın Ankara'ya teşrifleri nedeniyle⁵⁹¹ Etnografya Müzesi'nin noksanlıklarının acilen belirlenmesi ve bunların hızlı bir şekilde tamamlanabilmesi için 25 Nisan 1928 tarihinde Yüksek Tedrisat Umum Müdürü Rüştü Bey'in başkanlığında bir komisyon kurmuştur. Komisyon üyeleri arasında; Müzeler Müdürü Mübarek Bey, Halk Terbiyesi Müdürü Faik Reşit Bey, Mektep Müzesi Müdürü İsmail Hakkı Bey, Ankara Asar-ı Atika Müzesi Müdürü **Hakkı Baha Bey** (12.06.1928)⁵⁹² ve Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Hamid Zübeyr Bey yer almaktadır⁵⁹³.

“İhzâr Komisyonu” olarak bilinen bu komisyona, Afgan Kralı'nın misafir edilmesi için ayrılan ödenekten 5.000 Lira harcıyabilme yetkisi verilmiştir⁵⁹⁴. Ancak Müzenin noksanlıklarını tamamlamak üzere ayrılan bu para, kanuni işlerden dolayı hemen çekilememiş ve harcanamamıştır. İhzar Komisyonu ise işlerin çokluğunu ve zamanın darlığını göz önüne alarak, bankadan üç bin lira ödünç alma yoluna gitmiştir⁵⁹⁵. Etnografya Müzesi 25 Mayıs 1928 tarihinde Afgan Kralı Emanullah Han'ında katıldığı devlet töreniyle açılmıştır⁵⁹⁶.

Hakkı Baha Bey döneminde (6.9.1929)⁵⁹⁷, Maarif Vekâleti Ankara Asar-ı Atika Müzesi Müdürlüğüne, Sayı:192, 1486 ve 1487 Hususi numaralı yazıyla Müfettiş

⁵⁹⁰ Payaslı, a.g.m., 2018, 245-273.

⁵⁹¹ DABCA, FN: 180.9.0.0.31., K:166.G:6.SR:1.

⁵⁹² DABCA, FN: 180.9.0.0.31., K:166.G:6.SR:63.

⁵⁹³ Payaslı, a.g.m., 2018, 245-273.

⁵⁹⁴ DABCA, FN: 180.9.0.0.31., K:166.G:6.SR:53.; Hakkı Baha Bey'in Asar-ı Atika Müzesi Müdürlüğü'ne atanma tarihi kaynaklarda 3 farklı tarihle gösterilmiştir.

⁵⁹⁵ DABCA, FN: 180.9.0.0.31., K:166.G:1.SR:63; DABCA, FN: 180.9.0.0.31., K:166.G:1.SR:53.; Aysal, N.-Avcı, A. (2019).“Cumhuriyet Döneminde Kültürel Değişimin Bir Simgesi: Ankara Etnografya Müzesi”, *History Studies*, 11/5, Ekim, 1433-1455.

⁵⁹⁶ Denizli, H.(2015). “Çağdaş Müzecilikte Anadolu Medeniyetleri Müzesi Örneği”, Tarih Tanıklarını Korumak Panelinden, Kültür Varlıklarının Korunması” Konuşması, 309-322. <https://www.ayk.gov.tr/> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Özen, L. (2015). Tarih Tanıklarını Korumak Panelinden,“ Kültür Varlıklarının Korunması” Konuşması, 307-398. <https://www.ayk.gov.tr/>, (Erişim: 8 Mayıs 2020).

Gerçek, F.(1999). Türk Müzeciliği, Kültür Bakanlığı Yayınları, 400-401.; Oral, M.(2002). “Ankara Etnografya Müzesi İnkılap Şubesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (29-30), Mayıs-Kasım, 125.

⁵⁹⁷ Ankara müzesinin kuruluşu hakkında. Aziz Ogan (Müfettiş), Ömer Samih (Müze Müdür Muavini) ve Hakkı Beha (Müze Müdürü) arasında yazılar.<http://digitalarchive.boun.edu.tr/handle/123456789/5819> Erişim tarihi: 20.02.2021.

A.Aziz imzalı teftişı havi sorularına, “..1. bu keşifnamenin vekâlet heyet-i fenniyesince yapıldığını, 2. keşifnamede çatı akınsıtının mevcut bulunduğu, 3. Müteahhidin taahhüdünü yerine getirmediğini, 4.Keşifnamenin yapılmadığını arz ederim.

Ankara Müze Müdürü

Hakkı Beha” şeklinde cevap vermiştir.

Hakkı Baha Bey, bu dönemde arkadaşı Ahmed Edip bey ile Ankara’da bir Özel okul açarlar. Okulun ne kadar faaliyette bulunduğu dair bilgi mevcut değildir. Ancak, “İlim, Fen, Felsefe Tettebbuatı Mecmuası”nın 1 inci sayında “Yeni Mektep Özel Okulu”; “İlim, Fen, Felsefe Tettebbuatı Mecmuası’nın Haziran 1338/1922 tarihli sayısının arka kapağında; Müessisleri, Hakkı Baha ve Ahmet Edip’tir. Anasınıf, İptidai, Tali olmak üzere üç kısım olarak planlanmıştır.” şeklinde bir açıklama vardır⁵⁹⁸.

“Cumhuriyet öncesi Ankara’sına ilişkin genel olarak, Hacı Bayram Camii çevresinde bir tür sahaflığın söz konusu olduğu, yazma ve matbu eserlerin orada alınıp satıldığı söylenir. Somut bilgi bulunmamasına rağmen Hacı Bayram Camii ve çevresi ile Karaoğlan, Balıkpazarı gibi kentin en hareketli alanlarında kitap ticareti yapıldığı düşünülebilir. Buradan hareketle kitabın, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki sur içi İstanbul’da olduğu gibi, tütün, kırtasiye gibi malların satıldığı küçük dükkânlardan gelip geçtiğini söylemek mümkündür. Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte nüfus artışı ve yapılaşma yaşanırken, günlük yaşam alanları da çeşitlenmiş ve bu alanları besleyen ticaret kanalları çoğalmıştır. 1927 yılına ait ticaret yılının Ankara’ya ayrılan sayfalarında “kitapçılar” yoktur. Buna karşılık “kırtasiyeciler”e yer verilir. İlgili başlığın altında şu adlar sayılır: Karaoğlan’da Fazlı Oglou Ali, Balıkpazarı tarafında Halil Hilmi, Karaoğlan’da Mehmed Kiamil [Kâmil], Taşhan’da Seifoullah [Seyfullah] et Nedjib [Necip] Frères [Biraderler]. Karaoğlan’daki Mehmet Kâmil Bey’in kitap, dergi sattığını belirten başka kaynaklar bulunduğundan bu kişilerin kitap da sattıkları anlaşılmaktadır. 1920’lerin başındaki Ankara’yı hem öğretmen hem de gazeteci olarak tanıyan Enver Behnan Şapolyo, “ilk kitapçılar” olarak Ahmet Edip ve Hakkı Baha adlarını verir”⁵⁹⁹.

⁵⁹⁸ Pars, H. B. (1338)., “Din-i İslam ve Ruhbaniyet”, İlim, Fen, Felsefe Tettebbuatı Mecmuası, Yıl:1, (1), Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Haziran, arka kapak.; Yılmazlar, H. (2007). *Türkiye’de Özel Okulların Gelişimi (1923-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 84.

⁵⁹⁹Tanyer, T. (2013). “Ankara Kitabevlerine Dair”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), (113-129), Haziran, 113-129.; Şapolyo, E. B. 1967). Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 199.

Hakkı Baha, arkadaşı Ahmet Edip Bey⁶⁰⁰ ile birlikte Ankara’da Balıkpazarı Caddesi’nde⁶⁰¹ ayrıca bir de **kitaphane** açar. Bir yıl çalıştırdıktan sonra masrafları hariç 200-250 lira kazanç getirecek duruma getirdikten sonra kitaphaneyi arkadaşına devrederek buradan ayrılır⁶⁰². Ev Hocası dergisinin sahibi ve müdürü olan Ahmet Edip, Tedrisat-ı İptidaiye ve İnas İdadisi Müdürlüğü’nde bulunmuş ve **Anadolu Maarif Kitaphanesi**’nin de kurucusudur. Kadınların eğitilmeleri için düşüncelerini harekete geçirecek yerin okul ve yayın hayatı olduğunu düşünüp önce Bilgi Yurdu’nu kurar. (Temmuz 1332/1916)⁶⁰³.

Ev Hocası, 1 Temmuz 1339 tarihli 1 inci sayısında⁶⁰⁴ bahse konu kütüphane hakkında;

“Ankara’da Anadolu Maarif Kitabhanesi, Sahibi: Sabık İlk Tedridsat Müdür-i Umumisi Ahmed Edib. Anadolu Maarif Kitabhanesi Ankara ve mülhakatıyla tekml Anadolu’da sakin bulunan halkın resmi ve hususi mekatib-i umumiyeinin kitap ihtiyacını temin ve tesviye etmek üzere açılmış bir kitabhanedir. Her zaman kilitli kitabi stokları bulunduğu gibi mevcut olmayanları derhal mahallerinden celb ile müşterilerine tevdi eyler. Anadolu Kitabhanesi yalnız Türkçe değil; Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca vesâire bilcümle lisanlarda kitab celb ve furuht eder. Taşraya gayet seri’ irsalat yapar.....” şeklinde haber yapılır.

5.14. İzmir’deki Faaliyetleri

Hakkı Baha’nın en uzun süre kaldığı ve çalıştığı yer İzmir olmuştur⁶⁰⁵. Onun İzmir’e gelişi kızı Vedide ve oğlu Cahit’in öğretmen olarak buraya tayini nedeniyledir. Hakkı Baha Bey, çocuklarıyla birlikte olmak maksadıyla kendisini 14 Mart 1931’de Burada İzmir Erkek Muallim Mektebi⁶⁰⁶ Türkçe öğretmeni tayin ettirir. İzmir’e gelir ve hayatının son on yılını bu şehirde tamamlar⁶⁰⁷.

⁶⁰⁰ “Hakkı Baha Pars”, Yunus Kâzım Köni, *Vakit*, Sayı:8608, 11 Ocak 1942, 3.

⁶⁰¹ Yavuztürk, G.M.(2013).“Ankara’da Yayınlanmış Sinema Dergilerinin Kısa Tarihçesi”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(2), Aralık, 79-92.

⁶⁰² Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁶⁰³ Oylubaş Katfar, D. (2017). “Kadın Dergilerinde Öncü Bir Erkek Ahmet Edip ve Ev Hocası Dergisi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2436-2447.

⁶⁰⁴ “Ankara’da Anadolu Maarif Kitabhanesi”, Ev Hocası, (1), Fiyatı:5 Kuruş, 1 Temmuz 1339, İstanbul, İkdâm Matbaası, arka kapak.

⁶⁰⁵ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.

⁶⁰⁶ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

⁶⁰⁷ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

Türkçe Muallimi Cevat Bey, Niğde Orta Mektebine atanınca yerine Hakkı Baha Bey atanır⁶⁰⁸. Hakkı Baha Pars, daha sonra Karşıyaka Kız Öğretmen Okulu Türkçe muallimi olarak atanır.

Muazzez Ata, öğretmenini olmuş Hakkı Baha Pars hakkında,

*“Öğretmenlerimiz çok değerli kişilerdi, Müdür Rahmi Balaban bize çocuklarım diye hitap eder, pazar günleri Yamanlar’a doğru geziye götürür, kırlarda oynardık. Baş muavin Resmiye Boysan koridorun bir ucundan görününce (uzun boyu ve çok çok iri vücudu ile) herkes uygun vaziyet alırdı. Hiç evlenmemiş. Okulun disiplini onun elinde idi. Dersimize hiç girmede. Pedagoji hocamız Hakkı Baha Pars melek gibi bir hoca idi. Soruları verir, kendisi kürsüye oturur, cevaplamaları isterdi. Birçok kişi kitabı açıp yazar, hoca görmemezlikten gelirdi. Bir sınavda ben de kitaptan o sayfayı yırtıp cevabı yazmak istedim. Hocam yüzüme bakınca çok sıkıldım, yazmaktan vazgeçtim. Kızı Vedide Baha Pars, Usul Tedris hocamız idi. Kendisini Atatürk’ün istediğini, fakat Amerika’da tahsilde iken tanıştığı yine Kemal isminde biri ile evlendiğini söylerdi. Kırışmış saçları ve düzgün vücudu ile ne giyse yakışır. Yürüyüşü ile hepimizi mest ederdi. Mutlu olmadığı bazı geceler okulda kaldığı söylenirdi.”*⁶⁰⁹ der.

Hakkı Baha Pars, 1936 yılında ise **İzmir Kız Öğretmen Okulu** Terbiye Ruhیات-Ruhیات Öğretmenliğine atanır (18 yıl 5 ay 25 gün hizmet süresi ile)⁶¹⁰.

Hakkı Baha Pars, 1939 yılında, İzmir Kız Lisesi’nde, 55-60 lira maaşla, **Yurt Bilgisi öğretmeni** olarak görevlendirilir. Bu dönemde öğretmenlerin ders ücretleri farkı İzmir basınına da yansır; İzmir Kız öğretmen okulu Dikiş ve Biçki öğretmeni Bayan Fasıla, Terbiye ve Ruhیات öğretmenleri Aliye, Düriye ve dide, Fransızca öğretmeni İsmet Barlas, Türkçe öğretmeni Kerime ve Gazali, Yurd Bilgisi öğretmeni Bay

⁶⁰⁸ “Liseler ve Orta Mektepler Açıldı”, *Vakit*, Sayı:490, 20 Eylül 1931, 3.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

⁶⁰⁹ Ata, A.(2017). “Hayatımın Satırbaşları”, 8 Jan, <https://muazzezata.blogspot.com/2017/01/> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁶¹⁰ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.; “Öğretmenler arasında İzmir Kız Lisesi öğretmenlerinden Ayşe Sıdkı Karataş Ortaokuluna, Tekirdağ, Saray, Büyük Maniko öğretmeni Halid, İzmir Karataş Ortaokulu Tarih-Coğrafya öğretmenliğine, İzmir Akşam Tecim Okulu Büro Riyaziye, Ekonomik Coğrafya ve Emtea Öğretmenliğine bu okulun eski öğretmenlerinden Seyid Nuri, mülga Erkek Öğretmen Okulundan açığa kalan öğretmen Süleyman, Erkek Lisesi Edebiyat Öğretmenliğine, Tarih, Coğrafya Öğretmeni Şeref Horasanlı ve Yusuf Ziya, Erkek Lisesine, Riyaziye öğretmeni Vahab, Erkek Lisesi Riyaziye Öğretmenliğine, Resim Öğretmeni Kadri, Lise Resim Öğretmenliğine, Ali Kemal Lise İngilizce Öğretmenliğine, Ziya Aclan Lise Musiki Öğretmenliğine, Akif Lise Riyaziye Öğretmenliğine, Emin Buca Orta Okulu’na, Ratibe Buca Ortaokulu Fen Bilgisi Öğretmenliği’ne, Celâl Kız Öğretmen Okulu Resim Öğretmenliği’ne, **Hakkı Baha**, Kız Öğretmen Okulu Ruhیات Öğretmenliği’ne, Açıktan Öğretmen Said Odyak Erkek Lisesi Yar Direktörlüğü’ne ve Tarih-Coğrafya Stajyerliğine tâyin edilmişlerdir”. “Öğretmenler Arasında”, *Anadolu*, Sayı: 7057, 1 Kasım 1936, 2.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

Hakkı Baha⁶¹¹, Ruhiyat öğretmeni Bay Ahmed, Riyaziye öğretmeni Bayan Huriye'nin ders ücretleri farkları hakkındaki emirler Kültür Bakanlığından İzmir Kültür direktörlüğüne gelmiştir⁶¹².

Ulus Gazetesi'nin, 26 Ağustos 1939 tarihli haberinde de, “Orta tedrisatta terfi edip te boş maaş kadrosu bekleyen muallimler tesbit edildi” haberinde, Hakkı Baha Pars'ın da dâhil olduğu ortaokul öğretmenlerinin maaşlarının artırılmasından bahsedilir.

“Dünkü sayımızda orta tedrisat muallimlerinden terfi edenlerin listesini neşretmiştik. Bugün de terfiye hak kazanıp da boş maaş kadrosu bekleyen diğer muallimlerin listesi şudur: “.....70 liradan 80 liraya çıkması lâzım gelenler: Haydarpaşa lisesinden Emin Âli, İzmir Kız Öğretmen okulundan Rahmi Balaban, Tokat Ortaokulundan O. Selçuk Arkut, Cumhuriyet lisesinden Fatma Şevket Soyerdem..60 liradan 70 liraya çıkması lazım gelenler:..... İzmir Kız Öğretmen Okulundan Hakkı Baha Pars”⁶¹³.

Hakkı Baha Pars, vefatına yakın, 1941 yılında **Sosyoloji öğretmenliğine** tayin olur⁶¹⁴.

Hakkı Baha Bey, eğitimin geliştirilmesi faaliyetlerine de yoğun olarak katılan aydınlardandır. Türkiye'ye 1923-1960 yılları arasında toplam 123 yabancı eğitim uzmanı gelmiştir. Söz konusu 123 yabancı eğitim uzmanından alanında uzman olan ve raporlarında ilkokul programları ile ilgili görüş ve önerilere yer verenler şunlardır:

⁶¹¹ “İzmir’de terfi eden öğretmenlerin listesi geldi. Sanat Okulu öğretmenlerinden de terfi edenlerin adları peyderpey geliyor.... İzmir Kız Lisesi Edebiyat Muallimi Gazali’nin maaşı 60 liraya, Yurd Bilgisi Öğretmeni B. Hakkı Baha Pars’ın maaşı 60 liraya, Tarih Öğretmeni Bay Kemal Alanyay’ın maaşı 60 liraya, Tabliye Öğretmeni Bn. Düriye’nin maaşı 50 liraya çıkarılmıştır”. “Öğretmen Terfi Listesi”, *Yeni Asır*, Sene:1, Sayı:10224, 2 Eylül 1939 Cumartesi, 2.

Okulun adı	Vazifesi	Adı ve Soyadı	Maaş
İzmir Kız Lisesi	Yurt Bilgisi	Hakkı Baha Pars	55-60.

Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi. (1939). 28 Ağustos 1939, 154.

⁶¹² “Öğretmenlerin Ders Ücretleri Farkları”, *Anadolu*, Sayı:7342, 2 Ekim 1937, 2.

Okulun adı	Vazifesi	Adı ve soyadı	Sene	Kıdemi Ay	Gün
İzmir Kız öğretmen Okulu Terbiye Ruhiyat		Hakkı Baha Pars	18	5	25

Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi. (1939). 28 Ağustos 1939, 169.

⁶¹³ “Orta Tedrisatta Terfi Edip de Boş Kadro Bekleyen Muallimler Tespit Edildi”, *Ulus*, 26 Ağustos 1939, 5.

⁶¹⁴ “Öğretmenler arasında yeni tayinler. İki öğretmen becayiş edildi. Hukuk mezunlarından İsmail Hakkı Amerikan Kız Koleji Türkçe ve Yurt Bilgisi Öğretmenliğine, Hakkı Baha Pars aynı okul Sosyoloji Öğretmenliğine, Vedia Savaş aynı okul Coğrafya Öğretmenliğine tayin edilmişlerdir”. “Öğretmenler Arasında Yeni Tayinler”, *Yeni Asır*, Sayı: 11042, 10 İlkânun Çarşamba 1941 Çarşamba, 2.; “Öğretmen Tayinin ve Becayiş”, *Halkın Sesi*, Sayı:4448, 11 Aralık 1941 Perşembe, 3.

John Dewey⁶¹⁵, Paul Monroe, George Stiehler, Frey, Adolphe Ferrière⁶¹⁶, Amerikan Heyeti, Beryl Parker, Kate V. Wofford ve Lester Beals'ir. Bu uzmanların Milli Eğitim Bakanlığı'na raporlar sunmuşlardır. Adolphe Ferrière; Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsü (Eğitim Bilimleri Enstitüsü) profesörlerinden ve Uluslararası Eğitim Bürosu kurucu ve üyelerindendir. Ferriere; 1928'de Türkiye okullarında incelemelerde bulunmak ve öğretmenlere konferanslar vermek amacıyla, uzman sıfatıyla Milli Eğitim Bakanlığı tarafından davet edilmiştir. Bu doğrultuda; İstanbul, İzmir, Aydın, Balıkesir okullarında incelemelerde bulunan Ferriere; Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde yirmi iki konferans vermiştir. İsviçreli pedagog Ferriere'nin kurduğu Milletlerarası Yeni Okullar Bürosu'ndan sonra 1921'de kendisinin de kurulmasında büyük rolü bulunan Milletlerarası Yeni Eğitim Birliği teşkilatı çerçevesindeki çalışmalarının iş okulu akımının oluşmasında oldukça önemi vardır⁶¹⁷. İzmir Maarif Emini Fuat Bey'in daveti üzerine İzmir'e gelen Profesör Adolphe Ferrière (1897-1960) ⁶¹⁸, İsviçre'de Ligue Internationale pour l'éducation Nouvelle-Milletler Arası Yeni Eğitim Kurumu'nu kurmuştur. Bu eğitim kurumunun amacı ise, farklı ülkelerden birçok uzmanın bir araya gelerek, yeni ve çağdaş bir eğitim sistemi oluşturmaktır. Birçok ülkede şubesi bulunan ve dergisi yayınlanan bu eğitim kurumunun bir şubesi de Ferriere'nin 1928 yılında İzmir'de verdiği konferansın ardından Mustafa Rahmi Balaban ve Hakkı Baha Pars'ın çabalarıyla İzmir'de bu okulun numunesi kurulmuştur⁶¹⁹. Burada yayınlanan Fikirler dergisi ise

⁶¹⁵ Binbaşioğlu, a.g.e., 1995, 176.; "Maarif Vekilliğinin daveti üzerine 1924'te Türkiye'ye gelerek bir iki ay kadar tetkikatta bulunan Kolombiya Üniversitesi profesörlerinden ve asrın en büyük terbiye filozoflarından Profesör John Dewey, Vekillğe tetkik ve mütalaalarının neticesini ihtiva eden iki rapor vermiştir. Bunlardan biri bir rapor olmaktan ziyade bütçeye acilen konulması icap eden bazı tahsisatı ve bunların neye masruf olacağını gösteren bir muhtıra mahiyetindedir, ki Profesör bunu daha Türkiye'de iken vermiştir. Diğer büyük kıt'ada 30 sayfadan teşekkül eden asıl rapordur. Bunu John Deney Amerika'ya avdetinden sonra yazarak göndermiştir". Dewey, J. (1939). Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, 1.

⁶¹⁶ Türker, H. (2015). "Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsü Pedagoglarından Adolphe Ferrière'nin İzmir Konferansları (1928) ", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV/31, Güz, 223-244.; Şahin, M. (2005). Hayatı ve Düşünceleriyle Mustafa Rahmi Balaban, Phonenix Yay., 26-28, 34, 36, 47-48, 50.

⁶¹⁷ Budak, Ç. (2010). *Türkiye'de İlkokul Programları ve Yabancı Uzmanların İlkokul Programlarına Olan Etkisi (1923-1960)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 3, 47-48.; Türker, a.g.m., 2015, 223-244.

⁶¹⁸ Ferrière'nin raporu, M. Baha tarafından çevrilen, Faal Usuller ve Yeni Türkiye Mektepleri, İstanbul 1932 adlı eserde yayınlanmıştır. Akdağ, Ö. (2008). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı (1923-40) ", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1/1), 45-77.; Ergün, M. (1997). Atatürk Dönemi Türk Eğitimi, Ocak Yayınları, 153.; Türker, a.g.m., 2015, 223-244.

⁶¹⁹ Kanad, H. F. (1963). *Pedagoji Tarihi*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, 207-208.; Türker, a.g.m., 2015, 223-244.

bu kurumun dergisi olarak görülmektedir. Dergi, Ferriere ve Bovet'nin ülkemizde gerçekleştirdikleri etkinliklere yer vererek konferanslardaki konuşmalarını yayınlamıştır⁶²⁰.

Hakkı Baha Pars, 2 Aralık 1932 yılında “**İzmir Mıntıkasını Tanıtma Teşebbüsü**” içerisinde yer alır. Bu maksatla kurulan Propaganda ve Neşriyat Komitesi'nin reisliğine seçilir. Umumi kâtipliğe oda istihbarat müdürü Zeki Doğanoglu, Azalıklara Hizmet Gazetesi Tahrir Müdürü Orhan Rahmi, Dr. Abdi Muhtar, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Refet Beyler intihâb edilmişlerdir. Faal komite Ege mıntıkasının şehirleri, ormanları, tarihi yerleri ve mahsülleri hakkında risaleler, şiirler, şarkılar ve birçok faydeli yazılar neşrecek mıntıkanın her tarafını ucuz ve kolaylıkla görmek ve tetkik etmek üzere Avrupa'da olduğu gibi cuma günlerine mahsus yarı fiyatla şimendifer kartları temini için teşebbüsâtta bulunacaktır⁶²¹.

Hakkı Baha Pars, **İzmir Amerikan Kız Koleji'nde** de öğretmenlik yapar. İzmir'de bulunan yabancı okullardan, İzmir Amerikan Kız Koleji Enstitüsü (İzmir Colligate Institute for Girls, ACI) ve İzmir Uluslararası Kolej (International College for Smyrna, IC) dikkat çeken iki Amerikan eğitim kurumuydu⁶²².

İzmir Amerikan Kolejinde Yetişenler Derneği'nin dergisi, BEACON'da röportajı yayımlanan, Ferzan Gürel;

“Amerikan Kız Koleji'ne 1933'de başlamıştı. Ailesi Söke'de olduğu için kolejde yatılı okurken hafta sonlarını şimdi “Blake House” olan halası Sıdika Hanım'ın evinde geçirmişti. O zaman Eşrefpaşa yokuşu olarak adlandırılan sokağın üst başında yer alan evin çevresi bağlık bahçelikti. Evin selamlığı, arabalığı ve geniş bahçesi vardı. Ferzan Hanım, okula akrabası Nevin Alemdaroğlu ile birlikte giderdi. Vedide Baha Pars, Hakkı Baha Pars, Ali Kemal Bey, İbrahim Taner, Miss Parsons ve Miss Green en sevdiği öğretmenlerdi. Vedide Hanım onu yazmaya özendirmiş ve yüreklendirmişti. Amerikan Kız Koleji'ni bitirdikten sonra İstanbul'da İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde okuyan Ferzan Gürel, Halide Edip Adivar'ın öğrencisi olmuştu”⁶²³

⁶²⁰Şahin, a.g.e., 2005, 26-28, 34, 36, 47-48, 50.; Günay, L.K. (2016). “Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nün Psikoloji ve Pedagoji Tarihimizdeki Yeri”, *Dört Öge*, Yıl:4, (9), Nisan, 157-168.; Şahin, M. (2020). “Pierre Bovet'in Ege Konferansları ve Türk Eğitime İlişkin Düşünceleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21 (61), 203-217.;Huyugüzel, a.g.e., 2000, 448.

⁶²¹ “Ege Mıntıkasını Tanıtma Teşebbüsleri”, *Vakit*, Sayı:5352, 2 Aralık 1932, 6.

⁶²² Demir, C. (2019). “1890'lardan 1930'lara İzmir'deki Amerikan Okullarında Yürütülen Spor Faaliyetleri ve Kent Sporuna Katkıları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı, (İzmir'in İşgali), 291-318.

⁶²³<http://acialumni.com/wp-content/uploads/2015/10/BEACON-2010.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021

diyerek, Hakkı Baha Pars'ın öğretmenliği hakkında bizlere tanıklık eder.

*“Ulus devlet oluşturma süreci içerisinde gerçekleştirilen bir devrimi, devrimin nedenlerini, devrimin oluşturmak istediği devlet ve toplum düzenini halka nasıl anlatmak ve benimsetmek gerekir? Bunun cevabının, bu süreci ve amacı anlatan derslerle ve konferanslarla⁶²⁴ yine bu süreci anlatan yayınlarla olduğu söylenebilir. Bunun yanında, toplumun yönlendirilmesinde görselliğin ve sembollerin etkisi göz önüne alındığında devrim müzeleriyle ve yine halka devrimi ve amacını anlatabilecek en doğru kişi olarak devrimin önderi veya önderlerinin söylev, demeç vb. ağzından/kaleminden çıkan, devrimle ilgili dokümanların kitaplaştırılarak halka ulaştırılmasıyla olabilir. İstanbul ve Ankara’da verilen inkılâp tarihi derslerinin yanı sıra bu dersler, 1934 Eylül ayından itibaren halka yönelik olarak İzmir Halkevi’nde de verilmeye başlanmıştır. İzmir’deki dersleri Mahmut Esat Bozkurt’un yanı sıra İzmir’in tanınmış aydınlarından olan Asım Kültür, Ferit Tok, Muallim Mithat, **Hakkı Baha** ve Mustafa Münir gibi isimler vermiştir.”⁶²⁵*

Recep Peker, İnkılâp Tarihi derslerinden beklenen amacı şu sözleriyle ifade etmiştir:

“İnkılâp devrini yaşamış, o devri hazırlamış insanların ruhunda en kuvvetli ileri hareket unsuru olan sıcaklığı ve heyecanı, ulusal çalışma alanına çıkacak olan genç Türk nesillerine, yeni unsuru aşılama ve onları yaşadığımız inkılâp prensipleriyle yetiştirip vazifeye hazırlamaktır... Üniversite ve yüksek tahsil gençleri için İnkılâp Tarihi dersleriyle amaç edinilen şey, Türk ana inaniş istikametini gençlere aşılama, gençlerin kafalarına yerleştirmektir. Biz kurtuluş ve diriliş devrimimizin sıcaklığını nesilden nesile nakletmeliyiz”⁶²⁶

Hakkı Baha Pars ayrıca 1934 yılında **İzmir Halkevi, Halk Dersanesi ve Kurslar Şubesi** başkanlığını da yapar. Halkevleri, Türk Dil Kurumu’nun tabii ajanları olmuşlardır. Edebiyat kolları, düzenlediği gezilerde hem mahalli dil üzerinde etütler yapmış, hem de folklor malzemesi toplamışlardır. Tarih çalışmaları kapsamında İzmir’de yaşamış ünlülerin hayatı ve yaptıkları işler hakkında evrak hazinesinde incelemeler yapılması programa konmuştur. Tarih bakımından önemli olan konular hakkında büyük ilgi uyandıran konferanslar verilmiştir. Edebiyat çalışmaları kapsamında da divan edebiyatı, Tanzimat edebiyatı, halk edebiyatı konularını kapsayan sıra konferanslar düzenlenmiştir. Örneğin bu yıl içerisinde Halkevi

⁶²⁴ Akyol, a.g.e., 2008, 112-113.

⁶²⁵ Bolat, M. (2017). “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nün Kuruluşu ve Misyonu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, (61), Güz, 47-77.; Oral, M. (2001). “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, (27-28), 321-333.; Uyar, H. (1993). “Türk Devrimi’ni Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği”, *Tarih ve Toplum*, (119), Kasım, 9-15 ve (120), Aralık, 9-16.

⁶²⁶ Oral, a.g.m., 2001, 321-333.; Bolat, M. (2012). “Modern Türkiye Cumhuriyeti’nin Oluşum Sürecinde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi’nin Yeri ve Amaçları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5, (8), December, 249-264.

salonunda Hakkı Baha Pars tarafından “Dil İnkılâbımız” hakkında konferans, Mustafa Rahmi Balaban tarafından da “Türk Felsefe Tarihi” konulu bir konferans verilmiştir. Belli günlerde tören yapılması düşünülmüş ve Abdülhak Hamit Tarhan’ın ölümünden dolayı da bir anma gecesi düzenlenmiştir. Bu münasebetle Fikirler dergisinin Hamit’in büyük hatırasına sunulan özel bir nüshası çıkarılmıştır. Muhitte edebî bir gelişme yaratabilmek için en güzel eseri yazacak olanı ödüllendirmek üzere yarışmalar düzenlenmiştir⁶²⁷.

İzmir Halkevi, tarihte yaşamış ünlü kişilerle, bir takım önemli etkinliklerde bulunmuş insanlar Halkevlerinde gerek şube, gerekse yönetim kurulu çerçevesinde anılmış ve yararlılıkları anlatılarak yaşatılmışlardır. Hakkı Baha Pars da bu anılan şahsiyetler arasındadır⁶²⁸.

Hakkı Baha Pars, ayrıca **İzmir Muallimler Birliği**’nin⁶²⁹ yöneticilerindendir. İzmir Muallimler Birliği, İzmir’de Vasıf Çınar, Mustafa Necati, Hasan Ali Yücel’in de aralarında bulunduğu öğretmenlerce 1922’de kurulmuştur. Hasan Ali Yücel: “1922’de İzmir kurtuldu. Yunanlılar denize döküldü. Hoca tayin ettiler beni. Kalktık İzmir’e gittik. Maarif Müdürümüz Vasıf Beydi. Gece gündüz öğrencilerle uğraşmaya başladık. Bir taraftan da İzmir’de Muallimler Birliği’ni kuruyoruz. Hemen hemen bütün hocalar, hepimiz her gece buluşuruz, Vasıf Bey’in evinde...”⁶³⁰ der. İzmir Muallimler Birliği’nin yıllık kongresi, halkevi salonunda toplanmıştır. Kalabalık bir muallim yığını, müttehid ve mütesanid bir kütle halinde idi. Ruznameye göre evvela idare heyetinin yıllık iş raporu okunmuş ve geçmiş senelerden bazılarında hiç çalışmayan idare heyetlerinden vaziyetleriyle yapılın mukayesede idare heyetinin hakikaten iyi çalıştığı tespit edilerek kendileri takdir olunmuş, iş raporu alkışlarla tasdik edilmiştir. Hesapların tetkiki ve yeni idare heyeti seçimi yapıldıktan sonra birlik üyelerinin ortayı attıkları teklifler üzerinde görüşmelere başlanmıştır.

⁶²⁷Civci, S. (2013). *Halkevleri ve İzmir Halkevi’nin Faaliyetleri (1932-1951)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 89-90.

⁶²⁸ Akyol, a.g.e., 2008, 9-96.; “Çok Yerinde Türkçü ve Mütefekkir Hakkı Baha Pars İhtifali”, *Anadolu*, 20 İkinci kânun 1943, 2.; “Hakkı Baha’yı Dün Yaşattık”, *Anadolu*, Sayı:9130, 23 İkincikânun 1943 Cumartesi, 2.; “Dün Hakkı Baha Pars İçin İhtifal Yapıldı” *Yeni Asır*, 23 Ocak 1943.

⁶²⁹ Arıkan, Z. (1990). “Hasan-Âli Yücel İzmir’de”, *Tarih ve Toplum*, (84), 16-21.; Taylan, F.(2005). *Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 33.

⁶³⁰ Arıkan, Z.(1998). “Hasan Ali Yücel ve İzmir”, *Tarih ve Toplum*, Şubat, C.29, (170), 111-116.

Muallimlere yardım temini için bir yardım sandığı kurulması, tatil esnasında muallimler için tatil kampları açılması, kültür gezintilerinin neticeleri hakkında birer broşür bastırarak yayım yapılması, muallimlerle 932 yılına aid mesken bedellerinin verilmesi için bütçeye tahsisat konulması teşebbüslerinde bulunması kararlaştırılmıştır. Bütün muallimler; toplantıda tek kalb halinde hareket etmiş, çok samimi davranmışlardır. Kültürcüler yığınının bu hareketi; her türlü takdirin fevkinde idi. İdare heyetinin aynen tıpkısını teklif edenler olmuşsa da nizamname hükümlerine göre yeniden seçim yapılması nokta-i nazarı galip gelmiş ve yeni seçimde nizamnameye göre beş kişilik idare heyetine yedi aza seçilmesi muvafık görülmüş, heyete; Erkek Muallim Mektebi Müdür Muavini Reşid, Erkek Muallim Mektebi Muallimlerinden **Hakkı Baha**, Maarif Müdür Muavini Rauf İnan, Alsancak Mektebi Başmuallimi İbrahim Gökyayla, İlk Tedrisat Müfettişi Ferid Oğuz, İngilizce Muallimi Kemal Karadayı, Gazi Mektebi Başmuallimi Şeref seçilmişlerdir. Büyüklerimize kongrenin tazimat duygularının telgrafla bildirilmesi kabul edildikten sonra toplantıya son verilmiştir. Dün toplanan yeni idare heyeti üyeleri iş bölümü yapmışlar, birlik reisliğine İbrahim Gökyayla'yı, Sekreterliğe Rauf İnan'ı ve Veznedarlığa da Şeref'i seçmişlerdir⁶³¹.

Aynı tarihlerde **İzmir Muallimleri bir öğretmen sandığı** kurarlar. İzmir Muallimler Birliği bir "Öğretmenler Yardım Sandığı" teşkilini kararlaştırmıştır. Her muallimden altı ay için, maaşının yüzde biri alınacaktır. Altı ay sonra bu nisbet kaldırılacak ve yalnız her ay 10 kuruş tahsili suretile iktifa edilecektir. Bu sandık, icabında muallimlere %5 faizle yardım ikrazatı açacak, ölen muallimlerin ailelerine el uzatacak, malul kalacak muallimlere yardım ve tekaüde çıkmış olanların tekaüd maaşlarını alıncıya kadar himaye edecektir⁶³². Anadolu Gazetesi, "*İzmir muallimler*

⁶³¹ "İzmir Muallimler Birliği Kongresi", *Anadolu*, Sayı:6489, 7 Nisan 1936, 3.; "*İzmir Muallimler Birliği yıllardan beri meslek çerçevesi içinde programlı ve sistemli olarak çalışmış, hiçbir arızaya, hiçbir tesanütsüzlüğe düşmemiştir. Nitekim kongrede de aynı hava sezilmiştir. İdare heyetinin çalışması takdirle anılmıştır. Bir yardım sandığı kurulması, tatil esnasında muallim kampları açılması, kültür gezinti ve araştırmalarının broşürlerle muallimler arasında yayılması, 932 mesken bedellerinin tediyesine imkân verilmek üzere vilâyetçe tahsisat kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Yeni heyete, Muallim Mektebi Müdür Muavini Reşid, aynı mekteb muallimlerinden Hakkı Baha, Maarif Müdür Muavini Rauf İnan, Başmuallimlerden İbrahim Yaylâ, İlk Tedrisat Müfettişlerinden Ferid Oğuz, Muallim Kemal Karadayı, Başmuallim Şeref seçilmişlerdir*". "İzmir Muallimler Birliği kongresi", *Cumhuriyet*, Sayı: 4276, 11 Nisan 1936, 6.

⁶³² İzmir muallimleri bir öğretmenler yardım sandığı, kurmak üzeredir. "Küçük Haberler", *Haber-Akşam Postası*, Sayı:1853, 15 Mart 1937 Pazartesi, 10-3.; "İzmir Muallimler Birliği Bir Sandık

*birliği idare heyeti ile şehrimizdeki başmuallimler cuma günü halkevinde toplanarak C.H.P. kongresine gidecek murahhaslarla sayıavlardan yapılacak dilekler etrafında konuşmuşlardır*⁶³³.” şeklide bir haberle konuyu paylaşır. Yine 27 Ekim gecesi Kùltür Park gazinosunda Parti tarafından Halk partisi mensuplarına mükellef bir ziyafet verilmiştir. Ziyafet geç vakte kadar devam etmiş, samimi bir hava içinde geçmiştir. Halkevinde, Akşam saat:20’de Halkevinde Muallim Bay Hakkı Baha Pars tarafından bir konferans ve gece de Halkevi müzik kolu tarafından bir konser verilmiştir⁶³⁴. Hakkı Baha Pars, 9 Eylül 1939 İzmirin Kurtuluşu etkinliklerinde konuşmalar yaparak milli ve manevi duyguların işlenmesine katkıda bulunur⁶³⁵.

Hakkı Baha Bey, 27 Nisan 1931’de, İzmir’de kurulan⁶³⁶ **Edebiyat Cemiyeti**’nin azaları arasında yer alır⁶³⁷. Cemiyetin ilk idare heyetine reis olarak Tokadizade şekip Bey, reis vekilliğine Doktor Mustafa şakir, umumi kâtipliğe hukuk işleri müdürü Muzaffer Beyler, azalıklara da Rebia Arif, Hasene Nalân, Benal Nevzat (Arıman) ve Handan Sermet hanımların seçilmesi tespit edilmiştir. Müessisler önümüzdeki Cuma bir içtima daha aktederek cemiyetin teşekkülüne ait formaliteyi ikmal edecekler. Cemiyetin naşiri efkârı olmak üzere bir de mecmua çıkarılacaktır⁶³⁸.

Son Posta Gazetesi, “İzmir Edebiyat Cemiyeti’nden”, adlı yazıda,

“İzmir Buca Edebiyat Cemiyeti Reisi Tokadizade şekip Beyle⁶³⁹ idare heyeti azalarından bazılarının İstifası üzerine yeni heyeti idare seçilmiştir. Riyasete eski Tanin Başmuharriri Muhittin, Umumi kâtipliğe Asım İsmet Beylerle,

Kuruyor”, *Cumhuriyet*, Sayı:4609, 15 Mart 1937, 5.; “Muallimler Yardım Sandığı Kurdular”, *Yeni Asır*, No:9792, 26 şubat 938 Cumartesi, 2.; “Muallimler Vilayet Kurultayından Mesken Bedeli Alacaklarını İstiyor”, *Anadolu*, Sayı:6180, 7 Nisan 1935, 3.; <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1937/3/15/5.xhtml> Erişim tarihi: 20.02.2021.; İzmir Muallimler Birliği Kongresi’nin büyüklerimize çektikleri saygı ve sevgi tel yazıları..”Büyükler ve Okurlarımız”, *Anadolu*, Sayı: 6180, 7 Nisan 1935 Pazar, 3.

⁶³³ “Muallimlerimizin Dilekleri”, *Anadolu*, Sayı: 6191, 21 Nisan 1935 Pazar, 7.

⁶³⁴ “Memlekette Bayram İtibaları”, *Anadolu*, Sayı:7345, 31 Ekim 1937, 9.; Elmacı, M. E.-Şeneken, S. (2017). Atatürk Döneminde İzmir’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, 216.

⁶³⁵ “9 Eylül-Bayramlarınız Kutlu Olsun”, *Anadolu*, Sayı: 7985, 9 Eylül 1939, 1.; “İzmir Kurtuluşu Büyük Şenliklerle Kutlandı”, *Akşam*, Sayı: 7149, 11 Eylül 1938, 4.

⁶³⁶ “Edebi-Cemiyet”, *Hizmet*, Sene:7, Numara: 1881, 24 Nisan 1931, 2.

⁶³⁷ Çağın, S.(1995).“İzmir Edebiyat Cemiyeti”, *Buca Eğitim Fakùltesi Dergisi*, (7), 330-339.; “Edebi Cemiyet Kuruluyor”, *Hizmet*, Numara: 1883, 27 Nisan 1931.; “İzmir’de Bir Edebiyat Cemiyeti Teşkil Etti”, *Son Posta*, Sayı:322, 19 Haziran 1931 Cuma, 2.

⁶³⁸ “Edebiyat Cemiyeti”, *Akşam*, Sayı: 4480, 1 Nisan 1931 Çarşamba, 4.

⁶³⁹ Uçman, A.(2012). “Tokadîzâde şekib Bey (1871-1932)”, *İslam Ansiklopedisi*, C.41, Türk Diyanet Vakfı Yayınları,216-217.; “Edebi İrtica-İzmirililer Bu Ağır İsnada Cevap Veriyorlar”, *Hizmet*, Sene:7, Numara: 1942, 7 Temmuz 1931, 4.; “Cevabım”, *Hizmet*, Numara: 1881, Sene:7, Numara: 1943, 8 Temmuz1931 Çarşamba, 3.

*Azalığa, Niyal, Nevzat, Handan Sermet Hanımlar, Şair Hüseyin Avni, Hakkı Baha, Muallim Haşim, Hukuk İşleri Müdürü Muzaffer, Celâl Enver Beyler seçilmişlerdir*⁶⁴⁰.”

şeklindeki haberi ile İzmir Edebiyat Cemiyeti yöneticilerinden bahseder.

Hakkı Baha Bey, İzmir’de yaşıyor olsa da Ankara’da veya yurdun farklı şehirlerindeki milli/ulusal faaliyetleri takip eder ve bu faaliyetlere katılırdı. **III. Türk Dil Kurultayı** da katıldığı faaliyetlerden biriydi. III. Türk Dil Kurultay hazırlıkları 18 Mayıs 1936 pazartesi gününden başlanılır⁶⁴¹. III. Türk Dil Kurultayı⁶⁴², 24-31 Ağustos 1936 tarihleri arasında yapılmıştır⁶⁴³. Cumhurbaşkanlığınca Halkevlerine farklı tarihlerde çeşitli telgraflar gönderildi. Bunlar kurultay öncesine tarihlendirilmekteydi. 6 Haziran 1936’da Halkevlerinden kurultaya katılacak olan kişilerin dil, tarih ve edebiyat şubelerinden seçilmesi istendi⁶⁴⁴. Üçüncü Türk Dili Kurultayı 24 Ağustos 1936 Pazartesi günü İstiklal Marşı ve Kültür Bakanı ve Türk Dil Kurumu Başkanı Saffet Arıkan’ın söyleviyle açılmıştır⁶⁴⁵. Kurultay başkanlığına, TDK genel sekreteri İbrahim Necmi Dilmen’in teklifi üzerine Saffet Arıkan oybirliği ile seçilmiştir⁶⁴⁶. III. Türk Dil Kurultayı’nın ana temasını Güneş-Dil Teorisi oluşturmaktaydı. Güneş-Dil Teorisi, Türk dilinin köklü bir geçmişe sahip olduğu ve başka dillere kaynaklık ettiği görüşlerinin, dil bilimi temellerine dayandırılabilceği düşüncesinden kaynaklanmıştır. Yani Güneş Dil Teorisi’ne göre, Türk milleti, kaynak millet; Türkçe ise kaynak dil idi. Bu çerçevede Türkçe hem bir ilim ve sanat

⁶⁴⁰ “İzmir Edebiyat Cemiyetinden”, *Son Posta*, Sayı:376, 11 Ağustos 1931, 4.

⁶⁴¹ Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar.(1937).Devlet Basımevi, İstanbul, XXV.

⁶⁴² “Üçüncü Dil Kurultayı Bugün Toplanıyor”, *Ulus*, No:5415, 24 Ağustos 1936, 1.; “Üçüncü Türk Dili Kurultayı Dün Mesaisini Bitirerek Dağıldı”, *Cumhuriyet*, No: 4419, 1 Eylül 1936, 1, 7.

⁶⁴³ Aygül, H. H. (2008). *Türk Modernleşme Sürecinde Dil Olgusunun Sosyolojik Analizi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 233-234.; Üçüncü Türk Dil Kurultayı zabıtları, “Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar” başlığıyla 1937’de Devlet Basımevinde yayınlanmıştır.; “Üçüncü Dil Kurultayı Dün Açıldı Komisyonlar Seçildi”, *Akşam*, 25 Ağustos 1936, 1-4.; DABCA, FN: 30.18.1.2., K:67.G:69.SR:18., 3.; DABCA, FN: 490.1.0.0., K: 1172.G:116.SR:1.; DABCA, FN: 30.18.1.2., K: 67.G:64.SR:17.; “Üçüncü Türk Dili Kurultayı Merasimle Açıldı”, *Cumhuriyet*, Sayı:4412, 25 Ağustos 1936 Salı, 1, 7.

⁶⁴⁴ Özdemir, N.(2018). *Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Türk Dünyası*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 161-172.

⁶⁴⁵ Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar.(1937).Devlet Basımevi, 3.

⁶⁴⁶ Yılmaz, M. Y. (2013). *Türk Dil Planlaması Bağlamında Türk Dil Kurumu (1932-1951)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 128.; Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar.(1937).Devlet Basımevi, 3-5.

diliydi; hem de dünya dillerinden birçoğuna temel oluşturmuştu⁶⁴⁷. Üçüncü Türk Dil Kurultayından Dördüncü Kurultaya kadar geçecek zamanda yapılacak çalışmaları saptamak amacıyla TDK bir Çalışma Programı hazırlamış, bu programda her kolun yapacağı çalışmalar ayrı ayrı belirtilmiştir. TDK'nin Çalışma Programı;

- A. Lengüsitik-Etimoloji Çalışmaları,
- B. Gramer-Sentaks Çalışmaları,
- C. Lügat-Filoloji Çalışmaları,
- D. Terim Çalışmaları,
- E. Derleme Çalışmaları,
- F. Telif ve Tercüme Çalışmaları,
- G. Yayın ve Basım İşleri⁶⁴⁸ başlıkları ve bunların alt başlıklarından oluşuyordu⁶⁴⁹.

Son Posta Gazetesi “III. Türk Dil Kurultayı Dil Kurultayı Dün Törenle Açıldı” haberiyle, Kurultayda Türk dilinin gelişimi, tarihçiliği, yapısı konularını ele alacak encümen ve komisyonları seçmiştir. Hakkı Baha Pars, bu komisyonlardan **Gramer Sentaks komisyonunda** (Gramer Sentaks Komisyonuna, Besim Atalay, İbnülkableh, Fakihe Öğmen, Fazıl Ahmet, **Hakkı Baha**⁶⁵⁰, Ali Ulvi, Tevfik, Behçet Yazar, Yahya Saim⁶⁵¹ görev almıştır.

Hakkı Baha Bey'in vefatında önce katıldığı son büyük ulusal etkinlik **I. Milli Eğitim Şurası**'dır.

Milli Eğitim sisteminin oluşturulmasına yönelik çabaların başlangıcı 1920'ye değin uzanır, TBMM'nin açılmasından sonra eğitim ve öğretimin düzenlemesi konusunda çeşitli girişimlerde bulunuldu, 15 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal'in başkanlığında

⁶⁴⁷ Çelebi, O. (2016). “Üçüncü Türk Dil Kurultayının Anadolu'daki Yansımaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, (47), Aralık, 48-53.

⁶⁴⁸ Yılmaz, M. Y., a.g.t., 2013, 143-147.; Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar.(1937).Devlet Basımevi, İstanbul, XXVII, 15-25.

⁶⁴⁹ “Dil Kurultayında Muhtelif Komisyonlar Çalışmalara Başladı”, *Tan*, No:467, 26 Ağustos 1936 Çarşamba, 7.

⁶⁵⁰ Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar.(1937).Devlet Basımevi, İstanbul, 31.

⁶⁵¹ “Dil Kurultayının Üçüncü Günü”, *Ulus*, No:5418, 27 Ağustos 1936 Perşembe, 4.; “Üçüncü Dil Kurultayı Törenle Açıldı”, *Son Posta*, Sayı: 2179, 25 Ağustos 1936, 7.; Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar.(1937).Devlet Basımevi, İstanbul, 29-31, 345-346.; Özdemir, N., a.g.t., 2018, 212-213.; “Bugünkü yazı dilimizde kullanılan yabancı sözlerin karşılıklarını ortaya koymalıdır..” “Dil Cemiyetinden Bir Dilek”, *Milliyet*, No:2537, 4 Mart 1933 Cumartesi, 4.

toplanan Maarif Kongresi'nde⁶⁵² ilkokul programı ve öğretim süresi ile ortaöğretim kurumlarının program ve dersleri ele alınmış, 1923, 1924 ve 1925-26'da toplanan Heyet-i İlmiyelerinde de eğitim ve kültür işlerini ele alarak ilkokulların ve ortaöğretim kurumlarının öğretim süreleri, programları, ders kitaplarının hazırlanması gibi konularda yeni düzenlemeler yaptı. Heyet-i İlmiye, 10 Haziran 1933'te 2287 sayılı yasayla oluşturulan Eğitim Şurası için bir başlangıç oluşturmuştur. "Talim Terbiye Dairesi'nin kuruluşu ile birlikte 1926'da talimatnamesi yapılan Maarif Şûrası, o zaman kanunlaştırılmamış, 789 numaralı teşkilat kanununa sadece Talim ve Terbiye Dairesi'nin eklenmesiyle yetinilmiş ve ancak 1933'teki ilk merkez teşkilatı kanununa (2287 sayılı Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun) Meclis Eğitim Komisyonu'nun önerisiyle bu talimatname aynen kanun maddeleri haline getirilmiştir. Millî Eğitim Şûrası'nın ilk kanuni örgütlenmesi kabul edilirken adına 'Kültür Danıştı' denilmiş, sonradan... "Millî Eğitim Şûrası'na çevrilmiştir"⁶⁵³.

Birinci Milli Eğitim Şurası İkinci Refik Saydam Hükümeti döneminde 17-29 Temmuz 1939 tarihinde İsmet İnönü Kız Enstitüsünde 52 öğretmen/akademisyenin katılımı ile toplanmıştır⁶⁵⁴. Maarif Şurası'nda 8 komisyon oluşturulmuştur. Şûra Genel Kurulunda üçüncü olarak **Neşriyat Komisyonu** raporu görülmüştür. 10 kişiden oluşan Neşriyat Komisyonu başkanlığını İzmir Kız Öğretmen Okulu öğretmenlerinden **Hakkı Baha Pars**⁶⁵⁵, raportörlüğünü de Maarif Vekili Neşriyat Müdürü Faik Reşit Unat yapmış ve komisyon şu konuları tetkik etmiştir;

⁶⁵² "Büyük Maarif Şûrası Dün Ankara'da Açıldı", *Yeni Sabah*, No: 434, 18 Temmuz 1939 Salı, 1, 3.

⁶⁵³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no: 30.18.1.2., Ku: 75, G: 47, SR: 18.; "Maarif Şurası Yarın İçtimalara Başlıyor", *Cumhuriyet*, Sayı:5451, 16 Temmuz 1939, 1, 8.; *Cumhuriyet*, Sayı:5452, 17 Temmuz 1939, 1.; "Maarif Şûrası-Bugün Ankara'da Toplanan Müzakereye Başlıyor", *Akşam*, Sayı:7448, 17 Temmuz 1939, 2.; "Maarif Şûrası Dün Mesaisini Tamamladı", *Cumhuriyet*, Sayı:5465, 30 Temmuz 1939, 1, 7.; Öymen, H. R. (1971). "Millî Eğitim Şurası'nın Yeni Yapısı", *Eğitim Hareketleri*, (192-193), 1.; Deniz, M. (2001). *Millî Eğitim Şûralarının Tarihçesi ve Eğitim Politikalarına Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 13.; Birinci Maarif Şurası. (1939). 17-29 Temmuz 1939, Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar, Yücel, Hasan Ali "Açış Nutku", XXXVI-XXXI.

⁶⁵⁴ Öcal Z. Ö. (2006). *Siyasi Açidan I. ve II. Refik Saydam Hükümetleri (1939-1942)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 57-62.; Birinci Maarif Şurası. (1939). 17-29 Temmuz 1939, Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar, 3.; Özdemir, H. (2000). "Bir Cumhuriyet Öğretmeni", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 35-68.

⁶⁵⁵ "İzmir, (Akşam)-Maarif şûrasına İzmir'den gidecek murahhaslar Bunlar İzmir kültür direktörü B. Ali Rıza Özküt ile ize muallimlerinden Bay Esad Çınar, Bay Hakkı Baha Pars ve şimdi Maarif

1. Basma Yazı ve Resimleri Derleme İşleri Hakkında Kanun ve Talimatname
2. Okul Kitaplarının Maarif Vekilliğince Bastırılması Hakkında Kanun ve Talimatname
3. Hususi Müessese ve Şahıslar Tarafından Neşredilen Mecmualara Maarif Vekilliğince Yapılacak Yardımlar Hakkında Talimatname
4. Okul Mecmuaları Talimatnamesi
5. Türk Resim ve Heykel Sergisi Talimatnamesi
6. Dilekler Komisyondan gelen teklifler.

Vekâleti müfettişi olan İzmir eski Lisesi müdürü Bay Necmeddin Halil Onandır. İzmir ilk tedrisat müfettişleri ve İlkokullar başöğretmenleri mektepler müzesinde yaptıkları toplantıda talimatname ve müfredat programı maddeleri üzerinde görüşmüş, İzmir'den şûraya gidecek murahhaslara bazı notlar vermiştir. İzmir'deki Lise ve Ortaokullar direktörleri de Maarif Vekâleti müfettişi Bay Besim'in reisliğinde yaptıkları toplantıda önümüzdeki ders yılında İzmir'de yeniden lise ve ortaokul açılmasına ihtiyaç olup olmayacağı meselesi üzerinde görüşmüşlerdir. Yeni ortaokullar açılması icap edeceği neticesine varılmıştır. Bay Besim, bu hususta hazırlayacağı raporunu Maarif Vekâletine verecektir". "Maarif Şûrası-İzmir'den Gidecek Murahhaslar Kararlaştı", Akşam, Sayı:7435, 4 Temmuz 1939, 4.; "Maarif Şûrası Dün Vekilin Nutku ile Açıldı", Vakıf, Sayı:7730, 18 Temmuz 1939, 8.; "Maarif Şûrasında Görülen İşler", Haber-Akşam Postası, Sayı:2668, 18 Temmuz 1939, 10.; "Büyük Maarif Şûrası Dün Ankara'da Açıldı", Yeni Sabah, No: 434, 18 Temmuz 1939 Salı, 1, 3.

6. ESERLERİ

Filozofluğunda, ruhiyatçılığında eşi az bulunan Hakkı Baha aslen edebiyatçı değildir⁶⁵⁶. Ancak Hakkı Baha Bey 63 yıllık hayatını yazın manasında oldukça verimli bir şekilde neticelendirmiştir⁶⁵⁷.

Charl Gides, Edvar Klapared, Kuc, Kovel, The'odul Ribo⁶⁵⁸ gibi yazarların kitaplarını çevirerek ilim âlemimizin ne unutulmaz ve kıymetli bir unsuru olduğunu bize göstermiştir⁶⁵⁹.

Hakkı Baha Bey'in 7 telif ve 12 çeviri kitabı; gazete, dergi vb. yayınlarda yayımlanmış 79 yazısı, kitap tanıtımı/tenkidi, 9 yayımlanmamış çeviri kitabı, 3 yayımlanmamış telif eseri ile 11'in üzerinde konuşması/konferansı 1 oyunu vardır. Safahat-ı Hayat (Safahat-ı Hayat, Bursa 1326/1909)⁶⁶⁰, Tasarruf-u Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi (Bursa-1341/1922), Usûl-i Tenkî⁶⁶¹, Gayri Şuyunun Terbiye, Telkin Nedir?, Ruhi Terbiye, Umumi Psikoloji, Mizaç Bozuklukları, Ruhi Tedavi, Siyasal Psikoloji, Yeşiloba Öğretmeni, Mektep Kooperatifçiliği, Kooperatif Programı eserlerinde bazılarıdır⁶⁶².

⁶⁵⁶ Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü-I. (1953).ED. R.G. Arkın, 572, 580.

⁶⁵⁷“Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.; Pars, H. B. (Hakkı Baha), Usûl-i Tenkid, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1327-1911, 48 sayfa, 13x20.; Güler, T., a.g.m., 2020, 575-591.; *Ertuğrul*, 4 Nisan 1912'den aktaran, Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.; Usûl-i Tenkid'in basım tarihini Hicri:324-Miladi:1905/06 olarak gösterir. Aksu, a.g.t., 2018, 96-97.; Arslan, a.g.a, 2018, 168-172.;İzmirli, a.g.m., 2020, 6.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

⁶⁵⁸Pars, H. B. (1927). “Hissiyat Ruhiyatçı”, The'odul Ribo; Çev: Mustafa Şekib Tunç, İstanbul, Evkaf-i İslamiye Matbaası, 1927, 166 s, c23 cm.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁶⁵⁹ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.

⁶⁶⁰ Örneklerle Basılı Bütün Şiir Kitapları Antolojisi.(1975). Veli Recai Velibeyoğlu, C.2, Güray Matbaası, 971.; Kurmuş, Ö.S. (1992). “Bursa'da Basılan Kitaplar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (76), Şubat, 157-170.

⁶⁶¹Kurmuş, a.g.m., 1992, 157-170.; Pars, H. B. (Hakkı Baha), Usûl-i Tenkid, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1327-1911,48 sayfa, 13x20.; Güler, T., a.g.m., 2020, 575-591.; *Ertuğrul*,4 Nisan 1912'den aktaran Raif Kaplanoğlu, Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.; Aksu, Usûl-i Tenkid'in basım tarihini Hicri:324-Miladi:1905/06 olarak gösterir. Aksu, a.g.t.,2018, 96-97.

⁶⁶² Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri adlı eserinin arka kapağında yer alan on iki eseri şunlardır: Dikkatin Ruhiyatı, Ruhi Veraset (Ribot'tan), Umumi Ruhiyat (Charles Richet'tan), Mizaç ve Mizaç Bozuklukları (Leopold Levi'den), Felsefi Tedkike Fizyolojik Medhal (Gresset'den), Ruhi Tedavi, Latin Memleketlerinde Kooperatif (Charles Gide'den), Çocukların İstidadı Nasıl Teşhis Olunur? (Claparet'den), Siyasi Ruhiyat (Gustave Lebon'dan), Türkiye Cumhuriyetini Doğuran Sebepler ve Amilleri, Yeşiloba Öğretmeni, Fransızca Zor Kelimelerin Lügati, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri (İzmir, 1941). Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.; Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.; Arslan, a.g.a, m., 2018, 168-172.; İzmirli, a.g.m., 2020, 6.; Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 257-258.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

6.1. Kitapları

6.1.1. Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri

Hakkı Baha, çocukluğundan beri şiiri sevdiğini ancak şair olmadığını söyler. Şiirlerini de heyecanlarının ifade vasıtası olarak kullandığını söyler⁶⁶³. Hakkı Baha, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri eserini⁶⁶⁴, “*Bu kitapçık iki nevi şiiri ihtiva ediyor: Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri. Genç Şiirler, Cumhuriyet çocuklarına hitap eder. Gençlik Şiirleri ise Servet-i Fünûn edebiyatının ruhumdaki hâkimiyeti zamanlarına aittir*”⁶⁶⁵ ve kitap içerisindeki bu iki farklılığı, “*Bu iki nevi arasındaki lisan ve heyecan farkı aşikârdır. İkinciler zulüm ve istibdat devirlerinin ruhlarda yarattığı yeis ve ümitsizlik havasıyla beslenen bedbin bir seciye arz ettiği halde, birinciler Cumhuriyet, hürriyeti, istiklal ideallerinin şevk ve ümit dolu nikbin karakterini gösterir.*” şeklinde açıklar.

⁶⁶³ “Üstad Hakkı Baha Pars, ayrıca bu nam altında bir eser neşretmiştir. Bir kısmı bugünkü Cumhuriyet nesli için, bir kısmı da Servet-i Fünûn edebiyatının tesiriyle kaleme alınan şiir olarak değil, fakat muhtevaları olan fikirler ve heyecanlarla mütalaa etmek daha doğrudur. Nitekim üstad, bu eserinde nesre de bol bol yer vermiş ve bu parçalarda da bir mütefekkir, bir terbiyeci ve idealist insan olarak konuşmuştur. Bu eserin fiyatı 30 kuruştur. Üstadı tebrik eder, yeni eserlerini de bütün karilerimize tavsiye ederiz”. “Yeni Neşriyat-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri”, *Anadolu*, Sayı:8463, 8 Mart 1941 Cumartesi, 2.

⁶⁶⁴ Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri adını taşıyan eser, 75 sayfadır. Birkaç söz adıyla başlayan bir önsözden sonra, Yaşayan Türke, Cumhuriyet Bayramı, Mefkûre sizlere, İlham, Terakki, Kısa Sözler, Hayat, Silah Tecavüze, Fikirlerde, Heyecanlarda, Hareketlerde İştirak, Bir Teşaur Hatırası, Eksik Kalan Bir Sone, Refah-Gına, Müdahene ve Riya, 938 Mezunlarına, Vatan Muhabbeti, Gaye-i Hayat, Fırak-ı Hayat, 940 Mezunlarına, Müfredat, Demokrasi, Gaye-i Hayat, Kısa Sözler, Tedris ve Terbiye, Şahsiyet, Hülyayı-ı aşk, Muhayyile, İki Sesin Hasbihali, Kızım Vedideye, Demokrasi Nasıl Vatandaşlar istiyor ile Milli Tarihin Terbiyede Ehemmiyeti başlığı ile son bulur. Pars, Hakkı Baha, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 1941.; Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.; Karahan, A. (1943), “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri”, *Yeni Asır*, 22 Ocak 1943.; İzmirli, a.g.m., 2020, 6.; “Fırak-ı Haya” şiiri, Örneklerle Basılı Bütün Şiir Kitapları Antolojisi.(1975). 455.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

⁶⁶⁵ Servet-i Fünûn’da yaptığımız taramalarda dergide “Hakkı” ismiyle bir yazara ve yazılarına ulaştık. Eğer Hakkı Baha Pars’ın tüm hayatını, eserleri, görüşlerini ve yakın çevresini göz önüne aldığımızda “Hakkı”nın Hakkı Baha Pars olma ihtimali yüksek görünmekte. Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Geceler”, Süleyman Nesib’e, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 548, 11 Şubat 1316-12 Eylül 1901, 30.; Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Her Gün”, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 527, 29 Mart 1317-18 Nisan 1901, 108-111.; Hakkı, “İki Hatıra”, *Servet-i Fünûn*, Sayı:530, Rumî 21 Nisan 1317-Miladi 9 Mayıs 1901, 158.; Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Vapurda”, Ahmed Samim Bey’e, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 521, Rumî 11 Şubat 1316-Miladi 7 Mart 1901, 9-11.; Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Emel-i Mağsub”, Faik Âli’ye, 17 Kânunusani 1316, *Servet-i Fünûn*, Yıl:1901, Sayı:519, 17 Kânunusani 1316-21 Şubat 1901, 393-396.; Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Kadınlarla”, 30 Eylül, 1317, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 553, Rumi 3 Teşrinievvel 1317-Miladi 16 Ekim 1901, 103.; <http://www.servetifunundergisi.com/yazarlar/> Erişim tarihi: 1 Mayıs 2021.

Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri adlı eseri bir kitapçık hüviyeti taşır. Kitapta şiirlerinin yanında mensur eserleri, konuşmaları ve konferans metinleri de bulunmaktadır.

6.1.2. Musahabat-ı Edebiye

Hakkı Baha Pars, “Musahabat-ı Edebiye”⁶⁶⁶ adlı eserinde, “Edebiyat”ın ne olduğunu, tariflerini, içeriğini, kelimelerin yüklendikleri manalarla insanların duygularına tercüman olabileceğini, insanın, irade, fikir ve hisse sahip olduğunu, duygularında bu 3 unsurun derece derece etkileri olduğunu yazar.

Tevfik Fikret’in “Kılınç” şiirini kelimelerin gücü ile bir millete binlerce yıllık bir tarihi gösterdiğini, Fuzuli’nin farsça şiirler yazmasına rağmen, şiirlerinde Türkün ruhunu işlediğini ve Fuzuli’yi okuyan herhangi bir yabancının onun Türk olduğunu rahatlıkla anlayabileceğini söyler. Edebiyatı, Efkâr, Hissiyât ve Üslup başlıkları altında ele almak gerektiğini yazar.

6.1.3. Safahât-ı Hayat

Hakkı Baha Pars’ın “Safahât-ı Hayat (Manzum ve Mensur Âsâr-ı Edebiyeden Müteşekkildir)” adlı eseri, 1326 yılında Bursa’da Muin-i Hilal Matbaasında basılmıştır⁶⁶⁷. “Safahât-ı Hayat”, kapaktaki münderecatına bakıldığında; Birinci Kısım: Küçük Hikâyeler: Çalgıcı Sefalet Bebinî, Aşk-ı Zâyi’, Hande-i Müellem, İkinci Kısım: Gâye-i Hayat, Üçüncü Kısım: Safahat-ı Aşk, Dördüncü Kısım: Neşad-ı Münsevire adıyla dört kısımdan oluşur.

Hakkı Baha Pars, Küçük Hikâyeler başlığı altında yazdığı birinci kısma “Çalgıcı” adlı hikâyesi ile başlar ve bu kısmı “**Talat Bey’e**” ithaf eder. “Çalgıcı” hikâyesi, Aksaray, Bayezid, Çemberlitaş bölgelerinde kemançe çalan kör bir çalgıcıyı ve

⁶⁶⁶ Pars, H. B. (1908-1324). “Musahaba-ı Edebiye”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908), 8-14.; Pars, H. B. (1908-1324). “Musahaba-ı Edebiye”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 1-6.; Pars, H. B. (1324). “Musahaba-ı Edebiye”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:3, 5 Mart 325 (1909), 1-6.; Hakkı Baha Pars, Musahaba-ı Edebiye adlı eseri, Birinci Kitap, 32 sayfa, 19 cm olup, Bursa Vilâyet Matbaasında (1327) basılmıştır. Edebiyatın tarz-ı nesebiyesi, ilim, fen, san’at, zanaat, tarif, gaye, kuvve-yi ruhiye, ve mülûkât-ı asliye, şiir, kavaid-i lisaniyye, ahlâk ve edebiyat, efkâr ve taslîf-efkâr konularına değinir. Pars, H. B. (1327). Musahaba-ı Edebiye, Birinci Kitap, 32 sayfa, 19 cm, Bursa Vilâyet Matbaası; <http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0132197.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172.; Kurmuş, a.g.m., 1992, 157-170.

⁶⁶⁷ Pars, H. B. (1910-1326). Safahât-ı Hayat, Manzum ve Mensur Âsâr-ı Edebiyeden Müteşekkildir, Bursa, Sedbaşı’nda Muin-i Hilâl Matbaasında Tab Olunmuştur, 1326 (Rumî:1326, Miladî:1910), s.:88+1.; <http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0120733.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

intihar eden eşi ve çocuğunu konu edinir. Çalgıcının geçtiği sokaklarda herkesi onu hayranlıkla dinlediğini, çocukların onu gördüğünde ardınca koştuğunu, hikâyeyi nakleden üçüncü şahıs ise çalgıcı ile karşılaşmasını, ondan etkilenişi ve çalgıcıyı dinlediği anda kendisini gören bir arkadaşının ona çalgıcının hayat hikâyesini anlatmasıyla devam eder.

Çalgıcı, mutlu üç kişilik bir ailenin reisidir. Ailece çok huzurlu ve sevgi doludur. Pikniklere, gezintilere gider, beraber çalıp, söylerler. Bir gün uyudukları bir sırada evlerinde yangın çıkar ve eşi ve çocuğunu bu yangında kaybeder. Sadece kemançesini kurtarabilir ve kendisi de bu yangında gözlerini kaybeder. O günden sonra İstanbul sokaklarında kemançe çalarak dolaşmaya başlar. Kendisine deli diyenler bile olur⁶⁶⁸.

“**Sefâlet Bebinî**” hikâyesini Râsim Haşmet’e⁶⁶⁹ ithaf eder. Üç kişilik fakir ve hayatlarını İstanbul sokaklarında dilenerek, yardım alarak geçiren bir ailenin feci dramını konu edinir. Paranın yokluğu ve varlığının insanlar ve dünya üzerinde nasıl etkiler bıraktığını ve her türlü kötülüğün sebebinin “para” olduğunu işler. Parasızlık yüzünden evlerinde olmayan huzur ve muhabbetin, insanların kendilerine yaptıkları kaba davranışların acısını, bu acı duruma katlanamayan Aişe’nin bir kurtuluş olarak intiharı arzulayışını ve nihayetinde intiharını ve 8 yaşındaki oğlu Mustafa’nın annesinin intihar ettiği yerde ve hemen arkasından intihar edişini anlatır⁶⁷⁰.

“**Aşk-ı Zây**”, düşünceli, fikir sahibi, edebiyat ve sanat zevki olan, nezaket ve samimiyet dolu bir genç ile eğlencelerde bulunmak isteyen bir kızın veya aşkı uğruna sevdiği kızın değerlerini, isteklerini kabul eden bir erkeğin hikâyesidir. “**Hande-i Müellem**⁶⁷¹”, hastanede uzun süre tedavi gören ve iyileşmesi zor olan, her an taburcu olmayı bekleyen, iyi olduğunu düşünen, bir an önce evine gitmek isteyen bir hastanın hikâyesidir. Hakkı Baha Pars, eserinin “**Gâye-i Hayat**” adıyla yazdığı kısım 3 şiir ve bir nesirden oluşmaktadır. Gâye-i Hayat-I.⁶⁷², II.⁶⁷³, III.⁶⁷⁴-şiirleri farklı zamanlarda farklı yayınlarda da yayımlanmıştır⁶⁷⁵.

⁶⁶⁸ Hakkı Baha Bey, muhtemelen bu hikâyesini İstanbul’da Harp Okulu’nda okurken yazmıştır.

⁶⁶⁹ Hakkı Baha beyin arkadaşlarından biri olabilir.

⁶⁷⁰ Hakkı Baha Bey, muhtemelen bu hikâyesini İstanbul’da Harp Okulu’nda okurken yazmıştır.

⁶⁷¹ Elemli, kederli gülüş.

⁶⁷² Pars, H. B. (1317-1901). Gâye-i Hayat-I, Ömer Naci’ye İthaf edilmiş, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, Numara:46, 6 Eylül 1317 (1901), 364-365.; Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-I-(Manzum),

“Gâye-i Hayat-IV-”⁶⁷⁶ adlı yazısını da “Çocuklara” ithaf etmiştir. Çocuklara, hayatın önlerine birçok engeller, dikenler çıkaracağını, önlerine çıkacak ilk engellerin anne veya babaları vasıtasıyla kaldırılacağını ancak daha sonra kendilerinin önlerine engel çıksa da yollarına devam etmeleri gerektiğini, söyler. Hakkı Baha Pars, “Safahât-ı Aşk” adlı kısımda, yazısını Safahât-ı Aşk-I., II., III., - başlıkları altında işler. İnsanların karşı cinse olan sevgilerinin başlangıcında, ürkek, korkak ve çekimser davrandıklarını, aşklarını karşısındakilere kolay kolay açmadığını, bir cesaret bulup da aşkını itiraf ettiğinde eğer red cevabı alır ise

Çocuk Bahçesi, 1 inci Sene, Numara:6, 24 Şubat Sene, 320, 11 (Çekilmez Ömr-ü beşerden... Hakkı imzası ile); (3 Muharrem’ül Haram sene 323, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.; Pars, H. B. (1941).Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 26.; Yurdun, 1999, 3-5.

⁶⁷³ Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-II-”, Safahât-ı Hayat..., a.g.e., 50-51.; Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-II-((Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:7, 3 Mart Sene, 321, 5 (Yüzündeki... Hakkı İmzasısı ile); (9 Muharrem’ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.

⁶⁷⁴ Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-III-”, Safahât-ı Hayat..., a.g.e., 52-53.; Pars, H. B. (1941). “Gâye-i Hayat, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Hakkı Baha Pars, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 33.; Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-III-((Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:13, 14 Nisan Mart Sene, 321, 3-4 (Bazı ânat-ı ızdırabımdan... .. Hakkı İmzasısı ile); (9 Muharrem’ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.; Hakkı Baha Pars’ın “Gâye-i Hayat-3-” şiiri, Örneklerle Basılı Bütün Şiir Kitapları Antolojisi.(1975).C.2,a.g.a., 971.

⁶⁷⁵ Pars, H. B. (1317-1901). Gâye-i Hayat-I-, Ömer Naci’ye İthaf edilmiş, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, Numara:46, 6 Eylül 1317 (1901), 364-365.; Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-I-(Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:6, 24 Şubat Sene, 320, 11 (Çekilmez Ömr-ü beşerden... Hakkı İmzasısı ile); (3 Muharrem’ül Haram sene 323, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.; Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-II-((Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:7, 3 Mart Sene, 321, 5 (Yüzündeki... Hakkı İmzasısı ile); (9 Muharrem’ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.; Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-III-((Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:13, 14 Nisan Mart Sene, 321, 3-4 (Bazı ânat-ı ızdırabımdan... .. Hakkı İmzasısı ile); (9 Muharrem’ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.; Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-IV-, *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:13, 14 Nisan Mart Sene, 321, 4 (Çocuklara... .. Hakkı İmzasısı ile); (9 Muharrem’ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.; Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-I-”, Safahât-ı Hayat..., a.g.e., 49.; Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-I-”, Safahât-ı Hayat..., a.g.e., 49.; Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-II-”, Safahât-ı Hayat..., a.g.e., 50-51.; Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-III-”, Safahât-ı Hayat..., a.g.e., 52-53.; Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-IV”, Safahât-ı Hayat..., a.g.e., 54-55.; Tevetoğlu, a.g.e., 1973, 59.;Yurdun, 1999, 3-5.

⁶⁷⁶ Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-IV-”, Safahât-ı Hayat, Bursa, 54-55.; Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-IV-, *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:13, 14 Nisan Mart Sene, 321, 4 (Çocuklara... .. Hakkı İmzasısı ile); (9 Muharrem’ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.; Hakkı Baha Pars Bey’in ise Yeni Asır’da çıkan (Nisan 1909) “Zenginlerimize” hitaplı yazısı... Hakkı Baha, “Makale: Teessüratım 2”, Yeni Asır, 14. sene, Numara 1524 (25 Mart 1325/7 Nisan 1909), 1. Aktaran: Aksu, a.g.t., 2018, 250-251, 718. Bahse konu yazıya ulaşamadık. Ancak, Hakkı Baha Pars’ın aynı dönemlerde yine devlete, millete destek olmayan zenginlere hitaben “Pars, H.B.(1325).“Zenginler Para Vermiyor”, *Hüdâvendigâr*, Nüsha-i Mahsusa, 10 Şubat 1325, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, 74.” adlı bir yazısı vardır.

savunma mekanizması geliştirerek “bari sevilecek şey olsa” diye kendini avuttuğunu söyler. Bu sevdadan vazgeçmez ısrar eder ve sevdiğinin kalbini kazanırsa ömür boyu sürececek bir mücadele, sahiplenme, kıskançlık, endişe vb. duygularla örülü bir birliktelikle karşılaşılabilirliğini yazar.

“**Teessüratım**” adlı iki kısımdan oluşan yazısının birinci kısmını “Tevfik Fikret Beyefendi’ye” ithafla başlar. “**Teessüratım-I-**” adlı yazısında teessüratının sebebini, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası özellikle İstanbul’da ortaya çıkan kargaşa, asayiş bozma, muhalif girişimler, Meşrutiyete karşı yapılan olumsuz hareketler olarak belirtir. “Memlekette elan ızaz olunan şenaatler, tahkir körün faziletlerle mâli hakikati hakikat olduğu için seven pek az. Bir hakikat, amal-ı hususiyeye hizmet etmek nef’ini göstermedikçe himaye edilmez. İzhar olunamaz. Ohhh....Bir millet daima layık olduğu hayat ile yaşar...”der. Bu latif toprak (İstanbul), yıllarca Bizans’ın fesad ahlakı ile meşbu olmuş ve hala İstanbul’da Bizans’ın lût alût bakiyeleri yaşamaktadır. Ki bu yüzdendir ki bizi insanlığın ateşi kullandığı devre götürmek isteyenler vardır, der. “**Teessüratım –II- Harp taraftarlarına**”⁶⁷⁷, adlı yazısında ise harp taraftarlarını çok sert bir şekilde eleştirir. “**Şeyh Suyu**” **Mesiresinde**”⁶⁷⁸ adlı yazısı (Selanik Hatıratından) alt başlığını taşır. Hakkı Baha Pars, bu yazısında Haziran 324 (1908) tarihindeki Selanik’ini gözlerimiz önüne getirir. Çan ve ezan sesinin yan yana göklere yükseldiğini, şehirdeki fabrikaların durmadan çalıştığını, limanın sürekli insanlar ve gemilerle dolu olduğunu, insanların balonlarla Vardar vadilerine geziye gittiğini, trenlerin Selanik’i birçok noktaya bağladığını, 1000 yataklı bir hastanesi, rasathanesi, tiyatrosu olduğu ve bunun o devrin en muhteşem sahnelerinden biri olduğunu söyler. Hakkı Baha Pars, “**Say’ ve Hayat**” adlı yazısında, Odesa’daki, Avrupa’daki fabrikalar ve bu fabrikalarda özellikle madenlerde çalışan işçileri, siyahi işçileri bunların ağır şartlarını ve emeklerinin karşılığının daha fazla olması gerektiğini söyler.

⁶⁷⁷Pars, H. B. (1325-26). “Teessüratım 2”, *İştirak*, Sene 1, Numero 8, 3 Nisan 1326 Cumartesi; https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/istirak/istirak_orj_08.pdf Erişim tarihi: 6 Mart 2021.; Teessüratım birinci, ikinci numarası Selanik’te neşr olunan Yeni Asır Gazetesinde derç edilmiştir (Ancak araştırmalarımızda bu kaynağa ulaşamadık).

⁶⁷⁸ Pars, H. B. (1908-1324). “Şeyh Suyu” Mesiresinde”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909),7-8.

Hakkı Baha Pars, “**İki Mektup**” adlı yazıları babası ile olan mektuplaşmasıdır. Hakkı Baha, “**Sevgili Babama**” diye başlayan mektubunda, Harp Okulundan mezun olup diploma alması üzerine babasına bir teşekkür mektubu yazar. Babasının destekleri sayesinde 15 yıllık bir eğitim hayatını tamamlayabildiğini, böylece ülkesine ve milletine yararlı bir fert haline geldiği söyler. Babasının, 600 kişilik bir çadırdan koca bir devleti vücuda getiren ecdadın parçası olduğunu yazar. Diplomasını aldığı ana kadar babasının evladı olduğunu ancak bu tarihten sonra ordunun oğlu olduğunu ve bundan sonra da ordumuz ve milletimiz için olacak hizmetleri başarıyla yürütebilmesi için kendisine dua etmesini, ister. Babası, “Nur-ı ayinem bais-i iftiharım evladım” şeklinde başlayan cevabi mektubunda, Hakkı Baha’nın annesinin semah ninnileriyle büyüdüğünü, annesinin bu ana şahit olamadığını, kendisinin de hayatındaki en büyük üzüntüsünün asker olamayışı, orduya katılamayışı olduğunu, oğlunun verdiği bu mutlu haberi, secdeye kapanarak ağlayarak 2 defa okuduğunu yazar. Hakkı Baha’ya, seni şimdi değil daha doğduğunda ordumuza adamıştım der. Her zamana da kendisinden duasını esirgemeyeceğini belirtir.

Hakkı Baha Pars’ın “Safahât-ı Hayat”, adlı eserinin son iki yazısı “**Bir Nutuk**” adlı iki konuşmasına aittir. Hakkı Baha Pars, “**Bir Nutuk-I-**” adlı ilk konuşmasını Bursa İttihat ve Terakki Mektebi’nin resmi açılışında yapar. Hakkı Baha Pars çocuklara, öğretmenlere ve katılanlara hitaben yaptığı bu konuşmasında, “Garp, tıfil nazenin maarifeti mekteplerin sine-i tesellitkârında, fabrikaların ağuş-ı hâr ve şekifinde besleyerek saadet-i beşeriye namına gâh bir aletlerinde kuyular kazarak gâh çuhada bir muharrik terakki taharri eyleyerek bıkmaz, usanmaz bir gayretle.... çalışırken.. biz şarklılar cehlimizi harap ve ratıp medarise..... (Iere) sahiptik. Hakkı Baha, nihayet Meşrutiyet ile ve İttihat ve Terakki sayesinde Osmanlı yok olmaktan, geri çekilmekten kurtulacaktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyetin ilanını sağlamak ile işin harp ve idare sahasındaki vazifesini tamamladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bundan sonraki vazifesi ilim, irfan ocaklarını açmaktır, der. “...Fransa toprağının yetiştirdiği ilk halaskarları: Daltonları, Jan Jak Rusoları, Montesküyöleri, bizim bu aciz toprağımızda yetiştirmekte bir asırdan ziyade te’hir etti. Reşid ve Mithat Paşalar, Şinasiler, Namık Kemaller, Ali Suaviler, Ziya Paşalar milletin piş-i inzarına meşale-i hürriyetle çıktılar. Gözünü açan yummadı. Uykudan uyana artık

uyumadı. Bir zaman oldu ki Fransa'nın Dantonlarına, Robespiyerlerinde bir nazire-i faaliye bakmak lazım geldi. İşte bu vazife-i mukaddeseyi İttihat ve Terakki Cemiyeti deruhte etti ve muvaffak oldu...."der ve ...vatanın her köşesinde mektepler küşad etmeğe başladı. Asıl halaskar-ı yegânemiz olan maarifi ağışu siyanetine altı. Efendiler, memleket dâhilinde başlayan bir mektep serhadde başlayan bir istihkâmdan daha az mühim değildir. Bugün cihan-ı medeniyet kuvvetten ziyade fenle idare ediliyor..... Fennin, ilim ve irfanın himaye edilmediği memlekette, zulmet, fakr-u zaruret, açlık ve sefalet vardır. Dün, vatandaki irfanı söndürdüğü için deyü istibdat ile mücadele eden cemiyet-i muhtereme bugün, insal-i atıyeyi istikbal-i milleti terfiye ve tesid için hasım-ı ezeli saadetimiz olan özriyet-i cehaletimizle mübarize ediyor....", ".. halaskar-ı yegânemizi takdis edelim. Yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yaşasın Muazzam Osmanlı Milleti" der.

Hakkı Baha Pars, "**Bir Nutuk-II-**" adlı ikinci konuşmasını, Meclis-i Mebusan'ın resmi açılışı vesilesi ile Selanik'te (İttihat ve Terakki Cemiyeti-M.K) Üçüncü Kulüp'te yapar. Hakkı Baha Pars, konuşmasında, "*Mesirratına umumiyetle iştirak ettiğimiz bu ıyd-i milli, tarihimizde misline daha tesadüf edilmeyen bir ayd-ı mesud ve müstesnadır. Ne Fatih'in şehir-i ayin-i muzafferiyatı, ne Süleyman'ın iyadd-ı fütühatı.. Mazinin hiçbir ayd-ı millisi yoktur ki bugünden daha mukaddes, daha şanlı olsun.*" diyerek Meclis-i Mebusan'ın açılışının kutlu bir gün olduğunu belirtir.

6.1.4. Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi

Hakkı Baha Pars, 1925 yılında yazıldığı "Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi"⁶⁷⁹ eseri, İkinci İnönü zaferi sonrası, ülke dâhilinde misak-ı maliye noktasında da bir zaferin kazanılacağına dair iyimser bir hava olduğunu belirterek, o dönem de Malta'dan dönen Ahmet Emin Bey'in (Yalman)⁶⁸⁰, Hâkimiyet-i Milliye⁶⁸¹

⁶⁷⁹ Pars, H. B. (1341). Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi, Bursa Muin-i Hilal Matbaası, 1341 R [1925 M]. 22 s.; 20cm.; <http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0123156.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁶⁸⁰ "*Vakit Başyazarı Ahmet Emin Bey, incelemelerde bulunmak üzere İstanbul'dan Ankara'ya hareket etti. Ahmet Emin Bey, Ankara'da ve cephede birçok görüşmeler yapacak, bunları ve izlenimlerini Vakit'te yayımlayacaktır.*" Vakit, 21 Kasım 1921, Pazartesi.

⁶⁸¹ "*Üç gün evvel Yeni Gün'e Say-ı Misak-ı Milliye İkinci Bir Fasıl....izaha çalıştım...*". Yalman, A. E.(1921). "*Say Misak-ı Millisi Hakkında*", *Hâkimiyet-i Milliye*, Numero: 690, 28 Kânunuevvel 1921, Çarşamba, 1.; "*Bazı içtimaiyat kitapları, milletlerin mevcudiyet mücadelesini, (münabi' maişet mücadelesi), (arz mücadelesi), (ticaret mücadelesi) ve (terakki mücadelesi) diye dört dereceye ayırırlar...yaşamak için cihanın umumi muhitine ve zaman icabatına göre yükselmek*" olduğunu,

ve Yeni Gün Gazetesi'nde, Misak-ı Milliye bekleyen bir Misak-Mali davası oluşturmak için yazdığı makalelerin eksikliğini belirterek yine aynı gazetede yazdığı makaleler önce bir proje haline getirmiş ve milletvekillerine sunmuş fakat proje kabul ve uygulanır bulunmamıştır.

Bunun üzerine Hakkı Baha Bey, Yeni Gün Gazetesinde yazdığı, "Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi", "İktisadi Düşüncemiz", "Say-i Misak-ı Milli" yazılarını bir kitapçık olarak yayımlar⁶⁸².

6.1.5. Usûl-i Tenkîr

Tanzimat öncesi Türk edebiyatında çok nadir ve sistemsiz şekilde kullanılan noktalama işaretleri yazıya ses ve anlam katma noktasında önemli bir görev üstlenir. Noktalama işaretleri Avrupa'da yaygınlaştıktan çok sonra Şinasi'nin Şair Evlenmesi (1860) adlı oyununda kullandığı birkaç işaret ile edebiyatımıza girmiştir. Noktalama işaretlerinin kullanımı yaygınlaştıkça bunlara dair teorik bilgi vermek için de metinler yazılmıştır. Bu metinlerin başında ise Şemsettin Sami'nin Usûl-i Tenkîr ve Tertip (1886) adlı eseri gelmektedir. Bunun haricinde Hakkı Baha (Pars)'ın da 1327'de yayımladığı Usûl-i Tenkîr⁶⁸³ adlı eserinde noktalama işaretlerinin kullanımı hakkında bilgi verilmektedir. Usûl-i Tenkîr adıyla Mûin-i Hilal Matbaası'nda 1327/1911 yılında yayımlanmıştır⁶⁸⁴.

Kitap kapağında; Müellifi Hüdâvendigâr Vilâyeti Maârif Müfettiş-i Umumisi Hakkı Baha yazmaktadır. Kitap iki kuruştan satışa sunulmuştur. Hakkı Baha, "batı dillerinde mevcut olup bizim dilimizde de kabul edilen" diye tanımladığı işaretleri

gerçek bağımsızlığın ise milli sınırlar içerisindeki tüm alanlardaki bağımsızlıktan geçtiğini ve bunun da Misak-ı Milli'nin ikinci faslı teşkil ettiğini belirtir". Yalman, Ahmet Emin.(1921). "Misak-ı Milli'nin İkinci Faslı", *Yeni Gün*, Sayı:758-371, 22 Rebü'l Ahir 1921, Perşembe, 1.; Çıkın, C.(2007). *Yeni Gün Gazetesi (1918-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 207.

⁶⁸² "Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi", *Yeni Gün*, 5 Kânun-ı Sâni 1338, 338 tarih, 769 numaralı nüsha; "Say-i Misak-ı Milli", *Yeni Gün* 9 Şubat 338 tarihli ve 770 numaralı nüshada yayımlanan "Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi" makalesine münderiştir.

⁶⁸³ Pars, H. B. (1908). *Usûl-i Tenkîr*, Selânik, Rumi Yıl: 1324 Miladi Yıl: 1908, Akrovani Matbaası, 48s; 2. Baskı Bursa-[yayl.y.], 1327 [1911], Muin-i Hilâl Matbaası, 48 s., 19 cm.; <http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0125325.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0125326.pdf> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁶⁸⁴ Füyûzat'ta tanıtımı yapılan eserlerden biri de Hakkı Baha Bey'in Usûl-i Tenkîr adlı eseridir. "*Usûl-i Tenkîr*", *Füyûzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 324 (1908)-Fî 19 Teşrin-i Sâni, 1334, arka iç kapak.

eserde Fransızcaları ile birlikte, Elsine-i garbiyede ‘umûmîyetle mevcûd olup lisânımızda ‘aynı suretle kabul edilen işârât-i tenkîtiye şunlardır:

<i>Virgüle</i>	,	<i>Fasıla</i>
<i>Point virgüle</i>	;	<i>Müfreze</i>
<i>Point</i>	.	<i>Kâtı’a</i>
<i>Deux point</i>	:	<i>Şâriha</i>
<i>Trait d’union</i>	-	<i>Rabıta</i>
<i>Tarit horizontal</i>	----	<i>Farika</i>
<i>Parantaise</i>	()	<i>Mu’tarıza</i>
<i>Crochet</i>	[]	<i>Tefrikiye</i>
<i>Guillemet</i>	“	<i>Mümeyyize</i>
<i>Point d’interrogation</i>	?	<i>İstifhamiye</i>
<i>Point d’exclamation</i>	!	<i>Taaccübiye</i>
<i>Points de supention</i>	...	<i>Nukat-ı takdîriye</i> olup, ayrıca bu eserde fazladan olarak her bölümden sonra “Temrîn” (Alıştırmalar) bölümü de konulmuştur ⁶⁸⁵ .

6.1.6. Monolog-Ben Feylesof Oldum

Hakkı Baha Bey tarafından 1923 yılında yazılmış olan bu monolog gayet ince nükteleri muhtevi olduğu gibi çocuklar tarafından kolaylıkla söylenebilecek tabii bir üslupla yazılmıştır. Birçok müsamerelerde tatbik edilmiş ve muvaffakiyetle alkışlanmıştır. Fiyatı 5 kuruştur. İmtihan ile Ben Feylesof Oldum risalelerinin mahal furuhtu Ankara’da Anadolu Maarif Kitaphanesi ile İstanbul’da Kitaphane-i İslam ve Askeriye’dir. Hakkı Baha Pars, “Ben Feylesof Oldum”⁶⁸⁶ adlı eserinde 12 yıllık bir

⁶⁸⁵ Usûl-i Tenkît Müellif Hüdâvendigâr Vilâyeti Maârif Müfettiş-i Umûmîsi Hakkı Bahâ Bursa-Hükûmet Civârında Muîn-i Hilâl Matbaası’nda Tab Olunmuştur 1327 Fiyâtı İki Kuruştur. Güler, T., a.g.m., 2020, 575-591.

⁶⁸⁶ Pars, H.B. (Tarihsiz). Monolog, Ben Filozof Oldum, Bir Mekteb-i Sultani Talebesi Tarafından, Muharriri: H.B. (Hakkı Baha), Tab’ı ve Neşri: Anadolu İrfan Kitaphanesi, Eğlence Kitaphanesi, AdeT:2, Ankara, 10 sayfa.; Pars, H.B. (1923). İmtihan ve Ben Feylesof Oldum (Monolog), *Ev Hocası*, (1), İstanbul, İkdâm Matbaası, 1339, 1 Temmuz 1339 (1923), 12.; Pars, H.B. (1937). “Din-i İslam ve Ruhbanîyet”, *İlim, Fen, Felsefe Tettebbuatı*

mekteb-i sultani talebesinin yıllar içerisinde eğitim hayatında edindiği duygularını dile getirir.

Bir öğrencinin bu kadar uzun süren eğitim hayatı boyunca okuduğu kitaplar bir araya getirilip öğrencilerin sırtına yüklenmesi halinde şüphesi bu yükü taşıyamayacaklarını söyler. Sonrasında öğrenim hayatında gördüğü derslerle ilgili görüşlerini açıklar. Hangi mesleği seçeceğini derslerin kendisinde bıraktığı izlenimlerden yola çıkarak açıklamaya çalışır.

6.1.7. Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri

Cumhuriyet kurulduktan sonra Hakkı Baha psikoloji, pedagoji, edebiyat ve kooperatifçilik alanı üzerinde çalışmış, çeviri yapmış ve birçok eser kaleme almıştır.

“Türkiye Kooperatifçilik zihniyetinin gelişmesinde en büyük hizmeti olanlardan biri de o idi: Yalnız “Mektep Kooperatifçiliği”, “Kooperatifçilik Programı”, “Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri” gibi bu alandaki eserleriyle değil, aynı zamanda uzun yıllar boyunca süren öğretmenliği müddetince daima bu fikirleri telkin ve tatbik etmek sureti ile Türk kooperatifçiliği uğrunda çok çok çalışmıştı”⁶⁸⁷.

Muhittin Birgen, Hakkı Baha Pars’ın “Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri”⁶⁸⁸ adlı eserini, “...Bu küçük eserin maksadı, bir taraftan gayet açık bir dille küçük müptedilere kooperatifçilik mefkûresinin esasları hakkında vazıh ve canlı fikirler vermek ve diğer taraftan da kendilerine bir kooperatif tesisi için ne yapmaları ve bunu ne suretle idare etmeleri lazım geldiğini gösteren numuneler vermek ve usuller göstermektir.

Mecmuası, Yıl:1, (1), Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Haziran 1338, arka iç kapak-; Oylubaş Katfar, D. (2017). “Kadın Dergilerinde Öncü Bir Erkek Ahmet Edip ve Ev Hocası Dergisi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (4), 2436-2447.; “Burada eğitimde talim ve terbiyeye temas eden piyesleri görüyoruz. Türk Kanı isimli piyeste eğitim sisteminin toplumumuzun yapısına ters düştüğünü anlatılır. Ardından eğitim sistemini eleştiren Ben Filozof Oldum eseri vardır”. Altunçizme, H.(2015).İkinci Meşrutiyet Devrinde Tiyatro, Sivas, Aralık, <https://hikmetaltuncizme.wordpress.com/category/genel/> Erişim tarihi: 6 Mart 2021.

⁶⁸⁷Birgen, a.g.m., 1933, 14-16.

⁶⁸⁸ Birgen, M. (1933). “Yeni Neşriyat: Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri”, *Türk Kooperatifçisi*, (31), 14-16.; Kocabaş, Ö.Y.(2011).“Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Kooperatiflerin Tarımsal Kalkınmadaki Rolü”, *Tarım, Yoksulluk ve Kalkınma*, 10. *Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, Konya, 5-7 Eylül 2012, 1009-1015.; Kocabaş Ö.Y.(2011).“Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Düşünsel Boyutu”, *20.Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongre Kitabı*, 06-07 Ekim 2011, 163-209.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 603.

Hakkı Baha Bey arkadaşımız, kooperatifçilik mefkûresini candan seven ve onu tamam öğrenip tamam öğretmeği kendisine gaye edinen bir muallimdir. Bilhassa mektep muhitlerinde vaki kooperatif teşebbüslerinin perişanlığını eyi gördüğü için muhtelif teşebbüslerde herkese yol gösterecek böyle bir numunenin tertibinde çok haklı olarak, bir hayli faydalar tasavvur etmiş ve iki küçük formadan mürekkep bu defter-risaleyi neşretmiştir...⁶⁸⁹” der.

Muhittin (Birgen)’in bu defterle ilgili yorumu şu şekildedir: “Bir taraftan kooperatifçilik ahlâkı ve kooperatiflerle ilgili fikirler ve birliğe, kooperatifçi ahlâkını vermeye yarayan birtakım hulasa fikirleri ve ahlaki vecizeleri muhtevidir. Bunlar da basit, fakat faydalı bir surette tertip edilmiştir. İşin iyi tarafı şuradaki defter, bir taraftan bunları muhtevi olmakla beraber, diğer taraftan da mektep kooperatifine girecek olan talebe için kooperatifle yapılacak muameleleri tespiti yarayan bir cüzdan vazifesini görebilecek bir tarzda tertip edilmiş ve bunun için de adı “Defter” olmuştur”⁶⁹⁰.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 25 Birinci kânun 1944 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde Hakkı Baha Pars’ı ve Hakkı Baha Pars’ın Kooperatifçilik konusunda Türkiye’de en önde gelen uzman olduğunu anlatır:

“Bugün son toplantısını yapacağını gazetelerden öğrendiğimiz;

“Ankara Kooperatifçilik Kongresi”nin iki gün evvelki toplantı programından Dr. Halil Fikret’in “Mekteb Kooperatifçiliği” mevzuu etrafında kongrecilere bir rapor tebliğ edeceğini öğrendiğim zaman çok sevindim. Zira şimdiye kadar kooperatifçilik etrafında yapılan neşriyat ve propagandalarda bu noktanın ihmal edildiğini görüyorduk. Bir gazetenin de kaydettiği gibi memleketimizde Muallim ve Terbiyeci Hakkı Baha’dan başka bu mevzuu benimsemiş muharrir ve münevver tipi hemen yok gibidir. Vaktile kendisini H.B.D.⁶⁹¹ teşkilatı içinde tanıdığım değerli dostum Hakkı Baha, bu işin hem şuurini hissetmiş, hem de bilgisini kazanmıştı. Memnuniyetle görüyoruz ki ikinci bir terbiyecimiz, kooperatifçilik kongresi vesilesiyle bu pek ehemmiyetli meseleye temas ediyor.” der⁶⁹².

⁶⁸⁹ Birgen, M. (1933). “Yeni Neşriyat: Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri”, *Türk Kooperatifçisi*, (31), 14-16.

⁶⁹⁰ Kocabaş, a.g.m., 2012, 1009-1015.; Kocabaş Ö.Y.(2011). “Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Düşünsel Boyutu”, 20. *Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongre Kitabı*, 06-07 Ekim 2011, Ankara, 163-209.; Birgen, M. (1933). “Yeni Neşriyat: Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri”, *Türk Kooperatifçisi*, (31), 14-16.

⁶⁹¹ Halk Bilgisi Derneği

⁶⁹² “Kooperatifçilik Kongresi Kapanırken-Memleketimizde Mekteb Kooperatifçiliği ve Ehemmiyeti”, *Cumhuriyet*, Sayı:7308, 25 Birincikânun 1944 Pazartesi, 2.

6.2. Gazete/Dergi Yazıları

II. Meşrutiyet Dönemi'nin çalkantılı yıllarında ortaya çıkan fikir akımlarının temsilcileri her zaman çok keskin çizgiler taşımamışlardır. Zaman içinde değişen ve gelişen koşullar onların düşüncelerinde de değişim ve gelişmelere yol açmış, savundukları fikirler farklılık gösterebilmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülük fikri ışığında yayımlanan *Türk Yurdu*, Batıcılık taraftarı *İctihad*, İslamcılık yanlısı *Sırat-ı Müstakim* ve Solculuk düşüncesinde yayımlanan *İştirak*, bu dönemin birer fikir gazetesi örneği olarak Türk basın tarihine geçmişlerdir⁶⁹³.

Ancak, Türk Milliyetçiliğinin doğuş ve yükseliş döneminin ilk düşünürlerinin hepsi Abdülhamit karşıtıdır. Hüseyinzade Ali Bey, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ali Canip Yöntem, Ömer Naci, Kazım Nami, Hakkı Baha Pars, Enis Avni (Aka Gündüz) vb. birçok milliyetçi ve vatansever aydın Abdülhamit'in yönetim anlayışına karşı olmuşlardır.

II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da merkezlenen basın, 1908 sonrası Anadolu'ya da yayıldı. Bursa'da da bu dönemde çok sayıda gazete ve dergi yayınlanmaya başladı. II. Meşrutiyet, büyük ölçüde halkın güçlü talebi, ülke içindeki farklı milletlerin ortak düşüncesi olarak tüm ülkede büyük bir sevinçle karşılanmıştı⁶⁹⁴. Bu dönemde 200'ü aşkın gazete ve dergi yayımlandı⁶⁹⁵. Selanik'te çıkan yayınlardan bazıları; Çocuk Bahçesi⁶⁹⁶, Füyûzat, Genç Kalemler⁶⁹⁷, İttihad ve Terakki'dir. Türk

⁶⁹³Kalsın, a.g.m., 2014, 199-218.

⁶⁹⁴Can, A. (2019). “Öğle Vakti, Kumbaranın Altında”, *Akatalpa, Aylık Şiir ve Eleştiri Dergisi, Temmuz*, (235), 14-15.; Şerif, A. (1999). Anadolu'da Tanin, C.1, TTK, 1-6.;Kaplanoğlu-Kaplanoğlu,a.g.e.,2019,95-97.

⁶⁹⁵ Dağlar, O. (2008). “II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908)”, *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), Mart, 141-159.

⁶⁹⁶ Tevetoglu, a.g.e., 1973, 7.

⁶⁹⁷ Mithat Şükrü (Bleda) anılarında şöyle demişti; “*Fikre İstinat Olan Gazete.....İşte o karma karışık, ırk, dil, din, milliyet terkibi içinden milli vahdede sahip bir siyasi hürriyet nizamının nasıl çıkabileceği suali elbette bizim karşımızda idi. Bu çetin mevzuu asla unutmamıştık. Fakat yapacak bir şey yoktu. Ne zaman ki Türk milliyetçiliği ve Türk varlığını ayakta tutabilecek ümit ışığı belirdi. O na var kuvvetimizle koştuk ve bağlandık. Biliyorsunuz, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ömer Naci, Hakkı Baha ve arkadaşlarının başında olduğu genç münevverler, edebiyat ve fikir tarihimizde tahmin edildiğinden ve bilindiğinden daha büyük yeri olan (Genç Kalemler) mecmuasını Selanik'te çıkarmaya karar verdiklerinde adeta dünyalar bizim olmuştu. Çünkü Selânik bizim için vatanın hayrına olduğuna bütün kalbimizle inandığımız mücadelelerin merkeziydi. Orada Türklüğü terennüm edebilecek, Türk münevverinin sesini yükseldiğini göreceğimizi ancak hayal edebildik. Bugün İzmir'de neşriyatına devam eden Yeni Asır gazetesinin, mutlakıyet senelerinde çıkmaya başlaması ve bilhassa taşıdığı isim bizler için fikir istinadıydı. Zaman zaman takma adlarla ve bir mesele çıkarmamak için korka korka oraya yazı yazardık. Selanik'te zamanına göre tatminkâr matbualar vardı. Yeni Asır hariç hiç birisinin sahibi Türk değildi. Cemiyetin parası yoktu. 55 arkadaş ikişer altın taahhüd ettik ve birer tanesini peşin verdik. ...” Parlak, a.g.e., 1986, 252-253.; Aksu, a.g.t., 2018, 256-257.; Mithat Şükrü (Bleda)'nın “İmparatorluğun Çöküşü”, Remzi Kitabevi, İstanbul, adlı eserinde böyle bir anı veya ifadeye rastlamadık.*

Dünyasında önemli etkileri olan diğer gazete ve dergilerden bazıları ise şunlardır: Mola Nasreddin, Füyûzat, Hayat, Tanin, Türk Yurdu⁶⁹⁸ idi.

Bursa’da ilk gazete devlet tarafından çıkarılmışken, sonra yayınlanan özel gazeteler de Saray’ın “izni” ve “inayetiyle” yayınlandığı için muhalif bir gazete yoktu. Son dönemde muhalif bir-kaç gazete ancak ülke dışında basılabilmmişti. Sürekli Saray’ı övseler de gazeteciler yargılanmaktan kurtulamıyordu. Bu dönemde Ferâizcizâde Mehmet Şakir çok zor yıllar geçirdi. Saray’a sonuna kadar bağlı olan Murat Emri Efendi’nin⁶⁹⁹ çıkardığı Bursa Gazetesi⁷⁰⁰ bile zaman zaman sansüre uğrayıp kapatılmıştı. Yine bu dönemde yayınlanan özel gazete ve dergiler de büyük ölçüde Saray’dan gelen yardımlarla yayımlanıyordu. Bursalı gazeteciler, işgal yıllarında sadece gazetecilik yapmamış, işgale karşı direnişin örgütlenmesinde bizzat etkin rol almıştı. Dahası direniş için gazete çıkarmışlardı. İsmail Hakkı, Muhittin Baha, Nevres ve Hakkı Baha başta olmak üzere birçok gazeteci Reddi İlhak Cemiyeti örgütlenmesine katılmıştı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin şubesinin başkanı olan Muhittin Baha, Millet Yolu gazetesini çıkardı. Dr. Münir Halil ile Bursa’nın Ertuğrul gazetesi sahibi Ahmet Refik, işgalci güçlerce Atina’ya sürüldü⁷⁰¹.

1867’de yapılan idari düzenleme sonucu dört ayrı vilayete bölünen Anadolu’nun “Hüdâvendigâr Eyaleti” adıyla dört eyaletinden biri olan Bursa, Anadolu topraklarında Erzurum’un ardından matbaaya sahip olan ikinci vilayettir. 1866’da Erzurum’da kurulan “Vilayet Matbaası”nın⁷⁰² ikincisi iki yıl sonra 1868 sonlarında Bursa’da kurularak faaliyete geçtiği görülür⁷⁰³. İlk Türk gazetesi olan “Takvim-i Vakayi”, Sultan II. Mahmut’un buyruğu üzerine 1831 yılında yayıma başladı. Türkiye’de ilk şehir gazetesi ise, 1872 yılında yayıma başlayan “Hürriyet” gazetesi olmuştur.

⁶⁹⁸ Maden, S.-Altunbay, M. (2016). “Türk Kültür Birliğinin Sağlanmasında ”Türk Amacı” Dergisi”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (7/04), Şubat, 1-12.

⁶⁹⁹ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 129.; Kumaş, a.g.e., 2020, 198.; Abacı, a.g.m., 2018, 4-12.

⁷⁰⁰ “Tanzimat Devriminde Bursa 1856-1877”. (1939). Nakleden: Naci Kum, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (24),31-36.

⁷⁰¹ Kaplanoğlu, R. “Gazeteler Yok Oluyor!”, 11 Aralık 2018, www.bursamuhalif.com/gazeteler-yok-oluyor-raif-kaplanoğlu/ Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁷⁰² Tarih-i Küşad: 1284.Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1324, a.g.s., 350.

⁷⁰³ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 97.

Bursa’da yayınlanan ilk gazete, Hüdâvendigâr Gazetesi⁷⁰⁴ yarı resmi gazete olup, 8 Şubat 1869 tarihinde yayıma başlamıştır⁷⁰⁵. “Matbaa-i Vilâyet” adı verilen bu ilk basımevi, devlet eliyle kurulmuş (1287-1867) bir işletmeydi. İlk yöneticiliğine müderris Saip Efendi getirilmişti. Sonraki yıllarda Mustafa Efendi ve 1872-1898 yılları arasında da Bursa’nın yetiştirdiği ilk tiyatro yazarlarımızdan Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi⁷⁰⁶, basımevinin yönetiminde bulundular. Daha sonra, 1897’de, II. Abdülhamit hışmına uğrayarak Bursa’ya sürgün edilen tanınmış ozan, edebiyatçı ve siyaset adamı Süleyman Nazif, aynı zamanda Matbaa-i Vilâyet’in sorumluluğunu da üstlendi ve bu görevini 1908 Devrimi’nden sonra Diyarbakır’a vali olarak atanıncaya değin sürdürdü⁷⁰⁷.

Meşrutiyet döneminde Bursa’daki basım evlerinin sayısında da bir artış olmuştu. 1908 yılında, birçok gazetenin basıldığı Muin-i Hilal Matbaası’nda⁷⁰⁸, bir dönemin ünlü Ertuğrul gazetesi basılmaktaydı⁷⁰⁹. Basımevi, bir süre sonra Ahmet Refik Bey’in (Kutlay⁷¹⁰) mülkiyetine geçti⁷¹¹. 1917 yılında Orhaniye Matbaası ile 1921 yılında Kardeş Matbaası açılmıştır⁷¹².

Bursa’da yayınlanan ilk dergi, Avrupa’dan yaklaşık iki yüz yıl sonra dergi yayıncılığına başlayan Türkiye’deki ilk dergi 1850 yılında, Türkçe ve Fransızca

⁷⁰⁴ “Tanzimat Devriminde Bursa 1856-1877”. (1939). Nakleden: Naci Kum, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (24),31-36.

⁷⁰⁵ Kaya, M., a.g.t., 1999, 165.; Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi.(1322) Def’a 31, Bursa, Matbaa-i Vilâyet, 126.; Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Sene 1324, a.g.s., Brusa, 350.

⁷⁰⁶ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 142-143.

⁷⁰⁷ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 98.

⁷⁰⁸ “Bursa’nın en eski basımevlerinden. 1927 tarihli Bursa Vilâyeti Salnamesinde verilen bilgiye göre, 1326 (1910) yılında bir şirket tarafından kurulmuştur. Eski Hükümet Caddesi’nde (şimdiki Cumhuriyet Caddesi) idi. Bir döneme damgasını vuran Ertuğrul gazetesi burada basılmaktaydı. İlk basılan gazetelerden biri de Müdafaa adını taşımaktaydı. Basımevi, bir süre sonra Ahmet Refik Bey’in (Kutlay) mülkiyetine geçti. Hurufat makinesi ve pedalı olan basımevinde 1927 yılında motor gücü kullanılmaktaydı. Kadrosu bir müdür, bir sermürettip (başdizgici), bir makinist ve iki mürettepten oluşmaktaydı. Verilere göre, Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcında, olasılıkla 1920 yılının nisan veya mayıs aylarında Yeşilordu Cemiyeti Nizâmnâmesi bu basımevinde basılmıştır. Kurtuluştan sonra, 12 Eylül 1922’den itibaren Ertuğrul gazetesi bu basımevinde yeniden günlük olarak çıkarıldı. Ancak gazetenin başyazarı Mümtaz Şükrü Bey’in (Eğilmez) bir süre tutuklanması nedeniyle yayımına ara vermesi üzerine, basımevinde bir süre de, yeniden çıkarılmaya başlanan Muhittin Baha Bey’in (Pars) Millet Yolu gazetesi basıldı. Sonraları el değiştirerek bir süre “Bizim Matbaa” adıyla etkinliğini sürdürmüştür”. Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi.(1927). Bursa Vilâyet Matbaası, 334.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 184-185.

⁷⁰⁹ Çelik, B. (2013). “Sweatshops in the Silk Industry of the Bursa Region and the Workers’ Strikes in 1910”, *Turkish Historical Review*, vol.4, 26-56.

⁷¹⁰ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 121-124, 185.

⁷¹¹ Enginalp, F. (2017).Sürgünlerin Güzel Başkenti Bursa, Nilüfer Belediyesi, 99.

⁷¹² Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.III, 111.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 184.

olarak basılan “Vekayi-i Tıbbiye (Tıp Olayları) adlı süreli yayındır⁷¹³. Yalnız Bursa’nın değil Türkiye’nin öncü sanat adamlarından biri olan, tiyatrocu ve oyun yazarı Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi’nin⁷¹⁴ yayınlamaya başladığı derginin adı “Nilüfer”dir⁷¹⁵.

Derginin ilk sayısının yayımlandığı tarih 1 Rebiyülevvel 1305 (9 Aralık 1886)’dir. Feraizcizâde’nin ikinci dergisinin adı ise “Gündoğdu”dur. 1883 yılında Bursa’nın ilk özel basımevinin kuran Ferâizcizâde, 1884’ten itibaren kendi tiyatro yapıtlarının basımını yapmaya başlamıştı. “Feraizcizade Matbaası”, Alamescit Mahallesinde, kendi adıyla anılan Ferâizcizâde Sokağı’nda idi⁷¹⁶.

İşgal altındaki şehirlerde basının tutumu işgale göre şekillenmekteydi. Bütün iyi niyetlerine rağmen İzmir ve Bursa’da basın bağımsız değildi. Çünkü işgal ve sansür gerçek yüzünü göstermekteydi. Ertuğrul örneğinde olduğu gibi bazı gazeteler de kapatılmıştır. Ertuğrul gazetesi yedi sayı yayınlandı ve 19 Aralık 1920 Pazar günü Yunanlılar tarafından kapatıldı. Hatta gazetenin sorumluları Refik ve Mümtaz Beyler mahkemeye sevk edildi. Ayrıca Anadolu’daki basın, azınlık basınıyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Örneğin Yahya Kemal, İleri gazetesinin 12 Mart 1921 tarihli yazısında Yunan neşriyat kuvvetinin Türkçe⁷¹⁷ sesleri örttüğünden bahsetmektedir⁷¹⁸.

Hakkı Baha Pars ile ilgili yapmış olduğumuz taramalarda, kendisinin, “Hakkı Baha”, “Hakkı Bahâ”, “Hakkı Beha”, “Hakkı Baha Pars”, “H.B.”, “H.B.Pars” ile “Hakkı” isimlerini kullandığını tespit ettik.

Türkmen Parlak, 1904’ten itibaren Selanik’te çıkan Çocuk Bahçesi dergisinde⁷¹⁹ de şiirler yayımlayan Hakkı Baha’nın 1901-1908 arasında Asır gazetesinde BAH imzasıyla yazılar yazdığını⁷²⁰, cumhuriyetten sonra ise aynı gazetede sayısız yazı ve

⁷¹³ Bursa Vilâyeti Salnâmesi.(1927). Bursa Vilâyet Matbaası, 334.;Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 228-233.

⁷¹⁴ Kaplanoğlu, a.g.e., 1988, 137.

⁷¹⁵ “Tanzimat Devriminde Bursa 1856-1877”. (1939). Nakleden: Naci Kum, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (24),31-36.

⁷¹⁶Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.III, 111-112.; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 38-39.; Abacı, a.g.m., 2018, 4-12.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1324, a.g.s., 350.

⁷¹⁷ Bursa Vilayeti Salnâmesi. (1927). Bursa Vilayet Matbaası.334.

⁷¹⁸<https://hangitarih.tr.gg/Milli-M.ue.cadelede-Bas%26%23305%3Bn.htm> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁷¹⁹ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

⁷²⁰ “Yeni Asır’ın Yazarları Kimlerdi?

1895-1898 döneminde yayınlanan roman ve hikâyelerin hemen hemen tamamında Fazlı Necip Bey’in açık imzası bulunmaktadır. Bazı makale ve fıkralara ise ya “A.A”, “M.A”, “Ö.N”, “F.N” rumuzları

romanları çıktığını söylemektedir⁷²¹. Cumhuriyet sonrası Yeni Asır Gazetesinde Hakkı Baha'nın birkaç yazısı yayımlanmıştır⁷²². Hakkı Baha Pars'ın 1895 tarihli Fevâid'de⁷²³ şiirleri yayımlanır⁷²⁴.

veya "müstaar" denilen takma adlar atılmıştı. 1899'dan sonraki II. Meşrutiyet'in ilan edileceği 1908 yılına kadar süren dönemde ise, açık imzalara tek-tük rastlanmakta, buna karşılık daha ziyade, rumuz, takma ad veya bir ve iki yıldız görülmekteydi. Mevcut koleksiyonlarda görülen rumuzlardan açık isimleri tesbit edilebilenler şunlardı. "Ö.S", "A.C", "M.Ş", "M.A", "A.A", "F.N", "Ö.N", "Bah", "Nam", "Ref", "!.C", "Ö.S" Ömer Seyfettin, "A.C" Ali Canip (Yöntem), "M.Ş" Mithat Şükrü (Bleda), "M.A" Musluhittin Adil, "A.A" Abdurrahman Arif, "F.N" Fazlı Necip, "Ö.N" Ömer Naci, "Bah" Hakkı Baha (Pars), "Nam" Müftüzade İhsan Namık, "Ref" Manyaslızade Refik, "!.C" İsmail Canbolat'tı. Peki "Hicrani", "Camgöz", "Aka Gündüz", "Vidani" kimlerdi? "Aka Gündüz" ile "Vidani" nin kimler olduğu belliydi ama "Hicrani" ile "Camgöz" acaba hangi yazarımızdı? Bu son iki takma ad, edebiyat tarihimizin derinliklerinde bir süre daha kalacak demektir. "Aka Gündüz" takma adı o kadar çok ünlü olmuştu ki gerçek adını bile unutturmuştu. "Aka Gündüz"ün gerçek adı Hüseyin Enis Avni'yd. "Vidani" ise sonradan Paşa olmuş Hafız Hakkı'yd. Ömer Naci, zamanın ünlü ve ateşli şair ve yazarlarından. Harbiye mezunuydu ve Bulgar Hudut Komutanlığından istifa edip Selânik'e yerleşmişti. Ali Canip (Yöntem) ailesiyle Selânik'e sürülmüştü. Edebiyat öğretmeni idi. Musluhittin Adil (Arda) 1895-1898 arası Selânik Rüşumat'da memur, 1899-1903'de İstanbul Hukuk Mektebi öğrencisi, 1903-1908'de ise avukat, Selânik Hukuk Mektebi Müderrisi ve Selânik Rüşumat nazır yardımcısıydı. Abdurrahman Arif ile Fazlı Necip, "Yeni Asır" ın sahip ve yazarlarıydı. Ömer Naci, Hakkı Baha (Pars), Müftüzade İhsan Namık öğretmendi. Hüseyin Enis Avni sürgündü. Manyaslızade Refik avukat ve Selânik Hukuk Mektebi Fıkıh Müderrisiydi (Profesör). İsmail Canbolat ve Hafız Hakkı subaydı. İmza yerine konmuş bir veya iki yıldızlar ise kimlere aitti? Belki Talât (Paşa), Cemal (Paşa) Beylerdi, belki de daha başkaları"...Parlak, a.g.e., 1986, 250.; Aksu, a.g.t., 2018, 342-343.; Ancak gazetede yaptığımız taramalarda Hakkı Baha Pars'ın Yeni Asır'ın Selânik yıllarında yazılarına rastlayamadık.

⁷²¹ "...30'lu ve 40'lu yıllarda olduğu gibi 1900 ile 1908 döneminde de "Yeni Asır"cuların yakından tanıdığı bir imza vardı. O da "Bah"dı. "Bah" Hakkı Baha Pars'tı. Hakkı Baha Pars "Yeni Asır"ın Meşrutiyet öncesi yazarları arasındaydı. Ömer Naci, Ali Canip, Musluhittin Adil, Müftüzade İhsan Namık, Hüseyin Enis Avni (Aka Gündüz), Manyaslızade Refik, İsmail Canbolat, Hafız Hakkı gibi o da gizli ittihat Terakki'nin önde gelen üyelerinden biriydi. Hakkı Baha subaydı ve bu yıllarda Selânik'te görevliydi. Meşrutiyet'ten sonra ordudan ayrılmış ve öğretmen olmuştu. Önce İstanbul'da sonra İzmir'de öğretmenlik yapmıştı. Öleceği güne kadar, bugün adı Atatürk Lisesi olan İzmir İdadisi'nin edebiyat öğretmeni idi. Binlerce, on binlerce öğrenci yetiştirmişti. Sadece Selânik'teki dönemlerinde değil 1930'lu ve 1940 yıllarda da "Yeni Asır"da sayısız makaleleri, incelemeleri ve romanları neşredilmişti...". Parlak, T.(1986). Yeni Asır'ın İzmir Yılları II, 1924-1954, Yeni Asır Yayınları, 517.

⁷²² Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172.; Teessüratın birinci, ikinci numarası Selânik'te neşr olunan Yeni Asır gazetesinde derç edilmiştir. https://issuu.com/trotsky1917/docs/istirak_t_08. Erişim tarihi: 20.02.2021.; Ancak Yeni Asır Gazetesi'nde yapmış olduğumuz taramalarda Hakkı Baha'nın 1931 sonrası yalnız bir yazısına/söyleşisine ulaştık. Bu nedenle Türkmen Parlak'ın bu iddiasına temkinli yaklaştık.; Yeni Asır Gazetesi hakkında ayrıca Güler Özdemir'in, "Özdemir, G.(1983). Yeni Asır Gazetesi Bibliyografyası (1931-1950), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, İzmir." Adlı mezuniyet tezine de bakılabilir. Özdemir, G.(1983). *Yeni Asır Gazetesi Bibliyografyası (1931-1950)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, 161.

⁷²³ Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 72-73.

⁷²⁴ Fevâid'in Fi 26 Ağustos Sene 1304 tarihli nüshasına kadar yapmış olduğumuz taramalarda Hakkı Baha Bey'e ait bir şiirine rastlayamadık. Sadece "Pars, H. B. (1314). "Bana Aid", *Fevaid*, Dördüncü Sene, Numara:7, Maarif Müdüriyetinin Ruhsatıyla, Hükümet Caddesinde 109 numaralı Matabaa-i (Emri)de Tab' Olunmuştur, Burusa, 56." adıyla Ömer Naci'nin de şiirlerinin olduğu sayıda "Hakkı" ismiyle bir şiire ulaştık ki, "Bana Aid" şiirinin şairinin Hakkı Baha Pars olduğu kanaatindeyiz.; Öztahtalı, İ. İ., 2012, a.g.m., 269-284.; Öztahtalı, İ. İ. (2009). *Bursalı Emrî Murad Efendi ve Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 88.; Hardal, M. (2013).

Bursa dâhilinde dört gazete bulunmaktaydı. Her birinin dili de Türkçe idi. Bunlardan biri olan “Hüdâvendigâr Gazetesi” bu gazeteler içindeki tek resmi gazeteydi. 1869 senesinde yayımlanan bu gazetenin ilk sayısında dönemin ünlü gazetecilerinden ve aynı zamanda gazete editörü olan Çaylak Tevfik, gazetenin kuruluş amacı olarak devletin faaliyetlerini vilayet halkına bildirmek olduğunu yazmıştır. Diğer bir gazete ise “Bursa Gazetesi”⁷²⁵ idi. Gazete’nin sahibi Emrî Matbaası’nın da kurucusu olan matbaacı Emrî Efendi idi⁷²⁶. Bir diğer gazete olan “Gündoğdu Gazetesi”nin sahibi Ferâizcizâde Mehmed Şâkir Efendi⁷²⁷ idi. Yine risâle şeklinde çıkan diğer bir gazete ise Emrî Efendi tarafından kurulan “Fevâid Gazetesi” idi⁷²⁸.

Bursa basın tarihinin Hüdâvendigâr ve Nilüfer’den⁷²⁹ sonra üçüncü süreli yayını olan Fevâid⁷³⁰, okuyucu kitlesi olarak öğrencileri hedef almıştır. Hakkı Tarık Us, Atatürk Üniversitesi ile Milli Kütüphane’de yaptığımız araştırmalar sonucuna bir Nüsha-ı Fevkâlede⁷³¹ sayısı olmak üzere 1-21 numaralı sayılarına ulaştık. Derginin imtiyaz sahibi Yenişehir Fenârî Murat Emrî Efendi’dir⁷³². 17 Kasım 1887 senesinde, Fevâid

Mehmed Rıf’at Efendi’nin Şiirleri ve Edebî Kişiliği, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 9.; Birinci, A. (1996). “Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) II”, *Kebikeç*, (3), 71-76.

⁷²⁵ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 51.

⁷²⁶ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 39-41, 61-66.

⁷²⁷ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 59.; Ferâizcizâde Mehmed Şâkir Efendi ailesi ile Pars Beyler ailesi arasında akrabalık bağı bulunmaktadır. Raif Kaplanoğlu Beyle Yapılan Görüşme, 25 Mart 2021.; Raif Kaplanoğlu Arşivi.; Raif Kaplanoğlu’ndan, e-posta ile alınmış belge.

⁷²⁸ Fevâid, Mebahisi edebiyat, fûnûn ve sairedir. Sahib-i imtiyaz: Murad Emri, Başmuharrir: Mehmed Rıf’at, Bursa, 15 Rebûlevvel 1305-15 Ramazan 1315, I-IV, 1-, Onbeş günlük; Matbaa-i Emrî, 15x22 cm., Osmanlıca. (HD1 Sıra No:0580; HTU Eski No: 58/1-2, 7/2), Sayılar:I: 1-2 (15 Rebûlevvel 1305); II: 1-26, 30 (1309-1310); IV: 1-24 (15 Ramazan 1315)., Açıklama: (Fevâid-i Nüsha-i Güzide: Mesarif-i bittenzil evlad-ı şüheda ve guzat-ı asker-i şahaneye aid olmak üzere. Bursa, Matbaa-i Ümera, 1313 ve Hareket-i Arz Balıkesir hareketzadegânı menfaatine nüsha-i mahsusa, Muharriri: Salih Paşa-zâde Abdullah Mazhar. Bursa 1314) özel nüshaları vardır. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar, a.g.e., 2006, 125.; Kumaş,a.g.e., 2020, 220.; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 56, 99.; Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesinde olduğunu ve 1892 yılında çıkarıldığını yazar. Kaya, M., a.g.t., 1999, 167-168.; Öztahtalı, İ. İ. (2012). “XIX. Yüzyıl Bursa Kültür Hayatında Önemli Bir Dönemeç: “Fevâid””, *TÜBAR-XXXII-Güz*, 269-284.; Öztahtalı, İ. İ.-Ertuğrul, C. (2012). “19. Yüzyıl Bursa Kültürünü Besleyen Fevâ’id Gazetesinin Nüsha-i Güzide’si”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:13, (22), 2012/1, 133-148.; Öztürk, Y., a.g.e., 2012, 49.; Fevâid’e İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonundan ulaşılır.; Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1324, a.g.s.,350.; “Tanzimat Devriminde Bursa 1856-1877”. (1939). Nakleden: Naci Kum, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (24),31-36.

⁷²⁹ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 40.

⁷³⁰ Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 56.

⁷³¹ Fevâid’in Nüsha-i Fevkâledesı, 25-30 uncu sayfa. Özel sayının künyesine ulaşamadık.

⁷³² “Her sayının 2 inci sayfasında Sahib-i İmtiyaz Yenişehir Fenârî Murat Emrî Efendi ifadesi bulnur.1882’de Bursa’ya, bugün Yunanistan’ın Larissa bölgesinde kalan Yenişehir Fenâr’ın Turnova

ismindeki bu edebi gazeteyi çıkarmıştır. İlk nüshası parasız dağıtılan gazetenin nüshası 10 para olup senelik aboneliği 6 kuruştur. 1896'da başyazarlığını Mehmed Rıfat Bey'in yaptığı gazetenin nüshası 20 paraya ve senelik aboneliği de 12, 5 kuruşa çıkmıştır. Sayfa sayısı 32 olan gazetede Müstecâbizâde İsmeti, Muallim Feyzi, Faik Ali, Tevfik Fikret, Bahaeddin, Mehmed Celal, Tepedenlizâde Kamil, Receb Vahyi ve o sıralarda askeri lise öğrencilerinden olan Ömer Naci ve Cenab Şehabeddin gibi ünlü Türk şair ve yazarları yazılarıyla Bursa halkına sesleniyorlardı. Emrî Efendi 1890 senesinde "Sanayi" adlı da bir dergi çıkarmış, fakat bu derginin beş altı sayısı çıktıktan sonra yayın hayatı son bulmuştur⁷³³. 1. sene 1. sayı 17 Kasım 1887 Perşembe günü yayımlanmıştır. Gazetenin kapak sayfası bir çerçeve içine alınmış bu çerçevenin sağ üst kösesine "Birinci sene", "Perşembe", "Nüsha 1" ibareleri yazılmıştır. Çerçeve içinde: "fî 1 rebi'ü'l-evvel sene 1305" (17 Kasım 1887) tarihi yer almaktadır. Tevfik Fikret'in "Güzelsin", "Bir levha", "Tevhid", "Kılıç", "Saire Dair" şiirleriyle; Cenap Şahabettin'in "Bir Dağdan İnerken", "Hayal-i Mader" şiirleri dikkat çeker. Fevâid çok geniş bir yazar kadrosuna sahiptir⁷³⁴.

Şair olmamakla birlikte şiire tutkun olan ve bazı şiirlerini de bir kitap haline yayımlamış bulunan Hakkı Baha'nın ilk yazılarının nerede ve ne zaman yayımlandığını bilmiyoruz. Bunlar belki de tahsili sırasında Bursa, İstanbul veya Selanik'te yayımlanmış olmalıdır. Bu konuda elimizdeki ilk kayıt, "Gâye-i Hayat" başlığıyla 1901 Eylül'ünde Mecmua-ı Edebiyye'de yayımlanan yazısıdır⁷³⁵. Mecmûa-i Edebiyye 1880-1912 yılları arasında haftalık ve on beş günlük yayımlanan

kasabasından göçmüştür. Mütteşebbis Murat Emrî Efendi, divan şairi, kitapçı, kütüphaneci, matbaacı, editör ve gazeteci kimliğiyle XIX. Yüzyıl Bursa kültür hayatının dikkat çekici kişiliklerinden biridir. Emrî Efendi, Fevâid'in yanında Bursa'nın resmi olmayan ilk gazetesi Bursa'yı ve yine Bursa'nın ilk ekonomi dergisi olan Sanayi'i yayımlamaktadır". "Tanzimat Devriminde Bursa 1856-1877". (1939). Nakleden: Naci Kum, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (24), 31-36.

⁷³³ Ekşi, Ç. (2017). *Hüdâvendigâr Vilayeti Salnamelerine Göre Bursa'da Eğitim-Öğretim*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 95.

⁷³⁴ Özahtalı, İ. İ., 2012, a.g.m., 269-284.; Özahtalı, İ. İ.-Ertuğrul, C., (2012, a.g.m., 133-148.; Öztürk, Y., a.g.e., 2012, 49.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.II, a.g.e., 26.

⁷³⁵ Pars, H. B. (1317-1901). Gâye-i Hayat-I, Ömer Naci'ye ithaf edilmiş, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, Numara:46,6 Eylül 1317 (1901), 364-365.; Pars, H. B. (1910-1326). "Gâye-i Hayat-I", Safahât-ı Hayat, Bursa,49.; Pars, H. B. (1910-1326). "Gâye-i Hayat-II", Safahât-ı Hayat, Bursa, 50-51.; Pars, H. B. (1910-1326). "Gâye-i Hayat-III", Safahât-ı Hayat, Bursa, 52-53.; Pars, H. B. (1910-1326). "Gâye-i Hayat-IV", Safahât-ı Hayat, Bursa, 54-55.; Yurdun, D. (1999). *Mecmûa-i Edebiyye: İnceleme, Tahlilî Fihrist*, Seçme Metinler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 3-5.; Tevetoğlu, a.g.e., 1973, 59.

ilmî, edebi, siyasi dergidir. 159. sayısıyla 15 Ağustos 1912’de yayın hayatı sonlanan dergi Ebüzziyâ Tevfik Bey’in yönetiminde yayınlanmıştır⁷³⁶.

Hakkı Baha Pars, Mecmûa-i Edebiyye dergisinde şiir ve yazı yazmıştır⁷³⁷.

Bahçe dergisi, ilk sayısı 13 Kanûn-ı sâni 1320’de (1904) yayın hayatına atılmış olan Çocuk Bahçesi’nin devamıdır. Çocuk Bahçesi⁷³⁸ 43 sayı yayımlanmış olup son sayısı 1 Kanûn-i evvel 1321 (1905) ‘de çıkmıştır. Her iki derginin de idari ve yazı kadrosu hemen hemen aynı kişilerden oluşmaktadır ve Selanik’te yayımlanmışlardır. Çocuk Bahçesi ve Bahçe dergilerinin imtiyaz sahibi Necip Necati Bey, Ali Ulvi’nin (Elöve) ağabeyidir. Bahçe dergisinin müdür ve kurucusu da Abdurrahman Medhi Bey’dir⁷³⁹. Füyûzat Dergisi’nde birçok farklı neşriyatın tanıtımı yapılır. “Bağçe Risalesi” de tanıtımı yapılan neşriyatlardan birisidir⁷⁴⁰.

Muharrem Mercanlıgil, Fethi Tevetoğlu’nun Ömer Naci adlı eserinde⁷⁴¹,

*“İstanbul’da Servet-i Fünûn kapanmıştı. Çocuk Bahçesi Dergisi İstanbul’dan ve Anadolu’dan gelen edip ve yazarlara sayfalarını açmıştı. Mehmed Emin Bey (Yurdakul), İstanbul’dan Türkçe şiirlerinin ve Celâl Sâhir (Erozan) yazılar gönderiyordu. O sıralarda Selanik’te asker olarak bulunan Kâzım Nâmi (Duru), **Hakkı Baha (Pars)**⁷⁴² ve Hatip Ömer Naci gazetemize yazıları veriyorlardı. Mehmed Emin Bey ve yazdığı Türkçe şiirlerini beğenen feylesof Rıza Tevfik (Bölükbaşı) de yazı yazıyordu. Her iki tarafın yazıları da hafta hafta ve sıra ile neşredilmekte idi. Ömer Naci ile aralarında bir münakaşa çıktı. Gittikçe hararetlendi; kızıştı. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey de İstanbul’dan gönderdiği bir yazı ile münakaşaya katıldı. Ömer Naci Bey’in son yazısında (Rıza Tevfik Bey’e cevap olarak) “büyük bir tarih-i şan-ü şerefın karalara serildiği bu hazin günlerde bunlarla mı uğraşacaktık?” mealinde bir ibaresi Saray’ı ayaklandırdı. Sansör, gazetemizin kapanmasını vilayete emretti. Evimi bastılar.... Ömer Naci Avrupa’ya kaçtı.” der.*

⁷³⁶ Özdemir, K. (2019). *Mecmua-i Edebiyye’de Edebi Tenkit (1899-1900)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 10.

⁷³⁷ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172.

⁷³⁸ Çocuk Bahçesi: Zükûr ve inas nevres-i degânın tehzib-i ahlâk ve tenvîr-i ezhânına hâdim ahlâkî, ilmî, siyasî risaledir. Sâhib-i imtiyaz: N. Necati, Müdürü: A. Mehdi, Selanik, 13 Kânunusâni 1320-1 Kânunuevvel 1321, I, 1-43, Haftalık; Osmanlı Matbaası, Asır Matbaası, Hamidiye Sinaî Mektebi Matbaası, 20x26 cm. Osmanlıca. (HD1 Sıra No: 0372; HTU Eski No: 3127, 54), Sayılar: I: 1-43 (13 Kânunusâni 1320-1 Kânunuevvel 1321). Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar, a.g.e., 2006, 2006, 85.

⁷³⁹ Aslan, C. (2008). “Bahçe Dergisi (1908-1910)”, *Bilgi*, Güz, (47), 167-176.

⁷⁴⁰ Şehrimizde intişar eden Bağçe Risalesi’nin 24’üncü nüshası neşr olundu...”Bağçe Risalesi”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kânunusani 324 (1908)-Fî 19 Teşrin-i Sâni, 1334, 16 ile 17 inci sayfalar arası.

⁷⁴¹ Tevetoğlu, a.g.e., 1973, 48-49.

⁷⁴² Aksu, a.g.t., 2018, 404-406.

Hakkı Baha Pars'ın Çocuk Bahçesi Dergisi'nde yazı yazması onun tüm hayatı göz önünde bulundurulduğunda eğitime ve yeni neslin yetiştirilmesine verdiği önemi gözler önüne sermektedir.

Hakkı Baha Pars, Selanik'te görevi esnasında ileri görüşlü düşünceleri içeren Füyûzat⁷⁴³ adlı mecmuayı çıkarır⁷⁴⁴. Füyûzât⁷⁴⁵ dergisi yayım hayatına, 14 Ocak 1909 (1 Kânunusani 1324) tarihinde Selanik'te başlamıştır.

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde üç, Milli Kütüphane'de iki adet nüshası bulunmaktadır. Üç sayı yayımlanmıştır.

Sahib-i İmtiyaz: Ali Rıza, Müdür ve Sermuharriri: Hakkı Baha Bey'dir. Dergi ayda bir yayımlanmış olup, ilk sayısı perşembe, diğer iki ve üç numaralı sayıları ise pazar günü neşredilmiştir. İdare yeri, Selanik'te Sabripaşa Caddesindeki yazıhanedir. “İlmî, Fennî, Edebî Risâle-i Şehriyedir⁷⁴⁶” başlık altı yazısı ile okuyucu karşısına çıkmıştır. Sayfa sayısı 64'tür. İkinci sayıdan sonra 32 sayfalık ilavesi olmuştur. Son iki sayıda 96 sayfalık bir hacme ulaşmıştır. Basım yeri, Selanik, Yeni Asır Matbaası'dır. Ölçüsü:21x28 cm.'dir.

⁷⁴³ Feyizler; mânevî bolluk ve bereketler. Feyizler, mânevî gıdalar.

⁷⁴⁴ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.; Aksu, a.g.t., 2018, 249-250.; Çomak, N. A. “Eski Türk Basınında Balkanlarda Çıkan Türkçe Vilayet Gazeteleri”, *Uluslararası Balkan Kongresi (Internationale Balkan Congress)*, 21'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliği (Security Approaches of International Organizations in the 21st Century and Security of the Balkans) 28-29 Nisan (April), 2011, Kocaeli-Türkiye, Editör: Prof. Dr. Hasret Çomak Yrd.Doç.Dr.Caner Sancaktar, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-404-2015021017balkankongresikitabi-16.pdf>, 198-209. Erişim tarihi: 20.02.2021.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172.

⁷⁴⁵ “Füyûzat: İlmî, fennî, edebî risale-i şehriyedir. Sâhib-i imtiyaz: Ali Rıza, Başmuharriri ve Müdürü: Hakkı Baha, Selanik, 1324/1908-1325/1909, I, 1-3, Aylık; Yeni Asır Matbaası, 21x28cm., Osmanlıca, (HD1 Sıra No: 0598; HTU Eski No: 61), Sayılar:I: 1-3 (1 Kânunsâni 1324/1908-5 Mart 1325/1909)”. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu, Süreli Yayınlar, Haz: Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacıismailoğlu, Muhammed Hızarcı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2006.127.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.;Feyiz (feyz) ve feyezân kelimeleri (çoğulu füyûz, füyûzât) sözlükte “fazla suyun yatağından taşması, bir haberin şâyi olması, bir sırrın ifşa edilmesi” gibi anlamlara gelir. Kâmus Tercümesi, Ebû't-Tâhir el-Fîrûzâbâdî, el-Okyânusü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît,Çev.Âsım Efendi, II, 1290.

⁷⁴⁶ “Şehr” kelimesi, “ş-h-r” kökünden türeyen mastar bir kelime olup sözlükte, bir şeyi şöhrete kavuşturmak, açığa çıkarmak, ilan etmek, yaymak ve kılıcı kınından çıkarmak anlamlarına gelir. Türkçedeki “silah teşhir etmek” cümlesindeki “teşhir” kelimesi de bu kelimeden alınmıştır. “Şehr” kelimesi terim olarak şu anlamlarda da kullanılmıştır: a) Gökte görülen ay (hilal). b) Ayın gökyüzünde görünüp, ışık verir hâle gelmesi, kaybolması ve tekrar doğması suretiyle bir devrinden ibaret olan süre. Bu süre, 29 veya 30 gündür. Şehr kelimesi dergide de Arapça manası ile kullanılmıştır. Karagöz, İ. “Şehr-i Ramazan ve Savm-Sıyam”, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=5912> Erişim tarihi: 20.02.2021.

Toplam 3 sayı yayınlanabilmiş dergide şiir ve hikâyeler yanında edebiyat tarihinden felsefeye, ulûm-ı içtimaiye ve siyasiye, ilm-i lisaniye, ilm-i iktisadiyeye kadar içerilen yazılar ve yeni yayınlanmış kitapların eleştirileriyle, 1909 Selanik'inin fikir dünyasını yakalamak mümkündür⁷⁴⁷.

Gençliğinden itibaren demokrat olan Hakkı Baha (37) sene evvel Selanik'te çıkardığı Füyûzat Mecmuası'nda "Beşeriyetin çocukluk devri mutlakiyette, gençliği meşrutiyette, olgunluk devri ise Cumhuriyette geçer⁷⁴⁸" diyerek, daha 1900'lü yıllarda milletlerin olgunluk devrine ulaşması için mücadele eder. Bu, herkesin bu mefhumları anlamadığı bir zamanda bile onun ne yüksek bir anlayış ve kavrayış mevkiinde olduğunu gösterir⁷⁴⁹.

31 Mart Vaka'sından sonra Şura-yı Ümmet Gazetesi'nin Selanik Nüsha-i Fevkaladesi, Füyûzât Mecmuasının İdarehanesinde basılmıştır⁷⁵⁰.

*"Derginin müdürü ve sermuharriri Hakkı Baha, dergi sayfalarına en çok katkı yapan isimlerin başındadır (4 Makale, 1 Deneme). Dergide toplam 21 adet makale yayımlanmıştır. Bunlardan dördü edebiyatla alakalı makalelerdir. Edebî makalelerin ikisi Hakkı Baha, biri Ayın. Seni tarafından biri de imzasız olarak yayımlanmıştır. Hakkı Baha'nın "Musâhebe-i Edebiyye" ismini taşıyan iki makalesi, edebiyat nedir? sorusunu sormuştur. Hakkı Baha imzalı, Edebiyat, "Şeyh Suyu Mesiresinde" başlıklı iki yazısı vardır. İkincisi "Neşriyât-ı Şehriyye, Âsâr-ı Osmaniye: Usûl-i Tenkîd" başlığı altında Hakkı Baha'ya ait olan eser hakkındadır"*⁷⁵¹.

⁷⁴⁷ No. 3 (15 Mart 1325 [1909]), 1324/1908-1325/1909, I, 1-3, Aylık, Osmanlıca, Sayılar-I-1-3 (1 Kânunu's-sâni 1324/1908-5 Mart 1325/1909).

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar. (2006). Hazırlayanlar: Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacıismailoğlu, Muhammed Hızarcı, 127.; Birinci, a.g.m., 1996, 71-76.; Okay, C. (2005). "Selanik'te Çıkan Kısa Ömürlü Bir Dergi: Füyuzat", Mütferrika, Kitabiyat Dergisi, (28), Kış, 2005/2, 77-82.; https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/MEDOC_Microforms_Project_cataog2012.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals-diac.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Özdemir, M. (2013). "Osmanlı'dan Günümüze Dergiler ve Dergicilik", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C.1, Ağustos-Kasım, 14.; Çomak, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-404-2015021017balkankongresikitabi-16.pdf>, 203 Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁷⁴⁸ Pars, H. B. (1938) "Demokrasi Nasıl Vatandaşlar İstiyor", *Fikirler*, C.8, (178), 15 İkinci Teşrin 1938, 1-2.; "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁷⁴⁹ "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

⁷⁵⁰ Ateş, N. Y. (2008). "Şura-yı Ümmet Gazetesi'nin Selanik Nüsha-i Fevkaladesi Işığında 31 Mart Hadisesi'ne Bir Bakış", *Doğu Batı*, II. Meşrutiyet "100. Yıl", C.2, Yıl:11, (46), Ekim, 178-207.

⁷⁵¹ Aksu, a.g.t., 2018, 428-433.

Genç Müslüman, bestekâr Mehmed Baha Pars'ın kardeşi olarak tanınan Hakkı Baha tarafından başyazarlığı yapılmış mecmuadır⁷⁵². Derginin alt başlığı “İlmi, Dini, Felsefî Mecmuadır. Şimdilik on beş günde bir neşr olunur.” olarak belirtilmiştir. Bahsi geçen nüshada “Mukaddime” başlıklı sunuşta, “... Hürriyet, müsavat, uhuvvet, adalet mefhumlarından biraz bahsetmeye lüzum gördük.” ifadesi geçmektedir. Bu ifadeye göre İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde, bu partinin görüşlerini savunmak üzere yayımlanmıştır. Hakkı Baha Bey, İttihat ve Terakki'nin askeri kanadı dâhilinde yer almıştır. Derginin Hakkı Baha Bey'in Ertuğrul sancağından (Bilecik) milletvekili intihabından evvel 1908 ile 1912 tarihleri arasında, ya da 1912'den sonra yayımlanmış olması ihtimali ağır basmaktadır⁷⁵³. Başlıca ele aldığı konular dini içerikli yazıların yanı sıra realizm, determinizm, din-İslam ve terakkiyatı medeniyet Tevfik Fikret, Evkaf-ı İslamiye meseleleri olmuştur⁷⁵⁴. Genç Müslüman dergisi 15 günde çıkan bir dergidir. Sadece bir sayı yayın yapmış olan derginin üzerinde, herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Benzerlerinden farklı olarak dini vurgular taşıyan derginin kapağında “İlmî, dinî felsefî mecmuadır, şimdilik on beş günde bir defa neşr olunur” ibaresi yazılıdır.

İlk ve tek sayısındaki “Mukaddime” başlıklı yazıda hürriyetin ne demek olduğu tartışılır ve sınırsız hürriyetin olmayacağı ile ilgili oldukça ciddi bir yazı kaleme alınmıştır. Dergide resim bulunmaz, yazılar tek satır üzerinden iki yana yaslı şekilde tertip edilmiş ve küçük harf karakteri kullanılmıştır. 16 sayfa olarak çıkan dergi, isminden de anlaşılacağı üzere dini meseleleri işlemek gibi bir misyon üstlenmiştir. Dergideki yazıların başlıkları şöyledir; “Din, İslam ve Terakkiyat-ı Medeniyeye, Emakin, Evkaf-ı İslamiye Meselesi”. Derginin ismi dikkate alındığında gençlere

⁷⁵²Genç Müslüman: İlmî, dinî, felsefî mecmuadır. Başmuharrir ve Müdürü: Hakkı Baha, Bursa: t.b., I, 1, Onbeş günlük; Mün-i Hilâl Matbaası, 17, 5x25 cm. Osmanlıca, (HD1 Sıra No: 0625; HTU Eski No: 63), Sayılar:I: 1 (t.y.). Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar, a.g.e., 2006, 132.; Merkez-i İdare: Koza Hanında (86) numaradır. Burada zamanında Rusya'dan göç eden Türk, Türkçü ve halkçı aydınlar olan Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Kâzım Nami Duru ile birlikte Genç Müslüman-İlmî, Dini, Felsefî Mecmuadır adlı bir mecmua çıkarır (1908); Sarı, H. (2020). “Tarz-ı Siyaset ve Emek: İslamcı Düşüncenin Emek Yorumu”, Toplumsal Değişim, (2), 129-156.; Karagöz, S. (2018). “Cumhuriyet Öncesi Dönem (1909-1923) Gençliği Konu Edinen Süreli Yayınlar (Dergiler)”, OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Yıl: 8, C.8, (Gençlik Araştırmaları Özel Sayısı), Mart, 468-484.

⁷⁵³Çalikuşu, N. (2014). Bursa Dergileri, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 30.; <http://katalog.idp.org.tr/dergiler/19/genc-musluman> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁷⁵⁴Karagöz, a.g.m., 2018, 468-484.

yönelik bir dergi olduğu düşünülebilir fakat dergide daha çok yetişkinlere hitap eden yazılar kaleme alınmıştır⁷⁵⁵.

Bursa'da yayımlanan derginin İstanbul'da Hakkı Tarık Us Kütüphanesi ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinde nüshası bulunmaktadır. Kırmızı bir kapak içinde, 16 sayfa olup 20X28 boyutlarında ve tarihsizdir.

Müdürü ve başyazarı Hakkı Baha (Pars) Bey'dir. Yönetim yeri Bursa Koza Hanı'nda 86 numaralı büro olup Muin-i Hilâl matbaasında⁷⁵⁶ basılmaktadır. “Şimdilik 15 günlüktür” açıklaması bulunan dergi, 10 kuruş fiyatla satılmaktadır. Mûin-i Hilâl Matbaası'nda, 17, 5x25 cm., Osmanlıca, Sayılar-I-1 (t. y.) olarak basılmıştır⁷⁵⁷.

Hakkı Baha, Yeni Asır Gazetesi'nin, 8237 numaralı 16 Kânunusani 1933 tarihli sayısında, Hakkı Baha Bey'in “Durgunluğun Sebepleri” ve “**Hakkı Baha B. Ne Diyor** (Türk Edebiyatını konu alan bir makale)” alt başlıklı bir söyleşi vardır⁷⁵⁸.

Hüseyin Hilmi ve çevresi, 1910 yılı şubat ayında, İştirak gazetesini çıkararak siyasi matbuat hayatına girmişlerdir⁷⁵⁹. Derginin imtiyaz sahibi ve müdürü Serbest İzmir Gazetesi Sahibi Hüseyin Hilmi'dir. İştirak, 26 Şubat 1910-15 Eylül 1910 tarihlerinde Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayım organı olarak 20 sayı yayımlanmıştır. 26 Şubat 1910-14 Haziran 1910 seneleri arasında düzenli olarak 17 sayı çıkmıştır.

Derginin yazarları şu isimlerden oluşmuştur: A. Rıfkı, Emin Lami, Refik Halid, Hüseyin Hilmi, Abdülaziz Mecdi (Tolun), Haydar Rifat (Yorulmaz), Ahmed Nebil, Bohor İsrail, Nureddin Rüşdü, Abdulhak Hayri, Muallim Cudi, M. Nezih, Ali Canib, Bedik, Mahmud Sadık, **Hakkı Baha (Teessüratım**⁷⁶⁰), Fuad, E. Hulusi, Mustafa

⁷⁵⁵İnan, R. (2016). “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Gençlik Süreli Yayınları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, (43), Nisan, 310-325.

⁷⁵⁶ Duru, a.g.e., 2017, 20.; Kumaş, a.g.e., 2020, 221.; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 100.

⁷⁵⁷Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar, a.g.e., 2006, 132.

⁷⁵⁸ Pars, H. B. (1933). “Durgunluğun Sebepleri”, Yeni Asır, Numara: 8237, 16 Kânunusani 1933.; Seyhan Özer, Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (Kronolojik ve Yazar Adlarına Göre) (1929-1940), adlı lisans bitirme tezinde bu konferanstan bahseder. Özer, Seyhan, Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (Kronolojik ve Yazar Adlarına Göre) (1929-1940), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, İzmir 1984.; Hakkı Baha, “Makale: Teessüratım 2”, Yeni Asır, 14. sene, Numara 1524 (25 Mart 1325/7 Nisan 1909), 1. Aktaran: Aksu, a.g.t., 2018, 250-251, 718. Bahse konu yazıya ulaşamadık.

⁷⁵⁹Kalsın, a.g.m., 2014, 199-218.

⁷⁶⁰Teessüratın birinci, ikinci numarası Selanik'te neşr olunan Yeni Asır gazetesinde derç edilmiştir. https://issuu.com/trotsky1917/docs/istirak_t_08 Erişim tarihi: 20.02.2021.;

Asım, Bahaeddin, Elmalılı Ferruh Niyazi, Namık, İsmet Nejad. Ayrıca Eme Berto, Azadamard, Jean Renard, Emile Faquet, L. Klemrot, Guy de Maupasante gibi şahısların eserleri tercüme edilmiştir⁷⁶¹. 1 Eylül 1910 tarihinden itibaren 18. sayıyla yeniden yayın hayatına başlayan İştirak dergisi bu sayıda Rus Çarı II. Nikola aleyhine bir yazı yayınlayınca Hüseyin Hilmi, Matbuat Kanunu'nun 21. maddesine binaen bir ay hapis cezasına çarptırılmış, İştirak dergisi ise İdare-i Örfiye Nizamnamesi'nin altıncı maddesine istinaden tekrar süresiz olarak kapatılmıştır. Derginin 20 sayılı birinci yayın döneminde A.Rıfkı, Emin Lâmi, Refik Halit, Ahmet Raşit, Abdülhak Hayri, Muallim Cudi, Ahmet Nebil, Mahmut Sadık, **Hakkı Baha**, Bohor İsrail, Ferruh Niyazi, Zeynel Abidin'in yazılarına ek olarak 4. sayıda da Hüseyin Hilmi'nin "Şura-yı Ümmet'e Cevap" başlıklı bir yazısı yayınlanmıştır⁷⁶².

Şûra-yı Ümmet, Jön Türkler'in 1902 Kongresi'nden sonra Cemiyet içinde duruma egemen olmaya başlayan daha radikal, daha militarist ve daha Türkçü kanadın yayın organı olarak 10 Nisan 1902 tarihinden 7 Nisan 1910 tarihine kadar toplam 220 sayı çıkmıştır⁷⁶³.

Kahire, Paris (1902 ile 1908 arasında Paris'te sonra Kahire'de yayımlanmıştır.) ve hürriyetin ilanında sonra da İstanbul'da 15 günlük, günlük, haftalık ve günlük olarak yayımlandı. Kahire ve Paris'te yayımlandığı dönemde arka planda bir müddet Ahmed Rıza Bey olmakla birlikte Sami Paşazade Sezai, Silistireli Hamdi, Ahmed Ferid öne çıkmaktadır. Daha sonraki yıllarda ve İstanbul'da yayımlanmaya

<https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; *İştirak*, Sene: 1, Numero: 8, 3 Nisan 1326 Cumartesi, Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mesul Serbest İzmir Gazetesi Sahibi: Hüseyin Hilmi, Directeur: Husein Hilmi, Mu posta seneliği 60 kuruş, Mu posta altı aylığı 40 kuruş, Mekâtib ve Evrâk-ı Vâride Bâb-ı Âli Caddesinde Manzume-i Efkâr Matbaasına gönderilmelidir. Biri Yer Biri Bakar Kıyamet Ondan Kopar, Sosyalizm Efkârının Mürevvicidir, Journal Socialiste Ichtrak.; http://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/istirak/istirak_t_08.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; http://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/istirak/istirak_orj_08.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁷⁶¹ Karakoç, İ. (1999). "Osmanlı Basınında Öncü Bir Sosyalist Dergi: İştirak", *Müteferrika*, (1) 5, Yaz, 97-111.; Demir, K. (2014). *Osmanlı'da İktisadî Dergicilik (1857-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 121-122.

⁷⁶² Erdal, S. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 305.

⁷⁶³ Ercoşkun, T. (2017). "Yeni bilgi ve Belgeler Işığında Kaplan[Zade] Ahmed Saib (1860-1918)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (36/61), Mayıs, 95-138.; Hanoğlu, M. Ş. (2010). "Şura-yı Ümmet", *TDİA*, C.39, TDV Yayınları, 240-242.

başlandıktan sonra ise Dr. Bahaeddin Şakir öne çıktı ve çeşitli dönemlerde başyazarları Cenab Şahabeddin ve Hakkı Baha (Pars) Beyler oldu⁷⁶⁴.

Tıpkı Tanin gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini savunmuş, muhalif basına çatan sert eleştiriler bu gazetede yer almıştır. 1909 yılında 31 Mart olaylarına karışanlar tarafından matbaası yakılmıştır⁷⁶⁵. 31 Mart Olayında matbaası saldırıya uğrayan gazete sekiz ay sonra tekrar yayınlanabilecektir⁷⁶⁶.

“Menafi-i Umumiyye-i Osmaniyyeye Hadim Yevmi Gazetedir. Hükümet-i Meşruta ve Islahat-ı Umumiyye Taraftarlarının Vasıta-i Neşriyatıdır. Şûrâ-yı Ümmet-Hükümet-i meşruta ve ıslahât-ı umûmiye taraftarlarının vâsıta-i neşriyatıdır, menâfi-i umûmiye-i Osmâniyyeye hâdim yevmî gazetedir.” başlıklarıyla çıkmıştır. 23 Kânunu's-sâni 1324 [1909]-25 Kânunu's-sâni 1326/1910⁷⁶⁷, I-IX, 1-234 arası sayılarda, Sahib-i imtiyaz: Dr.Bahaddin Şakir, Müdürü: Mustafa Asım, Sermuharriri: Sami Paşazade Sezai, Cenab Şahabeddin, Hakkı Baha'dır⁷⁶⁸. Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak İstanbul'da yaşamını devam ettiren gazete Bahaettin Şakir'in saldırgan üslûbu ile kamuoyunda yol açtığı huzursuzluk gereği kapatılmak zorunda kalınmış ve artık yayın organı işlevini Tanin yüklenmişti.

12 Nisan 1325 Pazar tarihli Selanik'te Şûrâ-yı Ümmet Fevkalâde Nüshası vardır⁷⁶⁹. Bu özel sayıda Hakkı Baha Pars'ın yazısı vardır. Selanik'te Sabri Paşa Caddesinde Füyûzât Risâlesi dârehânesinde, büyük boy gazete kâğıdına dört sayfa olarak yayımlanan bu nüshanın mimarı Hakkı Baha'dır. Fevkalâde Nüshası, Selanik'te Asır Matbaası'nda basılmıştır.

⁷⁶⁴ Kocabaşoğlu, U.(2010). Basın, 100. Yılında Jön Türk Devrimi, Editörler Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 187-188.

⁷⁶⁵Kocabaşoğlu, U.(2010). Basın, 100. Yılında Jön Türk Devrimi, Editörler Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 162-209.; Emiroğlu, K. (2000). “Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325), VI, Kebikeç, (9), 59-63.; <http://easiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/10419?locale-attribute=tr>

⁷⁶⁶ Ateş, a.g.m., 2008, 178.; Çaycı, a.g.t., 2009, 93.; Yıldırım, T. (2009). “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme II”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, II, Temmuz-Aralık, 255-288.

⁷⁶⁷Aydın, S. (2011).*Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınları Sayısallaştırma Çalışmalarının Teknik ve Yönetimsel Analizi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 173.; Süreli Yayınlar (Dergi) Kataloğu, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/sureli_yayin_tum/tum_sureli_yayinlar/sureli_yayin_t-t.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁷⁶⁸ Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172.

⁷⁶⁹Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar, a.g.e., 2006, 355.

Hakkı Baha aynı zamanda Füyûzât dergisinin müdürü ve sermuharriridir. Elde edilen gelir “Selanik askerî kuvvetine takdim edilmek üzere” bağışlanmıştır. Bahse konu nüshada, *Hakkı Baha’nın “İrticâ’-ı Ahîrin Esbâb-ı Rûhiyyesi”* başlıklı yazısı vardır⁷⁷⁰.

İlim, Fen, Felsefe Tetebbuatı Mecmuası, Umûr-u Tahrîriye Müdürü: Hakkı Baha, Umûr-u Edebiye Müdürü: Ahmet Edib’tir. Bu mecmuanın Ankara’da yayımlanan tek sayısı 1 Haziran 1338 (1922) yılına aittir⁷⁷¹. Bu sayıda yer alan yazarlar ve başlıklar şöyledir: Ağaoğlu Ahmed’in “Sulh Konferansı Kimlerden Müteşekkildi?”, Akçuraoglu Yusuf Bey’in “Sosyalizm”, Namdar Rahmi Bey’in “Gâyenin Mekânîkî İzahı”, İzzet Ulvi Bey’in “Şarkın İnkılapçılığı: Ahiler”, Ahmet Edip Bey’in “Küre-i Arz Ebediyyen Yaşayacak Mıdır?” ve Ziya Gökalp’in “Türk Tûrâsı”⁷⁷², Hakkı Baha Bey’in “Din-i İslam ve Ruhbanîyet” adlı yazısıdır.

Hakkı Baha Bey ve “İlim, Fen, Felsefe Tetebbuatı Mecmuası”nda çıkan “Din-i İslam ve Ruhbanîyet” adlı yazısı nedeniyle yargılanır. İslam’ın diğer hak dinleri ile birlikte tahkiri ve rencide edilmesi meselesi, daha Osmanlı döneminde hukuk sisteminin konusu olmuş bir mevzuudur. 1858 Osmanlı Ceza Kanununun 132. maddesi, devletçe müsaade edilmiş olan dini törenleri güç kullanarak önlemeyi üç aya kadar hapisle cezalandırmaktadır. Meşrutiyet devrinde, Hükümdarın korunmasına dair olan 55. maddenin başına “Saygıdeğer peygamberlere” alenen hakaret edenlerin üç yıla kadar hapsedilecekleri yolunda bir fıkra eklenmiştir. Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da Büyük Millet Meclisi bunu olduğu gibi almıştır. Nitekim dinin rencide edilmesine karşı devlet tarafından önlem alınmasına dair örnekleri, daha milli mücadele döneminde görmek mümkündür. Çankırı mebusu Tevfik Bey’in Büyük Millet Meclisine verdiği 10 Aralık 1921 tarihli önerge, meclis tarafından kabul edilmiş ve 12 Aralık’ta bütün bakanlıklara İcra Vekilleri Heyeti reisi imzası ile gönderilmiştir. Yazıda “*Bazı umumi ve hususi mahallerde Diyaneti ve*

⁷⁷⁰ Aksu, a.g.t., 2018, 434-436.

⁷⁷¹ İlim, Fen, Felsefe Tetebbuatı Mecmuası, Umûr-u Tahrîriye Müdürü: Hakkı Baha, Umûr-u Edebiye Müdürü: Ahmet Edib, Yıl:1, (1), Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Haziran 1338, Fiyatı:50 Kuruş.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

⁷⁷² Şenel, C. (2011).“Tanzimat’tan Günümüze Felsefe Dergileri: Açıklamalı ve Seçme Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.9, (17), 433-488.; Abdulkadiroğlu, N.(1985). “Ziya Gökalp’te İslamiyet Telakkisi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXIII/1-2, 93-108.; Özgedik, O.(1957). Gökalp, Burhan Basım ve Yayınevi, 46-47.

mütedeyyin olanları rencide edecek tefevvühat [dil uzatma] ve tahkiratta bulunulduğu mesmu[işitilmiş]olduğundan bu gibi ahvale cüret edilmesinin men'i ve mücaseret[cüret] edeceklerin tecziyesi[cezalandırma] için gerekli tedbirlerin alınması" istenmiştir. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderdiği 29 Temmuz 1922 tarihli bir belgede⁷⁷³ "İlim, Fen, Felsefe Tettebbuatı Mecmuası" adlı Ankara'da çıkan derginin birinci sayısında Hakkı Baha imzası ile yayınlanan "Din-i İslam ve Ruhbanîyet"⁷⁷⁴ başlıklı yazıda, din adamlarımızın bir kısmı müstesna olmak üzere kendilerini ilim ve din kisvesine bürünmüş cahilleri ve hatta sapıkları temsil ettiğini, üç dört asırdır bab-ı içtihadı kapayarak ilmin gelişmesine engel olduklarının dile getirildiği belirtildikten sonra bu makalenin ulemayı tahkir ve tezlil etmeyi kendine hedef edindiğini, bunun memlekette fitne ve fesat oluşturacağı" gerekçesi ile şikâyet edilmektedir. Hakkı Baha, "Din-i İslam ve Ruhbanîyet" adlı yazısından dolayı mahkemeye verilir ancak beraat eder⁷⁷⁵.

Bu durumun şahitlerin biri olan Mahmud Esat Bozkurt,

"Birinci Meclisi dolduran yobaz mollalar, ikinci gurup adı altında toplanan muhalifler, Yunanlıları Türkler vatanına musallat eden Avrupalılar.... Bunlar bahse konu olunca o sakın Pars'ın birdenbire köpürdüğü sezilirdi. Bir gün o vakitler kabineye dâhil olan Şer'îye Vekili Abdullah Azmi Bey, İcra Vekilleri heyetine bir dosya getirdi. Hükümet Rauf Orbay'ın reisliğinde idi. Ben de bu kabinede iktisat vekili olarak bulunuyordum. Şer'îye Vekili, Hakkı Baha'nın adliyyeye teslimini istedi. Kabahati: Eğer hatırımda kaldıysa Felsefe Mecmuası'nda şu yolda bir yazı yazması idi. Şer'îye Vekâletinin hükümette yeri yoktur. Birkaç arkadaşım la ben Hakkı Baha'nın haklı olduğunu ileri sürdük. Adliyyeye verilmesinin manasız olacağını söyledik. Fakat azlıkta kaldık. Pars adliyyeye teslim edildi. Ve beraat etti."⁷⁷⁶ der.

Ertuğrul Gazetesi⁷⁷⁷, "Menafi-i vatan ve millete hâdim ve şimdilik haftada bir neşr olunur siyâsî, ilmî, edebî, fennî, ziraî Türk gazetesidir"⁷⁷⁸ şiarı ile 11 Mart 1326/24

⁷⁷³ DABCA, FN: 030.10.0.0., K:86.G:566.SR:3-2.

⁷⁷⁴ DABCA, FN: 030.10.0.0., K:86.G:566.SR:3.

⁷⁷⁵ Kılıç, M. (2017). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafazası Meselesi", *Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (18), 295-317.; DABCA, FN: 30.10.00., K:26.G:149.SR:1.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172.

⁷⁷⁶ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁷⁷⁷ Ertuğrul: *Menafi-i vatan ve millete hâdim ve şimdilik haftada bir neşrolunur siyâsî, ilmî, edebî, fennî, ziraî Türk gazetesidir*, Başmuharrir: Hakkı Baha, Ziya Şâkir, Mesul müdür: İsmail Hakkı, Ahmed Refik, Bursa, 1326-1341, 1-859, Haftalık; Muin-i Hilal Matbaası, 34x50; 31x47, 5 cm. Osmanlıca, (HD1 Sıra No: 0532; HTU Eski No: B. C. 42), Sayılar: 6 (14 Nisan 1326); 557 (13 Mayıs 1336); 750, 760 (12 Mayıs, 16 Haziran 1340); 859 (29 Haziran 1341). Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar, a.g.e., 2006, 2006, 117.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926., a.g.s., 1926, 526.

⁷⁷⁸ Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr, 340.; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 104-110.; Kumaş, a.g.e., 2020, 224.;

Mart 1910 tarihinde, Müdür-i Mes'ul: İsmail Hakkı, Ahmed Refik, Sermuharriri: Hakkı Baha⁷⁷⁹, Ziya Şakir⁷⁸⁰ olmak üzere yayın hayatına başlamıştır. 1-15 ve 65-112. sayıları arasında başyazar olarak Hakkı Baha'nın (Pars)'ın adı geçmektedir⁷⁸¹. Zaman zaman Muhittin Baha da Ertuğrul gazetesinde başyazarlık yapmıştır⁷⁸².

22 Şubat 1912 tarihli ve 96 sayılı nüshasında “Mesul Müdür: Hafız Sabit, Başyazarı: Hakkı Baha’dır. Umur-u tahririye için Mesul Müdüre, Umur-u İdare için Matbaa Müdüriyetine müracaat lazımdır. İdarehanemiz: Bursa’da hükümet civarında “Muin-i Hilâl” Matbaası’dır”⁷⁸³ der.

Türk Devriminin halka ulaştırılmasına aracı olarak 19 Şubat 1932 tarihinde 14 yerde resmen kurulan ve sürecin sonucunda sayıları 478’i bulan Halkevleri 9 şube ile etkinlik göstermişlerdir. Dergi çalışmaları Halkevlerinin en önemli etkinlikleri arasında yer almıştır. İlk kurulan Halkevlerinden biri olan Bursa Halkevi de “Uludağ” adlı süreli yayınlı, dergi çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Uludağ Dergisi 2’inci Kanun 1935 yılında yayın hayatına başlamıştır⁷⁸⁴. Hem Bursa’nın ve

https://www.osmanlicagazeteler.org/Sayfa.php?il=Bursa&GazeteID=Ertugrul	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12741	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12745	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12747	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12749	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12751	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12192&gor=	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12190	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12192&gor=	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12193&gor=	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12194&gor=	Erişim	tarihi:	20.02.2021.;
https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12195&gor=	Erişim	tarihi:	20.02.2021.

⁷⁷⁹Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 104, 169-171.;
https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/MEDOC_Microforms_Project_cataog2012.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.;

⁷⁸⁰ <https://web.archive.org/web/20160304200752/http://www.kultur.gov.tr/TR,28745/araklik.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Özyön, A. (2014). “Ziya Şakir (Soku)’nun Selçuk Saraylarında Ömer Hayyam’ın Hayat ve Maceraları Adlı Romanının Tarihsel Roman Olarak İncelenmesi”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages*, (9/3), Winter, 1135-1146.; Şakir, a.g.e., 2012, 8-10.;Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 187-189.

Kaplanoglu, a.g.m., 2012, 54-65.

⁷⁸¹ Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 124-125.

⁷⁸² Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 116.;Nos. 461 (27 Şubat 1919), 463-464, 551 (6 Mayıs 1920), Bursa-1326-1341, 1-859. Haftalık, Muin-i Hilal Matbaası, 34x50;31x47, 5 cm., Osmanlıca, Sayılar-6 (14 Nisan 1326); 557 (13 Mayıs 1336); 750, 760 (12 Mayıs, 16 Haziran 1340);859 (29 Haziran 1341).Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar, a.g.e.,2006,117.

⁷⁸³ Öztürk, Y., a.g.e., 2012, 65.

⁷⁸⁴ Kaplanoglu-Kaplanoglu, a.g.e., 2019, 268.

tüm Türkiye'nin hem de dünyadaki gelişmelerin nabzını tutuşuyla dikkati çeken dergide Türk dili üzerinde yoğunlukla ve özenle durulmuştur.

Bursa'nın, tarihsel, kültürel, sosyal, ekonomik hayatında ve Türk Devriminin yaygınlaşması ve benimsenmesi sürecinde önemli katkılarda bulunan Bursa Halkevi'nin yayın organı Uludağ Dergisi, Mayıs-Haziran 1950 tarihinde yayınlanan 102 inci sayısından sonra yayım hayatından çekilmiştir⁷⁸⁵.

Hakkı Baha Pars, Uludağ Dergisi'nde,

1. Fikirlerde, Heyecanlarda, Hareketlerde İştirak, Hakkı Baha Pars, Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi, (42-43), 1. ve 2. Kanun 1941-1942, s. 41⁷⁸⁶.
2. Irkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları, Hakkı Baha Pars, Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi, (10), Nisan, 1937, s.3-5.
3. İlham, Hakkı Baha Pars, Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi, (42-43), Bursa, 1941-1942, s.40-41⁷⁸⁷.
4. Ülküsüz Yaşıyanlara, Hakkı Baha Pars, Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi, (10), Nisan, 1937, s. 23.
5. Kitabiyat, Sarp, Hatemi Seni, Psikoloji, Tanıtan: Hakkı Baha, İkbâl Kütüphanesi, Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi, (10), Bursa, 1937, s.44.” adlarıyla yazılar yazmıştır⁷⁸⁸.

İzmir Türk Ocağı, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda önemli münevverleri barındırmaktaydı. Sadece Türk Ocağı değil İzmir'in seçkin ve eğitimli bir zümresi olduğu aşikârdır. Ocağın aldığı kararla 1 Temmuz 1927'de on beş günde bir ilim ve sanat mecmuası olan Fikirler dergisinin çıkarılmasına karar verilmiştir⁷⁸⁹. Ahmet Hikmet Bey'in çıkardığı Fikirler dergisi çok ciddi bir ilgi uyandırmıştır. 1927-1928 yılları arasında 30 sayı yayımlanan dergi, Temmuz 1927-Haziran 1947 yılları arasında 370 sayı çıkmıştır. İzmir kültür hayatında önemli yeri olan ve yayım

⁷⁸⁵Aslan, N. (2007). *Bursa Halkevi Uludağ Dergisi ve Türk Devrimi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ix.

⁷⁸⁶Akkuş, M. (2004). *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 339.

⁷⁸⁷Akkuş, a.g.t., 2004, 339.

⁷⁸⁸Aslan, N., a.g.t., 2007, 170-195-196.; Bursa Vilâyeti Matbaası, 1937-1950, Sayı 10 (Nisan 1937), Sayı 98/99 (Kasım/Aralık 1949/Ocak 1950).

⁷⁸⁹Güneş, G. (2011). İzmir'in İlk Türkçü Dergisi Türk Gençleri Mecmuası, *Türk Yurdu Dergisi*, (285), 130-137.; Akkoyun, T. (1996).“Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII (34), 101-125.

hayatını 23 yıl sürdüren Fikirler, İzmir’de en uzun süre neşredilen bir kültür sanat dergisidir⁷⁹⁰. Dergi İzmir Türk Ocağı tarafından İzmir’de Hafız Ali Matbaası’nda bastırılmıştır.

1936’da çıkan 133. sayıdan sonra dönemin İzmir Valisi Avni Doğan’ın teşvik ve desteğiyle İzmir Halkevi bünyesine katılır. Dergi uzun süre yayımlandığından dolayı farklı yazar kadrosu tarafından çıkarılmıştır. 1930 yılında Fikirler dergisi kendini “İlim ve Sanat Mecmuası” tanımlamasından “Terbiye, Ruhیات, ilim ve Sanat Mecmuası”, ilerleyen dönemlerde de “Muallim Kültür Mecmuası” (örn. 15 Ocak 1934 sayısı), “Kültür Mecmuası” (örn. 15 Temmuz 1934 sayısı), “İzmir Halkevi Dergisi” (örn. 1 Şubat 1936 sayısı) ve son olarak da Temmuz 1947 tarihinden itibaren “Aylık Kültür ve Sanat Dergisi” tanımlamasına dönüştürmüştür.

Hakkı Baha Pars⁷⁹¹, Fikirler dergisinin yazarlarından⁷⁹². Temmuz 1947’den sonra ilk sayısı yeniden İzmir’de yayımlandı. 36. sayının ardından Haziran 1950’de kapandı. Ayrıca Vedide Baha Pars⁷⁹³ ile Halil Dumanoglu yöneticiliğini yapmıştır⁷⁹⁴.

Birçok bilim insanının, sanatçının Gazi Mustafa Kemal ile aynı masada akşam yemekleri yiyip, çeşitli konularda tartıştıkları ve çözüm üretmeye çalıştıkları yer olan Çankaya, siyasi iktidar açısından olduğu kadar kültürel ve sanatsal iktidar için de alan açan bir mekândır. 1928 yılının mayıs ayında kültür ortamına geniş bir içerikle giren Çankaya adlı dergi bu merkezin somut bir girişimidir. Dönemin birçok ünlü

⁷⁹⁰ “İlim ve San’at Mecmuası”dır.

⁷⁹¹ En çok yazı yazdığı yayın organıdır. Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

⁷⁹² “*Fikirler İzmir Halkevi tarafından neşredilen bu fikir ve terbiye mecmuasının 15 İkinci kânun tarihli 163’üncü sayısında şu yazılar vardır: Hakkı Baha Pars: Şahsiyet, M. Oksancak: Tevarih-i Ali Osman, C. Ziya Ardal: Milli Ekonomi ve Tasarruf Haftası Münasebetiyle, Seyid Tunçyürek: Kinderhaym, Kazım Demir: İzmir Vilayetinin Eski Coğrafya ve Tarihine Umumi Bir Bakış, Hakkı Baha Para: Okul ve Karakter, E. H. Akman: Genel pedagoji, Rahmi Balaban: Eski Site*”. “Fikirler”, *Ulus*, Sayı:5925, 26 Son kânun 1938, 6.; Hesapçioğlu, M.-Deniz, L. (2008). “Eğitim Tarihine İlişkin Süreli Yayınlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (12), 539-552.; Tuna, E. (2015).*Batı Anadolu Türk Ocakları 1923-1931*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 86-87.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 603.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 172-173.; Günyol, V.(1984). “Cumhuriyet Sonrası Sanat ve Edebiyat Dergileri” Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)”, Gelişim Yayınları, 1984, 89.

⁷⁹³ Fikirler Mecmuası’nın 150’nci sayısı Rahmi Balaban, Hakkı Baha Pars, E. H. Akman, V. Kemal Karadayı, M. Rauf İnan, Ömer Orhon, Suad Sayer ve M. Özbey’in yazıları yayımlanmıştır.; Binbaşoğlu, a.g.e., 1995, 198.

⁷⁹⁴ Osmanlı’dan Bugüne İletişim Galerisi.(2006).İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Galerisi (Küçük Katalog), Hazırlayanlar: Belkıs Ulusoy, Erkan Umut, Mehmet Ak, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, 15.

yazarı bu dergide şiirler, hikâyeler, çeviri ve hatıra yazılarıyla yer almıştır. Gazi Mustafa Kemal'in sözlerinden alıntılara sıklıkla yer verilmiştir.

Her ayın on beşinci günü yayımlanacak olan Çankaya'nın başmuharriri Mithat Ömer'dir. Dergi toplam 55 sayfalık hacme sahiptir. İlk sayfada her ay yapılması planlanan Çankaya Mülakatları ile ilgili gelecek sayı içeriğine yer verilmiştir.

Dergi sayı çıkmıştır. **Hakkı Baha Pars**, Paollo Mantegazza, Aşkın İlk Silahları (Hikâye) adlı eserini, Çankaya'nın Tercümelere başlığı ile Çankaya, Sayı 1, 1 Mayıs 1928 (15 Mayıs 1928), s. 25-26'te yayımlar⁷⁹⁵.

Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık dönemi olarak ifade edilen 1923-1938 yılları arasındaki dönemde Muallim Sesi, Maarif Vekâleti Mecmuası, Terbiye, Sınıf Muallimi, Okul ve Ulus, Fikirler, Maarif-i Umumiye ve Yeni Kültür gibi önemli eğitim dergileri yayımlanmıştır⁷⁹⁶.

Okul ve Ulus Dergisi "İlk ve Orta Okul Öğretmenlerine Yardımcı Meslek Mecmuası" olarak aylık yayımlanan bir dergidir. Okul ve Ulus dergisinin ilk sayısı Ocak 1936 tarihinde yayımlanmıştır. Dergi İzmir'de Bilgi Basımevi tarafından basılmıştır. Derginin yazı işleri müdürü olarak Hakkı Baha Pars, "idari işler direktörü" olarak da A. Kemal Karadayı⁷⁹⁷ görülmektedir.

Hakkı Baha Pars, İkinci kânun 1936'da 1. yılı, 1. sayısı çıkan Okul ve Ulus Dergisinin amacını "Ön söz" kısmında şöyle açıklar:

"Terbiye ve eğitim işlerine, bizden önce başlamış ülkelerde, uzun zamandan beri yayımlanan, 10.000'lerce okuyucusu bulunan, öğretmenlere rehberlik eden, onlara vazifelerini anlatan, onlara arkadaşlık eden yüzlerce dergi olmasına rağmen, bizde bu alanda on on beş derginin çıktığını ve bunlardan ise üç beş derginin yaşadığına şahit oluruz. Okul ve Ulus Dergisi adını Con Dovi (John Dewey) Mektep ve Cemiyet prensiplerinden almış ve ona bağlı

⁷⁹⁵<https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals.html> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Apaydın, D.-Özakman, İ. (2019). "Erken Cumhuriyet Döneminde Kısa Ömürlü Edebiyat Dergileri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.3, (1), Nisan, 13-30.

⁷⁹⁶ Atar, A. İ. (2019). *Uyanış Dergisi'ndeki Yazıların Eğitim ve Dönemin Güncel Olayları Açısından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 11.; Hesapçıoğlu-Deniz, a.g.m., 2008, 539-552.; Özkan, U.B. (2016). *Cumhuriyet'in İlk 15 Yılı (1923-1938) ile Son 15 Yılda (2000-2015) Eğitimle İlgili Sorunların Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 7.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172. ; "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

⁷⁹⁷ "Öğrenciler Derslerine Nasıl Çalışmalı?", *Anadolu*, Sayı:7423, 31 Ocak 1938, 6.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

kalacağını söyler. Derginin devamlılığı hakkında, bunu değerlerine bağlılığı belirleyecektir”⁷⁹⁸.

Okul ve Ulus dergisinde, Hakkı Baha Pars⁷⁹⁹ Vedide K. Karadayı, A. Kemal Karadayı, Nevzat C. Demre, Cahide Pars, Haydar Tolun gibi eğitimci ve yazarlar yer almıştır⁸⁰⁰. Derginin amacı “Cumhuriyet öğretmenlerinin idealist ruhuna, onun ülküsünü teyidi ve malumatını tezyid etmek” olarak belirlenir.

Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi, 1926 yılında Ankara’da Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından çıkarılan Türk Çocuğu dergisinin devamı olarak 1936-1948 yılları arası yayın hayatını sürdürmüş süreli bir çocuk yayınıdır. Dergi 1926 tarihli ilk sayısında Türk Çocuğu adıyla çıkmış, ikinci sayıdan itibaren Gürbüz Türk Çocuğu adıyla 1935 yılına kadar yayın yaşamını sürdürmüştür. 1936 yılında ise Çocuk ismini alarak on iki yıl boyunca tam anlamıyla çocuklar için çıkarılan bir dergi olmuştur. “Aylık bir süreli yayın olan Türk Çocuğu tam anlamıyla bir çocuk dergisi sayılmaz”.

Türk Çocuğu dergisinin ilk nüshanın başyazısında mecmua, gayesini, “Gürbüz Türk Çocuğu Niçin İntişar ediyor?” başlıklı yazıyla şu şekilde dile getirmiştir: “Mecmuamız birbirine sıkı münasebeti olan iki gaye ile çıkıyor: Türk Çocuğu’nu gürbüz yetiştirmek, Gürbüz Türk çocuklardan kuvvetli, sağlam bir millet vücuda getirmek”. Hakkı Baha Pars, derginin yazarları arasındadır⁸⁰¹.

Hayat Mecmuası, yayın hayatına girdiği günden itibaren Cumhuriyet ve inkılâp ideolojisini geniş kitlelere duyurmak amacını güden bir fikir ve edebiyat dergisi olan Hayat mecmuası, Cumhuriyet’in ilânından üç yıl sonra çıkmaya başlamış, 2 Aralık 1926 tarihinden 30 Aralık 1929’a kadar kesintisiz şekilde haftalık olarak yayımını sürdürmüştür. Dergi üç yılı dolduran bu yayın hayatı içinde, her sayısı yirmi büyük sayfa hacminde ve toplam altı cilt tutan 146 sayılı bir koleksiyon oluşturmaktadır. İlk iki yıl eski harflerle yayımlanmış, Latin harflerinin kabulü ile Ağustos 1928’den itibaren de okuyucuyu yavaş yavaş bu harflere alıştırdıktan sonra 29 Kasım 1928’den itibaren, tamamen yeni harflerle basılmıştır.

⁷⁹⁸ Pars, H. B. (1936).“Ön söz”, Okul ve Ulus, Yıl:1, (1), İkincikânun 1936, 1-2.

⁷⁹⁹ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.

⁸⁰⁰ Hesapçıoğlu-Deniz, a.g.m., 2008, 539-552.

⁸⁰¹ Konar, E. “Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi”, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/elif_konar_ozkan_gurbuz_turk_cocugu_der_gisi.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.

Aynı zamanda hem maddî hem mânevî surette Maarif Vekâleti'nin desteğini gören dergi, 3 Mayıs 1928'e kadar Mehmed Emin (Erişirgil), onun arkasından Nâfi Âtuf'un (Kansu) birkaç sayı süren mesul müdürlüğünden sonra, kapanıncaya kadar da Faruk Nâfiz'in (Çamlıbel) yönetimi altında yayımlanmıştır. Hayat mecmuası, bazı özel ilâvelerle özel sayı veya sayfalar da yayımlanmıştır. Mesela 2. sayıdan başlayarak her sayıda bir Faust ilâvesi verilmiş, bunlar daha sonra bir kitap haline de getirilmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin ünlü şairi ve edibi Süleyman Nazif'in⁸⁰² ölümü üzerine derginin 7. Sayısının bir bölümü (13 Kânun-ı sâni 1927); aynı şekilde devrin ünlü mimarı Kemâleddin Bey'in ölümü üzerine 34. sayının (21 Temmuz 1927) tamamı onların hâtırasına tahsis edilmiştir. Ayrıca 15. Sayıda (10 Mart 1927) "Azîz Ölülerimiz" başlığı altında Ömer Seyfeddin'e (Hakkı Bahâ)⁸⁰³ ait bolüme yazı yazmıştır.

Hakkı Baha Bey Hayat Mecmuası'nda,

1. Kitabiyat, İsmail Fenni Ertuğrul, Lugatçe-i Felsefe, İstanbul, 1341/1922, Emeği Geçen: Hakkı, Ankara, Mehmed Emin (Erişirgil), 29 Kânunuevvel 1927, Hayat Mecmuası, C.III, (57), 97-98⁸⁰⁵.
2. Tenkid-Hissiyat Ruhiyatı, Théodule Armand Ribot⁸⁰⁶, Çev. Şekip Bey-Mustafa Şekip Tunç-La Psychologie Des Sentiments, F. Alcan, Paris 1896, Emeği Geçen: Hakkı, Ankara, Mehmed Emin (Erişirgil), 23 Şubat 1928, Hayat Mecmuası, C.III, (65), 256⁸⁰⁷; Kitabiyat, Hissiyât Ruhiyatı, Hayat Mecmuası, C.3. Cilt, (65), 144-144⁸⁰⁸ adlı kitap tanıtımı ve eleştirileri de vardır⁸⁰⁹.

⁸⁰² Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 66.

⁸⁰³ Rushıd, F.B. (2019). *Hayat Mecmuasında Yer Alan Türk ve İslâm Sanatı Yazılarının Tahlili*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 290.; Uçman, A. (2011). "Hayat Mecmuası ve Devrin Milliyetçilik Anlayışı", *Türk Yurdu*, Mayıs, (285), 142-148.

⁸⁰⁴ Durmuş, B. (2006). *Hayat Mecmuası Etrafındaki Fikri Faaliyetler (1927)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 14.; Cora, Z. R. (2010). *Hayat Mecmuası Analitik İndeksi ve İslâm Düşüncesi Açısından Tahlili*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 97.

⁸⁰⁵ http://isamveri.org/pdfosm/D00578/1927_57/1927_57_BAHAAH.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/isam/makale/D00578/1927_57/1927_57_BAHAAH.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; Durmuş, a.g.t., 2006, 14.; Cora, a.g.t., 2010, 97.

⁸⁰⁶ Avcı, E. (2005). *Hayat Dergisindeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 612.

⁸⁰⁷ Ribo, The'odul, Hissiyat Ruhiyatçı, Çev: Mustafa Şekip Tunç, İstanbul, Evkaf-i İslamiye Matbaası, 1927, 166 sayfa, 23 cm.; https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/isam/makale/D00578/1928_65/1928_65_BAHAAH.pdf

Millî Mecmua, Cumhuriyetin ilanından iki gün sonra 1 Kasım 1923'te sahibi ve mesul müdürü Mehmet Mesih (Akyiğit) tarafından çıkarılmaya başlanmış ve Eylül 1933'e kadar yayın hayatına devam etmiştir. Kapak hariç 16 sayfalık bir hacme sahip olan dergi (140. ve 141. sayılar kapaksız ve 8 sayfa), 7 Ağustos 1924 (7 Ağustos 1340) tarihine kadar 15 günde bir, bu tarihten 15 Kasım 1928 (15 Teşrinisani 1298)'e kadar her ayın birinde ve on beşinde olmak üzere toplam 114 nüsha çıkmıştır. Harf inkılâbına rastlayan 1 Kasım 1928 tarihli 113. nüshada derginin serlevhasıyla bazı yazar ve şair isimleri, birkaç tane de şiir Latin harfleriyle yazılmışken, 15 Kasım 1928 tarihli 114. nüshada Mehmet Mesih tarafından kaleme alınan “Muhasebe” Latin harfleriyle, yine aynı şahsa ait olan bir şiir, bu yazının tam ortasında Arap harfleriyle yazılmıştır. Bir geçiş, alışma ve alıştırma süreci yaşayan dergi üç buçuk ay yani 1 Mart 1929 tarihine kadar yayımlanmamıştır. Dergi, nihayet Eylül 1933 tarihinde 144-145. sayılarını neşrettikten sonra kapanmıştır⁸¹⁰. Mecmuada, Hakkı Baha'nın “Ruhیاتta İstilah Meselesi⁸¹¹” isimli yazısı yayımlanmıştır⁸¹².

6.2.1. Servet-i Fünûn Etkisinde Yazdığı Yazıları

Bana Aid (Şiir)

Fevâid'in yedinci sayısında çıkan ve Hakkı Baha Pars'a ait olduğunu düşündüğümüz “Bana Aid” adlı şiirde⁸¹³, Hakkı Baha Pars, hatıraları ve ikbali arasında kaldığını, çaresizlikler içinde bulunduğunu belirtir. Dönemin çöküntüsünün Hakkı Baha Bey'in duyguları üzerinde fazlaca etkisi vardır.

Erişim tarihi: 20.02.2021.; http://isamveri.org/pdfosm/D00578/1928_65/1928_65_BAHAAH.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁸⁰⁸Cora, a.g.t., 2010, 102.

⁸⁰⁹<https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/ulbbnioa/periodical/zoom/7416750> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/ulbbnioa/periodical/zoom/7416752> Erişim tarihi: 20.02.2021.; <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/ulbbnioa/periodical/pageview/7416854> Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁸¹⁰ Özlük, N. (2011). Siyasetten Edebiyata Türk Basınında Dergiler, 41-68.

⁸¹¹Pars, H. B. (1927). “Ruhیات'da İstilah Meselesi”, İstanbul, Mehmed Ali, 15 Ağustos 1927, Milli Mecmua, C.III, (92), 1489-1490.; http://isamveri.org/pdfosm/D01050/1927_92/1927_92_BAHAK.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; Özlük, a.g.e. 2011, 58.; Dilekcan, Fahri, *Millî Mecmuanın Tedkiki ve Sistematiği Tasnifi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1982, VII, 17, 86, 171.

⁸¹²Özlük, N. (2006). “Millî Mecmua”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.4, (7), 545-561.

⁸¹³ Pars, H. B. (1314). “Bana Aid”, *Fevaid*, Dördüncü Sene, Numara:7, Maarif Müdüriyetinin Ruhsatıyla, Hükümet Caddesinde 109 numaralı Matabaa-i (Emri)de Tab' Olunmuştur, Burusa, 56. Fevaid'in bahse konu nüshasında Ömer Naci'nin “Neva-yı İzdırab” ve “Hükümünde” adlarında şiirleri vardır.

Küçük Hikâye: Emel-i Mağsub

Hakkı Baha Pars’a ait olduğunu düşündüğümüz “Küçük Hikâye: Emel-i Mağsub”⁸¹⁴ adlı yazı, Hakkı Bey tarafından Faik Ali’ye ithaf edilmiştir. Faik Ali’nin de Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âti dönemi Türk edebiyatının önemli şairlerinden birisi olan Faik Ali Ozansoy olduğunu değerlendirmekteyiz.

Hakkı Baha Pars, yazısında düşüncelerini ifade edecek kelimeler bulamadığını söyler.

Küçük Hikâye: Vapurda

Hakkı Baha Pars’a ait olduğunu düşündüğümüz olan “Küçük Hikâye: Vapurda” adlı yazı, Hakkı Bey tarafından Ahmed Samim Bey’e⁸¹⁵ ithaf edilmiştir. Hikayede bir kemancının sanatını icra ederken yaşadığı hayatı, etrafında olup biteni, kemanı ile nasıl icra ettiğini kemancının dili ile anlatır. Kemancının, bir dönem İstanbul’dan İskenderiye’ye gitmesini orada bir müddet dinlendikten sonra İstanbul’a dönerken vapurda, yolcuları gözlemlemesini, piyano ile İskoçyalı bir bestekarın eserini çalan on dört on beş yaşlarındaki bir çocuğun, İtalyan bir kadın ses sanatçısının kendisinde bıraktığı etkiyi hala içinde olduğunu anlatır.

Küçük Hikâye: Her Gün

Hakkı Baha Pars, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri adlı eserinin girişinde dediği gibi yazı ve şiirlerinin birçoğunda Servet-i Fünûn Döneminin izleri vardır.

Hakkı Baha Pars, “Küçük Hikâye: Her Gün” adlı eserinde⁸¹⁶, iftiraya uğramış bir kadının İstanbul’un farklı semtlerine taşınma ve o baskı ortamındaki yaşamını ele alır.

⁸¹⁴Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Emel-i Mağsub”, Faik Âli’ye, 17 Kânunusani 1316, *Servet-i Fünûn*, Yıl:1901, Sayı:519, 17 Kânunusani 1316-21 Şubat 1901, 393-396.; Emel-i Mağsub: Sâhibinden zorla alınmış emel, gasbedilmiş emel.

⁸¹⁵ Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Vapurda”, Ahmed Samim Bey’e, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 521, Rumî 11 Şubat 1316-Miladi 7 Mart 1901, 9-11.; Saday-ı Millet Gazetinin başmuharriri olan Ahmed Samim Bey dönemin pek çok gazetelerinde (Osmanlı, Hilal, Cidal, İtilaf,) çalışmış, Ahrar Fırkasının kurucularından olup Prens Sabahaddin’i ve Jön Türk grubunun siyasal ideolojisini benimsemiştir. Yazılarında devleti oluşturan etnik unsurlar arasında eşitliği, temel hak ve hürriyetleri savunmuş, yerinden yönetim anlayışını yazılarında dile getirmesi üzerine ittihatçılar tarafından bölücülükle suçlanmıştır. Ahmet Samim Beyin dış politika ve ekonomi konularındaki yayınları Mahmut Şevket Paşayı ve İttihatçıları büyük ölçüde tedirgin etmiş, tehdit almasına siyasi bir cinayete kurban gitmesine neden olmuştur. Özhazinedar,T.(2019). “Osmanlının Düşünce Suçluları ve Ahmet Samin Bey Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,Cilt: 12,(62),395-412.

⁸¹⁶ Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Her Gün”, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 527, 29 Mart 1317-18 Nisan 1901,108-111.

Geceler

Hakkı Baha Pars'ın Süleyman Nesib'e ithaf ettiği “Geceler”⁸¹⁷ adlı yazısında, yaşadığı dönemin kadınlarının aşkı, sevginin, sevdanın gizliliği ve ulaşılmazlığını yazar.

İki Hatıra

Hakkı Baha Pars, “İki Hatıra”⁸¹⁸ adlı yazısında, Bursa ve Bursa’da zamanla ortaya çıkan değişimi anlatır.

Kadınlarla-1-

Hakkı Baha Pars, “Kadınlarla-1-”⁸¹⁹ adlı yazısında, kadınlarında onun ıstırabını anlamasını ister.

İstinare (Şiir)

Hakkı Baha Pars, Nazım Nazmi Bey’e ithaf ettiği bu şiirinde⁸²⁰, huzuru, mutluluğu, sakinliği arayışını dizelere döker.

Nevha-ı Niyaz (Şiir)

Hakkı Baha Pars, yazdığı bu şiirinde, sevgilisine olan aşkının büyüklüğünü anlatır, sevgilisinden onun aşkının büyüklüğünü anlamasını ister.⁸²¹

6.2.2. İttihat ve Terakki Dönemi Siyasi Çekişmelerinin Etkisindeki Yazıları

Mesleğimiz

Hakkı Baha Pars, “Mesleğimiz”⁸²² başlıklı yazısında dergisinin amacını şöyle açıklar:

“Füyûzât, her gün bir nâm-ı nevîn ile arz-ı çehre-i ibtisâm eden birçok refikleri arasına, isminin azametinden, bîdâasının aczinden hâsıl olan tereddütleriyle

⁸¹⁷ Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Geceler”, Süleyman Nesib’e, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 548, 11 Şubat 1316-12 Eylül 1901, 30.

⁸¹⁸ Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “İki Hatıra”, *Servet-i Fünûn*, Sayı:530, Rumî 21 Nisan 1317-Miladi 9 Mayıs 1901, 158.

⁸¹⁹ Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Kadınlarla-1-”, 30 Eylül, 1317, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 553, Rumi 3 Teşrinievvel 1317-Miladi 16 Ekim 1901, 103. Hakkı Bey’in yazısı “Kadınlarla-1-” başlığını taşıdığına göre 2 veya sonra ki kısımları da olabilir ancak *Servet-i Fünûn*’un da yaptığımız taramada bu kısımlara ulaşamadık.

⁸²⁰Pars, H. B. (1317). “İstinare”, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, Cild. 1, Numara:50, Pençşembe, Dersaadet, 4 Rebiyülevvel 1319-4 Teşrinievvel 1317 (1902), 396.; Yurdun, a.g.t., 1999, 5, 132.

⁸²¹ Pars, H. B. (1318). “Nevha-ı Niyaz”, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, C.1, Nu:4, 22 Receb, 2 Teşrin-i Sani Pençşembe 1316,25, Dersaadet, Mahmutbey Matbaası, 1318, 1.; Yurdun, a.g.t., 1999, 5.

⁸²² Pars, H. B. (1908). “Mesleğimiz”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908)-Fî 19 Teşrin-i Sâni, 1334, 1-3.; Aksu, a.g.t., 2018, 404-406.

muhterizâne atılıyor. Bu ihtirâzı bir hey'et-i imtihanîyyenin huzûruna çıkan bir şakirdin; mutantan, müdebdeb salonlara ilk defa giren köylü bir gencin; talebe karşısında birinci dersini veren acemi bir Muallimîn ihtirâzına, ihtirâz-ı hicâb-âlûduna benzetebilirsiniz. Fakat ümid ederiz ki bu tereddüd, bu ihtiraz her gün biraz eksilerek, mevkiini her gün iktisab ettiği yeni yeni cesaretle terk ederek, Füyûzat ı, metin bir mecmua-ı aliyeye, meslek sahibi bir risale-i fenniye şekline koyacaktır. Bir devre-i inkılâb içinde bulunan milletlerde, efkâr-ı umûmiyye siyâsiyyâta mütemâyildir. En büyük kulüplerden en küçük mahalle kahvehânelerine varıncaya kadar herkes kendi kudret-i dimâiyyesi kadar bununla meşguldür.”

Ömer Seyfeddin İçin (Aziz Ölülerimiz-Ömer Seyfeddin)

Hakkı Baha, “Ömer Seyfeddin İçin”⁸²³ adlı yazısında, Ömer Seyfettin’in vefatından dolayı duyduğu izah etmekte zorlanır. Dünyanın kanunu gereği var olan bir yara zamanla kapanmasına rağmen Ömer Seyfettin vefat etmiş olmasına rağmen bıraktığı acının hala devam ettiğini belirtiyor. Ömer Seyfettin’in ölmeyişini ise onun edebiyatına ve ardından hikâyeciliği yetim kalışına bağlar. Ömer, bir meş’aledir, der.

Tekaddüme-i Hürmetkârane

Hakkı Baha Pars, “Tekaddüme-i Hürmetkârane”⁸²⁴ adlı yazısında, çıkarmış olduğu Ertuğrul Gazetesine “Ertuğrul” ismini Osmanlı Devleti’nin kurucularına, onların atalarına atfen ve hürmeten koyduklarını yazıyor.

Hakkı Baha, Ertuğrul’un gayelerini de; “..tenvir-i efkâra hadim, tehzib-i ahlaka say-i, hukuk-ı millete nighban, şanı-ı devleti haris, müdafaa-i hak, muarız-ı batıl olmak sıfatlarıyla amel edecek, bir millet-manzumeyi vücuda getirmek isteyen ve topluma hizmet etmeyi amaçlayan” bir gazete olarak tanımlar.

Mukaddime

Hakkı Baha, Genç Müslüman (İlmi, Dini, Felsefi Mecmuadır) adlı mecmuasının “Mukaddeme”⁸²⁵ kısmında, “Mecmuamızın diniyet sahasındaki tarz-ı müsadinin tehhibinden ibaret olan maksada bir girizgâh teşkil etmek üzere.....medeniyet ad edilen hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet mefhumlarından biraz bahs etmeğe lüzum gördük Hürriyet, arzu ettiğini yapmak ve olması istemediğine mani olmak

⁸²³ “Aziz Ölülerimiz: Ömer Seyfeddin”, Ali Canib, Selim Sırrı, İbrahim Alaaddin, Hıfzı Tevfik, Hakkı Baha, Orhan Seyfi, Halil Nihad, *Hayat*, (15), p. 9-12.; Pars, H. B. (1927). “Ömer Seyfeddin İçin”, *Hayat*, C.I, (15), 10 Mart 1927, 12.; Hayat Mecmuası’nın 15. sayısında (10 Mart 1927) “Aziz Ölülerimiz” başlığı altında Ömer Seyfeddin’e ait bir bölüme yer verilmiştir. Uçman, a.g.m., 2011, 142-148.

⁸²⁴ Pars, H. B. (1328). “Tekaddüme-i Hürmekârane”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:1, 12 Rebü’yü’l Evvel, Pençşembe, 1328, 11 Mart 1326, 24 Mart Efreni 1910, 1.; Çelik, a.g.m., 26-56.

⁸²⁵ Pars, H. B. (1910). “Mukaddime”, *Genç Müslüman*, C.1, (1), Muin-i Hilal Matbaası, Bursa, 1-3.

dimek ise böyle bir şey insana tesbib olmuş bir haslet ve bir kudret değildir. Bu ancak (.....) olan cenab-ı hakkın sıfatü'l nihayesindendir. (...mayışah) der.

Din-i İslam ve Terakkiyat-ı Medeniyye

Hakkı Baha, “Din-i İslam ve Terakkiyat-ı Medeniyye”⁸²⁶ adlı yazısında, İslam’ın yüzyıllardır fırkalara bölündüğünü, her bir fırkanın kendisini doğru olarak kabul ettiğini ancak bu durumun İslam’ın ittihamı önünde en büyük bela olduğunu söyler.

Hatta Tevfik Fikret’in “İnsan melek olsaydı, dünya cennet olurdu” sözünü de burada zikreder. Medeniyet ilerledikçe İslamiyet de ilerleyecektir der. İslam’ın ilerlemesi için de müsavat, uhuvvet, ilim, fen ve sanat halka inmesi lazımdır. İslam’ın ilerlemesi önündeki en büyük engel olarak da şuranın kaldırılmasını, saltanat-hilafeti görür.

Karl Marks’ın, “Terakki-yi sanai ihtiyâcât-ı hayatiyeti tetmin edeceği cihetle, hep temalûkatı bizzarurede kalub olacağını” söylediğinde de İslam’ın bir temel esasını zikretmektedir, der.

Dört Senedenberi

Hakkı Baha, Tanin Gazetesi’ndeki Açık Sütunlar kısmında yayımlanan “Dört Seneden Beri”⁸²⁷ adlı yazısında, “31 Mart’ın bir felâket-i milliye olduğunu inkâr etmek her inkatı henüz meydana almadığı için ben suallerime buradan başlayacağım., diyerek “Otuz bir Mart ne idi? Nasıl başladı? Nelerden ibaretti?” yazısına devam eder.

“...Otuz Bir Mart irticâ idi. Meşrutiyetten istadad-ı terki ve tekâmülden imhitatad ve inkâramize saadetten felakate-i namus ve hamiyetten ihtiras ve Bir hareket-i recimiye idi...”, İttihat ve Terakki muhaliflerinin gerçek maksatlarını gizleyerek sözde muhalefetin meşrutiyetin bir parçası olduğunu iddia ederek 40 kadar vekille meclise girmesi ve devamında tutucu çevrelerinin bir araya geldiği, meşrutiyetin dini ortadan kaldıracığı propagandaları, İttihat ve Terakki yöneticilerinin devleti ele geçirmeye çalıştığı iddiaları, bunu gören sözde bazı cemiyet azaların cemiyetten istifa ettiği haberleri artmaya başlar, der.

⁸²⁶ Pars, H. B. (Tarih okunmuyor). “Din-i İslam ve Terakkiyat-ı Medeniyye”, *Genç Müslüman*, C.1, (1), Muin-i Hilal Matbaası, Bursa, 4-6.

⁸²⁷Pars, H. B. (1912). “Dört Senedenberi”, *Tanin*, Beşinci Sene-i numara 1425, 10 Ramazanü'l Mübarek 1235-10 Ağustos 1328-23 Ağustos Efrenci 1912, 5.

Zenginler Para Vermiyor

Hakkı Baha, “Evet, kendileri bu vatanın evladı değilmiş gibi, bu mukaddes toprağın saadet ve felaketinden hissemen-i sürur ve musibet olmayacaklarmış gibi memleketin, milletin mukadderatına uzaklardan bakıyorlar. Âti-i milletin merbut olduğu şeyi, parayı vermiyorlar. Esnaf veriyor, asker veriyor, memur veriyor, hamallar veriyor, çiftçiler veriyor, aceze veriyor, eytam ve sıbyan veriyor hem bunlar yalnız para değil hayatını, refahını, nafakasını veriyor. Yalnız zenginler vermiyor. Bunlar memleketinden alıyor, fukaranın say-ı ikdamından, zahmet ve meşakkatinden, felâket ve izmihlalinden alıyor; kuvva-yı memleketi kasalarında saklıyor; vatan, yaşamak için, onları daha zengin etmek için, namus-ı tarihisini istirdad için kuvvete, paraya muhtaç olduğunu ilan ediyor. İstimdad ediyor. Fakat zenginler para vermiyor. Gözlerinin önünde valideleri tecavüz, taarruza uğruyor. Kardeşlerinin namusu tahkir olunuyor. Tecavüz gören mader-i şefik vatanı müdafaa üçün kuvvete, silaha, paraya ihtiyaç olduğu müttefikân haykırılıyor; fakat zenginler yine para vermiyor.” diyerek zenginleri eleştiriyor⁸²⁸.

İttihat ve Terakkinin Hüviyeti Hakkında Bir Mektup

Son Posta’nın Siyası Tefrikası:34, Eski Tanin Başmuharriri Muhittin Birgen İttihad ve Terakkide Onsene adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın “İttihat ve Terakkinin Hüviyeti Hakkında Bir Mektup” adlı mektubu paylaşır.

“Eski İttihatçılardan İzmir’de Muallim Hakkı Baha “Vatanperver bir ihtilâl cemiyeti olan bu cemiyetin gayrimüslim anasıra itimadı yoktu, cemiyet kendi âzalarında dahi, ölüme kadar giden feragat ve seciye arıyordu. İslâmlık, Osmanlılık ve Türklük birbirinden bariz bir surette ayrılmamış mefhumlardı, der⁸²⁹.

Sait ve Talat Paşaları Mukayese Eden Mektup

Hakkı Baha Pars, Muhittin Birgen’e gönderdiği ikinci mektubunda⁸³⁰, “Azizim Muhittin, “İttihat ve Terakkide On Sene” unvanlı tefrikanızı günü gününe dikkat ve

⁸²⁸ Bursa Mektebi-i Sanayi Müdürü Hakkı Baha Beyefendi’nin Menşuru. Pars, H.B.(1325). “Zenginler Para Vermiyor”, *Hüdâvendigâr*, Nüsha-i Mahsusa, 10 Şubat 1325, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, 74.

⁸²⁹ “İttihat ve Terakkide On Sene-İttihat ve Terakkinin Hüviyeti Hakkında Bir Mektup”, *Son Posta*, Sene:7, Numara: 2264, Son Postanın Siyası Tefrikası:34, 18 İkinciteşrin 1936, Çarşamba, 13.

⁸³⁰ “İttihat ve Terakkide On Sene-Sait ve Talat Paşaları Mukayese Eden İkinci Mektup”, *Son Posta*, Sene:7, Numara: 2265, Son Postanın Siyası Tefrikası:35, 19 İkinciteşrin 1936, Çarşamba, 9.

ehemmiyetle takip ediyorum ve böyle bir teşebbüse karşı hürmet ve şükran hissi duymamak kabil değil. Türk rönesans tarihinin en ehemmiyetli bir devresinin sahibi salahiyet bir kalem ile dökümente edilmiş olması yalnız o devri yaşamış olanlar için değil, yakın ecdatlarının saltanata karşı açtıkları mücadelenin tafsilatına merak edecek olan yeni nesiller için de çok şayanı şükran bir hadise olacaktır.

Yazılarınızda ne kadar samimi olduğunuzu ve maksadınızın ne kadar pürüzsüz bulunduğunu bildiğim için küçük bir hatanın tashihi lüzumuna dair söyleyeceğim sözleri de aynı samimiyetle telakki edeceğinizden eminim. Evvela şunu arz edeyim ki iddia ettiğim bu hata zâtîâlinize, yani Said Paşa merhumun siyâsî bir mülakat yaptığı Tanin tahrir müdürüne değil, bu mülakata kendi hesabına fevkalade ehemmiyet veren Said Paşaya aittir.” diyerek Said Paşa ile ilgili görüşlerini açıklar.

İrtica-i Ahirinin Esbab-ı Ruhiyesi

Hakkı Baha, Şura-yı Ümmet Gazetesi’nde çıkan “İrtica-i Ahirinin Esbab-ı Ruhiyesi”⁸³¹ adlı yazısında, “Dünyada hiçbir vukua, hiçbir hadise yoktur ki bir hey’et-i içtimai-i efradiyenin mevcudiyet-i hissiyesi o zerrinde mütenakıs te’itirat vücuda getirmesin” diyerek yazısına başlar.

“...Hiçbir anasır muhit-i müsaade bulmadıkça doğmaz, doğsa da yaşayamaz..”, “...İstanbul senelerden beri müteaffin bir laşe birçok hayvanat-ı mareziyenin tenemmusine, teğdidiyesine müsaade ediyor ve burada tekessür eden tef’ilât memleketin cihat-ı sairesine müstevli oluyordu. 10 Temmuz va’kası cerehat neşteri gibi, tencere makinesi gibi hizmet etmek istedi. Fakat o cerrah-ı taciriyemiz ve merhametli, o makine yeni ve mutmain idi. İlk ameliyede şeyin olup bittiğine kani oldu...” sonra “...Harekât Ordusu.... “Bu muzır vakaya son verdi”, der⁸³².

⁸³¹ 12 Nisan 1325 tarihli “Fevkalâde Nüşası” vardır ve adı “Selanik’te Şûra-yı Ümmet”tir. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, 1 Muharrem 1320H/1902, NS2036; Pars, H.B. (1909). “İrtica-i Ahirinin Esbab-ı Ruhiyesi”, *Şurâ-yı Ümmet Gazetesi*, Selanik, Naşiri: Hakkı Baha, Pazar, 12 Nisan 1325-25 Nisan 1909, 4.

⁸³² “İstanbul’da ortaya çıkan son olay, elbette ancak İstanbul’da ortaya çıkan bir olay idi. Ve görüyoruz ki işte orada oldu. Hiçbir unsur, uygun şartlar bulunmadıkça doğmaz, doğsa da yaşayamaz. İstanbul, senelerden beri kokuşmuş bir leş gibi birçok mikropların nemalanmasına ve gıdalanmasına müsaade ediyor. Burada çoğalan memleketin asalakları diğer bölgelerine de yayılıyorlardı. 10 Temmuz vak’ası bir cerrah neşteri gibi, bir tütsü makinesi gibi hizmet etmek istedi. Fakat o cerrah tecrübesiz ve merhametli, o makine yenydi. İlk faaliyette her şeyin olup bittiğine inandı ve işte burada aldandı. Fakat o mikroplar yedikleri bu ilk darbeye coştular. Bütün eski ve kanlı ihtiraslarıyla bu leşi yiyip mahvetmek maksadıyla bu kokuşmuş vücut üzerinde son ve kesin bir humma saldırısı ile coştı. İşte hadise senelerden beri bizi yiyen, kemiren o müzmin hastalığın son bir buhran ateşidir. Ve şimdi Hareket Ordusu, o eski tecrübesiz, merhametli cerrah, zaaf ve saflığı ile değil; sağlam intikam

6.2.3. Felsefi ve Psikolojik Konulardaki Yazıları

İlham

Hakkı Baha, bu yazısında⁸³³, “Telsiz telefonla yaptığınız bir hitap hava dalgalarıyla içinde çalkalanır, durur; fakat onu yalnız, bir ahizeye malik olan müesseseler işidir. Allah’ın, vicdanın, halkın arzusu da öyle hususi bir lisan ile sadır olur ki, onu da ancak kalplerinde bir ahize bulunan insanlar duyar. Bazı filozoflar bu hadiseye “ilham” diyorlar.” der.

Ruhiyat’ta İstilah Mes’elesi

Hakkı Baha Pars, bu makalesinde⁸³⁴, felsefe konusunda milli bir lisan ve anlayış geliştirilmesini ister.

Dilde Gayr-i Meş’ru’nun Rolü

Hakkı Baha Pars, Fikirler Dergisinde yayımlanan “Dilde Gayr-i Meş’ru’nun Rolü”⁸³⁵ adlı yazısında dile getirdiğimiz hususların davranışa dönüşebilmesi için sıklıkla eylem alanında tekrarının gerekli olduğunu belirtir.

“Bir şeyi (bilmek) demek mademki onu (yapabilmek) demektir. O halde onu (otomatize etmek) yani, o şeyin icrasını gayri meş’ur hale gelmiş bir ameliye şekline sokabilmektir ki buna (meleke ve rusuh) da derler. Bildiğimiz şeyleri söylemeğe başlarken şuurumuz bize rehberlik eder; fakat sözlerimizi gayri meş’urumuz ile söyler gideriz. Kullandığımız hiçbir kelimenin üzerinde şuurumuzla tevakkuf etmeyiz. Ara sıra şayet tereddüt edersek şuurumuzun yardımına müracaat eder ve o tereddüt zail olduktan sonra tekrar idareyi gayri meş’ura terk ederiz. Bu hal, o bahiste bizim melekemiz bulunduğu delalet eder. Herhangi bir mevzu üzerinde meleke sahibi değilsek o mevzuun ifadesinde daima şuuru kullanmak lazım gelir ki bu, dimağı çok yorar ve

alıcı asker heyecanıyla Edirne’ye atıldı. Şimdi yapılacak cerrahi faaliyet herhalde son ve katî olacaktır. Hakkı Baha”. Ateş, a.g.m., 2008, 178-207.

⁸³³ Pars, H.B. (1941-1942). “İlham”, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (42-43), Bursa, 1.ci ve 2.ci Kânun 1941-1942, 40.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 7-8.

⁸³⁴ Pars, H.B. (1927). “Ruhiyat’da İstilah Meselesi”, *Milli Mecmua*, Cild. 8 Numero: 92, İstanbul, Mehmed Ali, 15 Ağustos 1927, 1489-1490.; http://isamveri.org/pdfosm/D01050/1927_92/1927_92_BAHAK.pdf. Erişim tarihi: 20.02.2021.; Özlük, a.g.m., 2006, 555.; Dilekcan, F. (1982).*Milli Mecmuanın Tedkiki ve Sistematik Tasnifi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi, VII, 17.; “Felsefe” başlığı ile yayımlandığını yazar. Demir, H.T., 2004, a.g.e., 34.

⁸³⁵Pars, H.B. (1939).“Dilde Gayr-i Meş’ru’nun Rolü”, *Fikirler*,C.8,(195), 31 Birinci Kanun 1939, 6-7. Pars, H.B. (2005). “Dilde Gayr-i Meş’ru’nun Rolü”, Atatürk ve Türk Dili: Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri (Dergilerden Seçmeler), 2. Cilt, Atatürk ve Türk Dili 3: Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri; Dergilerden Seçmeler, Hazırlayan Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu, 1046.

yorgun dimağ bizi sık sık tereddütlere, yanlışlıklara ve nihayet söyleme, kabiliyetsizliğine sevk eder. “Burasını unutmuşum, ne yapayım, bir türlü hatırına gelmedi!” gibi bir mazeretin lütfuna ilticaya mecbur oluruz. Demek ki bu bahis gayri meş’urumuza intikaş etmemiştir. Gayri meş’urda müntekiş olmayan şeylere de (bilmiyorum) diyemeyiz. ...”, “...Terbiyecilerin alaka intereye bu kadar kıymet atfetmiş olmalarının da sebebi budur. İtiyatların kuvveti buna istinad eder. Kavanini tabiiyeye istinad etmeyen mevzuatın zevale mahkûm olması da başka mana ifade etmez. Bunun hilafına vaki olacak iradenin inat ve ısrarı karakola götürülen sarhoşun kendi kendine (gitmeyeceğim) diye haykırıp tepinmesine benzer.” der.

Şahsi ve İctimaî Benlik

Hakkı Baha, “Herkesin kendi kendisini görüşüne, duyusuna, düşüncesine, anlayışına o şahsın benliği derler. Bu benlik mevcudiyetimizin üç türlü tezahürüne göre üç şekilde hissonulur: uzvi, zihni, ruhi benlik. Hayvanlarda ve çocuklarda bu üç nevi benlik çok iptidai bir mahiyette olduğu için birbirleriyle karışmış haldedir. Zekâsı ve hassasiyeti inkişaf etmiş ola insanlarda bunların yekdiğerinden vazih bir surette ayrıldığı görülür..”, “...Âlemşümül bir mahiyet kesbeden benlik ise insani benliktir. Bu muhtelif benliklerin hiyerarşisini şöyle tertip edebiliriz: Şahsi: Uzvi Benlik, Zihni Benlik, Ruhi Benlik; İctimai: Ailevi Benlik, Zümrevi Benlik, Milli Benlik ile Alî: İnsani Benlik’tir...”⁸³⁶ der.

Muhayyile (Şiir)

Hakkı Baha Pars, “**Muhayyile**”⁸³⁷ şiirinde, **hiçbir gücün, kuvvetin, maddenin, hayallerin, fikirlerin önünde duramayacağını, tüm yaşamı yaratıcının var ettiğini ancak insana üretmek için ayrıca akıl verdiğini ve bu sayede de insan yapamayacağı hiçbir şey olmadığını** altını çizer.

Aynaya Bakarken

Hakkı Baha Pars, “Aynaya Bakarken”⁸³⁸ adlı yazısında, bir gün odasında yazı yazarken kendini görmek ihtiyacı ile boy aynasına bakar. Boy aynasında kendisine bakarken, aynada vücudun aşağıdan yukarıya doğru azalarına baktıkça duygularının,

⁸³⁶ Pars, H. B. (1937). “Şahsi ve İctimaî Benlik”, *Fikirler*, C.7, (150), 1 Temmuz 1937, 2.; Pars, H. B. (1937). “Şahsi ve İctimaî Benlik”, *Anadolu*, Sayı: 7248, 9 Temmuz 1937, 3.; “Yeni Neşriyat-Fikirler”, *Anadolu*, Numara:7247, 8 Temmuz 1937 Perşembe, 4.

⁸³⁷ Pars, H. B. (1943). “Muhayyile”, *Fikirler*, (240-241), 15 İkincikânun 1943, 3.; Karahan-Pars, a.g.e., 1943, 49.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 49-50.

⁸³⁸ Pars, H. B. (1939). “Aynaya Bakarken”, *Fikirler*, C.8, (195), 31 Birinci Kanun 1939, 5.

hislerinin deðiřtiđini fark eder. Hatta bu arada yazısının konusu ve içeriğinin de deðiřtiđini söyler.

6.2.4. Toplumsal Konuları Ele Alan Yazıları

Uyuşukluk

Hakkı Baha Pars, Türk milletinin başına bir bela geldiğinde, aniden öfkelenildiğini, sinirlendiğini ama bir müddet sonra kaybettiklerini unuttuğunu yazar. Tıpkı, Balkan Harbi sonrası yapılan protesto ve boykotlar gibi. “..Bir gün Avusturya, Bosna Hersek’i ilhak ve bunu ilan eder.... İstanbul’da ve vilayatta müdhiş bir feveran-ı umumi başladı. Âsab-ı teheyüç, efkâr-ı temerküz eder. Bu heyecan-ı asabi, bu merkeziyet-i fikrîye bu felakete bir çare bulununcaya kadar devam eder. O çare de derhal bulunur: boykot!... İşte kâfi !.. Her şeyin unutulmasına bu kâfidir. Artık kâinat-ı inaniye bilir ki, Türk efkâr-ı umumiyesini bir daha Bosna Hersek meselesi işgal edemez. Çünkü: o meseleye çareye rabt edilmiştir...”. Boykot...⁸³⁹

Çocuklarımız ve Aile Terbiyesi

Hakkı Baha, “Çocuklarımız ve Aile Terbiyesi”⁸⁴⁰ adlı yazısında, “Bir memleketin saadeti, insal-i âtiyesinin mukadderatına merbuttur. Bugün tekamülât-ı dimağlarını ikmal edemedikleri için mevcudiyetlerine pek ehemmiyet vermediğimiz bu mini mini yavrucukların bizi istihlaf edecek saadet ve vatan namına teslim muamelesini biz bunlarla icra edeceğiz. Ve: “İşk söze-diyeceğiz-Müessese-i Meşrutiyet, kazanılmış bir hürriyet, mütemerkiz bir uhuvvet, muhkem bir adalet. İşte bunlar bir memleketin istidad ümranıdır; biz çalıştık, çabaladık bezl ve işar-ı daire-i imkânda bulunan her şeyimizi feda ettik. Vatanın ihya ve imarı; temin-i terakkisi artık size aittir.” der.

Tehil ve Düğünlerimiz

Hakkı Baha, “Tehil ve Düğünlerimiz”⁸⁴¹ adlı yazısında, evliliğın hem toplum hem de birey için doğal ve mecburi bir husus olduğunu açıklar.

⁸³⁹ Pars, H. B. (1336-1920). “Uyuşukluk”, *Bursa Mecmuası*, (24), 22 Kânunevvel 1335-1919, Sene:1,371-374.

⁸⁴⁰ Pars, H. B. (1910). “Çocuklarımız ve Aile Terbiyesi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:1, 20 Rebüü’l Evvel, Cuma, 1328, 19 Mart 1326, 2 Nisan Efrenci 1910, 1.

⁸⁴¹ Mümkün olmayan, imkânsız şey.; Pars, H. B. (1910). “Tehil ve Düğünlerimiz”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:5, 12 Rebüü’l Ahir, Cuma, 1328, 9 Nisan 1326, 22 Nisan Efrenci 1910, 1.

Ancak evlilik kurumu tesis edilirken, yeni ailenin büyük borçlar altına girmesinin yanlış olduğunun altını çizer.

Mahpushaneler

Hakkı Baha, “Mahpushaneler”⁸⁴² adlı yazısında, eskiden devletler, kanunlara karşı işlenen suçlara, “...bugünkü insaniyet-i mütefekhirenin ürpereceği” cezaları, işkenceleri uygulardı ve bir ölçü yoktu. “Hakk-ı vazife nazariyesi, müsavat-ı siyasiye düsturu birçok har ve mukaddes kanunlarla sahaif-i kavanine yazıldıktan sonra insanlar biri birlerini daha iyi tanımağa, yek diğere karşı daha hürmetkâr bulunmağa... başladı”, “Tefrikadan vahdete doğru atılan en büyük hatve budur.” der.

Hakkı Baha, yabancının düşman olarak algılandığı dönemden şu an ki algılarımızın eriştiği nokta arasında fark büyüktür.

Ancak, insanlık varacağı hedefe daha ulaşamamıştır, der. Artık hapisane demek, işkence demek anlamına gelmemektedir. İnsanlar iyi veya fena olarak doğmazlar, onların yetişmelerinde etkisi olan unsurlar onlara şekil verir. Bir cinayet işleyen hapsedildikten sonra fiili cezasını çekmesi beklenmemelidir.

Onu bu eyleme iten sebepler bulunmalı, mahkûm topluma kazandırılmak için tedavi edilmelidir.

Tasarruf ve Terbiyedeki Ehemmiyet

Hakkı Baha Pars, bu makalesinde⁸⁴³, “Müstehsalatı istihlak ederken, hissiyattan ziyade akli rehber itihaz etmek ve bu suretle müstehsalatın bir kısmını yokluk zamanı için ihtiyaten hıfz eylemek” işte tasarruftan kast ettiğimiz mana budur.” der.

Aile Geçimi ve Geçimsizliği

Hakkı Baha Pars, Fikirler Dergisinde yayımlanan “Aile Geçimi ve Geçimsizliği”⁸⁴⁴ adlı yazısında, “...bütün içtimaiyatçıların yaptığı gibi, ailenin tekâmül merhalelerini, bunlar hakkındaki muhtelif faraziyeleri sayıp dökmeyeceğim. Sadece bugün bir vakıa olarak karşımızda duran ailenin mahiyetinden, aile içinde bazen bir saadet havasının, bazen da felaket fırtınalarının esmesindeki sebeplerden ve binnetice kendi

⁸⁴² Pars, H. B. (1910). “Mahpushaneler”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:14, 17 Cemeziye’l Ahir, Cuma, 1328, 11 Haziran 1326, 24 Haziran Efrenci 1910, 1.

⁸⁴³ Pars, H.B. (1936). “Tasarruf ve Terbiyedeki Ehemmiyet”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, C.2,(13), 318-320.

⁸⁴⁴ Pars, H. B. (1937).“Aile Geçimi ve Geçimsizliği”, *Fikirler*, C.7, (152), 1 Ağustos 1937, 3-4.

taliimizi kendimizin yaptığımıza dair olan iddianın doğruluğundan bahsedeceğim. Evet, talih, bir kumaşa benzetilirse zekâ ve hassasiyetimiz de onun (çözgü) ve (atki) sını teşkil eder. Umumiyetle (canlı mahlûk) ve bilhassa (insan) mefhumunda dişi ve erkek mütedahildir. Bunlardan hangisini tecrit ederseniz bu mefhum noksan kalır. Müfret olarak kullanıldıkları halde ikiliği ihtiva eden bazı kelimeler vardır; eldiven, iskarpin gibi. “Bugün şık bir eldiven aldım” dediğiniz zaman hiç kimse yalnız sağ veya yalnız sol eliniz için bir eldiven aldığınızı hatırına getirmez; çünkü eldiven çift olarak tasavvur olunur. İnsan da böyledir. İnsan mefhumunda kadın ve erkek hüviyeti mündemiçtir.

Her şeyden evvel şunu düşünmek lazım gelir ki, aile, cemiyetin inkıtasız bir teceddüt tarihiyle devamını temin eden bir (laboratuvar)dır. Müstakbel cemiyetin atomlar, cüz’i fertleri bu münferit laboratuvarlarda vücut bulur, Cemiyete atfettiğimiz kutsiyette ailenin de bir hissesi bulunması bundandır...” diyerek aile kurumu ve aile içi uyum konusunu irdeler.

Fikirlerde, Heyecanlarda, Hareketlerde İştirak

Hakkı Baha Pars, bu yazında⁸⁴⁵, cemiyet, birliktelik ve ortak heyecanın fertler ve milletler üzerindeki etkilerini ele alır. “Cemiyet, fertlerdeki fikirleri, temayül ve heyecanları, fiil ve hareketleri büyültür ve kuvvetlendirir.” der.

Mukaddeme

Hakkı Baha Pars, C.H.P. İzmir Halkevi, Sosyal Yardım Kolu Tababet-Terbiye Grubu Belleteni’nde yazdığı “Mukaddeme” adlı yazısı, Dr. Fikret Soydan ve Dr. Esad Hatipoğlu’nun İzmir Halkevi’nde vermiş oldukları konferans öncesi yapmış olduğu konuşması olup, ayrıca da Dr. Fikret Soydan ve Dr. Esad Hatipoğlu’nun konuşmaları ile birlikte İzmir Halkevi yayınları arasında yayımlanmıştır⁸⁴⁶.

Hakkı Baha Pars, giriş mahiyeti taşıyan yazısında, vücudun dâhili ve harici bir ahenge sahip olması gerektiğini, vücudumuza tesir eden her şeyin ruhumuzda da

⁸⁴⁵ Pars, H. B. (1941-1942). “Fikirlerde, Heyecanlarda, Hareketlerde İştirak”, *Uludağ Dergisi*, (42-43), 1.ve 2. Kanun 1941-1942, 41.; Pars, H. B. (1941).Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 17-18.

⁸⁴⁶Pars, H. B. (1938). “Mukaddeme”, Pars, H. B.-Soydan, F.-Hatipoğlu, E., Terbiye Grubu Belleteni, İzmir Halkevi, Cumhuriyet Basımevi, İzmir, 1938, 20s.; Akyol, a.g.e., 2008, 129.; Özacun, O. (2001).CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası, Kitap Matbaacılık, 39.

devamlı tesirleri bıraktığını, insan vücut ve ruhundaki uyumun bozulması halinde her tarafta, çirkinlik, akılsızlık, hastalık, ahlaksızlık dediğimiz gayri tabiliklerin ortaya çıktığını, kanında şeker fazlalığı olan birisinin devamında ruhi asabiyet geçirebileceğini, insan gibi toplumlarında, milletlerinde bir sıhhat muvazenesine sahip olması zaruriyeti üzerinde durur. Tıbbi rejimler, nasıl fertlerin bünyeleri, sağlıkları ile ilgileniyorsa her siyasi rejim de milletlerin tarz-ı hayatına, telakkisine müessir olmalıdır, der.

6.2.5. Devlet Yönetimi, İktisat ve İdarecilik Hakkındaki Yazıları

Teşkilat-ı İdariye

Hakkı Baha Pars, bu yazısında, yeni Teşkilat-ı İdare Kanunu kapsamında halkın, milletin, valilerin yanında yönetime ortak olmasını, mahalle muhtarların yetkilerinin artırılmasını, böylece tepeden en aşağıdaki halka kadar herkesin sorumluluğa ortak edilmesini ister⁸⁴⁷.

İhsaiyet-İstatistik

Hakkı Baha, devlet kurumlarının istatistik faaliyetlerine önem vermesi gerektiğini, suç işleme oranları, türleri, suç bölgelerini vb. hususları açıklayarak anlatır⁸⁴⁸.

Brusa'da Mesâil-i Ümrâniye, Su Mes'elesi (Vilâyete Âid Mesâil-i Ümrâniye "1" Su Mes'elesi

Hakkı Baha, bu yazısında Bursa'daki su, temizlik, alt yapı konularını ele alır ve belediyenin faaliyetlerini eleştirir⁸⁴⁹.

Bursa Elektrik Tramvayı

Hakkı Baha, "Bursa Elektrik Tramvayı" ⁸⁵⁰ adlı yazısında, Bursa Tramvayı imtiyazını, Bursa'nın tramvaya olan ihtiyacını ve sistemin ihale sürecini, yaşanan olumsuzlukları ele alır.

⁸⁴⁷ Pars, H. B. (1336-1920). "Teşkilât-ı İdariye", *Bursa Mecmuası*,(26), 12 Kânunsâni 1336-1920, Sene:2,417-419.

⁸⁴⁸ "Masun Kalplerden Bir Nida", *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:3, 5 Rebüyyü'l Ahir, Cuma, 1328, 2 Nisan 1326, 10 Nisan Efrenci 1910, 2-3.

⁸⁴⁹Pars, H. B. (1918). "Brusa'da Mesâil-i Ümrâniye, Su Mes'elesi (Vilâyete Âid Mesâil-i Ümrâniye "1" Su Mes'elesi", *Bursa Mecmuası*, (14), 10 Temmuz 1334-1917, Sene:1, 210-213.; Pars, H. B. (1334). "Brusa'da Mesâil-i Ümrâniye, Su Mes'elesi", *Brusa Mecmu'ası*, On beş günde bir çıkar, Sene:1, 15 Temmuz, (14), 1918-1334.

⁸⁵⁰ Pars, H. B. (1910). "Bursa Elektrik Tramvayı", *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:8, 4 Cemeziye'l Evvel, Cuma, 1328, 30 Nisan 1326, 30 Mayıs Efrenci 1910, 1.

Hakkı Baha, tramvay mukavelesinin nazırlıkça feshini eleştirir, biz daha ihale yapılmazdan bu şartnamenin kontrolünü nazırlıktan istemiştik, nazırlık zamanında şartnameyi kontrol etseydi bugün Bursa tramvay inşaatı başlamış olacaktı, memleketin ümrani, inkişafı doğru yürütülmesini nazırlıktan beklemekteyiz, der.

Arnavutluk Meselesi

Hakkı Baha, “Arnavutluk Meselesi”⁸⁵¹ adlı yazısında, Arnavutluk Meselesi hakkında başlangıçta bir açıklama yapmamalarının sebebini, meselenin nerelere varacağını o tarihte muğlak olmasına bağlar. Ancak, sonradan, mesele az çok anlaşıldığı için bu yazısını yazmak durumunda kaldığını söyler. Arnavutluk meselesinin oktruva vergisi ile alakası olmadığını, meselenin başka sebepleri olduğu ve yeni bir mesele olmadığını yazar.

Mudanya İskelesi

Hakkı Baha, “Mudanya İskelesi”⁸⁵² adlı yazısında, “Devr-i istibdat emanetinin müselesi kadar temaddi eden kendisinden o kadar çok bahs edilen mesailden birisi yılan hikâyesi diğeri de idare-i mahsusa meselesidir. Bunlar söylenir, bitmez; yazılır, bitmez; bıkılır usanılır bitmez. Bahsetmek için, sözü kesmek için vaadler edilir sözler verilir. Yine bitmez. Nihayet söylenenlerin nefesi, dinleyenlerin tahammülü biter. O yine eski inad-ı isranesiyle bitmemekte devam eder. Son günlerde bizde bu hikayat-ı mütalaseme tuzağına tutulduk, fakat biz bu hususta ilk ve son sözümüzü söyleyerek mümkün olduğu kadar meseleyi kısa kesmek tarafını iltizam edeceğiz. Şimdi hikâyeye başlayalım...”, diyerek yazısına başlar. Yazısında, Mudanya iskelesi ve burada kullanımda olan vapurlarda insan ve hayvanların medeni bir şekilde taşınabilmesi için Bursa Ticaret odasına müracaat yapıldığından ve bu isteğin kabul edilmediği gibi ticaret odası heyetinin de istifa ettiğini söyler. Böylece Mudanya’da insan ve hayvanların taşınması mevzu içinden çıkılmaz bir hal alır⁸⁵³, der. Bunun üzerine başka yollar aranır. Nihayet bir Yunan Distovni Kumpanyası ile Mudanya bölgesinde taşımacılık yapılması hususunda Bursa Ticaret odası başka bir girişimde

⁸⁵¹ Pars, H. B. (1910). “Arnavutluk Meselesi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:9, 1910.

⁸⁵² Pars, H. B. (1910). “Mudanya İskelesi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:10, 18 Cemeziye’1 Evvel, Cuma, 1328, 14 Mayıs 1326, 27 Mayıs Efreni 1910, 1.; DABOA, FN: DH.ID., K:134.G:8.SR:1.

⁸⁵³ Hüdavendigar Vilayeti Meclis-i Umumiyesi Zabıtname-i Müzekaratı. (1340 (1924). 108-109.

bulunur. Ancak Girit bulanımı ortaya çıkınca da olaylar biraz daha karıştı. Bazıları böyle bir zamanda Yunan bayraklı gemilerin çalışmasını doğru bulmadı⁸⁵⁴.

Bursa Ticaret Odası da kabotaj da dâhil birçok hususu Distovni Kumpanyasına kabul ettirdi. Bu sefer Distovni Kumpanyası kazancını kaybetmemek için daha uygun şartlarda Mudanya iskelesinde taşımacılık yapmaya başladı, der. Hakkı Baha, karışık zamanlarda bile sakin olunmasını ve memleket menfaatine uygun davranılmasını, bağırıp çağırarak birçok konuya cevap bulunamayacağını söyler.

Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi

Hakkı Baha, “Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi”⁸⁵⁵ adlı yazısında, “Bidayet-i meşrutiyetten beri şirketler ve faideleri hakkında o kadar çok sözler söylendi yazıldı ki (Şirket) kelimesini ağza almaktan ihtiraz eden Osmanlılar heman anı bir aksülamel ile senelerden beri bir seniye-i tenbiyet bulamayan arzu-yı iştirakı izhar ve tevsî ettiler. Her yer, her memlekete muhtelif namlar, unvanlarla müteaddid şirketler tesis olundu. Fakat maatteessüf birçokları âdem-i muvaffakiyete kurban olarak dağıldı. Bu muvaffakiyetsizliğin esbabı hakikiye ve esasiyesi ahval-i ruhiye ve içtimaiyemizde aramak lazım gelir. Daha salahiyettar bir makale-i mahsusa ile bu esasatı tedkîk edecek isek de burada da bir iki söz söylemeyi faidesiz ad etmiyoruz. Herhangi bir iş olursa olsun daha başlamazdan evvel gayeyi, faideyi, hedef, tayin etmek, ondan sonra mübdeiden münteha doğru hatvet-i muntazama ve serie ile yürümek lazımdır...”, diyerek bizdeki şirketler ve Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi meselesini ele alır. Hakkı Baha, bizdeki şirketlerin teşkil olup da yaşamamasını belirli bir gayeleri olmamasına, şirketlerin yaşayamamasını bazı temel ihtiyaç malzemelerini içerden temin edememelerine bağlar.

Evkaf-ı İslamiye

Hakkı Baha Pars, Genç Müslüman Dergisi’nde “Evkaf-ı İslamiye”, adlı yazısında vakıfların sorunları dile getirilmiştir.

Bu vakıfların Evkaf Nezareti tarafından el konulmasından sonra, birçok önemli sorun ortaya çıktığından şu biçimde söz edilmiştir: “78 yıl önce Evkaf Nezareti’nin bir

⁸⁵⁴ Akkuş, T. (2008). “Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7, (16), 119-141.

⁸⁵⁵ Pars, H. B. (1910). “Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi.., a.g.m., 1.

emriyle Evkaf idareleri tarafından para vakıfları mütevellileri veya köy veya mahalle ihtiyar heyetlerinin elinden vakıflar alınmış ve bugün söz konusu idareler tarafından tasarruf edilmekte bulunmuştur. “Yazarın verdiği bilgiye göre para vakıfları, Cumhuriyet öncesi dönemde kaldırıldı. Ancak bu vakıfların oldukça yüksek miktardaki sandık paraları vardı. Bu vakıfların kapatılmasının büyük bir haksızlık doğuracağına işaret etmektedir. Vakıflar İdaresine geçen bu vakıf paraları ile Cumhuriyet devrinde Evkaf Emlak Bankası ya da Evkaf Bankası adlarıyla birçok kez banka kurma girişimine çalışılmıştı. Sonunda bu vakıf paraları 1954’te kurulan Türkiye Vakıflar Bankası’na devredilmişti⁸⁵⁶.

Say-i Misak-ı Millisi’ne Dâir

Bu makale, hakkında, Yunus Nadi Bey, bahse konu yazı için, (“*Say-i Misak-ı Millisi*⁸⁵⁷)’nin suret-i tatbikine dair kolay fakat çok mühim bir proje: Kolaylıkla vücuda gelebilecek müdhiş sermayeli bir müessese” şeklinde bir ifade kullanır. Hakkı Baha Pars, bu ve konu ile alakalı Yeni Gün Gazetesi’ndeki yazılarını, Ahmet Emin Bey’in Yeni Gün sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinde ortaya attığı Misak-ı Maliye’ye ait”, Say-i Misak-ı Millisi⁸⁵⁸” yazısındaki görüşlerini kuvvetlendirmek ve eksik gördüğü noktaları gidermek için yazdığını belirtir.

Hakkı Baha, Misak-Maliye için bir Tasarruf-ı Mecburî Kanunu” çıkarılmasını ön, kurumların zorunlu tasarruf (maaş kesintileri) ki, Hakkı Bey buna sırrı sermaye ismini veriyor, yapmasını öne sürer. Bu sayede senelik 10 milyon tasarruf elde edileceğini savunur. Bu tasarrufa katılacak memur (maaşından %10 terk edecek, halkta %10 fazla vergi verecek) tasarrufu miktarında devletten alacaklı olacaktır.

Bir nevi Kamu Fonu hüviyeti taşıyacak yeni bir mali kurumun kurulması arzulanmaktadır. Hissedar olacak kişi vefatında yaptığı tasarruf ailesine intikal edecektir. Yoksa Milli bir sermaye olamaz der. Y

⁸⁵⁶Kaplanoglu, R. (2014). “Bursa’nın Son Nakid/Para Vakıfları ve Uygulanan Haciz İşlemi”, *Bursa Araştırmaları Dergisi*, Yıl:12, (42), Yaz, 16-25.; Pars, H. B. (1925). “Evkafı İslamiye”, *Genç Müslüman Dergisi*, (1), Bursa, 1315.

⁸⁵⁷ Pars, H.B. (1338). “Say-i Misak-ı Millisi’ne Dâir”, *Yeni Gün*, Numara: 769, 5 Kânun-ı Sâni (1) 338 Perşembe.; Pars, H.B. (1341), *Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi*, Muin-Hilal Matbaası, Bursa, 4-8.; Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı’ndan Lozan’ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, TTK Basımevi, 220.

⁸⁵⁸ Hakkı Baha Bey’in bahsettiği yazıya, Yalman, A. E.(1922). “Say-ı Misak-ı Millisine İhtiyacımız”, *Vakit*, Sayı:1501, 14 Şubat 1922 Salı, 1.’de ulaştık.

abancı sermayeye alternatif olarak yerli para biriktirmeyi önerir. Bu kanun zor icra edilir diyenler olacaklara da, bu dönemde bu önlemleri almaz isek ileri de daha da zorlanırsınız diye cevap verir⁸⁵⁹.

Say-i Misak-ı Millisi-Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi

Hakkı Baha, bu makalesini, Yeni Gün Gazetesinde yazdığı ancak yeteri kadar ilgi görmediğini düşündüğü “Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi”⁸⁶⁰ sonrası yazdığını belirtir. Hakkı Baha, bu makalesinde de Misak-ı Maliye’nin gerçekleşmesi ve inkişafı için zorunlu bir tasarrufu şart koşar. Yeni kurulan Türkiye’de birçok yeni kuruma ihtiyaç olduğunu, bunların bir sıra dâhilinde yapılması gerektiğini ancak Milli bir maliyenin ise ertelenemez olduğunu yazar. Ülkede büyük milli sermaye olmadığından Yeni Türkiye’nin sermayesinin zorunlu kesintilerle sağlanabileceğini böylece yabancılara muhtaç olunmayacağını ifade eder. Hatta İtibar-ı Milli Bankası da böyle kurulmuştu der.

İktisadî Düşüncelerimiz

Hakkı Baha Pars, bu makalesinde⁸⁶¹, ısrarla bir tasarruf kurumu kurulmasını ister. Hatta bu sıralarda bir Amerikalı sermaye şirketini temsilcisi Mc. Dovel’in demiryolu, şimendifer, şeker fabrikaları kurulması için imtiyaz görüşmelerini yapmak üzere Türkiye’ye geldiğini söyler. Amerikan şirket, yatırım amaçlı 100 milyon sermaye getirecekleri, Türk hükümeti isterse bu işler için %25 ortak olabilecektir, der.

Hakkı Baha, o dönemin şartlarında bu kadar paranın bulunmadığını ve Türk halkının kendi tasarrufu ile bu vb. işleri ülke olarak kendimizin de yapabileceğini belirtir. Kastamonu Milletvekili Suad Bey (Dr. Soyer), Hakkı Baha Bey’in bu yazılarına, Yeni Gün Gazetesi’ne gönderdiği “Mecburi Tasarruf” adlı yazısıyla cevap verir.

⁸⁵⁹ Pars, H.B. (1341). Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi, Bursa Muin-i Hilal Matbaası, 1341 R-[1925 M], 4-8.; Yeni Gün Gazetesi, 5 Kânun-ı Sâni 1338, 338 tarih, 769 (389) numaralı nüsha; Yeni Gün 9 Şubat 338 tarihli ve 770 numaralı nüshada yayımlanan “Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi” makalesine münderiçtir.

⁸⁶⁰ Pars, H.B. (1341). Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi...a.g.e., 9-13.; Pars, H.B. (1922). “Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi”, *Yenigün*, 18 Kânun-ı Sâni 1338, 338 tarih, 780 numaralı nüsha; Pars, H.B. (1341). Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi...a.g.e., 9.; Sarıhan, a.g.e., 1996, 235.; Pars, H.B. (1338). “Say-i Misak-ı Millisi-Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi”, *Yeni Gün*, Numara: 780, 18 Kânun-ı Sâni (1) 338 Çarşamba.; Pars, H.B. (1341), Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi, Muin-Hilal Matbaası, Bursa, 9-12.

⁸⁶¹ Pars, H.B. (1341). Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi...a.g.e., 13-17.; *Yenigün*, 18 Kânun-ı Sâni 1338, 338 tarih, 780 numaralı nüsha.; Pars, H.B. (1338). “İktisadî Düşüncelerimiz”, *Yeni Gün*, Numara: 799, 9 Şubat (1) 338, Perşembe.; Pars, H.B. (1341), Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi, Muin-Hilal Matbaası, Bursa, 12-1; Sarıhan, a.g.e., 1996, 271.

Suad Bey, “Hakkı Baha Bey, çok kıymetli bir teklif sunmaktadır. Kurulması istenen “Tasarruf Sandık’ı ile maaşından %10 tasarruf yapacak memur devletten hisse senedi almış olsun. Yine devlete vergi veren herkes isterse %10 fazla vergi versin o da böylece hisse almış olsun. Kanaatimce bu teklif bugüne bu alanda yapılan tekliflerin en iyisidir.

Suad bey, Hakkı Baha Bey’in bu teklifi yani Tasarruf Sandık’ı kurulduğunda, yastık altında tutulan paralar üretime geçer ve vefatından sonra ailesine sadece cüz’i bir maaş bırakan vatandaş, buradaki hissesi ile gerideki yakınlarının maişetini de karşılamış olacak, der.

Kooperasyonda İdealimiz

Hakkı Baha, “...Bir hakiki milletin şiarı (umumi tesanüt) olduğuna nazaran bunu temin edecek her müessese milletin istihdaf ettiği ülküye doğru giden yol üzerinde bulunacak demektir. Filhakika bir milletin kudret ve kuvvetinin yegâne ölçüsü o milleti teşkil eden fertler ve zümreler arasında mevcut bulunan umumi yani milli tesanütün derecesidir. Fertler ve zümreler arasında ailevi ve tesanüt bizim millette aradığımız umumi tesanüt değildir. Ne vakit bir Türkün ıstırapı bir Türk ıstırapı gibi keza bir Türkün saadeti bir Türk saadeti gibi telâkki edilmeğe başlarsa o zaman Türklerdeki umumi tesanütten bahsetmeğe, imkân hâsıl olur ve o zaman milli benliğini duymuş olan bir Türk milleti muvacehesinde bulunmuş oluruz. Tesanütün iktisat sahasındaki en mühim âmili muhakkaktır ki, kooperasyondur. Hayatın iktisat sahası demek ise bütün diğer sahalara oradan geçilen bir saha demektir. O halde umumi ve milli tesanüte vusul için iktisadi hayattaki tesanütü temin ile işe başlamak normal bir teşebbüs olacaktır.”, der⁸⁶².

Kooperatifçilik

Hakkı Baha Pars, “Bu sütunlarda, bizde manası maatteessüf pek yanlış anlaşılmış olan kooperatifçilik hakkında sık sık izahat vereceğiz. Okuyucularımızın mazhen iltitadı olursa gayemiz yolunda yürütmüş olmaktan mütevellit hazımız yegâne mükâfatımız olacaktır. İktisadi faaliyetlerdeki el birliğine kooperasyon ve bu

⁸⁶²Pars, H. B. (1937).“Kooperasyonda İdealimiz”, *Fikirler*, C.7, (151), 15 Temmuz 1937, 3-4.; Pars, H. B. (1937). “Kooperasyonda İdealimiz”, *Anadolu*, Sayı: 7259, 22 Temmuz 1937 Perşembe, 3, 6.; Pars, H. B. (1937).“Kooperasyonda İdealimiz İstihlal Kooperatifi İstihlak Kooperatifi Olmalıdır”, *Anadolu*, Sayı: 7259, 21 Temmuz 1937, 3, 6.

maksatla teşekkül etmiş şirketlere kooperatif derler. Bu yoldaki iktisadi faaliyetler kurun-ı kadimenden beri mevcuttur. Kooperatif şirketlerin mevcut olmadığı yerlerde bugün bile bu iptidal şekilde el birliklerine tesadüf edilmektedir.” diyerek kooperatifçiliği açıklar ve kooperatifçiliğin gayesi kârın ilgasıdır⁸⁶³, der.

Unvanların Ömrü

Hakkı Baha Pars, bu yazısında, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun icabatına tevfikan “vekâlet” tesmiye ettiğimiz (saffet ve memuriyet)in Fransızca mukabili “ministère”dir ki mutlakıyet ve meşrutıyet devirlerinde “nezaret” deniliyordu. Her zihayat-ı mevcutta ferdi hayatın devamı için kendi ihtiyaçlarına muvafık nasıl bazı hayati azası varsa her devlette de ictima’i beniyenin ihtiyaçlarını tatmin edecek bazı vazifelerin icrasını kafil hayatı aza vardır ki onlarda işte bu vekâlet veya nezaretlerden ibarettir.

İskoçya ruhiyatçıları, ruhi melekeleri teşhis ederek onların her birisini bir hükümet vazifesiyle tekabül ettirirler. Mesela: harici idraki, hariciye, şu’uri dâhiliye vekiline ve akli hey’at-ı vekile reisine benzetirler.... Bugün milletin fertlerine muhtaç olduğu milli ve ictima’i şahsiyeti verebilmek için vicdanına ihtiyaç olan ictima’i uzuv yani (vekâlet) yalnız maarif te’miniyle mükellef değildir ki unvanı onunla mahdud olsun.

Ondan ifası beklenen vazife o kadar büyük ve o kadar mu’dildir ki bunu ancak (terbiye), daha doğrusu (umumi terbiye) ta’biriyle ifade edebiliriz. Nasıl ki bütün mütemmimden ve müterakki milletler bu vazifeyi müttehid olan nezaretlerine bu unvanı vermektedirler: ministère de l’instruction publique”, der ve bize, Türk milletine ait teşkilat yapılanmaları önerir⁸⁶⁴.

⁸⁶³ Pars, H. B. (1934).“Kooperatifçilik-1-”, *Fikirler*, C.5, (103), 1 Şubat 1934, 2-3. (ardıcıl 6 makale).; Özer, a.g.t., 1984, 47.; Pars, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-2-”Kooperatifçiliğin Gayesi Karın İlgasıdır-2-”, *Fikirler*, C.5, (104), 15 Şubat 1934, 10.; Pars, H. B. (1934).“Kooperatifçilik-3-Kooperatifçilik: Kârın İlgasından Sonra”, *Fikirler*, C.5, (105), 1 Mart 1934, 11.; Pars, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-4-Kooperatifçilik Karı Nasıl Kaldırır? “, *Fikirler*, C.5, (106), 15 Mart 1934, 5-6.; Pars, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-5-Kooperatifçiliğin İki Temel Fikri”, *Fikirler*, C.5, (108), 1 Mayıs 1934, 2-4.; Pars, H. B. (1934).“Kooperatifçilik-5 (6)-Hakiki ve Yalancı Kooperatifler”, *Fikirler*, C.5, (110), 15 Haziran 1934, 19-20. (Baskı hatası veya farklı bir nedenle yazı Kooperatifçilik-5-olarak yayımlanmıştır.)

⁸⁶⁴ Pars, H.B. (1927). “Unvanların Ömrü”, *Milli Mecmua*, C. 8 Numero: 91, İstanbul, Mehmed Ali, 1 Ağustos 1927, 1474-1475.; http://isamveri.org/pdfs/D01050/1927_91/1927_91_BAHAK.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; Dilekcan, a.g.t., 1982, VII, 17, 171.; “Unvanların Amiri” şeklinde yazılmıştır. Demir, H.T. (2004).*Türk Basın Tarihinde ‘Milli Mecmua’ (1923-1928) ve Tarih*

Hizmet ve Ücret

Hakkı Baha, “Hizmet ve Ücret”⁸⁶⁵ adlı yazısında “Bazı öyle kelimeler vardır ki birisi düşünülmedikçe diğerini tasavvura imkân olmaz. Baba ile evlat, madun ile mafevk, kilit ile anahtar....gibi”, “Hizmet ile ücret de bu nevi kelimelerdendir. Hizmet, faydası başkasına ait olan bir iş, bir faaliyet demektir.” der.

6.2.6. Eğitim ve Yeni Nesillerin Yetiştirilmesi Hakkındaki Yazıları

Medrese ve Talebe-i Umum

Hakkı Baha, “Medrese ve Talebe-i Umum”⁸⁶⁶ adlı yazısında, İslam’ın ilk zamanlarında Müslümanlar dini bilgileri doğrudan peygamber vasıtasıyla öğrenirdi. İlahi emirler kitap haline getirilip, çoğaltıldıktan sonra İslamiyet daha geniş alanlarda öğrenilmeye başlanmıştı. Burada ortaya bir sorun çıkmıştı. Bu bilgiler rastgele öğrenilmemeli/öğretilmemeliydi. Bunun için bir daire, medrese oluşturulmaya başlandı. Medreseler artık dini ilimler dışındaki konuların da okunduğu yerler haline almıştı.

Medreseler içerisinde kütüphane kurulmaya başlanmıştı. Farklı coğrafyalardan insanlar farklı coğrafyalardaki medreselere eğitim almaya gidiyordu. Medreselerde, tıp, kimya, tarih, edebiyat, coğrafya, felsefe dersleri öğretiliyordu. Hakkı Baha, ilim daima ileri gider ancak buna ayak uyduramayanlar pejmürde olur, der. “Mademki hayat harekettir, mademki hayatta her şey yürür. Bu kitle-i müteharrike ziy-i hayat arasında durmak isteyenler hayat dâhilinde addedilemez.

İşte bizim medreselerimizde bir zaman geldi ki o evkaf-ı ziy-i hareketten ayrıldı, yerinde saymağa başladı; bütün terakkiyatı-ı beşeriyeye uzaktan seyirci kalmağa kanaat etti. O vakte kadar Mahşerileri, Fahreddin Razileri, İbn-i Sinaları, Firuz-ı Abadileri, yüzlerce erbab-ı tarik ve mezahip-i aliyye daha sonra İbn-i Kemalleri, Ebusuudları, İshak ve Tahsin Hocaları.... yetiştiren medaris artık yok...”, Meşrutiyet, medreselere de şekil verecek ve oraları da düzelterektir, der.

Araştırmalarına Katkıları, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 33.

⁸⁶⁵ Pars, H. B. (1937).“Hizmet ve Ücret”, Fikirler, C.7, (160), 1 Birincikânun 1937, 5-6.

⁸⁶⁶ Pars, H. B. (1910). “Medrese ve Talebe-i Umum”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:15, 24 Cemeziye’l Ahir, Cuma, 1328, 18 Haziran 1326, 1 Ağustos Haziran Efrenci 1910, 1.

Gençlerle Konuşma

Hakkı Baha, “Gençlerle Konuşma”⁸⁶⁷ adlı yazısına, “Almağa değil vermeğe çalışınız ve buna mutlaka alışınız” ifadesiyle başlar ve bir zatın almak ve vermek ile ilgili “...birisi saadeti diğeri bedbahtlığı ifade eder.” ifadesini paylaşır.

Gençlerle İktisadi Bir Hasbihal (Söyleşi)

Hakkı Baha, “Vücut için kan ne ise millet için servet odur. Kanı azalan vücutta zaf, hastalık ve nihayet ölüm nasıl sırasile gelirse serveti azalan bir millete de bunlar aynı sıra ile ve birbirini takib ederek gelirler. Fakat vücudu besleyecek olan kanın her şeyden evvel temiz ve musaffa olması ne kadar lazımsa milleti besleyecek olan servetin de aynı evsafi haiz bulunması o kadar lazımdır. Ferd itibariyle bir damla kanımızı zayıf etmekten ne kadar korkarsak milliyet nokta-i nazarından da bir santim ziyandan da o kadar sakınmalıyız. Bilakis bir damla kan edinmek için bilerek bilmeyerek ne kadar gayret sarf ediyorsak milli servete de bir santim zametmek için o derece cehd ve faaliyet sarf etmeliyiz.”, “..Mutlakıyet rejimi ile Cumhuriyet rejimi arasındaki farkların en mühimi milli servetin tarzı telakkisinde göze çarpar: Mutlakıyet rejiminde şahıslara aid olmayan her nevi servet padişahındır, kralındır, hükümdarındır; cumhuriyet rejiminde ise şahıslara aid olmayan bütün servet milletindir; yani herkesindir. İşte hepimizin olan ve hepimizin, içinde birer hisse-i şayiamız bulunan milli rejimimizin bir iftihar hissi veren büyümesiyle, çoğalmasile sevinmeği bilelim. Yalnız başına bu heyecan bizi herkesin arayıp da bulamamaktan şikâyet ettiği saadete götürebilir...”⁸⁶⁸, der.

Muallimler Müstahsil Mi Müstehlik Midirler?

Hakkı Baha Pars, “Muallimler Müstahsil mi Müstehlik midirler?”⁸⁶⁹ adlı yazısında “İktisat ilmi, bir tecrit ile insanları iki kısma ayırır: Müstahsil, müstehlik. Tecride

⁸⁶⁷ Pars, H.B. (1936). “Gençlerle Konuşma”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 36.

⁸⁶⁸ Pars, H.B. (1936). “Gençlerle İktisadi Bir Hasbihal”, *Fikirler*, C.6, (135), 1 Mart 1936, 13-15.; İzmir Halkevi tarafından on beş günde bir çıkarılan “Fikirler” mecmuasının 1 Nisan tarihli 136 ıncı sayısı şu yazılarla çıkmıştır: M. Oksancak: “Ulusta Fazilet Aşkı”, Receb Peker’in İnkılab Dersleri Serisinden: “Hürriyet İnkılabı”, Rahmi Balaban: “Pestalotji’nin Annelere Mektubu”, Cevdet Bilsay: “Atomlar ile Yıldızlar Arasında”, H. Baha Pars: “Gençlerle İktisadi Bir Hasbihal”, A. Karahan: “Dil ve Düşünce”, Jale Suad. “Milattan Evvel 13 Üncü Asırda Eti-Mısır Arasında İki Muahede.” Aşkı Eren: “Bursa., “Fikirler”, *Ulus*, Sayı:5279, 10 Nisan 1936 Cuma, 6.

⁸⁶⁹ Pars, H. B. (1931). “Muallimler Müstahsil Mi Müstehlik Midirler?”, *Fikirler*, C.4, (73), 15 Teşrinsânî 1311, 1-3.; Özer, a.g.t., 1984, 35.; Müstahsil (Üretici)-Müstehlik: Tüketici-kelimesini Atatürk 1 Mart 1922’de TBMM’de yaptığı bir konuşmada köylüye ve tarıma verdiği önemi gösterirken, “...Türkiye’nin sahib-i hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylülerdir. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak (en layık) olan köylüdür. Binaenaleyh TBMM Hükümetimizin siyaset-i iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale

müracaat etmeksizin böyle bir tasnife imkân bulunmazdı; çünkü dünyada yalnız zeki veya yalnız hassas veyahut yalnız faal bir insan mevcut olamayacağı gibi yalnız müstahsil veya yalnız müstehlik bir insan yoktur. Alelasker müstahsilin bal yapan amel arıya, müstehlikinde sarıca arıya veya eşşek arısına benzetildiği için müstahsile hürmet, müstehlikten de derhal nefret edilmek bu günkü hassasiyete çok muvafık gelmektedir.Avukatın, müstahsilin davasını müdafaa etmesi, mühendisin ona yollarını yapması, mimarın ev inşa etmesi, doktorun, hastalıklarını tedavi eylemesi ile muallimin doğrudan doğruya çocuğu ve ondan pekte farklı olmayan cahil insan yapması arasında bir fark aranırsa bulunacak fark muallimin lehine çıkar.....Bir muallimin şerefli mükerreren bir müstahsil addedilebilmesi için verdiği randımanın kemiyetini değil keyfiyetini muayene tetkik etmelidir. Bu randımanın gösterdiği keyfiyet istihsal lehinde ise muallim de şerefli bir müstahsil olur. Eğer muallim yalnız müstehlik yetiştirmiş ise kendisi de basit bir müstehlik ve hepsinden fenası olmak üzere muallimin mesaisi cemiyete müstehlik, müsrif, bir terbiye bir ne oldum delisi veriyorsa o mualliminde müstehlik, müsrif ve muzır bir unsur telakki edilmesi zaruret kesbeder....Vasıl olduğumuz bu netice bize faal, canlı ameli bir terbiye ile yalnız mandarin yetiştiren iskolastik ve akademik bir terbiye arasındaki büyük bir farkı da izah etmiş oluyor.” der.

Çavuş Mürebbiler

Hakkı Baha Pars, “Çavuş Mürebbiler”⁸⁷⁰ adlı eseri, Kültür Bakanlığı’nın genç nesilleri yetiştirmek, terbiyenin müşkülâtını azaltmak hususunda başlattığı yardımcı eğitimci personel (Çavuş Mürebbiler) adlı proje aleyhinde ve lehinde olanların bulunduğu bir ortamda projeyi destekleyenler arasındadır. Eğitimin kıymetli bir vazife olduğunu, eğitimcilerin belli bir eğitime ve birikime sahip olduğu gerçeğini yadsımaz. “Mürebbi çavuşlar orduda nazarı dikkati kendisine çeken kabiliyetli şahsiyetler arasından seçildiğinden bunların hazmedilmiş basit fakat faydalı bilgilere malik oldukları muhakkaktır. Bu basit fakat faydalı malumat bir kurs ile takviye edildikten sonra ise tasavvur edilen mahsurların büyük bir kısmı bertaraf edilmiş olur.” der.

matufur...” şeklinde kullanmıştır. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I. (1945). TBMM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 219.

⁸⁷⁰ Pars, H. B. (1937). “Çavuş Mürebbiler”, *Fikirler*, C.7, (156), 1 Birinci Teşrin 1937, 3-4.

Türk Gencinin Antları: Türk Müşfiktir: Ben De Müşfik Olacağım

Hakkı Baha'nın "Türk Müşfiktir: Ben de Müşfik Olacağım"⁸⁷¹ adlı yazısında, "İhtimal kalbimde kaynaşan Türk kanının orasını bir şefkat kaynağı haline getirmesinin sebebi de budur. Haksızlığa karşı, ceberruta karşı isyankâr olan ruhum aczin, za'fin, elem ve ıstırabın karşısında sızlıyor..." bu yüzden "Sözlerimle müşfik olacağım...Fikrimle müşfik olacağım...Ef'al ve harekâtımla, bütün icraatımla müşfik olacağım...Hizmetimin miktarı arttıkça kalbim genişleyecek; ehemmiyeti yükseldikçe kanım kaynaşan ve orasını bir şefkat kaynağı haline getiren sıcak Türk kanının harareti artacak...." der.

Meslekî Seciye

Hakkı Baha, "Meslekî Seciye"⁸⁷² adlı yazısında, cemiyetin fertlerden beklediği asgari vasıflar olduğunu, bu vasıfların arasında mesleki vasıfların da önemli bir yeri olduğunu söyler. Yazısına girmeden önce de "Seciye"nin tarifin "Seciye, bünye ve mizacın mevrus veya müktesep olarak şahsiyete verdiği bütün sabit vasıfların hayatı mecmuasıdır" şeklinde yapar. Hakkı Baha, davranışların ya doğuştan ya da sonradan gelen amillerle şekillendiğini söyler. Dışarıdan kastı ise; aile, toplum, doğa, arkadaş çevresi, okul, kitaplar ile sinemalar vb. olarak belirtir.

Hakkı Baha, bir mesleğe ait bilgileri öğrenmek kolaydır ama bir meslekî seciyenin uzun yıllar verilen emekler sonucunda elde erişeceğini yazar.

Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler

Hakkı Baha Pars, "Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-I-"⁸⁷³ adlı yazısında, "(Mesleki Seciye) serlevhasını taşıyan geçen ki makalemizde her mesleğin kendisine mahsus bir seciyesi olması lazım geleceğini, muallimliğin de bir meslek hem de neden dolayı olduğunu bilahare isbat edeceğimiz en mümtaz bir meslek olması itibariyle onun da kendisine has bir seciyesi bulunmak iktiza ettiğini...", bu

⁸⁷¹ Pars, H. B. (1936). "Türk Müşfiktir: Ben de Müşfik Olacağım", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (5), Mayıs 1936, 131-132.

⁸⁷² Pars, H. B. (1936). "Meslekî Seciye", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (6), Haziran 1936, 163-171.;Karahan-Pars,a.g.e.,1943,129-134.

⁸⁷³ Pars, H. B. (1936). "Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-1", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 195-198.;Burada bir hususu düzeltmek gerekmekte. O da Okul ve Ulus Dergisi'nin 7 inci ve 8 inci sayılarına aynı tarihler verilmiştir. Bu durum ise ya matbaa hatası ya da 7 veya 8 inci sayıların farklı bir nedenle, belki de aynı ayda basıldığını akla getirebilir.; Pars, H. B. (1936). "Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-2", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (8), Birinci Teşrin 1936, 227-231.; Karahan-Pars, a.g.e., 1943, 138-146.

yazısını yazma nedeni olarak da, “...rejime olan yıkılmaz bir iman ve bitmez tükenmez bir hürmetten kuvvetini alan halkçılık ve cumhuriyetçilik aşkını”, “Allah beni, yalnız bana gelecek olan bir saadetten sıyanet etsin.” ki, “...o zamanlar, bedbaht bir aile, bedbaht bir millet nihayet bedbaht insaniyet içinde bir insanın mes’ut olamayacağını inanmıştım. O zamanlar halktan bahsetmek memnu, milletten bahsetmek cürüm, insaniyetten bahsetmek de bir günah idi” ve bu yüzdendir ki bugün bütün günahlarından silkinip çıkmış milletimle mutluluğumu/hislerimi paylaşayım ve “Her rejimin kendi terbiye sistemini beraberinde taşımalıdır aksi takdirde rejim devam ve bekasından emin olmak için hiçbir kuvvetli sebep gösterilemez.” der.

Hakkı Baha Pars, “Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-II” adlı yazısına, “Hakikî Terbiyenin Veçhe-i Azimeti Şualar Olmalıdır: Hıfzıssıhha, Vücut ve Ruhun Terbiyesi, Seciye ve Hissi İctimainin Teşkili, Dr. Viktor Poster” şeklindeki sözle başlar⁸⁷⁴.

Hakkı Baha, her rejimin kendi nesli olmalı, seciyenin kolay verilemeyeceğini, Cumhuriyetin Cumhuriyet neslinin olmasını, muallimlerin demokrasiyi millete işlemesini, terbiyenin nefisten başlayacağını, önce muallimin terbiyeli olmasını, muallim mekteplerinin de muallimleri bu donanıma sahip olarak yetiştirmesi gerektiğinin altını çizer. Muallim mekteplerinde, öğretmen olarak yetiştirilenlere, biyoloji, psikoloji, sosyoloji, beden terbiyesi, musiki, el işi, çocuk ve bedeni mevzuları, hıfzıssıhha, umumi coğrafya, tarih, milli seciye, iktisat, kooperatif, ziraat uygulamaları, sinema, fotoğrafçılık, elektrik, haritacılık, dokuma, boyacılık vb. konular, dersler öğretilmelidir, çünkü muallim gittiği/gideceği yeri yeniden inşa eden olacaktır, der.

Yeşil Oba Öğretmeni

Hakkı Baha’nın “Yeşil Oba Öğretmeni”⁸⁷⁵ adlı eseri mesleki bir hikâyedir. Okul ve Ulus dergisinde ardıcıl olarak 7 sayıda yayımlanmıştır. Daha sonra kitap olarak

⁸⁷⁴ Pars, H. B. (1937). “Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-2”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (8), Birinci Teşrin 1936, 227-231.

⁸⁷⁵ Pars, H. B. (1936).“Yeşil Oba Öğretmeni-1”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), İkinci kânun 1936, 32.; Pars, H. B. (1936).“Yeşil Oba Öğretmeni-2”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 64.; Ulus ve Okul ikinci sayısı zengin münderecatla çıktı. Bu sayıda Hakkı Baha’nın “Herşeyden Evvel Seciye”, Gençlerle Konuşma” makaleleri, Vedide Kemal’in, “Kendimize Dair” adlı mühim bir tercümesi; Ali Kemal’in “Kültür” yazısının devamı, gene

yayımlanmak üzere bir araya getirilmiştir. Ancak yayımlanamamıştır. Hakkı Baha, Yeşil Oba Köyü'ne öğretmen olarak atanan kahramanının (Özdemir), çocukluk ve okul yıllarını, arkadaşlarından bazılarının hayatın sadece eğlence ve midenin tatmini kısmı ile alakalı olduklarını, kendisinin ise şimdi koynuna koyduğu öğretmenlik diploması ile büyük bir arzu ile atandığı okulun yolunu tuttuğunu yazar.

Okulların açılmasından önce bir öğretmen olarak okulun hıfzıssıhhası ile ilgilenmesi, okulu ve derslikleri dersler için hazırlaması için bir an evvel okulunun yolunu tuttuğunu yazar.

937 Mezunlarına

Hakkı Baha, bu yazısını⁸⁷⁶, İzmir Kız Muallim Mektebindeki veda toplantısında söylenmiştir. “Ruhunun karanlıklarına gömülüp kalanlara ziya, aç midelere gıda, ihtiraslarla kavrulanlara ümid ve sükûn, kayıtsızlara his ve heyecan veriniz, bu suretle muhitinizin derhal bir merkezi olduğunuzu ve onun, etrafınızda devre başladığını göreceksiniz.” der.

938 Mezunlarına

Hakkı Baha Pars, “938 Mezunlarına”⁸⁷⁷, adlı yazısında, İzmir Kız Öğretmen okulu mezunlarına hitap eder⁸⁷⁸.

Hakkı Baha, artık 11 yıllık eğitiminizi tamamladınız. İlk gayeniz mezun olmaktı bu gayenize ulaştınız. Öğretmenlik bir iş görmek ve neticesini beklememek mesleğidir. Öğretmen siyasi değildir. Öğretmen bir görev adamı uzun bir yolun yolcusudur. Büyük gayeniz “Halka Doğru” gitmektir. Fertler yer değiştirirse de birbirinden ayrılmaz. Bugün her biriniz bir memleketin bir köşesine gideceksiniz. Ancak bu

Vedide Kemal'in “Okumada Grup Usulü” yazımı, Resim Öğretmeni Celâl'in “Okullarda San'at Terbiyesi” makalesi; gene Hakkı Baha'nın “Yeşil Oba öğretmeni” romanı ve Haydar Tolun'un “Felsefe Okullarının Tenkidi” yazıları vardır. Gittikçe kuvvetlenen ve fiyatı on kuruş olan bu bilgi mecmuasını okurlarımıza hararetle tavsiye ederiz. “Okul ve Ulus”, *Anadolu*, Sayı:6456, 22 Şubat 1936, 5.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 588, 603.; Pars, H. B. (1936).“Yeşil Oba Öğretmeni-3”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (3), Mart 1936, 96-98.; Pars, H. B. (1936).“Yeşil Oba Öğretmeni-4”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (4), Nisan 1936, 128-130.; Pars, H. B. (1936).“Yeşil Oba Öğretmeni-5”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (5), Mayıs 1936, 160-162.; Pars, H. B. (1936).“Yeşil Oba Öğretmeni-6”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (6), Haziran 1936, 193-194.; Pars, H. B. (1936).“Yeşil Oba Öğretmeni-7”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 225-226.

⁸⁷⁶ Pars, H. B. (1936). “937 Mezunlarına”, *Anadolu*, Öğretmen Sayfası, Sayı:7241,1 Temmuz 1937, 5.

⁸⁷⁷Karahan-Pars, a.g.e., 1943, 112-113.; Pars, H. B. (1943).“938 Mezunlarına”, *Fikirler*, (240-241), 15 İkincikânun 1943, 2-3.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 22-24.

⁸⁷⁸ İzmirli, a.g.m., 2020, 6.

gidişiniz bizi birbirimizden ayırmayacak. Bu tayinler/atamalar Halka Doğru birleşme adımlarıdır.” der.

940 Mezunlarına

Hakkı Baha Pars, “940 Mezunlarına”⁸⁷⁹, adlı yazısında, İzmir Kız Öğretmen okulu mezunlarına hitap eder.

Okulun mezuniyet törenine katılamasa da, mezun olan öğrencilerinin, yorulmadan çalışacaklarını söylediklerini antlarına sadık kalmalarını, dar şovenist duygulara saplanmayıp, “son derece milliyetçi olan Türkü, tıpkı ecdatları gibi insaniyet aşığı, kahraman bir Türk seciyesi almasını sağlayınız” der.

Kalp ve Zekâ

Hakkı Baha, Okul ve Ulus Dergisinde çıkan “Kalp ve Zekâ”⁸⁸⁰, adlı yazısında “Şüphe, bazen de zekâ dediğimiz zihnin fonksiyonudur.

Kalplerinin idareleri altında yaşamaları lazım gelen bazı devirlerdeki din adamları (engizisyon papazlarının ve bizim ulema-i zahire veya resmiye” dediğimiz eski hocalar gibi) herkesin şüphe eder en adi sebep ve delillerle herkesin kâfirliğine hüküm verilirken zihinleriyle hareket ediyorlardı.”, “Yalan söylemek de zihnin mahsusatıdır. Kalp yalan söylemez”, Hakkı Baha Pars buradan yola çıkarak, “Tedrisatın dimağa değil kalbe hitap etmesi lazım geldiğini”, “Bana bir insan sevgisi, bir millet aşkı, bir iyilik heyecanı ilham etmeyen bilgi, beni içimden yiyen, kemiren bir parazitten başka bir şey olamaz der. Hatta Goethe’nin “Etimize, kanımıza karışmayan bilgiler bizim değildir” sözünü burada işler.

Şahsiyet (Personnalite)

Hakkı Baha Pars, “Şahsiyet”⁸⁸¹ adlı yazısında, çocuklarda evvela ferdi benlik geliştiği için çocukların ihtiyaçlarının tatmini arzusunda olduklarını yazar. Çocuk, ağlayarak, kızarak, üzüler, sırnaşarak amacına ulaşmak ister. Annenin göstereceği

⁸⁷⁹ Pars, H. B. (1940). “940 Mezunlarına”, *Fikirler*, C.9, (202), 15 Haziran 1940, 1.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 28-29.

⁸⁸⁰ Pars, H. B. (1328). “Kalp ve Zekâ”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), İkincikânun 1936, 3-5.; Pars, H. B. (1947). “Kalp ve Zekâ”, *Fikirler*, Aylık Kültür ve Sanat Dergisi, İzmir Halkevi, (331), Mart, 1947,37-39.; *Özer, a.g.t.*, 1984, 120.

⁸⁸¹ Pars, H. B. (1938).“Şahsiyet”, *Fikirler*, C.8, (163), 15 İkincikânun 1938, 1-2.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 42-47 (Fikirler Dergisinde, Personnalite-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri’nde PERSONNALITE şeklinde yazılmıştır.); “Bibliyografya-Fikirler”, *Ulus*, 26 Ocak 1938, 6.

sempati çocuğun isteklerine ulaşmak istediği alanda açılan bir gediktir. Çocuk arzularına ulaşmak için bu vb. boşluklardan yararlanarak isteklerini yerine getirir. Ancak çocuklara ihtiyaçların karşılanması bir kıstas konulmasını gerektiğini ve bunun çocuğa anlatılmasını ister. Hakkı Baha, çocuğun isteğinin reddi esnasında şiddetin kullanılmasına da karşıdır.

“Çünkü şiddet şiddeti doğurur” ve “İçtimaî şahsiyetin teşekkülü için çocuklarınıza daima cemiyetin kutsiyetini telkin ediniz” der.

Müspet ve Menfi Saikler

Hakkı Baha, “Müspet ve Menfi Saikler”⁸⁸² adlı yazısında, “.....Evet biliyorum. Siz size tevdi olunacak yeni Türk neslini yükselteceğinize ve bunun için hayatınızın nihayetine kadar yorulmadan çalışacağınıza ve bunu yapabilmek için icap ederse bütün şahsi emellerinizi bir tarafa bırakacağınıza ant içtiniz...”...“...Mobiller bizi ya bir fiilin icrasına sevk eder; yahut kendimizi bir fiilin icrasından menetmemize saik olur. Bunlardan birincisine müspet, ikincisine menfi saik tesmiye olunur” ve bu saikler sonrası göreceğimiz işler sonucunda bir haz veya ıstıtapla da karşılaşabiliriz, der. Cennet ve cehennem vaatleri, çocuğun yaptığı bir işten dolayı akşam babasından alacağı ödül veya ceza bu minvaldendir, der. Yine her mesleğin belli seciyeler istediğini hatırlatarak meslek sahiplerine de o mesleğe ait seciyelere uygun davranışlar göstermesi istenir.

Her Şeyden Evvel Seciye

Hakkı Baha, Okul ve Ulus dergisinde çıkan, “Her şeyden Evvel Seciye”⁸⁸³ adlı yazısında, “Ferd için içtimaileşmek demek o ferdin, mensup olduğu cemiyetin heyecanlarına iştirak etmek demektir; Sadece o cemiyetin bilgilerine iştirak etmek içtimaileşmek için kâfi değildir. Yani bir genç, mensup olduğu milletin kâhillerinin bütün bildiklerini öğrense de onların sevdiklerini sevmeğe, korktuklarından korkmağa, inandıklarına inanmağa, umduklarını ummağa alışmasa o milletin bir ferdi olarak yetişmiş olmaz. Terbiye ise bunun aksini mültezimdir.

“..Bizde tazimattan beri tesis edilen mektepler hep bilgiye ehemmiyet vermiştir. (Terbiye-i Umumiye) denilmesi iktiza ettiği halde (Maarif Nezareti) unvanını intihap

⁸⁸² Karahan-Pars, a.g.e., 1943, 135-137.

⁸⁸³ Pars, H.B. (1936). “Herşeyden Evvel Seciye”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 33-35.

edilmiş olması da buna delâlet ediyor. Çünkü Tanzimatçılar Osmanlı devletinin tereddisini yalnız cehalete atf ediyorlar ce cehli tereddinin sebebi kâfisi addediyorlardı. Hâlbuki tereddinin kökleri sadece cehilde değil, bilhassa seciyesizliktedir.”, İstiklâl Harbi’nin vatan cüdalığına mahkûm ettiği yüz elli vatansız, cahil değil, seciyesiz idi..” diyor ve “...tedrisatın kalpten ziyade dimağa hitap ettiğini tenkit...” ediyor.

6.2.7. Tarihi ve Milli Konularda Yazdığı Yazılar/Şiirler

Felsefe-i Tarih-i Osmanî

Hakkı Baha Pars’ın, Füyûzat Dergisi’nde⁸⁸⁴ yazdığı “Felsefe-i Tarih-i Osmanî (Medhal)⁸⁸⁵” adlı yazı, Osmanlı tarihinin başlangıç devresine bir giriş olarak düşünülmüştür. Osmanlı Devletinin kurucularının Türkiye’ye geliş safhalarını adım adım yazar. Moğol İstilas ve Cengiz fütühatının, Türkistan, Anadolu ve hatta dünyanın diğer bir çok yerini nasıl etkilediğini ayrıntılı olarak yazar. Çalışmasını II. Abdülhamid zamanına kadar getirir. Ancak, Füyuzat ve Bursa Mecmua’larının bazı sayılarına ulaşamadığımız için eser tam olarak biraraya getirilememiştir.

Hakkı Baha, “Felsefe-i Tarih-i Osmanî, Eser-i Gayr-i Matbuundan kısmında, “Aile Muhabbet, Vatan muhabbetinin Validesidir” ve “**Beşeriyetin; sin-i sebaveti, aile; sin-i tifuliyeti, kabile; sin-i şebabı, devlet içinde geçer. Devlet, istiklalden meşrutiyete; meşrutiyetten cumhuriyete suud ettikçe; beşeriyette sin-i kemale doğru terakki etmiş olur...**Sosyalizm, beşeriyetin münteha-yi kemalidir. Sosyalizm nihayeti kestirilemez. Fakat kemalin nihayeti ademdir. Aile içinde şahıs, kabile içinde aile, devlet içinde vatan muhabbeti vardır. Sosyalizm, vatan muhabbetini öldürecek; yerine arz muhabbetini ikame edecektir. Vatan muhabbeti şebab-ı beşerin bir nev’ı ihtiramıdır. Sin-i kemalin, iki muhabbeti evvelecedir: İnsan ve fazîlet. Devletler milletleri der-i ağuş etmiştir; sosyalizm, insaniyeti sevecektir. Devletlerin bir revatını vardır; sosyalizmin vatani arzıdır, der⁸⁸⁶.

⁸⁸⁴ Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

⁸⁸⁵ Pars, H. B. (1908).“Felsefe-i Tarihi Osmanî”,*Füyuzat*, Birinci Sene,Numara:1,1 Kanunusani 324 (1908),19-24.

⁸⁸⁶ Hakkı Baha Pars, Bursa Mecmuası’nda 8 inci sayıdan itibaren yazmaya başlar. İlk yazısı, “Felsefe-i Tarihi Osmanî” adlı makaledir ki 18 inci sayı dahil eldeki nüshalara 6 sayıda yayımlanmıştır. Muhtemeldir ki kaybolan veya ulaşılamayan nüshalarda “Felsefe-i Tarihi Osmanî” adlı yazı dizisinin

Akın-Siper İlhamlarından (Şiir)

Hakkı Baha Pars'ın Çanakkale gezisi intibalarını yansıtan “Siper İlhamlarından-Akın”⁸⁸⁷ adlı bir şiiri vardır. Hakkı Baha Bey, o tarihte Hüdâvendigâr Vilayeti İaşe Müdürüdür. Kahramanlık ruhunu okşayan şiir dokuz kıtadan oluşmaktadır. Düşmanın Çanakkale üzerinden yaptığı büyük istilaya karşı Mehmetçiğin verdiği şanlı mücadeleyi dile getirir.

Zafer (Şiir)

Hakkı Baha'nın “Zafer” şiiri⁸⁸⁸, Cengiz Han'a ithaf edilmiştir. Şiir baştan sona Cengiz Han'ın kahramanlıklarını, gücünü, heybetini anlatır.

Cumhuriyet Bayramı (Şiir)

Hakkı Baha, “Cumhuriyet Bayramı”⁸⁸⁹ şiirinde, Osmanlı Devleti'nin son yıllarını, işgalleri, milletteki umutsuzluğu anlatır.

Sonrasında yine milletin bir kahraman evladının ortaya çıkarak bu makus talihe son verdiğini ve nihayetinde de cumhuriyeti kurduğunu yüksek bir duyguyla işler.

kalan kısımları da vardır.; Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (8), 15 Mart 1334-1918, Sene:1, 120-122.; Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (9), 1 Nisan 1334-1918, Sene:1, 138-139.; Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (10), 15 Nisan 1334-1918, Sene:1, 148-152.; Pars, H. B. (1908). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 324 (1908), 25-30.; Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (11), 15 Mayıs 1334-1918, Sene:1, 163-165.; Pars, H. B. (1325). “Osmanlı Tarihi Felsefesi, İkinci Bab”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 25-30.; Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (11), 15 Mayıs 1334-1918, Sene:1, 163-165.; Pars, H. B. (1333-1917). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (12), 1 Haziran 1333-1917, Sene:1, 181-183. (Derginin ikinci sayfasındaki künyesinde, Sayı: 15, Mayıs 1333 tarihi yazmaktadır.); Aksu, a.g.t., 2018, 404-406.; Bursa Mecmuası'nın bir önceki sayısı mevcut olmadığından bu kısım eksiktir. Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (18), 1 Teşrinievvel 1334-1918, Sene:1, 282-286 (Derginin ikinci sayfasındaki künyesinde, 15 Eylül 1333 tarihi yazmaktadır).

⁸⁸⁷ Pars, H. B. (1331). “Siper İlhamlarından-Akın-”, Nüsha-i Fevkalade, *Yeni Mecmua*, C.5. Cilt, 5/418 Mart 1331-1915, İstanbul, 69. Münderecat kısmında Hakkı Süha şeklinde okunsa da şiirin olduğu sayfada Hakkı Baha yazmaktadır.; Çanakkale. (2015).5/18 Mart: Yeni Mecmua 1331-1915 Fevkalade Nüshaları = Çanakkale, 5/18 Mart: Yeni Mecmua Çanakkale Nüsha-i Fevkalâde 1331-1915, Hazırlayan: Şefik Memiş; Katkıda Bulunanlar: Fatih Türkyılmaz, Murat Arslan, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB), 69.

⁸⁸⁸ Pars, H. B. (1914). “Zafer”, *Türk Yurdu*, Yıl: 3, (12), (60), 5 Mart 1914-20 Şubat 1329, 200-1209.; *Türk Yurdu*, hiç tartışmasız Türk Milliyetçiliği hareketinin en güçlü dergisidir. Kalsın, a.g.m., 2014, 199-218.; Erkan, Ü. (2016). “1911-1918 Yılları Arasında Türk Yurdu Dergisine Konu Olan Bazı Tartışma ve Polemikler”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C.5, (1), 44-63.; Gündoğan, a.g.m., 2015, 89-111.; Pars, H. B. (1914). “Zafer”, a.g.ş., 200-1209.

⁸⁸⁹ Pars, H. B. (1936). “Cumhuriyet Bayramı”, *Kaynak*, Balıkesir Halkevi Dergisi, (45), Ekim, 1936, 290.; Pars, a.g.e., 1941, 4-5.; Tekdurmaz, B. (2004). *Balıkesir Halkevi Çalışmaları ve Kaynak Dergisinin Sistematik İndeksi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 98.

Ülküsüz Yaşıyanlara (Şiir)

Hakkı Baha Pars, “Ülküsüz Yaşıyanlara”⁸⁹⁰ adlı şiirinde, geçmişle övünmenin güzel olduğunu ancak geleceği bir ideal uğuruna yaşayanların ve çalışanların inşa edebileceğini vurgular.

İdeal Tipler

Hakkı Baha Pars, “İdeal Tipler”⁸⁹¹ adlı yazısında, “....Biz öyle bir avukat istiyoruz ki yalnız kalbinde yanan aşk ve adaletle hareket etsin, başka hiçbir saik bu aşkı susturmasın.

Haklı görmediği davayı almasın. Aldığı davada adaleti, hakkı müdafaa ettiğine inansın.....Biz öyle bir avukat istiyoruz ki, kendisine çok şeref ve çok para getirecek davalara bir hak kurtaracak, bir adalet yükseltecek davaları tercih etmekte bir vicdan zevki duysun.....Biz öyle doktor istiyoruz ki başkasının hayatına kendi hayatı kadar ve en çok sevdiği evlatlarının hayatı kadar kıymet vermeyi şiar edinsin, sanatı kendisine şöhret ve şeref vasıtası değil, alillerin illetlilerin, mustarıplerin ıstıraplarını şifayab veya tahfif etmekten mütevellit bir vicdan zevkine vesile olarak takdis etsin. Çektiği yorgunluk ona bir elem yerine bir istirahat versin.....Biz öyle memur istiyoruz ki, kendisini halkın hizmetkârı bilsin ve bütün esbabı iftiharını hizmetinin derecesi teşkil etsin.....Biz öyle bir muallim istiyoruz ki, evvela deruhte ettiği vazifenin büyüklüğünü hissetsin ve bu büyük işi başaracağına inandıktan sonra hiçbir zorluktan, hiçbir yorgunluktan usanmayarak hayatını bu yüksek işe hasretsin ve bunda bir iftihar hissi duysun. Takdir edilmemekten meyus olmasın, mahrumiyetlerinin ezasile başkalarının refahını kıskanmasın.....” der⁸⁹².

Tecavüz Silahına

Hakkı Baha Pars, “Tecavüz Silahına”⁸⁹³ adlı yazısında, Türk milletinin barış istemesine rağmen, yedi düvelin, Allah’ın tasdik ve kabul ettiği karara uymayarak Anadolu’ya saldırdığını ve buna mukabil “silahsızların silahlılara, kuvvetsizlerin

⁸⁹⁰ Pars, H.B. (1937). “Ülküsüz Yaşıyanlara”, *Uludağ Dergisi*, (10), Mart, 1937, 23.; Pars, H.B. (1939). Irkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, Sayı: 10, Nisan, 1937, 3-5.’te olmayıp, *Anadolu*, Numara: 6152-6158, 1-7 Mart 1935’te vardır.

⁸⁹¹ Pars, H. B. (1939). “İdeal Tipler”, *Fikirler*, C.8, (179-180-181), 1 Birincikânun 1939, 1-3.; Pars, H. B. (1936). “İdeal Tipler”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (3), Mart 1936, 67-73.; Pars, H. B. (1948). İdeal Tipler (söyleşi), *Fikirler*, Numara:18, Aralık 1948, 1-3.

⁸⁹² Refik İ. (1936). “Yayla Duyguları” *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1936, 8.

⁸⁹³ Pars, H. B. (1939). “Tecavüz Silahına”, *Fikirler*, C.8, (188), 1 Haziran 1939, 1.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 13-15 (20 Nisan 1939 tarihi yazar.)

ejderhalara karşı müsaarası başladı”, “Netice ne oldu? Silahsız ve çıplak vücutlular aslanları parçaladı” der.

Ona Dair (Anı)

Hakkı Baha Pars, “Ona Dair”⁸⁹⁴ adlı yazısında, Atatürk’ün vefatının sene-i devriyesi vesilesiyle “Altı aydan beri hastalığının mütereddit elem ve ümitleriyle, bir haftadan beri ölümünün inanılmaz hakikati ve dayanılmaz ıstırapıyla yıpranan hassasiyetimizin hiçbirimizde söz söyleme tahammül ve kabiliyeti bırakmadığı bu anda hiç birisinin kalp sızısı benimkinden daha az olmayan matemzede vatandaşlarıma hitap etmekte hem sevimli bir acı hem elemli bir teselli buluyorum.

Ben onunla yirminci asrın ilk günlerinde tanışmıştım. Diyebilirim ki ikimizde yirminci asra beraber doğmuştuk.

İkimizde hemen hemen yirmişer yaşında idik. Fakat bu yaş birliği aramızda bir seviye birliği temin etmedi. Ben yirmi yaşında bir çocukken, o yirmi yaşında bir ihtiyardı. Aynı yaşlarda bulunan diğer arkadaşlarda biz bir çocuk hayatı yaşarken o olgun tecrübeli bir insan ruhu taşıyordu.

Onun ruhunda bizim bilmediğimiz bir mazi yaşıyor ve bunun delâletile o istikbali hepimizden evvel görüyor ve bize gösteriyordu.

Hepimizin kalplerimizde saltanat düşmanlığının ışıldayan kıvılcımları onun nefesiyle parladı.” diyerek, Atatürk’e olan duygularını ifade eder.

Ölümün Manası

Hakkı Baha Pars, “Ölümün Manası”⁸⁹⁵ adlı yazısında, ölümün biyolojik bir olay olduğunu ve insanın diğer canlılar gibi ölümlü bir canlı olduğunu söyler. Ancak cemiyet varlığı olan insanın ölümsüzlük derecesine ulaşan bir başka özelliğine dikkati çeker. Bunun yanında “yaşayan ölümler olduğu gibi ölü yaşayanlar da var” der.

Tük Milletinin “ATA”sının Milleti tarafından ölümsüzlük tahtına oturtulduğu, Türk milletinin ölümsüzlüğünü de ATA’nın 6 okuna bağlı kalınarak elde edebileceğini yazar.

⁸⁹⁴ Pars, H.B. (1939). “Ona Dair”, *Fikirler*, C.8, (179-180-181), 1 Birincikânun 1939, 4-5.

⁸⁹⁵ Pars, H. B. (1939). “Ölümün Manası”, *Fikirler*, C.8, (194), 15 İkinciteşrin 1939, 1.

6.2.8. Demokrasi ve Siyasi İslam Hakkındaki Yazıları

Dini İslam ve Ruhbaniyet

Hakkı Baha, “Dini İslam ve Ruhbaniyet⁸⁹⁶” adlı yazısında, İslam dininin prensipleri olarak, hayır, hasen, Allah aşkı, fenafillah, insaniyet, fedakârlık vb. olarak sıralar ve Allah aşkı ile insaniyeti kabul etmiş birisinin Müslümanlığının kabulü için başka bir esasa gerek yoktur.

Allah aşkı herkesin gölündedir ve bunun derecesini sadece Allah bilir, der. Allah ile kul arasına kimse giremez. Bu yüzden İslam’da ruhban ve ruhbanlık sınıfı yoktur. Bizdeki ruhban sınıf saltanat-ı istibdatta dayanarak ortaya çıkmıştır. Bu sınıf halifelğin saltanata dönüşmesiyle kendisine yer bulmuştur.

Hakkı Baha, din adamlarının hatta Şeyh’ül İslamlar bile İslam’da ruhban sınıfı yoktur, der ama şu an İslam’da ruhban sınıfı vardır ve de yok olmalıdır, der. Yok olmalıdır derken, bizim çok muhterem ve kıymetli din adamlarımız bunu asla yanlış anlamamalıdır. Yok olmasını istediğimiz ve herkesin de bildiği o ruhban sınıfıdır. İslam’da maaş alan din adamı yoktur. Takva sahibi imam olur. Cahilin cahile dahi imamet-i sahihtir. İşte bizim karşı çıktığımız bu ruhbanlardır ki Din-i İslam’ı maddi arzularını gerçekleştirmek için kullanmaya çalışırlar ve ruhbanlara karşı çıktığımızda onların sığındıkları husus hep “makam-ı hilafet” olmuştur.

Bir ulvi şahsiyet olan İmam-ı Azam’ın sırtındaki imamlık giysisi cahiller için bir makam olmamalıdır. On üç asır boyunca ortaya çıkan irticalarda bunlar vardır. İctihad/terakki kapıları kapandıktan sonra kendilerini imam sananların yaptıkları sadece imameliktir. Gençlerin dine uzak durması bunların yüzündendir.

Gençleri dine celp etmek için İmam-ı Azam’ı örnek alıyorlar mı? Peygamber Efendimiz zamanında Mescid-i Nebevi sadece bir mescit değildi orada bir medrese, bir mahkeme bir mahfil-i muhakeme yeri idi. Burada bütün dünyevi ve uhrevi işlerini görürlerdi. Zamanla camilerden camilerde namazdan başka işler yapılmaz diye bu hususlar kaldırıldı. Camiler cemaatten arındırıldı.” der.

⁸⁹⁶ Pars, H. B. (1338). “Din-i İslam ve Ruhbaniyet“, *İlim, Fen, Felsefe Tettebbuatı Mecmuası*, Yıl:1, (1), Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Haziran 1338, 38-43.

Hakkı Baha, *İlim, Fen, Felsefe Tetebbuatı Mecmuası* adlı Ankara’da çıkan derginin birinci sayısında, “Din-i İslam ve Ruhbanîyet⁸⁹⁷” başlıklı yazısında, din adamlarımızın bir kısmı müstesna olmak üzere kendilerini ilim ve din kisvesine bürünmüş cahilleri ve hatta sapıkları temsil ettiğini, üç dört asırdır bab-ı içtihadı kapayarak ilmin gelişmesine engel olduklarının dile getirildiği belirtildikten sonra bu makalenin ulemayı tahkir ve tezlil etmeyi kendine hedef edindiğini, bunun memlekette fitne ve fesat oluşturacağı gerekçesi ile 29 Temmuz 1922’de Şer’iye ve Evkaf Vekâletince İcra Vekilleri Heyeti’ne şikâyet edilir ancak beraat eder⁸⁹⁸.

Demokraside Melodi ve Armoni

Hakkı Baha Pars⁸⁹⁹, “Bir ferdin ef’al ve harekâtına direktif veren nasıl sekiruqesini gösteren de devlet müessesesidir. Cümle-i asabîyet merkeziye ile cümle-i asabiye-i muhitiye birbirini teyid ve takviye ettiği müddetçe ferdin umumi hayatında nasıl bir ahenk husule geliyor, nasıl bir inkişaf ve tekâmül vâki oluyorsa cemiyet hayatının melodisini teşkil eden devlet ile armonisini vücuda getiren halk arasında bir tevazün, bir tevafuk bulunduğu müddetçe de ahenktar ve müterakki bir cemiyet hayatı hâsıl olur. Musikide bestenin ruhunu melodi teşkil eder. Ve eğer bu ruh kalpten geliyor, yani menşeyini hakiki sevgi ve heyecanlardan alıyorsa, armoninin husulünde müşkilât yoktur.

Bilâkis sadece hançereden geliyor ve direktifi yalnız cümle-i asabiye-i merkeziyeden alıyorsa akortsuzlukların husulünden korkulabilir. Demokrasilerde bu korkuya mahal yoktur, çünkü oradaki bütün melodiler halkın hâkimiyetini terennüm ettiği için ahenk bizatihi yalnız başına melodi monarşik bir idareyi, umumi ve hâkim bir ahenksizlik anarşiyi temsil ettiği halde, ruhların âmakında mütevali ihtizazlar yapan tam bir ahenk te demokrasiyi vücuda getirir. Kaziyenin aksi de sahihtir. Cümle-i asabiye-i merkeziyeye uymayan âsab, hayatın ahengi umumisinde falso yapar. Ve falsoyu yapan teller akord edilmedikçe ahenk husule gelmez.

⁸⁹⁷ DABCA, FN: 030.10.0.0./K:86.G:566.SR:3.

⁸⁹⁸ Kılıç, M., a.g.m., 2017, 295-317.; DABCA, FN: 30.10.00., K:26.G:149.SR:1.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 172.

⁸⁹⁹ Pars, H. B. (1937). “Demokraside Melodi ve Armoni”, *Anadolu*, Numara: 7227, 15 Haziran 1937, 4.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.; Seyhan Özer, *Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (Kronolojik ve Yazar Adlarına Göre) (1929-1940)*, adlı lisans bitirme tezinde bu konferanstan bahseder. Özer, Seyhan, *Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (Kronolojik ve Yazar Adlarına Göre) (1929-1940)*, E.Ü.E.F., . T.D.E. Bölümü Bitirme Tezi, İzmir 1984.

Yürümek, İlerlemek, Yükselmek

Hakkı Baha, “Yürümek, İlerlemek, Yükselmek”⁹⁰⁰ adlı yazısında “Maddi manâlarında alırsak bu kelimeler; bulunulan noktayı değiştirmek, öne veya yukarıya doğru gitmek demektir. Sembolik manâlarında alırsak yürümek sadece yer değiştirmek demek olan grizi bir hayat yaşamak; ilerlemek, hiçbir seviye farkı olmaksızın mevcut hayat tecrübelerinden istifade edere nisbi bir terakki göstermek; yükselmek, bulunulan noktanın mütemadiyen üstüne çıkmak suretiyle daimi ve mutlak bir terakkiye mazhar olmak”tır. “ve bu eylemleri yapılanlar bir şekilde yorulur, der.

Düz yolda yürümek ufkumuzu genişletmez. Bu yüzden yükselmek, yukarı çıkmak maddeten yorsa da ruhumuzun gelişmesine yardımcı olur. “Hayatta terakkiyi hissetmek ve ondan zevkiyap olmak için isteyerek ve ne yaptığını bilerek yorulmak lazımdır. İsteyerek demek, hür olmak demek; ne yaptığını bilmek demek te bir ülkü peşinde yürümek demektir.” der.

Demokrasi Yaşayacaktır

Hakkı Baha’nın “Demokrasi Yaşayacaktır”⁹⁰¹ adlı yazısının-I-’inci kısmında, “İngiliz, Lord ve Vilyam Sesil’in “Demokrasi yaşayamayacak kadar adaletsizliklerle doludur” serlevhalı makalesinde cevap olarak Harvard Üniversitesinin parlak gençlerinden, profesör, muharrir, müzik kritiği radyo konferansları direktörü Henry Adams Bellow’ın cevabı” ile başladığı yazısında Henry Adams Bellow, “Lord cenapları demokrasinin gayri âdil olduğunu iddia buyurarak mukavemet edemeyeceğini ileri sürüyorlar. Fakat acaba diğer devlet şekilleriyle nasıl mukayese edilebilir? Tarih bize (Emperyal) adaletini sürekli bir surette devam ettiren hiçbir devlet misal olarak gösteremiyor.” ifadesiyle lorda verdiği cevabı yazısına alıyor. Hatta Bellow’un Otokrasi, Sosyalizm ve Komünizmin ne kadar adil olduğunu da açıklamasını istiyor. Lord’un “Hristiyan devlet ise kardeşliği en çok terviç eden devlet olduğu” iddiasına karşı da “Mussolini”yi bu bariz Hristiyan vasfının mümessili olarak telakki edebilir miyiz?” diye de bir başka soru le Lord’a cevap veriyor.

⁹⁰⁰ Pars, H. B. (1937). “Yürümek,İlerlemek,Yükselmek”, *Okul ve Ulus*,Sene:1,(4),Nisan 1936, 99-100.

⁹⁰¹ Pars,H.B. (1936).“Demokrasi Yaşayacaktır”,*Okul ve Ulus*, Sene:1,(7),Birinci Teşrin 1936,199-203.

Bellow, evet, demokrasi hiçbir zaman tamamıyla olamayacak belki ama daha en başında demokrasi için başarılı olamayacak iddiasını ileri sürmek doğru değildir, der.

Hakkı Baha'nın "Demokrasi Yaşayacaktır" adlı yazısının-II-"nci kısmında, Bellow, demokrasinin kaynağının halk olmadıktan sonra, kadınlara seçme hakkı verilmedikten sonra demokrasi ile yönetiliyorum diyerek övünüp kabarmanın hiçbir anlamı yoktur. Bunun aksi despotizm ve diktatörlüktür, der. Hakkı Baha'nın "Demokrasi Yaşayacaktır" adlı yazısının-III-"üncü kısmında, Bellow, demokrasi makinasının büyük bir kısmı paslanmış, kırılmış, kullanılamaz hale gelmiş olabilir ama demokrasi makinesinin tekrar ve daha iyi olarak yapamayacağını iddia etmek bugüne kadar yapmış olduklarını görmemektir, der.

Bellow, evet, doğrudur, Mussolini, hitler halktan aldığını iddia ettikleri güçle devleti yönettiler. Onlar da demokrat olduklarını iddia ediyorlardı. Ancak onlar da Lord'da şunu bilmeliler ki asıl güç halkta olduğu için, demokrasi hep yaşayacaktır, der.

Beraber Yaratan Kafa (Fert ve Grup Vetiresi)

Hakkı Baha'nın "Beraber Yaratan Kafa"⁹⁰² adlı yazısında, Beraber yaratmayı, "...kelimesinin en derin manâsile ferdin kendisinin haricinde bir fikir veya kimse ile kendisini bağlayabilme kabiliyeti..." olarak tanımlar.

Beraber yaratma, karşılıklı katkı, bu katkının birikmesi ve devamı ile olandır, der.

Medenî İnsaniyette Demokrasinin Lüzumu ve Zaruriyeti

Hakkı Baha'nın "Medenî İnsaniyette Demokrasinin Lüzumu ve Zaruriyeti"⁹⁰³ adlı yazısında, "Goethe'nin: "hiçbir şey tek bir şeyden ibaret değildir; her vahdet bir kesreti ihtiva eder" sözünü Feliks Raveson ve Hanri Miln Edvar istişad etmektedir.", "Lâyipniç de: "mademki mürekkepler vardır; o halde basitlerin de mevcut olması lâzım gelir." sözünden yola çıkarak "her ilim kendisine ait olan bu basitleri aramaktadır.

Kendi mevzuumuzun en basit unsuru olarak fizik, atomu, kimye cüz'i ferdi; biyoloji hüceyreyi, psikoloji, ihsası bulmuştur. Yahut bulmuş olmak iddiasındadır. Sosyoloji de bunu (Klan) da bulur." der. Hakkı Baha, ailenin iddia edildiği gibi cemiyetin

⁹⁰² Pars, H. B. (1936). "Beraber Yaratan Kafa", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 203-207.

⁹⁰³ Pars, H. B. (1936). "Medenî İnsaniyette Demokrasinin Lüzumu ve Zaruriyeti", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (8), Birinci Teşrin 1936, 232-26.

menşei olmadığını, ferdin kendini klanda erişmiş hissettiğini söyler. “Klanın dinî (Notemizim), iktisadiyatı (Kollektivizim), siyaseti (Demokrasi), içtimaiyatı (solirdarité-tesanüt) ile tavsif olunabilir. Orada herkes kendisini bir ailenin bir ferdi gibi hisseder.” der.

6.3. Kitap Tanıtımları ve Tenkitleri

6.3.1. Psikoloji

Hakkı Baha, Hatemi Seni Sarp’ın Okul ve Ulus dergisinde tanıttığı “Psikoloji”⁹⁰⁴ adlı eseri, Fransa’nın psikoloji âlimlerinden A. Cuvalillier’in psikolojisi esas ittihaz edilerek fakat uzun senelerin biriktirdiği muhtelif ilmi dekorlarla tezyii ve teşvih olunarak yazılmış bir eserdir” ve “Kitap, psikolojinin geçirdiği tarihi safhaları adım adım takip eden ve bunlar arasındaki ana hatları bütün vuzuhile gösteren mukaddeme ile başlar, ruhi hadiseler yer verir”, der. Hakkı Baha, kitabın ikinci cildini de sabırsızlıkla beklediğini de ifade eder.

6.3.2. Bilinmeyen İnsan

Hakkı Baha, “L’homme, cet inconnue” Rockfeller müessesinin tababet şubesi şefi (Aleksi Karel)in iki sene evvel İngilizce ve Fransızca olarak intişar eden l’homme, cet inconnue unvanlı eseri vatanımızda da tanınan bir mâkes buldu....bu kıymetli eser ahiren bay Cevdet Nasuhi tarafından lisanımıza terceme edilerek evvela (Ulus Gazetesinde tefrika edildi. Bugünlerde de kitap şeklinde basıldı.” der ve çeviri hakkındaki tenkitlerini sıralar⁹⁰⁵.

6.3.3. Hissiyat Ruhıyatı

Hakkı Baha, Müellifi: Ribo ve Mütercimi: Şekib Bey olan bu eserler ilgili çeviri esnasında görülen eksiklikleri dile getir⁹⁰⁶.

⁹⁰⁴ Pars, H. B. (1936). “Psikoloji, Hatemi Seni Sarp (İstanbul Lisesi Felsefe Muallimi), İkbâl Kütüphanesi, Tanıtın: Hakkı Baha, İstanbul, 1936”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 224.; Sarp, H.S. Psikoloji, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1936, 352 sayfa.

⁹⁰⁵ Pars, H. B. (1937). “Tenkid-Bilinmeyen İnsan (l’homme, cet inconnu-Alexis Carrel, Türkçeye Çeviren Cevdet Nasuhi (Baydar)”, *Yeni Asır*, Sene:1, Sayı:9522, 13 Nisan 1937 Salı, 4.

⁹⁰⁶ Pars, H. B. (1928). “Hissiyât Ruhıyatı, Ribo, Mütercimi: Şekib Bey”, *Hayat Mecmuası*, Kitabiyat, C.3., (65), Ankara 23 Şubat 1928, 144-144.; Tenkid-Hissiyat Ruhıyatı, Théodule Armand Ribot, Çev. Şekip Bey-Mustafa Şekip Tunç-La Psychologie Des Sentiments, F.Alcan, Paris 1896, Emegi Geçen:

6.3.4. Felsefe Vokabüleri

Hakkı Baha, Okul ve Ulus dergisinde, Haydar Tolun tarafından yazılan “Felsefe Vokabüleri”⁹⁰⁷ adlı eserin tanıtımını yapar.

“İçtimai ve felsefî ilimlerle münasebeti olan herkes için faideli ve bilhassa talebe için kıymetli bir eserdir.... Talebeye bir yardımcı olmak haysiyetiyle (Felsefe vokabüleri) büyük bir boşluğu doldurmuştur.” der ve bununla birlikte kitabın ikinci baskısında gözden geçirilmesi istediği hususları: (Inconscient), (Hallucination) ile (Hypothèse) kelimelerinin anlamlarını kendi öneri ile tekrar almasını ister.

6.3.5. Köy Öğretmeninin Anıları

Hakkı Baha, Okul ve Ulus dergisinde, Ferit Karşı⁹⁰⁸ tarafından yazılan “Köy Öğretmeninin Anıları”⁹⁰⁹ adlı eserin tanıtımını yapar.

Hakkı Baha, “Meslekî kitaplar arasında zekânın inkişafına yarayan birçok kitap olmasına ve bir taraftan da intişar etmekte bulunmasına mukabil seciye teşkiline yarayan neşriyat bilhassa çok azdır. Bundan dolayı terbiyenin bu cephesi çok zayıf kalıyor. Hâlbuki mektebin ilk ve mühim işi birincisinden ziyade ikincisidir” der ve “Köy Öğretmeninin Anıları” adlı eserin yayımlanmasını bu konuda bir şans olarak addeder.

6.3.6. Lugatçe-i Felsefe

Hakkı Baha bu yazısında⁹¹⁰, İsmail Fennî Bey tarafından yazılan Lugatçe-i Felsefe adlı eserle ilgili düşüncelerini yazar.

Hakkı, Ankara, Mehmed Emin (Erişirgil), 23 Şubat 1928, Hayat Mecmuası, C.III, (65), Sayfa: 256.; https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/isam/makale/D00578/1928_65/1928_65_BAHAAH.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; Durmuş, a.g.t., 2006, 102.; Kayaoğlu, a.g.e, 1998, 242.

⁹⁰⁷Pars, H. B. (1936). “Felsefe Vokabüleri”, *Okul ve Ulus*, Sene:1,(2),Şubat 1936,65.;Tolun, H.(2018).Felsefe Vokabüleri, Öztürkçecilik Etkisiyle Yazılan İlk Felsefe Sözlüğü,Yay.Haz.:RecepAlpyağıl,49-50.; Tolun, Haydar, Felsefe Vokabüleri, Yeni Basımevi, Bursa, 1934, 211 sayfa, 14x22 cm.

⁹⁰⁸ Ankara Kültür Yar Direktörü.

⁹⁰⁹ Pars, H. B. (1936). “Köy Öğretmeninin Anıları”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), İkinci kânun 1936, 29-31.; Karşı, M. Ferid, Köy Öğretmeninin Anıları, Köy Hocası Basımevi, Ankara, 1935, 253 sayfa. 13.5x22 cm.

⁹¹⁰ Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın Geçmişten Günümüze Kurul Kararları Fihristleri (1927-2019)’inin 1927 Yılı Kurul Kararları Fihristi’nde, Hakkı Baha Pars’a ait “Felsefe Lügâtı, Mekâtib-i Taliyeye Mahsus 18 Ocak 1927” adlı eserden bahsedilir. Yaptığımız araştırmalarda bu esere

6.4. Çevirileri

6.4.1. Gayri Meş'ur'un Terbiyesi (Ruh Hıfzıssıhhasına Dair Bir Tetkik):

Hakkı Baha, Josue Yehouda'dan yaptığı Gayri Meş'ur'un⁹¹¹ Terbiyesi (Ruh Hıfzıssıhhasına Dair Bir Tetkik) adlı çeviri eseri⁹¹², ruh sağlığı ve ruhun terbiyesini tetkik eden bir çalışmadır. Josue Yehouda, Gayri Meş'ur'un Terbiyesi (Ruh Hıfzıssıhhasına Dair Bir Tetkik) adlı eseri, Malûmatı iptidaiye kısmı ile (Malûmatınızı realize ediniz, yani hakikat sahasına çıkarınız) ruh sağlığı alanında temel ilk bilgilerin neler olacağının (Öğretmiyorum, ikaz ediyorum. Maltre Yanus-Assesei) açıklanması ile başlar. İnsanın, muhtelif bilgilerle dolu olduğunu bu muhtelif bilgilerin insanın kendisini anlamasını engelleyen zalim bir düşman olduğunu söyler. İnsanın beden ve ruha sahip olduğunu ve bu iki yapının sıhhatinin korunmasının zorunluluğunu belirtir. Josue Yehouda, “İnsanın vücudu bizde yaşayan ruh dediğimiz ilâhın mebedi değil midir” diye sorar. Ruhumuzun sürekli bizden istekleri olduğunu, bu isteklere karşı duyarlı olmamız gerektiğini yazar. Akortsuz hiçbir piyano istenilen sesi veremeyeceği gibi, akortsuz bir beden de taşıdığı ruhla ahenksiz olur. İnsanın zekâdan başka unsurlarının da inkişaf etmesi lazımdır der. Vücudun tüm azalarının sağlıklı olmasını ve birbiriyle uyumunun korunmasını ister. Bunun ise biri birine bağlı vasıtalarını;

1. İyi anlaşılmış bir tegaddî (sağlıklı beslenme):”Oburluk kılınçtan ziyade cinayetler yapar”, “Gıdalarımız, hüceyratımızın inceliğine, kanımızın keyfiyetine, bünyemizin tekâmülü derecesine uygun

rastlayamadık. Bu eserin “Lugatçe-i Felsefe” adlı eser olduğu kanaatindeyiz. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_02/21154022_fihrist_1927.pdf Erişim tarihi: 6 Mart 2021.; Pars, H. B. (1927). “Lugatçe-i Felsefe, İsmail Fenni Ertuğrul, Kitabiyat, İstanbul, 1341/1922, Emeği Geçen: Hakkı, Ankara, Mehmed Emin (Erişirgil)”, *Hayat Mecmuası*, C.III, (57), Ankara, 29 Kânun-ı Evvel 1927, 97-98.; https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/isam/makale/D00578/1927_57/1927_57_BAHAAH.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.; http://isamveri.org/pdfosm/D00578/1927_57/1927_57_BAHAAH.pdf Erişim tarihi: 20.02.2021.

⁹¹¹ Duyulmayan, hissedilmeyen.

⁹¹² Gayri Meş'ur'un Terbiyesi (Ruh Hıfzıssıhhasına Dair Bir Tetkik) adlı çeviri eser, Josue Yehouda tarafından 1924 de basılmış olup, Matbaacılık ve Neşriyat Ticaret Anonim Şirketi tarafından 79 sayfa olarak 1934 yılında basılmıştır. Malûmatı iptidaiye kısmı ile başlayan eser, İyi anlaşılmış bir tegaddî, İtrah ve cismanî ihtimam, Meş'ur bir teneffüs, Fikir ve Binefsihi telkin, Telkin Binefsihinin Tatbikatı, Dua, Şarkı, Musiki, Teksifi Ruhi (Murakabe-i nefis), İman, Nazariyat; Şematik hülâsa, Fevkaşşur ve Tahteşşur ile Marifati nefis bölümü ile biter. Yehouda, J. (1934).Gayri Meş'ur'un Terbiyesi (Ruh Hıfzıssıhhasına Dair Bir Tetkik), Çev. Hakkı Baha, Matbaacılık ve Neşriyat TAŞ, İstanbul, 1934.

olmalıdır, Perhiz yapmalı, meyve sebze tüketmeli, her lokmayı çiğneyerek yemeli, yemek esnasında su içmemeli, hakiki aç olmadan yemek yememeliyiz” der.

2. İtrah ve Cismanî İhtimam (vücudumuza alınan besinlerin posalarının vücut dışına atılması, vücudun tortulardan kurtulması-bağırsaklar, böbrekler, ciğerler ve deri vasıtasıyla-),
3. Meş’ur Bir Teneffüs (Zekâ noksanının menşe’i ciğer faaliyetinin noksanında aranmalıdır, Dr. O.Z. Hanish) yani doğru nefes alıp vermeyi öğrenmek ve uygulamak,
4. Fikir ve Binefsihi Telkin kısmında, “Hayatı insaniyeye suret-i kat’iyede lâzım olan şeyler şunlardır: Yemek yemek, teneffüs etmek, düşünmek. Yemekten sarfinazar edemeyiz; teneffüs etmekten da az vazgeçebiliriz ve nihayet düşünmeksizin de yaşayamayız”, “İnsan düşünen bir varlıktır”, “Fikir, yalnız bilatevakkuf bizim vücudumuzu yaratmakla kalmaz; belki hayır ve şerri de celp veya def eder”, der.
5. Dua, Şarkı, Musiki (Hangi dinde olursa olsun dua, ruhumuza güç verir, Sesin tınneti tahteşşuurumuza kuvvetli tesiri vardır, musiki ise ruhu tevadi eder vasıtalarındandır),
6. Teksifi Ruhî (Mürakabe-i Nefs) Concentration,

İnsanın kendi tuhunu dinlemesi, kendisiyle başbaşa kalması, düşüncesini odaklaması lazım gelir, der. İman (İman ruhun cesaretidir, imansız aşk yoktur, aşksız hayat mevcut olamaz. İman bizi tenvir eder) başlıkları altında ele alır. Bu başlıklar her o millette bulunsa da ferdileşme esnasında milli bir özellik te taşır, der. Bu açıklamaların devamında, Nazariyat (Şematik Hülâsa), kısmında insanın iç ve dış unsurlarını, ruhi ve bedeni yapısını açıklar.

Fevkaşşur (bilinç) ve Tahteşşuur (bilinç altı)

Marifeti Nefis (“Nefis tanınmaktıkça yaşanmaz, başkaları taklit edilmiş olur”, “Bütün bilgiler nefsin bilgisinde hülâsa olunur”, “Nefsini bilmek ona nüfuz etmektir”.) başlıkları ile ruh ve bedenin ahenginin nasıl sağlanacağını açıklar. Josue Yehouda, ayrıca eserinin değişmez kaideler olmadığını da söylemekten kendini alamaz.

6.4.2. Latin Memleketlerinde Kooperatifçilik:

Hakkı Baha Pars'ın, Şarl (Gid) Jid'den çevirdiği ve Türk Kooperatifçisi, (31-32)'de yayımlanan “Latin Memleketlerinde Kooperatifçilik” adlı eser⁹¹³, Avrupa (Almanya, İngiltere, Danimarka, İsveç, Norveç, Belçika vb.) ülkelerinde kooperatifçiliğin gelişmişliği bunun yanında Latin ülkelerinde (Meksika, Brezilya) kooperatifçiliğin geri kalmışlığı üzerinde örnekler vererek durur. Latin ülkelerinde ki kooperatifçiliğin gere olmasının sebebini o ülkelerde yaşayan insanlardaki “madunluk-aşağılık duygusu”ndan mı kaynaklanmaktadır, diye sorar. Ya da yazar, kendi doğduğu şehri (Nimes-Fransa) de örnek göstererek, eğlenceler şehrinde de kooperatifçiliğin gelişmediğini yazar. Yazar, kooperatifçiliğin önündeki engelleri,

1. Kooperatifleri idare edenler ile kooperatiflerde çalışanların aynı amaç üzerinde birleşememeleri,
2. Şirket üyelerinin yeterli bilgi ve birikime sahip olmamaları,
3. Gerekli iş bölümünün olmayışı,
4. Kooperatife iştirak edenlerin sayısının 100.000'leri geçememesi,
5. Diğer kooperatiflerin engelleyici girişimleri (faaliyet sahasının diğer bir kooperatifin faaliyet sahasına zarar veriyor olması)
6. Kooperatif yöneticisinin uyanık olmayışı.

Yazar son olarak, Latin ülkelerinin zamanı geldiğinde kooperatif alanında çok ileriye gideceğini söyler.

6.4.3. İtalya'da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-I.-V-

Şarl (Gid) Jid, Hakkı Baha Pars tarafından çevrilen, “İtalya'da İstihlak Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-I”⁹¹⁴ adlı eserinde, “Kooperasyon sahasında Latin ve Avrupa ülkelerindeki farkları, üstünlükleri, eksiklikleri ele alır.”

⁹¹³ Bu eserin devamı İtalya'da istihlak Kooperasyonunun menşe ve inkişafı adıyla Fikirler dergisinde neşredilmiştir. Gide, C. (1933). Latin Memleketlerinde Kooperatifçilik, Çev. Hakkı Baha, *Türk Kooperatifçisi*, (31), İzmir, 1933, 7-13.; Gide, C. (1933). Latin Memleketlerinde Kooperatifçilik, Çev. Hakkı Baha, *Türk Kooperatifçisi*, (32), İzmir, 1933, 5-10.

⁹¹⁴ Bu eserin methali Türk kooperatifi mecmuasında neşredilmiştir. Gide, a.g.e., 1933, 7-13.; Gide, C. (1933). Latin Memleketlerinde Kooperatifçilik, Çev. Hakkı Baha, *Türk Kooperatifçisi*, (32), İzmir, 1933, 5-10.;

Jid, Ş. (1939). “İtalya'da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-I, Birinci kitap, Birinci Bab, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, 31 Birinci Kanun 1939,(195), 7. (ardıcıl beş makale).; Jid,

6.4.4. Kooperatifçi Programı

Hakkı Baha Pars, Şarl (Gid) Jid'den çevirdiği “Kooperatifçi Programı”⁹¹⁵ adlı eseri, kitabın “Ön Söz” kısmında, “Kooperatifçiliğin en büyük liderlerinden biri olan Şarl Jid'in bu kıymetli kitabı 1924 ders senesi zarfında Kolej dö Frans'ta takrir ettiği dersleri ihtiva etmektedir. Kooperatifçiliğin muhtelif sosyalist mezhepleriyle olan mukayesesi en mühim kısımlarını teşkil eder. Zamanın darlığından dolayı dersleri esnasında takrir edemediği (Kooperatifçiliğin devletle olan münasebetleri) ne dair olan bahiste bu kitapta yer bulmuştur. Kooperatifçiliğin pek az anlaşılmış olduğu memleketimizde kooperasyona karşı hakiki bir alaka uyandırabildiği takdirde buna naçiz bir vasıta olmuş olmakla bir iftihar hissi duyacağım. Ve bana bu fırsatı vermekten dolayı İzmir Halk Evine ve onun kıymetli ve muhterem reisi Bay Avni Doğan'a karşı hissettiğim şükranı alenen araz etmeği bir vicdan borcu bilirim.” şeklinde tanıtır. Şarl Jid, her fikrin bir programı olmaklığını belirterek, İktisatçılar, Sosyalistler, Sendikalistler, Din'i Sosyalistler gibi Kooperatifçi Programı'nı da bir fikir ve bu fikrin programı olarak takdim eder.

Kooperatifçilik Programı'nın temelini 1844'te Roçdeyl Mürşitleri tarafından hazırlandığını ve bahse konu bu programın hemen hemen 50.000 kooperatif şirketinin de bu programı kullandığını yazar. Şirketin gayesi ise, azasının ve ailevi

Ş. (1940). “İtalya’da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-II, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.9, (196), 15 İkinci Kânun 1940, 8-9.; Jid, Ş. (1940). “İtalya’da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-III, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.9, (197), 1 Şubat 1940, 7-8.; Jid, Ş. (1940). “İtalya’da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-IV, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.10, (198), 15 Şubat 1940, 10-12.; Jid, Ş. (1940). “İtalya’da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-V, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.6, (199), 1 Mart 1940, 6-7.

⁹¹⁵ Hakkı Baha Pars'ın, Şarl Jid'den çevirdiği “Kooperatifçi Programı” adlı eser, 355 sayfa olup, altı bölümden oluşur. I. Bölüm, Ön Söz ve Kooperatifçilik Programı, II. Bölüm, İktisatçılar III. Bölüm, Sosyalistler, IV. Bölüm, Sendikalistler, V. Bölüm, Din'i Sosyalistler ile VI: Bölüm ise Yevmiyecilik başlıklarını ve bunların alt başlıklarını içerir. Gide, C. (1936). Kooperatifçi Programı, Çev. Hakkı Baha Pars, İzmir Halk Evi Neşriyatı, 1936.; Okul ve Ulus Dergisinin, Şubat 1936, Sene:1, (2), ön iç kapak sayfasında kooperatifçiliğin az tanınıp bilindiği ülkemizde esaslı ilmi intibalar yapacaktır şeklinde tanıtılır. Gide, C. (1936). Kooperatifçi Programı, Çev. Hakkı Baha Pars, İzmir Halk Evi Neşriyatı, 1936”, Okul ve Ulus, Sene:1, (1), İkinci kânun 1936, dergi ön iç kapağı.; Kız Muallim Mektebi Tedris Usulü Muallimi değerli müelliflerimizden Hakkı Baha'nın bu isimde çıkan yeni eseri büyük bir ihtiyaca cevap vermektedir. Kitab, Charles Gide'den tercümedir. Zaten Charles Gide'nin dünya iktisadiyatındaki büyük şöhreti bu bilgiler alâkadar olanlarca tamamen malumdur. Eserde şu mevzular pek geniş olarak ve ciddi bir tahlilden geçirilerek temas edilmiştir: İktisatçılar, Sosyalist Sendikalistler, Dini Sosyalistler, yevmiyecilik Mes'esi, Beynelmilel ticaret Mes'esi, hükümetle kooperatifler arasındaki münasebetler. Bu kıymetli kitabı okurlarımıza bilhassa tavsiye ederiz. “Kooperatifçi Programı”, *Anadolu*, (7007), 3 Eylül 1936 Perşembe, 3.

hayat şartlarının ıslah ve nakdi bir faide istihsal etmek, maliyeti fiyatına meskenler yapmak, işsizlere iş tedariki, alkolizme karşı mücadele etmek olarak açıklar.

Charles Gide, Kooperatifçi Programı adlı eserinde, kapitalist zihniyet ile kooperatifçi yaklaşımın farkı şu şekilde ortaya koyar: “Kapitalist sermaye ile teşkil olunan bir fabrika da pekâlâ tüketici lehine hizmet edebilir. Mesela Ford Firması araba fiyatını alıcı lehine 350 dolara indirebilir. Fabrikasına üreticinin menfaatinden çok tüketicinin menfaati ön plandadır diye de yazabilir. Belki o fabrika kooperatif şeklinde kurulsaydı şuankinden daha kötü bir durumda olacaktı. Fakat alıcının durumu bugünkünden daha iyi olacaktı”⁹¹⁶.

6.4.5. Mektep Kooperatifçiliği

Fernand Cattier, Hakkı Baha Pars tarafından çevrilen “Mektep Kooperatifçiliği”⁹¹⁷ adlı eserini “Mukaddeme” kısmında, “Refikim ve dostum milli kooperasyon terbiyesi komisyonu reisi Mösyö Bugnon bütün mektep kooperasyonu hakkında bir konferanslar serisi yapmamı talep etti. Ve bu hususta o kadar ısrar etti ki artık

⁹¹⁶ Gide, C. (Şarl Jid). (1936). Kooperatifçi Programı, Çev. Hakkı Baha Pars, İzmir Halk Evi Neşriyatı, 1936, 55-56.; Başkaya, M. (2014). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon'da Ekonomik Hayat (1923-1950)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 220.

⁹¹⁷ Mektep Kooperatifçiliği, Hakkı Baha Pars tarafından çevrilerek 1934 yılında Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. 57 sayfadır. O dönemki fiatı 25 kuruştur. Mukaddeme, Mektep Kooperasyonunun Menşeleri, Mektep Kooperatif Unvanı, Mektep Kooperatifinin Gayeleri, Teşkilat Numuneleri Nizamname ile Netayic kısımlarından oluşur. Fernand Cattier, Mektep Kooperatifçiliği, Çev. Hakkı Baha, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1934.; “Mektep kooperatifçiliği adlı eserde, kooperatifçiliğin mahiyeti ve ondan beklenen terbiyevî gayeleri açıklanır. Bütün muallimlerin tetkik etmeleri lâzım gelen çok kıymetli bir eser olduğu ifade edilir. “Mektep kooperatifçiliğine niçin lüzum görülüyor. Bir asırlık bir tarihe malik olan kooperasyon hareketi aşağı yukarı yirmi Senedenberi memleketimize de girmiş ve bakiyesi olan birkaç tarzdan bahsetmeği daha doğru bulduk. Hulâsaten: 1.Grublama usulü, yukarıda verilen misalde olduğu gibi mütecanis veyahut gayri mütecanis gruplama da olabilir, 2.Ferdi tashih, 3.Test şeklinde sık sık kısa yazılı yoklama ve bunlara ilâveten talimatnamede çalıştırma ve de işaret edildiği veçhile öğretmen toplantılarında bilhassa problem teşkil eden çocuklar üzerinde sene başından menler diğerlerinin yardım ile olsun onları biraz tanımış olur. Yerli yersiz sınıfta veya ikmale bırakmak öğretmen için basit, fakat çocuk için ekseriya bir bayat meselesi, memleket için de derecesi tahmin edilemeyen bir ziyadır. Bugün bazı sahalarda hararetili tatbikata girilmiş ise de maatteessüf hakiki manası, yüksek ideali birçokları tarafından henüz anlaşılmamış bulunuyor. Bunlar anlaşılmadıkça da kooperasyonda beklenen faydalar yerine zararlar tevellüd ediyor. Kooperasyon, bütün keşifler gibi yüksek bir hads (intuition)in eseridir. Bu hadsi nefislerinde duymayanların teşkil edeceği kooperatifler tabii ne muvaffak olabilir, ne de hatta yaşayabilir. Bundan dolayı bizde teşkil olunan muhtelif kooperatifler de bin bir arzuya uğramayarak az bir zamanda likdasyona mecbur oluyorlar. Kooperasyonda muvaffak olmak için yalazı onun hadsinin duyulmuş olması da kâfi değildir. Onun metotlarının kullanılması, esas prensiplerinden inhiraf edilmemesi, bunun için de bunların bilinmesi lâzımdır. Kooperasyon demokrasidir. Siyasi demokrasi nasıl hususi bir siyasi terbiyeye muhtaç ise iktisadi bir demokrasi içinde kooperasyon lazımdır” denilir. “Kahraman Kumandanı Dün Gömdük”, *Cumhuriyet*, Sayı:3850, 26 Nisan 1934, 7.; “Cumhuriyet Matbaası Kitap Neşriyatı”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4616, 22 Mart 1937, 8.; “Cumhuriyet Matbaası Kitap Neşriyatı”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4617, 23 Mart 1937, 8.; “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1934, 7.; “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı:37314, 24 Eylül 1934 Pazartesi, 8.; “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, No: 3715, 8 Eylül 1934 Cumartesi, 6.

reddedemedim. Ve işte bu kitap onun bana tahmil ettiği vazifenin neticesi oldu. O benden birçok senelerden beri alâkadar olduğum mektep kooperasyonundan bahs, onun menşe'lerinin ityan ve izah ve bununla hangi gayelerin istihdaf olunduğunu ve taklit edilmesi mümkün olan muhtelif numuneleri, tesadüf olunacak müşkülâtı ve bunların iktiham çarelerini, istihsal edilen netayici, hülâsa mektep Kooperasyonunun istikbalini tavzih ve beyan etmekliğimi rica ettim. İşte bu kitap o suretle vücuda geldi” şeklinde tanıtır. Eser, farklı tarihlerde gazetelerde “Mektep kooperatifçiliği, Muallim Hakkı Baha Bey tarafından Fransızca’dan tercüme edilmiştir. Kooperatifin mahiyeti ve ondan beklenen terbiyevî gayeleri tamamen izah eder. Bütün muallimlerin tetkik etmeleri lâzım gelen çok kıymetli bir kitaptır.” şeklinde tanıtılır⁹¹⁸.

6.4.6. Meş’ur Binefsihi Telkin Vasıtasıyla Nefse Hâkimiyet

Emile Coué’nin Hakkı Baha Pars tarafından çevrilen Meş’ur Binefsihi Telkin⁹¹⁹ Vasıtasıyla Nefse Hâkimiyet adlı eseri⁹²⁰, 1913 yılında 20.000, 1923’te 60.000 ve 1935 de ise 200.000 satmıştır.

Hakkı Baha, bu durumu, Kue usulünün ve mezhebinin intişar sahasının ne kadar süratle genişlemiş olduğu şeklinde açıklar. Hakkı Baha Pars, “Meş’ur Binefsihi Telkin Vasıtasıyla Nefse Hâkimiyet” adlı eserin *Mukaddeme* kısmında, “...Emil Kue’yi ve mektebini vatandaşlarıma ve bilhassa psikoloji okumakta bulunan mektep talebelesine daha iyi tanıtmış olmak için Kue hakkındaki vaki olan bazı mütefekkirlerin tenkitlerinin bir araya getirdim. Ve bu tercüme de Kue’nin metnine girmezden evvel onları derç ettim. Bundan maksadım mumaileyh hakkında daha evvelden bir fikir elde edilmiş ve gerek ilim ve gerek ahlâk sahasında büyük bir kahramanın huzurunda bulunduğumuz anlaşılmış olsun.

⁹¹⁸ “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3877, 1 Ağustos 1934, 6.; “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3682, 6 Ağustos 1934, 7.; “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3683, 7 Ağustos 1934, 6.; “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3711, 3 Eylül 1934, 6.

⁹¹⁹ Autosuggestion, kendi kendine telkin.

⁹²⁰ Meş’ur Binefsihi Telkin Vasıtasıyla Nefse Hâkimiyet, Hakkı Baha Pars tarafından çevrilerek 1935 yılında İzmir’de yayımlanır. 49 sayfadır. Coue, E. (1935).Meş’ur Binefsihi Telkin Vasıtasıyla Nefse Hâkimiyet, Çev. Hakkı Baha Pars, Cumhuriyet Basımevi, İzmir; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

Kue'nin tercüme ettiğim bu dünyaca tanınmış küçücük kitabı otuz kırk sahifelik bir eserden ibarettir. Şakirtleri tarafından cem edilen birçok vakıalar “faits” ile eserin hacmi büyütülmüştür. Ben de kıymetli bir talebem olan Yumniye'nin liyakatli yardımı ile bu vakaları tercüme etmiş bulunuyorum. Fakat içinde bulunduğumuz harp hali dolayısıyla mevcut kâğıt buhranından, şimdilik bunların neşrinden sarfi nazar etmeğe mecbur oldum. Tercümenin ikinci tab'ında bütün bu vakıaları da ilave ederek eseri daha zengin bir surette neşretmeğe çalışacağım. Şimdiden kızım Yumniye'ye samimi takdir hislerimi sunmakta derin bir memnuniyet hissediyorum.” der.

6.4.7. Nörasteni-Nasıl Tedavi Olunur? ve Ondan Nasıl Korunulur?

Muallim Hakkı Baha Pars, Dr. René Fauvel'in “Nörasteni-Neurasthénie Nasıl Teşfiye ve Ondan Nasıl Tevakki Olunur-Nörasteni-Nasıl Tedavi Olunur? ve Ondan Nasıl Korunulur?”⁹²¹ isimli konferansını çevirip⁹²² 1940 yılında bir kitapçık olarak yayımlar.

Dr. Fauvel, “İçinde yaşadığımız anlar gibi karışık zamanlarda sinir zaafı demek olan (nörasteni) gittikçe sıklaşan bir hale gelir. Bugün her sahada nazara çarpan buhran karşısında asabi muvazenesizlik o derece umumileşmiştir ki cemiyetlerin manevi halini kastederek bu hastalık için (içtimai sinir zaafı-neurasthénie) tabiri bile kullanılabilir” der ve bu karışıklığı önüne geçmek içinde nörastenin doğru tanımının yapılması gerektiği, O'nun Heyecan olduğunu söyler ve farklı bilim/ilim adamlarının tanımlarından örnekler verir. Nörasteni'den kurtulmak için sağlıklı beslenmeyi, alkol kahve, çayı umumiyetle münebbihlerden ve tütünden sakınınız, der.

⁹²¹ Eser 20 sayfadır. Doktor Fauvel. (1940). Nörasteni-Nasıl Tedavi Olunur? ve Ondan Nasıl Korunulur? Çev. Hakkı Baha Pars, Cumhuriyet Basımevi, İzmir.; “*Senelerden beri, memleketin fikir hayatında telif ve tercüme ile kıymet ve şöhreti bihakkın yaymış olan üstad Hakkı Baha Pars, her şeye rağmen mesaisini devamla bize yeni eserler vermiştir. Üstad, (Paul Myre)'den “Ruhî Terbiyeyi ve Doktor Fauvel'den de (Nörasteni'yi dilimize çevirmiş ve kütüphanemize hediye etmiştir. Hekim, muallim ve her münevverin okuyup mutlaka faydalanabilecekleri bu küçük, fakat ana hatları zengin eserlerin birincisi (40), diğeri (12) kuruştur*”. “Yeni Neşriyat-”Nörasteni”-”Ruhî Terbiye”, Anadolu, Sayı: 8463, 8 Mart 1941 Cumartesi, 2.

⁹²² Orijinal hali: Fauvel, René, “La neurasthénie [Texte imprimé]: comment la guérir, comment s'en préserver”, Paris: J. Oliven, (1932), Impr. de Le Moil et Pascaly, 1 vol. (32 p.); 20 cm.

6.4.8. Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-1-

Hakkı Baha Pars'ın P. Bovet'ten çevirdiği F. W. Foerster'e ait "İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi"⁹²³ eserde, okul hayatında itaat psikolojisinin ehemmiyeti üzerinde durur.

"...Seciye teşkil etmek için mektep inzibatının fevkalade olan ehemmiyetinin ne olduğunu vazihan gösteren Amerika terbiyecileridir. O halde bu kitapta verilen umumi malumat arasında bir birçok fikir ve tecrübelerin Amerika usullerinden iktibas edilmiş olmasına hiddet edilmemelidir. Bununla beraber ben bu usulleri tenkit etmekten geri duracak değilim. Bilakis ahlaktan içtimaiyattan, psikolojiden mektebi inzibat meselelerine kabili tatbik bazı prensipleri vaz ve tesis ve onları tahkik ve tesbit etmeğe ve büyük ve geniş bir sahada o kadar yeni nazariyeler ve tecrübeler arasında hakikaten ciddi ve kabiliyeti hayatiyeyi haiz olanları tanıtmaya çalışacağım. Amerika prensiplerinin zaif ciheti temellerinin az derin olmasındadır. Onlar, bizim sınıai demokrasimizin ihtiyaçlarına daha iyi tevafuk edecek bir mektebi inzibatın mevcut olması lazım geleceği hususunda ısrar ederler. Bu suretle onlar muayyen bir cemiyetin ihtiyacının ahlaki bir pedagojiyi kaideye feda edemeyeceğini haksız olarak unutuyorlar. İnsanın terbiyesi, bir devrin değişen bütün ihtiyaçlarına veçhe veren ideallere, fertle hayatı ruhaniyenin bu büyük hazinesine, her cemiyetin bu derin kuvve-i rabitalarına göre teessüs eder..." der.

⁹²³ Foerster, F. W. (1937). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-1-, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.7, (160), 1 Birincikânun 1937, 11-12.; Foerster, F. W. (1937). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-2-, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.7, (161), 15 Birincikânun 1937, 7-8.; Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-3-, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (163), 1 İkinci kânun 1938, 4-5.; "Bibliyografya-Fikirler", *Ulus*, 26 Ocak 1938, 6.; Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-4, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (163), 15 İkincikânun 1938, 12.; Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-5, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (164), 1 Şubat 1938, 13.; Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-6, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (165), 15 Şubat 1938, 4-6.; Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-7, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (169), Mayıs 1938, 15.; Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-8, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (173), 15 Temmuz 1938, 8-11.; Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-9, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (174), 1 Ağustos 1938, 6-8.; Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-10, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (175), Birinci Teşrin 1938, 5-7.; Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-11, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (176), Birinci Teşrin 1938, 7-8.

“...İşte bunun için ben her derin pedagojinin nakabili infikak bir surette felsefeye ve dine merbut olduğunu iddiada ısrar ediyorum. Ve yine bunun içindir ki bu kitapta mektebi, inzibattan pedagojik tekniğin bir meselesinden bahseder gibi hayatı insaniyenin esaslı mesailinden tefrîk ederek değil, bilakis onlarla gayet sıkı münasebetlere koyarak bahsettim.”, “...Vicdana temas etmeyen ilim ruhun harabisinden başka bir şey değildir”, “...Filhakika bir mesleğin muvaffakiyeti, kelimenin yüksek manasile, umumiyetle zannedildiğinden çok fazla bir surette, seciyenin evsafına tabidir. Hemcinsleri hakkında takip edilmesi lazım gelen hattı harekete dair en iptidai mala malik olmadıkları, hakiki nizam ve intizamın mektup veya gayri mektup taahhüdatına sadakat ve vadî incaz olduğunu anlamadıkları, ne itaat ne de emretmeği bilmedikleri ve namuskârlığın her türlü siyasetin fevkinde olduğunu ve niçin böyle olduğunu fark etmedikleri için ne kadar insan dıçarı felaket olmuştur. Her meslek için o mesleğe mahsus olan manevi tehlikelerden ve yahut istihsal olunabilecek şerefli menfaatlerden bahseden ve dıçâr olunabilecek mes’uliyetleri misaller ile tasvir eyleyen bir dersin yüksek sınıflarda tedrisi ne kadar ehemmiyetlidir. Bir mektep mesaisi böyle bir teşebbüsten ne feyyaz bir ilham alacaktır...” der.

6.4.9. Okalıptüs

Hakkı Baha Pars’ın Navarro Andrade’den 1938 yılında çevirdiği ve Orman Genel Müdürlüğü Yayınları arasında çıkan 81 sayfalık Okalıptüs adlı eserde⁹²⁴, XIX. yüzyıldan sonra Avrupa’dan Uzakdoğu’ya kadar dünyanın sulak ve ılıman

⁹²⁴“Okalıptüs adlı çeviri eser, Brezilya “Sao Paulo” Eski Ziraat Nazırı M. Ed. Navarro Andrade tarafından yazılmış olup, Manisa Milletvekili Refik İnce tarafından Tercüme ve İlave Hakkında Birkaç Söz başlığı ile esere katkıda bulunmuştur. Eser, Kitabın Fransızca tercümesine profesör Aug. Chevalier tarafından yazılan ön söz ile başlar. Devamında; I-Tercüme Kısmı, Okalıptüsün cesameti, Okalıptüs cinsinin coğrafi tasnifi, İklim, Toprak, Fiderlerin Dikimi, Toprağın hazırlanması, Fidanların Sıralanması, Dikim aralığı, Asıl dikim, Bakım, Budama, Seyrekleştirme, İşletme, Kesim, Kurutma, Orman Yangınları, Üretme, Verim, Tufeylât ve muzır haşerat, Mer’a-Orman, Okalıptüsün arıcılığa faydası, Hıfzıssıha bakımından Okalıptüs, Demiryolu boyunca yapılan dikim, Okalıptüsün haşebi kısımlarının kullanıldığı yerler, II-Refik İnce tarafından yapılan ilaveler, Okalıptüs hakkında bir fikir, Okalıptüs yapraklarından istifade, Bazı Okalıptüs neveleri hakkında malumat ve Okalıptüs ağacının iklim sühnet şartları hakkında malumat kısmı ile son bulur. Ayrıca kitap içerisinde oldukça fazla Okalıptüs fotoğrafı da bulunmaktadır”. Andrade, N. (1938). Okalıptüs, Çev. Hakkı Baha Pars, Orman Umum Müdürlüğü Yayınları:Neşriyatı:1, Ankara, Ulus Basımevi, 81 sayfa.; “Okuyuculara Cevaplar-Okalıptüs Ağacı Hakkında Türkçe Bir Kitap Var Mıdır?”, *Son Posta*, Sayı: 2862, 19 Temmuz 1938 Salı, 8.

bölgelerinde başta endüstriyel ağaçlandırmalarda hızla kullanılmaya⁹²⁵ başlanılan Okalıptüs ağacını anlatır.

Refik İnce, “Mesleğim münhasıran çiftçilik olmadığı halde toprağın, ağacın ve toprak yüzünden yaşayanların âşıkıyım. Bu aşk insiyakı bir surette beni Okalıptüse bağladı. Uzun seneler bu ağaç üzerinde tedebbüler yaptım. Fransa ve Amerika Ziraî müesseseleriyle muhabereelerde bulundum. En son yazılmış olmakla beraber en salâhiyetli kalem olduğuna inandığım Brezilyalı Ziraat Profesörü Ed. Navarro de Andrade’nin eserini tercüme ettirmeyi muvafık buldum. Bu tercümeyi kıymetli ve mütefekkir muallimlerimizden Hakkı Baha Pars’ın lütfuna medyunum. Kendisine teşekkür ilk borcumdur. N.Navarro, eserinde, Okalıptüs hakkında umumi malumat vermiştir. Ben bu umumi malumata, diğer müelliflerden topladığım her bir ağaca mahsus malumatı da ilave ederek okalıptüsle alakalanacaklara fazla bir fikir vermek istedim. Bununla beraber, okalıptüslerin mutlak olarak bir Medareyn ağacı olduğunu ve Türkiye’nin harareti-10 dereceye kadar olan yerlerinde bunun yetişmiş bulunduğunu ve yetiştirilebileceğini göz önüne alarak Ankara’daki Meteoroloji müessesesine müracaat ettim ve hangi şehir ve kasabalarımızın ve ona tebaan muhitinin vasatı harareti bir defalık bile olsa-10 dereceden aşağı düşmediğini öğrenmek istedim....Bilelim ki orman lütfunu, tabiatın beklemek zamanı geçti....” diyerek okalıptüs ağacının ülkemiz uygun iklim alanlarında yetiştirilmesini ister, bu çalışmalarda yer alır.

6.4.10. Çankaya’nın Tercümeleri: Aşkın İlk Silahları (Hikâye)-I-

Hakkı Baha, Mantegazza’dan “Çankaya’nın Tercümeleri: Aşkın İlk Silahları (Hikâye)-I-”⁹²⁶ başlığı ile çevirdiği yazıda, Mantegazza, aşk/evlilik erkek ve kadın temelli iki unsurun bir araya gelmesiyle oluşur, der. Ancak bu birliktelik öyle tesadüfe bırakılmış bir eylem değildir. Evet, der, şehvet, ihtiras, istek, beğeni ve talip olma vardır. Evet, gözle veya kalple başlayan bir sürecinin olduğu doğrudur. Ancak, burada bir amaç vardır: Kadın, çocuklarına baba, kendisine eş ve koruyucu, erkek ise

⁹²⁵ Özgün, C. (2013). “Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni ve Egzotik Bir Tür: Okalıptüs”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/26, Bahar, 5-29.; “Yeni Neşriyat-Okalıptüs”, *Kurun*, Sayı: 7287-1377, 26 Nisan 1938 Salı, 10.

⁹²⁶ Mantegazza (Paollo). (1928). Çankaya’nın Tercümeleri: Aşkın İlk Silahları (Hikâye), Çev. Hakkı Baha, *Çankaya*, Sayı 1, Ankara, 1 Mayıs 1928, 25-26. adlı yazısı yayımlanır.

evin huzuru ve devamını sağlayacak bir anne ister. Budur ki doğru ve uygun şartlarda iyi değerlendirilmiş bir süreçle yapılan evlilik devamlı olur, der.

6.4.11. Ruhî Terbiye ve Kue Müessesesi

I.Oliver, “Ruhî Terbiye ve Kue Müessesesi”⁹²⁷ adlı eserin Fransız Tab’ın ifadesi adlı kısmında, Paul Myre’nin eserini Kue Müessesesi’ni-Okulu tanıtmak için yazdığını belirtir. Paul Myre, eserinin “Mukaddime” kısmında, umumi harbin bozduğu dünyanın ahlakının sadece müspet ilimle düzeltilemeyeceğini, Kue Okulu prensipleri (Kue usulü, ruhanidir) gereğince insanın doktorunun yine kendisi olduğunu bunu da ruhu terbiye yolu ile sağlayacağını söyler. Paul Myre, “*Kue müessesesini, Tahteşşuur nazariyesi, Ruhî Terbiye Müessesinin mevzuu ve gayesi, Gayri Meş’ur’un idaresi, Umumî prensipler, Amelî malûmat*” adlı başlıklar ile açıklamaya çalışır. Paul Myre, “*Ruhî Terbiye Müessesinin mevzuu ve gayesi*” kısmında, *Kue Müessesesi, münhasıran insaniyet ve muhabbeti insaniye sahasında çalışır. Bu müessese bir dine salık olan herkese ve hatta hiçbir dine mensup olmayanlara da açıktır. Tedrisat burada müçtemi ve müşterek (collectif) tir, der.*

6.4.12. Telkin Nedir?

Hakkı Baha Pars, Charles Baudouin’dan çevirdiği Telkin Nedir?⁹²⁸ adlı eseri, “Müellifin-Telkin ve Binefsihi Telkin Ruhiyatı-unvanlı kitabına methal olmak üzere

⁹²⁷ “Hakkı Baha Pars, eserin 1921 yılına kadar 20.000 sattığını, 1923’e gelindiğinde ise harp dönemi şartlarına rağmen 660.000 satış rakamına ulaştığını söyler. 1935 yılında ise satış rakamı 205.000’e ulaşır. Fransız Tabun ifadesinden sonra, Mukaddeme Medhal, Ehemmiyetli fikirler, İlmi Ruhî, La Science Psychique yahut Fikir-Kuvvet İdeo-dynamique, Tahteşşuur nazariyesi, Ruhî Terbiye Müessesinin mevzuu ve gayesi, Gayri Meş’urun idaresi, Umumî prensipler, Amelî malûmat başlığı ve alt başlıkları ile son bulur. Paul Myre, Ruhi Terbiye (Education Psychique ve Kue Müessesesi), Poke-Pauquet sokağı 17 No. (XVI) Paris, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, Aslının Tarihi Neşri:1923, Tercümesinin Tarihi: 1935, İzmir Cumhuriyet Basımevi, İzmir, 1940, 54 Sayfa, 23 cm.; Apaydın-Özakman, a.g.m., 2019, 13-30.; “Yeni Neşriyat-”Nörasteni”-”Ruhî Terbiye”, Anadolu, Sayı: 8463, 8 Mart 1941 Cumartesi, 2.

⁹²⁸ Baudouin, C. (1938).Telkin Nedir?, Mütercimi: Hakkı Baba Pars, Tan Matbaası, İstanbul, 92 sayfa, 20 cm. Hakkı Baha Pars, Charles Baudouin’dan çevirdiği Telkin Nedir? adlı eser; Mütercimin İfadesi, Mukaddeme, Birinci Bap-Telkin Nedir?, Meseleler, İkinci Bap-Bir Ruhiyat Hâdisesi Olmak İtibarile Telkin, Üçüncü Bap-Telkin ve Marazı Tahteşşuur, Dördüncü Bap-Telkin ve Normal Tahteşşur, Beşinci Bap-(Kendi Kendini Telkin:Autosuggestion Usulleri), Altıncı Bap-(Kabul: Acceptation) ve (İcra: Réalisation), Yedinci Bap-Bir Terkip Tecrübesi ile Yanlış-Doğru cetvelinden oluşur. Charles Baudouin, Telkin Nedir? adlı eserinde, insanın bilinç ve bilinçaltı unsurlar etkisinde hayatını sürdürdüğünü, bilinçaltı bazı olumsuz etkilerin Telkin unsurları ile kontrol altına alınabileceğini ve topluma uygun bireyler yetiştirilebileceğini ve hatta hasta olan bireylerin tedavi edilebileceğini söyler.; Hökelekli, H. (1983). “Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”, *Diyanet Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, C.XIX, (1), 39.; “Yeni neşriyat Telkin nedir? Üstad Hakkı Baha Pars, ilmi tercümeler külliyyatımıza (Dr. Charles Baudouin) in bu namdaki eserini de vermiş bulunmaktadır. “Telkin Nedir”; Müellifin “Telkin Binefsi Telkin Ruhiyatı unvanlı kitabına medhal olmak üzere yazılmış tarihi, tenkidi tafsilâtlı, çok büyük bir eserdir ve münderecatı, Jan Jak Russo enstitüsü ve Cenevre üniverait kurslarının mevzuunu teşkil etmektedir,

yazılmış tarihî ve tenkidî tafsilâtı havidir.” ve “Bu kitabın münderecatı Jan Jak Ruso Enstitüsü ve Cenevre Üniversitesi kurslarının mevzuunu teşkil etmektedir.” der.

Hakkı Baha Pars, “Mütercimin İfadesi” adıyla yazdığı kısımda, “Telkine bir sureti hususiyede kıymet veren iki Psikoloji mektebi vardır ki birbirleriyle daima hali münakaşadadırlar. Birisi Doktor Charcot’nun riyaseti altındaki Salpêtriére Mektebi, diğeri de Liébault ve Bernheim’in tesis ettikleri Nancy mektebidir. Salpêtriére Mektebi telkinin ancak isteriklere tatbik edilebileceğini iddia etmekte olduğundan telkini (patalojik) yani marazi bir mahiyette mülâhaza eder. Nansi mektebi ise az veya çok herkeste mevcut olan telkin kabiliyetinin tamâmiyle normal olduğu iddiasındadır....Telkin hakkındaki tafsilâtı ilmiye ve tarihiyeyi hülâsa eden bu küçük kitap, müellifin (Telkin ve Kendi Kendini Telkinin Psikolojisi) unvanını verdiği kitaba adeta bir methaldir....Ruhیات ilminin epeyce uzun tarihi bir kıdemi vardır. Onun felsefî ilimler arasındaki ismine felsefî veya nazarî ruhیات (Psychologie méetaphysique veya Psychologie théorique) derler.

Mevzuu, ruhtur. Fizyolojiye istinat eden ve laboratuvara giren ikinci şekline tecrübi ruhیات (Psychologie expérimentale) tesmiye olunur. Bunun mevzuu ruh değil, ruhun veya şuurun hadisleridir....” der.

6.5. Yayımlanmamış Eserleri

6.5.1. Çevirileri

6.5.1.1. Dikkatin ruhıyatı

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”⁹²⁹ adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın Théodule-Armand Ribot’a ait “Dikkatin Ruhıyatı”⁹³⁰ adlı basılmamış çeviri kitabından bahseder.

Eser, bütün muallim ve terbiyeciler, doktor ve muallimler için çok istifadelidir. Değeri de 80 kuruş gibi çok küçük bir paradır. Eser bize, üstad Hakkı Baha Parsın tercüme ettiği Liebout Levy’nin “mizaç ve mizaç bozuklukları” unvanlı eseri ile Paul Myrer’den dilimize çevirdiği “ruhi terbiye” adındaki eserin de yakında intişar edeceği müjdesini tapmaktadır. Karilerimize, bu faydalı ve güzel eserleri mutlaka okumalarını tavsiye ederiz”. “Yeni Neşriyat-Telkin Nedir?”, Anadolu, Yıl:28, Numara:7646, 4 Birinci Teşrin Salı 1938, 2.; http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/anadolu/anadolu_1938/anadolu_1938_birincitesrin/_anadolu_1938_birincitesrin_4_.pdf Erişim tarihi: 15.02.2021.; Akyol, a.g.e., 2008, 93; Baudouin, C. (1938).Telkin Nedir?, Mütercimi: Hakkı Baba Pars, Tan Matbaası, İstanbul, 2-6.

⁹²⁹ Kayaoglu, a.g.e, 1998, 242.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, Cumhuriyet, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.; İnce, R. (1943).“Büyük Bir Türk Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, 48-55.

Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık. Aynı esere, Abdülkadir Karahan'da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹³¹.

Telif ve Tercüme Heyeti’nin faaliyetlerinden olarak tertip edilen bu iki talimatnameden yaklaşık 4 ay sonra [10 Mayıs 1341 (1925)], çeşitli ilim dallarına ait 96 eseri ihtiva eden “Telif ve Tercüme Edilecek Âsâr Hakkındaki 24 Kânunusani 1341 (24.1.1925) Tarihli Talimatnâmenin Birinci Maddesi Mûcibince Tanzim Edilen Umûmî Neşriyat Defterinden 341 Senesi Zarfında İlan Olunmak Üzere Tefrik Kılınan Eserleri Muhtevî Cedveldir” adıyla bir liste yayınlanmıştır. Abdülfeyyaz Tevfik başkanlığındaki bu Telif ve Tercüme Heyeti de, diğer Telif ve Tercüme Heyetleri gibi başarılı çalışmalarda bulunmuştur. Hakkı Baha Pars’ın “Dikkatin Ruhıyatı” adlı eseri de bu listede yer alır⁹³².

6.5.1.2. Ruhi veraset

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars” adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın “Ruhi Veraset⁹³³” adlı basılmamış kitabından bahseder⁹³⁴.

Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık. Aynı esere, Abdülkadir Karahan'da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹³⁵.

⁹³⁰ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.

⁹³¹ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.; Ribot ve Dikkatin Ruhıyatı hakkında ayrıca, Bkz. Baltacıoğlu, İ. H.(1932).Felsefeli, Mürebbilere, 160.

⁹³² Telif ve Tercüme Edilecek Âsâr Hakkındaki 24 Kânun-i Sâni 341 Tarihli Talimatnâmenin Birinci Maddesi Mûcibince Tanzim Edilen Umûmî Neşriyat Defterinden 341 Senesi Zarfında İlan Olunmak Üzere Tefrik Kılınan Eserleri Muhtevî Cetveldir.(1341). İktisat Matbaası, 5.; Yılmaz, M. (2014). XX. Yüzyılda Rusya ile Türkiye’deki Çeviribilimin Gelişimi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 62, 65.; Kayaoğlu, T. (2002). Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Tercüme Müesseseleri, Türkler, (15), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 248-261.

⁹³³ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.

⁹³⁴ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.;İnce,a.g.m.,1943,48-55.

⁹³⁵ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.

6.5.1.3. Umumi ruhiyat

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan “Bir İnkılâbcının Büyük Ruhu” adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın Charles Richet’e ait “Umumi Ruhiyat⁹³⁶” adlı basılmamış çeviri kitabından bahseder⁹³⁷.

Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık.

Aynı esere, Abdulkadir Karahan’da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹³⁸.

6.5.1.4. Mizaç ve mizaç bozuklukları

Hakkı Baha Pars’ın, Liebaut Levy’den çevirdiği “Mizaç ve Mizaç Bozuklukları⁹³⁹” adlı eser, Charles Baudouin, Telkin Nedir? adlı eserinin arka kapak sayfasında “Mizaç ve Mizaç Bozuklukları, Liebaut Levy’nin eseri olup, Hakkı Baha Pars tarafından tercüme olunan bu kıymetli eser yakında neşredilmek üzeredir” şeklinde tanıtılır.

6.5.1.5. Felsefî tetkike fizyolojik medhal

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars” adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın Dr. Joseph Grasset’e ait “Felsefî Tetkike Fizyolojik Medhal⁹⁴⁰” adlı basılmamış çeviri kitabından bahseder⁹⁴¹.

Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık. Aynı esere, Abdulkadir Karahan’da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları

⁹³⁶ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.

⁹³⁷ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942,2.; İnce, a.g.m.,1943,48-55.

⁹³⁸ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

⁹³⁹ Baudouin, Charles, Telkin Nedir?, Mütercimi: Hakkı Baba Pars, Tan Matbaası, İstanbul, 1938, arka kapak.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.

⁹⁴⁰ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

⁹⁴¹ İnce, a.g.m., 1943, 48-55.;“Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257,19 Birinci Kanun 1942,2.

“Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹⁴².

6.5.1.6. Ruhi tedavi (psychotherapie)

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars” adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın “Ruhi Tedavi (Psychotherapie)⁹⁴³” adlı basılmamış kitabından bahseder⁹⁴⁴. Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık.

Aynı esere, Abdulkadir Karahan’da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹⁴⁵.

6.5.1.7. Psikoteray

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars” adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın “Psikoteray” adlı basılmamış çeviri kitabından bahseder⁹⁴⁶. Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık. Aynı esere, Abdulkadir Karahan’da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹⁴⁷.

6.5.1.8. Çocukların istidadı nasıl teşhis olunur?

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars” adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın Claporade’ye ait “Çocukların İstidadı Nasıl Teşhis Olunur⁹⁴⁸?” adlı basılmamış çeviri kitabından

⁹⁴² Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

⁹⁴³ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak;

⁹⁴⁴ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942,2.; İnce, a.g.m.,1943,48-55.

⁹⁴⁵ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.

⁹⁴⁶ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258,20 İkinci Kanun 1942,2.; İnce, a.g.m.,1943, 48-55.

⁹⁴⁷ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.

⁹⁴⁸ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.

bahseder⁹⁴⁹.Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık. Aynı esere, Abdulkadir Karahan'da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹⁵⁰.

6.5.1.9. Siyasî Ruhîyat

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars” adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın Gustave Lebone’e ait “Siyasî Ruhîyat⁹⁵¹” adlı basılmamış çeviri kitabından bahseder⁹⁵². Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık. Aynı esere, Abdulkadir Karahan'da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹⁵³.

6.5.2. Telif Eserleri

6.5.2.1. Türkiye Cumhuriyeti’ni doğuran sebepler ve âmiller

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çıkan “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars” adlı yazısında Hakkı Baha Pars’ın “Türkiye Cumhuriyeti’ni Doğuran Sebepler ve Âmiller⁹⁵⁴” adlı basılmamış kitabından bahseder⁹⁵⁵. Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık. Aynı esere, Abdulkadir Karahan'da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹⁵⁶.

⁹⁴⁹ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258,20 İkinci Kanun 1942,2.;İnce,a.g.m., 1943, 48-55.

⁹⁵⁰ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.

⁹⁵¹ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.

⁹⁵² “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942,2.;İnce,a.g.m., 1943,48-55.

⁹⁵³ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.

⁹⁵⁴ Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.

⁹⁵⁵ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257,19 Birinci Kanun 1942, 2.;İnce,a.g.m.,1943,48-55.

⁹⁵⁶ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.

6.5.2.2. Yeşil oba öğretmeni

Hakkı Baha'nın “Yeşil Oba öğretmeni⁹⁵⁷” adlı eseri mesleki bir hikâyedir. Okul ve Ulus dergisinde ardıcıl olarak 7 sayıda yayımlanmıştır. Daha sonra kitap olarak yayımlanmak üzere bir araya getirilmiştir. Yayımlanamamıştır.

6.5.2.3. Fransızca zor kelimeler lûgatı

Refik İnce, 20 İkinci Kanun 1942'de Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan “Bir İnkılâbcının Büyük Ruhu-Merhum Hakkı Baha Pars” adlı yazısında Hakkı Baha Pars'ın, Ege Lisesi Fransızca Muallimi Bayan Bedia ile birlikte hazırladıkları “Fransızca Zor Kelimeler Lûgatı⁹⁵⁸” adlı basılmamış kitabından bahseder⁹⁵⁹. Ancak yaptığımız araştırmalarda bahse konu edilen kitaba ulaşamadık. Aynı esere, Abdulkadir Karahan'da, 1943 yılında Vedide Baha Pars ile birlikte yayımladıkları “Hakkı Baha Pars'ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” eserde konuya değinmiştir⁹⁶⁰.

6.6. Konferansları

6.6.1. Irkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları

Hakkı Baha Pars tarafından 28 Şubat Perşembe 1935 saat 17:00'de verileceği duyurulan “Tarih Boyunca Türk Seciyesi (Tarih Boyunca Türk Mevzuu)”⁹⁶¹ adlı

⁹⁵⁷ Pars, H.B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, Sayı:1, Şubat, 32.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.

⁹⁵⁸ Diğer bir muallimle müşterek. “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, Arka kapak.

⁹⁵⁹ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.; İnce, a.g.m., 1943, 48-55.

⁹⁶⁰ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars'ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.

⁹⁶¹ Pars, H. B. (1937). “Irkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları”, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, Sayı: 10, Nisan, 1937, 3-5.; “Irkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları”, *Anadolu*, Numara: 6152-6158, 1-7 Mart 1935.; Seyhan Özer, *Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (Kronolojik ve Yazar Adlarına Göre) (1929-1940)*, adlı Lisans bitirme tezinde bu konferanstan bahseder. Özer, Seyhan, *Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (Kronolojik ve Yazar Adlarına Göre) (1929-1940)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, İzmir, 1984.; “28 Şubat Perşembe günü akşamı Halkevinde muallim Bay Hakkı Baha Pars tarafından “Tarih Boyunca Türk Seciyesi, mevzuu üzerinde bir konferans verilecektir. Okurlarımızın bu konferansı kaçırmamalarını tavsiye ederiz. “Halkevi Konferansları”, *Yeni Asır*, Sayı: 8873, 27 Son Kanun 1937

konferans, 1-7 Mart 1935 tarihli Anadolu Gazetesi “İrkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları”⁹⁶², adıyla ve *Muallim Bey Hakkı Baha Para dün Halkevinde konferansını vermiştir. Büyük bir dikkat ve alaka ile dinlenen bu konferansı kısım kısım aynen neşredeceğiz. Bugün birinci kısmını yazıyoruz.*” şeklinde ifadesini bulmuştur. Hakkı Baha Pars, “İrkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları” adlı makalesinde, *Aziz Gençler!* Irkın, iklimin, muhitin, tarzı hayatın tesiriyle her milletin kendisine mahsus bir tipi vardır ki bütün o millet o tipin en bariz evsafı ile temsil ve tasvir olunur. Mesala İngilizler için mağrur, Fransız için neşeli ve şatır, Almanlar için ciddi ve mütefekkir, İtalyanlar için hassas ve menfaatçı gibi umumi vasıflar serdedilir. Ve bunlar söylenince insanın gözü önüne bu vasıflara uygun bir insan tipi gelir ki o tip İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan tipidir. Biraz da fizyonomi farkları gösterilecek olursa tipler büsbütün birbirinden ayrılır. Ben şimdi kendi tipimizi göstermek istiyorum. Bunun için: “İşte Türk budur diye elinize bir fotoğraf verecek değilim. Yalnız Türkün bazı evsaf-ı esasiyesini sayacağım ki bu evsafın delaletiyle aradığımız Türk tipinin beraber bulmuş olacağız. Ve bu tip hepimiz için bir (İdeal) olursa yegâne gayemiz olan milli birliğe doğru harekete geçilmiş olur....” der.

6.6.2. Tedris ve Terbiye (Nutuk-Hitap)

Hakkı Baha Pars, bu yazısında⁹⁶³ öğretmenlere hitap eder ve “...Balkan harbine takaddüm eden günlerde Türkiye ideal yolunda yürüyenlerle yürümeyenlerin izdihamlı bir cidal meydanı halinde idi. İstiklal harbine takaddüm eden günlerde ise Türk milleti mefkûre güneşinin hareket ve ziyası içinde kaynaşıyordu. Balkan

Çarşamba 2.; Hakkı Baha, *İrkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları*, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (10), Nisan, 1937, 3-5. 'te olmayıp, Anadolu, Numara: 6152-6158, 1-7 Mart 1935'te vardır.; Hakkı Baha, *İrkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları*, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (10), Nisan, 1937, 3-5. 'te olmayıp, Anadolu, Numara: 6152-6158, 1-7 Mart 1935'te vardır.

⁹⁶² “*Halkevinde Perşembe Günü Konferans var. Halkevindeki konferanslar devam ediyor. Önümüzdeki 28 Şubat Perşembe günü akşamı saat 17'de muallim Bay Hakkı Baha tarafından: “Tarih Boyunca Türk Mevzuu” üzerinde çok değerli bir konferans verilecektir. Okurlarımızın her zaman olduğu gibi, perşembe günü de bu konferansı dinlemeğe koşacağı tabiidir. “Halkevinde Perşembe Günü Konferans Var”, Anadolu, Numara 6150, 27 Şubat 1935 Çarşamba, 1.; “Günün Küçük Duyumları-Bugün Halkevinde Değerli Bir Konferans Var”, Anadolu, Numara 6151, 28 Şubat 1935, 2.; “Halkevinde Perşembe Günü Konferans Var”, Ulusal Birlik, Yıl:2, Nu:372, İzmir 26 Şubat 1935 Salı, 1.; “Halkevi Konferansları”, Yeni Asır, Sayı:8876, 28 Şubat 1935, Perşembe, 2.*

⁹⁶³ Pars, H.B. (1938). “Tedris ve Terbiye”, *Fikirler*, C.8, (177), 1 İkinci Teşrin 1938, 12-13.; Pars, H. B. (1941). *Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri*, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 36-41.; Özer, a.g.t., 1984, 70.

harbinde Türkleri idare eden kuvvetler şahsi ihtiraslardı; İstiklâl harbinde ise bütün milletin gözü önünde şahadet parmağı ile ideali gösteren Atatürk'ün hayali vardı. Balkan harbin; idare edenler erkân-ı harbiye raporlarının verdiği kanaatle galip geleceklerine kani idiler. İstiklal harbini idare eden Atatürk ve onun arkasından koşanlar ise muzaffer olacaklarına inanmışlardı. Bütün bu sözleri hulâsa etmiş olmak için şunu tekrar edeyim ki meslektaşlarım, bütün zorlukları bertaraf etmek, her hususta muvaffak ve muzaffer olmak için aklın kanması değil kalbinin anması lazımdır. Binaenaleyh sizin de en büyük vazifeniz kanaat islihsa etmek değil, iman yaratmaktır” der.

6.6.3. Biyoloji ve Psikoloji Nokta-i Nazarından Demokrasi

Hakkı Baha Pars, bu yazısında⁹⁶⁴, “Hayatiyat dediğimiz biyoloji ve ruhiyat dediğimiz psikoloji birer ilimdir ve her ilim gibi bunlarında kendilerine mahsus kanunları vardır. Halkçılık ve hâkimiyet-i milliye dediğimiz Demokrasi ise bir müessese-i siyasiye ve içtimaiyenin adıdır. Daha doğrusu içtimai ve siyasi bir rejim tarz-ı hayat ve idarenin unvanıdır. Bu ilimlerle bu rejim arasında mevcut olduğunu ve benim bulup arz edeceğimi zannettiğim münasebetleri tespit eden prensip şudur: “Kavanin-i tabiiyeye istinat etmeyen hiçbir müessese beka bulamaz”. Bu prensibin sıhhat ve âdem-i sıhhatini şimdiden münakaşa etmek zahmetinden kurtulmuş olmak için bunu muvakkaten bir mevzua “postula” olarak kabul etmenizi ve vereceğim izahatın tevafuku mantıkisi sabit olduktan sonra (prensip) olmağa layık olup olmadığını düşünmenizi rica ederim.... **En eski cemiyetlere (Kast-care)lar hâkimdi. Sonra (Kılas-classes) hükümrân olmağa başladı. Cemiyetleri (classe) esaretinden kurtarıp ferde ferdi şahsiyetini veren (hürriyet) prensibi oldu. Hürriyetten demokrasiye geçmek için ferdi şahsiyetin içtimai şahsiyet tarafından mağlup edilmesi lazım geldi. Bugün beşeriyetin demokrasi devrinde olduğu söylenebilir. Fakat demokrasinin haizi kemal olduğu asla iddia edilemez. Onun “haizi kemal olması” keyfiyeti beşeriyetin ebedi bir ideali olarak kalacaktır. Demokrasi, bütün diğer idealler gibi çarçabuk ve bilaküllet kendisine vusule intizar olunmayacak bir idealdir. Cumhuriyetin bizi içinde bulduğu vüstailikten**

⁹⁶⁴ İzmir Türk Ocağı'nda verilen bir konferanstır. Pars, H.B. (1931). “Biyoloji ve Psikoloji Nokta-i Nazarından Demokrasi”, *Fikirler*, C.3, (9), 15 Mayıs 1931, 10-18.; Özer, a.g.t., 1984, 34.

kurtularak demokrasiye doğru yol almak için ilk vasıtasımız terbiyedir ve terbiyede ısrar-ı mütemadi iledir ki onu seciyevi bir mahiyete sokabileceğiz. Hürriyetin hakiki manası anlaşılmayan, efradı yekdiğerine karşı mütekabil hürmette bulunmayan, terakkiyatı asriyeye vusul için bazı esbab-ı mâniaya maruz bulunan hey’eti içtimaiyelerde bir demokrasi farz etmek mümkün değildir.” der.

6.6.4.Demokrasi Nasıl Vatandaşlar İstiyor

Hakkı Baha Pars, bu yazısında⁹⁶⁵, “...demokrasinin tahakkuku için ilk şart fertlerin ve cemiyetlerin rüştüdür.” der ve “...Bundan otuz beş sene evvel yazdığım ve meşrutiyetin ilanından sonra Selanik’te çıkardığım (Füyûzat) Mecmuasında neşrettiğim (Osmanlı Tarih Felsefesine Medhal) unvanlı bir eserimde;

“Beşeriyetin çocukluk devri Mutlakiyette, gençlik devri Meşrutiyette, olgunluk devri ise Cumhuriyette geçer.” demiştim. O zaman ben gençtim. Milletimin de gençlik çağına girdiğini görmekle müftehirdim. Şimdi ise hayatımın son baharını idrak etmiş bulunuyorum. Ve ne kadar bahtıyarım ki sevgili ve büyük milletimin de erginlik çağı demek olan demokrasi ve Cumhuriyet çağına girmiş olduğunu görüyorum. Ve yine ne kadar mes’udum ki milletimin muhtariyeti demek olan meşrutiyete nail olması için o zaman genç bir erkân-ı harbiye zabiti olan Atatürk’le beraber çalışmak fırsatına nail olduğum gibi milletimin, bugün on beşinci yıldönümünü tes’it ettiğimiz Cumhuriyet çağına eriştiğini ve başı üzerinde Reisicumhur olarak yine Atatürk’ü taşıdığını görmekle mübahi bulunuyorum. Çocuklarım, demokrasinin sizden neler istediğini muhtasar fakat sarîh bir surette izah eden bu sözlerden sonra kendinize sahip, iradenize malik, hevesatınıza hâkim olmağa ve hu sayede şerefli birer Cumhuriyet vatandaşı olarak yaşamağa ve çalışmağa karar verdiğiniz fiili eserleriyle görmek isteyen bir hocanızın son saadetini de sizden, bütün sizin neslinizdeki genç Türklerden beklediğini söylemek istiyorum. Irkî asaletiniz, milli necabetiniz bana bunu vaad ediyor. Sizin de bir zaman sonra kendi çocuklarınıza ve kendi talebelerinize nemli ve bulutlu gözleri ay i sözleri tekrar ettiğiniz esnada kendinizi mes’ut bir vatanın, olgun bir Cumhuriyetin mes’ut ve olgun vatandaşları olarak

⁹⁶⁵ Bu konferans Cumhuriyet Bayramımızda İzmir Kız öğretmen Okulunda verilmiştir. Pars, H.B. (1938). “Demokrasi Nasıl Vatandaşlar İstiyor”, *Fikirler*, C.8, (178), 15 İkinci Teşrin 1938, 1-2.; Pars, a.g.e., 1941, 61-66.; Karahan-Pars, a.g.e., 1943, 103-106.

hissetmenizi temenni ederken size ebedi bir ilham menbaı olması için büyük rehberimiz Atatürk'ün size karşı vaki olan şu veciz ve kıymetli hitabını hatırlarım: “Cumhuriyetin çocukları! İşerinizle, başlarınızla siz sizeseniz. Arada hail yoktur. Başınız yüksek, omuzlarınız dik ve serbesttir. Vatanınızı ve birbirilerinizi seviniz. Müstakil yurdumuzun içinde hakkınız olan saadete kavuşmak elinizdedir. İstikbal sizin, şeref sizindir; çalışınız.” der.

6.6.5. Milli Tarihin Terbiyede Ehemmiyeti

Hakkı Baha Pars, “Milli Tarihin Terbiyede Ehemmiyeti”⁹⁶⁶ adlı konuşmasını, 13 Eylül 1937’de İzmir Güzelyalı civarında Çakal Gazinosunda bir toplanana İzmirli öğretmenlere yapmıştır.

Hakkı Baha konuşmasında, “Her şeyi vahdete irca etmek kabiliyetinde bulunan bazı psikologlar bütün şuur hadiselerini yalnız aksül’amellere ve yalnız tavır ve hareketlere ve yahut yalnız tedaii efkâra ve saireye ve saire hasretmek istedikleri gibi bazıları da insanda mevcut olan her şeyi muhafazaya irca etmek gayretindedir. Bu hüküm, mübalağalı da olsa insanları diğer hayvanların üstüne çıkaran en kuvvetli amillerden birisinin de hafızı olduğu muhakkaktır. Hafızadan mahrum olduğunuzu bir an tasavvur ederseniz ruhunuzda hiçbir mefhumun kalmadığını hatta hayatın da bir manasızlıktan ibaret kalacağını anlarsınız..... (Milli Tarihin Terbiyede Ehemmiyeti) ile hiçbir münasebet arz etmez gibi görünen bir psikolojik girizgâhı mevzuumuza bağlayabilmek için diyeceğim ki; fert için hafıza ne ise millet için de tarih odur. Şunu da ilave edeceğim ki; fertteki zihni hafıza ya hadiselerin kronolojik ifadeleri olan tarih kitapları, tarihi makaleler; uzvi hafızaya da menkıbeler, an’aneler, masallar, hülasa bütün bir folklor tekabül eder. Her vakit işitile gelmekte olan tarihi tedrisatın telkin mahiyette yapılması lüzumu işte bu esaslı sırdan neş’et etmektedir....yani uzvi hafızamızda biriken kıymetler nasıl bizim seciyemizi teşkil ediyorsa bir milletin seciyesi de folklorunda görülür. Binaenaleyh milli tarih tedrisatından terbiyevi bir mahiyette istifade etmek için o vakalara meydan vermeli, seciyei araştırmak ve genç nesle o seciyei kıymetleri telkin etmek lazımdır.” der.

⁹⁶⁶ Pars, H.B. (1937). “Milli Tarihin Terbiyede Ehemmiyeti”, *Fikirler*, C.7, (158), 1 İkinci Teşrin 1937, 3-5.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 67-73.; Karahan-Pars, a.g.e., 1943, 110-111.

6.6.6. Vatandaşlar Arasında Sevişme

Hakkı Baha Pars tarafından Karşıyaka Halkevi'nde verileceği bildirilen "Vatandaşlar Arasında Sevişmenin Sırları", adlı konferansın metnine ulaşamamıştır. Ancak konferansın yapılacağına dair gazete haberi mevcuttur⁹⁶⁷.

6.6.7. Devletçilik (Etatisme)-Devletçilik Nedir, Niçin Devletçiyiz?

Hakkı Baha Bey, dönemin birçok devrimci aydını gibi yeni devletin sağlıklı, prensipleri olan bir yapı üzerinde yükselmesi için farklı konularda konferanslar vermiş, konuşmalar yapmıştır. "Devletçilik (Etatisme)-Devletçilik Nedir, Niçin Devletçiyiz"⁹⁶⁸ adlı konferans İzmir'de gerçekleştirilen inkılâb konferanslarından dördüncüsüdür. Konferans büyük ilgi ve alaka uyandırmıştır. Önümüzdeki cuma günü Anadolu Gazetesi, konferansı "...muallim Bay Hakkı Baha, Cumhuriyet Halk Fırkanın altı okundan biri olan, Devletçilik'i izah edecektir. Konferansı Esat beyle başlayacaktır. Bay Hakkı Baha'nın konferansını dinlemek büyük bir kazanç ve bir fırsattır. Bu kazancı ve bu fırsatı kaçırmayalım." şeklinde duyurmuştur.

Konferans, cuma günü öğleden sonra saat on beşte başlamıştır. Ulus evi salonunda muallim Bay Hakkı Baha, CHP'nin devletçilik umdesini izah eden çok değerli bir

⁹⁶⁷ "çarşamba günü akşam saat 20:30'da Karşıyaka Halkevinde değerli muallimlerimizden Bay Hakkı Baha Pars tarafından "Vatandaşlar Arasında Sevişmenin Sırları", mevzuu üzerinde alâkalı ve herkesin istifade edeceği bir konferans verilecektir". "Konferans", *Anadolu*, Numara: 7445, 1 Mart 1938, 6. (Konferans 2 Mart 1938 tarihinde verilmiştir.)

⁹⁶⁸ "Devrim Konferansları, Devletçilik Nedir, Niçin Devletçiyiz? Halkevinde verilmekte olan inkılâb konferanslarından dördüncüsü, muhitte gittikçe Büyük bir alâka uyandırmaktadır. Önümüzdeki cuma günü de muallim Bay Hakkı Baha, Cumhuriyet Halk Fırkanın altı okundan biri olan, Devletçilik'i izah edecektir. Konferansı Esat beyle başlayacaktır. Bay Hakkı Baha'nın konferansını dinlemek büyük bir kazanç ve bir fırsattır. Bu kazancı ve bu fırsatı kaçırmayalım. Konferansta Vali General Kâzım Dirik, C.H.F. Vilâyet İdare Heyeti başkanı Bay Avni Doğan, Manisa sayıları Bay Refik Şevket te katılmıştır. Muallim Bay Hakkı Baha'nın Ulusevinde Verdiği Konferans". "Niçin Devletçiyiz", *Anadolu*, Numara:6112, 13 Ocak 1935, 1.; "Devletçilik", *Anadolu*, Numara:6113, 14 Ocak 1935, 1.; "Devletçilik", *Anadolu*, Numara:6114, 15 Ocak 1935, 1.; "Devletçilik", *Anadolu*, Numara:6115, 16 Ocak 1935, 1.; "Halkevinde Konferans Var. Halkevinde verilmeye başlanan inkılâb konferanslarından dördüncü konferans bugün saat 15'te muallim Bay Hakkı Baha tarafından verilecektir. Konferansın mevzuu-(Devletçilik)tir. Bay Hakkı Baha konferansında niçin devletçi olduğumuzu anlatacaktır. Halkımızın, bu çok değerli konferansı dinlemek fırsatını kaçırmamak için Halkevine gideceği tabiidir." "Bugün Halkevinde Konferans Var", *Anadolu*, Numara:6117, 18 Ocak 1935, 1.; "Devrim Konferansları-Devletçilik Nedir Niçin Devletçiyiz?", *Anadolu*, Numara:6118, 19 Ocak 1935, 1, 3.; "Muallim Bay Hakkı Baha'nın Ulusevinde Verdiği Konferans" *Anadolu*, Numara:6119, 20 Kânunsâni 1935, 1-3.; "Devletçilik Nedir Niçin Devletçiyiz?", *Anadolu*, Numara: 6120, 21 Kânunsâni 1935, 2.; "Devletçilik Nedir Niçin Devletçiyiz?", *Anadolu*, Numara: 6121, 22 Kânunsâni 1935, 2-6.; Seyhan Özer, *Anadolu Bibliyografyası (Kronolojik ve Yazar Adlarına Göre) (1929-1940)*, adlı Lisans bitirme tezinde bu konferanstan bahseder. Özer, Seyhan, *Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (Kronolojik ve Yazar Adlarına Göre) (1929-1940)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, İzmir 1984.; Pars, H.B. (1937). "Devletçilik (Etatisme) ", *Fikirler*, C.7, Numara:155, 15 Eylül 1937, 8-10.; Pars, H.B. (1937). "Devletçilik", *Fikirler*, C.7, Numara:156, 1 Birinci Teşrin 1937, 9-11.; 14/1/1935 Pazartesi saat 8:30 da Bay Hakkı Baha (Devletçilik). "Ulus Evinde İnkılâp Konferansları Verilecek", *Yeni Asır*, Sayı: 8833, 24 Kânunuevvel 1934, 6.; "Devletçilik", *Yeni Asır*, Sayı: 8846, 15 Ocak 1935 Salı, 1.; 18 İkinci Kanun cuma günü saat on beşte Halkevinde muallim Bay Hakkı Baha "Devletçilik" mevzuu etrafında çok değerli bir konferans verecektir. İnkılaba bağlı değerli okuyucularımıza bu konferansı kaçırmamalarını tavsiye ederiz. "Devletçilik", *Yeni Asır*, Sayı: 8849, 16 Kânunusani 1935, Perşembe, 2.; 18 İkinci Kanun cuma günü saat on beşte Halkevinde muallim Bay Hakkı Baha "Devletçilik" mevzuu etrafında çok değerli bir konferans verecektir. İnkılaba bağlı değerli okuyucularımıza bu konferansı kaçırmamalarını tavsiye ederiz. "Devletçilik", *Yeni Asır*, Sayı:8851, 18 Kânunusani 1938 Cuma, 17.

konferans vermiştir. Hakkı Baha Pars tarafından faydalı konferanslar “devletçiliğin faydaları tarif edildi”, Bay Hakkı Baha tarafından dün kıymetli bir konferans verildi, Dün Halkevinde Bay Hakkı Baha tarafından “Devletçilik Tarifi” mevzuu etrafında çok kıymetli bir konferans verilmiştir, şeklinde haberleri yapılan konferansa Vali General Kâzım Dirik, C.H.F. Vilâyet İdare Heyeti başkanı Bay Avni Doğan, Manisa sayıları Bay Refik Şevket katılmış, muallimler, birçok talebe ve münevveran hazır bulunmuştur. Hakkı Baha’nın konferansı uzun sürmüş ve dinleyiciler üzerinde iyi tesirler bırakmıştır⁹⁶⁹. Bay Hakkı Baha, iktisadi meslek ve mezhepleri de ele alarak devletçiliğin hangi cereyanlar arasında ve nasıl bir tez olarak meydana çıktığını, devletçiliğin Türkiye’de verdiği eserleri ilmi esaslara dayanarak izah etmiş, alâka ile dinlenmiş ve alkışlanmıştır. Hakkı Baha Pars, .. “Her birisi her Türk’ün kalbindeki bir hassasiyet merkezini işaret eden altı oktan birisine dair, yani devletçilik hakkında aklımın erdiği kadar söz söylemek üzere huzuruza çıkmış bulunuyorum. Bu çetin mevzu üzerinde mümkün olduğu kadar muntazam yürüyebilmek içim, ilmi bir konferans demek bile haiz olmayan maruzatıma bir mukaddeme ile başlayacağım, der ve “..Bugün devlet milli serveti bir taraftan etatize ederken diğer taraftan da kooperatifler vasıtasile nasyonalize başlamıştır. Malumdur ki ferdin mülkiyetine hürmet ederek serveti umumiyei sosyalize etmek hususunda devletçiliğin en ciddi ve en hakiki yardımcısı kooperasyondur. Mevzuumuzun tahammülü olmadığı elbette bu hususta söylenilecek sözleri başka bir zamana bırakıyorum. İşte bu iki cepheli hareket tamamen muvaffak olduğu gün millet de hakiki bir terakkiye, hakiki bir saadete mazhar olmuş bulanacaktır. Saygı değer arkadaşlarım; bizim neslimize, yani on dokuzuncu asrın son ve yirminci asrın birinci ve ikinci rubularında yaşayan Türklere mukadder olan hayat bir fedakârlık ve bir feragatkârlık hayatıdır. Biz bu hayatı ıstırap içinde yaşıyorsak bu fedakârlığımız gelecek nesillerin saadetini temin için veya hiç olmazsa hayat mücadelesinin çok müşkül olacağı bir istikbalde onların mezahimini tahfif içindir. Kalbimizi, evlâdı için feragat gösteren babaların kalbindeki temiz, tükenmez neş’e ve saadetten nefsimizi mahrum etmiş oluruz. Bugün yaşayan en vazi, en mütevazı bir Türklük bile istikbalin şükranlarında bir hissesi vardır.” der.

⁹⁶⁹ “Faydalı Konferanslar-Devletçiliğin Faydaları Tarif Edildi”, *Ulusal Birlik (İzmir)*, Yıl:2, Sayı:339, 19 İkindikânun 1935, Cumartesi, 1.

6.6.8. Diğer Konferansları

Hakkı Baha Pars tarafından verileceğini gazete haberlerinden öğrendiğimiz konuşmaları ve konferansları⁹⁷⁰ da vardır ki, Büyük Acımızı⁹⁷¹, Dil İnkılâbımız⁹⁷², Mizaçlar⁹⁷³, Terbiye⁹⁷⁴ vb. ancak bu konuşma veya konferanslara ait metinlere ulaşamamıştır.

6.7. Oyunları/Temsilleri

6.7.1. İki Sesin Hasbihali

Hakkı Baha Pars bu iki perdelik oyununda⁹⁷⁵ Türk milleti ile Atatürk'ün duygu ve düşüncelerini, işgal edilmiş bir devletten büyük bir devlete nasıl dönüşüleceğini sergiler.

6.8. Söyleşi

6.8.1. Durgunluğun Sebepleri

Yeni Asır Gazetesi'nin, 8237 numaralı 16 Kânunusani 1933 tarihli sayısında Hakkı Baha Bey'in "Durgunluğun Sebepleri" ve "Hakkı Baha B. Ne Diyor"⁹⁷⁶ alt başlıklı bir söyleşi vardır.

⁹⁷⁰ "27 Ekim gecesi Kültürpark gazinosunda Parti tarafından Halk Partisi mensuplarına mükellef bir ziyafet verilmiştir. Ziyafet geç vakte kadar devam etmiş, samimi bir hava içinde geçmiştir. Halkevinde, Akşam saat 20 de Halkevinde muallim Bay Hakkı Baha Pars tarafından bir konferans ve gece de Halkevi müzik kolu tarafından bir konser verilmiştir". "Memlekette Bayram İtibaları", *Anadolu*, Sayı:7345, 31 Ekim 1937, 2.; Elmacı-Şeneken, a.g.e., 2017, 216.

⁹⁷¹ "Büyük acımızı vatandaşlarla paylaşmak isteyen İzmir Halkevi, pazar gününe kadar hoparlörlerle neşriyat yapmağı kararlaştırmıştır. Neşriyat, Halkevi salonundan yapılacaktır ve her gün saat 15:30'da başlayacaktır. Söz diyecek münevverler, Halkevine müracaatla isimlerini yazdırabilecekler. Evvelki gün şu zevat dinlenmiştir: Muallim Hakkı Baha Pars, Doktor Fikret Soydam, Muharrir Oran". "Büyük Atanın Annelerinin İzmir'deki Makberesi Bu Hafta Yapılmağa Başlanıyor", *Son Posta*, Sayı: 2984, 17 Kasım 1938, 9.

⁹⁷² Civci, a.g.t., 2013, 89-90.

⁹⁷³ "Yarın akşam (20 Nisan 1938) saat 20:30 da Karşıyaka Halkevinde öğretmen B. Hakkı Baha tarafından (Mizaçlar) mevzulu bir konferans verilecek". "Konferans Serisi-Karşıyaka Halkevinde", *Anadolu*, Sayı: 7484, 19 Nisan 1938 Salı, 8.

⁹⁷⁴ "Karşıyaka Halkevinde Konferans ve Konser. Bu akşam saat 21'de Ruhیات Öğretmeni Bay Hakkı Baha Pars tarafından Karşıyaka halkevinde "Terbiye" mevzulu bir konferans ve onu müteakipte Evin Mandolinata kolu tarafından bir konser verileceği haber verileceği haber alınmıştır". "Karşıyaka Halkevinde Konferans ve Konser", *Yeni Asır*, Sayı: 10666, 21 Eylül 1940 Cumartesi, 2.; "Karşıyaka Halkevinin 940 senesi mesai raporu ve aynı zamanda 941 senesi mesai programı okunmak üzere bugün saat 16:00'da umumi bir toplantı yapılacağı haber alınmıştır. Yine bu akşam saat 20:30'da Karşıyaka Halkevinde öğretmen Hakkı Baha Pars tarafından "Terbiye" mevzulu bir konferans ve bunu müteakip müzik kolu tarafından bir konser verilecektir". "Karşıyaka Halkevinde...", *Yeni Asır*, Sayı: 10728, 26 Son Kanun 1941 Pazar, 2.

⁹⁷⁵ Pars, H.B. (1937). "İki Sesin Hasbihali", *Fikirler*, C.7, (146), 15 Nisan 1937, 13.; Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 51-55.

⁹⁷⁶ Pars, H.B. (1933). "Durgunluğun Sebepleri", *Yeni Asır*, Numara: 8237, 16 Kanunusani 1933 ("Hakkı Baha Yapılan Edebi Tenkide Ne Diyor", *Yeni Asır*, Numara: 8237, 16 Kanunusani 1933.).

Hakkı Baha Bey, Yeni Asır Gazetesi'nin "Öz Türk Edebiyatı" üzerine yaptığı ankete, **"Her milletin edebiyatı milli hars hassasiyetinin unsurudur. Türk edebiyatı Osmanlı İmparatorluğunun aristokratik temayülâtile İran ve Arap harsına bağlandığı müddetçe Türkün beyan vasıtası olamadı. Sarayın etrafını alan ve milletin aristokrasisini teşkil ettiklerini iddia eden zümrenin edebiyat oldu. Türk kültürüne tabi olmayan, milli heyecanımızı terennüm ettirmeyen o edebiyat Türk edebiyatı değildir.** Bugün doğuşunu selamladığımız edebiyat ise Türk kültürünün geniş kaynaklarına dayanan edebiyattır. Öz Türk edebiyatı şarkın ve garbın dil kapitülasyonlarına tabi bir el sine koleksiyonu olmaktan çıkacak, öz Türkün vicdanını terennüm edecektir. Tıpkı Almanya, Danimarka veya Finlandiya'da olduğu gibi..." şeklinde cevap verir.

6.9. Vecizeleri

"Zekâ terbiyesinin tılsımlı parolası menfaat, kalp terbiyesininki ise sevgidir"⁹⁷⁷.

"Gurur, her şeyi makûs gösteren bir aynadır; onun için sahibine cehil ve hamakat beraber isnad edilir"⁹⁷⁸.

"Kimse tarafından sevilmediğine hükmediyorsan kimseyi sevmediğini anlamalısın"⁹⁷⁹.

"Bütün zorlukları bertaraf etmek, her hususta muvaffak ve muzaffer olmak için aklın kanması değil, kalbin inanması lazımdır"⁹⁸⁰.

"Kalbimizin aksine çalışan bir zihin bizi daima utandıracaktır."⁹⁸¹

⁹⁷⁷ "Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-15-", *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3578, 13 Şubat 1942 Cuma, 3.

⁹⁷⁸ "Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-16-", *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3586, 21 Şubat 1942 Cuma, 2.

⁹⁷⁹ "Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-20-", *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3613, 20 Mart Şubat 1942 Cuma, 3.

⁹⁸⁰ "Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-21-", *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3620, 27 Mart Şubat 1942 Cuma, 3.

⁹⁸¹ "Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-22-", *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3627, 3 Nisan 1942 Cuma, 3.

7.MUSTAFA KEMAL HAKKI BAHA BERABERLİĞİ VE HAKKI BAHA HAKKINDA YAZILANLAR

Matematik merakı ve yeteneği epeyce gelişmiş olan Mustafa Kemal, Askeri Rüstiye'sindeyken matematik öğretmenini Mustafa Bey'in sınıfa gelmediğinde onun yerine bu dersi birçok kereler kendisi vermiştir. “Sen bu Fransızcanın peşini bırakma” diye Mustafa Kemal'i öğütleyen Fransızca öğretmenini Nakiyüddin Bey'de Mustafa Kemal'i etkileyen öğretmenlerin önünde gelmektedir. Mustafa Kemal'in “örnek öğretmen” olarak tanıttığı, Mustafa Kemal'in Suriye'de (Şam'da) kurduğu “Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin” Selanik'te şubelerini açanlar arasında Nakiyüddin Bey'de bulunmuştur. Mustafa Kemal'i etkileyen öğretmenlerden başlıcaları, Selanik Askeri Rüstiye'si Tarih Öğretmeni Hakkı Baha (Pars), Askeri Rüstiye'sinin Müdürü (sonradan İttihat ve Terakkinin önemli kişisi) Bursalı Tahir Bey, Selanik Öğretmen Okulu müdürü Mahir (İsmail Mahir Efendi) olmuştur⁹⁸².

“II. Abdülhamid döneminde, eğitimciler özgürlük fikirlerini tarih dersleri yoluyla genç nesillere aktarmaya çalışıyorlardı. Kimi zaman sürgün ile cezalandırılan bu eğitimcilerden biri olan İhsan Şerif Bey, “Numune-i Terakki Okulu”nun tarih öğretmenidir. Tarih derslerinde öğrencilere hürriyet zevkini aşılama gayretinde olan İhsan Şerif aynı zamanda İttihat ve Terakki partisine mensuptur. Mekteb-i Mülkiyede Tarih Öğretmenliği yapan Hazım Ahmet Efendi, Hilmi Efendi, Selanik Askeri Rüstiyesi Tarih ve Edebiyat öğretmenini Hakkı Baha, Askeri Rüstiye Müdürü Bursalı Tahir, Selanik Darülmuaallimîn Müdürü Hoca Mahir, Atatürk'ün Fransızca Öğretmeni Nakiyüddin”⁹⁸³ hürriyet hareketlerinden bahseden öğretmenlerdendir⁹⁸⁴.

Mustafa Kemal ile Ömer Naci ve Hakkı Baha'nın dostluğu Harbiye'de başlar. Mustafa Kemal 1906 yılında Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni adeta kaçarak geldiği Selanik'te bir şubelerini açmaya gelir, burada önce Ahmet Tevfik ve

⁹⁸²Aksu, a.g.t., 2018, 240-241.; Unat, F.R.(1963). “Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştği Devrin Milli Eğitim Sistemi”, *Belleten*, TTK, Ekim, C.XXVII, (108), 601-624.

⁹⁸³Unat, F.R.(1963). “Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştği Devrin Milli Eğitim Sistemi”, *Belleten*, TTK, Ekim, C.XXVII, (108), 601-624.; Türk, İ. C. (2016). “Mustafa Kemal Atatürk ve Tarih Eğitimi”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Eylül, Yıl 9, (XXVII), 423-450.

⁹⁸⁴Baş, E. (2014). “Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Sebepleri Tahlili”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), No. 1, Haziran 1, 1-21.; Akpınar, M. (2003). *İttihat ve Terakki Dönemi Tarih Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1908-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 64.; Türk, İ. C. (2013). Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi (1839-1922), 178-180.; Türk, İ. C. (2016). Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatında Tarih Eğitimi, *Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, 1. Cilt, Eğitim Bilimleri, Ed. Metin İskenderoğlu, 275-280.; Baş, a.g.m., 2014, 1-21.

şair arkadaşı Ömer Naci ile bir araya gelerek Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmaya karar verirler. Ertesi gün Ömer Naci, Hüsrev Sami'ye haberi verir:

“...bu akşam Selanik Askeri Rüşdiye'si Muallimlerinden Bursalı Hakkı Baha'nın evine mühim bir meselenin müzakeresi için gideceğiz dedi... Akşam olmuştu. Muayyen saatte Hakkı Baha'nın Kule kahvelerine giden yol üzerindeki evine karanlıkta girdik. Hakkı Baha yeni evlenmiş bulunuyordu. Güzel döşenmiş bir gelin odasında toplanmıştık: Mustafa Kemal, Ömer Naci, Hakkı Baha, Mustafa Necip. Cemiyet daha sonra Mustafa Kemal'in Şam'a geri dönmesiyle bu bölgedeki etkinliğini kaybeder, Ömer Naci ve Hüsrev Sami Paris'e kaçır. Hakkı Baha ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuranlar arasında yer alır. Bu Cemiyet daha sonra, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile 27 Eylül 1907 tarihinde resmen birleşerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alır. Kolağası Mustafa Kemal 1907'de Selanik'teki üçüncü orduya nakledildiğinde tüm arkadaşlarını bu Cemiyet'in içinde bulur, işte bu noktada Mustafa Kemal ile Hakkı Baha'nın yolları yine kesiştiği varsayılmaktadır”...

Mustafa Kemal'i de Hakkı Baha ile Hoca İsmail Mahir Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sokarak tahlif merasimlerini yaptıkları kuvvetle tahmin edilmektedir. Çünkü Mustafa Kemal'e kim Hoca Mahir Efendi'den bahsederse: Sen de mi İttihat ve Terakki'ye girdin? diye sorduğu eski arkadaşları anlatmaktadır”⁹⁸⁵.

7.1. Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyeliği

Hakkı Baha'ya (Pars) göre Mustafa Kemal İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne 29 Ekim 1907'de Hakkı Baha'nın Selanik'teki evinde yemin ederek üye olmuştu; üyelik numarası ise 322'ydi. Millî Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal'in en yakınlarından olan Falih Rıfkı'ya (Atay) göre de Mustafa Kemal 1909'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi'ne Bingazi (veya Trablusgarp) delegesi olarak katılmıştı. Kendisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan İsmet (İnönü) Bey'de Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Cemiyeti nüfuzluları arasında Fethi Bey'le beraber ayrı bir grup teşkil ettiğini iddia eder.

Salih Bozok, Atatürk, Hakkı Baha ve Atatürk'ün Selanik'teki arkadaşlarını, Aka Gündüz'e şöyle anlatır:

“Selanik'te idik. Hürriyet daha ilan olunmamıştı (1908). Bursalı Hakkı Baha Pars, meşhur ihtilal hatibi Ömer Naci, Kolağası Mustafa Kemal, Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Karaferyeli Saim Bey oğlu Nesimi Sarım ve ben (Salih Bozok)...

⁹⁸⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.I, a.g.e., 2005, 32.; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, (Açıklamalı Dizin ile), a.g.e., 2006, 244.; Bayur, a.g.e., 1990, 15-24.

Haftanın hemen beş akşamı Tahtakale’de Refet’in İstanbul Oteli altındaki Rum ‘Tokliénin küçük birahanesinde toplanırdık. Fikir beyanı ve itirazlaştırmak alabildiğine serbestti. Bununla beraber aramızda yine bir nafiz (etkili) söz baremi vardı ve sırayla şöyle idi: Mustafa Kemal, Hakkı Baha Pars, Ömer Naci, Hüseyin filan...

Hakkı Baha, henüz subaylıktan ayrılmamış olmakla beraber kendisini ilme vermişti. Edebiyat, tarih ve felsefe başlıca üç ayrılmaz dostu idi. Hakkı Baha o zaman-babasından epeyce bir mirasa konmuş olduğu için-Hamidiye bulvarı üzerindeki tek katlı binalardan birisinde oturuyordu. O zaman için yepyeni tarzda tahir (temiz) komprimesi yazıyordu. Gerçekten orijinal bir şeydi. Osmanlı tarihini sultan devirlerine ayırıyor, bu devirleri de başlı başına hadiseler ve devirlere ayırıyordu. Bunları birkaç satırla dava başı olarak kaydediyor ve sonra hükümlerini veriyor ve bu hükümleri nereden ve nasıl çıkardığını söylüyordu. En uzun fasıl iki üç defter sahifesini geçmiyordu. İşin daha başlangıcında idi. Her birkaç sahifeden sonra bizi kısım kısım çağırıyor, hem okuyor hem de ikramlarda bulunuyordu.

Hakkı, Osmanlılık camiasının bir millet olacağına bir türlü ihtimal vermezdi. Zaman icabı açıklayamazdı da. Sadece aramızda kullandığı bir tek kelime ile bütün Osmanlılığı anlatmak isterdi. “Vitrin” derdi.

Osmanlı anasırı (unsurları), bu anasırın topluluğu ve ondan meydana gelen camia onun için sadece bir vitrindi. “Osmanlı” adında Bonmarşe gibi, “İpekçi Kâni” gibi, İştayn, Mayer, Erera gibi büyük bir mağaza vardı ki, camekânlarında birbirine zıt, birbirine benzemeyen, birbirleriyle münasebeti olmayan eşyalar teşhir olunur. Yalnız adı Osmanlı. Vitrin deyişi işte bundandı. Eserini işte bu vitrine bakarak yazıyordu.

Esere karşı en çok münakaşa çıkaran Ömer Naci idi. Çünkü Ömer Nâci hem Osmanlıcı hem de İttihad-ı İslamcı. Osmanlılığı Ömer Seyfettin, Hakkı Baha gibi anlamıyordu. Zamanın ve muhitin tesiri altında idi. İslam İttihatçılığına gelince İslam muhitleri ve psikolojileri hakkında hiçbir tetkiki, bilgisi yoktu. Osmanlı camiasının tesiri altında İslam İttihatçılığını başını kuma sokmuş bir vaziyette görüyordu...

...bir gün yine Hakkı Baha’da toplanmıştık. Yeni kısımlarını okuyup-her defasında olduğu gibi-yüzümüze baktı.

Mustafa Kemal Bey konuştu:

-Sen daima Osmanlılık bakımından uğraşıyorsun. Eserin bu yolda iyi, muvaffak yürüyor. İnkâr edilemez. Fakat bu kabuktan sıyrılır da etrafına bakarsan iş değişir. Bir defa çık şu çerçeveden, ondan sonra yazmaya başla. O zaman bambaşka bir kâinattan ses verdiğine sen de inanacaksın.

“Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten. “mısra (dizesi), sadece bir Osmanlı fantezsidir. Evet, cihangirane bir devlet çıkmasına çıkmıştır. Fakat sadece kırk çadırılık bir aşiretin elli altmış atlısından çıkmamıştır. Bunu Türk milleti çıkarmıştır. Osmanlılardan önce Selçuklular vardı. Onlar da bir “Türksüz Ülke”yi istila etmemişlerdir. Batı ve Batı-güney bölgelerinde daha nice müstakil Türk devletleri vardı. Yalnız Alp Aslan’ın elli altmış binlik

ordusu Anadolu’da on beş milyon olabilmek için kaç asır harp darp yüzü görmeden müreffeh yaşamalı idi? Bunu hesap etmeli. Alp Aslan Konya’ya geldiği zaman yaban ellerine gelmedi. İdareleri sarsılmış Türk devletlerini geçerek perakendelenmiş bir halde yaşayan Türk camiaları arasına girdi. Erzurum’dan İskenderun’un güneyine, Sinop’tan Antalya’ya, Pasinler’den İznik’e kadar olan mıntikalarda Türkler vardı. Selçuklular bunları topladı. Ancak üç yüz yıl kadar tutabildi. İdaresizlik yine perakendiliği doğurdu. Osmancık, dirayet ve siyaseti ile yine oralara dayanarak onlardan bir devlet kurdu. Türk devletlerinin birbiri arkasından batıp kuruluşunu işte bu ana cevherde aramalıdır. Bu keyfiyeti (durumu) memalik-i Mahruse-i (Osmanlı Ülkesi) dediğimiz yerde göremeyiz. Cihanın muhtelif yerlerinde de böyledir. İşte sen Orta Asya’da, uzak doğu menşelerinden başlayıp bugüne kadar açılan, geliş yolları üzerinde çalışmalısın. Osmanlı; batıdaki en son devlettir. Tük kimdir? Menşeleri nedir? Nerelere gitmişlerdir? Ne yapmışlardır? Nasıl medeniyetler meydana getirmişlerdir? Önce bunu tesis etmeli, sonra içtimai (sosyal) ve psikolojik durumları araştırmalı. Türk yalnız kılıç devşirmemiştir. Cihangirlikle beraber en yüksek derecede birtakım medeniyetler de dağıtmıştır. Biz ilk önce bir “Türk Tarihi”ne muhtacız. Bundan sonra yer yer kurdukları devletlerin tarihleri gelmelidir.

Hakkı! Bir de bunu tecrübe et. Biliyorum, evet, çok paraya, çok zamana ve çok gayrete vabestedir (bağlıdır). Yeter ki başlanmış olsun. Zarar yok, çığır açılmış olur. Vesaire....” Aka Gündüz⁹⁸⁶.

7.2. Atatürk-Hakkı Baha ve Türk Tarih Tezi

Türk Tarih Tezi’ne göre Türkler, Malazgirt Savaşı’ndan çok önce Anadolu’ya ve Mezopotamya’ya gelmişler ve yüksek uygarlıklar meydana getirmişlerdir. Atatürk, daha gençlik yıllarında, Anadolu Türk tarihinin, Osmanlıyla, hatta Selçukluyla başlamadığını düşünüyordu; ona göre Türklerin Anadolu’ya girişi çok daha eskilere gidiyordu. Bu nedenle Türk tarihini yakın çağlarla sınırlandırmayarak Türklerin izlerini çok daha eskilerde aramak gerektiğine inanıyordu.

Atatürk’e göre, Türkler bir aşiret olarak Anadolu’da imparatorluk kuramazdı. Bunun farklı bir açıklaması olmalıydı. Tarih ilmi bu hususu arayıp, bulmalıydı. Türkiye’de yerleşik toplumlar ve kültürler kimlerdir. Türkler’in dünya tarihinde etkileri nelerdi? Bunlar tespit edilmeliydi.

Daha hürriyetin ilan edilmediği günlerde (1908) Selanik’te arkadaşlarına bu konudaki düşüncelerini açıklamıştı. Bir gün arkadaşlarıyla felsefe ve tarih konusunda görüş alışverişinde bulunuyordu. Konu dönüp dolaşmış Osmanlı tarihine gelmişti.

⁹⁸⁶ Akay, O. (2006).“Benim Sofram Bu”, 37-39.; Güngör, S. (1941). “Salih Bozok’un Ölümü Münasebetiyle Bazı Hatıralar”, *Yeni Mecmua*, Sene:3, C.6, Sayfa: 106, 8 Mayıs 1941, 6.

Genç Mustafa Kemal, bu konuda bilindik tezlere yer veren bir eser üzerinde çalışan arkadaşı Hakkı Baha'yı dinledikten sonra şunları söylemişti: “*Sen daima Osmanlılık bakımından uğraşıyordun Eserin bu yolda iyi, muvaffak yürüyor, inkâr edilemez. Fakat bu kabuktan ayrılır da etrafına bakarsan iş değişir. Bir defa çık şu çerçeveden, ondan sonra yazmaya başla. O zaman bambaşka bir kâinattan ses verdiği sen de inanacaksın*”⁹⁸⁷der.

Hakkı Baha Pars, sonrasında Selanik'te kendisinin çıkardığı Füyûzat Mecmuası'nda “Felsefe-i Tarih-i Osmanî” adlı makalesinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşu öncesini Moğol istilasına kadar götürür⁹⁸⁸.

7.3. Atatürk'ün Bursa'yı Ziyareti ve Hakkı Baha Pars ile Sohbeti

Mustafa Kemal Atatürk'ün Bursa'yı 18 defa ziyaret etmiştir. Hakkı Baha Bey, Mustafa Kemal'i 1926 yılında Bursa'da karşılayanlar arasındadır⁹⁸⁹. Atatürk, Bursa'ya 16'ncı gezisini 15-17 Temmuz 1935 tarihleri⁹⁹⁰ arasında gerçekleştirmiştir⁹⁹¹.

Bu gezi ile alakalı 1973 yılında Hasan Rıza Soyak imzalı ve Yapı Kredi Bankası A.Ş. tarafından yayımlanan “Atatürk'ten Hatıralar (1-2)” eserinde 15 Temmuz 1935'e ait olup ancak 1965'teki eserinde yer almayan bir hatırası ile karşılaşırız. “Atatürk'ün İlk Aşkı ve İlk Mektup” olduğundan bu hatırat bölümünde, Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün Bursa ziyareti esnasında Hakkı Baha Pars ile olan temasını şöyle anlatır:

⁹⁸⁷Meydan, (2007).Atatürk ve Türklerin Saklı Tarihi, 163.

⁹⁸⁸ Pars, H.B. (1908).“Osmanlı Tarihi Felsefesi (Medhal)”, Füyuzat, Birinci Sene, Numara:1,1 Kânunusani 324 (1908),19-24.

⁹⁸⁹ “Bursalıların Gazimize Muhabbet ve Merbûtiyeti Büyük gazimize Bursa vilayeti halkının derin hissiyat-ı tazimkârânesini arz ve ilkbaharda Bursa'ya teşrif etmelerini rica etmek için dün Bursa'dan Vali Kemâl Bey'in de iştirak ettiği bir heyet-i murahhasa şehrimize gelmiştir. Heyeti, belediye reisi Cemal, Halk Fırkası müfettişi Kemal, Halk Fırkası Vilayet Mutemedi Doktor Şefik Lütfi, Halk Fırkası Bursa Kazası Mutemedi Doktor Talat, belediye azasından Rasim, İbrahim ve Cemil, Mustafa, Tahsin ve Hakkı Baha beylerden ibarettir”. “Bursalıların Gazimize Muhabbet ve Merbûtiyeti”, Hâkimiyet-i Milliye, 18 Nisan 1926-5 Şevval 1344 Pazar, 1.; Atıcı, N.(2010).1926 Yılı Türk Basınında Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılabı, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 128.

⁹⁹⁰Saim Altıok, Muhittin Baha Pars, vali Kemal Gedeleş, Yağcı Cemal Bey, avukat Tefik Aycan, Hakkı Baha Pars ve avukat Cemil Öz görülüyor. http://www.bursadakultur.org/ata_belediye.htm Erişim tarihi: 20.02.2021.; Serdar Kuşku Beyle Yapılan Görüşme (“Uludağ ve Milli Park” ve “Gezenlerin, Yazanların ve Yaşayanların Anılarında; Uludağ” adlı kitapların yazarı, Bursalı araştırmacı), 25 Mart 2021.

⁹⁹¹ Kaya, M., a.g.t., 1999, 135.

-''Ben o sıralarda vazife ile Avrupa'da olduğumdan bu seyahatte bulanamamıştım ama pek muhterem dostum merhum Vali Fazlı Güleç, Bursa'da Atatürk'ün evinde ve sofrasında geçen bir hadiseyi şöyle anlatır der:

''Bursa'da vali idim. 1935 yazında Atatürk orayı şerefleştirmişti. Meclis kapalı olduğu için mebuslarımızdan birkaçı da Bursa'da bulunuyordu. İlk akşam onları, beni ve daha bazı kimseleri lütfedip, yemeğe davet buyurular. Yemeğe başlamadan önce öteden beriden konuşuluyordu. Bir aralık Atatürk mebuslardan birine döndü:

-...''Sizin benimle sınıf arkadaşı olan bir kardeşiniz vardı, Ne Oldu?'' diye sordu.

Muhittin Baha Pars:

-''İzmir'de öğretmendir; fakat tatil dolayısıyla şimdi burada bulunuyor, emrederseniz çağırayım'' cevabını verdi.

Atatürk çağrılmasını istedi. Birkaç dakika sonra, tekrar aynı zatın başka kardeşleri olup olmadığını da sordu.

Mebustan bir de büyük kardeşi olduğunu, onun da Bursa'da öğretmen bulunduğunu öğrenince onun da çağrılmasına muvafakat etti ve mebus her iki kardeşini davet etti. Bir saat kadar sonra davetliler geldiler. Atatürk'ün sınıf arkadaşı olan zat salon kapısından girer girmez yüksek sesle gayet laubali bir tavırla:

-''Hoş geldin Kemal'' dedi.

Bu her bakımdan yakışksız hareket, meclise bir ağırlık çökmesine sebep oldu. Büyük Adam'a gelince, O'hiç bozmadı:

-...''Buyurun, Oturun'' diyerek her ikisine de yer gösterdi.

Sofraya oturmuş içmeye başlamıştık, belki de içkinin tesiri ile sınıf arkadaşı Hakkı Baha Pars:

-''Bu akşamki daveti muhterem talebemden bilirim, beni başka kimse hatırlayamaz'' yolunda bir sitemde bulundu.

Talebem, derken sofrada bulunan Afet Hanım'ı (Prof. Dr. Ayşe Afet İnan) kastediyordu⁹⁹². Bu sözlerde, davetin nasıl olduğunu bilen bizler üzerinde çok fena tesir yapmıştı. Fakat Atatürk, arkadaşlarının yüzüne bakıyor, hafifçe gülüyordu; hatta bir ara çok ağırlaşan havayı dağıtmak da istedi. Arkadaşına ismiyle hitap ederek şöyle bir muhavere kapısı açtı:

-...''Sen Selanik'te evlenmiştin, çocukların olmadı mı?''

-...''Oldu efendim, bir kızım, bir oğlum var; her ikisi de benim gibi öğretmenlik yapıyorlar. Kemal, bilir misin o zaman sana da Paşa'nın kızını istedik ti de vermedilerdi...''

⁹⁹² Atatürk'ün manevi kızı Prof. Dr. Afet İnan, Safiye Ayla, Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, Bursa Kız Muallim Mektebi'ni bitirmiştir. Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları, Bursa Kız Lisesi (Bursa Kız Muallim Mektebi).(2012), 15-16.

-... ”Yok canım. Ben evlenme işini bir defa düşündüm ve yaptım. Bunlar laftır!..

Arkadaşının bu birbirinden münasebetsiz sözlerine çok içerlediği, fakat misafirini hırpalamamak için nefsiyle mücadele etmekte olduğu her halinden seziliyordu. Fakat ona muhakkak bir ders vermek lazımdı; lazımdı ama bunu bir miktar daha içmeden yapamayacaktı; kadehe sarıldı, arkadaşını da beraber içmeye davet etti. Birbiri üstüne birkaç kadeh içtiler, tekrar arkadaşına hitap etti:

-Sen hangi dersi okutuyorsun?

-Felsefe!.

-Ruh nedir? Bana anlatır mısın?...

Felsefe öğretmenini sınıfta ders verir gibi bir tavır aldı:

-Tevrat bunu diyor, Kur'an bunu diyor, filan filozof bu fikirdedir. Falan filozof şu fikirde, diye konuşmaya başladı.

Atatürk dayanamadı, sözünü kesti, yüksek sesle:

-Ben senin kendi kanaatini sordum... Harbiye’de seninle beraber okuduk, fakat felsefe diye bir ders görmedik. Ben senden sonra iki yıl daha okudum; gene böyle bir ders yoktu. İnsan okumadığı dersi okutmaya kalkarsa işte böyle olur, vatan evlâdı da cahiller elinde perişan olur, gider. Dedi ve bana dönerek:

-Yarın bunu hocalıktan uzaklaştırınız!...emrini verdi.

Münakaşa sırası değildi.

-Başüstüne efendim, dedim.

Bunsan sonra hadiseden büyük bir gönül azabı duyduğunu yüzünün çizgilerinden belli olan öteki kardeşle konuşmaya başladı. (Mehmet Baha Pars):

-Sen ne okutuyorsun?

-Müzik, efendimiz!..

-Bir parça çal bakalım...

Zavallı adam, beraberinde getirdiği udla bir parça çaldı; beğenmemişti. Onun da işine son verilmesini emretti ve sofrayı dağıttı.

Ertesi gün iki kardeş sabah erkenden beni makamımda ziyaret ettiler; istifa mektuplarını da beraber getirmişlerdi. Kendilerine “bunda acele etmemelerini, Atatürk’ün bu işi elbette böyle bırakmayacağını ümit ettiğimi” söyledim, gittiler. Öğleye doğru Köşke uğradım ve Atatürk’ten şu talimatı aldım:

-Ben Uludağ’a çıkıp döneceğim; bu geceyi de burada geçireceğim. O iki kardeşin gönüllerinin almak istiyorum. Siz, dün akşam sofrada bulunanların hepsini bu akşam da yemeğe davet ediniz..

O akşam bir gece önce evvelki davetlilerin hepsi beraber gene sofradayız... Atatürk sınıf arkadaşı ile uzun uzadıya konuştu. Ona Minakyan’ın

(Manakyan⁹⁹³) taklidini yaptırdı, böylece mektep hatıralarını canlandırdılar. Yemeğin sonuna doğru biz döndü; sınıf arkadaşı için:

-Bu zat, kıymetli bir arkadaşdır, dedi. Kendi kendini yetiştirmiş, kendi kendine felsefe öğrenmiş ve okutmaktadır; bunun kıymetini bilmek gerektir... Müzik öğretmeninden de bir parça çalmasını istedi, dinledi: -Bu parçalar, dedi, atalarımızın yadigârı kıymetli eserlerdir. Bunların kaybolmamaları lazımdır, (bana bakarak) Beyefendiye yardım ediniz de, çok talebe yetiştirsinler! Herkes memnundu. Yemek de bitmişti, ayağa kalktı; iki kardeşe, dikkati çekecek kadar, nazik bir tavırla veda etti. Neşe içinde dağıldık.

Fazlı Güleç⁹⁹⁴

Afet İnan, “İnan, Afet, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Gözden Geçirilmiş 5. Baskıdan İtibaren Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007”de kızı Arı İnan’a anlatırken konunun böyle olmadığını belirtir. Konu ile alakalı başka bir anıda, İlhan E. Postacıoğlu ise, o geceyi,

“Ben Hakkı Baha Bey’i 1935 yıllarında Karşıyaka’da komşumuz olarak tanımuştım. Tab’an (yaratılışça) çekingen, fakat evliya gibi bir zattı. Şahsiyetini müdrikti ve kendine hürmeti vardı. Felsefe öğretmenliği yapıyordu⁹⁹⁵. Belki Atatürk kendisini mühim bir vazifeyi kabule zorlar diye, tevazuunu feda etmemek ve müşkil bir durumda kalmamak için Ankara’dan arzusu ile ayrılmıştı. Bu sebeple davete icap etmek istemedi. Fakat daveti tebliğ eden polis, Hakkı Baha Bey’in mazeretini dinlemedi.

-Ben sizi götürmekle vazifeliyim, dedi.

Çarnaçar (çaresiz) uydu. Davet mahallinde saz çalınıyor, hanendeler şarkı söylüyordu. Atatürk, daha önce bir vekilden hanendelerden birini öpmesini istemişti. O da bir an tereddüt etmeden emri yerine getirmişti. Aynı teklifi Hakkı Baha Beye yapınca Hakkı Baha Bey reddetti. Sofrada tatsız bir hava etti. Bu defa Atatürk yaptığına pişman olmuştu⁹⁹⁶.” şeklinde anlatır.

Hakkı Baha Pars’ı ve Atatürk’ü tanıyanlar bilirler ki iki büyük insan birbirlerine veya başkalarına bu şekilde davranmaz.

7.4. Atatürk-Hakkı Baha ve İlk Cumhuriyet Fikri

Atatürk’e göre cumhuriyet; erdemdir ve ahlâkî değerlere dayanan uyumlu bir yönetim olarak, donanımlı ve haysiyetli fertler yetiştirdiğinden, Türk ulusunun

⁹⁹³ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

⁹⁹⁴ <https://www.sechaber.com.tr/ataturkun-ilk-aski-ilk-mektubu/> Erişim tarihi: 20.02.2021.; Soyak, a.g.e., 1965, .21-22.; Akay, a.g.e. 2006, 510-514.; Akkılıç, a.g.e., 2009, 117.

⁹⁹⁵ Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.

⁹⁹⁶ Akay, a.g.e. 2006, 513-514.

kişiliği, tavrı ve geleneklerine en uygun yönetimdir. Atatürk, cumhuriyeti, Millî irade temelli bir halk yönetimi olarak tasavvur eder ve halkın devlete, devletin de halka karşı hak ve sorumluluklarını en doğru tarzda tanzim eden yönetim olarak benimser. Kısacası Atatürk ve cumhuriyet, birbirini bütünleyen ve açıklayan iki kavramdır. Çünkü tarihimizde Atatürk ve cumhuriyet kadar, birbiriyle bütünleşen terimler yoktur. Cumhuriyeti anlamak için Atatürk'ü, aynı şekilde Atatürk'ü anlamak için de cumhuriyeti anlamak, tanımak lazımdır. Çünkü Cumhuriyet, Atatürk'ün Türk millî varlığının refahı ve mutluluğu için tasarladığı bir idaredir.

Cumhurbaşkanı Atatürk, bir konuşmasında:

“Osmanlı Devleti kişi devletiydi, hanedan devletiydi. Türkiye Cumhuriyeti halk devletidir. Halkın devletidir” dediği zaman, gençliğinden beri kafasında oluşup gelişen halk idaresine, millî egemenliğe olan inancını yansıtıyordu. Bu inancın temeli çok gerilerdeydi. 1908 Islahat Hareketinden önce Selanik'te bulunduğu sıralarda, askeri görevleri dışında yapabildikleri gizli arkadaş toplantılarında ülke sorunlarını görüşüyor ve tartışıyorlardı. Ömer Naci, Hakkı Baha Pars, Aka Gündüz ve Hüseyin Sami'nin bulunduğu böyle bir toplantıda, Baha Pars'a “Türkiye için en iyi devlet şekli nedir?” dediği zaman, “meşrutiyet” yanıtını almıştı... Mustafa Kemal, “Meşrutiyette de başta bir hükümdar vardır; onun istibdadını önlemek zordur. Bu ülkeyi yükseltecek idare cumhuriyettir” diyerek o zaman için yadırganan ülküsünü ortaya koymuş oluyordu⁹⁹⁷.

7.5. Bir Kayıp: Hakkı Baha'nın Ölümü Karşısında-A.Naci Hortaçsu

A.Naci Hortaçsu, “Bir Kayıp: Hakkı Baha'nın Ölümü Karşısında”⁹⁹⁸ yazısında, Hakkı Baha'yı şöyle anlatır:

“Karanlık günlerde Büyük Atatürk'le ve arkadaşlarıyla beraber mütevazı evinde memlekete ilk hürriyet tohumlarını atabilmek için sönmez bir ıstıyakla çalışan genç idealist Hakkı Baha, Türk vatanının Cumhuriyet Güneşi altında ilim hayatına kavuştuğunu görmek bahtiyarlığına da erdi... Çok nazik ve mütevazı hilkatli mütefekkir daima nezaket ve terbiyenin, zarafet ve ruh inceliğinin birbirleriyle mezcolumuş bir sembolü şeklinde ifade edilebilir.... Ondaki ihtiras; ilim ve mütela sevgisinden, kitaplar arasında koşmakla geçen bir ömrün muhabbetinden başka bir şey değildi.... Türk çocuklarına dersleriyle, Türk cemiyetine, Türk gençliğine, Türk kültürüne büyük mefkûresi

⁹⁹⁷Akçakayalıoğlu, C. (1966). “İlk Cumhuriyet Fikri”, *Ulus*, 29 Ekim 1966.; Akçakayalıoğlu, C. (1985). Atatürk, Millî Egemenlik ve Türk Çocuğu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, (2), 577-585.

⁹⁹⁸ Hortaçsu, A.N. (1943). “Kaybettiklerimiz: Bir Kayıp: Hakkı Baha'nın Ölümü Karşısında”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 60-62.; “Kaybettiklerimiz: Bir Kayıp: Hakkı Baha'nın Ölümü Karşısında”, *Yeni Asır*, 13 Ocak 1942.

ve kıymetli telidleriyle son nefesine kadar seve seve çalışmaktan bir an bile yorgunluk duymadan didinmiştir.”

Hortaçsu’ya göre Hakkı Baha, kitaplar içerisinde bir hayat sürmüştü. İlmi çalışmalara hiç ara vermemişti. Atatürk’ün arkadaşı olmasına rağmen sade bir ömür sürmüştü.

7.6. Halide Edip, Pars’ın Ölüm Haberini Teessürle Karşılar

Halide Edip, “dostum, kardeşim” dediği İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından Hakkı Baha Pars’ın ölüm haberi üzerine onunla ilgili düşüncelerini paylaşır. Yazar Pars’ın ölüm haberini teessürle karşılar. Hakkı Baha Pars’a hareketsizliği, cansızlığı yakıştıramayan Halide Edip okuyucularına onu tanıtmak istediğini belirtir. “Tanıtmak istedim çünkü” diyen yazar dünyanın ve insanlığın dönüm noktasında olduğu kanısındadır. Ona göre dünya ve insanlık birçok kıymetleri tarafsız bir bakış açısıyla gözden geçirip bunlardan bazılarını öne alıp hayatını bunlara göre düzenlemek mecburiyetindedir. Yazar, bu kıymetlerin gelecek nesillere aktarılmasının “elzem” olduğunu düşünür. Hakkı Baha Pars da gelecek nesillere tanıtılması gerek bir değerdir. Maddi ihtiyaçlardan manevî kıymetlere her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğuna dikkat çeken Halide Edip ve fa duygusunu, kıymet bilmeyi, insanî münasebetleri bu manevî kıymetlerin önemlileri olarak görür. Burada yazarın daha önce incelenen birçok makalesinde olduğu gibi manevî değerlere olan hassasiyetini görmekteyiz. Maddiyatın hüküm sürdüğü dünyanın çektiği acıları en derinde yaşayan bir neslin aydını olan Halide Edip, her fırsatta “manevî kıymetler” üzerinde durmaktadır. Hakkı Baha Pars’ın İzmir yıllarını ömrünün “en güzel “seneleri olarak değerlendiren Halide Edip, onun kendi imkânlarıyla bastırdığı tercüme ve teliflerin kültür hayatımız açısından önemli olduğunu ifade eder. Yazar bu eserlerin hepsinin duru Türkçe ve inanan bir yazarın üslubuyla yazıldığına dikkat çeker. Halide Edip, Hakkı Baha Pars için “İstikbalin temiz ve verimli manevî bir mayası olarak kalacaktır” derken onun gibi insanların sayısı arttıkça bir milletin, ilimde ve sanatta en ileriye gidebileceğini söyler. Pars’ın yazarı en çok etkileyen bir vasfı da sadakatidir. Halide Edip Pars’ın iyiliklerinden,

sadakatinden, iyilik yapmayı ve sadık kalmayı öğrendiğini belirtir. Ona göre Pars, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, ayırt eden “manevî bir kıymet”tir⁹⁹⁹.

7.7. Merhum Hakkı Baha-Rahmi Balaban

Rahmi Balaban, “Merhum Hakkı Baha”¹⁰⁰⁰ adlı yazısında, 8 Kânunusani 942 Perşembe günü 64 yaşında vefat eden Hakkı Baha için “...Onunla biz, eşsiz bir muallim, eşsiz bir dost, büyük bir mütefekkir kaybettik. Onun nasıl örnek bir muallim, vefakâr bir dost olduğunu yıllarca beraber bir mektepte çalışmakla gördük. Nasıl bir mütefekkir olduğu da eserlerinde görülmektedir. Merhum talebesi ile münasebetlerinde bir baba idi. Arkadaşları ile münasebetlerinde daima karşısındakini istifade ettiren candan bir dost idi....Çok okur, okudukları üstünde daima düşünür bir mütefekkir olduğu için onun sohbetlerinde, hayat meseleleri ilmileşir veya ilim hayat meselelerinin derinliklerine daldardı.... Düşündüklerini cep defterine yazardı.... Fevkalade bir inşad kudreti vardı....

Merhum Hakkı Baha, Bursa’nın ince ve yüksek bir ailesine mensuptu. Baba ocağında onun ruhunda ilk yüksek tesiri yapan Ney ile Mesnevidir. Millete hizmete zabıtlık ile başladı. İttihat ve Terakki’nin kuruluşunda Atatürk’ün yanı başında idi....Gözü olmayan rengi, kulağı olmayan sesi inkâr eder. Akıl ve irfanı olmayanların Allah’ı ile inkâr etmesinde bir garabet var mıdır?, dediği, yazar ve “Namütenahiliğin nurlu yollarında daima yükselirken bize her zamanki ilhamlarını daimi yolla aziz ve muhterem kardeşim.” der.

7.8. Hakkı Baha Pars Faniler Arasından Çekildi-Namdar Karatay

Namdar Karatay, “Hakkı Baha Pars Faniler Arasından Çekildi” adlı yazısında, “Bursa’nın öz yerli çocuğu olan Hakkı Baha’nın ölüm haberini gazetelerde okuduğum zaman büyük bir değerın ansızın kaybolmasından duyulan bir teessürle sarsıldım. Gerçi onunla görüşmemiz bütün hayatta birkaç saatten ibarettir. Fakat ona

⁹⁹⁹Akkuş, a.g.t., 2004, 339.; Adıvar, Halide Edip, “Hakkı Baha Pars”, Akşam, Nu:8341, 12 Kânunsâni 1942.; Çopur, Y. (2016).“Halide Edip Adıvar’ın Akşam Gazetesindeki Makalelerinde Kültür-Sanat Edebiyat Yansımaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, (44), Haziran, 45-57.

¹⁰⁰⁰Balaban, M.R. (1943). “Merhum Hakkı Baha”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 66-68.; Balaban, M.R. (1941).“Merhum Hakkı Baha”, *Fikirler Dergisi*, 1941, 225.; Bulut, A. (2013). *Mustafa Rahmi Balaban’da Ahlaki Düşünce*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, 35.

kaşı beslediğim saygı ve sevgi, aşinalara karşı beslenen nev'indendir. İstiklal Savaşının ilk yıllarında Ankara'da "İlim, Fen ve Felsefe" adıyla büyük bir mecmua tesis etmiş ve orada Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet, Akçoraoğlu Yusuf, Kâzım Nami Duru gibi tanınmış şahsiyetleri yollamıştı. O sırada ben Kâzım Nami Durunun yine Ankara'da çıkardığı Terbiye Mecmuasına "Gayenin Bir Mihaniki İzahı" adlı memleketimizin alışılmış fikri seyrine aykırı bir makale göndermiştim. Kâzım Nami bunu Hakkı Baha'ya göstermiş o da bu yazıyı gasp ederek kendi mecmuasında ona itinalı bir yer vermişti. O zaman ben şöhretten ziyade değere ehemmiyet veren bu idealist şahsiyete karşı derin bir hayranlık duymuş ve onun mecmuasına devamlı yazmaya karar vermiştim. Fakat mecmua devam etmedi. (Mecmuanın kapanma) sebebi, kendisinin softalığa, taassuba, riaya, kokmuş ve çürümüş orta zaman ve dehşetli bir hücumunu ihtiva eden yazısı idi. O, hiçbir suretle zaman ve mekân tanımayan büyük bir idealistti. Kendisine tevcih edilen büyük devlet makamlarını derin bir feragatle terke ederek İzmir'e çekildi...Durmadan okudu, yazdı, çevirdi...¹⁰⁰¹" der.

7.9. Hakkı Baha'yı Anarken-İrfan Nazar

İrfan Nazar, "Hakkı Baha'yı Anarken"¹⁰⁰² adlı yazısında, "O, bir hayal, bir gölge, bir ihizaz halinde sokaklarda yürürdü. Kendisi çok nazik ve çok nahifti. Hakkı Baha'nın iç dünyasında kopan kıyamet, dışı ezmiş, dışı kemirmiş, dışı viraneye döndürmüştü. Hâlbuki hayat karşısında onu pek bedbin tanımazdık....Hakkı Baha, aynı zamanda iyi bir iktisatçı, iyi bir sosyologdu: Tecrübi psikoloji ve pedagoji üzerinde durmuş, çok yazı yazmıştı. Ancak bütün bunlar, cemiyet içinde vazife gören fikir işçisi Hakkı Baha'yı anlatır. O, garp ve şark edebiyatlarının sanat sereyanalarının ana hatlarını da yakından bilirdi.... Şairdi.... Güzel hikâyeleri, piyesleri vardı... Bizde Fransızca bilen çoktur. Lakin felsefî ve ilmi eserleri doğru tercüme edecek terecümeci pek yoktur. Hakkı Baha'nın tercümelerine her suretle güvenilebilirdik.... Ansiklopedik bir âlimdi... der.

¹⁰⁰¹ Karatay, N. (1941-1942). Hakkı Baha Pars Faniler Arasından Çekildi, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (42-43), Bursa, 1.ci ve 2.ci Kânun 1941-1942, 43.

¹⁰⁰² Nazar, İ. (1943). "Hakkı Baha'yı Anarken", Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 85-87.

7.10.Hakkı Baha Pars'ın Ölümü Dolayısıyla-Abdülkadir Karahan

Hakkı Baha Pars'ın öğrencisi de olan Abdülkadir Karahan, “Hakkı Baha Pars'ın Ölümü Dolayısıyla”¹⁰⁰³ adlı yazısında, “Atatürk, Selanik'te istibdadı yıkmak heyecanıyla yeni bir dava başına geçme için harekete karar verince, ilk toplantı: o zaman askeri rüştiye edebiyat hocası bulunan “Hakkı Baha”nın evinde yapılmıştı. İnkılap tarihimizde “Mukaddes Tabanca” gecesi adını alan bu o devre göre çok kahramanca ve asaletli teşebbüs içinde Hakkı Baha'nın büyük payı olduğu söyler.

Hakkı Baha, Türkiye'de kooperatifçiliğin gelişmesi için yazılar, çeviriler, konuşmalar yapar. “O, koyu denilecek derecede mümtaz ve olgun bir Türkçü idi. Öyle ki altmış seneyi aşan ömründe Türkçülük ve Milliyetçilik ateşini kalbinde ebedi bir ışık gibi sezmiş ve kendini bu kutsal ülküye vermişti...”Abdülkadir Karahan, Hakkı Baha Pars için, tüm ömrünü, Türk gençliğinin Türklük ülküsüyle yetişmesi için harcamıştı, der.

7.11. Bir İnkılapçının Büyük Ruhu Merhum Hakkı Baha Pars-Refik İnce

Refik İnce, Hakkı Baha Pars'ı çok yakın tanıyanlardan biridir. Hakkı Baha Pars vefat ettikten sonra onun hakkında da birçok yazı kaleme almıştır. Refik İnce, “Bir İnkılapçının Büyük Ruhu Merhum Hakkı Baha Pars” adlı yazısında, Hakkı Baha için,

“Merhum Hakkı Baha Pars, 1323'te Mustafa Kemalle beraber başladıkları ihtilal teşebbüsü doğarken, ilk cidal arkadaşı olan karısını, çocuğunun başına nasıl yemin ettirdiğini anlatıyor. 19¹⁰⁰⁴ ve 20 Son kânun 1942¹⁰⁰⁵ sayılı nüshalarımızda arkadaşımız Manisa Meb'usu Refik İnce'nin, merhum Hakkı Baha Pars'a dair iki makalesi çıkmıştı. Bunlarda, nev'i şahsına münhasır bir ideali olan merhum Hakkı'nın kızına yazdığı bir mektuptan da bahis ve bunun ayrıca neşredileceği de ilave olunuyordu. Türkiye kurtuluş cidalinin nüvesini teşkil eden, Hakkı Baha'nın evindeki tarihi tabanca hadisesi hatırlanırsa, bu mektuba hikâye edilen ulvi vak'a, inkılabın Hakkı Baha'nın şahsiyetini daha iyi aydınlatmış olur. Mektubu derç ederken, merhumu tekrar hatırla yâd etmeği vazife biliriz. Mektup, Kızım, diye başlar. Hakkı mektupta Vedide Baha'nın bir Cumhuriyet Bayramı günü doğduğunu, doğduğu zamanlarda Selanik'teki evlerinde Atatürk ve birkaç arkadaşlarıyla Vatan ve Hürriyet Cemiyeti nasıl

¹⁰⁰³ Karahan, A. (1943).“Hakkı Baha Pars'ın Ölümü Dolayısıyla”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 90-91.; Karahan, A. (1942). “Hakkı Baha Pars'ın Ölümü Dolayısıyla”, 19 Mayıs Mecmuası, 19 Şubat 1942.

¹⁰⁰⁴ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, Cumhuriyet, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.

¹⁰⁰⁵ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, Cumhuriyet, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

kurduklarını anlatır. Cemiyetin kurulduğu gece, Hakkı Baha, eşi Zehra Hanım'a o gece olacakların mühim konular olacağını, içerde yatan 4 aylık kızları Vedide'yi getirmesini ister. Vedide uyumaktadır. Vedide uyurken Hakkı Baha, eşi Zehra Hanım'a kızının başına elini koymasını ve yemin etmesini ister¹⁰⁰⁶. Bu gece burada olanlar Milli bir sır gibi saklanacaktır. Saklanan o sır, yıllar sonra Türkiye'yi kuracaktır¹⁰⁰⁷.

Şeklinde açıklamaları ile Hakkı Baha Bey ile ailesi hakkında onun hakkında bilmediğimiz birçok hususun aydınlatılmasında yardımcı olur.

7.12. İstanbul'a Dönüş-Kadircan Kafılı

Kadircan Kafılı, Son Posta Gazetesi'nde yayımlanan "İzmir'den Röportajlar: 28, İstanbul'a Dönüş"¹⁰⁰⁸, adlı yazısında, Hakkı Baha Pars ve İzmir'in aydınları hakkında çok kıymetli bilgiler verir ve yorumlar yapar:

*"İzmir'in fikir adamları hiç olmazsa yüzden aşağı değildir. Bunların arasında Cenevre'deki Jean Jacques Roussu Enstitüsünden çıkan ve Maarif Vekâleti talim ve terbiye dairesinin eski azasından kız öğretmen okulu müdürü Rahmi Balaban; Kültür mecmuası sahibi kuvvetli edip ve yaman Bir hatip olan Asım İsmet; Türk Sesi gazetesini çıkaran ve tasavvufa kaçan özlü şiirleri olan lise edebiyat öğretmeni Esat Çınar; Anadolu Gazetesi Sahibi ve bilhassa mücadele yazılarında fevkaledde muvaffak olan sayılay Haydar Rüştü; felsefi kültürü çok kuvvetli bir âlim ve muharrir olan **Hakkı Baha**; "Çakıl taşları" şairi ve kız lisesi müdürü Necmeddin Halil ön sırada başlı başlarına çok değerli birer varlıktırlar. İnsan bunları gördükten ve bildik ten sonra İzmir'de çok hareketli bir fikir ve san'at hayatı doğmadığına şaşıyor. Anlaşılan şudur ki: at var, fakat meydan yok...."*

7.13. Hakkı Baha Pars- Kazım Nami Duru

Kazım Nami Duru, Hakkı Baha Pars'ı Selanik yıllarından tanıyan dostlarından, meslektaşlarından biridir. Hakkı Baha Pars'ın vefatı nedeniyle 24 Kânunusani 1942 tarihli Akşam Gazetesi'nde¹⁰⁰⁹ yazmış olduğu yazısında Hakkı Baha Pars'ın, İttihat ve terakki Cemiyeti'ndeki yeri, birlikte vazife alışları, yayıncılık faaliyetleri vb. hususlardaki bildiklerini paylaşır.

¹⁰⁰⁶ Kâzım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım adlı eserinde, "...Ben, müşirin evine döndüm; beni iyi kabul etti. Yüzü gülüyordu. Sevincini, memnunluğunu söyledi. Oradan çıktım evime gittim. Çocuklarım uyumuştı. Burada bir hakikati daha söylemek lâzım geliyor. Biz, birkaç arkadaş, eşlerimizi de cemiyete sokmak mecburiyetinde kalmıştık...." diyerek, sınıf arkadaşı ve Kutsal Tabanca Gecesi'nin şahidi ve yeminlisi Zehra Hanım vb. 'ni de anar. Duru, a.g.e., 2017, 38.

¹⁰⁰⁷ "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

¹⁰⁰⁸ "İzmir'den Röportajlar: 28, İstanbul'a Dönüş", *Son Posta*, Sayı:2284, 7 Aralık 1936, 11.

¹⁰⁰⁹ Duru, K.N. (1942). "Hakkı Baha Pars", *Akşam*, 24 Kânunsâni 1942, 4.

Kazım Nami Duru bahse konu yazısında,

“Ölümünü, gazete görmeden kulaktan işitince çok içlendim. O, Selanik askeri rüştiyesinde öğretmen idi. Ben üçüncü Ordu müşir yaveri idim. Bir sınıftan da değildik. Birbirimizle pek tanışıklığımız yoktu. Yaverliğim sırasında, hocam Bursalı Tahir merhum, askeri rüştiyesinde müdür iken ve kil olarak, birkaç derse gittim. Hakkı Baha ile o vakit tanıştık. Yaşayış tarzlarımız birbirine benzemiyordu; işlerimiz de ayrı idi. Sık sık görüşemiyorduk. 1906 yıllarında, dört beş kişi bir cuma günü, Yalılarda (Baron Hırş) hastanesine yakın, İsmail Canbulat’ın evinde toplandık. İçimizde hem yaşlımız hem de en çok saydığımız Bursalı Tahir vardı. Bu toplantı, gizli bir cemiyeti kurmak içindi. Ertesi Cuma, beş kişi, hocamızın tandıklar ile on kişiye çıktı. Bu toplantıları cumadan başka günlerde yapmak gerekti. İçimizden Mithat Şükrü, Yalılarda (Defterdar) denilen yerdeki yalısının selamlığında akşamları toplanmamızı söyledi. Öyle yapmağa başladık. Toplantılar ilerledikçe cemiyetin de biçimi, amacı billurlaşıyordu. Eylül başlarında bu on kişi, “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” adile siyasal bir cemiyete temel attılar. Aralarında, amaçlarını elde edinceye kadar birbirlerinden ayrılmayarak, çalışmalarına and içtiler. Bu on arkadaş içinde Hakkı Baha da, onun sınıf arkadaşı Ömer Naci de vardı. Cemiyet kurulduktan sonra, içimize yeni üyeler almağı düşündük. İlk olarak içimize aldığımız arkadaş, sanki yüz on kişiymişiz gibi 111 numarası verdik. Bu arkadaş ya Hoca İsmail Mahir yahut Mustafa Necip’ti. Ömer Naci’ye Alâtini köşküne yakın bir Rum evin üst katını tutmuştuk. İlk arkadaş burada içimize aldık.....

Cemiyet kurulduktan biraz sonra “Heyet-i âliye” diye üç kişilik bir heyet kuruldu ki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin “Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti” adını almasından sonra, sayıları arttırılan bu heyete “Merkezi Umum” adı verildi. Hakkı Baha, bugün Malatya mebusu olan Vasıf Çınar’la ben de, “Heyet-i tahririye” diye ayrı kurum yaptık. Burada Osmanlılığın dününü Vasıf, bugününü ben, yarınını Hakkı Baha yazacaktık. Ben, o vakit yazdığımı, meşrutiyetin ilk yıllarında “Terbiye-i Vataniyeydi İlk Adım” adile küçük bir kitap olarak bastırdım. Hakkı Baha, okumağı, yazmağı seven bir arkadaştı; içimizde daha o vakit felsefe ile uğraşan yalnız o idi. Meşrutiyet ilan edildikten sonra “Füyûzat” adında aylık büyük bir felsefe mecmuası çıkarmağa başladı. Onun edebiyat olduğu kadar musikiye de merakı vardı. Hocalık, en çok sevdiği meslekti. Mebusluk zamanını bir yana bırakırsak, hemen hemen ölümüne kadar hocalıktan, yani eğitim öğretim işinden ayrılmadı..... Ölümün onu aramızdan alıp götürmesi biz arkadaşlarına ne kadar acı geldiyse, memlekete olan verimini de yarıda bıraktı. Gençlerimiz arasından böyle ülkülü, çalışkan, yurda yarar vatandaşların yetişmesidir ki, bizim bu derin acımızı avunduracaktır.” der.

7.14. Hakkı Baha Pars Atatürk’ün Nutku ve Yaban’ı Okuyunuz-Rahmi Balaban

Hakkı Baha Pars’ı en iyi tanıyanlardan biri de O’nun alçakgönüllüğünü her ortamda dile getirenlerden biridir. Rahmi Balaban bir anısında,

“Karaosmanoğlu, son derece mütevazıydı. Toprağı ve köyü Türk romanında ilk defa ele almış olmaktan başka bir nedenle övündüğünü görmedim. Onun bu iddiasını tarihin de kanıtlayacağına kuşum yok. “Yaban”, toprak kokar, Anadolu toprağı kokar. Nihayet, memleket kokar. Ayrıca, Millî Mücadele tarihini tamamlayan bir yapıt olma özelliğı de vardır. Pek çok kimsenin kabul edeceğini ümit ettiğim bu hüküm, bugün rahmete kavuşmuş bir hocamdır. Atatürk’ün Selânik’ten arkadaşı olan hocamız, Hakkı Baha Pars, bir gün, “Yaban’ı okuyunuz efendiler. Atatürk’ün Nutku ve Yaban’ı okuyunuz. Birisi Millî Mücadelenin-ki o mücadeleyi her Türk’ün bütün ayrıntıları ile bilmesi gerekir-ne olduğunu, nasıl olduğunu; diğeri de nerede, nasıl bir ortam içinde yapıldığını anlatır” demişti. Bu hâtıramı kendisine naklettiğimde âdeta suç işlemiş bir çocuk gibi önüne bakmış ve hafifçe kızarmıştı¹⁰¹⁰” şeklinde açıklar.

7.15. Hakkı Baha Pars’ın Ana Fikirleri-Rahmi Balaban

Rahmi Balaban, bizlere, “Hakkı Baha Pars’ın Ana Fikirleri”¹⁰¹¹ adlı yazısında, Hakkı Baha’yı, erdem, tevazu ve fazilet örneğı olarak anlatır.

“...İnsanın vazifesi, insanlığa özel yolu bulup kendi özünde ve çevresinde insanlığı yükseltmektir. Hakkı Baha Pars, insanlığı bu manada anlayan ve öyle yaşatan yüksek ve faziletli bir şahsiyetti.....

“..Bana kalırsa hayat, bu karanlık yerlerde

Gelip gideceklere iz bırakabilmektir..” şeklinde bir hayat anlayışı olan,

...

İrade akla tâbi

Kuvvetli bir ordu

İhtiraslar, arzular

Ordunun pusulasıdır diyerek ileri giderken nasıl davranılacağını belirten,

“Ver elini arkadaş, gel beraber gidelim

Bu karışık yollarda yalnız yürünmeyecek, diyerek kooperatifin ehemmiyetini vurgulayan,

“Demokrasi bir efsanedir. Cemiyetin vazifesi: Falso yapan teli kırıp atmak değil, onu umumi ahenge uydurmak için akord etmektir. Bu terbiye ile olacaktır. Telkin ve Terbiye: Kalbe gayri meş’ura hitap eder.İçtimâî insanı,

...Ailesini sevmeyi öğrenen çocuk, kendisini,

Zümresini, mesleğini benimseyen genç, ailesini,

Vatanının aşkını duyan milliyetçi, mesleğini,

Ve nihayet olgun insan vatanını....” sever,

¹⁰¹⁰ Erdoğan, N.(1974), “Yakup Kadri Bir İnsan, Bir Savaşçıydı”, *Milliyet*, 30 Aralık 1974.

¹⁰¹¹ Balaban, M. R. (1943).“Hakkı Baha Pars’ın Ana Fikirleri”, *Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri*, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 3, 32-36.

İnsanı ise felsefî açıdan,

“..Erginlik ve sonsuzluk: İşte benim muhitim

Tasavvurumda hürüm, icraatımda hürüm

Mimari kâinatım, temelinin ben attım

Allah bana emretti, dünyayı ben yarattım..”

İnsanın bedenlen ölebilen bir canlı olduğunu ancak içtimai olarak bıraktıkları ile yaşamaya devam ettiğini, ... “...Ödevimizin, cemiyetten asil fikirler ve heyecanlar alarak, kendisini cemiyete tam vermektir..”

7.16. Cellâdın On Kuruşu

Hakkı Baha Pars, zamanın basınında sık sık adından söz ettirir. Anadolu Gazetesi’nin “Çimdikler”¹⁰¹² başlıklı kısmında Hakkı Baha ile ilgili bir anısı şu şekilde gazetede yer alır.

“Muaannid bir inkıbazın dimağı içinde elimde kalem; düşünüyorum. Hiçbir mevzu çıkaramıyorum. Her gün bu ameliye tekerrür edip duruyor. Her gün bir başka telden mutlaka bir şeyler yazmak ve konuşmak mecburiyetindeyim. Bazen da işte böyle oluyor. Ruhun temposu bozuktur. Neşe onu talâkiselâse le tatlık eylemiştir. Kafayı işleten ve onun yaratma unsurlarını tahrik eden bütün yollar bozulmuştur. Artık ne beklersiniz? Dalgın dalgın tramvaylara bakıyorum. Derken bazı muallim arkadaşlar ve üstad B. Hakkı Baha Pars geldiler. Konuşuyoruz. Mevzudan mevzua geçiyoruz. Benim kafam, gene meşgul! Çünkü tabiatımdır; hem konuşurum, hem düşünür, yazarım. Derken, üstad, bir iki fikra anlattı. Allah razı olsun; ben de mevzuu bulmuştum. Ahmet Vefik Paşa (lisanımıza çok eserler tercüme eden sadrazam), Bursa valiliği zamanında herhangi bir cinayet faili idama mahkûm edildiği zaman, hükmün peşi sıra herifi derhal celladın eline verir:

-İrade-i seniyesi gele dursun, bu herif temizlenmelidir, dermiş. Amma siz diyeceksiniz ki: Ya af çıkarsa?

O takdirde herifin satırlanmış veya ipe çekilmiş olması ne ile telfâz edilir?

Paşa, muhakkak ki bunu da hesaplamıştır. Padişah, öyle bir padişahdır ki, af etmeğe yanaşacak gözü ve bunu düşünecek kafası yoktur.

Cani nasıl olsa öldürülecektir. Amma bugün, amma yarın!.. Şu halde her şeyi bir an evvel halletmek daha doğrudur.

Gene üstad anlattı:

Bir gün, canı idama mahkûm edilmiş, kısasa kısas.. Cellâd ziyaretgâhta baltasını ve kafayı yerleştireceği tokmağı hazırlamış. Fakat kanun ve şeriat iktizası, eğer, maktûlün veresesi, katil tarafından verilecek herhangi bir parayı kabul ederse, idam hükmü tatbik olunmazmış.

¹⁰¹² “Çimdikler-Cellâdın On Kuruşu”, *Anadolu*, Sayı: 7530, 12 Haziran 1938, 5.

Cellâd, bir kafa koparmağa mukabil o zamanın parası ile yarım mecrediye almış.

Nihayet, katili getirmişler. Cellâdı nu güzelce bir biçimine getirmiş ve baltasını hazırlamış, fakat tam bu sırada, maktulün veresi:

-Bırakın, öldürmeyin, verdiği parayı kabul ediyoruz, demiş. Cellâd, hiddetlenmiş ve baltasını kaldırıp fırlatmış: -Ne düşüncesiz insanlar var yahu; benim gibi fakiri on kuruştan mahrum ettiler, demiş. Anlıyorsunuz ya, Cellâd için asıl olan kafa veya can değil de on kuruştur.”

şeklindeki bir fıkrası paylaşılır.

7.17. Hakkı Baha’yı Nasıl Tandım ve Nasıl Bir Adamdı-Abdi Muhtar

Abdi Muhtar, kendisi doktor olduğu halde Hakkı Baha Pars’ın birçok doktordan ve aydın daha fazla bilgi ve birikime sahip olduğunu ve bunu öğrendiğinde de Hakkı Bey’e karşı hayranlığının daha da arttığını dile getirir.

Abdi Muhtar, “Hakkı Baha’yı Nasıl Tandım ve Nasıl Bir Adamdı”¹⁰¹³ adlı yazısında,

“...Bir gün Bergama’dan Dikili’ye giderken otomobilde Hakkı Baha beyin meth-ü senasını Vali Kâzım Dirik’ten işitmiştim. Hakkı Baha’nın kıymetinin Kâzım Dirik o kadar ısrarla tebarüz ettirmişti ki bu zatı tanımak arzusu uyanmıştı. Bir gün memleketimize yabancı bir içtimada yakınıma, tanımadığım bir zat tesadüf etti. Sözünden ve sohbetinde bir fevkaladelik görmediğim bu zatın kim olduğunu sorduğum zaman, Hakkı Baha bey olduğunu söylediler. Şaşırdım kaldım. Methedilen Hakkı Baha bu adam mıydı?

.... Valilerimizde kimleri methederler?... Hakkı Baha artık benim için bir hiçti...Bir gün yine bir mecliste herkes kendi havasında ayrı ayrı guruplar halinde bulunuyorlardı. Yanımızda konuşanlara alakasız olarak hepimiz kendi konuşmalarımıza kapanmıştık. Birden kulağıma bir kelime, bir tabir çarptı. Başımı çevirdim, bu mecliste bu tabirleri kullanacak meslekte insanlar yoktu ve vasatın fevkinde olan insanların bile pek azı böyle tabirlere aşina idi. Konuşanın ve söyleyenin Hakkı Baha olduğunu görünce, durakladım. Bu adam boş olmayacak dedim ve hafitten o mecliste kendisi ile temasa geldim. Kendisiyle konuştukça dikkatim uyandı....bir zaman sonra muayenehaneme geldi. Masamda duran Adler’in bir eserini okuyordum. O gelinde kendisin alakadar eden bir eser olmadığından kitabı kapadım ve masanın üzerine attım. Hoş beşten biraz konuştuktan sonra Hakkı Baha Bey kitabı aldı. Müellifin ismini görünce heyecanlandı. Adler’den, Psikolojiden, Fröyd’den, Yung’dan bahis açtı.... Yarım saat içinde Hakkı Baha’nın ne derin bir insan, bilgilerine coordonnee etmiş ne müstesna bir adam olduğunu hayret ve zevk ile öğrenmiş oldum... Anladım ki Hakkı Baha gösterişi sevmeyen birisiydi.” der.

¹⁰¹³ Muhtar, A. (1943).“Hakkı Baha’yı Nasıl Tandım ve Nasıl Bir Adamdı”, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 37-42.

Abdi Muhtar, münevverleri 4'e ayırır ve Hakkı Baha'yı dördüncü münevver sınıfına dâhil eder.

Hakkı Baha, "...ilmi ve bilgiyi başkalarına yaymak, başkalarını bilgili yapak zevki ve saadetiyle tutuşan insanlardandır. O, sosyal tipten bir münevverdir.... Bu tip münevverlerde ilim gayesi gayrendiştir ve ilimleri şahıslarına verdikleri zevk bakımından değil vatana olan yararlılığı bakımından edinilmektedir. Bu zümreden olanlar ilimlerini vatandaşlarına vermek için edinirler.." der.

7.18. Ölümünün Birinci Yıldönümünde Yapılan Etkinlik

Yeni Asır Gazetesi¹⁰¹⁴, Hakkı Baha Pars'ın ölüm yıldönümü için yapılan anma etkinliği, "Dün Hakkı Baha Pars İçin İhtifal Yapıldı"¹⁰¹⁵ başlığı ile "Muhtelif hatipler, değerli Türkçünün hayatını ve eserlerini anlattılar. Türkçü, fikirci ve öğretmen Hakkı Baha Pars'ın ilk ölüm yıl dönümü dolayısıyla dün akşam Halkevinde gerçekten güzel bir tören yapıldı..... Valimiz, Halkevi Reisimiz ve diğer zevat yer aldıktan sonra..." şeklinde haberleştirir. Yine Anadolu Gazetesi, "H.Baha Pars İhtifali", adlı haberinde, "Bugün Halkevinde güzide mütefekkeri yaşatacağız" başlığı altında "Meşrutiyet ve ilk inkılap hadiselerinde olduğu kadar memleketin fikir ve terbiye hayatında da unutulmaz çalışmaları ve bir yığın ederi ile yüksek bir nam ve kıymetli hatıralar bırakan Hakkı Baha Pars için bugün saat 17:00'da İzmir Halkevinde büyük bir ihtifal yapılacaktır..." anma etkinliğine yer verir. Anadolu Gazetesi, 23 İkinci kânun 1943 Cumartesi tarihli sayısında "Hakkı Baha'yı Dün Yaşattık" haberiyle, bir gün önce Hakkı Baha Pars için İzmir Halkevinde yapılan anma etkinliğini, Abdülkadir Karahan, Rahmi Balaban ile Dr. Muallim Abdi Muhtar Bilginer'in anma etkinliğinde konuşmalar yaptığını yazar¹⁰¹⁶.

7.19. Saat-Ömer Seyfettin

Ömer Seyfettin ile Hakkı Baha Pars'ın dostlukları o kadar samimi ve yakındır ki fikri ve eylem alanlarında olduğu gibi edebi alanlarda da birbirlerine iltifat ve ithaflarda

¹⁰¹⁴ "Dün Hakkı Baha Pars İçin İhtifal Yapıldı", *Yeni Asır*, 23 Ocak 1943.; "H.Baha Pars İhtifali", *Anadolu*, Sayı: 9129, 22 İkinci kânun 1943 Cuma.

¹⁰¹⁵ Karahan, A. (1943). "Dün Hakkı Baha Pars İçin İhtifal Yapıldı", *Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri*, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 1943, 45-46.; "H.Baha Pars İhtifali", *Anadolu*, 23 İkinci kânun 1943.

¹⁰¹⁶ "Hakkı Baha'yı Dün Yaşattık", *Anadolu*, Sayı:9130, 23 İkinci kânun 1943 Cumartesi, 2.

bulunmuşlardır. Hakkı Baha Pars, Ömer Seyfettin'in vefatı haberinde de ardından yazdığı bir "Ömer Seyfeddin İçin" adlı yazısında onun ölünü kabul edemediğini söyler. Hakkı Baha Bey, Selanik, İstanbul ve Bursa'da yaşadığı dönemlerde de bu yakınlığı sürdürmüştür. Ömer Seyfettin'in Saat şiirin de yapılan itham da bu arkadaşlığa verilen itimamın bir delilidir.

Saat

"-Üstad-ı Muhterem Hakkı Baha Bey'e-

Tık...tık... peyinde yelkovanın hasta, bi-mecal

Bir devr-i bi-sükûn ile her dem dakikalar

Mazi-i leyle kalb olarak, eyliyor güzâr;

Duş-ı tahammülde gezer her dakikanın

Yâd-ı melûl u ebkemi gecen zamanların...

Yâd-ı melûl u ebkemi, bir gölge, bir hayal!

Nakş eyleyip güzer-geh-i zihında an-be-an

Her bir gecen dakika-ı mazlume-i nihan

Bir dest-i pür-füsûn ile bir sisli hatıra,

Durmaz, gider... yolda ebedlerle, bi-karar

Taz'if edip adımlarını muttasıl koşar

Bir azm-i serseri ile daim uzaklara...

Koştukca pür-tehaluk edvar, uzaklaşır

Bizden kaçır ve na-mütenahiye müftekir

Bir aşk-ı bi-fütur-ı seyahade daima

Her gün biraz yakın gelir, her gün biraz daha

*Az vasıl olmak elbet o burc-ı saadete,
Az vasıl olmak ister o hüsn-i melahate.*

*Lakin bu böyle işte... ebedlerle ber-devam
Bir yol ki, hep serab-ı emel, hep nihayeti
Bir başka yokluk eyleyen icad-ı pür-meram
Bir sahil-i behişt-i zaferdir ki, cenub eder
On alu bin sinin-i hayaun kudurunu
Alandaki dakikaları... ah., ey beşer!*

*Bir gün gelir de sen de eğer nail-i visal
Olmazsan, işte bir azm-i pür-vakar,
Bir azm-i serseriyle koşan dakikalar
Daim kalır duman gibi bir gölge... bir hayal!...
Selanik: Kanun-ı sani 1325-M. Enver Perviz”¹⁰¹⁷*

7.20. Okumak: Mübarek Aşktır-Rahmi Balaban

Rahmi Balaban, Hakkı Baha Pars ile Hakkı Baha Pars İzmir’e taşındıktan sonra tanışır ve bu tanışıklık, dostluğa, meslek arkadaşlığına dönüşür. Birlikte İzmir’de eğitim, öğretim ve kültür alanında birçok etkinliği birlikte yürütürler. Rahmi Balaban, “Okumak Aşkı Herkesi Sarıyor”¹⁰¹⁸ adlı yazısında Hakkı Baha’nın okumanın önemi ile ilgili düşüncesini bizimle paylaşır;

“Basit, küçük bir kız rüştiyesinden doğa gelen, Kız muallim mektebi...

¹⁰¹⁷Perviz, M. Enver, “Saat”, *Hüsün ve Şiir*, No. 2, 10, Haziran 1326/23 Haziran, 1910, 7.; Ömer Seyfeddin’in kullandığı imza, rumuz ve müstear isimler: “Ayas, Ayın, Ayın Ha, Ayın Hı, Ayın Kef (=Ömer [Seyfeddin] ve [Ziya] Gökalp), Ayın Sin, Camsab, C. C. Nazmi, C. Kemal, Enver Perviz, Feridun, F. Nezihi, M. Enver, N. Nazmi, Ömer Seyfeddin, Ömer Tarhan, Perviz, Sin, Süheyl Feridun, Şit, Tarhan, Tekin”. Argunşah, H. (1999). “Ömer Seyfeddin’in Bilinmeyen Şiirleri ve Bazı Düzeltmeler”, *Erdem*, C.12, (34), 25-43.

¹⁰¹⁸ “Okumak Aşkı Herkesi Sarıyor”, *Anadolu*, Sayı:7468, 27 Mart 1938, 6.

Okumak aşkı herkesi sarıyor. Okutmak için okumak lâzımdır. Burada da aynı kanun hükmünü sarıyor. Ne idik, ne olduk? Neredeydik, nereye vardık?

Karşımda, mektebin çok kıymetli direktörü ve birçok güzidelerin hocası Bay Mustafa Rahmi Balabanla, Bayan Resmiye ve değerli üstatlarımızdan Bay Hakkı Baha var.

Bir zil sesi..

Bayan Resmiye derse gidiyor. Bay Mustafa Rahmi, gözlüklerinin altındaki gözlerini, hayatı seven ve anlayanlara mahsus bir aşkla, etrafta dolaştırıyor ve ilk sualime cevap veriyor:

-Okumak aşkı mı dediniz-bir alev ki, gün geçtikçe, sardığı muhit genişleyip gidiyor. Okumak aşkı, yani şu insanı insan yapan, insana hakiki varlığını ve kıymetini tanıtıp öğreten aşk.

Bay Hakkı Baha, başı ile tasdik ediyor:

-Mübarek aşk.

Şu birkaç kelime içinde, saçlarını okumak ve okutmak.”

Hakkı Baha Pars’a göre okumak, mübarek bir aşktır.

7.21. Teşhis-İrfan Hazar

İrfan Hazar, 18 Nisan 1936’da Anadolu Gazetesi’nde çıkan “Hikâyeler-Teşhis”¹⁰¹⁹ adlı yazısında Hakkı Baha Pars ve Pars soyadı arasındaki ilişkiyi belirtir.

“Kitap çantamın içinde gelişi güzel yazılmış bir isim listesi buldum. Bunun kime ve neye ait olduğunu ilkönce hatırlayamadım, fakat isimler birbirini takip ettikçe, ihtiyar dostumun çizgili yüzü astarların arasından hemen göründü, evet, tam iki ay önceydi, Yamanlardağı’yle birlikte Kordon da geziyorduk. Yanımızdan felsefeci Hakkı Baha geçti, Dostum mırıldandı;

-Hakkı Baha Pars

-Evet; diye tasdik ettim,

Yüzüme baktı;

-Bu sözü, tasdik etmeniz için söylememiştim ki; dedi, o halde niçin söylemiştiniz?

Elimi tuttu;

-Bak, dedi; senin, hepimizin öz adları bizim haberimiz olmadan küçükken konmuş şeylerdir. Bu adlarda anamızın, babamızın idealleri, hülyaları hâkimdir. Şimdiki soyadı biz, bilerek, seçerek, haber olarak ve isteyerek alıyoruz. Şüphe yok ki bunlarda da hâkim. O şey, kendi ideallerimiz, kendi gayelerimiz, kendi yaşlı iç âlemimiz ve onun istekleridir. Şimdi, herhangi bir arkadaşın kendisi için seçtiği soyadları vasıtasile, onun manevi hüviyetini

¹⁰¹⁹ “Hikâyeler-Teşhis”, Anadolu, Sayı:, 7484, 18 Nisan 1936, 3, 4.

anlayabiliriz. Biraz dikkat ederseniz bu yoldan iyi meyveler toplamınız mümkündür. Bilmem, meramımı anlatabiliyor muyum....Sana bazı isimler yazdıracağım. Bu isimlerle sahipler arasındaki tezat onları tanıyanlarca pek aşikârdır. Meselâ demin yanımızdan geçen Hakkı Baha çok fazıl, çok âlim, karıncayı bile incitmekten çekinen bir insan olmasına ve vücutça çok zayıf bulunmasına rağmen kendisine (Pars) soyad almıştır..... der.

İrfan Nazar, Hakkı Baha Bey'in zarif, nezaket sahibi biri olmasına rağmen "Pars" soyadını almasını ve taşımasını bir zıtlık görür. Ancak Hakkı Baha Bey'in soyadı onun büyük dedesi Pars Bey'den gelir.

7.22. Yayla Duyguları-Refik İnce

Refik İnce, Cumhuriyet Gazetesi 2 Ağustos 1936'da "Yayla Duyguları"¹⁰²⁰ adlı yazısında, Hakkı Baha Pars'ın İdeal Tipleri¹⁰²¹ nasıl tarif ettiğini yazar:

"İzmir'de, bütün hayatını okumakla ve okutmakla geçiren hemen Türk münevverlerinin hepsinin tanıdığı bir hoca vardır: Hakkı Baha Pars. Durmadan okuyan ve kitap çıkartan bu filozof meslek aşkına kendini kaptırdı. İzmir'de "Okul ve Ulus" isminde bir mecmua çıkarmaya başladı. Kendi, damadı, kızı ve oğlu muallim olan bir ailenin "ilk ve ortaokul öğretmenlerine yardımcı meslek mecmuası" olarak çıkardıktan bu ilmi eseri karıştırırken vicdanımın ta özüne dokunan bazı fıkralara rastladım. Bizde amme menfaati namına çalışmayı bir ahlak vecibesi, bir fazilet dersi halinde ifade eden bu satırları buraya nakletmeden kendimi alamadım. Bahusus, bu sesler bir içtimaiyatçı ve ruhiyatçı olan üstadın muhtelif meslek erbabından milletin neler beklemekte olduğunu ifade itibarıyla ne vecize!.

Hakkı Baha Pars: (İdeal Tipler) serlevhası altındaki makalesinde diyor ki: (Mesela. Biz öyle bir avukat istiyoruz ki yalnız kalbinde yanan aşk ve adaletle hareket etsin, başka hiçbir saik bu aşkı susturmasın. Haklı görmediği davayı almasın. Aldığı davada adaleti, hakkı müdafaa ettiğine inansın.....Biz bir öyle avukat istiyoruz ki, kendisine çok şeref ve çok para getirecek davalara bir hak kurtaracak, bir adalet yükseltecek davaları tercih etmekte bir vicdan zevki duysun.Biz öyle doktor istiyoruz ki başkanının hayatına kendi hayatı kadar ve en çok sevdiği evlatlarının hayatı kadar kıymet vermeyi şiar edinsin, sanatı kendisine şöhret ve şeref vasıtası değil, alillerin illetlerini, mustarıların ıstıraplarını şifayab veya tahfif etmekten mütevellit bir vicdan zevkine vesile olarak takdis etsin. Çektiği yorgunluk ona bir elem yerine bir istirahat versin.....Biz öyle memur istiyoruz ki, kendisini halkın hizmetkârı bilsin ve bütün esbabı iftiharını hizmetinin derecesi teşkil etsin.....Biz öyle bir muallim istiyoruz ki, evvela deruhte ettiği vazifenin büyüklüğünü hissetsin ve bu büyük

¹⁰²⁰ "Yayla Duyguları", Cumhuriyet, Sayı:, 4309, 2 Ağustos 1936, 8.; İnce, a.g.m., 1943, 48-55.

¹⁰²¹ "Okul ve Ulus, Şehrimizde münevver bir muallim zümresi tarafından çıkarılmakta olan "Okul ve Ulus" mecmuasının üçüncü sayısı hakikaten zengin yazılarla intişar etti. İlk ve ortaokul öğretmenleri için çok faydalı malumatla dolu olan bu mecmuada Hakkı Baha Pars'ın "İdeal Tipler" adlı bir tetkiki, Vedide Kemal Karadayı'nın "Kendimize dair" başlığı altında bir hasbihali. Dr. Ferid Cemal'in "Diş Hıfzıssıhha" hakkında bir konferansı"... "Okul ve Ulus", Yeni Asır, Sayı:9205, 2 Nisan 1936, 7.

işi başaracağına inandıktan sonra hiçbir zorluktan, hiçbir yorgunluktan usanmayarak hayatını bu yüksek işe hasretsin ve bunda bir iftihar hissi duysun. Takdir edilmemekten meymus olmasın, mahrumiyetlerinin ezasıyla başkalarının refahını kıskanmasın.....

Hakkı Baha Pars'a ben mesleğim namıma teminat veriyorum, avukatlar çizdiği yolda yürür. Diğer meslek erbabı da kendilerine aid salahiyeti kullansınlar !....yazar.

Refik İnce, Hakkı Baha Pars'ı Türk aydını için ideal bir tip olarak görür. Onun okuma, üretme, yönlendirme aşkını örnek alınması gereken bir durum olarak tespit eder.

Öğretmen ve öğrencilere ulaşmak için çıkardığı Okul ve Ulus Dergisi ile de eğitim sistemine rehberlik ettiğinin altını çizer.

7.23. Büyük Bir Türk Hakkı Baha Pars-Refik İnce

Refik İnce, Büyük Bir Türk Hakkı Baha Pars¹⁰²² adlı yazısında Hakkı Baha Bey'in bir biyografik çalışmasını yapar. Bu yazında Hakkı Baha Bey'in Atatürk'le arkadaşlığını, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeliğini, Füyûzat adlı mecmuayı çıkarmasını, Cumhuriyet rejimi hakkındaki düşüncelerini izah eder.

Hakkı Baha'nın en büyük iki bahtıyarlığından bahisle birinin Cumhuriyetin kurulduğunu görmesi ve bir diğer bahtıyarlığı ise Atatürk'ün bu cumhuriyetin cumhur reisi oluşunu görmesi olduğunu söyler.

“O, Türkiye’de Atatürk’le beraber, ilk defa olarak İstiklal davasının başına geçmiş, kendi evinin bu mukaddes sahanın ilk yuvası yapmıştır. Onu, Selanik Hukuk mektebinde talebe ve aynı zamanda (1909) da (İttihad ve Terakki) mektebinde muallim iken tanıdım. Ben küçük sınıflara ders veriyordum, o, büyük sınıflara edebiyat muallimliği yapan bir birinci mülazımdı. Gene Selanik’te çıkardığı (Füyûzat) mecmuasile ilmi, edebi kıymetini yavaş yavaş tanımaya başlamıştım. Biliyordum ki, o (İttihad ve Terakki) nin ilk evlatlarındandı. Fakat hususi halini, ailesini, hakiki kıymetini yakından tanııyordum. Balkan harbi, Umumi harp geldi geçti. İstiklal Harbi başladı. Ou bir gün (Ankara) da Talim ve Terbiye Heyetinde aza ve gene (Füyûzat) mecmuasile ilmin ve vatanperverliğini gösteren bir sima olarak tanıdım. Fakat gene hususiyetim yoktu. Muallim olarak İzmir’e gelmişti. İşte onu, orada tanımak, onunla görüşüp ondan binlerce talebesi gibi feyz almak bana nasip oldu. Onbeş seneden beri tam bir (ülkü adamı) olarak saydığım ve sevdiğim bu

¹⁰²² “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.; “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

büyük Türkün, şu dakikada yasını tutan bir arkadaşı mevkiine düştüm. Onu tanımak, onun sevgisine mazhar olmak saadeti karşısında ne talihsizlik!.

(Bursa) nın tarihi bir ailesinin tarihini, ilim âlemimizin eksikliğini tamamlayan (Hakkı Baha) yı hakiki simasile tasvir de, siyasi tarihimizi, muallimlik tarihini, felsefe ve ruhiyat tarihini, ahlak tarihini yazacakların birer vazifesi olduğuna kat'i kanaatim vardır. Ben onu, bu bakımlardan aynı tetkike değil, onu anahatlarıyla çizmeğe muvaffak olursam, vatandaşlarıma büyük bir adamın kuytu bir hayat içinde nasıl gürültüsüzce kaynadığını anlatabilsem ve bu anlatmalardan evlatlarımıza bir ders çıkarmağa muvaffak olursam onun necib ve daima millet ve vatan için duyan ve yaşayan ruhuna uygun bir harekette bulunmuş olmak bahtiyarlığını elde etmiş olurum. Hakkı Baha; milletin her gün bir parça daha düşmeye başlayan istiklalinden en fazla azap duyan sayılı vatanperverlerden biriydi. O, Türkiye'de Atatürk ile birlikte ilk defa olarak istibdat devrinde bu dava başına geçmiş, kendi evini bu davanın ilk yuvası yapmıştır. İşte size tarihten bir parça: "Selanik'te Çınarlı mahallesinde bir ev¹⁰²³. Ev sahibi Hakkı Baha yeni evlenmiştir. Mustafa Kemal arkadaşlar ile burada toplanmaya karar veriyor. Hakkı Baha'nın evine gidiliyor. Hakkı Baha, arkasına giymiş olduğu süslü bir Japon pijamasıyla kendilerini karşılıyor. (Hakkı Baha) o olduğu zaman musikiye meraklıydı. Ney¹⁰²⁴ ve flüt çalardı. Bu evin tarihi bir kıymeti ve manası vardır. Çünkü Mustafa Kemal'in (Şam) da tesis ettiği ihtilal komitesinin (Makedonya) Komitesi kurulmuştur." der. Cemiyet O'nun evinde kurulmuştur. Hakkı Baha Pars, bu ilk günün andını tuttu. Okudu, okuttu. Onu artık biraz siyasi hayatta mebus, biraz idari hayatta kaymakam ve iâşe müdürü, sonlarında da hep muallim buluyoruz. Onun muallimlik hayatı verilen müfredat programını tatbika geçmemiş, talebesine terbiye, telkin, tedris usullerini ilmi ve tatbiki şekilde göstermekle ve çok açık kanaatlerini talebeden maadasına da rehber olacak düsturlar halinde toplamakla geçmiştir (iman) adamıydı. (Sevgi) nin kaynağını imanda bulur. (Madde) nin temin ettiği (zevk) in uçuculuğu yanında (iman) ın saadeti insan için arkasından konuşulacak bir ülkü sayardı. "Şöhret, kudret, servet öyle bir gölgedir ki, mefkûre güneşine doğru yürüyenlerin arakasından, mefkûreyi arkada bırakanların önünden gider¹⁰²⁵". Talebesine verdiği bir konferansında "Bütün zorlukları bertaraf etmek, her hususta muvaffak ve muzaffer olmak için aklın kanması değil, kalbin inanması lazımdır" yolundaki sözleriyle, "Yüksek kalpler hiç kimsenin emri altına girmedikleri için zihne alet olmazlar", "Kalbimizin aksine çalışacak bir zihin bizi daima utandıracaktır.", "Zekâ terbiyesinin tılsımlı parolası menfaat, kalb terbiyesinininki ise sevgidir" gibi vecizeleri, onun ne büyük ahlakçı ve içtimaiyatçı olduğunu gösterir. Gençliğinden itibaren demokrat olan Hakkı Baha (37) sene evvel Selanik'te çıkardığı Füyûzat Mecmuası'nda "Beşeriyetin çocukluk devri mutlakiyette, gençliği meşrutiyette, olgunluk devri ise Cumhuriyette geçer¹⁰²⁶" demişti. Bu,

¹⁰²³ "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.; Öz, M.F., a.g.e., 1987, 411-431.

¹⁰²⁴ Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

¹⁰²⁵ "Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars", *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

¹⁰²⁶ Pars, H. B. (1938) "Demokrasi Nasıl Vatandaşlar İstiyor", *Fikirler*, C.8, (178), 15 İkinci Teşrin 1938, 1-2.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

herkesin bu mefhumları anlamadığı bir zamanda bile onun ne yüksek bir anlayış ve kavrayış mevkiinde olduğunu gösterir.

“Demokrasi nasıl vatandaşlar istiyor?” mevzuunda verdiği bir konferansının nihayetlerine doğru Hakkı Baha, “Ne kadar bahtiyarım ki, sevgili ve büyük milletimin erkinlik çağı demek olan demokrasi ce cumhuriyet çağına girmiş olduğumu görüyorum. Ve gene ne mesudum ki, milletimin muhtariyeti demek olan meşruiyete nail olması için o zaman gene bir erkân-ı harbiye zabiti olan Atatürk’le beraber çalışmak fırsatına nail olduğum gibi, milletimin başı üzerinde Cumhur Reisi olarak gene Atatürk’ü taşıdığını görmekle mübahi bulunuyorum¹⁰²⁷” demişti. Bilhassa şu hikmetli sözleri, demokrasinin ne güzel taemiyet içinde yalnız basit bir (armoni) değil, muazzam bir 8senfoni) vardır. Bu muazzam ahenk içinde hiçbir ferdin (melodi) si boğulmamalıdır. İyi işitmeyen, terkib edemeyen kulaklara bir gürültü gibi gelen bu (ferdî) melodilerdir ki, o umumi senfoniye vücuda getirmektedir. Cemiyetin vazifesi, falso yapan teli kırıp atmak değil, onu umumi ahenge uydurmak için akord etmektir. Cemiyetin milyonlarca telden bir tanesini istihfaf etmesi, hakir görmesi kendi menşeyini inkâr etmesi değildir, çünkü bütün milyonlar (bir)lerden husule gelmiştir. Ferd yok diyen sosyalizmin kendisi de olmamak lazım gelir.

....

Hele, “Kendini fertlere değil halka sevdirmeye çalış. Hangi meslekte olursa olsun muvaffakiyetini bu temin eder.” sözü, riyakârlığa, müdahaneyeye sille, nefse itimada, cemiyete hizmet borcuna ait esaslı bir demokratik terbiye tavsiyesidir. Hakkı Baha’nın ahlakçı siması, fiilleriyle, yazısı ile vatanperverliği kadar tebarüz etmiştir. Onun hiç sevmediği şey, kulluk, gurur, riya idi. İçinden kaynayan bir volkan hararetiyle, bu hastalığa tutulanlara karşı coştüğünü kaç defa görmüşümdür. Bakınız Hakkı Baha ne diyor: “Gururun ilim kadar haşin bir düşmanı yoktur”, “Gurur her şeyi makûs gösteren bir aynadır, onun için sahibine cehil ve hamakat beraber isnat edilir.”, “Gurur son kademesine basanları çukura ve bazen da uçuruma düşüren bir merdivendir.”, “Kimse tarafından sevilmediğine hükmediyorsan kimseyi sevmediğini anlamalısın”. Hakkı Baha, tarih ve bilhassa Türk tarihiyle çok meşgul olmuştu. Onun en ziyade kızdığı şeylerden birisi de “Türk’e aid tarihi mefahirle lüzumundan fazla övünmekti. O, geçmişle övünmektense, bizzat her Türkün birer övünülecek harika yaratmasını dilerdi. Onun için “Yaşayan Türk’e” unvanlı bir şiirinde:

Vasfi ecdad ile fahretme yakışmaz, Sensin.

Sebebi hakkı haya-ı gelecek bir neslin.

Zâfa müşfik, ceberuta ebedi hasmolmak

İşte düsturu hayatın koş iradenle yürü! demiştir.”

şeklinde uzun bir tahlil yapar¹⁰²⁸.

¹⁰²⁷ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

¹⁰²⁸ “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.

7.24.Hakkı Baha Pars-Halide Edip Adıvar

Halide Edip Adıvar'ın kız kardeşi Nilüfer Pars, Hakkı Baha Bey'in abisi Mehmet Baha Pars ile evlidir. Bu nedenle Halide Edip Adıvar, Hakkı Baha Bey'e ayrıca ailevi açında da yakındır. Hatta Hakkı baha Bey'in kızı Vedide Baha Pars'ın eğitim hayatında Halide Edip Adıvar'ın büyük bir yeri vardır.

Halide Edip Adıvar, Hakkı Baha Pars için¹⁰²⁹,

“.. Hakkı Baha Pars, şifasız bir hastalıkla hastanede yatıyordu ve hudutlarından hiçbir seyyahın geri dönemediği, meçhul bir dünyaya er geç (daha ziyade er) hareketi mukadderdi. Nitekim o gün gözlerini dünyaya kapadı. Haber alır almaz, “nur içinde yatsın” değil, “yolu nur olsun” dedim. Bu beni, belki Hakkı Baha Pars'ı yatar, yani hareketsiz, cansız tasavvur edemediğim için, belki de bu eski dostun etrafına daima tatlı bir ışık saçan bir insan olduğunu hatırlayarak söyledim. Ve gazete satırlarında, edebiyatta değil hakiki hayatta boşlukları müşkül doldurulan bu insan örneğini, onun dünya hudutlarını geçtiği bugün okuyucularıma tanıtmak istedim. Niçin istedim?.... Dün, bugün ve yarın, hülasa bütün zaman için medenî insanlara elzem olan bazı esas kıymetleri şahsında toplamış ve onlara göre amel etmiş bir insan olan Hakkı Baha Pars'ın portresini işte bunun için yapmak istiyorum. Çünkü maddî olduğu kadar manevî kıymetlere olan ihtiyacımız bugün her zamandan fazladır. Cesaretin, düşüncenin, insanî münasebetlerin her nevîni göz önünde tutmak bu iki nevî kıymetlerin imtizacını temin etmek hepimiz için bugün mukaddes bir vazife hükmünü almıştır. Hakkı Baha Pars'la sıhrî karabetimiz vardı, fakat insan gerek sıhrîyet, gerek kan akrabasından ziyade, fikir ve inançları müşterek olanlara yakındır. Ve işte bundan olayı Hakkı Baha Pars'la dostluk ve kardeşlik, bu sıhrîyetten değil, konuşmak ve tanışmaktan hâsıl oldu. Hakkı Baha Pars, meşrutiyetin başlarında, mizacı müsait olsa, gazetelerde ismi büyük başlıklarla görünebilirdi. İttihat ve Terakki'nin müessisleri arasındaydı ve meşrutiyette, yani hükümetin, idare edilenlerin rey ve rızasıyla olabileceğine iman etmişlerdendi. Şiire ve musikiye irsî bir aşkı olan bu adam aynı zamanda vazih ve dürüst düşünür, esas meselelerde hiç fedakârlık yapmaz bir adamdı. Hükümet adamının, bilhassa buhranlı devirlerde biraz da eldeki nisan malzemesine ve durumdaki realiteye göre hareket etmek mecburiyeti vardır.

Hakkı Baha Pars bu noktayı vuzuhla görmüş olacak ki kendini en çok faydalı olabilecek sahaya vakfetti. Mütevazı bir çerçeve içinde düşündüğünü açık söyledi, yazdı, okudu ve muhitine örnek olacak bir dürüstlük, lâkin hiçbir zaman dürüst olmayan, daima etrafına gösterişsiz bir muhabbet saçan bir şekilde yaşadı. Fakat mutlakıyetten meşrutiyete geçen bir rejim yaratmanın, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu gibi karışık ve kökleri çürümüş

¹⁰²⁹ Pars, H.B. (1941-1942). İlham, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (42-43), Bursa, 1.ci ve 2.ci Kânun 1941-1942, 40-46.; “Hakkı Baha Pars”, *Akşam*, Nu: 8341, 12 Kânunsânî 1942, 1, 5.; Adıvar, H.E. (1943).“Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B. (1943), 56-59.; Akkılıç, Y., a.g.e., 2002, 1423-1424.

bir köhne idarede tehlikeli tarafları vardı. Bunların hepsini sükûnla kabul etti. Otuz bir mart hadisesinde ölümle nasıl yüz yüze geldiğini ve nasıl kurtulduğunu içinden bilenlerdenim. Mütareke seneleri o da elinden geldiği kadar kurtuluş savaşına yardım etti. İşte bu senelerde Ankara’da onu en çok tanıdım, sevmeyi ve hürmet etmeyi öğrendim. İkinci defa bir rejim yaratmanın da – bu defa Cumhuriyet – kendisine göre tehlikeleri vardı. Hakkı Baha Pars Cumhuriyet rejiminin büyük bânisiyle meşrutiyet mücadelelerinde, hattâ mektep sıralarında başlamış bir arkadaşlığı ve dostluğu vardı. “Yârı sadık” sıfatına her sınıf dostlarıyla münasebetinde lâyık olan bu adam, bu dostluktan maddî bir menfaat beklemedi. Cumhuriyetin bu ilk oluş devrinde Hakkı Baha Pars prensiplerine daima sadık kalmışlar arasındaydı. Ve bu devirde onun en hâkim vasfı softalıkla mücadelesidir. Bundan Hakkı Baha Pars’ın, âmiyane manasıyla dinsiz olduğu anlaşılmamalıdır. Bilâkis hayatında yalnız ve yalnız manevî kıymetler hâkim olmuştur. İzmir’de geçirdiği son mektep hocalığı seneleri, şamatasızlığına, tevazuuna rağmen en güzel seneleridir. İki evladının da kendi meslek ve inançları yolunda ilerlediklerini gördü. Bir taraftan ders okuturken bir taraftan da mütemadiyen faydalı eserler tercüme etti. Bunların isimlerine göz atmak tercüme ve teliflerinin, ruhiyatın ve bilhassa, kendinin itimat ve istikbale inanmak yaratı sahada olduğunu gösteriyor. Bunların ekseriyetini mütevazı hayatından para artırarak basmıştır. Bugün henüz basılamayan eserleri gene ruhiyat ve ideolojiye aittir. Hepsi açık Türkçe ile ve yazdığına inanan bir adamın üslûbuyla yazılmıştır. Bunlar arasında çok inandığı “Kooperatif” etütleri de vardır. Bütün eserlerinin toplu bir halde basılması, ölmeden evvel müracaat etmeye karar verdiği Maarif Vekâletinin hem faydalı hem de güze hayatının layık olduğu takdir ve mükâfatın bir tecellisi olur. Bugün vücudu toprağa giriyor. Ruhu bizimledir ve isimsiz dahi olsa istikbalin temiz ve verimli manevî bir mayası olarak kalacaktır.... Bugün iyiyi kötüden, eğriyi doğrudan, güzeli çirkinden ayırt eden bir arkadaşımızın vücudu toprağa girdi. Fakat ondan kalan, onun yolunda yürüyen çocukları, talebesi, kitaplarında bıraktığı fikirleri ve emelleri var, işte artık bizim için bütün bu ölmeyen şeylerden ibaret olan Hakkı Baha Pars denilen manevî kıymete “yolun nurlu olsun” diyorum¹⁰³⁰, der.

7.25. Hakkı Baha Pars İçin-Mahmut Esat Bozkurt

Mahmut Esat Bozkurt, Hakkı Baha Pars ile fikri ve mücadelecî yön itibariyle çok yakındırlar. Cumhuriyete bağlılıkları, aydın kişilikleri, millî duruşları onları her zaman birbirlerine yakın kılmıştır.

¹⁰³⁰ Çopur, Y. (2010). *Halide Edip Adıvar’ın Akşam Gazetesinde Çıkan Yazıları (1939-1945) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 236-239.

Mahmut Esat Bozkurt, Hakkı Baha Bey'in vefatından sonra onun hakkında yazdığı "Hakkı Baha Pars İçin"¹⁰³¹ adlı yazısında onunla tanışmalarını, Hakkı Baha'ya karşı olan düşüncelerini, yargılanacağını bilse de düşüncelerinden vazgeçecek biri olmadığını söyler.

"Ben onu, bundan 23 yıl önce Ankara'da tanımıştım. Alçak gönüllü, onörlü ve düşünceliydi. Ekseri buluşur, görüşür, halleşirdik. O hafif bünyesi içinde, bir yığın ihtilal kıvılcımı idi. O, ilerleme, yükselme yollarını kapayıp tıkayan engellere, ateş vermek için çıtır çıtır yanan ve sönmeyen bir yığın ihtilal kıvılcımı idi. Ben, haksızlığa Pars kadar sabırsızlıkla isyan eden bir arkadaş daha tanımadım dersem yersiz bir şey söylemiş olmam... Kızıl Sultan İkinci Abdülhamid'e, tarihin meşhur haini Vahdeddin'e bu karakteriyle meydan okumamış mıydı? der. Mahmut Esat Bozkurt, Hakkı Baha Pars'ın, İlim, Fen, Felsefe Tetebbuatı Mecmuası adlı Ankara'da çıkan derginin birinci sayısında çıkan "Din-i İslam ve Ruhbanîyet" adlı yazısı dolayısı ile yargılanması konusunda, "Birinci Meclisi dolduran yobaz mollalar, ikinci gurup adı altında toplanan muhalifler, Yunanlıları Türkler vatanına musallat eden Avrupalılar.... Bunlar bahse konu olunca o sakın Pars'ın birdenbire köpürdüğü sezilirdi.

Bir gün o vakitler kabineye dâhil olan Şer'îye Vekili Abdullah Azmi Bey, İcra Vekilleri heyetine bir dosya getirdi. Hükümet Rauf Orbay'ın reisliğinde idi. Bern de bu kabinede iktisat vekili olarak bulunuyordum. Şer'îye Vekili Hakkı Baha'nın adliyyeye teslimini istedi. Kabahati: Eğer hatırımda kaldıysa Felsefe Mecmuası'nda şu yolda bir yazı yazması idi. Şer'îye Vekâletinin hükümette yeri yoktur. Birkaç arkadaşımın ben Hakkı Baha'nın haklı olduğunu ileri sürdük. Adliyyeye verilmesinin manasız olacağını söyledik. Fakat azlıkta kaldık. Pars adliyyeye teslim edildi. Ve beraat etti.¹⁰³² şeklinde yazar.

Mahmut Esat Bozkurt, Hakkı Baha Pars ile ilgili başka bir anısında da, "...Yine bir akşam üzeriydi. Meclisten çıkıyordum. Askeri bandosu yeni bestelenmiş olan Mehmet Akif'in İstiklal Marşını çalıyordu.....orada Hakkı Baha'ya rastladım. Bana "dinle!" dedi. İkimizde dinledik. Muzika şu parçaya gelmişti:

"Doğacaktır sana vadettiği günler Hakkın,

Kim bilir, belki yarın belki yarından da yakın"

Hakkı Baha Pars, gözleri yaşlı sanki bütün bir zulüm dünyasına dış biliyordu. Kolumdan tuttu. Yürüdük. Sakarya savaşı olanca şiddetiyle devam ediyordu. Muzikanın çaldığı İstiklal havalarına top sesleri karışıyordu. Düşman o kadar yakında idi. Fakat ne çıkar?

Yeni marşımız çalıyor. Yeni sabahlara doğru gidiyorduk. Hem de yarından da yakın olan sabahlara doğru..." der ve Hakkı Baha'nın Teyfik Fikret'in Sis

¹⁰³¹Bozkurt, M.E. (1943), "Hakkı Baha Pars İçin", Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B. İzmir, 1943, 63-65.; Bozkurt, M.E. (1943), "Hakkı Baha Pars İçin", *Anadolu*, Sayı:9130, 22 İkinci kânun 1943 Cumartesi.

¹⁰³² Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

şairini sık sık okuduğunu bazen da Abdülhak Hamid'in İlhan'ından Paytakları ferz eyleyerek şahları mat et" mısraını tekrarladığını söyler.

7.26.Vatan ve Hürriyet-İttihad ve Terakki-Hüsrev Sami Kızıldoğan

Türk Tarih Kurumu tarafından çıkarılmaya başlanan “Belleten”de Atatürk, bazı hatıralarının Profesör Afet İnan’a nakletmeye ve bunlar “Atatürk’ü Dinlerken” genel başlığı altında Belleten’in ilk sayılarında yayımlanır. Bunlardan “Vatan ve Hürriyet” başlığı altındaki ilk teşebbüsü, “Mukaddes Tabanca” ise Selânik’teki şubenin kuruluşuna ait yemin törenini anlatıyor. Bu törende bizzat bulunmuş olan Eskişehir Milletvekili rahmetli Hüsrev Sami Kızıldoğan’ın “Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakki”¹⁰³³ yazısı da kendisinin bu törene ait intibalarını anlatır¹⁰³⁴.

7.27. Atatürk’ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca-Âfet İnan

Âfet İnan, “Atatürk’ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca”¹⁰³⁵, adlı yazısında, Mustafa Kemal’in Şam’a tayini, oradan gizlice Selanik’e gelişi, Selanik’te Hakkı Baha ve bazı diğer arkadaşları ile beraber Hakkı Baha’nın evindeki toplantıdan bahseder.

7.28. Hakkı Baha-Orhan Rahmi Gökçe

Orhan Rahmi Gökçe, “Hakkı Baha”¹⁰³⁶ adlı yazısında, “Bir insan ki, altmış yıllık hayatının, birçok hadise ve cilvesinde, başını dimdik tutarak, vicdanını bayrak gibi açacak yalana, riaya, kötülüğe düşman olmuştur; zilleti daima gırtlğından yakalayıp ayağının altına sermiş, menfaatlerin, ihtirasların her türlü tazyiklerini yaratılışının çelik mukavemeti ile kırıp parçalamıştır, ona ne denir: Adam! Hakkı Baha, hürriyet, nizam, ideal, dava adamıdır.

¹⁰³³ Kızıldoğan, H. S. (1943).“Vatan ve Hürriyet-İttihad ve Terakki”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 69-76.; “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki”, *Ulus*, 18 Mart 1938, 1.; “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Tan*, 19 Mart 1938, 6, 9.; “İnkılap Tarihinden İki Yaprak, “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Cumhuriyet*, Sayı:4972, 19 Mart 1938, 1, 8, 9.

¹⁰³⁴ Unat, a.g.m., 1962, 339-344.

¹⁰³⁵ İnan, a.g.m., 1937, 605-610.; “Atatürk’ü Dinlerken-Mukaddes Tabanca”, *Ulus*, 19 Mart 1938.; İnan, Â. (1943). “Atatürk’ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca”, *Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri*, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 77-84.

¹⁰³⁶ Gökçe, O.R. (1943). “Hakkı Baha”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V.B., İzmir, 1943, 88-89.; “Hakkı Baha”, *Anadolu*, 15 Ocak 1942.

7.29. Hakkı Baha Pars'ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri-Abdülkadir Karahan

Abdülkadir Karahan, “Hakkı Baha Pars'ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri”¹⁰³⁷ adlı yazısında, “Ölümünün ilk yıldönümü vesilesiyle, bugün Halkevinde anacağımız Türkçü, fikirci ve öğretmen Hakkı Baha Pars'ın kooperatifçiliğe, insan ruhunun terbiyesine ve sağlığına, edebiyata ve her türlü konulara dair-telif terceme-basılmış on dört eserini biliyoruz. Bu basit yazı ile onun son ve en güzel bir eseri olan “Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri” üzerinde durmak istiyorum.” ve “..Esere 14'ü manzum, 15'i hitabeler, konuşmaları kısa sözler; biri mektup ve biri de küçücük bir temsil olmak üzere “otuz bir” alınmıştır.” diyor ve Hakkı Baha'nın yazıları hakkında kısa kıs bilgiler veriyor.

7.30. Ölümünün Yıl Dönümü Hakkı Baha Pars-Abdülkadir Karahan

Abdülkadir Karahan, “Ölümünün Yıl Dönümü Hakkı Baha Pars”¹⁰³⁸ adlı yazısında, kendisini Hakkı Baha'nın hem öğrencisi hem de meslektaşısı olarak tanımlar.

Hakkı Baha'nın ailesinin Bursa'nın belli başlı ailelerinden olduğu, babası Hacı Baha Efendi'nin şair ve müzisyen olduğunu söyler ve Hacı Baha Efendinin şiirlerinden birinin iki mısraını paylaşır:

“İncinme Baha başına taş yağsa felekten

Meşhud olacak sonraki lütfun bedelidir”

Abdülkadir Karahan, yazısında, Hakkı Baha'nın Ömer Naci ve Atatürk ile olan arkadaşlığını, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşu içerisinde yer alışından bahseder.

“...Bundan dolayıdır ki Celâl Bayar, ölüm haberini alır almaz kızına çektiği telgrafta; “Meşrutîye inkılabının yaratıcılarından olan babanız...” derken bir gerçeği belirtmiş olmuştur, der. Devamında da görevlerinde, eserlerinden bahseder.

¹⁰³⁷ Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars'ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.

¹⁰³⁸ Karahan, A. (1943). “Ölümünün Yıl Dönümü Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 92-91.; Karahan, A. (1943). “Ölümünün Yıl Dönümü Hakkı Baha Pars”, *Anadolu*, Sayı:9129, 22 Ocak 1943 Cuma, 2.

7.31. Hakkı Baha Pars-Yunus Kâzım Köni

Yunus Nazım Köni, Hakkı Baha Pars için, kendisini düşünmeyen, önemsemeyen, şöhreti sevmeyen, ideallere karşı gelenlerle mücadele eden biridir diyor. Hakkı Baha Bey'in hayatından bazı kesitler sunuyor.

Yunus Kâzım Köni, Hakkı Baha Pars'ın vefatı üzerine, “*Vakit Gazetesi*’nde çıkan yazısında,

“Hakkı Baha Pars, iki gün evvel Alman Hastanesinde ölmüş, dün öğleyin Beyazıt'ta namazı kılınarak Şehitliğe götürülmüştür. Kendisine rahmetler, ailesine taziyeler.

.....

Hakkı Baha fikir alanında mütevazı bir ustabaşıydı. Kırk seneyi aşan bir fikir işçiliği etmişti. Çok şeyler yazıp çizmişti. Hele son yıllarda birçok profesörlere gıpta verecek prodoktif hali vardı. Tam randımanla işlemeye koyulan bu zekâ, ne çare ki artık ebedi olarak durmuştur. Kaybeden bizleriz. Hakkı Baha Pars, kelimenin en asli manası ile mürebbi idi. İlkönce nefsinin, sonra evlatlarının ve onunla karşılamak talihine erişen gençlerin mürebbisiydi. Geniş toleransı, diye katkısız idealistliği ve insanlığın iyiliğine olan mutlak inanı ve bütün bu meziyetlerin kilit taşı mesabesinde olarak bütün insan evlatlarına karşı beslediği ölçüsüz sempatisi ile onu (meçhul bir aziz) diye adlandıırırsam aldanmamış olurum. Onu ilk hoca olduğum yıl Bursa'da tanımıştım. Öğretmen okulunda müdürüm idi. On sekiz yılı bulan bu sürekli tanışma da Hakkı Baha Pars benim için daima saygı telkin eder bir büyük kalemdi. Şimdi düşünüyorum da Bursa Muallim Mektebinde Hakkı Baha ile karşılaşmasaydım maarif hayatımın kısa süreceği muhakkaktı.....Hakkı Baha hayata asker olarak girdi. Atatürk'ün sınıfındandı. Onunla Selanik'te buluşmuş ve çalışmışlardı. Gençliğinde politikaya karışmış, bir aralık İttihat ve Terakki namzedi olarak mebus olmuştu.....O da aristokrat yaradılıştı her insan gibi çekişme ve didişmeden hoşlanmıyor ve şüpheli ihtirasların kaynaşmağa başladığını hissedince istigna gösteriyordu. Böyle olmakla beraber Milli Mücadelenin başlangıcında ve kara günlerinde onu Ankara Maarif Müdürü olarak görüyoruz. Sonra yine isteyen ve hatta serbest hayata atılmak var. Edip Bey merhum ile Ankara'da kitapçılık yapmak kararını vermişler. Fakat bütün bu iş ve yer değiştirmeler boşunadır zira onun mukadderatını, yaratılışını ve yaşayışını tayin etmişti; o sakın bir köşede, gençlerle oyalanarak kitapları arasında yaşayacaktı. Öyle sanıyorum ki Bursa ve Ankara'dan uzun yıllar geçirdiği İzmir'de huzuru ve saadeti bulmuştu. Onun yazı bakımından en verimli devresi İzmir'de geçmiştir. Psikolojiye ait birçok tercüme, iktisadi terbiye ve dil bahisleri üzerinde değerli telifler hep bu devrenin mahsulüdür.....

Şimdi arkasından diyorum ki;

-Aziz üstad, sen vakta büyük emsalsiz işler başarmadın. Fakat bunun sebebi böylelerini başaracak kabiliyette olmamam değildi. Sen şöhretsiz ve gölgede

yaşadın.....iyi yaşadın ve çalıştın. Eğilmesi icap edeni muhitinde eğdin; çünkü idealizmi idealistler yaratır. Eğer bir gün aramızda büyük işler başaran bir idealist çıkarsa bu muhakkak senin talebelerinden biri olacaktır. Böyle eser ise seni fazlası ile tatmin eder¹⁰³⁹.

Vedide Baha Pars¹⁰⁴⁰ ise babası Hakkı Baha Pars'ı şöyle tanıtıyor, “yine aynı gaye için.... (Hakkı Baha¹⁰⁴¹) ...Memleket için faydalı olabileceğine inandığı bir sahayı seçer, elinden geleni yapar fakat faydalı olamayacağından ümidini kestiği zamanda başka bir sahaya daldı. Küçük yaşlardan itibaren babası Baba Efendi¹⁰⁴² Tekkesi Şeyhi Bahâeddin Efendi'nin yanında ney¹⁰⁴³ ve flüt çalmasını öğrenmiş, mesneviyi dinleye dinleye Mevlana'nın ve mevleviliğin tasavvuf felsefesini içselleştirmiş ve karakterini böylesi bir ortamda şekillendirmiştir. Bununla birlikte O'nun ilk gençlik günlerinden itibaren irticanın ve softalığın amansız düşmanlarından birisi olduğunu eklemek gerekir. İlköğrenimini mahalle mektebinde tamamladıktan sonra Bursa Işıklar Askerî Lisesi'ne¹⁰⁴⁴ giden Hakkı Baha'nın o yıllarda Bursa Ulu Cami'de “Laz Hoca” lakabıyla anılan mutaassıp bir adamın cahilcesine istibdat idaresini öven sözlerinden rahatsızlık duyarak arkadaşı Ömer Naci ile birlikte bu adamın sözlerine karşı yazılar yazıp, taş basma ile çoğalttıktan sonra onları cami duvarlarına yapıştırması bunun bir gösterisidir. Vedide Baha Pars, “İdaresizlik....İdaresizlik..... İdaresizlik....”. O genç başta, o sıcak kalpte bu fikir ve heyecanlar bir ihtilal havası yaratacak kadar tokmak gibi senelerce vuruyor. Akisleri yanındakilere de duyulmaya başlıyor. Elden ele Namık Kemal'in yazıları¹⁰⁴⁵ dolaşıyor, Bursa Maarif Müdürlüğü'nden kaçarak Avrupa'ya giden Ahmet Rıza'ya, Ahmet Mithat Bey tarafından yollanan yazıları aynı elem vaziyetlerde bulunan mazlum milletlerin nasıl hareket ettikleri-, lügatlerde bulunmayan hürriyet, adalet, uhuvvet ve müsavat mevhumları öğreniliyordu. Nihayet taşbasmaları ilanlar yazarak “Laz Hocayı” teşhil ediyor, saltanat aleyhindeki yazıları teksir ederek kaçıp geceleyin

¹⁰³⁹ Hakkı Baha Pars, 10 Ocak 1942 tarihinde Edirnekapı Şehitliği, 5'inci Ada, 3'üncü Parsel, 62 Numaralı Kabr'e defnedilmiştir. Mehmet Âkif Ersoy'un kabri ise Hakkı Baha Pars'ın solda kalmak üzere Kara Kuvvetleri Şehitliği istikametinde yaklaşık 30-40 metre uzaklıktadır. Bu konuda yardımları için arkadaşım Casim Selvi'ye teşekkür ediyorum.; “Hakkı Baha Pars”, Yunus Kâzım Köni, *Vakit*, Sayı:8608, 11 Ocak 1942, 3.

¹⁰⁴⁰ Öz, M. F. (1987). “Vedide Baha Pars”, Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri, UNESCO Yayınları, 411-431.

¹⁰⁴¹ Celal Üzer, Kız Öğretmen Okulu Resim Öğretmeni: Portre, Atatürk, Portre, Hakkı Baha Pars, Kermes, Portrem, Eski Ev, Bursa, Kömürcüler Çarşısı, Kızlarağası Hanı, Çarşıda Akşam, Ay Işığında Meriç. “Halkevinin Dördüncü Resim Sergisinde Teşhir Edilen Kıymetli Resimlerin Listesi ve Değerli Ressamlarının İsimleri”, Halkın Sesi, Sayı: 3387, 26 Nisan 938 Salı, 3.; Bozkurt, M.E. (1943), “Hakkı Baha Pars İçin”, *Anadolu*, Sayı:9130, 23 İkinci kânun 1943 Cumartesi.; Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943). (2008). Mahmut Esat Bozkurt'un Yayınları, İstanbul Barosu Yayınları, 220.

¹⁰⁴² 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No'lu Künye Defteri, KHO Arşivi.

¹⁰⁴³ Hakkı Baha Pars, bir ney üstadı olarak da tanımlanır: “...Rahmetli yazar, şâir ve neyzen Hakkı Bahâ, Tevfik'in üfleyişine dâir şu tanımlamayı yapıyor: “Bir kâmiş parçasından bir ses ve nağme cihânı yaratan eşsiz bir virtüözdür”. <http://neyneva.com/neyzen-tevfik/> Erişim tarihi: 13.02.2021.

¹⁰⁴⁴ Pars, H. B., a.g.e., 1941, 27.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926., a.g.s., 1926, 525.; Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927., a.g.s., 1927, 2, 725.

¹⁰⁴⁵ Duru, K.N. (2017). İttihat ve Terakki Hatıralarım, 10.

*duvarlara asıyor, evlerin kapılarından içeri atıyorlar. Fakat düşman büyük...Müdafiler çok küçük....diyor*¹⁰⁴⁶.

Hakkı Baha Pars, 8 Ocak 1942'de İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliğine defnedilmiştir¹⁰⁴⁷. Hakkı Baha Pars'ın ölümünü Cumhuriyet Gazetesi, 10 İkinci kânun 1942 tarihli sayısında, "Hakkı Baha Pars'ın Cenazesi, Ölümünü teessürle haber verdiğimiz kıymetli münevver ve mütefekkir Hakkı Baha Pars'ın cenazesi bugün namazı öğleyin Beyazıt camiinde kılınarak Edirnekapı Şehitliğine naklolunacak ve merhumun na'sı orada mağfiret toprağına tevdi olunacaktır"¹⁰⁴⁸ şeklinde haber yapmış ve Cumhuriyet Gazetesi'nin bir sonra ki günkü sayısında da "Hakkı Baha Pars'ın cenazesi defnedildi. Ölümü teessürle haber verdiğimiz kıymetli muharrir ve fikir adamımız, eski Bursa mebuslarından Hakkı Baha Pars'ın cenazesi, dün hazin bir törenle Amerikan hastanesinden kaldırılarak otomobille Beyazıt'a getirilmiş ve camide namazı kılındıktan sonra, Edirnekapı'daki aile mezarlığında Allah'ın rahmetine tevdi edilmiştir. Cenaze merasiminde, kardeşi Bursa Meb'usu Muhiddin Baba Pars'la Vali ve Belediye reisi Lütfi Kırdar, İstanbul'un birçok tanınmış simaları ve merhumun hemen bütün akraba ve dostları hazır bulunmuşlardır. Cenazeye birçok çelenkler de gönderilmiştir. Ölümü ile muhitinde olduğu kadar irfan hayatımızda da büyük bir boşluk bırakan Hakkı Baha'yı tekrar rahmetle anar ve kederli ailesine uğradıkları bu acı kayıptan dolayı baş sağlığı dileriz." diyerek Hakkı Baha Pars'ı anmıştır¹⁰⁴⁹.

Vefatından 1 yıl sonra İzmir Halkevi tarafından kendisi için bir anma programı düzenlenmiştir¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴⁶Pars, H. B., a.g.e., 1941, 28.; Arslan, a.g.e., 2018, 168-172.

¹⁰⁴⁷ "Hakkı Baha Pars'ın Cenazesi", *Cumhuriyet*, Sayı:6248, 10 İkinci kânun 1942, 3.; Huyugüzel, a.g.e., 2000, 171.; Ağca, H., a.g.a.m., 2007, 218.

¹⁰⁴⁸ "Hakkı Baha Pars'ın Cenazesi", *Cumhuriyet*, Sayı:6248, 10 İkinci kânun 1942, 3.;

¹⁰⁴⁹ "Hakkı Baha Pars'ın Cenazesi Defnedildi", *Cumhuriyet*, Sayı:6249, 11 İkinci kânun 1942, 3.

¹⁰⁵⁰ "Dün Hakkı Baha Pars İçin İhtifal Yapıldı" *Yeni Asır*, 23 Ocak 1943.; "H.Baha Pars İhtifali", *Anadolu*, Sayı: 9129, 22 İkincikânun 1943 Cuma.; "Hakkı Baha'yı Dün Yaşattık", *Anadolu*, Sayı:9130, 23 İkincikânun 1943 Cumartesi, 2.; Türkmen Parlak, bahse konu eserinde 12 Ocak tarihinde Yeni Asır'da bir ölüm ilanı olduğunu söyler. Ancak, 8-13 Ocak tarihleri arasında Yeni Asır'da sadece A. Naci Hortaçsu'nun, "Kaybettiklerimiz: Bir Kayıp: Hakkı Baha'nın Ölümü Karşısında", *Yeni Asır*, 13 Ocak 1942." adlı yazısı vardır. Parlak, T. (1986). *Yeni Asır'ın İzmir Yılları II, 1924-1954*, Yeni Asır Yayınları, 514.; "Hakkı Baha Pars", *Akşam*, Sayı:8353, 23 Ocak 1942, 4.; Demiryürek, H. (2011). *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 60-61.; Kızıldoğan, a.g.m., 1937, 525-619.; Bozkurt, C., a.g.m., 2015, 11-32.; Akkılıç, Y., a.g.m., 1999, 26-33.; Arslan, a.g.a.m., 2018, 168-172.

8. SONUÇ

Bireyler sahip oldukları maddi ve manevi birikimler, yetenekler, özellikler sayesinde, yaşadıkları dönemleri ve sonraki zamanları değiştirme, etkileme güçlerine sahiptirler. Bazıları tarihin akışını değiştirirler. Şahsiyetler kendi yaptıkları veya yapamadıklarıyla tarihe damgasını vuran, yön veren bir güç, bir değerdirler.

Tezimizin konusu olan Hakkı Baha Pars, Yeni Türk Devletinin ilk dönem tarihine tanıklık etmiş önemli bir kişiliktir. Mustafa Kemal'in özellikle okul, subaylık ve ilk dönem cemiyetçilik zamanlarındaki yakınlarındandır. Mustafa Kemal ile Harp Okulundan başlayan yakınlığı, ömürlerinin sonuna kadar-Hakkı Baha Pars, Atatürk'e her alanda inanmış ve O'nu her alanda desteklemiştir- devam etmiştir.

Hakkı Baha Pars, ilk gençlik günlerinden itibaren irticanın ve softalığın amansız düşmanlarından birisi olmuştur. Bu inanç ve ilkelerini yazmış olduğu makale, kitap ve köşe yazıları ile konferans ve konuşmalarına yansıtmıştır. Bu inancı eserlerinde açıkça görmekteyiz. Bursa Işıklar Askerî İdadîsi'nde iken Ömer Naci ile birlikte istibdat idaresine karşı yazılar yazıp taş basma ile çoğalttıktan sonra şehrin sokaklarında duvarlara yapıştırmıştır.

İnkılapçı, eğitimci, idareci, edip ve kooperatifçi bir fikir adamı olan Hakkı Baha Bey, Cumhuriyetin unutulmuş devrimci dimağlarından biridir. Unutmamak gerekir ki, Tanzimat'tan sonra canlanan genç dimağlardan biri olan Hakkı Baha'yı tanımak, o dönemin fikir çalkantılarını, aydınlardaki farklı fikir ve düşünceleri, dolayısıyla Türk Devrimi'ni, Türk toplumunu anlamak demektir.

Yazmayı, okumayı çok seven, araştırmayı, öğrenmeği kendisine ilke edinen, Osmanlı'dan (batı aydını profili ile) Cumhuriyete intikal etmiş bir ortamda yetişmiş, millet, memleket, vatan sevdalısı bir nefer olarak hayatını idame ettirmiştir.

Hakkı Baha Pars, harbi, bir zenginlik vasıtası olarak görenlere, mahvolan aileler, yetim ve sefil kalan çocuklar, yıkılan evler, tahkir olunan hürmetler, feryatlar, figanlar ve vaveylalar karşısında, sizin sağır vicdanınıza sesleniyorum diyerek harp zenginlerine sert eleştirilerde bulunan bir mebustur.

Hakkı Baha, Meşrutiyet ile ve İttihat ve Terakki sayesinde Osmanlının yok olmaktan, geri çekilmekten kurtulduğunu, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyetin ilanını

sağlamak ile işin harp ve idare sahasındaki vazifesini tamamladığını, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bundan sonraki vazifesinin ilim, irfan ocaklarını açmak olduğunu söyleyerek yeni bir yapıya geçmek gerektiğine inanlardandır.

Hakkı Baha, Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi adlı eseri ile çalışanların emekli olduklarında geçinemeyeceklerini, bunun önüne geçmek içinde günümüz Bireysel Emeklilik Sistemlerine benzer bir tasarruf sisteminin kurulmasının ehemmiyetini ilk dile getirenlerden biridir.

Erdek Kaymakamı iken Usûl-i Tenkît adlı eseriyle, Türkçenin yazımı esnasında karşılaşılan gramer, anlam ve yazım hatalarının önüne geçmek için önermelerde bulunur ve bu eserin oradaki okullarda okutulması Maarif Nezaratine başvuruda bulunur. Kendisi de eserin okutulmasında öğretmenlerle temas halinde olur.

Hakkı Baha, ilköğretim öğrencilerinin daha ilk başta kooperatifçilik ülküsünü, çalışma esaslarını bilmesini, kendilerine bir kooperatif tesisi için neler yapmaları gerektiğini gösterebilen bir aydındır. Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri adlı eserinde de bu konuları işler.

Gerçek bir milletin ülküsünün, ahenk olacağından hareketle, fertler ve cemiyetler arasındaki uyumun, bir Türkün ıstırapı diğer bir Türkün ıstırapı gibi keza bir Türkün saadeti diğer bir Türkün saadeti gibi telâkki edilmeğe başlarsa işte o zaman Türklerdeki umumi tesanüitten bahsedilebileceğini ve bunun da kooperatifçilikle, birlik ve beraberlik sağlanacağını dile getirir.

Hakkı Baha, fert için hafıza ne ise millet için de tarih odur. Fertteki zihni hafıza ya hadiselerin kronolojik ifadeleri olan tarih kitapları, tarihi makaleler; uzvi hafızaya da menkıbeler, an'aneler, masallar, hülâsa bütün bir folklor tekabül eder. Her vakit işitile gelmekte olan tarihi tedrisatın telkin mahiyette yapılması lüzumu işte bu esaslı sırdan neş'et etmektedir. Yani uzvi hafızamızda biriken kıymetler nasıl bizim seciyemizi teşkil ediyorsa bir milletin seciyesi de folklorunda görülür. Milli tarih tedrisatından terbiyevi bir mahiyette istifade etmek için o vakalara meydan vermeli, seciyeyi araştırmak ve genç nesle o seciyevi kıymetleri telkin etmek lazımdır. Türk kültürüne tabi olmayan, milli heyecanımızı terennüm ettirmeyen o edebiyat Türk edebiyatı olmadığını söyler.

Hakkı Baha Pars, nesilleri yetiştirirken, kalp terbiyesinin gerekli olduğunu, bunun da sevgi ile sağlanacağını, gururun sahibine sadece ve sadece hamakat vereceğini, kendisini sevmeyen birinin başkaları tarafından sevilemeyeceğini, başarı için kalbin amaca, ideale inanması gerektiğini vurgular.

Hakkı Baha, Selanik'te çıkardığı (Füyûzat) Mecmuasında neşrettiği (Osmanlı Tarih Felsefesine Medhal) unvanlı eserinde, “*Beşeriyetin; sin-i sebaveti, aile; sin-i tifuliyeti, kabile; sin-i şebabı, devlet içinde geçer*” yani “*Beşeriyetin çocukluk devri Mutlakiyette, gençlik devri Meşrutiyette, olgunluk devri ise Cumhuriyette geçer.*” demiştir.

Hakkı Baha, Atatürk ile beraber çalışma fırsatı bulduğum gibi, *Cumhuriyetin çocukları! İşlerinizle, başlarınızla siz sizeseniz. Arada hail yoktur. Başınız yüksek, omuzlarınız dik ve serbesttir. Vatanınızı ve birbirilerinizi seviniz. Müstakil yurdumuzun içinde hakkınız olan saadete kavuşmak elinizdedir. İstikbal sizin, şeref sizindir; çalışınız.*” demektedir.

Tezimizle, Kuvâ-yı Milliyeci, Halkçı, Türkçü, Devrimci, Demokrat, Cumhuriyetçi bir Türk aydınını çalışma fırsatı bulduk. Tezimizin tamamında, arşiv vesikaları, birincil kaynaklar, telif ve tetkik eserler, anılar ve Hakkı Baha Pars'ın hayattaki tanıdıkları/akrabalarının paylaştığı bilgi ve belgelerden yararlandık.

Hakkı Baha, yeni rejimin inşası uğrunda önemli gün ve zamanlarda Türk milletinin ulus devlet ideoloji etrafında kenetlenmesi için nutuklarıyla, konferanslarıyla, telif ve çeviri eserleri ile dergi ve gazetelerdeki yazılarıyla mücadele etmiş nadir şahıslardan biridir.

Bu nedenle Hakkı Baha Pars'ı tanımak, öğrenmek, bir devri, bir yüzyılı öğrenmek ve tanımak için yeni bir anahtar olacaktır.

KAYNAKÇA

- “18 Mart-Halk Bilgisi Derneğinin Kongresi Toplanacaktır”, *Vakit*, Sayı:4001, 24 Şubat 1929,1.
- “9 Eylül-Bayramlarınız Kutlu Olsun”, *Anadolu*, Sayı: 7985, 9 Eylül 1939, 1.
- “Acı Bir Kayıp”, *Cumhuriyet*, Sayı:6320, 23 Mart 1942, 1.
- “Ankara’da Anadolu Maarif Kitabhanesi”, *Ev Hocası*, Sayı:1, Fiyatı:5 Kuruş, 1 Temmuz 1339, İstanbul, İkdam Matbaası, arka kapak.
- “Atatürk’ü Anma Sayısı”, *Anadolu*, Sayı:7670, 11 Kasım 1938, 2.
- “Atatürk’ü Anma Sayısı”, *Son Telgraf*, Sayı:1322, 10 Kasım 1940, 4, 6.
- “Atatürk’ü Dinlerken; Vatan ve Hürriyet”, *Akşam*, Sayı: 6791, 12 Eylül 1937, 1, 8
- “Atatürk’ü Dinlerken-Mukaddes Tabanca”, *Ulus*, 19 Mart 1938, 1.
- “Atatürk’ü Dinlerken-Mukaddes Tabanca”, *Ulus*, 19 Mart 1938.
- “Atatürk’ü Dinlerken-Mustafa Kemal’in Şam’da Kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”, *Son Posta*, Sayı:2557, 12 Eylül 1937, 1, 10.
- “Atatürk’ü Dinlerken-Vatan ve Hürriyet”, *Haber*, Sayı: 2033, 12 Eylül 1937, 2, 7.
- “Atatürk’ü Dinlerken-Vatan ve Hürriyet”, *Tan*, Nu:862, 12 Eylül 1937, 8.
- “Atatürk’ü Dinlerken-Vatan ve Hürriyet”, *Ulus*, Sayı: 5791, 10 Eylül 1937, 1.
- “Atatürk’ün Hayatı”, *Haber*, Sayı:8849, 10 Kasım 1942, 4.
- “B.Muhittin Baha Pars’ın Bir Mektubu”, *Ulus*, Sayı:15 Ekim Çarşamba 1947, 3.
- “Bağçe Risalesi”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908)-Fî 19 Teşrin-i Sâni, 1334 s.16 ile 17 inci sayfalar arası.
- “Bibliyografya-Fikirler”, *Ulus*, 26 Ocak 1938, 6.
- “Bir Çocuk Edebiyatı Doğuyor”, *Son Posta*, Sayı:538, 22 Kânunsâni 1932, 4.
- “Bir Hatıra”, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (60, 61, 62), Haziran-Temmuz-Ağustos 1943, 35.
- “Bir İnkılâbcının Büyük Ruhı”, *Cumhuriyet*, Sayı: 6266, 28 İkinci Kanun 1942, 2.
- “Bugün Halkevinde Konferans Var”, *Anadolu*, Numara:6117, 18 Ocak 1935, 1.
- “Bugünkü yazı dilimizde kullanılan yabancı sözlerin karşılıklarını ortaya koymalıdır.”, “Dil Cemiyetinden Bir Dilek”, *Milliyet*, No:2537, 4 Mart 1933 Cumartesi, 4.
- “Bursa Faciasının Yılı ...Münasebetiyle”, *Yenigün*, 8 Temmuz 1922, Cumartesi.
- “Bursa İli 341 (1925) Yılı Salnamesi”, *Yeşil Bursa*, Sayı:16, 29 Haziran 1341, Pazartesi.
- “Bursa Muallimler Birliği”, *Muallimler Birliği*, (4), Teşrin-i evvel, 1341 (1925), 171.
- “Bursa Muallimler Birliği”, *Muallimler Birliği*, (5), Teşrin-i sâni, 1341 (1925), 237.

- “Bursa Muallimler Birliği”, *Muallimler Birliği*, Sene:2, (14), Ağustos, Ankara, 1926, 609-640.
- “Bursa Yurdu Müsameresi”, *Yenigün*, 17 Temmuz 1922, Çarşamba, 2.
- “Bursa Yurdu”, *Yenigün*, 2 Haziran 1922, Cuma.
- “Bursa Yurdu”, *Yenigün*, 3 Şubat 1922, Cuma.
- “Bursa Yurdu”, *Yenigün*, 8 Şubat 1922, Pazar, 1.
- “Bursa’mızın Hazin Sene-i Devriye-i İşgali”, *İleri*, 8 Temmuz 1922.
- “Bursa’yı İki Gün İdare Eden Eşkıya-Püskülsüz İsmail’in Maceraları”, *Son Posta*, Sayı:3261, 26 Ağustos 1939, 14.
- “Bursa” Maddesi. (1982). *Yurt Ansiklopedisi*, 1651.
- “Bursalıların Gazimize Muhabbet ve Merbûtiyeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Nisan 1926-5 Şevval 1344 Pazar, 1.
- “Büyük Atanın Annelerinin İzmir’deki Makberesi Bu Hafta Yapılmağa Başlanıyor”, *Son Posta*, Sayı: 2984, 17 Kasım 1938, 9.
- “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6257, 19 Birinci Kanun 1942, 2.
- “Büyük Bir Türk-Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet*, Sayı:6258, 20 İkinci Kanun 1942, 2.
- “Büyük Maarif Şûrası Dün Ankara’da Açıldı”, *Yeni Sabah*, No:434, 18 Temmuz 1939 Salı, 1,3.
- “Büyük Türk Hakkı Baha Pars”, *Cumhuriyet* 19 Ocak 1942, 2.
- “Cevabım”, *Hizmet*, Numara: 1881, Sene:7, Numara: 1943, 8 Temmuz 1931 Çarşamba, 3.
- “Cumhuriyet Matbaası Kitap Neşriyatı”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4616, 22 Mart 1937, 8.
- “Cumhuriyet Matbaası Kitap Neşriyatı”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4617, 23 Mart 1937, 8.
- “Çek Sefarethanesinin Otomobili İki Kanını Çiğnedi”, *Milliyet*, 29 Temmuz 1958, 5.
- “Çimdikler-Cellâdın On Kuruşu”, *Anadolu*, Sayı: 7530, 12 Haziran 1938, 5.
- “Çok Yerinde Türkçü ve Mütefekkiri Hakkı Baha Pars İhtifali”, *Anadolu*, 20 İkinci kânun 1943, 2.
- “Dâhili Haberler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Numara:141, 24 Mart 1921.
- “Demirci Mehmed Efe’nin Telgrafıdır” ibaresi bulunan zarf, Sıra No: 29, Kutu No: 24, Belge No: 154, Adet: 2, Tarih Nev’i: 00/00/000. <http://tite.ankara.edu.tr/files/2013/02/Titea2.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- “Dernek Murahhasları Gitti”, *Vakit*, Sayı:4020, 17 Mart 1929, 3.
- “Devletçilik Nedir Niçin Devletçîğiz?”, *Anadolu*, Numara: 6120, 21 Kânunusani 1935, 2.
- “Devletçilik Nedir Niçin Devletçîğiz?”, *Anadolu*, Numara: 6121, 22 Kânunusani 1935, 2-6.
- “Devletçilik”, *Anadolu*, Numara:6113, 14 Ocak 1935, 1.

- “Devletçilik”, *Anadolu*, Numara:6114, 15 Ocak 1935, 1.
- “Devletçilik”, *Anadolu*, Numara:6115, 16 Ocak 1935, 1.
- “Devletçilik”, *Yeni Asır*, Sayı: 8846, 15 Ocak 1935 Salı, 1.
- “Devletçilik”, *Yeni Asır*, Sayı: 8849, 16 Kânunusani 1935, Perşembe, 2.
- “Devletçilik”, *Yeni Asır*, Sayı:8851, 18 Kânunusani 1938 Cuma, 17.
- “Devrim Konferansları-Devletçilik Nedir Niçin Devletçiyiz?”, *Anadolu*, Numara:6118, 19 Ocak 1935, 1, 3.
- “Dil Kurultayında Muhtelif Komisyonlar Çalışmalara Başladı”, *Tan*, No:467, 26 Ağustos 1936 Çarşamba, 7.
- “Dil Kurultayının Üçüncü Günü”, *Ulus*, No:5418, 27 Ağustos 1936 Perşembe, 4.
- “Dün Hakkı Baha Pars İçin İhtifal Yapıldı” *Yeni Asır*, 23 Ocak 1943.
- “Edebî Cemiyet Kuruluyor”, *Hizmet*, Numara: 1883, 27 Nisan 1931.
- “Edebî İrtica-İzmirliler Bu Ağır İsnada Cevap Veriyorlar”, *Hizmet*, Sene:7, Numara: 1942, 7 Temmuz 1931, 4.
- “Edebi-Cemiyet”, *Hizmet*, Sene:7, Numara: 1881, 24 Nisan 1931, 2.
- “Edebiyat Cemiyeti”, *Akşam*, Sayı: 4480, 1 Nisan 1931 Çarşamba, 4.
- “Edebiyat-Birlik Mecmua Çıkıyoruz”, *Hizmet*, Sene:7, Numara: 1883, 27 Nisan 1931 Pazartesi, 2.
- “Ege Mıntıkasını Tanıtma Teşebbüsleri”, *Vakit*, Sayı:5352, 2 Aralık 1932, 6.
- “En Büyük Türkün Hayatı”, *Akşam*, Sayı:7210, 10 Teşrinsânî 1938, 2.
- “Faydalı Konferanslar-Devletçiliğin Faydaları Tarif Edildi”, *Ulusal Birlik (İzmir)*, Yıl:2, Sayı:339, 19 İkincikânun 1935, Cumartesi, 1.
- “Felsefe Cemiyetinden”, *Hayat Mecmuası*, (20), 17 Ocak 1929, 112.
- “Fikirler”, *Ulus*, Sayı: 5279, 10 Nisan 1936 Cuma, 6.
- “Fikirler”, *Ulus*, Sayı:5925, 26 Son kânun 1938, 6.
- “Gelenler Gidenler”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:21, 7 Şubat Cuma, 1328, 30 Temmuz 1326, 12 Ağustos Efrenci 1910, 2.
- “Gelenler-Gidenler”, *Eskişehir*, 21 Şevval 1328 (12 Teşrin-i evvel 1326-25 Teşrin-i evvel 1910 Salı), 3.
- “Gelenler-Hüseyin Cahit Bey’in Bursa Seyahati”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:6, 17 Rebüyyü’l Evvel, Cuma, 1328, 14 Nisan 1326, 27 Nisan Efrenci 1910, 4.
- “Günün Küçük Duyumları-Bugün Halkevinde Değerli Bir Konferans Var”, *Anadolu*, Numara 6151, 28 Şubat 1935, s.2.
- “H. B. D. Kongresi Toplandı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No:2762, 19 Mart 1929 Salı, 1-2.
- “H.Baha Pars İhtifali”, *Anadolu*, Sayı: 9129, 23 İkinci kânun 1943 Cuma.
- “H.Baha Pars İhtifali”, *Anadolu*, Sayı: 9130, 24 İkinci kânun 1943 Cumartesi.

- “Hakkı Baha Pars’ın Cenazesi Defnedildi”, *Cumhuriyet*, Sayı:6249, 11 İkinci kânun 1942, 3.
- “Hakkı Baha Pars’ın Cenazesi”, *Cumhuriyet*, Sayı:6248, 10 İkinci kânun 1942, 3.
- “Hakkı Baha Pars”, *Akşam*, Nu: 8341, 12 Kânunsâni 1942, 1, 5.
- “Hakkı Baha Pars”, *Akşam*, Sayı:8353, 23 Ocak 1942, 4.
- “Hakkı Baha Pars”, Yunus Kâzım Köni, *Vakit*, Sayı:8608, 11 Ocak 1942, 3.
- “Hakkı Baha’yı Dün Yaşattık”, *Anadolu*, Sayı:9130, 23 İkinci kânun Cumartesi 1943, 2.
- “Hakkı Baha”, *Anadolu*, 15 Ocak 1942.
- “Halk Bilgisi Derneği Kongresi”, *Vakit*, Sayı:4019, 16 Mart 1929, 2.
- “Halk Bilgisi Derneği Toplandı-Büyük Kongre İçin Hazırlıklar Yapılıyor” *Vakit*, Sayı:4007, 2 Mart 1929, 4.
- “Halk Bilgisi Derneği”, *Vakit*, Sayı: 4023, 20 Mart 1929, 1.
- “Halkevi Konferansları”, *Yeni Asır*, Sayı: 8873, 27 Son Kanun 1937 Çarşamba 2.
- “Halkevi Konferansları”, *Yeni Asır*, Sayı: 8876, 28 Şubat 1935, Perşembe, 2.
- “Halkevinde Perşembe Günü Konferans Var”, *Anadolu*, Numara 6150, 27 Şubat 1935 Çarşamba, 1.
- “Halkevinde Perşembe Günü Konferans Var”, *Ulusal Birlik*, Yıl:2, Nu:372, İzmir 26 Şubat 1935 Salı, 1.
- “Halkevinin Dördüncü Resim Sergisinde Teşhir Edilen Kıymetli Resimlerin Listesi ve Değerli Ressamlarının İsimleri”, *Halkın Sesi*, Sayı:3387, 26 Nisan 938 Salı, 3.
- “Hikâyeler-Teşhis”, *Anadolu*, Sayı:, 7484, 18 Nisan 1936, 3, 4.
- “İrkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları”, *Anadolu*, Numara: 6152-6158, 1-7 Mart 1935.
- “İki Cephe” *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı:238, 17 Temmuz 1921, 2.
- “İnkılap Hatıralarından”, *Anadolu*, Sayı: 7408, 14 Kânunsâni 1938, 5
- “İnkılap Tarihinden İki Yaprak, “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Cumhuriyet*, Sayı:4972, 19 Mart 1938, 1, 8, 9.
- “İntihabat”, *Muallimler Birliği*, Sene:1, (3), Eylül 1341, 144.
- “İttihat ve Terakki Müessisleri Kimlerdir?”, *Tan*, Sayı:1248, 20 Ocak 1939, 2.
- “İttihat ve Terakki, Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?”, *Tefrika No: 58*”, *Son Posta*, no:913, 8 Şubat 1933, 8.
- “İttihat ve Terakki, Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı? Nasıl Öldü?”, *Tefrika No: 98*”, *Son Posta*, Sayı:953, 19 Mart 1933, 9.
- “İttihat ve Terakkide On Sene-İttihat ve Terakkinin Hüviyeti Hakkında Bir Mektup”, *Son Posta*, Sene:7, Numara: 2264, Son Postanın Siyası Tefrikası:34, 18 İkinciteşrin 1936, Çarşamba, 13.

- “İttihat ve Terakkide On Sene-Sait ve Talat Paşaları Mukayese Eden İkinci Mektup”, *Son Posta*, Sene:7, Numara: 2265, Son Postanın Siyası Tefrikası:35, 19 İkciteşrin 1936, Çarşamba, 9.
- “İzmir Edebiyat Cemiyetinden”, *Son Posta*, Sayı:376, 11 Ağustos 1931, 4.
- “İzmir Kurtuluşu Büyük Şenliklerle Kutlandı”, *Akşam*, Sayı: 7149, 11 Eylül 1938, 4.
- “İzmir Muallimler Birliği Bir Sandık Kuruyor”, *Cumhuriyet*, Sayı:4609, 15 Mart 1937, 5.
- “İzmir Muallimler Birliği Kongresi”, *Anadolu*, Sayı:6489, 7 Nisan 1936, 3.
- “İzmir Muallimler Birliği kongresi”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4276, 11 Nisan 1936, 6.
- “İzmir’de Bir Edebiyat Cemiyeti Teşkil Etti”, *Son Posta*, Sayı:322, 19 Haziran 1931 Cuma, 2.
- “İzmir’den Röportajlar: 28,İstanbul’a Dönüş”, *Son Posta*, Sayı:2284,7 Aralık 1936,11.
- “Kahraman Kumandanı Dün Gömdük”, *Cumhuriyet*, Sayı:3850, 26 Nisan 1934, 7.
- “Karşıyaka Halkevinde Konferans ve Konser”, *Yeni Asır*, Sayı: 10666, 21 Eylül 1940 Cumartesi, 2.
- “Karşıyaka Halkevinde...”, *Yeni Asır*, Sayı: 10728, 26 Son Kanun 1941 Pazar, 2.
- “Kaybettiklerimiz: Bir Kayıp: Hakkı Baha’nın Ölümü Karşısında”, *Yeni Asır*, 13 Ocak 1942.
- “Konferans Serisi-Karşıyaka Halkevinde”, *Anadolu*, Sayı:7484, 19 Nisan 938 Salı, 8.
- “Konferans”, *Anadolu*, Numara: 7445, 1 Mart 1938, 6.
- “Kongre Bugün Açılıyor”, *Vakit*, Sayı:4021, 18 Mart 1929, s.1.
- “Kooperatifçi Programı”, *Anadolu*, Sayı:7007, 3 Eylül 1936 Perşembe, 3.
- “Kooperatifçilik Kongresi Kapanırken-Memleketimizde Mekteb Kooperatifçiliği ve Ehemmiyeti”, *Cumhuriyet*, Sayı:7308, 25 Birincikânun 1944 Pazartesi, 2.
- “Küçük Haberler”, *Haber-Akşam Postası*, Sayı:1853, 15 Mart 1937 Pazartesi, 10-3.
- “Liseler ve Orta Mektepler Açıldı”, *Vakit*, Sayı:490, 20 Eylül 1931, 3.
- “Maarif Kongresi-Resimler”, Muallimler Birliği, Sene:1, Sayı:1, Ankara’da Türkiye Muallimleri Birliği Umumi Merkezi Tarafından Ayda Bir Neşrolunur, Temmuz 1341, münderecat, 14.
- “Maarif Şûrası Dün Mesaisini Tamamladı”, *Cumhuriyet*, Sayı:5465, 30 Temmuz 1939, 1, 7.
- “Maarif Şûrası Dün Vekilin Nutku ile Açıldı”, *Vakit*, Sayı:7730,18 Temmuz 1939, 8.
- “Maarif Şûrası Yarın İctimalara Başlıyor”, *Cumhuriyet*, Sayı:5451, 16 Temmuz 1939, 1, 8.
- “Maarif Şûrası Yarın İctimalara Başlıyor”, *Cumhuriyet*, Sayı:5452, 17 Temmuz 1939, 1.

- “Maarif Şûrası-Bugün Ankara’da Toplanan Müzakereye Başlıyor”, *Akşam*, Sayı:7448, 17 Temmuz 1939, 2.
- “Maarif Şûrası-İzmir’den Gidecek Murahhaslar Kararlaştı”, *Akşam*, Sayı:7435, 4 Temmuz 1939, s.4.
- “Maarif Şûrasında Görülen İşler”, *Haber-Akşam Postası*, Sayı:2668, 18 Temmuz 1939, s.10.
- “Maarif Vekili Hamdullah Suphi Beyefendi ile Mülakat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Mart 1921,1.
- “Masun Kalplerden Bir Nida”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:3, 5 Rebüyyü’l Ahir, Cuma, 1328, 2 Nisan 1326, 10 Nisan Efreni 1910, 2-3.
- “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1934, 7.
- “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, No: 3715, 8 Eylül 1934 Cumartesi, 6.
- “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3682, 6 Ağustos 1934, 7.
- “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3683, 7 Ağustos 1934, 6.
- “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3711, 3 Eylül 1934, 6.
- “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3877, 1 Ağustos 1934, 6.
- “Mektep Kooperatifçiliği”, *Cumhuriyet*, Sayı:37314, 24 Eylül 1934 Pazartesi, 8.
- “Memlekette Bayram İntibaları”, *Anadolu*, Sayı:7345, 31 Ekim 1937, 2, 9.
- “Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:7, 27 Rebüyyü’l Ahirin, Cuma, 1328, 23 Nisan 1326, 5 Mayıs Efreni 1910, 4.
- “Merkez Kongre ve İdare Heyetleri”, *Muallimler Birliği*, (3),Eylül,1341 (1925), 144.
- “Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-15-”, *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3578, 13 Şubat 1942 Cuma, 3.
- “Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-16-”, *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3586, 21 Şubat 1942 Cuma, 2.
- “Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-20-”, *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3613, 20 Mart Şubat 1942 Cuma, 3.
- “Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-21-”, *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3620, 27 Mart Şubat 1942 Cuma, 3.
- “Mısralardan İlhamlar-(Defterim)den İstinsahlar-22-”, *Haber-Akşam Postası*, Sayı:3627, 3 Nisan 1942 Cuma, 3.
- “Milli Tarihimizin Meçhul Kalan Bir Hakikati Aydınlanıyor-Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Son Posta*, Sayı:2741, 20 Mart 1938, 1, 10, 13.
- “Muallim Bay Hakkı Baha’nın Ulusevinde Verdiği Konferans” *Anadolu*, Numara:6119, 20 Kânunsânî 1935, 1-3.
- “Muallime ve Muallimler Dernekleri Heyet-i İdaresi”, *Anadolu’da Yenigün*, Numara, 882-505, 1 Haziran 1922, 2.

- “Muallimler Birliği Konferansı”, *Yeni Fikir*, 2 Temmuz 1341-1 Ağustos 1343, Numara 24, Pençşembe, Sene: 1, 1.
- “Muallimler Birliği Kongresi”, *Muallimler Birliği*, Sene:1, Numero: 24, 2 Temmuz 1925 (1341)-10 Zilhicce 1343, 1.
- “Muallimler Vilayet Kurultayından Mesken Bedeli Alacaklarını İstiyor”, *Anadolu*, Sayı:6180, 7 Nisan 1935, 3.
- “Muallimler Yardım Sandığı Kurdular”, *Yeni Asır*, No:9792, 26 Şubat 938 Cumartesi, 2.
- “Muallimlerimizin Dilekleri”, *Anadolu*, Sayı: 6191, 21 Nisan 1935 Pazar, 7.
- “Muin-i Hilâl Matbaası”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:1, 12 Rebüü’l Evvel, Pençşembe, 1328, 11 Mart 1326, 24 Mart-Efreni 1910, 4.
- “Mukaddes Tabanca”, *Ulus Sesi*, Sayı: 883, 26 Mart 1938 Cumartesi, 1.
- “Mübadillerde İştirak Edecek”, *Yeni Fikir*, 17 Şubat 1925/1341, 1.
- “Niçin Devletçiyiz”, *Anadolu*, Numara:6112, 13 Ocak 1935, 1.
- “Okul ve Ulus”, *Anadolu*, Sayı:6456, 22 Şubat 1936, 5.
- “Okul ve Ulus”, *Yeni Asır*, Sayı:9205, 2 Nisan 1936, 7.
- “Okumak Aşkı Herkesi Sarıyor”, *Anadolu*, Sayı:7468, 27 Mart 1938, 6.
- “Okuyuculara Cevaplar-Ökaliptüs Ağacı Hakkında Türkçe Bir Kitap Var Mıdır?”, *Son Posta*, Sayı: 2862, 19 Temmuz 1938 Salı, 8.
- “Orta Tedrisatta Terfi Edip de Boş Kadro Bekleyen Muallimler Tespit Edildi”, *Ulus*, 26 Ağustos 1939, 5.
- “Öğrenciler Derslerine Nasıl Çalışmalı?”, *Anadolu*, Sayı:7423, 31 Ocak 1938, 6.
- “Öğretmen Tayinin ve Becayış”, *Halkın Sesi*, Sayı:4448,11 Aralık 1941 Perşembe, 3.
- “Öğretmen Terfi Listesi”, *Yeni Asır*, Sene:1, Sayı:10224, 2 Eylül 1939 Cumartesi, 2.
- “Öğretmenler Arasında Yeni Tayinler”, *Yeni Asır*, Sayı: 11042, 10 İlkânun Çarşamba 1941 Çarşamba, 2.
- “Öğretmenler Arasında”, *Anadolu*, Sayı: 7057, 1 Kasım 1936, 2.
- “Öğretmenlerin Ders Ücretleri Farkları”, *Anadolu*, Sayı:7342, 2 Ekim 1937, 2.
- “Pars, Vedide Baha” Maddesi, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*.(2007). C.7, O. Cihat-Süyinşaiyev, Yazı Kurulu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 217-218.
- “Say-i Misak-ı Milli”, *Yeni Gün* 9 Şubat 338 tarihli ve 770 numaralı nüshada yayımlanan “Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi” makalesine münderiçtir.
- “Soyadı Kütüğü Yazdıran Yurttaşlarımız”, *Anadolu*, Numara:6129, 1 Şubat 1935 Cuma, 4.
- “Soyadlarını Tescil Ettirenler”, *Yeni Asır*, No:8863, 1 Şubat 1935 Cuma 5.

- “Tanzimat Devriminde Bursa 1856-1877”. (1939). Nakleden: Naci Kum, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (24), 31-36.
- “Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi”, *Yeni Gün*, 5 Kânun-ı Sâni 1338, 338 tarih, 769 numaralı nüsha.
- “Türk Tarih Kurumu Belleteni Çok Kıymetli Yazılarla İntişar Etti”, *Cumhuriyet*, Sayı:4971, 18 Mart 1938, 5.
- “Uludağ’ın Adını Kim Koydu?”, *Hakkın Sesi*, No:481, 15 Kasım 1935, s.2.
- “Ulus Evinde İnkılâp Konferansları Verilecek”, *Yeni Asır*, Sayı: 8833, 24 Kânunevvel 1334, 6.
- “Usûl-i Tenkîl”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 324 (1908)-Fî 19 Teşrin-i Sâni, 1334, arka iç kapak.
- “Üçüncü Dil Kurultayı Bugün Toplanıyor”, *Ulus*, No:5415, 24 Ağustos 1936, 1.
- “Üçüncü Dil Kurultayı Dün Açıldı Komisyonlar Seçildi”, *Akşam*, 25 Ağustos 1936, 1-4.
- “Üçüncü Dil Kurultayı Törenle Açıldı”, *Son Posta*, Sayı: 2179, 25 Ağustos 1936, 7.
- “Üçüncü Türk Dili Kurultayı Dün Mesaisini Bitirerek Dağıldı”, *Cumhuriyet*, No: 4419, 1 Eylül 1936, 1, 7.
- “Üçüncü Türk Dili Kurultayı Merasimle Açıldı”, *Cumhuriyet*, Sayı:4412, 25 Ağustos 1936 Salı, 1, 7.
- “Vakit Başyazarı Ahmet Emin Bey, incelemelerde bulunmak üzere İstanbul’dan Ankara’ya hareket etti. Ahmet Emin Bey, Ankara’da ve cephede birçok görüşmeler yapacak, bunları ve izlenimlerini Vakit’te yayımlayacaktır.”, *Vakit*, 21 Kasım 1921, Pazartesi.
- “Vatan ve Hürriyet İttihat ve Terakki-Mukaddes Tabanca”, *Kurun*, Sayı:7249-1339, 19 Mart 1938, 1, 2, 4.
- “Vatan ve Hürriyet Makalesine Ait Bir Tashih”, *Son Posta*, Sayı:2558, 13 Eylül 1937, 1.
- “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Mukaddes Tabanca”, *Tan* 19 Mart 1938, 6, 9.
- “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki”, *Ulus*, 18 Mart 1938, 1.
- “Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki”, *Ulus*, 20 Mart 1938, 1.
- “Yakın Tarihten İki Yaprak”, *Haber*, Sayı:2210, 17 Mart 1938, 1, 4, 11.
- “Yayla Duyguları”, *Cumhuriyet*, Sayı:, 4309, 2 Ağustos 1936, 8.
- “Yeni Neşriyat”, *Son Posta*, Numara:2782, 30 Nisan 1938, 13.
- “Yeni Neşriyat-”Nörasteni”-”Ruhî Terbiye”, *Anadolu*, Sayı: 8463, 8 Mart 1941 Cumartesi, 2.
- “Yeni Neşriyat-Fikirler”, *Anadolu*, Numara:7247, 8 Temmuz 1937 Perşembe, 4.
- “Yeni Neşriyat-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri”, *Anadolu*, Sayı:8463,8 Mart 1941 Cumartesi,2.

- “Yeni Neşriyat-Okalıptüs”, *Kurun*, Sayı: 7287-1377, 26 Nisan 1938 Salı, 10.
- “Yeni Neşriyat-Telkin Nedir?”, *Anadolu*, Yıl:28, Numara:7646, 4 Birinci Teşrin Salı 1938, 2.
- “Yeni Neşriyat: Bursa Mecmuası, Çocuk Edebiyatı Külliyyatı, Anize”, *Türk Yurdu*, (1. Seri), C.III., 22 (150), İstanbul, 20 Kanun-i Evvel 1333, 3670-3671.
- “Yüzbaşı Mustafa Kemâl Bey, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”, *Vakit*, Sayı:5141, 3 Mayıs 1932,7.
- “Ziyafet”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:6, 17 Rebüyyü’l Evvel, Cuma, 1328, 14 Nisan 1326, 27 Nisan Efreni 1910, 4.
- 1315 Duhullülere Mahsus Künye Defteri, Hakkı Baha-17 No’lu Künye Defteri, KHO Arşivi.
- 1317 Yılında Mekteb-i Harbiye’de Tahsil Gören Şakirdana Mahsus İmtihan-ı Umumi Cetveli, Kara Harp Okulu Arşivi, Numara Defteri, No:22.
- Abacı, Z.D. (2018). “II. Abdülhamid Döneminde Bursa’nın Mekânsal ve Kültürel Dönüşümü”, *Bursa Günlüğü*, (2), Haziran, 4-12.
- Abdulkadiroğlu, N.(1985). “Ziya Gökalp’te İslamiyet Telakkisi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXIII/1-2, 93-108.
- Aça, M.(2008). “Halk Bilgisi Haberleri” ve “İnan” Dergileri Bağlamında 1929-1949 Yılları Arası Halk Bilimi ve Halk Edebiyatı Araştırmalarında Trabzon’un Yeri” *Karadeniz*, Yıl: 1, (1), Kış, 9-20.
- Adıvar, H.E. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B. (1943), 56-59.
- Adıvar, Halide Edip, “Hakkı Baha Pars”, *Akşam*, Nu:8341, 12 Kânunsânî 1942.
- Ağca, H.(2007). “Pars, Hakkı Baha” Maddesi, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C.7, O. Cihat-Süyinşayev, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ahmad, F. (1984). İttihat ve Terakki, 1908-1914, Kaynak Yayınlarından.
- Ahmad, F.-Rustowi, D. A. (1976). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1975-1976, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 245-284.
- Akal, E. (2002). Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm, TÜSTAV.
- Akay, M. (2010). *Milli Eğitim Şuraları Karar Metinlerinin Seçilmiş Kavramlar Açısından İncelenmesi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akay, O. (2006). “Benim Sofram Bu”.
- Akçakayalıoğlu, C. (1966). “İlk Cumhuriyet Fikri”, *Ulus*, 29 Ekim 1966.
- Akçakayalıoğlu, C. (1985). Atatürk, Milli Egemenlik ve Türk Çocuğu, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, (2), 577-585.

- Akdağ, Ö. (2008). “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Eğitim Alanında Yabancı Uzman İstihdamı (1923-40) “, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1/1), 45-77.
- Akgül, A. (2016). *Osmanlı Şuara Tezkirelerindeki Anekdotaların İçerik Bakımından Tasnif ve Tenkidi (16-17. Yüzyıllar)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tez.
- Akgün, S. K. (2009). “Atatürk ve Türk Devrimi’nin Anlaşılmasında”, *XXI. Yüzyılda Atatürk’ü Düşünmek, Uluslararası Atatürk’ü Çağdaş Yorumlama ve Anma Programı-1*, Ankara, 9-14 Kasım.
- Akkılıç, Y. (1999). “Yakın Geçmişten Üç Kardeşin Portresi Mehmet Baha, Hakkı Baha, Muhittin Baha”, *Bursa Defteri*, (2), Haziran, 26-33.
- Akkılıç, Y. (2002). *Bursa Ansiklopedisi*, (4.cilt), Burdef Yayınları.
- Akkılıç, Y. (2008) *Kurtuluş Savaşında Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı*.
- Akkılıç, Y. (2009). *Atatürk ve Bursa, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları*.
- Akkoyun, T. (1996). “Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII (34), 101-125.
- Akkuş, M. (2004). *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Akkuş, T. (2008). “Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7, (16), 119-141.
- Akpınar, M. (2003). *İttihat ve Terakki Dönemi Tarih Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1908-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Aksoy, A. “Selânik’ten Bursa’ya”, www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/selanikten-bursaya-ali-aksoy/ Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Aksoy, N.(1944). “Bursa’ya Gelen Valiler: Ahmed Münir Paşa-XX-”, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (64-67), Bursa, 40-43.
- Aksu, E. (2018). *Selanik’te Türk Edebî Kültürü (1860-1912)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Akşin, S. (1980). 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki.
- Akşin, S. (2014). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi.
- Aktepe, M. (1974). “Atatürk’ün Sofya Ataşemiliterliği’ne Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alâkalı Bir Belge”, *Belleten T.T.K.*, C.XXXVIII, (150), Nisan, 254-263.
- Aktı, Ü. (2018). Tarihi Şahsiyetler ve Mekânların Günümüz Kolektif Tasavvurundaki Değeri ve Yeri (Kütahya İli Örneği), *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.3, (2), 124-148.
- Akyıldız, A. (2003), “Meclis-i Meb’usan”, *TDİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.28, 245-247.

- Akyıldız, A. (2017). “İnsanı Yazmak: 19 Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, L, 219-241.
- Akyıldız, A.(2003).“Meclis-i Meb'ûsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları,(28), 245-247.
- Akyol, Y. (2008). İzmir Halkevi (1932-1951), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Akyüz, Y.(2000).Anadolu Öğretmen Liseleri İçin Türk Eğitim Tarihi.
- Alıç, S. (2016). “Türk Halkbiliminin Gelişimi Bağlamında Dergicilik Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, (42), Şubat, 12-18.
- Alkaya, H. B. (2006). *Bursa ve Çevresindeki Ziyâret Yerleri ve Bunların Etrafında Oluşan Dinî İnançlar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Altınkaya, E. İ. (2018). *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altınok, A. “Uludağ ve Unutulan Kulüp Bursa Dağcılık Kulübü”, <http://bursadagcilikkulubu.com/uludag-ve-b-d-k/> Erişim Tarihi: 27.03.2021.
- Altınova, B. (2003). “Kavram Kargaşası Çerçevesinde Edebî Bir Tür Olarak “Hatıra””, *Türkbilig*, 6, 3-12.
- Altınok, S.(1937). “Uludağ-Olimpler”, *Uludağ*, 1 inci Teşrin 1937, (12-13), 16-21.
- Altunçizme, H.(2015).İkinci Meşrutiyet Devrinde Tiyatro, Sivas, Aralık, <https://hikmetaltuncizme.wordpress.com/category/genel/> Erişim Tarihi: 06.03.2021.
- Andrade, N. (1938). Okalıptüs, Çev. Hakkı Baha Pars, Orman Umum Müdürlüğü Yayınları: Neşriyatı:1, Ankara, Ulus Basımevi, 81 sayfa.
- Apaydın, D.-Özakman, İ. (2019). “Erken Cumhuriyet Döneminde Kısa Ömürlü Edebiyat Dergileri”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.3, (1), Nisan, 13-30.
- Argunşah, H. (1999). “Ömer Seyfeddin’in Bilinmeyen Şiirleri ve Bazı Düzeltmeler”, *Erdem*, C.12, (34), 25-43.
- Arı, K. “Mübadele ve Tarihsel Süreç”, www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/mubadele-ve-tarihsel-surec-doc-dr-kemal-ari/ Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Arı, K.(2020). “Population Exchange in the Historical Process”, *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic*, (7), Yaz, 23-56.
- Arıkan, Z. (1990). “Hasan-Âli Yücel İzmir’de”, *Tarih ve Toplum*, (84), 16-21.
- Arıkan, Z. “Bir “İzmir Tarihçisi”: Ziya Somar”, https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/pdf/dergisayi3/c1_s3_zeki_arikan.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2021.

- Arıkan, Z.(1998). “Hasan Ali Yücel ve İzmir”, *Tarih ve Toplum*, Şubat, C.29, (170), 111-116.
- Arslan, B. (2016). II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908-1923), Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma.
- Arslan, B. (2018). “Pars, Hakkı Baha”, *İzmir Kent Ansiklopedisi*, 168-172.
- Arslan, Z. (2010). “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan’da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, (3/11), 57-72.
- Aslan, C. (2008). “Bahçe Dergisi (1908-1910)”, *Bilig*, Güz, (47), 167-176.
- Aslan, N. (2007). *Bursa Halkevi Uludağ Dergisi ve Türk Devrimi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aslan, T. (2008). “İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, *Bilig*, Güz, (47), 79-120.
- Aslangiri, M.(2019).*Bursa Hurûfât Defterleri (1750-1800)*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ata, A.(2017). “Hayatımın Satırbaşları”, 8 Jan, <https://muazzezata.blogspot.com/2017/01/> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Atar, A. İ. (2019). *Uyanış Dergisi’ndeki Yazıların Eğitim ve Dönemin Güncel Olayları Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri*. (2005). C.1, 1915-1919, Kaynak Yayınları.
- Atatürk’ün manevi kızı Prof. Dr. Afet İnan, Safiye Ayla, Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, Bursa Kız Muallim Mektebi’ni bitirmiştir. Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları, Bursa Kız Lisesi (Bursa Kız Muallim Mektebi).(2012).
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I. (1945). TBMM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, (Açıklamalı Dizin ile). (2006). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri.(1997). C.II; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Ateş Pars Beyle Yapılan Görüşme 25 Nisan 2021.
- Ateş, N. Y. (2008). “Şura-yı Ümmet Gazetesi’nin Selanik Nüsha-i Fevkaladesi Işığında 31 Mart Hadisesi’ne Bir Bakış”, *Doğu Batı*, II. Meşrutiyet “100. Yıl”, C.2, Yıl:11, (46), Ekim, 178-207.
- Ateş, N.(2020). “Bursa’da Bir Dergâh Kütüphanesi: Emir Buhârî Dergâhı Kitaplığı”, *İstem*, 18/35, s. 41-71.
- Atıcı, N.(2010).*1926 Yılı Türk Basınında Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılabı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Avcı, E. (2005). *Hayat Dergisindeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aydemir, Ş. S. (1995). Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C.I., 1860-1908, Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş.S. (2001). Tek Adam, C.III, Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş.S. (2001). Tek Adam Mustafa Kemal, C.II. Cilt, Remzi Kitabevi.
- Aydın, N.Z. (2014). *İttihat ve Terakki Cemiyeti Üyelerinden İsmail Canbulat (1880-1926)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş.
- Aydın, S. (2011). *Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınları Sayısallaştırma Çalışmalarının Teknik ve Yönetimsel Analizi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aydiner, A. "109 Yıl Önce Eskişehir", 30 Mart 2019, <http://www.sonhaber.com.tr/makale/109-yil-once-eskisehir/> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Aygül, H. H. (2008). *Türk Modernleşme Sürecinde Dil Olgusunun Sosyolojik Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aysal, N.-Avcı, A. (2019). "Cumhuriyet Döneminde Kültürel Değişimin Bir Simgesi: Ankara Etnografya Müzesi", *History Studies*, 11/5, Ekim, 1433-1455.
- Babacan, H. (2012). Mehmed Talât Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı).
- Bal, B.(1994).Kadın Yazıları: Kadınların Edebiyat Ürünleri, Kadınlar Üzerine Yazılanlar ve Tezler Bibliyografyası 1955-1990, Kadın Eserleri Kütüphanesi, Bilgi Merkezi Vakfı ile Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Balaban, M. R. (1943). "Hakkı Baha Pars'ın Ana Fikirleri", Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 3, 32-36.
- Balaban, M.R. (1941). "Merhum Hakkı Baha", *Fikirler Dergisi*, 1941, s.225.
- Balaban, M.R. (1943). "Merhum Hakkı Baha", Hakkı Baha Pars 1879-1942, Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 66-68.
- Baltacıoğlu, İ. H.(1932).Felsefeli, Mürebbilere.
- Baran, T. A. (2010). "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesi", *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu 07-09 Aralık 2005*, Hazırlayan: Murat Alper Parlak, 19-33.
- Bardakçı, M.(2009). "Operet Besteleyip Sahneye Koyan Bir Nakşibendî Şeyhi", 3 Eylül 2009, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/221304-operet-besteleyip-sahneye-koyan-bir-naksibendi-seyhi> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

- Baş, E. (2014). “Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi’nin II. Meşrutiyet’i Hazırlayan Sebepleri Tahlili”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), No. 1, Haziran 1, 1-21.
- Başgöz, İ. (2011)., “Türkiye’de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik”, Çev. Serdar Uğurlu, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages*, (6/3), Summer1535-1547.
- Başkaya, M. (2014).*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon’da Ekonomik Hayat (1923-1950)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Başol, S. (2000). *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Başol, S. (2008). *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi,
- Baudouin, C. (1938).*Telkin Nedir?*, Mütercimi: Hakkı Baba Pars, Tan Matbaası, İstanbul, 92 sayfa, 20 cm.
- Bayar, C. (1997). Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.I., Sabah Kitapları, İstanbul.
- Bayar, C. (1997). Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.II., Sabah Kitapları, İstanbul.
- Bayar, C. (1997). Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, C.IV., Sabah Kitapları, İstanbul.
- Bayraktar, N.(1992). “1944 Yılında Eski Milli Eğitim Bakanlığı Binası Cilt Atölyesinden İken Yanmış Olan Fihristlerin Listesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, C.6, (1), 4-9.
- Bayramoğlu, K.(2018). “Kara Örtü’den Al Sancağa Yeşil Bursa’nın İşgal Dönemi”, *Bursa Günlüğü*, Eylül (3), 4-9.
- Baysal, O. (2015). *Sınıf Öğretmenlerinin Birinci Sınıf Türkçe Ders Programına ve Uygulanmasına İlişkin Görüşleri (Ağrı İli Örneği)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Belen, F. (1963). Atatürk’ün Askeri Kişiliği.
- Berber, İ.(2019).*Tarihi Kıpçak Türkçesi Sözlüklerinde Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Beyaz, Y. (2009). *Fikir ve Sanat Hayatımızdaki Yeri Bakımından “Yeni Mecmua” Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bilgi, S. G. (2006). *Erken Cumhuriyet Döneminde Bursa’da Gündelik Yaşam (1923-1950)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bilgin, A. A. (2006). “Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’ın Edebiyat Metodolojisiyle İlgili Görüşleri ve Eserleri”, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’a Armağan, Klasik

- Türk Edebiyatı Sempozyumu, Yay. Haz. Eyyüp Azlal, Necmi Karadağ, M. Emin Karahan, Sempozyum Tebliğleri, Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi.
- Binbaşoğlu, C. (1995). Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi.
- Birgen, M. (1933). “Yeni Neşriyat: Mekteplere Mahsus Kooperatifçi Defteri”, *Türk Kooperatifçisi*, (31), 14-16.
- Birgen, M. (2017). İttihat ve Terakki’de On Sene, Hazırlayan ve Notlayan: Zeki Arıkan, 156.
- Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri.(2009). C.III, Yay. Haz: Hülya Toker, Nurcan Aslan, Gen.Kur. Basımevi.
- Birinci Maarif Şurası. (1939). 17-29 Temmuz 1939, Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar, Yücel, Hasan Ali “Açış Nutku”.
- Birinci, A. (1996). “Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) II”, *Kebikeç*, (3), 71-76.
- Birlik, G. K. (2020). “İstanbul Hükümetlerinin Bursa’da Milli Mücadele’yi Önleme Girişimleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, (39), 1059-1108.
- Bleda, M. Ş. (1979). İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi.
- Bolat, M. (2012). “Modern Türkiye Cumhuriyeti’nin Oluşum Sürecinde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi’nin Yeri ve Amaçları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5, (8), December, 249-264.
- Bolat, M. (2017). “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nün Kuruluşu ve Misyonu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, (61), Güz, 47-77.
- Borak, S.(1998).Atatürk’ün İstanbul’daki Çalışmaları 1899-16 Mayıs 1919, Kaynak Yayınları.
- Boyko, S. (2013). 1908-1923 Sürecinde Bursa’da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (24), 19-44.
- Boyko, S.(2010). “I. Dünya Savaşı’ndan Milli Mücadele’ye Vatan Savunmasında Yenişehirli”, *ÇTTAD*, IX/20-21, Bahar-Güz, 31-54.
- Bozdağ, İ. (2019). Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor.
- Bozkurt, B. (2007). *Cumhuriyet Halk Partisi’nin Eğitim Politikaları (1923-1950)*, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bozkurt, C. (2015). Bursa Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1913 - 1931), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 109, (214), 149-186.
- Bozkurt, C. (2015). Milli Mücadele Döneminde Muhittin Baha Pars, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (56), 11-32.
- Bozkurt, M.E. (1943), “Hakkı Baha Pars İçin”, *Anadolu*, Sayı:9130, 22 İkinci kânun Cumartesi 1943.

- Bozkurt, M.E. (1943), “Hakkı Baha Pars İçin”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B. İzmir, 1943, 63-65.
- Budak, Ç. (2010). *Türkiye’de İlkokul Programları ve Yabancı Uzmanların İlkokul Programlarına Olan Etkisi (1923-1960)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bulut, A. (2013). *Mustafa Rahmi Balaban’da Ahlaki Düşünce*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi.
- Burgaç, M. (2018). “Osmanlı Devleti’nde Âdem-i Merkeziyetçilik Tartışması (1876-1913)”, *Akademik İncelemeler Dergisi (AİD)*, C.51, (2), Haziran, 145-176.
- Bursa Mecmuası, Bursa: Vilayet Matbaası, 1916-1920. Yay. Bursa Muhibleri Cemiyeti, Müdürü: Muhiddin Baha [Pars]. nos. 1 (1 Kânunuevvel 1917)-6, 8 (15 Mart 1918)., microfc AP95.T8B85 <http://pi.lib.uchicago.edu/1001/cat/bib/4694191> (University of Chicago Ottoman Microforms Project) [OFC747], <https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals.html> Erişim Tarihi: 08.03.2021.
- Bursa Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi Muadil Nizamnâme-i Dâhilîsi.(1327). Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaasında Tab Olunmuştur, 23 Sayfa
- Bursa Nüfus Kütüğü 1830 (Bursa Şehri Mahalleleri Müslüman Nüfusu), I-IV. (2015). (Yay. Haz: Muammer Demirel, Raşit Gündoğdu). Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.
- Bursa Sergisi Rehberi, Mürettibi: Hacıbeyzade Ahmed Muhtar, Ahmed İhsan Matbaası, 1339, 1-2.
- Bursa Vakfiyeleri-1. (2013). Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Tic. A.
- Bursa Vilâyeti Matbaası, 1937-1950, Sayı 10 (Nisan 1937), Sayı 98/99 (Kasım/Aralık 1949/Ocak 1950).
- Bursa Vilayeti Salnâmesi. (1928). Bursa Vilayet Matbaası.
- Bursa Vilâyeti Salnâmesi.(1927). Bursa Vilâyet Matbaası.
- Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BYEBEK), Genel nu: 4520. Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Bursa, Ahval-i Ticariye ve Sanaiyesinden Bahistir.(1339). Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Tarafından Tertib ve Neşr Olunmuştur, Tuzpazarı, Matbaa-i Orhaniye, Bursa, 1339.
- Can, A. (2019). “Öğle Vakti, Kumbaranın Altında”, *Akatalpa, Aylık Şiir ve Eleştiri Dergisi*, Temmuz, (235), 14-15.
- Cebesoy, A. F. (2019). Sınıf Arkadaşım Atatürk-Okul ve Genç Subaylık Hâtıraları.
- Civci, S. (2013). *Halkevleri ve İzmir Halkevi’nin Faaliyetleri (1932-1951)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Cora, Z. R. (2010). *Hayat Mecmuası Analitik İndeksi ve İslâm Düşüncesi Açısından Tahlili*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans.
- Coşkun, Y.(2015). “1908-1918 Milli İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar”, *Birinci Dünya Savaşı’nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Vatan Savunması*, Koleksiyoncular Derneği, 24 Nisan 2015, Mattek Matbaacılık.
- Coue, E. (1935). *Meş’ur Binefsihi Telkin Vasıtasıyla Nefse Hâkimiyet*, Çev. Hakkı Baha Pars, Cumhuriyet Basımevi, İzmir.
- Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949).(2011). *Yaşamı ve Yazıları*, Yay. Haz.: Metin Atuf Kansu-K.İşık Kansu, Mülkiyeliler Birliği Yayın.
- Çağın, S.(1995). “İzmir Edebiyat Cemiyeti”, *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), 330-339.
- Çalikuşu, N. (2014). *Bursa Dergileri*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.
- Çalikuşu, N. (2019). “Bursa’da Edebiyat Mekânları: Mahfel”, *Bursa Günlüğü*, (7), Eylül-Ekim-Kasım, 18-21.
- Çam, M. (2019). “Bursa’da Bir İrfan Ocağı Ahmed Baba Nakşibendi Tekkesi”, *Bursa Günlüğü*, Eylül-Ekim-Kasım, (7), 62-65.
- Çam, Y.(1991). *Atatürk’ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar Rüşdiye-İdadi-Harbiye 1892-1902*.
- Çanakkale. (2015). 5/18 Mart: Yeni Mecmua 1331-1915 Fevkalade Nüshaları: Çanakkale, 5/18 Mart: Yeni Mecmûa Çanakkale Nüsha-i Fevkalâde 1331-1915, Hazırlayan: Şefik Memiş; Katkıda Bulunanlar: Fatih Türkyılmaz, Murat Arslan, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB).
- Çavdar, R. T. (1989). “Bursa Kütüphaneleri”, *Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, (2), 101-117.
- Çavdar, T. (1992). *İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları*.
- Çavdar, T.(1995). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları.
- Çay, A.-Kalafat, Y. (1990). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kuvay-ı Milliye Hareketleri*, Sistem Matbaacılık.
- Çaycı, A. (2002). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Çaycı, M. E. (2009). *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çek, S. (2017). “Kurumlar ve Dernek Yapıları İçinde Halkbiliminin ve Halk Edebiyatının Tarihsel Gelişim Sürecine Bakış”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 91-114.
- Çelebi, O. (2016). “Üçüncü Türk Dil Kurultayının Anadolu’daki Yansımaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, (47), Aralık, 48-53.

- Çelebioğlu, S. (2007). *Türk Edebiyatında Modern Biyografi'nin Doğuşu*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çelik, B. (2013). "Sweatshops in the Silk Industry of the Bursa Region and the Workers' Strikes in 1910", *Turkish Historical Review*, vol.4, 26-56.
- Çetik, M. (2019). Pertev Naili Boratav: Bir Akademisyen ve Düşünce Adamı.
- Çetin, H.(2003). "Mübadele Öncesi ve Sonrası Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürkçü Bakış*, C.II, (4), Güz, 93-116.
- Çetin, O. (2019). "Doğan Bey'in Feryâdı", *Bursa Günlüğü*, Eylül-Ekim-Kasım, (7), 86-90.
- Çetintaş, C. (2017). TBMM Tutanaklarında Kurtuluş Savaşı: 6, Bursa'nın Yunan İşgaline Girmesi ve İlk Hükümet Krizi.
- Çıkm, C.(2007). *Yeni Gün Gazetesi (1918-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çiçek, Ö. (2019). "İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, (2), Temmuz, 107-123.
- Çift, S. (2001). "Osmanlılar Dönemi'nde Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Bektaşî Tekkeleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 225-239.
- Çift, S.(2002). "*Bursa'da Bektaşî Kültürü*", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Yay. Haz.: Ramis Dara, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları Bursa Kitaplığı: 11, 231-244.
- Çoban, Y. (2011). *Atatürk Dönemi Tarım, Sanayi ve Ticaret Sergileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- Çobanoğlu, E. (2018). Çarşılarımız, "Ulu Çarşı", *Bursa Günlüğü*, (1), Mart, 76-78.
- Çoker, F.(1995), Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, III. Cilt, Ankara, TBMM.
- Çomak, N. A. "Eski Türk Basınında Balkanlarda Çıkan Türkçe Vilayet Gazeteleri", *Uluslararası Balkan Kongresi (Internationale Balkan Congress)*, 21'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliği (Security Approaches of International Organizations in the 21st Century and Security of the Balkans) 28-29 Nisan (April), 2011, Kocaeli-Türkiye, Editör/Editor Prof. Dr. Hasret Çomak Yrd.Doç.Dr.Caner Sancaktar, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-404-2015021017balkankongresikitabi-16.pdf>, s.198-209. Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Çopur, Y. (2016). "Halide Edip Adivar'ın Akşam Gazetesindeki Makalelerinde Kültür-Sanat Edebiyat Yansımaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,C.9, 44),Haziran,45-57.
- Çufalı, M.(2012).Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946–1950) III Cilt, Milletvekilleri Özgeçmişleri, Ankara, TBMM.

- Dağcı, Ş. (2008). “Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Âlimler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 23-42.
- Dağlar, O. (2008). “II. Meşrutiyet’in İlanının İstanbul Basınındaki Yansımaları (1908)”, *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38), Mart, 141-159.
- Dayı, E. (2000). “Mustafa Kemal Atatürk’te Cumhuriyet Fikri ve Gerçekleştirilme Safhaları”, *Atatürk Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, (III/1), 13-14, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/26032> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Dede, B.(2013). “Türk Ocakları Bursa Şubesinin Musiki Çalışmaları”, *Türk Yurdu*, Yıl:102, (314), Ekim, 99-101.
- Dedeoğlu, Ö. (2018). “Köy Enstitülerinin Fikir Babası İsmail Mahir Efendi”, *Bütün Dünya*, Aralık, s. 87-91.
- Demir, C. (2019). “1890’lardan 1930’lara İzmir’deki Amerikan Okullarında Yürütülen Spor Faaliyetleri ve Kent Sporuna Katkıları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı, İzmir’in İşgali, 291-318.
- Demir, H.T. (2004).*Türk Basın Tarihinde ‘Milli Mecmua’ (1923-1928) ve Tarih Araştırmalarına Katkıları*, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Demir, K. (2014). *Osmanlı’da İktisadî Dergicilik (1857-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Demirbaş, O. (1999). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele.
- Demirel, M.-Becerekli, S. (2014). “Bursa’nın Tarihi Mahalleleri, Umurbey, Yenimahalle, Karaağaç, Mollaarap Mahallelerinde Toplumsal Hayat (19. Yüzyıl)”, C.3, editör Neslihan Dostoglu, Yusuf Oğuzoğlu, Aziz Elbas, Necmi Gürsakal.
- Demirtaş, B.(2008).*Lozan Mübadele Sözleşmesi’nin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Demirtaş, H. (2014). “Bursa ve Manisa’daki Vakıflarla İlgili İki Kitap: “Bursa Vakfiyeleri-I, Yay. Haz.: Hasan Basri Öcalan-Sezai Sevim-Doğan Yavaş, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yay., Bursa 2013, Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan, Haz. Mehmet Akif Erdoğan-Ömer Bıyık, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın No: 7, Ankara, 2014”, *Vakıflar Dergisi*, (41), Haziran, 197-204.
- Demiryürek, H. (2011). *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Deniz, M. (2001). *Millî Eğitim Şûralarının Tarihçesi ve Eğitim Politikalarına Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Deniz, M. (2001). *Millî Eğitim Şûralarının Tarihçesi ve Eğitim Politikalarına Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Denizli, H.(2015). “Çağdaş Müzecilikte Anadolu Medeniyetleri Müzesi Örneği”, Tarihî Tanıkların Korumak Panelinden, Kültür Varlıklarının Korunması” Konuşması, 309-322. <https://www.ayk.gov.tr/> Erişim tarihi: 20.02.2021.
- Devellioğlu, F. (2004). Osmanlıca-Türkçe L gat, Ankara.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no: 030.10.0.0., Kutu: 86, Gömlek: 566, Sıra: 3-2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no: 180.9.0.0.31., Kutu: 166, Gömlek: 1, Sıra: 1, 53, 63.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no: 30.10.00., Kutu: 26, Gömlek:149, Sıra:1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no: 30.18.1.1, Kutu: 8, Gömlek: 45, Sıra: 2-1, 17.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no: 30.18.1.1., Kutu: 24, Gömlek: 27, Sıra: 18-1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no: 30.18.1.2., Kutu: 67, Gömlek: 69, Sıra: 18., 3.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no: 30.8.1.1., Kutu:29, Gömlek: 43, Sıra:16-1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no: 490.1.0.0., Kutu: 1172, Gömlek: 116, Sıra: 1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon no:30.18.1.2., Kutu:75, Gömlek:47, Sıra:18.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: MF.MKT., Kutu: 1210, Gömlek: 84, Sıra: 1.2-3-4.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA) Fon no: DH.SAİDd..., Kutu: 59, Gömlek: 77.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA) Fon no: İ.TAL., Kutu: 181, Gömlek: 62, Sıra: 1-2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: BEO, Kutu: 4534, Gömlek: 340027.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi,Fon no: DH.HMS.,Kutu: 3-1, Gömlek: 1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.ID, Kutu: 134, Gömlek: 8, Sıra: 1.4.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.İD, Kutu: 67, Gömlek: 25.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.MUI, Kutu: 161, Gömlek: 27, Sıra: 1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.ŞFR., Kutu: 534, Gömlek:103, Sıra:1.

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.ŞFR., Kutu: 634, Gömlek: 91, Sıra:1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.ŞFR., Kutu: 54, Gömlek: 92, Sıra: 1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.ŞFR, Kutu: 68, Gömlek: 180.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.ŞFR, Kutu: 70, Gömlek: 238.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.ŞFR.,Kutu:492, Gömlek:77.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: DH.ŞFR.,Kutu:531,Gömlek: 25.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: LDH, Kutu: 1511, Gömlek: 8, Sıra: 1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: İ.DUİT., Kutu: 55.G.24.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: İaşe, Dâhiliye: MTV/88
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: MF.İBT, Kutu: 395, Gömlek: 9.1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: MF.İBT, Kutu: 396, Gömlek: 46, Sıra: 1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: MTV.69, Kutu: 4322, Gömlek: 324127.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon no: ŞD., Kutu: 1633, Gömlek: 43.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: A.}DVN.MKL., Kutu: 50, Gömlek: 15, Sıra: 2(3).
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: A.}DVN.MKL., Kutu: 52, Gömlek:3, Sıra:3.
- Dewey, J.(1939).Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası.
- Dilekcan, F. (1982).*Millî Mecmûa'nın Tedkîkî ve Sistematik Tasnîfi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi
- Doğan, M. “İnkılâb Hatıralarından”, Tefrika Nu:60, *Anadolu*, Nu:7409, 15 Ocak 1938, 5.
- Doğu Gündüz, M. (2009). “İlanının 100. Yılı Münasebetiyle II. Meşrutîyet'in Entelektüel Mirası”, *Millî Eğitim*, 120-140.
- Doktor Fauvel. (1940). Nörasteni-Nasıl Tedavi Olunur? ve Ondan Nasıl Korunulur? Çev. Hakkı Baha Pars, Cumhuriyet Basımevi, İzmir.
- Durmuş, B. (2006).Hayat Mecmuası Etrafındaki Fikri Faaliyetler (1927), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans.
- Duru, K.N. (1942). “Hakkı Baha Pars”, *Akşam*, 24 Kânunsânî 1942, 4.

- Duru, K.N. (1943). “Hatıralarım”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.1,(13),10 Birincikânun 1943 Cuma,12.
- Duru, K.N. (1943). “Hatıralarım”, *Büyük Doğu*, Yıl:1,C.1,(12), 3 Birincikânun 1943 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1943). “Hatıralarım”, *Büyük Doğu*, Yıl:1,C.2, (14), 17 Birincikânun 1943 Cuma,12.
- Duru, K.N. (1943). “Hatıralarım”, *Büyük Doğu*, Yıl:1,C.2,(15),24 Birincikânun 1943 Cuma,12.
- Duru, K.N. (1943). “Hatıralarım”, *Büyük Doğu*, Yıl:1,C.2,(16),31 Birincikânun 1943 Cuma,12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:6”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (17), 4 Şubat 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:10”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (21), 3 Mart 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:11”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (22), 10 Mart 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:12”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (23), 17 Mart 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:13”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (24), 24 Mart 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:14”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (25), 31 Mart 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:15”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (26), 7 Nisan 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımdan Sayfalar:16”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.3, (27), 14 Nisan 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımızdan Sayfalar:7”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (18), 11 Şubat 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımızdan Sayfalar:8”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (19), 18 Şubat 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımızdan Sayfalar:9”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (20), 25 Şubat 1944 Cuma, 12.
- Duru, K.N. (1944). “Meşrutiyetten Beri-İnkılap Hayatımızdan Sayfalar:12”, *Büyük Doğu*, Yıl:1, C.2, (23), 17 Mart 1944, 12.
- Duru, K.N. (2017). İttihat ve Terakki Hatıralarım.
- Ediz, Ö.-Gürsaka, N.(2010). “Bursa Çarşı Makroformundaki Saçılmanın Fraktal Boyut ile Belirlenmesi”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 15 (2),101-107.
- Eğilmez, M. Ş. (1981). Millî Mücadelede Bursa.

- Eğri, S. (2014). “II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:15, (26), 2014/1, 127-148.
- Ekşi, Ç. (2017). *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamelerine Göre Bursa’da Eğitim-Öğretim*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Elmacı, M. E.-Şeneken, S. (2017). Atatürk Döneminde İzmir’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları.
- Emiroğlu, K. (2000). “Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325), VI, *Kebikeç*, (9), 59-63.
- Enginalp, F. (2017).Sürgünlerin Güzel Başkenti Bursa, Nilüfer Belediyesi.
- Enver Paşa’nın Anıları (1881-1908). (2019). Yay. Haz. Halil Erdoğan Cengiz.
- Ercoşkun, T. (2017). “Yeni bilgi ve Belgeler Işığında Kaplan[Zade] Ahmed Saib (1860-1918)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (36/61), Mayıs, 95-138.
- Erdal, S. (2014).*Osmanlı Devleti’nde Sosyalist Faaliyetler Üzerine Bazı Örnek İncelemeler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Erdeha, K. (1975). Milli Mücadelede Vilayetler Valiler, Remzi Kitabevi.
- Erdoğan, A.-Günel, G. (2008). Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 3, İstiklal Savaşı’nda Ankara, Yayın Danışmanları: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Solmaz, Dr. Nazif Öztürk, Ahmet Yüksel, Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Erdoğan, N.(1974), “Yakup Kadri Bir İnsan, Bir Savaşçıydı”, *Milliyet*, 30 Aralık 1974.
- Ergin. O. N.(1977). Türkiye Maarif Tarihi, C.3-4.
- Ergün, M. (1997). Atatürk Dönemi Türk Eğitimi, Ocak Yayınları.
- Ergün, M.-Duman, T. (1996). “19. yy.da Osmanlı Askeri Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları”, *Yeni Türkiye*, Eğitim Özel Sayısı, 2/7, 494-511.
- Eriçok, A. K. (2014). “Bursa Tarihi Ticaret Merkezinde 16. Yüzyıldan Günümüze Ticari Fonksiyonların Değişimi”, *TMMOB, Şehir Planlamacıları Odası, Planlama Dergisi*, 24 (3), 173-181.
- Erkan, Ü. (2016). “1911-1918 Yılları Arasında Türk Yurdu Dergisine Konu Olan Bazı Tartışma ve Polemikler”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5(1), 44-63.
- Erkul, E. (2011). Operatör Doktor Emin Erkul’un Milli Mücadele Anıları, Haz.: Melih Tinal, Zeus Kitabevi.
- Ertuğrul, 4 Nisan 1912’den aktaran, Raif Kaplanoğlu’ndan, e-posta ile alınmış belge.
- Eser, B.-Yüksel, H. (2012). “Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyasası Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 8, (16), 181-200.

- Evren, S.-Güldemir, O.(2018). “Türkiye’de Kış Turizminin Başladığı Yer: Uludağ”, Dünden Bugüne Türkiye’de Turizm Kurumlar-Kuruluşlar Turizm Bölgeleri ve Meslekler, Proje Koordinatörü ve Editör: Prof.Dr. Nazmi Kozak, *Türkiye Turizmi-Sözlü Tarih Araştırması*, C.10, 263-296.
- Fakihe, *Bursa Kütüphanelerindeki Türkçe Yazma Tarihler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Zümresi, Mezuniyet Tezi.
- Fazlıoğlu, A. (2005). “Dolmabahçe Sarayı’nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşı’nın Türk Sanatı’na Etkileri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 3 (3), 58-91.
- Filizok, R. “Millî Edebiyat Dönemini Hazırlayan Tarihî ve Kültürel Olgulara Genel Bir Bakış”, <http://www.ege-edebiyat.org/docs/529.pdf>. Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Foerster, F. W. (1937). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-1-, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.7, (160), 1 Birincikânun 1937, 11-12.
- Foerster, F. W. (1937). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-2-, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.7, (161), 15 Birincikânun 1937, 7-8.
- Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-3-, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (163), 1 İkinci kânun 1938, 4-5.
- Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-4, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (163), 15 Birincikânun 1938, 12.
- Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-5, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (164), 1 Şubat 1938, 13.
- Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-6, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (165), 15 Şubat 1938, 4-6.
- Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-7, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (169), Mayıs 1938, 15.
- Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-8, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (173), 15 Temmuz 1938, 8-11.
- Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-9, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (174), 1 Ağustos 1938, 6-8.
- Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-10, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (175), Birinci Teşrin 1938, 5-7.

- Foerster, F. W. (1938). Okul ve Karakter: İtaat Pedagojisi ve Mektep İnzibatının Yeniden Tesisi-11, Fransızca Mütercimi: P. Bovet, Çeviren: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, (176), Birinci Teşrin 1938, 7-8.
- Geçer, G. (2016). “Türk Ediplerin Çanakkale Cephesini Ziyareti ve Yansımaları”, *Türkbilig*, (31), 189-204.
- Gediz Karadayı Arşivi.
- Genç, Hüseyin, “Kurtuluş Savaşı Öncesinde Bursa’da Kurulan Direniş Örgütleri”, <http://www.yesilbursadergisi.com/yazarKurtulus-savasi-oncesinde-bursada-kurulan-direnis-orgutleri-729.html> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Georgeon, F. (2006). Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1931, Çev. Ali Berktaş, YKY.
- Gerçek, F.(1999). Türk Müzeciliği, Kültür Bakanlığı Yayınları, 400-401.
- Gezgin, H.S.(1928). “Felaket Karşısında” *Hayat Mecmuası*, C.3, (71), 5 Nisan 1928 (Miladi), 361-362 (<http://Ktp.isam.org.tr/?url=makaleosm/findrecords.php> Erişim Tarihi: 20.02.2021.).
- Gezgin, H.S.(1938). “Çanakkale Yolunda”, *Kurun*, 24 Temmuz 1938-5 Ağustos.
- Gide, C. (1933). Latin Memleketlerinde Kooperatifçilik, Çev. Hakkı Baha, *Türk Kooperatifçisi*, (31), İzmir, 1933, 7-13.
- Gide, C. (1933). Latin Memleketlerinde Kooperatifçilik, Çev. Hakkı Baha, *Türk Kooperatifçisi*, (32), İzmir, 1933, 5-10.
- Gide, C. (1936). Kooperatifçi Programı, Çev. Hakkı Baha Pars, İzmir Halk Evi Neşriyatı, 1936.
- Gide, C. (1936). Kooperatifçi Programı, Çev. Hakkı Baha Pars, İzmir Halk Evi Neşriyatı, 1936”, Okul ve Ulus, Sene:1, (1), İkinci kânun 1936, dergi ön iç kapağı.
- Gide, C. (Şarl Jid). (1936). Kooperatifçi Programı, Çev. Hakkı Baha Pars, İzmir Halk Evi Neşriyatı, 1936, 55-56.
- Göçgün, Ö. “Atatürk ve Edebiyat”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/693576> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Gök, H.-Uyar, M.(1999). “Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk’ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, (71), Kasım, 8-15.
- Gök, H.-Uyar, M.(2000). “Mustafa Kemal’in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, (78), Haziran, 23-28.
- Gökbayır, S. (2012). “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3/1), Aralık, 61-96.
- Gökçe, O.R. (1943). “Hakkı Baha”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 194, 88-89.

- Gökdemir, R.(1939). “Bursa Askerî İdadîsinin Açılışı Hakkında Bir Vesika”, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (24), 36-40.
- Göleç, M. (2010). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Politikaları (1876-1930)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Göleç, M. (2013). “II. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Erken Cumhuriyet’te Din ve Siyaset: Mustafa Fehmi Gerçekler ve Faaliyetleri”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 173-197.
- Gövsa, İ.A. (1926). Çanakkale İzleri, Marifet Matbaası.
- Göz, N.(1919). “Vekilin Kahverengi Kaplı Defterinde Ne Yazıyor?”, *Bursa Hâkimiyet*, 11 Eylül 2019 Çarşamba.
- Güler, A. (2008). Karamanlı Sarı Paşa.
- Güler, A.(1998). “Mustafa Kemal’i Atatürk Yapan Süreçte Aile Çevresi ile İlk ve Orta Öğrenim Yaşantısının Rolü”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 10 Kasım 1998, 53-65.
- Güler, A.(2000). “Arşiv Belgelerinin Işığında Askeri Öğrenci Mustafa Kemal’in Notları ve Künye Bilgileri”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl:119, (363), Ocak, 19-36.
- Güler, A.(2001). Askeri Öğrenci Mustafa Kemal’in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Güler, T. (2020). “Noktalama İşaretleri ve Hakkı Baha’nın Usûl-i Tenkît Adlı Eserinin Tenkit ve Tahlili”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 575-591.
- Gültaş, S.(2020). “Bir Biyografik Kaynak Olması Bakımından Bahâr-ı Şemsî”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7, (17), 87-118.
- Günay, L.K. (2016). “Jean Jacques Rousseau Enstitüsü’nün Psikoloji ve Pedagoji Tarihimizdeki Yeri”, *Dört Öge*, Yıl:4, (9), Nisan, 157-168.
- Günay, V.-Oumar S.F. (2017). “Kerkük Osmanlı Subay Mezarlığı (Şehitliği)”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C.3, 79-112.
- Gündoğan, H. (2015). “Türk Yurdu Dergisinde 1914-1918 Yılları Arasında Yayınlanmış Şiirlerde Savaş İzleği”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Süreli Yayınlar Özel Sayısı, Yıl:7, Kış, 89-111.
- Güner, G. (2018). “Memlûk-Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Kişi Adları”, *Dil Araştırmaları*, 12 (23), 103-122.
- Güneş, G. (2011). İzmir’in İlk Türkçü Dergisi Türk Gençleri Mecmuası, *Türk Yurdu Dergisi*, (285), 130-137.
- Güngör Ş. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kuruluşunda Bursalılar, 11 Haziran 2019, <https://www.belgeseltarih.com/ittihat-ve-terakki-cemiyetinin-kurulusunda-bursalilar/> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

- Güngör, S. (1941). “Salih Bozok’un Ölümü Münasebetiyle Bazı Hatıralar”, *Yeni Mecmua*, Sene:3, C.6, Sayfa: 106, 8 Mayıs 1941, 6.
- Günyol, V.(1984). “Cumhuriyet Sonrası Sanat ve Edebiyat Dergileri” Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)”, Gelişim Yayınları.
- Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar. (2006). Hazırlayanlar: Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacıismailoğlu, Muhammed Hızarcı.
- Halk Bilgisi Mecmû’ası, Birinci Cild, Ankara, 1928.
- Hanioğlu, M. Ş. (2001). “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.23, TDV Yayınları, 476-484.
- Hanioğlu, M. Ş. (2010). “Şura-yı Ümmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.39, TDV Yayınları, 240-242.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Yakın Tarihimizde Perspektif ve Ölçü Meselesi ve İdeolojik Tarih Yazımı”, <http://www.kameraarkasi.org/yonetmenler/belgeseller/paristenmanastira.html> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Hardal, M. (2013). *Mehmed Rıf’at Efendi’nin Şiirleri ve Edebî Kişiliği*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Harrell, B. (1980). Bursa Rehberi, Çev.: Suna Asımgil, Redhouse Yayınevi.
- Hatıra yahud Mirat-ı Brusa, Haremeyn Muhteremeyn Payellulerinden Şam-ı Şerif Kadısı Esbak El Seyyid Hasan Taib Efendi, Maarif Nezaret Celilesinin Fi 17 Zilkade Sene 324 ve Fi 20 Kanun Evvel Sene 322 Tarih ve Üçüncü Cildin 281/1301 Numerolu Ruhsatnamesiyle, Hüdavendigâr Vilayeti Matbaasında Tab Olunmuşdur, Sene 1323(1905-06).
- Hayber, A. (1988), Ebubekir Hazım Tepeyran.
- Haykır, Y.-Çetin, V. (2019). “The New York Times’ta İsyandan İktidara Enver Paşa”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar, (45), 375-398.
- Hesapçıoğlu, M.-Deniz, L. (2008). “Eğitim Tarihine İlişkin Süreli Yayınlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (12), 539-552.
- Hızlı, M. (1993). “Hüdavendigâr Vilayeti İmar Faaliyetleri Defteri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, (V), 227-248.
- Hızlı, M. (1999). “Osmanlı Dönemi Bursa Mezarlıkları, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, (8), 135-147.
- Hızlı, M. (2018). “II. Abdülhamid Döneminde Bursa’da Eğitim”, *Bursa Günlüğü*, (2), Haziran, 22-25.
- Hortaçsu, A.N. (1943). “Kaybettiklerimiz: Bir Kayıp: Hakkı Baha’nın Ölümü Karşısında”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 60-62.
- Hökelekli, H. (1983). “Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”, *Diyanet Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, C.XIX, (1), 39.

- Huyugüzel, Ö. F. (2000). İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950), Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hüdavendigâr Vilayeti Meclis-i Umumiyesi Zabıtname-i Müzekkaratı. (1340 (1924).
- Hüdâvendigâr Vilâyet-i Salnâme-i Resmîsi.(1324).
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, 1302 Sene-i Hicriyesine Mahsustur, Def'a On İki.
- Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1306, On Altıncı Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1310, On Dokuzuncu Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1311, Yirminci Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1312, Yirmi Birinci Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1313, Yirmi İkinci Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1314, Yirmi Üçüncü Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1315, Yirmi Dördüncü Def'a, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1316, Def'a Yirmi Beş, 1316 Senesine Mahsustur, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1317, Yirmi Altıncı Def'a Olarak Tertib ve Teşmil Olunmuştur, Brusa..
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1318, Yirmi Yedinci Def'a Olarak Tertib ve Teşmil Olunmuştur, Brusa.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1321, Otuzuncu Def'a Olarak Tertib ve Teşmil Olunmuştur, Bursa.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1322, Otuz Birinci Def'a Olarak Tertib ve Teşmil Olunmuştur, Bursa.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1324, Def'a Otuz Dört, Bursa, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1325, Def'a Otuz Dört, Bursa, Matbaa-yı Vilâyatta Tab' Olunmuştur, Bursa.
- Hüdâvendigâr Vilâyet-i Sâlnâmesi.(1322) Def'a 31, Bursa, Matbaa-i Vilâyet.
- Hülagü, O.(1998). "Mondros Mütarekesi Sonrası Bursa Bölgesindeki Millî Mücadele Hazırlıkları ve Kuvay-ı Milliye'nin Teşkili", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIV, (41), Temmuz, 449-476.

- İlim, Fen, Felsefe Tettebbuatı Mecmuası, Umûr-u Tahrîriye Müdürü: Hakkı Baha, Umûr-u Edebiye Müdürü: Ahmet Edib, Yıl:1, (1), Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Haziran 1338, Fiyatı:50 Kuruş.
- İnal, E. (2016). “Jön Türk Kongreleri ve Darbe Bağlantıları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Darbeler Tarihi, Özel Sayısı I, C.II, (2), Temmuz-Aralık, 189-204.
- İnan, Â. (1937). “Atatürk’ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet”, TTK, *Belleten*, C.1, (2), Nisan, 289-298.
- İnan, Â. (1937). “Atatürk’ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca”, TTK, *Belleten*, (C.1, 3-4), Temmuz-İlkteşrin, 605-610.
- İnan, Â. (1943). “Atatürk’ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca”, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 77-84.
- İnan, A. (2007). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Gözden Geçirilmiş 5. Baskıdan İtibaren Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, R. (2016). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Gençlik Süreli Yayınları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, (43), Nisan, 310-325.
- İnce, R. (1936). “Yayla Duyguları” *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1936, 8.
- İnternet: Ahmet Baba (Baba Efendi) bgc.org.tr/ansiklopedi/ahmet-baba-baba-efendi-.html Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Anadolu Medeniyetleri Müzesi https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Anadolu_Medeniyetleri_M%C3%BCzesi Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Atatürk Belediyede http://www.bursadakultur.org/ata_belediye.htm Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Aziz Ogan (Müfettiş), Ömer Samih (Müze Müdür Muavini) ve Hakkı Beha (Müze Müdürü) arasında yazılar <http://digitalarchive.boun.edu.tr/handle/123456789/5819> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Bursa (Tarihsel Gelişim Süreci) <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-tarihsel-gelisim-sureci-.html> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Bursa Mebusu Muhittin Baha Pars <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/28217> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Bursa Sergisi (1923) <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/bursa-sergisi-1923-.html> Erişim Tarihi:15 Şubat 2021.
- İnternet: Bursa, Ahmet Baba Tekkesi Önü’nde Kervan <https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/p21054coll1/id/844> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Catalogue of Microforms Projects in Ottoman, Persian And Arabic 2012 https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/MEDOC_Microforms_Project_cataog2012.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2021.

- İnternet: CHP Milletvekili
Bilgileri <https://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=8020> Erişim
Tarihi: 23.03.2021.
- İnternet: Cumhuriyetin İlk Dönemi Eğitim Kurumları
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf
f Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Erzurum Mebusu M. Salih Efendi gözüyle TBMM'nin açılışı ve M. Kemal
Paşa'nın portresi <https://www.milligazete.com.tr/haber/1071548/erzurum-mebusu-m-salih-efendi-gozuyle-tbmm-nin-acilisi-ve-m-kemal-pasa-nin-portresi> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Felaket Karşısında
https://Katalog.marmara.edu.tr/eyayin/isam/makale/D00578/1928_71/1928_71_BAHAAH.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Felsefe Lügâtı,
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_02/21154022_fihrist_1927.pdf
Erişim Tarihi: 06.03.2021.
- İnternet: Halk Bilimi/Folklor Tarihsel Süreç
<http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/26.php> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Hayat Mecmuası <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/ulbbnioa/periodical/zoom/7416750> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Hayat Mecmuası <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/ulbbnioa/periodical/zoom/7416752> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Hissiyat Ruhiyatı
http://isamveri.org/pdfosm/D00578/1928_65/1928_65_BAHAAH.pdf Erişim
Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: <http://acialumni.com/wp-content/uploads/2015/10/BEACON-2010.pdf>
Erişim Tarihi: 20.02.2021
- İnternet: <http://www.erdek.gov.tr/gorev-yapmis-kaymakamlarimiz> Erişim Tarihi:
20.02.2021.
- İnternet: <http://www.yazmalar.gov.tr/sayfaKoleksiyonlar/15> Erişim Tarihi:
30.03.2021.
- İnternet: <http://yesilbursadergisi.com/mobilKoseyazisi.php?id=733> Erişim Tarihi:
20.02.2021.
- İnternet: <http://Katalog.idp.org.tr/dergiler/19/genc-musluman> Erişim Tarihi:
20.02.2021.
- İnternet: <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/turkiyede-vakif-abideleri-ve-eski-eserler-3.pdf>, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İli Merkez), Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, 282. Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: https://issuu.com/trotsky1917/docs/istirak_t_08 Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: <https://web.archive.org/web/20160304200752/http://www.kultur.gov.tr/TR,28745/aralik.html> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: <https://www.cumhuriyetarsivi.comKatalog/192/sayfa/1937/3/15/5.xhtml>
Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: <https://www.cumhuriyetarsivi.comKatalog/192/sayfa/1958/7/26/3.xhtml>
Erişim Tarihi: 20.02.2021

İnternet: <https://www.cumhuriyetarsivi.comKatalog/4524/sayfa/2008/10/9/80.xhtml>
Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: <https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12190> Erişim Tarihi:
20.02.2021.

İnternet: [https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12192&gor=;](https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12192&gor=) Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: [https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12193&gor=;](https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12193&gor=) Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: [https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12194&gor=;](https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12194&gor=) Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: <https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12195&gor=> Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: <https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12744> Erişim Tarihi:
20.02.2021.

İnternet: <https://www.osmanlicagazeteler.org/incele.php?id=12968> Erişim Tarihi:
20.02.2021.

İnternet: <https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12741> Erişim Tarihi:
20.02.2021.

İnternet: <https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12745> Erişim Tarihi:
20.02.2021.

İnternet: <https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12747> Erişim Tarihi:
20.02.2021.

İnternet: <https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12749> Erişim Tarihi:
20.02.2021.

İnternet: <https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=12751> Erişim Tarihi:
20.02.2021.

İnternet:
<https://www.osmanlicagazeteler.org/Sayfa.php?il=Bursa&GazeteID=Ertugrul>
Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: <https://www.saskarahaber.com/yazdir.php?id=17162> Erişim Tarihi:
20.02.2021.

İnternet: <https://www.vgm.gov.trKurumsal/vakif-kayitlar-arsivi/belge-ornekleri>
Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: İştirak https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/istirak/istirak_orj_08.pdf
Erişim Tarihi: 06.03.2021.

İnternet: İzmir Erkek Lisesi Öğretim Kadrosu Dönemi(1923-1942)
<http://www.izalev.com/index.php/okulumuz/ogretmenler-1923-1942> Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Kâzım Nami Duru <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/duru-kazim-nami>
Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Lugatçe-i Felsefe
http://isamveri.org/pdfosm/D00578/1927_57/1927_57_BAHAAH.pdf Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Lugatçe-i Felsefe <https://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de/ulbbnioa/periodical/pageview/7416854> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Lugatçe-i Felsefe
https://Katalog.marmara.edu.tr/eyayin/isam/makale/D00578/1927_57/1927_57_BAHAAH.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik_mmb.tutanak_hazirla?v_mecelis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=BAHA%20BEY&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih= Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003166.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink002.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink003.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink001.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink002/mmbd02ic01c001ink0020006.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink004/mmbd02ic01c001ink0040035.pdf> Erişim Tarihi: 16 Mart 2021.

İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink002/mmbd02ic01c001ink0020005.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink002/mmbd02ic01c001ink0020009.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink002/mmbd02ic01c001ink0020012.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink003/mmbd02ic01c001ink0030017.pdf> Erişim Tarihi: 27.03.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink004.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink007.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink011.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink014.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink017.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink018.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink019.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink022.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink021.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink021/mmbd02ic01c001ink0210514.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink010.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink011/mmbd02ic01c001ink0110220.pdf>

- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink011.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink011/mmbd02ic01c001ink0110216.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink011.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink018.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink010/mmbd02ic01c001ink0100198.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/ink010/mmbd02ic01c001ink0100199.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink001.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink002.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink030.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink043.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink033.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink025.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink042.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/ink042/mmbd02ic01c002ink0420496.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/ink033/mmbd02ic01c002ink0330335.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink026.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink028.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/ink028/mmbd02ic01c002ink0280145.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink026.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/ink028/mmbd02ic01c002ink0280146.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/mmbd02ic01c002ink029.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c002/ink030/mmbd02ic01c002ink0300212.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meclis-i Mebusan-2.Dönem
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001004.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Yakın Tarihimizin Belgesi 1908-1925 Sırâtımüstakim-Sebilürreşad Mecmûası:
<http://bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Siratimustakim/sebilurresad8/sebilurresad8/asets/basic-html/page175.html> Erişim Tarihi: 06.03.2021.
- İnternet: Mezar Taşlarının Tanıklığıyla Tarihi Bursa'da Yaşanan Sağlık Sorunları
https://www.academia.edu/42144983/MEZAR_TA%C5%9ELARININ_TANIKLI%C4%9EIYLA_TAR%C4%B0H%C4%B0_BURSADA_YA%C5%9EANAN_SA%C4%9ELIK_SORUNLARI Erişim Tarihi: 02.05.2021.
- İnternet: Milli Mücadelede Basın
<https://hangitarih.tr/gg/Milli-M.ue.cadelede-Bas%26%23305%3Bn.htm> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Musahabat-ı Hayat
<http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0132197.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İnternet: Neyzen Tevfik
<http://neyneva.com/neyzen-tevfik/> Erişim Tarihi: 13 Şubat 2021.

İnternet: Ottoman and Turkish Journals and Popular Press
<https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals.html>
Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Öğretmenleri, Arkadaşları ve Faaliyetleri
http://www.kho.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/ogretmenleri.html Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Pars, Hakkı Baha <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pars-hakk%C4%B1-baha.html> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Ruhiyatta İstilah Meselesi
http://isamveri.org/pdfosm/D01050/1927_92/1927_92_BAHAK.pdf Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Safahat-ı Hayat <http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0120733.pdf> Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Servet-i Fünûn Dergisi Yazarları
<http://www.servetifunundergisi.com/yazarlar/> Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2021.

İnternet: Tarih Boyunca Ankara, Meltem Yıldızturnan'ın 13.10.2010 tarihinde
gerçekleştirdiği konferans metni <http://docplayer.biz.tr/2863482-Tarih-boyunca-ankara-meltem-yildizturnan-in-13-10-2010-tarihinde-gerceklestirdigi-konferans-metnidir.html> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Tasarruf-u Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi
<http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0123156.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Umur Baha'nın Vefatı..., <http://adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2012/03/17-2682.html> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Unvanların Ömrü
http://isamveri.org/pdfosm/D01050/1927_91/1927_91_BAHAK.pdf Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Usûl-i Tenkîr <http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0125325.pdf> Erişim
Tarihi: 20.02.2021

İnternet: Usûl-i Tenkîr <http://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/pdf/0125326.pdf> Erişim
Tarihi: 20.02.2021.

İnternet: Yeni Neşriyat-Telkin Nedir?
http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/ankara/ankara_1938/ankara_1938_birincitesrin_/ankara_1938_birincitesrin_4_.pdf Erişim
Tarihi: 15.02.2021.

İnternet:https://m.facebook.com/nt/screen/?params=%7B%22note_id%22%3A638241256857792%7D&path=%2Fnotes%2F%7Bnote_id%7D&refsrc=http%3A%2F%2Fwww.google.com%2F&_rdr Erişim Tarihi: 14.02.2021.

İnternet:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001ink012.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.

İnternet:<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd02ic01c001/mmbd02ic01c001fih.pdf> Erişim Tarihi: 27.03.2021.

- İşçen, Y. “Osmanlı Devleti Döneminde Ankara Hanları ve Otelleri”, Ankara Kent Yazıları, <https://silo.tips/download/osmanli-devlet-dnemnde-ankara-hanlari-ve-oteller> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İştirak, Sene: 1, Numero: 8, 3 Nisan 1326 Cumartesi, Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mesul Serbest İzmir Gazetesi Sahibi: Hüseyin Hilmi, Directeur: Husein Hilmi, Mu posta seneliği 60 kuruş, Mu posta altı aylığı 40 kuruş, Mekâtib ve Evrâk-ı Vâride Bâb-ı Âli Caddesinde Manzume-i Efkâr Matbaasına gönderilmelidir. Biri Yer Biri Bakar Kıyamet Ondan Kopar, Sosyalizm Efkârının Mürevvicidir, Journal Socialiste Ichtirak.; http://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/istirak/istirak_t_08.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2021.; http://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/istirak/istirak_orj_08.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- İzmir Muallimler Birliği Kongresi’nin Büyüklerimize Çektikleri Saygı ve Sevgi Tel Yazıları.. “Büyükler ve Okurlarımız”, *Anadolu*, Sayı: 6180, 7 Nisan 1935 Pazar, 3.
- İzmirli, Y. (2020). “Milli Mücadele’den Eğitim Ordusuna; Hakkı Baha Pars”, *Gazete Karşıyaka*, Haftalık Bağımsız Yerel Gazete, Yıl: 1, Sayı: 14, 22-28 Eylül 2020, 6.
- Jid, Ş. (1939). “İtalya’da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-I, Birinci kitap, Birinci Bab, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.8, 31 Birinci Kanun 1939, (95), 7. (ardıcıl beş makale).
- Jid, Ş. (1940). “İtalya’da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-II, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.9, Sayı:196, 15 İkinci Kânun 1940, 8-9.
- Jid, Ş. (1940). “İtalya’da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-III, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.9, (197), 1 Şubat 1940, 7-8.
- Jid, Ş. (1940). “İtalya’da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-IV, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.10, (198), 15 Şubat 1940, 10-12.
- Jid, Ş. (1940). “İtalya’da İstihlâk Kooperasyonunun Menşe ve İnkişafı-V, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, *Fikirler*, C.6, (199), 1 Mart 1940, 6-7.
- Kaan, O. (2008), *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İ.Ü.SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kalafat, O. (2009). *Afyon Milletvekilleri (1-3. Dönemler)*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kalsın, B. (2014). “II. Meşrutiyet’te Fikir Gazeteciliği: Sırat-ı Müstakim, İştirak, İctihad ve Türk Yurdu”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kasım, Yıl: 6, (12), 199-218.
- Kalyoncuoğlu, Z. (2011). *Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Oluşumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Kâmil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 4519-4522.
- Kâmus Tercümesi, Ebü’t-Tâhir el-Fîrûzâbâdî, el-Okyânusü’l-Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît, Çev. Âsım Efendi, II.

- Kanad, H. F.(1963).Pedagoji Tarihi, C.I, Milli Eğitim Basımevi.
- Kaplanoglu, R. (1988).Bursalı Şair ve Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi.
- Kaplanoglu, R. (1999). Bursa’da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri), Avrasya Etnografya Vakfı yay., Bursa.
- Kaplanoglu, R. (2006). Meşrutiyetten Cumhuriyete Bursa (1876-1926), Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kaplanoglu, R. (2012). “Eşkıyalıktan Kahramanlığa Bir Ömür: Püskülsüz İsmail Efe”, *Bursa Araştırmaları Dergisi*, Yıl:10, (38), Güz, 54-65.
- Kaplanoglu, R. (2014). “Bursa’nın Son Nakid/Para Vakıfları ve Uygulanan Haciz İşlemi”, *Bursa Araştırmaları Dergisi*, Yıl:12, (42), Yaz, 16-25.
- Kaplanoglu, R. “Gazeteler Yok Oluyor!”, 11 Aralık 2018, www.bursamuhelif.com/gazeteler-yok-oluyor-raif-kaplanoglu/ Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Kaplanoglu, R., “Karaseyh Mahallesi”, https://www.bursa.com/wiki/Karaseyh_Mahallesi Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Kaplanoglu, R.-Akkus, T. (2005). Bursa’da Sivil Örgütlenme, *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, Kış, 10-15.
- Kaplanoglu, R.-Balkan, N. (2009). 120 Yıllık Tarihi Bir Çınar Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- Kaplanoglu, R.-Kaplanoglu, O. (2014). Bursa Göç Tarihi, Nilüfer Belediyesi.
- Kaplanoglu, R.-Kaplanoglu, O. (2019). Tipodan Ofsete Bursa Basın Tarihi (1866-1974).
- Kaplanoglu, R.-Oğuzoglu, Y. (2011). Asri Gemlik, Yusuf, Gemlik Belediyesi Yayınları.
- Kapluhan, E. (2014). “1921 Maarif Kongresi’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, (8), 123-134.
- Kara, Ç. (2017). “Biyografi: Etnograflar İçin Yöntem ve Öneriler”, *Millî Folklor*, Yıl:29, (116), 73-86.
- Kara, M. (1987a). “Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 77-88.
- Kara, M. (1987a). “Bursa Tekkelerinin Alfabetik Olarak İsimleri ve Belli Başlı Kaynaklar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 89-98.
- Kara, M. (2014). “Dergâhlar; Açılsın mı Kapansın mı?”, *Bursa’da Zaman*, (10), Nisan, 54-65.
- Kara, M. (2016). “Bursa’nın Kültür Tarihini Aydınlatanlar-2-Kamil Kepecioğlu”, *Bursa’da Zaman*, (18), Nisan, 15-16.; http://www.bursadakultur.org/bursa_kutugu.htm Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Kara, M. (2016). “Bursa’nın Kültür Tarihini Aydınlatanlar-2-Kamil Kepecioğlu”, *Bursa’da Zaman*, (18), Nisan, 15-16.

- Kara, M.(1991a). “Bursa Tekkelerinde Şeyhlik Yapan Mutasavvıflar (I)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:3, C.3, (3), 107-119.
- Kara, M.(1991b). “Bursa Tekkelerinde Şeyhlik Yapan Mutasavvıflar (II)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:3, C.3, (3), 119-130.
- Karabekir, K. (1995). İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İkinci Baskı.
- Karabekir, K. (2011). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Yapı Kredi Yayınları.
- Karabulut, A. T. (2013). “Türk Halk Bilgisi Derneği Tarafından Yayımlanan Halk Bilgisi Haberleri Dergisi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, TAED.*, (50), 143-149.
- Karadağ, A-Bozkurt, E.(2014). “II. Meşrutiyet’ten Harf Devrimi’ne Kadar Osmanlıcaya Yapılan Roman Çevirilerinin Süreç Öncesi Normlar Bağlamında İrdelenmesi”, *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 85-103.
- Karagöz, İ. “Şehr-i Ramazan ve Savm-Sıyam”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=5912> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Karagöz, S. (2018). “Cumhuriyet Öncesi Dönem (1909-1923) Gençliği Konu Edinen Süreli Yayınlar (Dergiler)”, *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, C.8, (Gençlik Araştırmaları Özel Sayısı), Mart, 468-484.
- Karahan, A. (1942). “Hakkı Baha Pars’ın Ölümü Dolayısıyla”, *19 Mayıs Mecmuası*, 19 Şubat 1942.
- Karahan, A. (1943), “Hakkı Baha Pars’ın Eserleri”, *Yeni Asır*, 22 Ocak 1943.
- Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars’ın Eserleri-Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 96-99.
- Karahan, A. (1943). “Ölümünün Yıl Dönümü Hakkı Baha Pars”, *Anadolu*, Sayı:9129, 22 Ocak 1943, 2.
- Karahan, A. (1943). “Ölümünün Yıl Dönümü Hakkı Baha Pars”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 92-91.
- Karahan, A. (1943). “Dün Hakkı Baha Pars İçin İhtifal Yapıldı”, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 1943, 45-46.
- Karahan, A. (1943). “Hakkı Baha Pars’ın Ölümü Dolayısıyla”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 90-91.
- Karahan, A.-Pars, V. B. (1943).Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, 1-10.
- Karakoç, İ. (1999). “Osmanlı Basınında Öncü Bir Sosyalist Dergi: İştirak”, *Müteferrika*, (1) 5, Yaz, 97-111.
- Karal, E. Z. (1996). Osmanlı Tarihi, C.IX, I. Bölüm, II. Meşrutiyet Devri, II. Abdülhamid İstibdadının Son Yılları.

- Karataş, A. İ. “Osmanlı Toplumunda Mevlit Kandili ve Mevlit Vakıfları”, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=30452> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Karatay, N. (1.ci ve 2.ci Kânun 1941-1942). “Hakkı Baha Pars Faniler Arasından Çekildi”, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (42-43), 43.
- Karayaman, M. (2008). “Cumhuriyet Döneminde Türk Ocaklarının Köycülük ve Sağlık Alanındaki Faaliyetleri”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (6), 135-161.
- Karslı, M. Ferid, Köy Öğretmeninin Anıları, Köy Hocası Basımevi, Ankara, 1935, 253 sayfa. 13.5x22 cm.
- Kartal, S. S. (2019). Türk Basınında Bursa Gündemi (1920-1923), Editör Prof. Dr. Nihat Karaer.
- Katkat, İ.(2019). “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Sapere Aude, <https://ilkerkatkat.blogspot.com/2019/10/ittihat-ve-terakki-cemiyeti.html> Erişim Tarihi: 30.05.2021.
- Kaya, M.(1999).*1918-1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kayaoğlu, T. (1998). Türkiye’de Tercüme Müesseseleri, Kitabevi.
- Kayaoğlu, T. (2002). Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Tercüme Müesseseleri, *Türkler*, (15), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 248-261.
- Keleş, H. (2001). “Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa’da İmar Faaliyetleri”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.21, (1), 177-188
- Kemankaş, İ.(2020). “Not Defteri: Uludağ, Prof. Dr. İnalçık ve Camideki Kılıç”, <https://enbursa.com/yazarlar/ismail-kemankas-10/not-defteri-uludag-prof-dr-inalcik-ve-camideki-kilic-10098.html> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Kepecioğlu, K. (2009). (Yay. Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız), Bursa Kütüğü, C.I, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kepecioğlu, K. (2009). (Yay.Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız), Bursa Kütüğü, C.II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kepecioğlu, K. (2009). (Yay. Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız), Bursa Kütüğü, C.III, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kepecioğlu, K. (2009). (Yay. Haz. Hüseyin Algül-Osman Çetin-Mefail Hızlı-Mustafa Kara-M. Asım Yediyıldız), Bursa Kütüğü, C.IV, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Keskin, D.(2015). *Türkiye’de Yerel Sivil Toplum Kuruluşlarının Mimari Korumaya Katkıları: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu ve Restorasyon Faaliyetleri*,

İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Kılavuz, N.-Tanık, İ. H. (2011). “Millî Mücadele Döneminde Maarif Kongresi ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (EÜSBED)*, IV, (2), 372.
- Kılıcı, A. (1986). “Hacı Bayram-ı Veli Döneminden (1300-1453) Günümüze Kalan Vakıf Eserleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Bunlar Üzerinde Yaptığı Çalışmalar”, *Vakıf Haftası Dergisi*, 4, 81-140.
- Kılıç A.(1998). Atatürk’ün Hususiyetleri, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Kılıç, F. (2015). “1921 Maarif Kongresi”, *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Yay. Haz. Prof.Dr. Temuçin F.Ertan, Yrd. Doç. Dr. Sedef Bulut, 79-93.
- Kılıç, M. (2017). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafazası Meselesi”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (18), 295-317.
- Kızıldoğan, H. S. (1937). “Vatan ve Hürriyet-İttihad ve Terakki”, TTK, *Belleten*, C.I, (3-4), Temmuz, 525-619.
- Kızıldoğan, H. S. (1943). “Vatan ve Hürriyet-İttihad ve Terakki”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 69-76.
- Kiel, M.(2013). “Yenişehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XLIII, TDV Yayınları, 473-476.
- Kiel, M.(2016). “Gevgili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ek1, 475-476.
- Kıracı, M.(2006).*Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kiremitçi, F. (2015). “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Eserler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, Erzurum, 313-352.
- Kirman, E. (2006). *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Koca, F. (2004). “İslam Hukuk Metodolojisinde Hüküm Nazariyesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3/5), Haziran, 145-161.
- Kocabaş Ö.Y.(2011). “Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Düşünsel Boyutu”, *20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongre Kitabı*, 06 - 07 Ekim 2011, Ankara, 163-209.
- Kocabaş, Ö. Y. (2011). “Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Kooperatiflerin Tarımsal Kalkınmadaki Rolü”, *Tarım, Yoksulluk ve Kalkınma*, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya, 5-7 Eylül 2012, 1009-1015.

- Kocabaşoğlu, U.(2010). *Basın, 100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Editörler Sina Akşın, Sarp Balcı, Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kocatürk, U. (2015). *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Koç Üniversitesi AKMED Kütüphanesi.
- Koç, E. (2011). “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Felsefe Cemiyetleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.9, (17), 489-520.
- Konar, E. “Gülbüz Türk Çocuğu Dergisi”, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/elif_konar_ozkan_gurbuz_turk_cocugu_derigisi.pdf f Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Konukçu, M.-Özkan H. B.-Kevser, Ö. (2013).1910 Yılında Yayımlanan Eskişehir Gazetesi’nin İçerik Analizi, Eskişehir Eti Sosyal Bilimler Lisesi Yay, Eskişehir.
- Kumaş, N. (2011). *II. Abdülhamid Döneminde Bursa’da Sosyal Hayat (1876-1909)*, Doktora Tezi.
- Kumaş, N. (2016). “Bursa Mekteb-i İdadi-i Mülkisi Kuruluşu ve Faaliyetleri” *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (6), 138-149.
- Kumaş, N. (2020). *II. Abdülhamid Döneminde Bursa’da Sosyal Hayat (1876-1909)*.
- Kumaş, N.(2017). “Bursa Askeri İdâdîsi Kuruluşu ve Faaliyetleri”, I. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, 618-627.
- Kuran, A. B. (1959). *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde İnkılap Hareketleri*.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılab Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*.
- Kurmuş, Ö.S. (1992). “Bursa’da Basılan Kitaplar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (76), Şubat, 157-170.
- Kurmuş, Ö.S.(2002) “Bursa’da Dergâh Kütüphaneleri”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Yay. Haz.: Ramis Dara, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları Bursa Kitaplığı: 11, 142-149.
- Kurt, D. (2007). *Türkiye’de Askeri Eğitimin Modernleşme Sürecinde Işıklar Askeri Lisesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kutay, C. (1984). *Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları*, C.1.
- Küçükbiçmen, İ. (2015). *Anadolu’da Bilimin Ayak İzleri*.
- Küçükçoban, G.(2021). “1938’de Çanakkale’de Bir Gezgin: Hakkı Süha Gezgin”, 31 Ocak 2021, <https://www.canakkaleharbi.com/2021/01/31/1938de-canakkaleye-bir-gezgin-hakki-suha-gezgin/> Erişim Tarihi: 27.03.2021.
- Layiktez, C.(1999). *Türkiye’de Masonluk Tarihi*, C.1, Başlangıç 1721-1956.
- Lord Kınross. (1994). *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar.

M.M.Z.C., C.1 Birinci İnikad 5 Nisan 1328 (1912) Cumartesi.

M.M.Z.C., D:2, İçtima: 1, C.1, On Sekizinci İnikad, 9 Haziran 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İçtima: 1, C.1, Yirmi Birinci İnikad, 13 Haziran 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, Beşinci İnikad, 2 Mayıs 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, Birinci İnikad, 5 Nisan 1328 (1912) Perşembe, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, Dördüncü İnikad, 30 Nisan 1328 Pazartesi, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, İkinci İnikad, 21 Nisan 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, On Birinci İnikad, 26 Mayıs 1325 1912 Cumartesi, İkinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, On Dördüncü İnikad, 2 Haziran 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, On İkinci İnikad, 28 Mayıs 1325 1912 Cumartesi, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, On Yedinci İnikad 7 Haziran 1328 (1912) Perşembe, İkinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, Onuncu İnikad, 23 Mayıs 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, Üçüncü İnikad, 25 Nisan 1325 (1912) Çarşamba, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, Üçüncü İnikad, 26 Nisan 1325 (1912) Çarşamba, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.1, Yedinci İnikad, 12 Mayıs 1328 (1912) Cumartesi, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.2, Kırk Üçüncü İnikad 17 Temmuz 1328 (1912) Salı, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.2, Otuz Üçüncü İnikad 2 Temmuz 1328 (1912) Pazartesi, İkinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.2, Otuzuncu İnikad 27 Haziran 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.2, Yirmi Altıncı İnikad 21 Haziran 1328 (1912) Perşembe, Birinci Celse.

M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.2, Yirmi Beşinci İnikad, 20 Haziran 1328 (1912) Çarşamba, Birinci Celse.

- M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.2, Yirmi Dokuzuncu İnikad 26 Haziran 1328 (1912) Salı, Birinci Celse.
- M.M.Z.C., D:2, İS.1, C.2, Yirmi Sekizinci İnikad 25 Haziran 1328 (1912) Pazartesi, Birinci Celse.
- Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi. (1939). 28 Ağustos 1939.
- Maden, S.-Altunbay, M. (2016). “Türk Kültür Birliğinin Sağlanmasında ”Türk Amacı” Dergisi ”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (7/04), Şubat, 1-12.
- Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943). (2008). Mahmut Esat Bozkurt’un Yayınları, İstanbul Barosu Yayınları
- Mango, A. (1999). Atatürk, Türkçesi: Fusun Doruker.
- Mantegazza (Paollo). (1928). Çankaya’nın Tercümeleri: Aşkın İlk Silahları (Hikâye), Çev. Hakkı Baha, *Çankaya*, Sayı 1, Ankara, 1 Mayıs 1928, 25-26.
- Mehmed Esad, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, Maarif Nezâreti Celilesinin Ruhsatı ile Tab’ Olunmuştur, İstanbul, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul, 1310.
- Mehmed Esad, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, Maarif Nezâreti Celilesinin Ruhsatı ile Tab’ Olunmuştur, İstanbul, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul, 1310, 833 sayfa.
- Mehmed Şeref, “Bursa Şehri”, *Mihrab*, C.I., (2), İstanbul, 1339 [1923], 58-62.
- Mehmed Şeref, “Bursa Şehri”, *Mihrab*, C.I., (3), İstanbul, 1339 [1923], 83-88.
- Mehmet Şemseddin. (1332). Yâdigari Şemsi, Mısrî Dergâhı Seccâdenişinî, Matbaa-i vilâyet, Bursa, 187-196.
- Mehmet Şemseddin. (1997). Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî, Nşr. M. Kara-K. Atlansoy.
- Mekatib-i Askeriye Şakirdanının Umumi İmtihanlarının Neticelerini Bildiren Cetveller.(1317). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul.
- Meydan, S. (2007).Atatürk ve Türklerin Saklı Tarihi.
- Meydan, S.(2017). “Ya İstiklal Ya Ölüm: Sivas Kongresi”, 4 Eylül 2017, <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/sinan-meydan/ya-istiklal-ya-olum-sivas-kongresi-1998307/> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Milli Eğitim Şuraları (1939-1993). (1995). MEB.
- Miralay Bekir Sami Günsav’ın Kurtuluş Savaşı Anıları, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2016.
- Mithat Şükrü (Bleda)’nın “İmparatorluğun Çöküşü”, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Moreau, O.(2001). “Orduda Öğretim: 19.Yüzyılın Mekteb-i Harbiye ve Erkân-ı Harbiye Örnekleri”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, İstanbul, 12-15 Nisan 1999*, Derl. Hidayet Yavuz Nuhoglu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001.
- Muallimler Birliği Umumi Kongresi Zabıtları. (1341).İstanbul, Yeni Matbaası.

- Muhittin Baha Pars, TBMM Üyeleri İçin Tercüme-i Hal, Sicil: 318, Dosya:45, Seçim Dairesi: Bursa, TBMM Arşivi, Devre:5, İctima Senesi:76, Fevkalâde.
- Muhtar, A. (1943). “Hakkı Baha’yı Nasıl Tandım ve Nasıl Bir Adamdı”, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Karahan, Abdülkadir-Pars, Vedide Baha, İzmir, 37-42.
- Naci Pehlivan Arşivi.
- Nazar, İ. (1943). “Hakkı Baha’yı Anarken”, Hakkı Baha Pars 1879-1942 Hayatı Şahsiyeti Eserleri Hakkında, Karahan, A.-Pars, V. B., İzmir, 1943, 85-87.
- Nazif, N. (1933). “Makedonya, Aşk, Kin, Politika ve Kan”, Milliyetin Edebi Romanı:37, *Milliyet*, Numara: 2536, 3 Mart 1933 Cuma, 4.
- Nazif, N. (1933). “Makedonya, Aşk, Kin, Politika ve Kan”, Milliyetin Edebi Romanı:38, *Milliyet*, Numara: 2537, 4 Mart 1933 Cumartesi, 4.
- Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.
- Odabaşı, İ. A. (2006). *II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Odabaşı, İ. A. (2008). “1908 Devrimi Nasıl Oldu?: Bir İttihat ve Terakki Piyesi”, *Yeni Tiyatro*, (4), Mart-Nisan, 1-10.
- Okandan, R.G. (1968). *Amme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Okay, C. (2005). “Selanik’te Çıkan Kısa Ömürlü Bir Dergi: Füyuzat”, *Müteferrika*, Kitabiyat Dergisi, (28), Kış, 2005/2, 77-82.
- Oral, M. (2001). “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, (27-28), 321-333.
- Oral, M. (2002). “Ankara Etnografya Müzesi İnkılap Şubesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (29-30), Mayıs-Kasım, 125.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe’nin Anıları. (1986). (Yay. Haz. İsmail Arar).
- Osmanlı’dan Bugüne İletişim Galerisi.(2006).İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Galerisi (Küçük Katalog), Hazırlayanlar: Belkıs Ulusoy, Erkan Umut, Mehmet Ak, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Oylubaş Katfar, D. (2017). “Kadın Dergilerinde Öncü Bir Erkek Ahmet Edip ve Ev Hocası Dergisi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2436-2447.
- Öcal Z. Ö. (2006). *Siyasi Açından I. ve II. Refik Saydam Hükümetleri (1939–1942)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öcalan, H. B.-Mermutlu, B. (2019). Tarihi Bursa Mezar Taşları II, Bursa Hazineleleri.

- Öcalan, H.B. (2009). “Bursa’da Tekke Hayatı ve Kitap (Tekke Kütüphaneleri), In: ICANAS, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler, Yay.Haz. Zeki Dilek vd., 181-188, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c3%96CALAN-Hasan-Basri-> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Öcalan, Hasan Basri, “Bursa’da Tekke Hayatı ve Kitap (Tekke Kütüphaneleri), In: ICANAS, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler, Yay.Haz. Zeki Dilek vd., Ankara, 2009, 181-188, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%c3%96CALAN-Hasan-Basri-BURSA%e2%80%99DA-TEKKE-HAYATI-VE-K%c4%b0TAP-TEKKE-K%c3%9cT%c3%9cPHANELER%c4%b0.pdf> Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü-I. (1953).Ed: R.G. Arkın.
- Ölmez, N. (2012)., *Jön Türklerin Türk ve Batı Kültürüne Bakışı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Örneklerle Basılı Bütün Şiir Kitapları Antolojisi.(1975). Veli Recai Velibeyoğlu, C.2, Güray Matbaası, İstanbul.
- Örs, O. (2012). *İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kürt Politikası 1908-1914*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ösawa, T.(2011). Ootani Koozui ve Bursa İpek Dokuma Fabrikası, İpek Yolu Medeniyetleri, *Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Bülteni*, Ağustos, (4), 70-77.
- Öymen, H. R. (1971). “Milli Eğitim Şurası’nın Yeni Yapısı”, *Eğitim Hareketleri*, (192-193), 1.
- Öz, A.(2014). “Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Millî Eğitim Şûralarında Din Eğitimi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, (29), Haziran, 129-156.
- Öz, M. F. (1987). “Vedide Baha Pars”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri*, UNESCO Yayınları, 411-431.
- Özacun, O. (2001).CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası, Kitap Matbaacılık.
- Özalp, Ö. H. (2013). “Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.43, TDV Yayınları, 498-499.
- Özalp, Ö.H.(2015). *Kemalizmin İç Yüzü*-Manavoğlu Nevres Bey.
- Özcan, A. (2009). “Osmanlı Tarih Edebiyatında Biyografi Türünün Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi”, *Nazımdan Nesire Edebi Türler*, (haz. Hatice Aynur ve öte...), İstanbul.
- Özcan, A. (2010). “Tabakat-Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, TDV Yayınları, Ankara, 299-301.
- Özcan, Ö. (2011). “Türk Ocağı’nın Fazla Bilinmeyen Bir Mensubu: Mehmet Servet Berkin”, *Türk Yurdu*, Nisan, Yıl:100, (284), 26-34.
- Özçelik, M. H. (2017). “Atatürk’ün Teşkilatçılık Anlayışı” İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, Atatürk Haftası Özel Sayısı-10 Kasım, 125-156.

- Özdemir, G.(1983). *Yeni Asır Gazetesi Bibliyografyası (1931-1950)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi.
- Özdemir, H. (2000). “Bir Cumhuriyet Öğretmeni”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 35-68.
- Özdemir, K. (2019). *Mecmua-i Edebiyye’de Edebi Tenkit (1899-1900)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özdemir, M. (2013). “Osmanlı’dan Günümüze Dergiler ve Dergicilik”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C.1, Ağustos-Kasım, 14.
- Özdemir, N.(2018). *Atatürk Dönemi Türk Dil Kurultayları ve Türk Dünyası*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özeçoğlu, H. (2009). *Modernleşme Sürecinde İzmir’de Müslim ve Gayrimüslimlerin Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (1856-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Özer, E. (2007). *Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları-II. Mahmud Dönemi ve Sonrası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özer, S.(1984), *Anadolu Gazetesi Bibliyografyası (Kronolojik ve Yazar Adlarına Göre) (1929-1940)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, İzmir.
- Özerdem, A. (2012). *Halil İncelik Biyografisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Özgedik, O.(1957). Gökalp, Burhan Basım ve Yayınevi.
- Özgen, M.E.- Pınar, B., “Bursa İşgalden Nasıl Kurtuldu?”, 11 Eylül 2017, <https://www.bursa.com/bursa-ısgalden-nasil-kurtuldu-n307273/> Erişim Tarihi: 12.03.2021.
- Özgün, C. (2013). “Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni ve Egzotik Bir Tür: Okalıptüs”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/26, Bahar, 5-29.
- Özkan, H. (2008). *Anılarda II. Meşrutiyet Dönemi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özkan, U.B. (2016). *Cumhuriyet’in İlk 15 Yılı (1923-1938) ile Son 15 Yılda (2000-2015) Eğitimle İlgili Sorunların Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özkaya, Y.(1996). “Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII, (34), Mart, 295 -313.
- Özköse, K. “Bilimsel ve Teknolojik Gelişmelere Öncülük Eden Temel Sûfi Yaklaşımlar”, <http://yenidunyadergisi.com/bilimsel-ve-teknolojik-gelismelere-onculuk-eden-temel-sufi-yaklasimlar/> Erişim Tarihi: 30.03.2021.
- Özlük, N. (2006). “Millî Mecmua”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.4, (7), 545-561.

- Özlük, N. (2011). Siyasetten Edebiyata Türk Basınında Dergiler.
- Öztahtalı, İ. İ. (2009). *Bursalı Emrî Murad Efendi ve Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Öztahtalı, İ. İ. (2012). “XIX. Yüzyıl Bursa Kültür Hayatında Önemli Bir Dönemeç: “Fevâid””, *TÜBAR-XXXII-Güz*, 269-284.
- Öztahtalı, İ. İ.-Ertuğrul, C. (2012). “19. Yüzyıl Bursa Kültürünü Besleyen Fevâ'id Gazetesinin Nüsha-i Güzîde'si”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:13, (22), 2012/1, 133-148.
- Öztürk, C. (1996). Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, Y. (2019). Bursa ve Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askerî Harekâtlar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0 (65), 381-405.
- Özyön, A. (2014). “Ziya Şakir (Soku)'nun Selçuk Saraylarında Ömer Hayyam'ın Hayat ve Maceraları Adlı Romanının Tarihsel Roman Olarak İncelenmesi”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages*, (9/3) Winter, 1135-1146.
- Parlak, T. (1986). Yeni Asır'ın İzmir Yılları II, 1924-1954, Yeni Asır Yayınları.
- Parlak, T. (1986). Yeni Asır'ın Selânik Yılları (Evlâd-ı Fatihan Diyarları “1895-1924”), Yeni Asır Yayınları.
- Pars, H. B. (1314). “Bana Aid”, *Fevaid*, Dördüncü Sene, Numara:7, Maarif Müdüriyetinin Ruhsatıyla, Hükümet Caddesinde 109 numaralı Matabaa-i (Emri)de Tab' Olunmuştur, Bursa.
- Pars, H. B. (1317). “İstinare”, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, Cild: 1, Numara:50, Pençşembe, Dersaadet, 4 Rebiyülevvel 1319-4 Teşrinievvel 1317 (1902), 396.
- Pars, H. B. (1317-1901). Gâye-i Hayat-I, Ömer Naci'ye İthaf edilmiş, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, Numara:46, 6 Eylül 1317 (1901), 364-365.
- Pars, H. B. (1318). “Nevha-ı Niyaz”, *Mecmua-i Edebiyye Dergisi*, C.1, Nu:4, 22 Receb, 2 Teşrin-i Sani Pençşembe 1316, 25, Dersaadet, Mahmutbey Matbaası, 1318, 1.
- Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-I-(Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:6, 24 Şubat Sene, 320, 11 (Çekilmez Ömr-ü beşerden... Hakkı İmzası ile); (3 Muharrem'ül Haram sene 323, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.
- Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-II-(Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:7, 3 Mart Sene, 321, 5 (Yüzündeki... Hakkı İmzasısı ile); (9 Muharrem'ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.
- Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-III-(Manzum), *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:13, 14 Nisan Mart Sene, 321, 3-4 (Bazı ânat-ı ıztırabımdan... ... Hakkı İmzasısı ile), (9 Muharrem'ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.

- Pars, H. B. (1323). “Gâye-i Hayat-IV-, *Çocuk Bahçesi*, 1 inci Sene, Numara:13, 14 Nisan Mart Sene, 321, 4 (Çocuklara... .. Hakkı İmzasısı ile); (9 Muharrem’ül Haram sene 324, Mahalli İdaresi: Asır Matbaası Dairesi Müdüriyeti, Hamidiye Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik.
- Pars, H. B. (1324). “Musahabat-ı Edebiye”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:3, 5 Mart 325 (1909), 1-6.
- Pars, H. B. (1325). “Osmanlı Tarihi Felsefesi, İkinci Bab”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 25-30.
- Pars, H. B. (1325-26). “Teessüratım 2”, *İştirak*, Sene 1, Numero 8, 3 Nisan 1326 Cumartesi
- Pars, H. B. (1327). Musahabat-ı Edebiye, Birinci Kitap, 32 sayfa, 19 cm, Bursa Vilâyet Matbaası.
- Pars, H. B. (1328). “Kalp ve Zekâ”, *Okul ve Ulus*, Sene:1,(1), İkincikânun 1936, 3-5.
- Pars, H. B. (1328). “Tekaddüme-i Hürmekârane”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:1, 12 Rebüü’l Evvel, Pençşembe, 1328, 11 Mart 1326, 24 Mart Efrenci 1910, 1.
- Pars, H. B. (1331). “Siper İlhamlarından-Akın-”, Nüsha-i Fevkalade, *Yeni Mecmua*, C.5. Cilt, 5/418 Mart 1331-1915, İstanbul, 69.
- Pars, H. B. (1333-1917). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (12), 1 Haziran 1333-1917, Sene:1, 181-183.
- Pars, H. B. (1334). “Brusa’da Mesâil-i Ümrâniye, Su Mes’elesi”, *Brusa Mecmuası*, On beş günde bir çıkar, Sene:1, 15 Temmuz, (14), 1918-1334.
- Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (8), 15 Mart 1334-1918, Sene:1, 120-122.
- Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (9), 1 Nisan 1334-1918, Sene:1, 138-139.
- Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (10), 15 Nisan 1334-1918, Sene:1, 148-152.
- Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (11), 15 Mayıs 1334-1918, Sene:1, 163-165.
- Pars, H. B. (1334-1918). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Bursa Mecmuası*, (18), 1 1334-1918, Sene:1, 282-286.
- Pars, H. B. (1336-1920). “Teşkilât-ı İdariye”, *Bursa Mecmuası*, (26), 12 Kânunsânî 1336-1920, Sene:2, 417-419.
- Pars, H. B. (1336-1920). “Uyuşukluk”, *Bursa Mecmuası*, (24), 22 Kânunuevvel 1335-1919, Sene:1, 371-374.
- Pars, H. B. (1338). “Din-i İslam ve Ruhbaniyet”, *İlim, Fen, Felsefe Tetebbuatı Mecmuası*, Yıl:1, (1), Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Haziran 1338, 38-43.
- Pars, H. B. (1341). Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi, Bursa Muin-i Hilal Matbaası, 1341 R [1925 M]. 22 s.; 20cm.

- Pars, H. B. (1908). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908), 19-24.
- Pars, H. B. (1908). “Felsefe-i Tarihi Osmanî”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 324 (1908), 25-30.
- Pars, H. B. (1908). “Mesleğimiz”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908)-Fî 19 Teşrin-i Sâni, 1334 1-3.
- Pars, H. B. (1908). *Usûl-i Tenkît, Selânîk*, Rumi Yıl: 1324 Miladi Yıl: 1908, Akrovani Matbaası, 48s; 2. Baskı Bursa-[yayl.y.], 1327 [1911], Muin-i Hilâl Matbaası, 48 s.,19 cm.
- Pars, H. B. (1908-1324). “Musahabat-ı Edebiye”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908), 8-14.
- Pars, H. B. (1908-1324). “Musahabat-ı Edebiye”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 1-6.
- Pars, H. B. (1908-1324). “Şeyh Suyu” Mesiresinde”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 7-8.
- Pars, H. B. (1910). “Arnavutluk Meselesi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:9, 1910.
- Pars, H. B. (1910). “Bursa Elektrik Tramvayı”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:8, 4 Cemeziye’l Evvel, Cuma, 1328, 30 Nisan 1326, 30 Mayıs Efrenci 1910, 1.
- Pars, H. B. (1910). “Çocuklarımız ve Aile Terbiyesi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:1, 20 Rebü’yü’l Evvel, Cuma, 1328, 19 Mart 1326, 2 Nisan Efrenci 1910, 1.
- Pars, H. B. (1910). “Mahpushaneler”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:14, 17 Cemeziye’l Ahir, Cuma, 1328, 11 Haziran 1326, 24 Haziran Efrenci 1910, 1.
- Pars, H. B. (1910). “Medrese ve Talebe-i Umum”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:15, 24 Cemeziye’l Ahir, Cuma, 1328, 18 Haziran 1326, 1 Ağustos Haziran Efrenci 1910, 1.
- Pars, H. B. (1910). “Mensucat-ı Osmaniye Anonim Şirketi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:11, 18 Cemeziye’l Evvel, Cuma, 1328, 21 Mayıs 1326, 3 Haziran Efrenci 1910, 1.
- Pars, H. B. (1910). “Mudanya İskeleyi”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:10, 18 Cemeziye’l Evvel, Cuma, 1328, 14 Mayıs 1326, 27 Mayıs Efrenci 1910, 1.
- Pars, H. B. (1910). “Mukaddime”, *Genç Müslüman*, 1. Cilt, 1. (1), Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1-3.
- Pars, H. B. (1910). “Tehil ve Dügünlerimiz”, *Ertuğrul*, 1 Sene, Numara:5, 12 Rebü’yü’l Ahir, Cuma, 1328, 9 Nisan 1326, 22 Nisan Efrenci 1910, 1.
- Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-I-”, *Safahât-ı Hayat*, Bursa, 49.
- Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-II-”, *Safahât-ı Hayat*, Bursa, 50-51.
- Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-III-”, *Safahât-ı Hayat*, Bursa, 52-53.
- Pars, H. B. (1910-1326). “Gâye-i Hayat-IV”, *Safahât-ı Hayat*, Bursa, 54-55.

- Pars, H. B. (1910-1326). Safahât-ı Hayat, Manzum ve Mensur Âsâr-ı Edebiyeden Mütetekkildir, Bursa, Sedbaşı'nda Muin-i Hilâl Matbaasında Tab Olunmuştur, 1326, (Rumî:1326, Miladî:1910), s.: 88+1.
- Pars, H. B. (1912). “Dört Senedenberi”, *Tanin*, Beşinci Sene-i numara 1425, 10 Ramazanü'l Mübarek 1235-10 Ağustos 1328-23 Ağustos Efrenci 1912, 5.
- Pars, H. B. (1914). “Zafer”, *Türk Yurdu*, Yıl: 3, (12), (60), 5 Mart 1914-20 Şubat 1329, 200-1209.
- Pars, H. B. (1918). “Brusa'da Mesâil-i Ümrâniye, Su Mes'elesi (Vilâyete Âid Mesâil-ı Ümrâniye “1” Su Mes'elesi”, *Bursa Mecmuası*, (14), 10 Temmuz 1334-1917, Sene:1, 210-213.
- Pars, H. B. (1918-1334). Brusa'da Mesâil-i Ümrâniye, Su, *Brusa Mecmu'ası*, On beş günde bir çıkar, Sene: 1, 15 Temmuz, (14), 210-212.
- Pars, H. B. (1925). “Evkafı İslamiye”, *Genç Müslüman Dergisi*, (1), Bursa, 1315.
- Pars, H. B. (1927). “Lugatçe-i Felsefe, İsmail Fenni Ertuğrul, Kitabiyat, İstanbul, 1341/1922, Emeği Geçen: Hakkı, Ankara, Mehmed Emin (Erişirgil)”, *Hayat Mecmuası*, C.III, (57), Ankara, 29 Kânun-ı Evvel 1927, 97-98.
- Pars, H. B. (1927). “Ömer Seyfeddin İçin”, *Hayat*, C.I, (15), 10 Mart 1927, 12.
- Pars, H. B. (1927). “Ruhیات'da İstilah Meselesi”, İstanbul, Mehmed Ali, 15 Ağustos 1927, Milli Mecmua, C.III, (92), 1489-1490.
- Pars, H. B. (1927). *Hissiyat Ruhیاتçı*, The'odul Ribo; Çev: Mustafa Şekib Tunç, İstanbul, Evkaf-i İslamiye Matbaası, 1927, 166 s, c23 cm.
- Pars, H. B. (1928). “Hissiyât Ruhiyatı, Ribo, Mütercimi: Şekib Bey”, *Hayat Mecmuası*, Kitabiyat, C.3. Cilt, (65), Ankara 23 Şubat 1928, 144-144.
- Pars, H. B. (1931). “Muallimler Müstahsil Mi Müstehlik Midirler?”, *Fikirler*, C.4, (73), 15 Teşrin sâni 1931, 1-3.
- Pars, H. B. (1933). “Durgunluğun Sebepleri”, *Yeni Asır*, Numara: 8237, 16 Kânunusani 1933.
- Pars, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-2-”Kooperatifçiliğin Gayesi Karın İlgasıdır-2-”, *Fikirler*, C.5, (104), 15 Şubat 1934, 10.
- Pars, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-4-Kooperatifçilik Karı Nasıl Kaldırır?”, *Fikirler*, C.5, (106), 15 Mart 1934, 5-6.
- Pars, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-5-Kooperatifçiliğin İki Temel Fikri”, *Fikirler*, C.5, (108), 1 Mayıs 1934, 2-4.
- Pars, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-1-”, *Fikirler*, C.5, (103), 1 Şubat 1934, 2-3. (ardıcıl 6 makale).
- Pars, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-3-Kooperatifçilik: Kârın İlgasından Sonra”, *Fikirler*, C.5, (105), 1 Mart 1934, 11.
- Pars, H. B. (1934). “Kooperatifçilik-5 (6)-Hakiki ve Yalancı Kooperatifler”, *Fikirler*, C.5, (110), 15 Haziran 1934, 19-20.

- Pars, H. B. (1936). “937 Mezunlarına”, *Anadolu, Öğretmen Sayfası*, Sayı: 7241, 1 Temmuz 1937, 5.
- Pars, H. B. (1936). “Cumhuriyet Bayramı”, *Kaynak, Balıkesir Halkevi Dergisi*, (45), Ekim, 1936, 290.
- Pars, H. B. (1936). “Felsefe Vokabüleri”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 65.
- Pars, H. B. (1936). “İdeal Tipler”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (3), Mart 1936, 67-73.
- Pars, H. B. (1936). “Köy Öğretmeninin Anıları”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), İkinci kânun 1936, 29-31.
- Pars, H. B. (1936). “Meslekî Seciye”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (6), Haziran 1936, 163-171.
- Pars, H. B. (1936). “Psikoloji, Hatemi Seniğ Sarp (İstanbul Lisesi Felsefe Muallimi), İktal Kütüphanesi, Tanıtın: Hakkı Baha, İstanbul, 1936”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 224.
- Pars, H. B. (1936). “Türk Müşfikdir: Ben de Müşfik Olacağım”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (5), Mayıs 1936, 131-132.
- Pars, H. B. (1936). “Beraber Yaratan Kafa”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 203-207.
- Pars, H. B. (1936). “Demokrasi Yaşayacaktır”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 199-203.
- Pars, H. B. (1936). “Medenî İnsaniyette Demokrasinin Lüzumu ve Zaruriyeti”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (8), Birinci Teşrin 1936, 232-26.
- Pars, H. B. (1936). “Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-1”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 195-198.
- Pars, H. B. (1936). “Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-2”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (8), Birinci Teşrin 1936, 227-231.
- Pars, H. B. (1936). “Ön söz”, *Okul ve Ulus*, Yıl:1, (1), İkincikânun 1936, 1-2.
- Pars, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-1”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), İkinci kânun 1936, 32.
- Pars, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-2”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 64.
- Pars, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-3”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (3), Mart 1936, 96-98.
- Pars, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-4”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (4), Nisan 1936, 128-130.
- Pars, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-5”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (5), Mayıs 1936, 160-162.
- Pars, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-6”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (6), Haziran 1936, 93-194.
- Pars, H. B. (1936). “Yeşil Oba Öğretmeni-7”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (7), Birinci Teşrin 1936, 225-226.

- Pars, H. B. (1937). “Aile Geçimi ve Geçimsizliği”, *Fikirler*, C.7, (152), 1 Ağustos 1937, 3-4.
- Pars, H. B. (1937). “Demokraside Melodi ve Armoni”, *Anadolu*, Numara: 7227, 15 Haziran 1937, 4.
- Pars, H. B. (1937). “Hizmet ve Ücret”, *Fikirler*, C.7, (160), 1 Birincikânun 1937, 5-6.
- Pars, H. B. (1937). “İrkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları”, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (10), Nisan, 1937, 3-5.
- Pars, H. B. (1937). “Kooperasyonda İdealimiz İstihlal Kooperatifi İstihlak Kooperatifi Olmalıdır”, *Anadolu*, Sayı: 7259, 21 Temmuz 1937, 3, 6.
- Pars, H. B. (1937). “Kooperasyonda İdealimiz”, *Anadolu*, Sayı: 7259, 22 Temmuz 1937 Perşembe, 6.
- Pars, H. B. (1937). “Kooperasyonda İdealimiz”, *Fikirler*, C.7, (151), 15 Temmuz 1937, 3-4.
- Pars, H. B. (1937). “Muallim Mekteplerinde Yapılması Lazım Geleneler-2”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (8), Birinci Teşrin 1936, 227-231.
- Pars, H. B. (1937). “Şahsi ve İctimaî Benlik”, *Anadolu*, Sayı:7248, 9 Temmuz 1937, 3.
- Pars, H. B. (1937). “Şahsi ve İctimaî Benlik”, *Fikirler*, C.7, (150), 1 Temmuz 1937, 2.
- Pars, H. B. (1937). “Tenkid-Bilinmeyen İnsan (l’homme, cet inconnu-Alexis Carrel, Türkçeye Çeviren Cevdet Nasuhi (Baydar)”, *Yeni Asır*, Sene:1, Sayı:9522, 13 Nisan 1937 Salı, 4.
- Pars, H. B. (1937). “Yürümek, İlerlemek, Yükselmek”, *Okul ve Ulus*, Sene:1, (4), Nisan 1936, 99-100.
- Pars, H. B. (1938) “Demokrasi Nasıl Vatandaşlar İstiyor”, *Fikirler*, C.8, (178), 15 İkinci Teşrin 1938, 1-2.
- Pars, H. B. (1938). “Mukaddeme”, Pars, H. B.-Soydan, F.-Hatipoğlu, E., Terbiye Grubu Belleteni, İzmir Halkevi, Cumhuriyet Basımevi, İzmir, 1938, 20s.
- Pars, H. B. (1938). “Şahsiyet”, *Fikirler*, C.8, (163), 15 İkincikânun 1938, 1-2.
- Pars, H. B. (1939). “Aynaya Bakarken”, *Fikirler*, C.8, (195), 31 Birinci Kanun 1939, 5.
- Pars, H. B. (1939). “İdeal Tipler”, *Fikirler*, C.8, (179-180-181), 1 Birincikânun 1939, 1-3.
- Pars, H. B. (1939). “Ölümün Manası”, *Fikirler*, C.8, (194), 15 İkinciteşrin 1939, 1.
- Pars, H. B. (1939). “Tecavüz Silahına”, *Fikirler*, C.8, (188), 1 Haziran 1939, 1.
- Pars, H. B. (1940). “940 Mezunlarına”, *Fikirler*, C.9, (202), 15 Haziran 1940, 1.
- Pars, H. B. (1941). “Gâye-i Hayat, Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, Hakkı Baha Pars, İzmir Cumhuriyet Basımevi, 33.
- Pars, H. B. (1941). Genç Şiirleri ve Gençlik Şiirleri, İzmir Cumhuriyet Basımevi.
- Pars, H. B. (1941-1942). “Fikirlerde, Heyecanlarda, Hareketlerde İştirak”, *Uludağ Dergisi*, (42-43), 1.ve 2. Kanun 1941-1942, 41.

- Pars, H. B. (1943). “938 Mezunlarına”, *Fikirler*, (240-241), 15 İkincikânun 1943, 2-3.
- Pars, H. B. (1943). “Muhayyile”, *Fikirler*, (240-241), 15 İkincikânun 1943, 3.
- Pars, H. B. (1947). “Kalp ve Zekâ”, *Fikirler*, Aylık Kültür ve Sanat Dergisi, İzmir Halkevi, (331), Mart, 1947, 37-39.
- Pars, H. B. (1948). “İdeal Tipler (söyleşi)”, *Fikirler*, Numara:18, Aralık 1948, 1-3.
- Pars, H. B. (5 Mart 1914). “Zafer”, *Türk Yurdu*, Yıl:3, (60), 5 Mart 1914-20 Şubat 1329, 200.
- Pars, H. B. (Hakkı Baha), *Usûl-i Tenkid*, Muin-i Hilâl Matbaası, Bursa, 1327-1911, 48 sayfa, 13x20.
- Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Geceler”, Süleyman Nesib’e, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 548, 11 Şubat 1316-12 Eylül 1901, 30.
- Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “İki Hatıra”, *Servet-i Fünûn*, Sayı:530, Rumî 21 Nisan 1317-Miladi 9 Mayıs 1901, 158.
- Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Kadınlarla-1-”, 30 Eylül, 1317, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 553, Rumi 3 Teşrinievvel 1317- Miladi 16 Ekim 1901, 103.
- Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Emel-i Mağsub”, Faik Âli’ye, 17 Kânunusani 1316, *Servet-i Fünûn*, Yıl:1901, Sayı:519, 17 Kânunusani 1316-21 Şubat 1901, 393-396.
- Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Emel-i Mağsub”, Faik Âli’ye, 17 Kânunusani 1316, *Servet-i Fünûn*, Yıl:1901, Sayı:519, 17 Kânunusani 1316-21 Şubat 1901, 393-396.
- Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Her Gün”, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 527, 29 Mart 1317-18 Nisan 1901, 108-111.
- Pars, H. B. (Hakkı).(1901). “Küçük Hikâye: Vapurda”, Ahmed Samim Bey’e, *Servet-i Fünûn*, Sayı: 521, Rumî 11 Şubat 1316-Miladi 7 Mart 1901, 9-11.
- Pars, H. B. (Tarih okunmuyor). “Din-i İslam ve Terakkiyat-ı Medeniyye”, *Genç Müslüman*-1. Cilt, 1. (1), Muin-i Hilal Matbaası, Bursa, 4-6.
- Pars, H.B. (1338). “İktisadî Düşüncelerimiz”, *Yeni Gün*, Numara:799, 9 Şubat (1) 338, Perşembe.
- Pars, H.B. (1338). “Say-i Misak-ı Millisi’ne Dâir”, *Yeni Gün*, Numara: 769, 5 Kânun-ı Sâni (1) 338 Perşembe.
- Pars, H.B. (1338). “Say-i Misak-ı Millisi-Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi”, *Yeni Gün*, Numara: 780, 18 Kânun-ı Sâni (1) 338 Çarşamba.
- Pars, H.B. (1908). “Osmanlı Tarihi Felsefesi (Medhal)”, *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kânunusani 324 (1908), 19-24.
- Pars, H.B. (1909). “İrtica-i Ahirinin Esbab-ı Ruhiyesi”, *Şurâ-yı Ümmet Gazetesi*, Selanik, Naşiri: Hakkı Baha, Pazar, 12 Nisan 1325-25 Nisan 1909, 4.
- Pars, H.B. (1922). “Tasarruf-ı Mecburî Müessese-i Maliye ve İktisadiyesi”, *Yenigün*, 18 Kânun-ı Sâni 1338, 338 tarih, 780 numaralı nüsha.

- Pars, H.B. (1923). İmtihan ve Ben Feylesof Oldum (Monolog), *Ev Hocası*, (1), İstanbul, İkdam Matbaası, 1339, 1 Temmuz 1339 (1923), 12.
- Pars, H.B. (1924). Usûl-i Tenkîr, Müellifi, Hüdâvendigâr Vilâyeti Maârif Müfettiş-i Umûmîsi, Hakkı Bahâ, Bursa-Hükûmet Civârında Muîn-i Hilâl Matbaası'nda Tab Olunmuştur, 1327, Fiyâtı İki Kuruştur.
- Pars, H.B. (1927). "Ruhîyat'da Istılah Meselesi", *Milli Mecmua*, Cild: 8 Numero: 92, İstanbul, Mehmed Ali, 15 Ağustos 1927, 1489-1490.
- Pars, H.B. (1927). "Unvanların Ömrü", *Milli Mecmua*, Cild: 8 Numero: 91, İstanbul, Mehmed Ali, 1 Ağustos 1927, 1474-1475.
- Pars, H.B. (1931). "Biyoloji ve Psikoloji Nokta-i Nazarından Demokrasi", *Fikirler*, C.3, (69), 15 Mayıs 1931, 10-18.
- Pars, H.B. (1933). "Durgunluğun Sebepleri", *Yeni Asır*, Numara: 8237, 16 Kanunusani 1933 ("Hakkı Baha Yapılan Edebi Tenkide Ne Diyor", *Yeni Asır*, Numara: 8237, 16 Kanunusani 1933.).
- Pars, H.B. (1936). "Gençlerle İktisadi Bir Hasbihal", *Fikirler*, C.6, (135), 1 Mart 1936, 13-15.
- Pars, H.B. (1936). "Gençlerle Konuşma", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 36.
- Pars, H.B. (1936). "Herşeyden Evvel Seciye", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (2), Şubat 1936, 33-35.
- Pars, H.B. (1936). "Tasarruf ve Terbiyedeki Ehemmiyet", *Gürbüz Türk Çocuğu*, C.2. Cilt, (13), 318-320.
- Pars, H.B. (1936). "Yeşil Oba Öğretmeni", *Okul ve Ulus*, Sene:1, (1), Şubat, 32.
- Pars, H.B. (1937). "Çavuş Mürebbiler", *Fikirler*, C.7, (156), 1 Birinci Teşrin 1937, 3-4.
- Pars, H.B. (1937). "Devletçilik (Etatisme)", *Fikirler*, C.7, Numara:155, 15 Eylül 1937, 8-10.
- Pars, H.B. (1937). "Devletçilik", *Fikirler*, C.7, Numara:156, 1 Birinci Teşrin 1937, 9-11.
- Pars, H.B. (1937). "Din-i İslam ve Ruhbanîyet", *İlim, Fen, Felsefe Tetebbuatı Mecmuası*, Yıl:1, (1), Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Haziran 1338, arka iç kapak.
- Pars, H.B. (1937). "İki Sesin Hasbihali", *Fikirler*, C.7, (146), 15 Nisan 1937, 13.
- Pars, H.B. (1937). "Milli Tarihin Terbiyede Ehemmiyeti", *Fikirler*, C.7, (158), 1 İkinci Teşrin 1937, 3-5.
- Pars, H.B. (1937). "Ülküsüz Yaşıyanlara", *Uludağ Dergisi*, (10), Mart, 1937, 23.
- Pars, H.B. (1938). "Demokrasi Nasıl Vatandaşlar İstiyor", *Fikirler*, C.8, (178), 15 İkinci Teşrin 1938, 1-2.
- Pars, H.B. (1938). "Tedris ve Terbiye", *Fikirler*, C.8, (177), 1 İkinci Teşrin 1938, 12-13.

- Pars, H.B. (1939). “Dilde Gayr-i Meş’ru’nun Rolü”, *Fikirler*, C.8, (195), 31 Birinci Kanun 1939, 6-7.
- Pars, H.B. (1939). “Ona Dair”, *Fikirler*, C.8, (179-180-181), 1 Birincikânun 1939, 4-5.
- Pars, H.B. (1939). Irkların Psikolojisi: Türk Tipinin Ana Hatları, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (10), Nisan, 1937, 3-5.
- Pars, H.B. (1941-1942). “İlham”, *Uludağ*, Bursa Halkevi Dergisi, (42-43), Bursa, 1.ci ve 2.ci Kânun 1941-1942, 40.
- Pars, H.B. (2005). “Dilde Gayr-i Meş’ru’nun Rolü”, Atatürk ve Türk Dili: Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri (Dergilerden Seçmeler), 2. Cilt, Atatürk ve Türk Dili 3: Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri; Dergilerden Seçmeler, Hazırlayan Kâzım Yetiş, Türk Dil Kurumu.
- Pars, H.B. (Tarihsiz). Monolog, Ben Filozof Oldum, Bir Mekteb-i Sultani Talebesi Tarafından, Muharriri: H.B. (Hakkı Baha), Tab’ı ve Neşri: Anadolu İrfan Kitaphanesi, Eğlence Kitaphanesi, AdeT:2, Ankara, 10 sayfa.
- Pars, H.B.(1325). “Zenginler Para Vermiyor”, *Hüdâvendigâr*, Nüsha-i Mahsusa, 10 Şubat 1325, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, 74.
- Pars, V. B.. (1962) Örnek Hayatlar: (Hayatı, Makaleleri, Konuşmaları, Cilt II, 1962.
- Paul Myre, Ruhi Terbiye (Education Psychique ve Kue Müessesesi), Poke-Pauquet sokağı 17 No. (XVI) Paris, Mütercimi: Hakkı Baha Pars, Aslının Tarihi Neşri:1923, Tercümesinin Tarihi: 1935, İzmir Cumhuriyet Basımevi, İzmir, 1940, 54 Sayfa, 23 cm.
- Payaslı, V. (2018). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Milli Kimliğin ve Ulus Devletin İnşasında Tarihin Görselleştirilmesi”, *Journal of History Studies*, 10, (9), 245-273.
- Pehlivan, N. (2018). “Pars Beyler”, *Yeşil Bursa Dergisi*, Kurtuluş Savaşının Kadın Efeleri Sayısı, Yıl: 5, (19), Kış, 34-36.
- Peker, E.H.(2018). “Bursa’da Medfun Sadrazamlar ve Vezirler”, Belediye Haberleri, belediyehaberleri.com.tr, 18 Kasım 2018, Pazar, <https://www.belgeseltarih.com/bursada-medfun-sadrazamlar-ve-vezirler/Erişim> Tarihi: 02.05.2021.
- Peker, E.H.(2018).Kurtuluş Savaşı, Güvem Köyü Zekeriya Efendi ve Eşkiya Davut, *Bursa Günlüğü*, Eylül, (3), 37-43.
- Perviz, M. Enver, “Saat”, *Hüsün ve Şiir*, No.2, 10, Haziran 1326/23 Haziran, 1910, 7.
- Polat, H. A.-Akandere, O. (2019). “Gümülcineli İsmail Bey’in Bursa Valiliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, Güz, 509-532.
- Polat, S., (2011). *Kamusal Dış Mekânlarda Mimari Kimliği Değerlendirmek İçin Bir Yöntem Önerisi Bursa Cumhuriyet Alanı Örneği*, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Pustu, Y. (2014). *Türkiye’de Muallim Cemiyetleri (1908-1928)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Pustu, Y. (2017). “Türkiye Muallimler Birliği Genel Merkezi ve Şubelerinin Neşrettiği Mecmualar”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 56-91.
- Pustu, Y. (2019). “Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleriyle Türkiye Muallimler Birliği (1921-1936)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (35/99), Mayıs, 51-94.
- Pustu, Y.(2018). “Nizamnamelerine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Muallim Örgütlenmeleri (1908-1919)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34, (2), 98, 1-40.
- Raif Kaplanoğlu Beyle Yapılan Görüşme, 25 Mart 2021.
- Raif Kaplanoğlu Arşivi.
- Raif Kaplanoğlu’ndan, e-posta ile alınmış belge.
- Ramsaor, E. (2013). Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi.
- Ramsaur, E. (1972). Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Sander Yayınları.
- Resmî Gazete, Sayı : 4293, 24 Ağustos 1939 Perşembe, 12501.
- Reyhanoğulları, G. (2013). “Elbet Sabah Olacaktır: Fikret’in Romanını Yaz (ama) mak”, *Turkish Studies*, 8/9, 2157-2173.
- Ribo, The’odul, Hissiyat Ruhیاتçı, Çev: Mustafa Şekib Tunç, İstanbul, Evkaf-i İslamiye Matbaası, 1927, 166 sayfa, 23 cm.
- Rushıd, F.B. (2019). *Hayat Mecmuasında Yer Alan Türk ve İslâm Sanatı Yazılarının Tahlili*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sağdıç, R. N. (1936). “Uludağ’ın Adı Hakkında”, *Uludağ, İkinci Kanun 1936*, (5), 37-38.
- Sakaoğlu, N. (1991). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İletişim Yay.
- Salname-i Askeri.(1311-1895).On Üç Defa.
- Salnâme-i Askeri.(1324-1326/1908).On Dört Def’a.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1925-1926.(1926).İstanbul Matbaası.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi].(1326-1910). Altmış Beşinci Sene, Selanik Matbaası.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi].(1334).(1333-1334/1918), Altmış Sekizinci Sene, Dersaadet, Hilal Matbaası, Bab-ı Ali Karşısında.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1926-1927.(1927).Matbaat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi], 1927-1928.(1928).Matbaat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı.

- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, Birinci Sene, 1316 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Matbaa-i Âmire, 1316/1898.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, İkinci Sene, 1317 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Matbaa-i Âmire, 1316/1898.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye.(1321/1903).Altıncı Sene, 1321 Sene-i Hicriyesine Mahsusdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Asır Matbaası.
- Sarı, H. (2020). “Tarz-ı Siyaset ve Emek: İslamcı Düşüncenin Emek Yorumu”, *Toplumsal Değişim*, (2), 129-156.
- Sarı, M. (2013). “Yeni Türk Devletinin İlk Maarif Teşkilatı (Kuruluşu ve Çalışmaları 1920-1923)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (54), Bahar, 190-191.
- Sarıçoban, G. (2010). *Samet Ağaoğlu'nun Siyasî Biyografisi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Sarıhan, Z. (1996), Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sarıhan, Z. (2009). 1921 Maarif Kongresi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sarıkoyuncu, A. (2012). Milli Mücadele Din Adamları, C.1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sarıkoyuncu, A. (2012). Milli Mücadele Din Adamları, C.2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sarp, H.S. Psikoloji, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, 1936, 352 sayfa.
- Saydam, A. (2019). “Osmanlı Harbiye'sinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid Dönemi)”, *Adam Akademi*, (9/1), 1-35.
- Sebîlürreşâd, Dînî, İlmî, Edebî, Siyâsî Haftalık Mecmûa-i İslâmiyyedir, C.10, (235-260), 13 Mart 1913-04 Eylül 1913, Proje Yürütücüsü ve Editör: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediye Başkanlığı, 2017.
- Sediroğlu, S. C. (2017). “Balkan Savaşları Arifesinde Ordunun Siyasetle İştigali ve Politizasyonunun Balkan Savaşlarının Sonucuna Olan Etkisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, (63), Aralık, 470-490.
- Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 1322 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 18. Defa olarak, Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur., 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1322/Miladî:1904.
- Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 1324 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 19. Defa olarak, Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur., 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1324/Miladî:1906.
- Selânik Vilâyeti Salnâmesi, 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, 20. Defa olarak (Selânik “Hamidiye” Mekteb-i Sanâyii Matbaasında Tab ve Temşil Olunmuştur.) 684 sayfa, 21 cm., Hicri:1325/Miladî:1907.

- Serdar Kuşku Beyle Yapılan Görüşme (Uludağ ve Milli Park ve Gezenlerin, Yazarların ve Yaşayanların Anılarında; Uludağ adlı kitapların yazarı, Bursalı araştırmacı), 25 Mart 2021.
- Sinç, M. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umûmi Kongresi Zabıtları 1341 (1925), Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sivri, P.M.(2017). “Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimine Yeniden Dönüş Süreci (1946-1949)”, *Anasay*, (1), 37 - 56.
- Sofuoğlu, A.(2003). “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 19, (55), 51-82.
- Soyak, H. R. (1965). Doğumundan Cumhuriyetin İlanına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk’ün Hususiyetleri, Hayat Yayınları.
- Sönmezışık, Z. Y. (2001). *Bursa A-119 Numaralı Şer’iyye Sicili Tahlil ve Transkripsiyonu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sürelî Yayınlar (Dergi) Kataloğu,
https://www.tbmm.gov.tr/Kutuphane/sureli_yayin_tum/tum_sureli_yayinlar/sureli_yayin_t-t.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Şadan Alangu Hanımla Yapılan Görüşme, 25 Mart 2021 ve 4 Nisan 2021 tarihli görüşmeler.
- Şahin, M. (2005). Hayatı ve Düşünceleriyle Mustafa Rahmi Balaban, Phonenix Yay.
- Şahin, M. (2020). “Pierre Bovet’in Ege Konferansları ve Türk Eğitime İlişkin Düşünceleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21 (61), 203-217.
- Şahinli, D. (2007). *Suphi Nuri İleri, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gazeteciliği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şakir, Z. (2012). Bursa’yı İki Gün İdare Eden Eşkîya-Püskülsüz İsmail, 8-9.
- Şakir, Z.(1941). “Mustafa Paşa’dan...Fethi Okyara, Siyasi Fırka Reislerinin Hayatı”, *Tefrika*:51, *Tasvir-i Efkâr*, Sayı: 4801-445, 30 Ağustos 1941 Cumartesi, 5.
- Şapolyo, E.B. (1954).“İkinci Meşrutiyet”, *İller ve Belediyeler Dergisi*,Yıl:9,(101),Mart,231-233.
- Şapolyo, E. B. 1967). Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi, İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Şehsuvaroğlu, B. N.(1959). “İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey”, *Belleten*, C.23, (90), 307-332.
- Şeker, N. (1995). *Türk-Yunan Nüfus Mübadele Anlaşması Sonucu Bursa’ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri: 1923-1935*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şeker, N. (2009). “Mübadele ve Bir Kent Bursa”, 29 Kasım 2009 Pazar, bursaselmanikgocmenleri.com/2009/11/mubadele-ve-bir-kent-bursa.html Erişim Tarihi: 20.02.2021.

- Şeker, N. “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent”, www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/turk-yunan-nufus-mubadelesi-ve-bir-kent-bursa-nesim-seker/ Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Şen, A. (2008). “Leadership Core Strategies For 21st Century: Lessons From Atatürk”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (2), 34-67.
- Şenel, C. (2011). “Tanzimat’tan Günümüze Felsefe Dergileri: Açıklamalı ve Seçme Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.9, (17), 433-488.
- Şerif, A. (1999). Anadolu’da Tanin, C.1, Türk Tarih Kurumu.
- Tan, N. (2016). “Türkiye’de Kamu Yönetiminde Halk Bilimi Biriminin Kuruluşunun 50. Yılı”, *Folklor/Edebiyat*, 22 (85), 229-239.
- Tanır, E. D.-Aslan, C. (2019). “Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, (52), 251-276.
- Tansu, S.N. (2017). İttihat ve Terakki Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe.
- Tanyer, T. (2013). “Ankara Kitabevlerine Dair”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), (113-129), Haziran, 113-129.
- Tarakçı, B. (2018). “Bursa Sokaklarında Tasavvuf Dersi”, *Bursa Günlüğü*, (4), Aralık, 22-25.
- Tarih IV. (2004).Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), 249 Milli Eğitim Şuraları (1939-1993), 3-5.
- Taşdelen, V. (2006). “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, *Milli Eğitim*, (172), Güz, 8-16.
- Taşdemir, S. (2019). Mehmet Âkif Tural Hocamıza Sorular, Tarih-Tarihçilik, Söyleşi, *Bizim Ayvalık*, Yıl:9, (43), 30 Kasım-30 Aralık, 8-10.
- Taşkın, C. (2017). *15. ve 20. Yüzyıllar Arası Bursa Tekkelerinin Mekân ve Cephe Kurgusu*, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 250.
- Taylan, F.(2005). *Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TBMM Albümü (1920 - 2010), 1. Cilt, 1920-1950.(2010).TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Haziran.
- TBMM Arşivi, Hakkı Baha Bey Sicil Dosyası, Meclisi Mebusan Hüdâvendigâr-Ertuğrul Mebusu, 1912, D.2, Sıra No:385.
- Tek, A. (2007). “Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa’daki Tarihi Süreci”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 211-240.
- Tekdurmaz, B. (2004). *Balıkesir Halkevi Çalışmaları ve Kaynak Dergisinin Sistematik İndeksi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Teke, A.V. (2009). *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I-V. Dönem Adana Milletvekilleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tekeli, İ.-İlkin, S. (1980). "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri*, 351-382.
- Telif ve Tercüme Edilecek Âsâr Hakkındaki 24 Kânûn-i Sâni 341 Tarihli Talimâtname'nin Birinci Maddesi Mûcibince Tanzim Edilen Umûmî Neşriyat Defterinden 341 Senesi Zarfında İlan Olunmak Üzere Tefrik Kılınan Eserleri Muhtevî Cetveldir.(1341). İktisat Matbaası.
- Temir, A. (1987). Yusuf Akçura.
- Temir, Ö. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtlarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Temizyürek, F.-Dinçer, F. (2014). "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde Önemli Bir İsim: Kâzım Nami Duru", *CTAD*, Yıl:10, (19), Bahar, 173-193.
- Temo, İ. (2000). *İttihat ve Terakki Anıları*. Atatürk'ü N' için Severim? Önsöz: Şerif Mardin, Alfa Yayınları, 2013.
- Tenkid-Hissiyat Ruhiyatı, Théodule Armand Ribot, Çev.:Şekip Bey-Mustafa Şekip Tunç-La Psychologie Des Sentiments, F.Alcan, Paris 1896, Emegi Geçen: Hakkı, Ankara, Mehmed Emin (Erişirgil), 23 Şubat 1928, Hayat Mecmuası, C.III, (65), 256.
- Tepeyran, E. H. (2009). Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor.
- Tevetoğlu, F. (1972). İttihat ve Terakkî Cemiyeti, *Türk Ansiklopedisi*, C.IX, 446-452.
- Tevetoğlu, F. (1973). Ömer Naci, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1989). "Atatürk-İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.V, (15), Temmuz, 613-623.
- Tezer, Ş. (2019). Atatürk'ün Hatıra Defteri.
- Theuriet, A. (1927). İlkbahar Seneleri, Çev. Hakkı Süha (Gezgin), Devlet Matbaası, Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul, 56 sayfa, 11x17 cm.
- Tolun, H.(2018).*Felsefe Vokabüleri*, Öztürkçeçilik Etkisiyle Yazılan İlk Felsefe Sözlüğü, Yay.Haz. Recep Alpyağıl.
- Tolun, Haydar, *Felsefe Vokabüleri*, Yeni Basımevi, Bursa,1934,211 sayfa,14x22 cm.
- Tomakin, A. Y. (2018). "Bir Kitabiyat Âlimi Bursalı Mehmet Tahir Bey Mektep-Tarikat-Siyaset", *Şırnak Üniversitesi Yayınları*,No:18,*Akademi Serisi*:12, 1-38.
- Tonguç, H. (1939). "Hasan Fehmi Turgal'ın Ölümü", *İlköğretim*, (16), Haziran, 255-256.

- Tuna, E. (2015). *Batı Anadolu Türk Ocakları 1923-1931*, Adnan Menderes Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tuna, O. (2016). “Çatalca Savaşı’nda Türk Donanmasının Desteği”, *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt. 6, (10), Şubat, 42-43.
- Tunaya, T. Z. (2000). *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.I.
- Tunaya, T.Z. (2000). *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.III.
- Tunçkol, M., Ahmet Mithat Altıok (1884-1962), mudurnululardernegi.com Erişim tarihi: 20.02.2021.
- Turan, M. (2014). “Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e “Hâkimiyet-i Milliye’nin Tesisi” Meselesi”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012, Uşak, Cilt I, Yayına Hazırlayan: Arzu Güvenç-Murat Saygın, 259-282.
- Turgut, V. (2016). “Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa’nın Menşei ve Osmanlılar ile İttifakına Dair”, *Osmanlı Araştırmaları*, 47, 1-39.
- Turgut, V. (2019). “Vakıf Belgelerine Göre Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş Paşa”, *Osmanlı Araştırmaları*, LIII, 51-120.
- Turgut, V. (2019b). “Orhan Gazi Dönemi ve Vakıfları”, *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, V, Kocaeli, 391-472.
- Tünay, B. (1984). “Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, (1), 236-276.
- Tünay, B. (1992). “Atatürk ve Liderlik”, *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü TİTE-A6 Kataloğu, tite.ankara.edu.tr/files/2013/02K6.pdf Erişim Tarihi: 24.03.2021.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II, 2. Kısım, Yay.Haz. Tefik Ercan, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi. (1980). Osmanlı Devri I. Dünya Harbi V. Cilt 3. Kitap, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No:3.
- Türk Tarihi Kurumu Arşivi, TG, D:198, NU:39-1.
- Türk, G. G. (1995), *Tasavvuf Kültüründe Derviş-Kitap Münasebeti ve Tekke Kütüphaneleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Türk, İ. C. (2013). Osmanlı Devleti’nde Tarih Eğitimi (1839-1922).
- Türk, İ. C. (2016). “Mustafa Kemal Atatürk ve Tarih Eğitimi”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Eylül, Yıl 9, (XXVII), 423-450.
- Türk, İ. C. (2016). Mustafa Kemal Atatürk’ün Hayatında Tarih Eğitimi, *Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, 1. Cilt, Eğitim Bilimleri, Ed. Metin İskenderoğlu, 275-280.

- Türker, H. (2015). “Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsü Pedagoglarından Adolphe Ferrière’nin İzmir Konferansları (1928)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XV/31, Güz, 223-244.
- Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umûmî Kongresi Zabıtları.(1928). Ankara, Matbaa-i Ebul-ziya.
- Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umûmî Kongresi Zabıtları 1341(1925), Muallimler Birliği Umûmî Merkez Neşriyyâtı, Aded: 4, Ankara, İstanbul-Yeni Matbaa, 1341.
- Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İli Merkez). 1983). Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Türkmen, Z. (2011). “Bir Askerî Deha Olarak Atatürk’ün İleri Görüşlülüğü ve Ordu-Millet Dayanışmasına Verdiği Önem”, *Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 15-18 Mayıs 2006, 363-382.
- Uçman, A. (2011). “Hayat Mecmuası ve Devrin Milliyetçilik Anlayışı”, *Türk Yurdu*, Mayıs, (285), 142-148.
- Uçman, A.(2012). “Tokadizâde Şekib Bey (1871-1932)”, *İslam Ansiklopedisi*, C.41, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 216-217.
- Uğuralp, E.(1939). “8 Temmuz’dan 11 Eylül’e”, *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*,23),Eylül,6-7.
- Unat, F. R. (1953). “Atatürk’ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar”, *Devrim Gençliği Dergisi*, (17), Kasım, 10-11.
- Unat, F. R. (1962). “Atatürk’ün II. Meşrutiyet İnkılabı’nın Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge”, *Belleten*, C.XXVI, (102), Nisan, 339-344.
- Unat, F.R.(1963). “Atatürk’ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştği Devrin Milli Eğitim Sistemi”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, Ekim, C.XXVII, (108), 601-624.
- Utku, Ş. N. (2013). “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 44, (1), 263-290.
- Uyar, H. (1993). “Türk Devrimi’ni Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği”, *Tarih ve Toplum*, (119), Kasım, 9-15 ve (120), Aralık, 9-16.
- Uygur, T.(1935). “Doğduğu Gibi-Keşiş Dağı/Uludağ”, *Hakkın Sesi*, No: 499, 6 Aralık 1935 Cuma, 1.
- Uyur, F. P. K-Karaçay, Y. (2018). “Türkçü Bir Alim: Bursalı Mehmet Tahir Efendi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, İlkbahar, 5 (14), 325-350.
- Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler Müzakere Zabıtlar.(1937).Devlet Basımevi, İstanbul.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1973). Cumhuriyetle Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 38-39.

- Yalçın, E. S. (2002). “Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, 245-262.
- Yalçın, S. (2004). Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırrı.
- Yalman, A. E. (1922). “Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat”, *Vakit*, Numara:1468-10 Kânunusani 1922.
- Yalman, A. E. (1997). Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, 1888-1922, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiñç, Prof. Dr. Vakur Versanr’ın bir anma yazısı ile, 706-707.
- Yalman, A. E. (2000). Atatürk’le Konuşmalar-Ahmet Emin’e Verdiği Mülakat, *Vakit* 10 Ocak 1922, Yay.Haz. Mustafa Baydar, Mayıs, 41-60.
- Yalman, A. E.(1921). “Say Misak-ı Millisi Hakkında”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Numero: 690, 28 Kânunuevvel 1921, Çarşamba, 1.
- Yalman, A. E.(1922). “Say-ı Misak-ı Millisine İhtiyacımız”, *Vakit*, Sayı:1501, 14 Şubat 1922 Salı, 1.
- Yalman, Ahmet Emin.(1921). “Misak-ı Milli’nin İkinci Faslı”, *Yenigün*, Sayı:758-371, 22 Rebüü’l Ahir 1921, Perşembe, 1.
- Yancı, Ü. (2020). “1576 Numaralı Defter Örneğinde Ruûs Defterlerinin Vakıf Atamaları Açısından Önemi”, *Vakıflar Dergisi*, (53), 47-66.
- Yavuztürk, G.M.(2013). “Ankara’da Yayınlanmış Sinema Dergilerinin Kısa Tarihçesi”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(2), Aralık, 79-92.
- Yayla, T. (2014). *Diplomat Hasan Esat Işık’ın Biyografisi (1916-1989)*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yazıcı, N. (2011). “Çanakkale Savaşı’nda Siper Hayatı ve Cepheye Sosyal Faaliyetler”, *Erdem*, (59), 199-228.
- Yehouda, J. (1934).Gayri Meş’ur’un Terbiyesi (Ruh Hıfzıssıhhasına Dair Bir Tetkik), Çev. Hakkı Baha, Matbaacılık ve Neşriyat TAŞ, İstanbul, 1934.
- Yenal, E. (2012). Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde Bursa’da Yapıların Oluşumu, Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Yenal, E. (2014). Osmanlı Başkenti Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Yıldırım, H.İ.(2009). “Atatürk’ün İlk Askerlik Yılları Vatan ve Hürriyet, Kitap Hakkında”, 18 Kasım 2009 çarşamba, mustafakemalkitaplarim.blogspot.com/2009/11/ataturkun-ilk-askerlik-yillari-vatan-ve.html Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Yıldırım, M. A. (2013). “Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi”, *Karadeniz Araştırmaları*, (37), Bahar, 71-90.
- Yıldırım, T. (2009). “Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme II”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, II, Temmuz-Aralık, 255-288.

- Yıldırım, Y. (2017). *Emin Erkul'un Mesleki ve Siyasi Biyografisi*, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2014). *XX. Yüzyılda Rusya ile Türkiye'deki Çeviribilimin Gelişimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, M. Y. (2013). *Türk Dil Planlaması Bağlamında Türk Dil Kurumu (1932-1951)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yılmazlar, H. (2007). *Türkiye'de Özel Okulların Gelişimi (1923-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yunus Pustu'dan alınmış belgeler.
- Yurdun, D. (1999). *Mecmûa-i Edebiyye: İnceleme, Tahlilî Fihrist*, Seçme Metinler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yurt Ansiklopedisi.(1982). Bolu-Burdur-Bursa-Çanakkale-Çankırı-Çorum-Denizli-Diyarbakır, C.3, Anadolu Yayıncılık.
- Yüce, Ö. (2017). *Bursa Türk-İslam Eserleri Müzesi'ndeki Tarikat Eşyaları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Yüce, S. (2010). "Bir Devrin Parlayan Yıldızı Ömer Nâci", *Turkish Studies*, (5/3), Summer, 2014-2026.
- Yüceer, S.(2001).Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci, Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Yücelt, N.(1939). "Bursa Nasıl İşgal Edildi ve Nasıl Kurtuldu", *Uludağ, Bursa Halkevi Dergisi*, (23), Eylül, 1.
- Yücelt, N.(1938). "Mücadele Yıllarında Bursa", *Uludağ*, (16), Mayıs, 17.
- Yücelt, N.(1948).Tarihte Bursa, Naşiri: Zeki Mumcu, Ankara Kitabevi.
- Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Hazırlayan: Prof. Dr. Metin Ayışığı, Van, 2014, 1-130 Erişim Tarihi: 20.02.2021.
- Ziyaeddin Fahri, "Fikir Hayatımız-Mehmet Servet", *Cumhuriyet*, Sayı: 6144, 22 Eylül 1941 Pazartesi, 2.
- Zürcher, E. J. (1995). Milli Mücadelede İttihatçılık.
- Zürcher, E. J. (2010). The Young Turk Legacy And Nation Building From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey.
- Zürcher, E. J. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası, Çev: Lütü Yalçın, Akılçelen Kitaplar.
- Грамаатикова, Н. (2015). "Култовите Центрове На Мистицизма Като Места На Книжовност И Познание-Cult Centers of Mysticism as Places of Literature and Knowledge-Edebiyat ve Bilgi Mekânları Olarak Kült Mistisizm Merkezleri", *Места на Всекидневието на Балканите*.

EKLER

EK-1. Bedrettin Pars Bey Mezar Taşı¹⁰⁵¹

¹⁰⁵¹ Naci Pehlivan Arşivi.

EK-2. Ahmed Baba Tekkesi Önünde Bir Kervan¹⁰⁵²

¹⁰⁵² Koç Üniversitesi AKMED Kütüphanesi.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.I, 165.

EK-3. Günümüzde Ahmed Baba Efendi Tekkesi'nin Bulunduğu Alan

EK-4. Ahmed Baba Tekkesi¹⁰⁵³

¹⁰⁵³<https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/p21054coll1/id/844>
20.02.2021.

EK-5. Bursa’da Kurulacak Sebze, Meyve ve Konservecilik Ortaklığı Tüzüğü

Türkiye Cumhuriyeti

Baş Vekâlet

Kalem-i Mahsûs Müdüriyet-i

Aded

119

Karârname

Bursa da “Sebze ve Meyve ve Konservecilik Ortaklığı” unvanı altında teşkil edecekleri Kooperatif Şirketi Nizamname layihalarının iktizâsının ifası müessisler namına Hakkı Baha imzasıyla verilen 15 Teşrin sanî Sene 29 tarihli arzuhalde istidâ edilmekle bi’t-tedkîk muvâfık görüldüğü Evkâf Vekâlet-i Celilesinin 7/1/[1]340 târih ve 212/33 numarolu tezkiresinde iş’âr kılınmış Şirket-i mezkure Nizamnamesinin tasdiği icrâ vekilleri heyetinin 9/1/340 târihi ictimâ’ında tasvib kılınmıştır.

9/1/[1]340

Türkiye re’is-i cumhûru

Gazi Mustafa Kemâl

Mâliye vekîli [İmzâ]

Hâriciye vekili[İmzâ]

Dâhiliye vekîli [İmzâ]

Adliye vekili[İmzâ]

Müdâfa’a-i milliye vekîli [İmzâ]

Şer’iyye

vekîli[İmzâ]

Baş vekil [İmzâ]

Mübadele ve İ’mâr ve İskân vekili[İmzâ]

Erkân-ı harbiye-i ‘umûmiye vekâleti vekîli[İmzâ]

Sıhhiye ve mu’âvin-i ictimâiye vekîli [İmzâ]

İktisâd vekili[İmzâ]

Nâfi’a Vekili[İmzâ]

Ma’ârif Vekîli [İmzâ]¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵⁵BCA., 30.18.1.K:8.G:45.SR:2. “Bursa’da kurulacak Sebze, Meyve ve Konservecilik Ortaklığı Tüzüğü’nün tasdiki. 09. 01. 1924.”

EK-6. Bursa’da Kurulacak Çeltik ve Pirinç İstihsalı Ortaklığı Tüzüğü

Türkiye Cumhuriyeti

Baş Vekâlet

Kalem-i Mahsûs Müdüriyet-i

Aded

138

Karârname

Bursa’da ‘‘Çeltik ve Pirinç istihşâli ortaklığı’’nâmı altında Hakkı Baha Bey ve rüfekâsı tarafından teşkîl edilecek kooperatif şirketi nizâmnâme lâyihasının bi’t-tedkîk muvâfık görülmüş olmakla kabul ve tasdiki iktisâd vekâletinin 3/1/[1]340 târih ve ticâret müdüriyet-i ‘umûmiyesi 283/38 numarolu tezkiresinde iş’âr kılınmış ve keyfiyyet icrâ vekilleri heyetinin 9/1/340 târihi ictimâ’ında tasvîb olunmuştur.

9/1/[1]340

Türkiye re’is-i cumhûru

Gazi Mustafa Kemâl

Mâliye vekîli [İmzâ]
[İmzâ]

Hâriciye vekili[İmzâ]

Dâhiliye vekîli

Adliye vekili[İmzâ]
vekîli[İmzâ]

Müdâfa’a-i milliye vekîli [İmzâ]

Şer’iyye

Başvekil [İmzâ]

Mübâdele ve İ’mâr ve İskân vekili[İmzâ]

Erkân-ı harbiye-i ‘umûmiye vekâleti vekîli[İmzâ]

Sıhhiye ve mu’âvin-i ictimâiye vekîli [İmzâ]

İktisâd vekili[İmzâ]

Nâfi’a Vekili[İmzâ]

Ma’ârif Vekîli [İmzâ]¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁷ BCA., 30.18.1.1.K:8.G:45.SR:17. (09. 01. 1924).

EK-7. Mehmet Baha Pars¹⁰⁵⁸

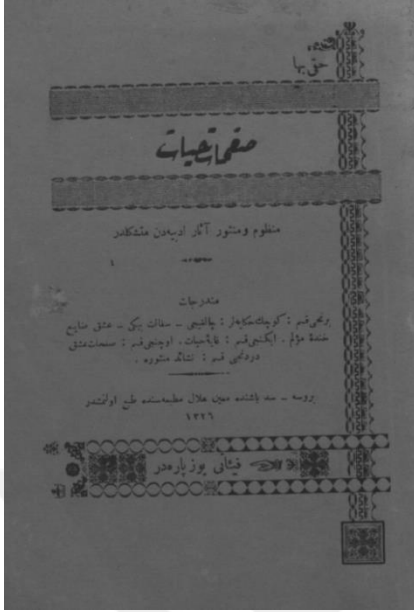
EK-8. Hakkı Baha Pars¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁸ Aslı, Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivindedir. Raif Kaplanoğlu Arşivi.; Şakir, a.g.e., 2012, 56.

¹⁰⁵⁹ Kaplanoğlu, Rauf Arşivi.

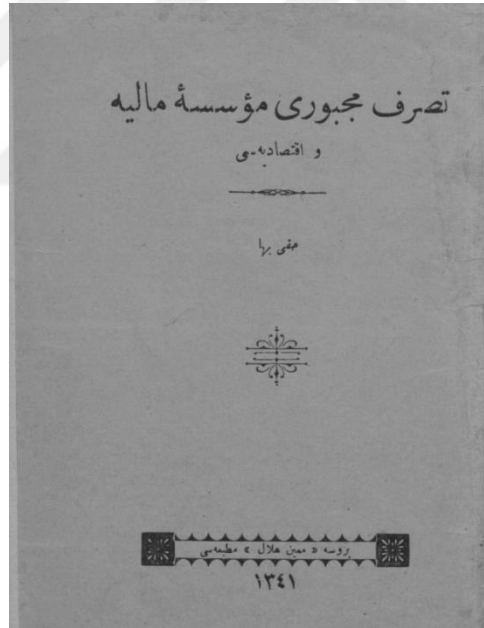
EK-10. Hakkı Baha Pars’a Ait Kitapların Bazılarının Kapakları¹⁰⁶⁰

Safahât-i Hayat

Usûl-i Tenkît

Tasarruf-ı Mecburî Müessesesi-i Maliye ve İktisadiye

¹⁰⁶⁰ Pars, H.B. (1924).Usûl-i Tenkît, Müellifi, Hüdâvendigâr Vilâyeti Maârif Müfettiş-i Umûmîsi, Hakkı Bahâ, Bursa-Hükûmet Civârında Muîn-i Hilâl Matbaası'nda Tab Olunmuştur, 1327, Fiyâtı İki Kuruştur.; Pars, H.B. (1341).Tasarruf-ı Mecburî Müessesesi-i Maliye ve İktisadiyesi, Hakkı Baha, Bursa-Muin-i Hilal Matbaası, 1341 R [1925 M]. 22 s.; 20cm.; Usûl-i Tenkît, Safahât-i Hayat, Felsefe-i Tarihi Osmanî.; Pars, H.B. (1910).Safahât-i Hayat Pars, H. B. (1910-1326). Safahât-ı Hayat, Manzum ve Mensur Âsar-ı Edebiyeden Müteşekkildir, Bursa, Sedbaşî'nda Muin-i Hilâl Matbaasında Tab Olunmuştur, 1326, (Rumî:1326, Miladî:1910), s.: 88+1.

EK-11. Hakkı Baha Pars¹⁰⁶¹

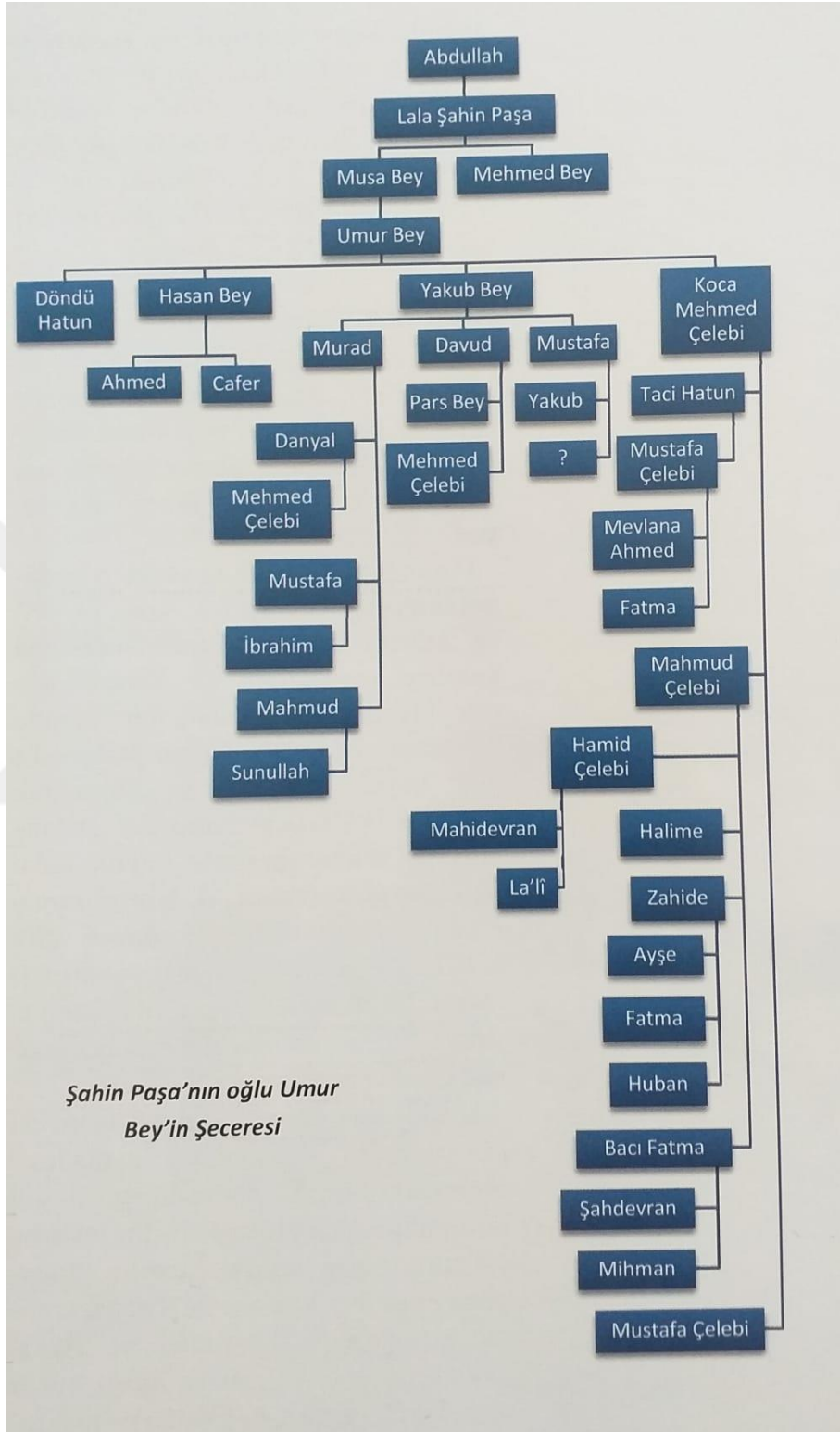
¹⁰⁶¹ Aslı, Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivindedir.

EK-12. Hakkı Baha Pars'ın Edirnekapı Şehitliği'ndeki Kabri¹⁰⁶²

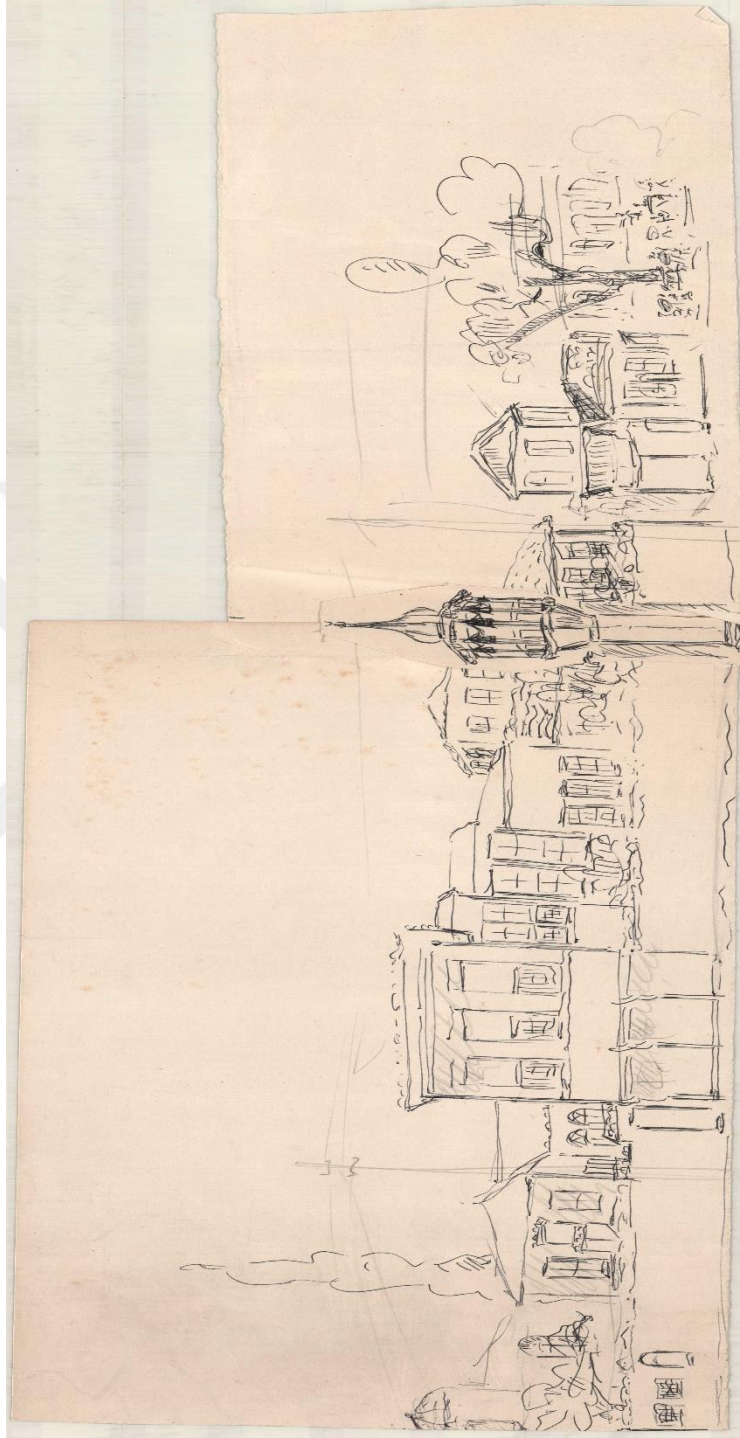
¹⁰⁶² Görüntüleri sağlayan arkadaşım Casim Selvi'ye teşekkür ederim.

EK-13. Lala Şahin Paşa Torunu Musa Bey Oğlu Umur Bey Şeceresi¹⁰⁶³

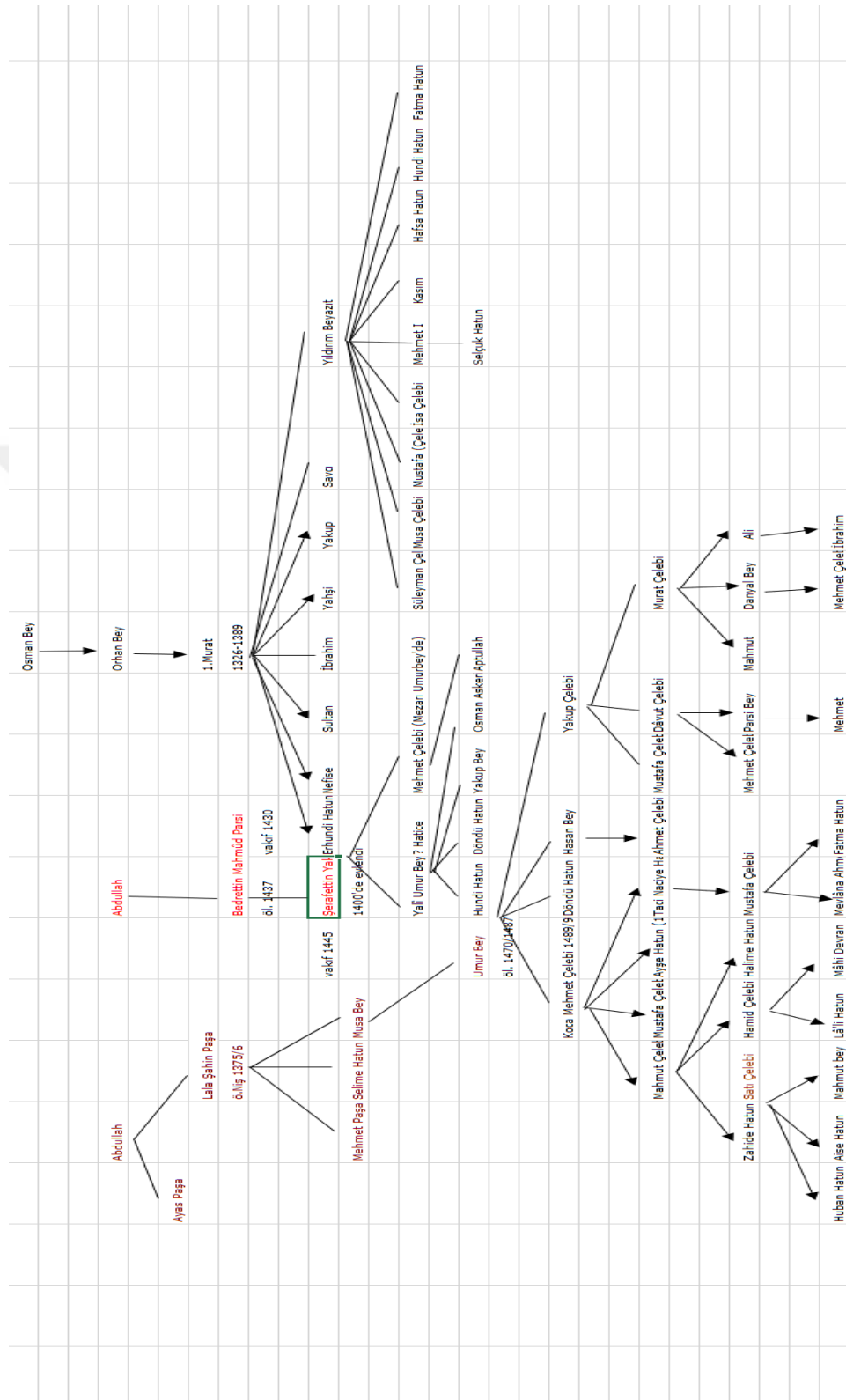
¹⁰⁶³ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 193.

EK-14.Ahmed Baba Tekkesi, Prof.Dr. Bedrettin Pars'a Ait Eskiz¹⁰⁶⁴

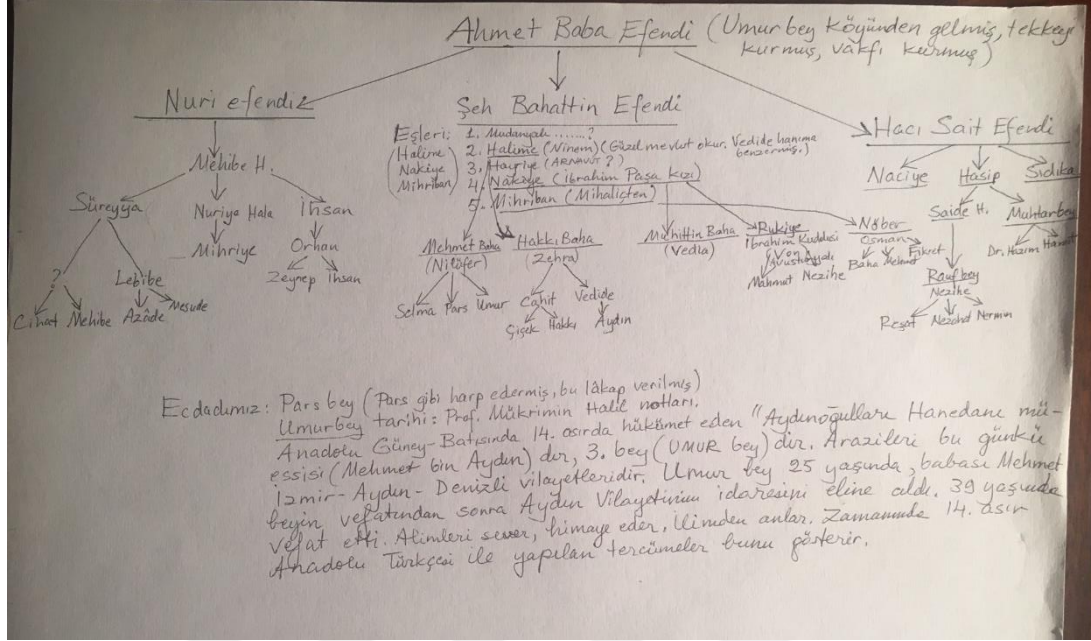

¹⁰⁶⁴ Prof.Dr. Bedrettin Pars tarafından hazırlanmış olup, aslı, kızı Neylâ ve damadı Bekir Peynircioğlu Arşivindedir.

EK-15-Pars Ailesi Şeceresi¹⁰⁶⁵

EK-15-1. Pars Ailesi Şeceresi¹⁰⁶⁶

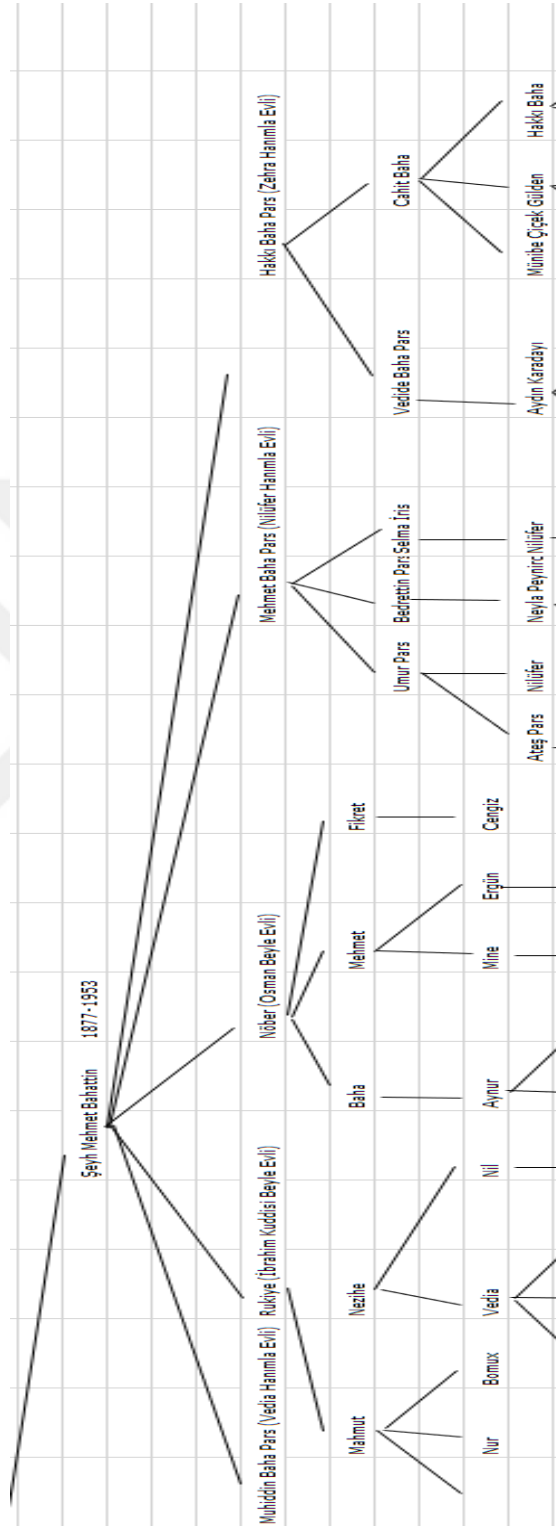

EK-15-2. Bedreddin Mahmud Pars Bey'in Soy ve Ailesi

Abdullah			
Yakup Bey		Bedreddin Mahmud Pars Bey (Ümeradan)	
		-	
Yel (Yalı) Umur Bey		Mehmed Çelebi	
Osman Askeri	Yakup Bey	Hundi Hatun	Ubeydullah (Abdullah)
Pir Ali	-	-	-
Seydi, Kaya, Recep, Haydar			

¹⁰⁶⁶ Bedrettin Pars tarafından hazırlanmış olup, aslı, kızı Neylâ ve damadı Bekir Peynircioğlu Arşivindedir.; Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.; Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 193. Pîr Ali, Yel Umur Bey'in oğlu Osman Askeri'nin oğludur.1512'de Seydî, Receb, Haydar, Kaya adında dört oğlu vardır. Kepecioğlu, a.g.e.,2009, C.IV,41, 59.

EK-15-4. Hakkı Baha Pars'ın Ailesi Şeceresi¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁸ Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivi.; Raif Kaplanoğlu'ndan, e-posta ile alınmış belge.

EK-16. Baba Efendi Tekkesi¹⁰⁶⁹

Banisi	İnşa Tarihi	Tekkenin Adı	Tarikatı	Mahallesi	Zikir Günü	Zikir Usulü	Mevcut Durumu	Onarımlar	Kitabesi	Vakfiyesi
Bedruddin Efendi (D:?-Ö:15. yy.).	15. yy.	Bedreddin Pars Bey Tekkesi	Nakşibend iyye	Çırpan Mah. /Şehreküstü	Cuma-Pazartesi	Kuudi, Hatm-i Hâcegân ¹ .	Yalnızca türbesi günümüze ulaşmıştır ² .	M.1894	Var	Var

EK-17. Bursa Vilayeti Kütüphaneleri¹⁰⁷⁰

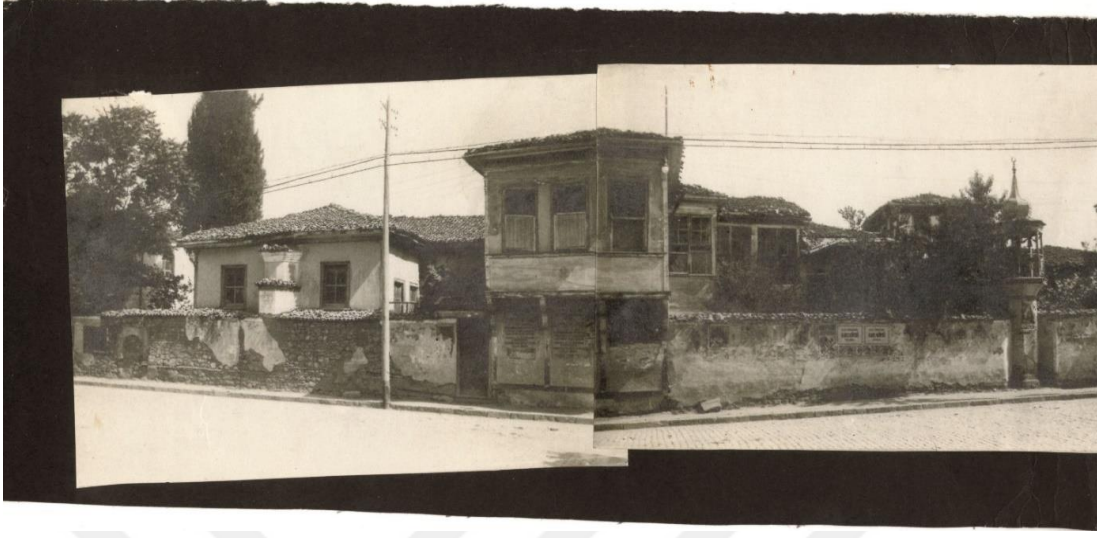
بروسه ولايتي سالنامهي					
عدد	جنسی	بو کتابلره نومرو وضع ايدلمشدن	اسامي	باصمه	يازمه
۴۰۸	متوع کتابلری	»	مورالی	۹۵	۳۶۳
۱۵۷	لغات جرائد و رسائل	»	امير بخاری	۲۴۴	۲۶۱
۵۰۳	روزمان	»	اشرف زاده	۲۱	۳۹۱
۸۸۹	السنة اجنيه	»	امينيه	۶۵	۱۹۱
۶۵	فن مواشي جمله سی عینی کتاب	هنوز نومرو وضع ايدلماشدن	بابا افندی	۲۸۶	۲۰۴
۲۷۶	السنة اجنيه کتابلری	»	مولو بخانه	۱۱۴	۴۹
۲۵۰	رساله	»	حسام الدين	۱۰	۴۶
۹۱	صراط المستقيم	»	اسماعيل حقی	۷۱	۱۰۱
۵۵۷۸	يكون	»	معارف و کالتنک	۱۲۳	۱۲۳
۱۲	يازمه کتابلری	»	اورخان	۹۲۷	۶۷۴
ريکتر کتبخانه ندرک کتابلری :					
			جامع کبير	۱۶۵۲	۱۹۱۲
			خواجه زاده	۸۶	۱۵۸۵
			يكون	۴۲۴۴	۶۶۸۶
					۱۰۹۳۰

Baba Efendi

¹⁰⁶⁹ Taşkın, a.g.t., 2017, 19, 52-54.

¹⁰⁷⁰ Kepecioğlu, a.g.e., 2009, C.IV, 72.; Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Sene 1287/1870, 1. Sene, Matbaa-i Vilayet-i Hüdâvendigâr, 314.; Taşkın, a.g.t., 2017, 224, 257.; Kaplanoğlu-Kaplanoğlu, a.g.e., 2019, 219.; Kaya, M., a.g.t., 1999, 162.

EK-18. Ahmed Baba Efendi Tekkesi'nin Son Seneleri¹⁰⁷¹

EK-19. Hakkı Baha Pars'ın Mezuniyet Notları¹⁰⁷²

PIYADE ÜÇÜNCÜ SENE ŞAKİRDANI

3. Sınıf R.1317/H.1318/M.1901

Üç Sene Nihayetinde Umumda Sıra Numarası	Diploma Numarası	Esami	Sınıf-ı Salise Ta'biyyesi (Üçüncü Sınıf Taktik)	İstiklamat-ı Hafife (Haif İstiklamlar)	Fenn-i Silaha (Silah Bilgisi)	Hizmet-i Silaha-ı Askeri	Coğrafya-ı Askeri	Devlet-i Aliyyeye Ordü Teshkilatı	Ta'lim Nazariyyesi	Malumat ve Terbiye-i Askeriye	Lisan-ı Farsce	İstiklamat-ı Askeriye	İstiklam Eşkale	Ta'lim Amaliyyesi	Ta'biyye Tatbiki	Alman veya Rus Lisanı	Üç Sene Kazandıkları Numaraların Yekûnu Umumi
		Behr Dersin Tam Numarası	45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	20	45	1635
		Behr Dersin Tam Numarası	45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	20	45	1635
244	6231	Hakkı Efendi-Bursa	26	17	38	30	21	41	38	36	30	8	17	15	17	17	1019

¹⁰⁷¹ Aslı, Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivindedir.

¹⁰⁷² 1317 Yılında Mekteb-i Harbiye'de Tahsil Gören Şakirdana Mahsus İmtihan-ı Umumi Cetveli, Kara Harp Okulu Arşivi, Numara Defteri, No:22, Hakkı Efendi 3.Sınıf, 22 Numaralı Numara Defteri, 14.

EK-20. Hakkı Baha Bey Meclis-i Mebusan Üyesi

MECLİS-İ MEBUSAN-2. Dönem		
Takrirler	Hakkı Baha Bey (Ertuğrul): Reji Kanunu Lâyihasının Bu Devre-i İçtimaiyyede Meclise Tevdünün Teminine Dair Takriri.	c001 21 514
Söz Alanlar	Hakkı Baha Bey (Bursa): Evkaf Nezareti 1328 Senesi Bütçesi Münasebetiyle.	c001 17 407 c001 10 194
Söz Alanlar	Hakkı Baha Bey (Bursa): Zapt-ı Sabık Hakkında.	c001 18 434

EK-21. Hakkı Baha Aid Olduğu İddia Olunan Felaket Karşısında Adli Eser

Kayıt:	1/58
Materyal Türü:	Kitap
Başlık:	Felaket Karşısında/Hakkı Baha
Yazar:	Hakkı Baha
Yayın Yılı:	1928
Dil:	Türkçe
İnternet Kaynakları:	https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/isam/makale/D00578/1928_71/1928_71_BAHAAH.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2021.
Kütüphane:	Marmara-Nadir Eserler

EK-22. Hakkı Baha Aid Olduğu İddia Olunan İlkbahar Seneleri Adli Eser

Kayıt:	13/58
Materyal Türü:	Kitap
Başlık:	İlkbahar Seneleri: Fransız Şairi ve Hikâyelerinden Andre Turief'in Çocukluk Hatıraları/Hakkı Baha.
Yazar:	Baha, Hakkı
Yayın Yılı:	1927
Kütüphane:	Selçuk-Uzluk İhtisas

EK-23. Hakkı Baha, Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi

Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresine İştirak Eden Murahhaslar		
Birlik Merkezi	Adedi	İştirak Edecek Murahhas İsimleri
Bursa	6	Maarif M¼d¼r¼ Haydar Bey, Lise M¼d¼r¼ Kazım Bey ¹⁰⁷³ , Urfa Mebusu Refet Bey Abd¼lfeyyaz, Tefvik Bey, L¼tfi Bey, Hakkı Baha Bey ¹⁰⁷⁴

EK-24. Bedreddin Pars Bey Vakfı¹⁰⁷⁵

A.RSK 1576 Numaralı Ru¼s Defteri'nde Yer Alan Vakıf Atama Kayıtları					
Vakfın Adı	Nerede Bulunduğu	G¼rev	Atama Tarihi	¼creti	Atanma Usul¼
Bedreddin Pars Bey Vakfı	Bursa	Mu'temed, Vekil-i harç, Eczâhân	4 Ekim 1728	4 + 4 akçe	Feragat ve kasr-ı yed

¹⁰⁷³ Duru, a.g.e., 2017, 99.

¹⁰⁷⁴ Temir, Ö., a.g.t., 2019, 11.; Sinç, M. (2019). *T¼rkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Um¼mi Kongresi Zabıtları 1341 (1925), Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, Yayınlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi, 129.

¹⁰⁷⁵ Yancı, Ü. (2020). "1576 Numaralı Defter Örneğinde Ru¼s Defterlerinin Vakıf Atamaları Açısından Önemi", *Vakıflar Dergisi*, (53), 47-66.

EK-25. Muhittin Baha Pars¹⁰⁷⁶

EK-26. Prof. Dr. Bedreddin Pars (1326/1910-2014)¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷⁶ Aslı, Neylâ ve Bekir Peynircioğlu Arşivindedir.

¹⁰⁷⁷ Mehmet Baha Bey'in oğlu olup, aile ile ilgili arşiv çalışmaları yapmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : KEMALOĞLU, MUHAMMET
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri :
Medeni hali :
Telefon :
Faks :
:

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	2012
Lisans	Gazi Üniversitesi	2003
Lise	Gebze Lisesi	1997

İş Deneyimi

Yıl Yer Görev

.....

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

.....

